

PÁZMÁNY

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Jog- és Államtudományi Kar

Doktorandusz tanulmányok 6.

‘A TUDOMÁNY KERTJÉBŐL’

Válogatott doktorandusz tanulmányok

Szerkesztette:

BÁNDI GYULA – POGÁCSÁS ANETT

PÁZMÁNY PRESS

‘A tudomány kertjéből’
Válogatott doktorandusz tanulmányok

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARÁNAK
KÖNYVEI

DOKTORANDUSZ TANULMÁNYOK 6.
Sorozatszerkesztő: *Bándi Gyula*

‘A TUDOMÁNY KERTJÉBŐL’

Válogatott doktorandusz tanulmányok

Szerkesztette:

BÁNDI GYULA – POGÁCSÁS ANETT

PÁZMÁNY PRESS

Budapest

2022

© Szerkesztő, szerzők, 2022
© PPKE JÁK, 2022

ISSN 2064-4078

ISBN 978-963-308-457-1 (online, pdf)

Kiadja: a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kara
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30.
www.jak.ppke.hu

Felelős kiadó: Dr. Komáromi László dékán

Szerkesztés, tördelés: Szakaliné Szeder Andrea

A kötet csak elektronikus formában (letölthető pdf-állomány) jelent meg.

TARTALOM

Előszó	7
--------------	---

„ÍGY MINDEN JÓ FA JÓ GYÜMÖLCSÖT TEREM...”

BARTL Bálint A környezetközpontú vállalatirányítási rendszerek egyres magánjogi perspektívái.....	11
---	----

FARKAS Dóra Erika A fenntartható divat közérdek	27
--	----

GURISEV-PAP Viola Az állampolgárságra vonatkozó tagállami szabályozás uniós jogi korlátai. Az Európai Unió Bíróságának esetjoga.....	51
--	----

GALAMBOSI Gábor <i>A jus cogens</i> normák természetéről, különös tekintettel azok lényegi tartalmára és forrásaira.....	71
--	----

IZSÁK-SOMOGYI Katalin Emlékeztetőtörvények – mint a történelem nem narrativista elképzelésének metaforái	85
--	----

UNGVÁRI Álmos A koronavírus-járvány különleges jogrendi kezelésének áttekintése	107
--	-----

OTT Anett A szubszidiaritás elvének érvényesülése a kistépüléseken.....	125
--	-----

OROSZI Fanni A XXI. század versenyjoga. Elérkezett a vállalkozások feldarabolásának kora?	141
---	-----

FORSTNER Róbert Az európai bűnügyi együttműködés kialakulásának folyamata	155
--	-----

CSAPUCHA Bernadett
A kiskorúak védelmét szolgáló büntető eljárásjogi eszközök173

„...GYÜMÖLCSÉRŐL LEHET A FÁT MEGISMERNI”

Natasa SZITA
Domestic Rules and Practice Regarding Collective Redundancy
Combined with European Law. With particular regard to the rules
protecting employees, such as the obligation to consult and inform..... 185

SCHMIDT Richárd
Fórumválasztó megállapodások kollíziója. Feloldási lehetőségek
a nemzetközi gyakorlat tükrében..... 203

VAD Viktória Zsuzsanna
A bizalmi vagyonkezelés kifizetéseinek nemzetközi adójogi aspektusai ..237

LAKATOS Veronika
Megoldások a lakossági túladósodottság kezelésére az Európai Unióban .251

BADACSONYI Katalin Tegza
A termék lényeges tulajdonságára irányuló
tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat..... 269

PETRI Dávid
A munkaviszonnyal összefüggésben keletkezett károk előfordulási
esetei és az egészségkárosodásért való felelősség..... 285

BURGER Borisz Bendegúz
Anyagi és alaki jogfolytonosság kérdései. Két magyar királyság között... 301

SÁNDOR Eszter Anita
Gondolatok a marrákesi szerződéssel kapcsolatban.....321

NECZ Dániel
A közszereplők személyes adatainak védelme, különös tekintettel
annak újabb fejleményeire, valamint a deepfake technológiára.....361

SZUPERA Blanka
A szabadalmi kényszerengedély funkciója, gazdasági hatása381

ELŐSZÓ

„Olyan lesz, mint a víz mellé ültetett fa, amely gyökereit egészen a folyóig ereszti. Ha jön a hőség, nem kell félnie, lombja mindig zöldellni fog. Szárazság idején sem kell aggódnia, akkor sem szűnik meg gyümölcsöt teremni.”

Jer 17,8

A kert számunkra valami szép, valami természetes, változatos, megnyugtató és inspiráló. A kertben – és ez vonatkozik a „tudomány kertjére” is – örömsétálni, nézegetni a szebbnél-szebb növényeket, virágokat, a maguk üdítő változatosságában. Külön öröm, ha magunk is részt vállalunk a kert művelésében, csinosításában. A ‘tudomány kertjében’ a doktorjelöltek, a témavezetők, az oktatók ápolgatják, rendezgetik a tudomány szépen növekvő virágait, terméseit. A „biodiverzitás” ebben a közegben legalább annyira fontos, mint a valódi kertben, és ahogy minden növénynek, gyümölcsnek, termésnek van helye és szerepe, ugyanúgy van helye és szerepe minden tudományos termésnek, terméskezdeménynek, amely majd később növekszik fel. A tudomány kezdeményeiből lesz majd virágzó növény, ha megfelelően gondozzák, táplálják és óvják. És ebben a kertben is érteni kell a folyamatokat, a törvényszerűségeket. Megfelelő tudás és annak folyamatos növelése nélkül nem lesz eredmény.

Minden kert, így a jelen metaforában ezt jelképező doktori iskola minősége is azon múlik, hogy a közös munkában válik-e egyedivé, kivételessé. E közös munka körülményei és lehetőségei között az egyik legfontosabb, hogy legyen olyan – kutatásra és annak eredménye megvitatására is ösztönző – közeg és fórum, ahol a gondolatokat megoszthatjuk, a kutatások eredményét értő közegben bemutatathatjuk és érdemi véleményt, visszajelzést formálhatunk. A PPKÉ JÁK-on 2022 májusában megrendezett doktorandusz konferenciánkat ennek jegyében hirdettük meg – a négy különböző, a diszkusszióra is kellő idő és teret biztosító panelben folyó munka eredményeként megszületett írásokat tarthatja most a kezében a kedves Olvasó.

Őszintén reméljük, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskolájának 2022-es „termését” nagy elégedettséggel fogadják!

Budapest, 2022. szeptember 30.

Dr. BÁNDI Gyula DSc
tanszékvezető, egyetemi tanár
a PPKE Jog- és Államtudományi
Doktori Iskola vezetője

Dr. POGÁCSÁS Anett
egyetemi docens
a PPKE Jog- és Államtudományi
Doktori Iskola koordinátora

„ÍGY MINDEN JÓ FA
JÓ GYÜMÖLCSÖT TEREM...”

Mt 7,17

A KÖRNYEZETKÖZPONTÚ VÁLLALATIRÁNYÍTÁSI RENDSZEREK EGYES MAGÁNJOGI PERSPEKTÍVÁI

BARTL Bálint

1. Bevezető gondolatok

A környezetjog többféle környezetközpontú vállalatirányítási (ügynevezett menedzsment) rendszert ismer. Így gondolhatunk a *The Eco-Management and Audit Scheme*-re (közösségi környezetvédelmi vezetési és hitelesítési rendszerre, a továbbiakban: EMAS-ra) vagy az ISO 14000-es, Nemzetközi Szabványügyi Szervezet által létrehozott nemzetközi szabványrendszerre, amelynek a 14001-es szabványa bír a témánk szempontjából kiemelkedő jelentőséggel. Egy vállalat 'életében' szinte elengedhetetlen a környezeti menedzsment rendszer alkalmazása, amely széles eszköz- és módszertára révén a hatékonyabb környezeti problémák kezeléséhez tud hozzájárulni.¹ A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (Corporate Social Responsibility, röviden: CSR) egyik alappillére, hogy „[a] vállalatok integrálják társadalmi és környezeti gondolkodásukat az üzleti tevékenységbe” [...].² A vállalati érdekvédelmi szervezetek fektették le a fenntartható vállalatirányítás alapjait, elsők között a Fenntartható fejlődés üzleti chartájában (a továbbiakban: charta), amelyet a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara fogadott el 1990-ben.³ A charta 16 alapelvet sorol fel „A vállalati környezeti menedzsment elvei” címszavak alatt, amelyek a környezeti vállalati politikára, a környezeti menedzsment rendszer megjelentetésére a vállalati célokban, illetve többek között egyéb, a beszállítókkal

¹ BODNÁR István – MATUSZ KALÁSZ Dávid – FARAGÓ Dávid – PALOTÁS Árpád Bence – SIMÉNFALVI Zoltán Károly: Villamosenergiatermelés és környezeti hatásai. *Agrár- és Környezetjog*, 2020/28. 119.

² BÁNDI Gyula: *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 306.

³ Uo. 298.

és szerződő partnerekkel kötött megállapodásokra vonatkoznak.⁴ A General Motors volt az első vállalat, amely számos, összesen hat alapelvet fogadott el a társadalmi felelősségvállalás tekintetében.⁵ Kimondhatjuk, hogy már a charta is előrevetíti az Európai Unió vállalati fenntarthatósággal összefüggő törekvéseit.⁶ Mind az EU EMAS rendelet⁷, mind az ISO 14000-es nemzetközi szabványok alkalmazása aktív, önszabályozó cselekvést vár el egy vállalkozástól, amely több ágazatban, így a közbeszerzési eljárások során is számos versenyelőnyt jelenthet.⁸ Jelen tanulmány célja a fenntartható vállalatirányítás bizonyos magánjogi perspektíváinak szemléltetése, amely két szempont szerint valósul meg. Egyrészt társasági jogi aspektusból vizsgálom e rendszereket, amely keretében három jogi személy (vállalatcsoport, korlátolt felelősségű társaság, részvénytársaság) kapcsán szemléltetem, hogy találhatóak-e közös pontok a fenntartható vállalatirányítással. A másik perspektíva pedig a – nemrégiben hazánkban is meghonosodott – bizalmi vagyongazdálkodás és a fenntartható menedzsmentszemlélet közös ‘sarokköveire’ kíván rávilágítani. Mindkét gondolat kifejtése kapcsán kiemelkedő, központi szerepet kapnak a vállalatok vezető szervei, mivel társasági jogi szempontból a tulajdonosi érdek és a menedzsmentérdek eltérhet egymástól,⁹ így a vizsgált jogi személyek kapcsán egyértelmű elhatárolást igényel a társaságok ügyvezető és legfőbb szerveinek a feladat- és hatáskör szerinti értékelése. A bizalmi vagyongazdálkodás jogintézményi vizsgálata során pedig érdekes szempontot jelentenek az olyan célra létrejött ‘trustok’, amelyeknek kifejezetten a környezet megóvása, a környezetjogi szabályok szem előtt tartása a rendeltetésük.¹⁰ E kérdések aktualitását az Európai Uniónak a már említett legújabb irányelvi törekvései adják, amelyek új jogi normákat dolgoztak ki a vállalati átvilágítás és fenntarthatóság kérdéseivel összefüggésben.

⁴ Uo.

⁵ LÉNÁRD SÁNDOR: The Role of Corporate Social Responsibility in the Development of International Law. In: MARCEL SZABÓ – PETRA LEA LÁNCOS – RÉKA VARGA (szerk.): *Hungarian Yearbook of International and European Law 2018*. The Hague, Eleven, 2019. 320.

⁶ Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a fenntarthatósággal kapcsolatos vállalati átvilágításról és az (EU) 2019/1937 irányelv módosításáról (Javaslat).

⁷ 1221/2009/EK rendelet a szervezeteknek a közösségi környezetvédelmi vezetési és hitelesítési rendszerben (EMAS) való önkéntes részvételéről és a 761/2001/EK rendelet, a 2001/681/EK és a 2006/193/EK bizottsági határozat hatályon kívül helyezéséről HL L 304., 2011.11.22. (a továbbiakban: 1221/2009/EK rendelet)

⁸ BARANYAI GÁBOR – CSERNUS DÓRA ILDIKÓ: *A fenntartható fejlődés és az állam feladatai*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 170–171.

⁹ GADÓ GÁBOR ET AL.: *Polgári jog: A jogi személy*. 4., átdolgozott, bővített kiadás, A Ptk. Magyarazata II/VI. HVG-ORAC, Budapest, 2021. 30.

¹⁰ B. SZABÓ GÁBOR: *A bizalmi vagyongazdálkodás*. [Új Magánjog Sorozat 6.] Budapest, HVG-ORAC, 2014. 250.

A vállalati fenntarthatóság fogalmára az alábbi meghatározás került megalkotásra:

„A vállalati fenntarthatóság egy üzleti megközelítés, ami hosszútávon növeli a vállalat értékét (akár részvényértékét) azáltal, hogy kiaknázza a lehetőségeket és csökkenti a kockázatokat mind a gazdasági, környezeti és társadalmi fejlődés téren. A vállalati fenntarthatóság vezetői hosszú távú értéket teremtenek azáltal, hogy stratégiáikat és menedzsmentjüket úgy alakítják, hogy élni tudnak a fenntartható termékek és szolgáltatások piaci lehetőségeivel, miközben sikeresen csökkentik és elkerülik a fenntarthatóság költségeit és kockázatait.”¹¹

E fogalom egyértelművé teszi, hogy a vállalat vezetőinek kiemelkedő szerepük van a vállalati fenntarthatóság kialakítása során, illetve a fenntartható vállalatirányítás a cégértéket is növelő tényezőt jelent.

Érdekes áttekinteni a hazánkban EMAS rendszer szerint hitelesített szervezeteket, és összegezni, hogy milyen társasági formában működnek. Az EMAS egységes európai nyilvántartása¹² szerint 9 darab részvénytársaság (mind zártkörűen működő, amelyek közül egy nonprofit cég), 13 darab korlátolt felelősségű társaság, 3 darab önkormányzat, valamint egy költségvetési szerv, a Magyar Nemzeti Bank került nyilvántartásba vételre. Mindezek alapján megállapítható, hogy a korlátolt felelősségű társasági formában működő cégek nagyobb számban csatlakoznak az EMAS-hoz Magyarországon. Kérdésként merül fel, hogy mi lehet e tény indoka. E kérdésből pedig egyértelműen adódik, hogy miért nem találhatóak meg a klasszikus személyegyesítő gazdasági társaságok (közkereseti társaság, betéti társaság) a nyilvántartásba vett szervezetek között.

2. A szervezet fogalma és az elismert vállalatcsoport az 1221/2009/EK rendelet értelmében

„A szervezetek a legfontosabb intézmények, amelyekkel az emberek természeti környezetükre hatnak. Mégis, a szervezetelméletek a szervezeti környezetnek nem a természeti, hanem

¹¹ Dow Jones Sustainability Index.

¹² <https://webgate.ec.europa.eu/emas2/public/registration/list> (A letöltés dátuma: 2022.05.20.)

sokkal inkább a gazdasági, társadalmi, politikai és technológiai aspektusaira koncentrálnak.”¹³

Az 1221/2009/EK rendelet értelmező rendelkezése számos fogalmat határoz meg a társasági jog kapcsán, így többek között: a „szervezet”: a saját funkciókkal és igazgatással rendelkező, Közösségen belüli vagy kívüli társaság, vállalat, cég, vállalkozás, hatóság vagy intézmény, vagy ezek része vagy kombinációja, függetlenül attól, hogy jogi személyiséggel rendelkezik-e, illetve a közjog vagy a magánjog alá tartozik-e.¹⁴

Egy korábbi tanulmányom¹⁵ részletesen foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy az 1221/2009/EK rendelet a szervezet, és nem a jogi személy, a gazdasági társaság vagy ezek székhelyének a fogalmát használja.¹⁶ A hatályos cégtörvény¹⁷ a cég fogalmát alkalmazza, amely megjelenik az 1221/2009/EK rendelet fogalom meghatározásában is, de a szervezet gyűjtőfogalmán belül. „A magyar társasági jogi jogalkotás is a szervezeti fogalom alkalmazásának az irányába ‘tolódik’ el, amelyet jól példáz az a tény, hogy a jogi személyek nyilvántartásáról és a nyilvántartási eljárásról szóló legújabb jogszabály is szervezet elnevezést használja gyűjtőfogalomként.”¹⁸ (Az említett jogszabály várhatóan a 2023. év nyarán lép majd hatályba). Koherenciára törekedve az 1221/2009/EK rendelet fogalmaival, a továbbiakban e tanulmányban a szervezet (néhol pedig a vállalat) fogalmát használok. Megjegyzendő továbbá, hogy a szervezet fogalmának alkalmazása az érintetti kör kiszélesítését jelenti, mivel korábban a ‘vállalat’ – mint jogi személy – részvétele került megfogalmazásra.¹⁹

Az 1221/2009/EK rendelet személyi hatályának értelmében akár a közzsféra szervezetei (többek között állami cégek, vagyonkezelő alapítványok, egyetemek) vagy jogi személyiség nélküli szervezetek (esetleg társasházak) is csat-

¹³ MÁLOVICS György: *A vállalati fenntarthatóság értelmezéséről*. Szeged, JATEPress, 2011. 73.

¹⁴ 1221/2009/EK rendelet I. fejezet, 2. cikk 21. pont.

¹⁵ BARTL Bálint: Az Európai Unió Környezetvédelmi Vezetési és Hitelesítési Rendszerének fenntarthatósági perspektívái. *Iustum Aequum Salutare*, 2022/4.

¹⁶ Michael LANGERFELD: Das novellierte Environmental Management and Audit Scheme (EMAS-II). EG-einheitliches Umweltmanagement auf höchstem Niveau? *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht*, Vol. 20., 2001/5. 539.

¹⁷ A cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény 2. Cím 2. §.

¹⁸ BARTL i. m. 115.; *a jogi személyek nyilvántartásáról és a nyilvántartási eljárásról* szóló 2021. évi XCII. törvény 3. § 5.

¹⁹ BÁNDI i. m. 299.

lakozhatnak az EMAS rendszeréhez.²⁰ Fontos része a fogalomnak, hogy olyan szervezetek is hitelesíthetők magukat, amelyeknek a székhelye az Európai Unió (az 1221/2009/EK rendelet fogalommeghatározása szerint 'Közösségen') kívül található. E szervezetek (illetve telephelyeik) nyilvántartásba vételi kérelmüket „azon tagállam illetékes testületéhez kell benyújtani, amely nyilvántartásba vételt biztosít [...]”.²¹ Az EMAS rendszerhez csatlakozás egyik kulcskérdése a jogszabályoknak való 100%-os megfelelés.²² Ennek értelmében „A Közösségen kívüli szervezetnek hivatkoznia kell a kérelem benyújtásának helye szerinti tagállamban a hasonló szervezetekre alkalmazandó környezetvédelmi jogi előírásokra”.²³ „A tagállamok rendelkezhetnek arról, hogy az általuk kijelölt illetékes testületek intézkedjenek és felelősek legyenek a Közösségen kívül telephellyel rendelkező szervezetek e rendelettel összhangban történő nyilvántartásba vételért is.”²⁴ Mindezen megállapítások azért bírnak jelentőséggel, mert egy vállalatcsoport társasági formában működő jogi személy kapcsán érdemes lehet annak vizsgálata, hogy az uralkodó tag vagy az ellenőrzött tagok székhelye bír-e döntő jelentőséggel a nyilvántartásba vétel során. E kérdéskörhöz kapcsolódva az 1221/2009/EK rendelet értelmében további két fogalom emelendő ki:

Egyrészt a „telephely”: a szervezet irányítási ellenőrzése alatt álló adott földrajzi hely, ahol tevékenységet végeznek, terméket állítanak elő és szolgáltatásokat nyújtanak, beleértve az infrastruktúrát, berendezést és anyagokat; a nyilvántartásba vétel tekintetében a telephely a legkisebb figyelembe vehető egység;²⁵ illetve a „szervezetcsoporthoz”: egymással földrajzi közelségük vagy üzleti tevékenységük következtében kapcsolatban álló, adott környezetvédelmi vezetési rendszert közösen megvalósító független szervezetek csoportja.²⁶

Így tehát önálló vizsgálat tárgyát képezheti, hogy az elismert vállalatcsoport melyik tagjának (uralkodó vagy ellenőrzött) telephelyére vonatkoznak az 1221/2009/EK rendelet fogalmai. A telephely jelentősége kapcsán nem elhanyagolható szempont, hogy *[az] ellenőrzési tevékenység megkönnyíti az egyes létesítmények összehasonlítását és a közöttük lévő információcserét.*²⁷

²⁰ 1221/2009/EK rendelet I. fejezet, 2. cikk 21. pont.

²¹ 1221/2009/EK rendelet II. fejezet, 3. cikk, (3) bek.

²² BARTL i. m. 122.

²³ 1221/2009/EK rendelet II. fejezet, 4. cikk, (4) bek.

²⁴ 1221/2009/EK rendelet IV. fejezet, 11. cikk, (1) bek.

²⁵ 1221/2009/EK rendelet I. fejezet, 2. cikk 22. pont.

²⁶ 1221/2009/EK rendelet I. fejezet, 2. cikk 23. pont.

²⁷ BÁNDI i. m. 302.

A ‘szervezetcsoporthoz’ fogalmi meghatározása egyértelművé teszi, hogy az 1221/2009/EK rendeletben alkalmazott fogalom nem az elismert vállalatcsoporthoz vonatkozik, mivel e jogi konstrukcióban az uralkodó tag és az ellenőrzött tagok közötti függetlenség helyett függelmi viszony mutatható ki, ahogyan a magyar *Polgári Törvénykönyvről* szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) elismert vállalatcsoporthoz fogalmából következik:

„Elismert vállalatcsoporthoz az összevont, konszolidált éves beszámoló készítésére kötelezett, legalább egy uralkodó tag és legalább három, az uralkodó tag által ellenőrzött tag által kötött uralmi szerződésben meghatározott, egységes üzletpolitikán alapuló együttműködés.”²⁸

Az 1221/2009/EK rendeletben lefektetett fogalom sokkal inkább a tényleges vállalatcsoporthoz áll közelebb, amelynek fő ismérve, hogy uralmi szerződés hiányában is kimutatható szervezeti, gazdasági és üzleti kapcsolat a ‘részvevő’ jogi személyek között,²⁹ (bár a függetlenség tényállási eleme e jogintézménynél is ‘hiátust’ szenved). Érdekes kérdést vehet fel, hogy az uralkodó tag EMAS-ba való belépése magával vonja-e az ellenőrzött tagok belépését. A ‘konzern-tényállás’ jogi lényege, hogy a vállalatcsoporthoz részvevő tagok csupán látszólag függetlenek piaci szempontból, mivel egy közös üzletpolitika által az uralkodó tag (anyavállalat) jelentős befolyást gyakorol a leányvállalatokra.³⁰ A vállalatcsoporthoz létrehozó uralmi szerződésben azonban előre ki lehet kötni, hogy a csoport tagjai hitelesítették magukat az EMAS rendszerében. E szerződés klasszikus kötelmi jogi szerződést jelent a résztvevő tagok között, és nem a ‘cégjogban’ ismert létesítő okirat, hanem a Ptk. kötelmi jogi szabályai vonatkoznak rá³¹ (e jogterület diszpozitivitásával együtt).

Az 1221/2009/EK rendelet I. melléklete a környezeti állapotfelmérés területeit rögzíti. Az állapotfelmérés fontos eleme a közvetlen környezeti tényezők figyelembe vétele. E tényezők „[a] szervezet olyan tevékenységeire terjednek ki, amelyek felett a szervezet közvetlen vezetői ellenőrzést gyakorolnak”.³² Kérdésként merülhet fel, hogy az említett ellenőrzési tevékenység ‘áttérjed-

²⁸ Ptk. 3:49. §.

²⁹ Ptk. 3:62. §.

³⁰ GADÓ et al. i. m. 115.

³¹ Uo. 120., Ptk. 3:50. § (4) bek.

³² 1221/2009/EK rendelet I. melléklet 2. pont.

het-e' a vállalatcsoport ellenőrzött tagjaira. „Az uralkodó tagot széleskörű utasítási, illetve határozathozatali jog illeti meg.”³³ Álláspontom szerint a környezeti tényezők menedzsment általi figyelembevétele az uralkodó tag részéről az ellenőrzött tagra is ki kell, hogy terjedjen, ha a vállalatcsoport csatlakozni szeretne az EMAS rendszeréhez. (De e megállapítás szintén igaz a környezetközpontú irányítási rendszer vezetőség általi felülvizsgálatára is). A vállalatcsoport vizsgálatának utolsó szempontja a munkavállalókra irányul. Az 1221/2009/EK rendelet előírja, hogy a hitelesített szervezetnek be kell vonnia a munkavállalóit a környezetvédelmi tevékenységekbe. A munkavállalók részvétele magában foglalja az egyes munkavállalók és képviselőik részvételét és tájékoztatását egyaránt. Ezért minden szinten ki kell alakítani a munkavállalói részvételi rendszert”³⁴ továbbá

„E követelményeken kívül a munkavállalókat be kell vonni a szervezet környezeti teljesítményének folyamatos javítását célzó folyamatba a következők révén: környezetvédelmi bizottságok létrehozása az információk összegyűjtésére és a környezetvédelmi felelős/a vezetés képviselői, valamint a munkavállalók és képviselőik részvételének biztosítására.”³⁵

Mindezek alapján közös pont mutatható ki az 1221/2009/EK rendelet és a vállalatcsoport munkavállalói részvételével.

Ezt a megállapítást támasztja alá a Ptk. is:

„Ha a nyilvántartásba bejegyzett vállalatcsoport legalább három ellenőrzött tagjában kötelező a munkavállalói részvétel a felügyelőbizottságban, az uralkodó tag legfőbb szerve az érintett üzemi tanácsok erre irányuló kérelme alapján lehetővé teheti, hogy az ellenőrzött tagok felügyelőbizottsága helyett az uralkodó tag felügyelőbizottságában vegyenek részt munkavállalói küldöttek. Ez esetben az uralkodó tag létesítő okiratában – ha eddig az adott tagnál ilyen nem működött – a felügyelőbizottság létrehozásáról rendelkezni kell. A munkavállalói küldöttek jelölési módját ez esetben az uralkodó tag ügyvezetése és az

³³ Ptk. 3:55. § (1) bek.

³⁴ 1221/2009/EK rendelet II. melléklet, B.4.2. pont.

³⁵ 1221/2009/EK rendelet B.4.3. pont.

érintett ellenőrzött tagok üzemi tanácsai között létrejött megá-
lapodásban kell szabályozni.”³⁶

3. A társasági jogi legfőbb szerv és a vezető tisztségviselő feladat- és hatáskörei

Az 1221/2009/EK rendelet számos ponton említi a vállalat vezetőinek felelősségét a rendszer bevezetésével és fenntartásával kapcsolatban.³⁷ E felelősség mára már nemzetközi szinteken is megfogalmazódott.³⁸ Továbbá az uniós jogforrás melléklete a szervezet környezeti politikájának a meghatározását is a felső vezetésre bízta.³⁹ A legjobb környezetvédelmi vezetési gyakorlat fogalmát jelenti a szervezetek által az érintett ágazatban a környezetvédelmi vezetési rendszer leghatékonyabb végrehajtási módja, amely az adott gazdasági és technikai körülmények mellett a legjobb környezeti teljesítményt eredményezi.⁴⁰ A vezetés biztosítja azon erőforrásokat, amelyek elengedhetetlenek a környezetközpontú irányítási rendszer kialakításához, bevezetéséhez, fenntartásához és fejlesztéséhez. A környezetvédelmi vezetési rendszer egyik alapvető követelménye, hogy a rendszer kapcsán ki kell térni a bevezetésre és a működésre is.⁴¹ Az erőforrások közé tartoznak a személyzeti erőforrások és a szakértelem, a szervezeti infrastruktúra, a technológia és a pénzügyi erőforrások. Továbbá a szervezet felső vezetése kijelöli a vezetés külön képviselőjét (képviselőit), aki(k)nek az egyéb feladatai(k)tól függetlenül feladatokat, kötelezettségeket és hatáskört állapít meg: „[a] környezetvédelmi vezetési rendszer e nemzetközi szabvány szerinti bevezetésének, alkalmazásának és betartásának biztosítására; értékelés céljából fejlesztési javaslatokat is tartalmazó jelentést készítsen (készítsenek) a felső vezetés számára a környezetvédelmi vezetési rendszer teljesítményéről”.⁴² A belső ellenőrzést végző személynek a vállalat felső vezetése irányába tájékoztatási,⁴³ a felső vezetésnek a szervezet környezetközpontú irányítási rendszere

³⁶ Ptk. 3:58. § (1) bek.

³⁷ 1221/2009/EK rendelet I. fejezet, 2. cikk 1. pont, 2. pont, 13. pont, 14. pont.

³⁸ Thomas CLARKE et al.: *The Oxford Handbook of the Corporation*. Oxford, Oxford University Press, 2019. 603–607.

³⁹ 1221/2009/EK rendelet II. melléklet A.2.

⁴⁰ BÁNDI i. m. 301.

⁴¹ Uo.

⁴² 1221/2009/EK rendelet II. melléklet A.4.1.

⁴³ 1221/2009/EK rendelet II. melléklet A.5.5.

tekintetében felülvizsgálati⁴⁴ kötelezettsége áll fenn. E szempontokat érdemes összevetni a gazdasági társaságok általános, illetve két speciális gazdasági társaság, a korlátolt felelősségű társaság és a részvénytársaság vezetési struktúrájával. Mindezek alapján jogi vélemény formálható a tekintetben, hogy melyik cégforma lehet ideális az EMAS rendszer bevezetéséhez és működtetéséhez.

A Ptk. szerinti jogi személyek általános szabályiban meghatározott, jogi személy ügyvezetésére vonatkozó rendelkezéseket absztrakciós és terjedelmi korlátok miatt nem vizsgálom. Első kérdésként érdemes lehet azt áttekinteni, hogy az 1221/2009/EK rendelet szerinti ‘felső vezetés’ fogalom melyik jogintézménynek feleltethető meg a Ptk. gazdasági társaságokat szabályozó részében. „A gazdasági társaság legfőbb szervének feladata a társaság alapvető üzleti és személyi kérdéseiben való döntéshozatal.”⁴⁵ Ezzel szemben: „A társaság ügyvezetését a vezető tisztségviselő – a társasággal kötött megállapodása szerint – megbízási jogviszonyban vagy munkaviszonyban láthatja el.”⁴⁶ Kétségtelen, hogy [a] társaság tagjai rendelkeznek a legfőbb döntéshozó hatalommal, hiszen az ő érdekeltségük biztosítja a tőke leghatékonyabb felhasználását [...].⁴⁷ Álláspontom szerint az 1221/2009/EK rendelet szerinti felső vezetés fogalom a legfőbb szerv Ptk. szerinti fogalmának feleltethető meg, amely az általános tagsági jogokat gyakorolja. Mindezt alátámasztja az imént említett felső vezetésre háruló erőforrás-biztosítási kötelezettség is. Azonban e gondolatmenetnek ellentmond, hogy az ügyvezetés feladatköre a stratégiai döntéshozatallal kapcsolatos kérdésekre terjed ki.⁴⁸ (Természetesen a társaság létesítő okirata egyértelműen rendezheti, meg is oszthatja e kérdést). A Fővárosi Ítéltábla is a mellett foglalt állást, hogy ‘csupán’ az alapvető üzleti és személyi kérdésekben való döntés tartozik a korlátolt felelősségű társaság (a továbbiakban: Kft.) taggyűlésének a hatáskörébe, és a társasági irányításával kapcsolatos döntés meghozataláról az ügyvezetés (ügyvezető) rendelkezhet.⁴⁹ Az 1221/2009/EK rendelet szerinti környezetközpontú irányítási rendszer kialakítása inkább az ügyvezetés, a személyzeti erőforrás biztosítása pedig inkább a legfőbb szerv

⁴⁴ 1221/2009/EK rendelet II. melléklet A.6.

⁴⁵ Ptk. 3:109. § (2) bek.

⁴⁶ Ptk. 3:112. § (1) bek.

⁴⁷ KISFALUDI András: Hatalommegosztás a gazdasági társaságban. In: PESCHKA Vilmos (szerk.): *Liber Amicorum: Ünnepi dolgozatok Vékás Lajos hatvanadik születésnapjára és egyetemi oktatói működésének harmincötödik évfordulójára*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- És Jogtudományi Kar Polgári Jogi Tanszék, 1999. 166.

⁴⁸ GADÓ et al. i. m. 213., 216.

⁴⁹ Fővárosi Ítéltábla 10. Gf. 40.075/2017/3-II.

(taggyűlés) hatáskörét érinti. „A hatékonyabb környezetgazdálkodás érdekében meg kell határozni, dokumentálni kell és közzé kell tenni, hogy melyek a szerepek, a felelősségi körök és a hatáskörök.”⁵⁰ A Kft. ügyvezetését tőkeegyesítő jellegű jegyeket hordozván külső tag, illetve egy vagy több ügyvezető láthatja el.⁵¹ E megállapítás összhangban áll az 1221/2009/EK rendelet szerinti vezető testület meghatározásával.

A gazdasági társaságok általános szabályait vizsgálva érdemes a felső vezetés által külön ‘megbízott’ vezetők (képviselők) kijelölési jogának az elemzése is, amely során a kijelölt vezetők kötelezettsége a nemzetközi szabványfelügyeletre és jelentéstételre terjed ki. Az 1221/2009/EK rendelet e jogintézménye egyértelműen megfeleltethető a Ptk.-ban ismert cégvezető fogalmának. „A társaság legfőbb szerve a vezető tisztségviselők munkájának segítése érdekében egy vagy több cégvezetőt nevezhet ki. A cégvezető feladatait munkaviszonyban látja el. A cégvezető olyan munkavállaló, aki a vezető tisztségviselő rendelkezései alapján irányítja a társaság folyamatos működését.”⁵² Fontos kifejezést jelent a kijelölés fogalma, amelyet az 1221/2009/EK rendelet és a Ptk. is használ a felső vezetés külön képviselői (cégvezetői) tekintetében. Azonban a szakirodalmi nézőpontok⁵³ is alátámasztják azt az álláspontom szerint is helyes megállapítást, hogy egyik esetben sem a közszféra munkajogához hasonló kinevezésről van szó, hanem ‘csupán’ egy ‘egyszerű’ munkaszerződés aláírásáról (hiszen a cégvezető kizárólag munkaviszonyban láthatja el feladatait, így e jogintézménynél – fogalommeghatározó jellege miatt – nem érvényesül a Ptk. jogi személyek szervezeti és működési szabályozása során biztosított diszpozitív ‘szabadság’).⁵⁴

4. A részvénytársaság ügyvezető és legfőbb szervének környezetjogi sarokkövei

A részvénytársaság (a továbbiakban: rt.) társasági forma esetében az 1221/2009/EK rendelet szerinti felső vezetés egyértelműen a társaság ügyvezetését jelöli.

⁵⁰ 1221/2009/EK rendelet II. melléklet A.4.1.

⁵¹ LÉNÁRDNÉ MALETICS Borbála: A vezető tisztségviselő és a tagi státusz összefüggései a gazdasági társaságokban. *Gazdaság és Jog*, 2022/3. 42.

⁵² Ptk. 3:113. § (1) bek.

⁵³ GADÓ et al. i. m. 217.

⁵⁴ Uo. 217.

Az rt. ügyvezetését testületi szervként igazgatóság látja el,⁵⁵ de a zártkörűen működő rt. esetén lehetőséget biztosít a jogi szabályozás egyszemélyes vezérigazgató igazgatósági joggyakorlására is.⁵⁶ Fontos azonban, hogy az rt. tőkeegyesítő jelleg nyomán a részvényesek nem vesznek részt a mindennapos működés képviselőjében.⁵⁷ Az rt. ügyvezető szervének ügyrendi, feladat- és hatáskörével összefüggő részletes szabályokat az rt. alapszabályában szükséges rögzíteni.⁵⁸ Az ügyvezető szerv üzletpolitikájáról évente köteles jelentés formájában beszámolni az rt. közgyűlése, háromhavonta pedig (ha van az adott cégnél) a felügyelőbizottság részére,⁵⁹ amelynek – álláspontom szerint – az EMAS-ban való részvétel során ki kell terjednie a vállalat környezetpolitikájára is. Az ISO 14001-es szabvány szerinti környezetközpontú irányítási rendszert meghatározott időközönként belső ellenőrzéseknek kell alávetni.⁶⁰ Az rt.-k ismerik a nyilvánosan működő rt. kapcsán az igazgatótanács jogintézményét,⁶¹ amelynek lényege, hogy a tagjai ‘nagy részt’ függetlenek,⁶² valamint a felügyelőbizottság és az igazgatóság munkáját is egyben látják el. Kérdésként merülhet fel ez alapján, hogy a környezetközpontú irányítási rendszer belső ellenőrzését elláthatják-e az igazgatótanács független tagjai. Úgy vélem, ennek nincs akadálya, mivel a szervezet vezetését megfelelően tudják tájékoztatni a független tagok az elért eredményekről.

5. Munkavállalói részvétel az 1221/2009/EK rendelet alapján

Az EMAS rendszer egyik többleteleme az ISO 14001-es szabványhoz képest, hogy aktív munkavállalói részvételt vár el a vezetőségtől.

„A szervezetnek fel kell ismernie, hogy a munkavállalók aktív bevonása ösztönzője és előfeltétele a környezet folyamatos és sikeres fejlesztésének, valamint alapvető erőforrása a környeze-

⁵⁵ Ptk. 3:282. § (1) bek.

⁵⁶ Ptk. 283. §

⁵⁷ LÉNÁRDNÉ MALETICS i. m. 42.

⁵⁸ GADÓ et al. i. m. 467.

⁵⁹ Ptk. 3:284. § (1) bek.

⁶⁰ 1221/2009/EK rendelet II. melléklet A.5.5.

⁶¹ Ptk. 3:285. § (1) bek.

⁶² Ptk. 3:287. §

ti teljesítmény javításának és megfelelő módszere a környezetvédelmi vezetési és hitelesítési rendszer szervezetben történő sikeres működtetésének. Az »munkavállalók részvétele« magában foglalja az egyes munkavállalók és képviselőik részvételét és tájékoztatását egyaránt. Ezért minden szinten ki kell alakítani a munkavállalói részvételi rendszert. A szervezet ismerje fel, hogy a vezetőség kötelezettségvállalása, fogékonysága és aktív segítségnyújtása előfeltétele az említett folyamatoknak. Ezért ebben az összefüggésben ki kell emelni a vezetőség által a munkavállalók felé adott visszajelzés szükségességét.”⁶³

Az 1221/2009/EK rendelet ennél többet nem említ a részvételi rendszer kialakítási módjáról. E rendelkezést – álláspontom szerint – a társasági jog által lefektetett gazdasági társaság felügyelőbizottságában meghatározott kötelező munkavállalói részvétel jogintézményével lehet párhuzamba állítani. Mivel a részvétel a munkavállalók képviselőinek ‘participációját’ is magában foglalja, a Ptk. *„munkavállalói küldöttek megválasztására és visszahívására”* vonatkozó⁶⁴ jogintézményét javaslom *‘átültetni’* az EMAS-hoz csatlakozni kívánó társaságok létesítő okirataiba. *Így az üzemi tanácsot jelölési, a szakszervezet véleményezési jog* illetné meg. A *‘minden szinten’* történő részvételi rendszer kialakítása és az összes munkavállaló bevonás nagyobb szervezeteknél úgy valósulhat meg, ha a küldöttek (az 1221/2009/EK rendelet fogalomhasználatával élve *képviselők*) a vállalat helyi szintjein közvetítik a megszerzett tudást a többi dolgozó számára.

6. A bizalmi vagyonkezelés, mint lehetséges jogi konstrukció a környezetirányítási rendszerekben

A bizalmi vagyonkezelés jogintézménye a kontinentális jogban ‘újkeletűnek’ számít. Egy olyan rugalmas funkciókkal bíró jogintézmény, amely változatos, eltérő területeken képes felbukkanni, illetve lényeges szerepet betölteni. E tulajdonsága tette lehetővé a fennmaradását, fejlődését az évszázadok so-

⁶³ 1221/2009/EK rendelet II. melléklet B. 4. 1. – B. 4. 2.

⁶⁴ Ptk. 3:125. § (1) bek.

rán.⁶⁵ Az angolszász jogrendszerben ismeretes az úgynevezett ‘jótekonysági (charitable) trust’, amelynek fő ismérve, hogy külön kedvezményezett vagy kedvezményezett kör nem kerül kijelölésre a bizalmi vagyonkezelési szerződésben, hanem egy meghatározott cél (jelen esetben az EMAS-hoz való csatlakozás, illetve a környezet védelme) elérése a jogintézmény rendeltetése,⁶⁶ amely funkciót a magyar jogban leginkább az alapítvány tölt be, mégis arra keresem tanulmányomban a választ, hogy hogyan is lehetne egy, az angolszász ‘Charities Act’ e célra létrehozott ‘megoldáshoz’ hasonló rendszert kialakítani. Az elméleti konstrukcióban a bizalmi vagyonkezelési szerződés mindhárom szereplője megtalálható lenne, a vagyonrendelő a vállalat tulajdonosi köre, a vagyonkezelő azon személy (szervezet), aki (amely) az EMAS-hoz való csatlakozást ‘véghezviszi’, és a kedvezményezett a szervezet, amelyet ‘beléptetnek’ a rendszerbe. A megbízástól való elhatárolást az az elméleti feltevés adja, hogy amíg egy pusztán megbízási szerződés keretében ‘csupán’ az ügymenet gondos ellátása a szolgáltatást nyújtó fél fő kötelezettsége, a bizalmi vagyonkezelésnél a kezelt vagyon tulajdonjogát kifejezetten az EMAS-hoz szükséges tárgyi és anyagi erőforrások biztosítására ruházná át a vagyonrendelő. (Megjegyzendő azonban, hogy a csatlakozást felügyelő, továbbiakban ismertetett ellenőr [a továbbiakban: ‘protektor’] megbízási jogviszony keretében látja el tevékenységét.) A bizalmi vagyonkezelésnek több előnye is van a hagyományos gazdasági társaságokkal szemben, így „[...] kevésbé formalizált jogintézmény, alacsonyabbak a tranzakciós költségek és a vagyonkezelő szabadabban hozhat döntéseket, mint a gazdasági társaság ügyvezetése”.⁶⁷

A teljes elméleti konstrukció felvázolás szétfeszítené e tanulmány kereteit, ezért modell jelleggel egy közös pontot választottam ki vizsgálatom tárgyául, amely az 1221/2009/EK rendelet belső ellenőrért hasonlítja össze a bizalmi vagyonkezelés jogi konstrukciójában ismert, de hazánkban nem szabályozott ‘protektor’ jogintézményével. (Így tehát a jelen alfejezet bevezetőjében meghatározott modelltől indulunk ki, vagyis abból, hogy a bizalmi vagyonkezelési szerződés létrejötte a szervezet EMAS-ba való csatlakozására, illetve az EMAS rendszerben való tartására irányul). A ‘belső környezetvédelmi ellenőrzés’ fogalmát az alábbiak szerint határozza meg az 1221/2009/EK rendelet: „[a]

⁶⁵ KISFALUDI András: A bizalmi vagyonkezelés lehetséges funkciói. In: KISFALUDI András (szerk.): *Tanulmányok a bizalmi vagyonkezelés jogi szabályozásának elméleti alapjairól*. Budapest, ELTE Eötvös, 2015. 56.

⁶⁶ B. SZABÓ i. m. 250.

⁶⁷ BODZÁSI Balázs: *A bizalmi vagyonkezeléshez kapcsolódó egyes magánjogi kérdések*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- És Könyvkiadó, 2018. 24.

szervezet környezeti teljesítményének, a környezet védelmét szolgáló vezetési rendszerének és eljárásainak szisztematikus, dokumentált, rendszeres és objektív értékelése”.⁶⁸ „Az ellenőrzési tevékenységet olyan ellenőrök végzik, akik egyénileg vagy együttesen rendelkeznek a feladat elvégzéséhez szükséges szaktudással, és kellő mértékben függetlenek az ellenőrzés alá vont tevékenységtől ahhoz, hogy objektív értékítéletet tudjanak alkotni.”⁶⁹ Jelentőséggel bír továbbá, hogy „[a] szervezet biztosítja, hogy a környezetközpontú irányítási rendszert meghatározott időközönként belső ellenőrzéseknek vessék alá annak érdekében, hogy megállapítsák, hogy a környezetközpontú irányítási rendszer: – megfelel-e a tervezett környezetgazdálkodási intézkedéseknek, beleértve e nemzetközi szabvány követelményeit is, valamint hogy — megfelelően vezeték-e be és tartják-e fenn, és tájékoztassák a szervezet vezetését az ellenőrzések eredményeiről”.⁷⁰ E megállapítás össze is kapcsolja a tanulmány korábbi fejezetében ‘kimondottakat’ a jelenlegi gondolatmenettel, vagyis a belső ellenőrzés és a szervezet vezetőségének a tájékoztatása szorosan összefügg egymással. Mindez pedig úgy kapcsolódik a bizalmi vagyonkezelés jogintézményéhez, hogy egy ilyen modellszerű konstrukcióban a protektor feladata a vagyonkezelő ellenőrzése. A protektor a bizalmi vagyonkezelési jogviszonyban a vagyonrendelő megbízásából jár el, örködik a vagyonrendelés célkitűzései felett, és (bizonyos esetekben) a vagyonrendelőt megillető jogokat gyakorol, amelyet a vagyonkezelő működésének ellenőrzésével valósít meg.⁷¹ Vagyis az 1221/2009/EK rendelet szerinti belső ellenőr és a bizalmi vagyonkezelési szerződés szerinti protektor ellenőrzési funkciója tekintetében egyezőség mutatható ki. Fontos azonban, hogy a protektor jogintézményét nem szabályozza sem a hatályos Ptk., sem ágazati jogszabály, ezért külön szerződésben (jellemzően a jogviszonyt létrehozóban) kell róla rendelkezni. Az angolszász jogrendszerekben a protektor „[...] *a vagyonkezelő tevékenységét felügyelő nem független harmadik fél*”.⁷² Vagyis a protektor ellenőrzési funkciója révén a környezetközpontú irányítási rendszer és a vezetőség ellenőrzése egyaránt biztosított lehet egy bizalmi vagyonkezeléses jogviszonyban működő szervezet esetén. Fontos szempont azonban, hogy a protektor megfeleljen az 1221/2009/EK rendelet belső ellenőrrre vonatkozó követelményeinek. A bizalmi vagyonkezelési jogviszony

⁶⁸ 1221/2009/EK rendelet I. fejezet, 2. cikk 16. pont.

⁶⁹ 1221/2009/EK rendelet III. fejezet, 9. cikk (2) bek.

⁷⁰ 1221/2009/EK rendelet II. melléklet A.5.5.

⁷¹ B. SZABÓ i. m. 281.

⁷² Charles E. ROUNDS Jr. – Charles E. ROUNDS, III.: *Loring and Rounds: A Trustee's Handbook*. Wolters Kluwer Law & Business, 2013. 87.

megengedi, hogy mind természetes, mind jogi személy és jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet ellásson protektori tisztséget.⁷³ Az 1221/2009/EK rendelet sem gördít akadályt az elé, hogy akár egy szervezet vagy több ellenőr lássa el az ellenőrzési tevékenységet. Fontos megállapítás, hogy protektort csak a vagyonrendelő állíthat,⁷⁴ így a hitelesíteni kívánt szervezet tulajdonosi körére hárul e feladat. E tekintetben – álláspontom szerint – kizárólag a legfőbb szerv – mint az anyagi és személyi feltételek biztosítója – jogosult protektor kinevezésére és felmentésére. Fontos szempont lehet azonban, hogy a protektor csupán felügyelheti a csatlakozási folyamatot, így a vagyonkezelő számára utasítást nem adhat.⁷⁵ Jelentős továbbá, hogy a protektor nem kvázi a vagyonrendelő helyébe lép, csupán gyakorolja az őt megillető jogokat, és terhelik e személy kötelezettségei is.⁷⁶ A kedvezményezett társasággal a protektor – fő szabály szerint – nem áll jogviszonyban, azonban az 1221/2009/EK rendelet sem mondja ki *‘expressis verbis’* annak ellenére, hogy belső ellenőrzést említ, hogy a környezetvédelmi ellenőrnek a ‘szervezeten belül’ kell elhelyezkednie. Így álláspontom szerint a legfőbb szerv dönthet úgy, hogy a kedvezményezett társaságon belüli vagy kívüli személyt bíz meg e tisztséggel. A protektor segítségével és tanácsaival ösztönzi a sikeres csatlakozást, illetve az EMAS tagság megtartását, amely a környezeti tényezők folyamatos ellenőrzésében ölt testet. „A protektor rendeltetése és feladata a vagyonkezelő tevékenységének, a vagyonkezelési szerződésben rögzített vagyonrendelési szempontok és irányelvek szerinti ellenőrzése, valamint észrevételeinek, kifogásainak és javaslatainak megfogalmazása, és azok megvitatása a vagyonkezelővel.”⁷⁷ Nagyobb szervezetek esetében nem kizárt az a megoldás sem, hogy több, szakértelemmel bíró személy, e személyekből álló tanács (testület) lássson el protektori,⁷⁸ és így belső ellenőri feladatokat. E megállapításhoz kapcsolódik a már említett 1221/2009/EK rendelet szerinti „ellenőrzést olyan ellenőrök végzik”⁷⁹ fordulat. Alátámasztja a bizalmi vagyonkezelés jogintézményében megjelenő protektor és az 1221/2009/EK rendelet közötti párhuzamot az a szakirodalmi álláspont is, amely szerint mindkét személy rendeltetése a stratégiai döntésekben történő

⁷³ B. SZABÓ i. m. 282.

⁷⁴ Uo. 282.

⁷⁵ A vagyonrendelő közvetve, a protektor által sem utasíthatja a vagyonkezelőt. Vö. Ptk. 6:316. §.

⁷⁶ Ptk. 6:325. § (4) bek.

⁷⁷ B. SZABÓ i. m. 285.

⁷⁸ Uo. 286.

⁷⁹ 1221/2009/EK rendelet III. fejezet, 9. cikk (2) bek.

tanácsadásra korlátozódik.⁸⁰ Összességében megállapítható, hogy a protektor rendeltetése az ellenőrzés,⁸¹ amely – megkötött megbízási szerződésben meghatározva – az 1221/2009/EK rendelet szerinti belső ellenőrzésre, illetve diszpozitívan a vagyongazdálkodóra (jelen elméleti konstrukcióban a vállalat csatlakozását lefolytató menedzsmentre) terjedhet ki.

7. Összegző gondolatok

Megállapítható, hogy számos közös vonás mutatható ki a fenntartható vállalatirányítás (és a környezetjog), valamint a magánjog jogága között. Jelen tanulmány rávilágít, hogy a társasági jog szerinti cégformának, valamint a jogi személyek szervezeti és működési kérdéseiben a Ptk.-tól való eltérésnek is döntő szerepe lehet, ha a szervezet be kívánja vezetni az EMAS rendszerét a vállalati struktúrájába. A szervezet vezető szervei és a tagok közötti feladat- és hatáskör-eloszlás jelentősége a társaságok létesítő okirataiban rendezhető, harmonizálva az 1221/2009/EK rendelet előírásait. A nagyobb cégcsoportok, vállalatcsoportok csatlakozása hosszabb tervezést, a telephelyek, önálló szervezeti egységek felmérését és átvizsgálását igényli. Egy Kft. vagy Rt. csatlakozáshoz elengedhetetlen a jól megválasztott vezető szerv kialakítása. Az 1221/2009/EK rendelet egyik központi eleme a munkavállalók részvétele az EMAS rendszerében, amely párhuzamba állítható a szervezetek felügyelőbizottsági munkavállalói participációjával. E szabályok létesítő okiratban való kialakítása az EMAS-hoz való csatlakozást is megkönnyítheti. A bizalmi vagyongazdálkodás nemcsak a hatékony részvételre lehet kiváló polgári jogi konstrukció, de a szerződéses jogviszonnal összefüggő protektor jogintézményének szerződési kialakítása az EMAS szerinti belső ellenőrzéshez is megfelelő támpontokat adhat.

⁸⁰ B. SZABÓ i. m. 288.

⁸¹ B. SZABÓ i. m. 285.

A FENNTARTHATÓ DIVAT KÖZÉRDEK

FARKAS Dóra Erika

1. Bevezetés

A tanulmány célja, hogy bemutassa a divat, azon belül a *fast fashion* (gyors divat) mint új gazdasági modell káros hatásait, amit elsősorban a környezetre és nem utolsósorban a fogyasztókra gyakorol. Ez az iparág nem virágozhatna ilyen mértékben, ha mi vásárlók nem éltetnénk és támogatnánk napról napra. Az ENSZ 1987-es Brundtland-jelentése meghatározta a fenntarthatóság fogalmát.¹ A jelentésben foglaltak ma már közérdeknek számítanak. A divatiparnak a gyors divatnak nevezett része a legkevésbé sem nevezhető fenntarthatónak, kizárólag az extraprofitszerzés a célja, amit a fogyasztók állandó vásárlásra buzdításával ér el. Ennek a káros jelenségnek a megfékezésére indult mozgalom a fenntartható divat, amely szorgalmazza a tudatos vásárlást a már meglévő ruhák újra hasznosítását, arra biztat, hogy szükségleteink kielégítése során őrizzük meg a környezetet és a természeti erőforrásokat a jövő generációi számára.

Ezek a mozgalmak és társadalmi kezdeményezések nagyon hasznosak, felhívták a nemzetközi szervezetek figyelmét arra a káros tendenciára, amit a *fast fashion* okoz a környezetszennyezés terén és a modern kori rabszolgaság kialakításában, de ezek a problémák már nem oldhatók meg tüntetésekkel és társadalmi kezdeményezésekkel, szükség van azonnali jogalkotói munkára. A köz érdeke azt kívánja meg, hogy törvények szabjanak határt a káros kibocsátásoknak, hogy megszülessenek azok a törvények, amelyek az egész divatipart fenntarthatóvá teszik és megteremtik az etikus munkakörülményeket a textiliparban a Föld összes országában. „Bátor döntések kellene, amelyek újratemtik a szoros szövetséget az ember és a Föld között.”²

¹ BÁNDI Gyula: *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 11–23.

² XVI. Benedek pápa *megnyilatkozásai I–II*. Budapest, Szent István Társulat, 2018. 256–342

2. A közérdek

Az embereknek – embercsoportoknak eltérő érdekeik vannak. A kérdés az, hogy hogyan ismerjük meg ezeket és hogyan tudjuk rangsorolni fontosságukat, hogyan lehet összeegyeztetni a környezetvédelmet, a divatosság egyéni vágyát, és a profit termelés iránti megfêkezhetetlennek tûnô sóvárgást. A társadalmi érdekeket ki képviseli, nem léphetnek fel az egyes tagjai külön- külön a társadalomnak a közérdek megvédése céljából, ezért különbözô szervezeteket bíz meg ezzel a feladattal. A probléma az, hogy a közérdek normatív megfogalmazását nem találjuk jogszabályban. Azonban a közakarat, a közmegegyezés abban egyet ért- értett az elmúlt évtizedekben, hogy a Föld és annak értékeinek megvédésére szükség van, ami jogi szabályozást igényel.

A nemzetközi környezetvédelmi jog az 1972-es Stockholmi Nyilatkozattal kezdôdött, amely elôször rögzítette, hogy „Az embereknek joga van a szabadsághoz, az egyenlôséghez és a megfelelô életfeltételekhez egy olyan környezetben, amely lehetôvé teszi, hogy életét méltóságban és jólétben töltsse.”³ A nyilatkozat arra is kiterjed, hogy az embernek kötelessége megôrizni és fejlesztenie a környezetet a következô generációk számára. Az emberi jogok az emberi élet és méltóság feltétlen tiszteletén alapulnak, míg a környezetvédelem célja a környezet állapotának fenntartása és/vagy javítása.⁴ Az egészséges környezethez való jog az élet minôségét és fennmaradását szolgálja.⁵ Ma már a környezetvédelemben a fenntartható fejlôdés, mint fogalom egy teljesebb, komplexebb megközelítési módra, utal, amit az 1992-ben tartott Riói Nyilatkozat a Környezetrôl és a Fejlôdésrôl tartalmaz.⁶ A nyilatkozat úgy fogalmaz, hogy „A fejlôdéshez való jogot úgy kell érvényesíteni, hogy a ma élô és a jövô nemzedékek fejlôdési és környezeti szükségletei egyaránt kielégítést nyerjenek.”⁷

Ennek a megfogalmazásnak illetve kitételnek Magyarország Alaptörvénye kifejezetten megfelel a P) cikke, védi a természeti erôforrásokat, a termôföldet, a vizeket, az erdôket és a biológiai sokféleséget, az elmúlt évek bírôi gyakorlata alapján az is joggyakorlattá vált, hogy az állam, a környezetvédelmi és természetvédelmi szempontokat ne rendelje egyéb szempontok alá.⁸ Igen, de nem

³ Stockholmi Nyilatkozat 1972 (1972. június 16.) 1. elv.

⁴ BÁNDI (2011) i. m. 12.

⁵ BÁNDI Gyula: A környezethez való jog aktualitása. *Rendészeti Szemle*, 2009/1. 20.

⁶ BÁNDI Gyula: Környezetbiztonság – jövô nemzedékek védelme – elôvigyázatosság. *AK Journals*, 2021. 07. 12.

⁷ „Riói Nyilatkozat a Környezetrôl és a Fejlôdésrôl” UNCED 1992. Rio de Janeiro.

⁸ Magyarország Alaptörvénye, 2011. április 25.

csak a környezetet akarja védeni a közakarat, hanem közös vágy, cél a szépség szeretete, ami nem csak a környezetünkre vonatkozik, hanem ránk, a külsőnkre. Az emberek, szeretnek divatosak, csinosak és jólöltözettek lenni, amikor vásárolnak a fogyasztók, azt a legolcsóbban szeretnék megtenni, eközben a gyártók meg egyre nagyobb és nagyobb profitot kívánnak előállítani, ez a két érdek találkozik a fast fashion, mint üzleti modell kialakulásában. Az is tény, hogy a gyártók és mi, mint fogyasztók közös érdeke az lenne, hogy fenntartható környezetben éljünk, a jövő nemzedékének a Földet és annak természeti kincseit megőrizzük, és kiemelten fontos, hogy az alapvető emberi jogok ne sérüljenek; ez mind közérdek.

A fenti kijelentések egy átlagos hallgatónak, olvasónak nem tűnnek ellentmondásosnak, de amennyiben megvizsgáljuk a divatipar elmúlt húsz éves fejlődését, és rátekintünk a számokban kifejezett termelési adatokra, akkor be kell látnunk, hogy nem lehetünk egyszerre olcsón jólöltözöttek és környezettudatosak.

A divat az elmúlt századokban elsősorban reprezentációs eszközként szolgált; az uralkodó réteg az öltözeté által is kifejezte a hatalmát, a gazdagok olyan viseletekben jártak, amellyel jelezték mindenki felé, nekik nem kell semmilyen fizikai munkát végezniük – a ruháik nehezek, drágák, mozgásra, munkavégzésre nem voltak alkalmasak.⁹

Ma már a divat a kultúra szerves része, az önkifejezés egyik fontos eszköze. A 18. század végén szabadalmaztatott szövőgép megjelenése óta a divatipar többször jelentős változásokon ment keresztül. Az átalakulások sorába illeszkedik az elmúlt évtizedekben kibontakozó folyamat, amely a szektor felgyorsulását hozta magával.¹⁰

A globalizáció a divatra rendkívüli hatást gyakorolt: a világ bármelyik pontjára tévedünk, a fiatalok biztosan ugyanolyan, de legalábbis nagyon hasonló ruhát viselnek országtól, kultúrától, népviselettől függetlenül. A divat hónapról hónapra változik és minden fiatal és magára valamit is adó személy ezt a trendet követni akarja. Úgy érezzük, hogy ha nem vesszük meg a legutolsó divat szerinti farmert (ami persze havonta változik, hol szűk, hol bő), nem vagyunk divatosak, lenéznek minket és kínos, hogy elavult az öltözékünk. Hol van már az az idő, amikor átlagosan két öltönye volt egy férfinak, vagy három jól szabott, évtizedekig eltartó kosztümje egy nőnek. A globalizáció a társa-

⁹ F. DÓZSA Katalin – SZATMÁRI Judit Anna – SZENTESI Réka (szerk.): *Divat, kultúra, történelem. Divattörténeti tanulmányok*. Budapest, ELTE Eötvös, 2018.

¹⁰ Audrey STANTON: *What is Slow Fashion?* 2021.10.13. <https://www.thegoodtrade.com/features/what-is-slow-fashion/>

dalmi különbségek felszámolása ellen is tett: most már nem csak a gazdagok cserélhetik naponta a ruháikat, hanem a kevés pénzből élők, illetve az átlag középosztálybeliek is lehetnek mindig divatosak, és napi szinten új ruhában tündökölhetnek, köszönhetően a fast fashionnek.¹¹

A tömeggyártásra szakosodott cégek átalakították a gyártási technológiát, ezzel párhuzamosan megváltoztak a fogyasztói szokások, teret nyert a fast fashion, mint üzleti modell. A vásárlók igényeinek kiszolgálását és a gyártás tempóját tovább fokozza az ultra-fast fashion megjelenése.¹² Globális szinten elmondható, hogy az átalakulás egyik előfeltétele és hajtóereje a digitalizáció. Az online áruházak elterjedése és a mobiltechnológiák alkalmazása egyértelműen vásárlás ösztönzően hatnak.

A digitalizáció következtében a divatházak által diktált trendek gyorsan és könnyen elérhetővé váltak, a fast fashion kulcsfontosságú eszköze, a közösségi média közvetítő rendszere. Amíg a hagyományos divat a termékeket felkínálta a fogyasztóknak – elsősorban a viszonteladókön keresztül (*push marketing*) –, addig a fast fashion esetében a vevők formálják a trendet (*pull marketing*). A közösségi platformok lehetővé teszik az aktuális trend gyors terjedését, szinte percről-percre, ami által a vásárlók folyamatosan kapják a híreket, hogy mi a divat, mit kell viselni és egy kattintással már meg is vehetik, minden megfontolás és átgondolás nélkül. A gyors divat átformálta a divatipart. Amíg a hagyományos divatiparban a tervezők klasszikusan két szezonban mutattak be egy-egy kollekciót (tavaszi/nyári, valamint őszi/téli), addig a fast fashion évente 50-100 mikrokollekcióval van jelen a gyorsan változó piacon.¹³ A változtatásoknak köszönhetően a gyártási idő is lerövidült. Amíg a hagyományos divatipar az 1980-as években a tervezéstől számítva átlagosan 65-70 héten belül kínálta eladásra a termékeit,¹⁴ addig a fast fashion üzleti modell alapján működő cégek képesek akár 5 hét alatt értékesítésre kínálni egy újonnan felkapott terméket.

¹¹ Glenn SCHLOSSBERG: The Effect of Globalization on Fast Fashion. 2019. 09. 24. <https://tinyurl.com/22ds3kty>

¹² Jd SHADEL: What is Ultra Fast Fashion? Investigating Why It's Ultra Bad. 2022. 02. 25. <https://goodonyou.eco/ultra-fast-fashion>

¹³ Thomas DANA: *Fashionopolis: The Price of Fast Fashion and the Future of Clothes*. Penguin Press, 2019.

¹⁴ Mila Smart SEMESHKINA: With Success in Fast Food and Fast Fashion, is it Time for Fast Education? *Forbes*, 2020. 10. 20., <https://tinyurl.com/ye274tzb>

3. Mi az a fast fashion?

A kifejezés a *fast food* mintájára született és tartalmilag is ugyanazt a jelenséget írja le: olcsó, gyors és az eredetinek a hasonmása, nem értékes; gyors kielégítése egy vágynak, illetve az éhségnek. A divatban ez azt jelenti, hogy gyors és nem megfelelő anyagokból és nem megfelelő körülmények között gyártott ruhákról és egyéb kiegészítőkről beszélünk. Ez az üzleti modell azt az igényt akarta elsődlegesen kiszolgálni, hogy a társadalmi különbségeket felszámolja, ne csak a gazdagok kiváltsága maradjon, hogy jól öltözöttek divatosak. Ez a gyors termelés mindenki számára lehetővé teszi az évszakonként változó új kollekciót. Bárkinek lehessen olyan ruhája, mint amilyenek a párizsi, vagy a milánói divatbemutatókon láthatóak, nem baj, ha nem olyan minőségű, nem baj, ha nem kézzel varrott, a lényeg, hogy az érzést megkapja, aki viseli és majdnem olyan, mint a sztároké, egy kicsit gazdagnak érezheti magát mindenki azáltal, hogy a legutolsó divat szerint öltözött.

A kifejezést először a New York Times alkotta meg, az 1990-es évek elején, amikor a spanyol ruházati óriás, a Zara megnyitotta első üzletét New Yorkban. A divatmárka küldetését úgy fogalmazta meg az alapító, hogy a párizsi vagy a milánói kifutón látott ruhadarab megtervezésére és legyártására, mindössze 15 nap alatt képesek, ami a bemutató után már a második hétvégére az üzleteikben értékesítésre is kerül.¹⁵

A világ legnagyobb és legjelentősebb fast fashion márkái közé tartoznak az UNIQLO, a Forever 21 és a H&M. A fast fashion üzleti modell gyors tervezést, gyártást, forgalmazást és marketinget foglal magában, lehetővé téve a márkák és a kiskereskedők számára, hogy nagy mennyiségben nagyobb termékválasztékot kínáljanak.¹⁶ Elérhetővé teszik a fogyasztók számára, hogy alacsony áron több stílust is keverhessenek és szinte mindennap mást viselhessenek.

A fast fashion nem különbözik a gyorsétteremtől, a termék addiktív, első ránézésre tökéletes, olcsón megvásárolható és szinte bárhol megtalálható. Elképesztő belegondolni, hogy a globalizáció olyan helyre vezetett minket, ahol a fast fashion kiskereskedők képesek ilyen zökkenőmentesen integrálni termékkínálatukat a világba. A gyors ruházatot áruló kiskereskedők elterjedése

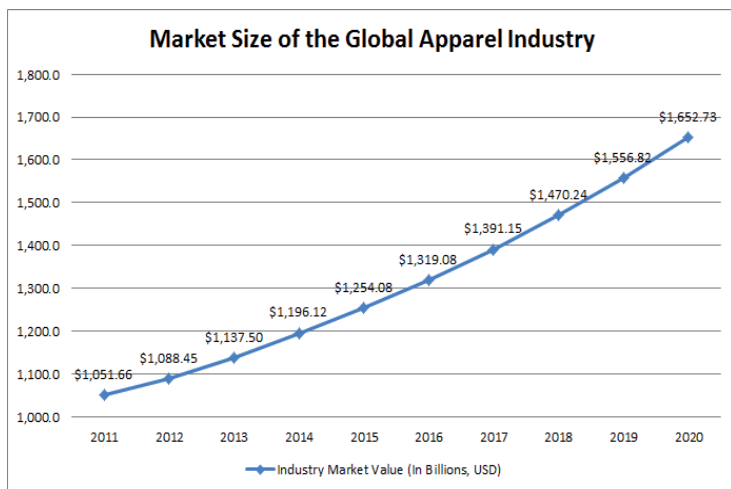
¹⁵ Solene RAUTURIER: What Is Fast Fashion and Why Is It So Bad? 2022. 04. 01., <https://goodonyou.eco/what-is-fast-fashion>

¹⁶ Jack HUSTON: Sneaky ways stores like H&M, Zara and Uniqlo get You to spend more money on clothes. 2021. 03. 19. <https://tinyurl.com/3m5ercws> 2021.03.01.

nem különbözik a McDonald's gyorsétterem láncolatától, 2016-ban a H&M 427 új üzletet nyitott szerte a világban. Ez majdnem napi 1,17 üzlet.¹⁷

Az ilyen olcsó és gyors termelésre támaszkodó rendszer folyamatosan ösztönzi a túlzott fogyasztást és az emberek eredendően vonzódnak az alacsony árú termékekhez, amelyek a legújabb trendeket szolgálják. A fogyasztók számára is könnyebb és egyszerűbb az olcsó, rövid élettartalmú textil termékeket vásárolni, mint a kiváló minőségű, tartós, rövid időn belül divatból kimenő ruhákat. Ezen üzleti modell arra készíti a fogyasztókat, hogy folyamatosan, szinte nap, mint nap olcsó és rossz minőségű ruhákat vásároljanak, amelyeket gyorsan eldobnak, illetve a megvásárolt termékeknek a 60%-át soha fel sem veszik.¹⁸

A szektor a lakosság egyre nagyobb igényeit szolgálja, míg a fogyasztók hihetetlen mértékben növelik a textilipar évről évre történő növekedését. Az alábbi grafikon mutatja a fast fashion elmúlt tíz évben gyakorolt hatását a ruhaipar gazdasági növekedésére az Egyesült Államokban.

A ruházati iparág piaci méretének növekedése az Egyesült Államokban¹⁹

A hazai helyzet is hasonlóan alakult, a KSH adatai hasonlóan támasztanak alá: a háztartások egy főre jutó fogyasztásának volumenindexe tartósan 2013-ban fordult pozitív irányba, a növekedés azóta is folyamatos. 2018-ban a háztartások

¹⁷ Ganit NAYYAR: The Evolution of Clothing. 2017. 06. 06., <https://tinyurl.com/5n7yruvt>

¹⁸ Olivia LAI: What is fast fashion? 2021.11.10., <https://earth.org/what-is-fast-fashion/>

¹⁹ NAYYAR i. m.

egy főre jutó fogyasztásának volumenindexe 106,3% volt.²⁰A magyar vásárlók elsősorban a fast fashion divatmárkákat részesítik előnyben. A 15 legnagyobb hazai ruha- és cipőkereskedelmi cégek adataiból kiolvasható, hogy 2013 és 2017 között a cégek összbevétele 70%-kal nőtt, a növekedés elsősorban a fast fashion márkákhoz és a sportszergyártókhoz köthető. A 15 cég közé egy használtruha kereskedelmi cég került be, utóbbi szegmens visszaszorulóban van.²¹ Szerencsére a gyártás hazai szereplői elsősorban a minőségi és egyedi tervezésű termékek piacán vannak jelen a divatiparban. Ezt a piaci területet is átrendeződés jellemzi.²²

A divatipar nem kizárólag a profit termelésben van az elsők között, globálisan előállítja a szén-dioxid-kibocsátás 8%-át, amivel dobogós helyen végez, valamint a második legnagyobb vízszennyező iparág.²³

4. A divatipar környezetre gyakorolt hatásai

Az iparág nem kívánt következményeire, továbbá a mögötte álló korrupcióra és az embertelen körülmények között előállított óriási profitra, a 2013-ban történt bangladesi Rana Plaza ruhagyár összeomlása néven ismert tragédia hívta fel a világ figyelmét. Több, mint ezer ember halt meg és legalább kétezren megsérültek, azért, mert a nagy divat cégek olyan embertelen körülmények között dolgoztatták a munkavállalókat, ahol az épület biztonságára semmit nem költöttek, hiába jelezték azt az ott élő helyi lakosok, hogy földcsuszamlás lesz.²⁴

Az ágazat ökológiai lábnyoma meghaladja a fenntarthatóság mértékét. A ruha- és textilipar felelős 1,7 milliárd tonna szén-dioxid-kibocsátásért, amely tényezőként hozzájárul a globális felmelegedéshez. Mindezek mellett a szektor évente 2,1 milliárd tonna szemetet termel. A hulladékkezelés a nem megoldott

²⁰ https://www.ksh.hu/stadat_files/gdp/hu/gdp0001.html

²¹ KASNYIK Márton: Egyre nagyobb bajban vannak a lemaradó cégek Magyarországon. *G7*, 2018. 10. 16. <https://tinyurl.com/4hybvwbw>

²² NEIZER Anita: USE unused: „Nem szeretnénk nagyon lebutított dolgokat csinálni”. *HVG, Business Magazin*, 2017.06.10., <https://tinyurl.com/y75ja3wh>

²³ Kaya DOREY: Putting the brakes on fast fashion. 2018.11.12., <https://www.unep.org/news-and-stories/story/putting-brakes-fast-fashion>

²⁴ Kaunain RAHMAN: Nine years since the Rana Plaza tragedy: Has fast fashion ironed out their deadly corruption problems? 2022. 04. 21., <https://tinyurl.com/2p9xevds>

problémák része, globális szinten a gyártott ruhák 80%-a hulladékégetőben vagy szemétkerakóban végzi, mindössze 20%-a kerül újrahasznosításra.²⁵

A ruházati termelés 2000 óta nagyjából megduplázódott. Míg 2014-ben az emberek 60%-kal több ruhát vásároltak, mint 2000-ben, addig csak feleannyi ideig tartották meg a ruhákat. Európában a divatcégek a 2000-es évi átlagos évi két kollekcióról 2011-re ötre nőttek és jelenleg a H&M 12-16 közötti számnál tart. Egyes márkák még többet kínálnak, a Zara évente 24 kollekciót ad ki.

Sok ruha a szeméttelenen köt ki. Számítások szerint egy ruhával teli kukásautónak megfelelő összeget égetnek el vagy dobnak ki egy hulladéklerakóba minden másodpercben.²⁶ A textíliák 85%-a kerül évente hulladéklerakókba.²⁷ Ez elég ahhoz, hogy évente megtöltse a sydney-i kikötőt. Becslések szerint globálisan évente 92 millió tonna textilhulladék keletkezik, és ez a szám 2030-ra várhatóan évi 134 millió tonnára fog emelkedni.²⁸

„A probléma az, hogy a ruházat biológiailag nem lebomló, és vegyi termékekkel rendelkezik, ezért nem fogadják el a városi hulladéklerakókban.” – mondta Franklin Zepeda, az EcoFibra alapítója, aki szigetelő paneleket gyárt az eldobott ruházati termékek felhasználásával. Ezért az elmúlt években, miután a hulladéktelepek megteltek és már nem veszik át a divatipar, dömping mennyiségben soha nem használt termékeit, kellett találni egy megoldást a termékek eltüntetésére, ami egy sivatag jó messze a lakott területektől.

Chile felett repülve hatalmas gomolygó füstfelhőre lehetünk figyelmesek, de nem kell megijedni, ez nem egy kitörő vulkán füstje, hanem a soha nem hordott, égő ruhaneműké.

Chile már régóta a használt és eladatlan ruházat központja, amelyet Kínában vagy Bangladesben gyártottak, és áthaladt Európán, Ázsián és az Egyesült Államokon, mielőtt Dél- Amerikába érkezett volna. Évente mintegy 59 000 tonna ruha érkezik az észak-chilei Alto Hospicio vámszabad területén található Iquique kikötőjébe, a fővárostól, Santiagótól 1800 km-re délre.²⁹ Itt ruházati kereskedők vásárolnak a textiltermékekből néhány tonnát, míg sokat más

²⁵ *Changing fashion; The clothing and textile industry at the brink of radical transformation.* WWF, 2017. <https://tinyurl.com/4rs6dbrk>

²⁶ Morgan McFALL-JOHNSEN: These facts show how unsustainable the fashion industry is. Jan 31, 2020. <https://tinyurl.com/24macmad>

²⁷ Shari NIJMAN: UN Alliance For Sustainable Fashion addresses damage of fast fashion. 2019.03.14., <https://tinyurl.com/2r32ntew>

²⁸ Martina IGINI: 10 Concerning Fast Fashion Waste Statistics. 2022. 08. 2., <https://earth.org/statistics-about-fast-fashion-waste/>

²⁹ Chile's desert dumping ground for fast fashion leftovers. *Aljazeera*, 2021. 11. 8., <https://tinyurl.com/yr9jvp7y>

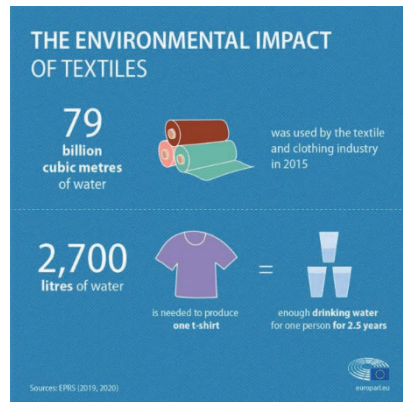
latin-amerikai országokba csempésznek ki, de végül legalább 39 000 tonna megmarad, amit nem lehet eladni, és a sivatagi szeméttelakókba kerül. Ott égetik a soha el nem adott, még a múlt héten nagyon divatos ruhákat, sícipőket, napszemüvegeket és minden egyéb kiegészítőt.³⁰

Túlzás azt mondani, hogy minden ruha kárba megy: a 300 000 lakosú régió legszegényebb emberei közül néhányan átszedik a szeméttelpeket, hogy megtalálják azokat a dolgokat, amelyekre szükségük van.

Nem sokan tudják, hogy a szintetikus vagy vegyi anyagokkal kezelt ruházat biológiai lebomlása 200 évig is eltarthat, és ugyanolyan mérgező, mint az eldobott gumiabroncsok vagy műanyagok.

5. Vízzennyezés

Szintén jelentős környezetromboló hatással bír a szektor vízfelhasználása, mivel a mezőgazdaság után ez az iparág a második legnagyobb vízfogyasztó. Az alapanyagok termesztése vízigényes és a gyapotra ez különösen igaz: egy pamut póló előállítására 2700 liter vizet igényel, ez a vízmennyiség megfelel egy ember 2,5 évnapi vízfogyasztásának. Egyetlen farmer elkészítéséhez pedig 7500 liter vízre van szükség.

Forrás: <https://www.europarl.europa.eu>

A növények termesztése mellett a gyártási folyamat hasonlóan vízigényes, az ipari vízzennyezés 20%-ért a szektor a felelős.³¹ Egy 2019-es ENSZ-jelentés szerint „a globális ruházati termelés 2000 és 2014 között megduplázódott, és az iparág globális szinten a teljes vízpazarlás 20% -ért felelős”.

Az iparágra jellemző a kemikáliák (pl. rovarirtó szerek) és a mikroműanyag (<5 mm) fokozott használata. Az elsődleges mikroműanyag kis részecskéként kerül a környezetbe, a másodlagos mikroműanyag nagyobb műanyagból szár-

³⁰ Elizabeth L. CLINE: *The Conscious Closet: The Revolutionary Guide to Looking Good While Doing Good*. Plume, 2019.

³¹ UNFC and Sustainable Development Goals. 2018. 03. 01., <https://tinyurl.com/2rtt5pyf>

mazik.³² Az IUCN (Természetvédelmi Világszövetség) 2017-es jelentése szerint az óceánban található mikroműanyagok (nagyon kis műanyagdarabok, amelyek biológiailag soha nem bomlanak le) 35% a szintetikus textíliák, például poliészter mosása miatt származik. Az IUCN becslése szerint évente 1,5 millió tonna elsődleges mikroműanyag kerül az óceánokba.³³

Tekintettel arra, hogy a textilgyártás évente elképesztő 93 milliárd köbméter vizet használ fel – ami 37 millió olimpiai úszómedencének felel meg –, mindannyiunknak tudatosabbnak kell lennünk ruháink vízlábnymóval kapcsolatban. Összehasonlítva: a szerves pamut még mindig lényegesen kevesebb vizet használ, mint a hagyományos pamut, míg az alacsony víztartalmú festékek használata szintén csökkenti a vízfogyasztást. Amikor vásárolunk, nem jut eszünkbe, hogy a minél színesebb, esetleg neonsárga, vagy rikító zöld ruha minél különlegesebb, annál környezetszennyezőbb. Az ilyen átlagtól eltérő ruhák előállítására kifejezetten mérgező a munkások számára, akik minden védőruha nélkül, embertelen körülmények között festik a textileket, jellemzően Ázsiában.

Az anyagok festéséhez szükséges nagy mennyiségű víz nincs is az iparág által felhasznált vízmennyiségéhez hitelt érdemlően hozzá számítva, valamint annak a kárnak a mértéke sincs meghatározva, amely a textil festékanyagok használata során a folyóvizeinkbe jutva okoz – ez egy újabb természeti katasztrófa az élővizeinkben lévő élővilágra nézve.

A vizeink szennyeződésért legnagyobb mértékben, 34,8%-ban az ipari és a lakossági mosás során a szintetikus anyagokból felszabaduló mikroszemcsék a felelősek. A ruhák mosása eközben évente 500 000 tonna mikroszálát bocsát ki az óceánba, ami 50 milliárd műanyag palacknak felel meg.

6. Légszennyezés

McKinsey és a Global Fashion Agenda közös tanulmányából kiderül, hogy a divatipar nem csak a vízszennyezés, hanem a légszennyezés terén is rendkívül előkelő helyet foglal el. 2018-ban 2,1 tonna üvegházhatású gázt bocsátott ki, melynek 30%-a e „legelenyészőbb hatású” szakasz, a szállítás és csomagolás nyomán keletkezett.³⁴

³² <https://tinyurl.com/2p9yuuxs> 2017. 02. 21.

³³ Joao SOUSA: Microplastics: A global disaster in the Arctic Ocean. 2016. 01. 29., <https://www.iucn.org/content/microplastics-a-global-disaster-arctic-ocean>

³⁴ Peggy BLUM: *Circular Fashion: A Supply Chain for Sustainability in the Textile and Apparel Industry*. Laurence King Publishing, 2021. 9–76

A szálak közül sok a poliészter, egy olyan műanyag, amely a becslések szerint a ruhák 60%-ban található. A poliészter előállítása kétszer-háromszor annyi szén-dioxidot bocsát ki, mint a pamut-előállítás. Ugyanez a jelentés (ENSZ) kimutatta, hogy a ruházati és lábbeligyártás a globális üvegházhatású gázok 8% -át teszi ki, és hogy „másodpercenként egy kukásautónak megfelelő mennyiségű textíliát temetnek vagy égetnek el”.³⁵

7. Humanitárius katasztrófa

A környezeti szennyezéseken túl a fast fashion iparág, illetve ennek az üzleti modellnek a kialakulása és dübörgő profit termeléssé fejlődése során rendkívüli módon sérti az emberi jogok alapvető rendelkezéseit és az emberi jóérzést. A fast fashion divatcégek által előállított termékek igazi olcsóságát a termelés módja és helyszíne biztosítja. A divatcégek jelentős része a termelést kiszervezi olyan fejlődő országokba, ahol lényegesen olcsóbban állítják elő a termékeket. Jellemzően a délkelet-ázsiai országokban lévő ruhagyárakban általában minden védőeszköz és munkabiztonsági rendelkezések alkalmazásának mellőzése mellett, szinte rabszolgasorba kényszerítve dolgoznak több tízmillióan.

Továbbá a nyersanyagok feldolgozása és azok gyártása jellemzően a globális periférián zajlik, nagyrészt olyan ázsiai országokban, mint Kína, India, Banglades, Kambodzsa és Vietnám, de jelentős termelés zajlik Marokkóban és Törökországban is.³⁶ E perifériás térségekben számos ok miatt – alacsony bérek (napi egy dollár), a biztonsági előírások hiánya, vegyszereknek való kitettség, túlórák és gyermekmunka – sérülnek a dolgozók emberi jogai. E gyártási szakaszban a legjelentősebb a divatipar társadalomra gyakorolt negatív hatása, ráadásul itt a legkevésbé átláthatóak a folyamatok. Délkelet-Ázsiában nagyjából minden harmadik gyári munkás a textiliparban dolgozik.³⁷ E területeken rendkívül olcsó a munkaerő és kevesebb a környezeti szabályozás.³⁸

A fast fashion iparág által okozott környezeti problémák felismerése elindította a környezetvédőket és a fogyasztókat is abba az irányba, hogy ezt a káros

³⁵ MCFALL-JOHNSEN i. m.

³⁶ Duygu TÜRKER – Ceren ALTUNTAS: Sustainable supply chain management in the fast fashion industry: An analysis of corporate reports. *European Management Journal*, Vol. 32., Iss. 5. (2014) <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S026323731400022X>

³⁷ Pulse of the Fashion Industry 2017. <https://tinyurl.com/8vvpn4dy>

³⁸ Gary GEREFFI: International trade and industrial upgrading in the apparel commodity chain. *Journal of International Economics*, Vol. 48., Iss. 1. (1999) <https://tinyurl.com/323kmbwd>

folyamatot megváltoztassák és a divatipart, mint az egyik legnagyobb mértékű éghajlati- és ökológiai károkat okozó tényezőt megfékezzék. Greta Thunberg álláspontja szerint „nem lehet tömegesen divatot előállítani, vagy fenntartható módon fogyasztani, ahogy a világ ma formálódik. Ez az egyik oka annak, hogy miért lesz szükségünk rendszerváltásra.”³⁹

Amikor az iparágot elkezdték szembesíteni az általa okozott környezeti károk mértékével, használni kezdték a greenwashing eszközét.

A *greenwashing*, azaz „zöldrefestés”, mint kifejezés, amelyet Jay Westervelt környezetvédő 1986-ban alkotott meg, arra utal, hogy egy vállalat cselekedete megtévesztő és hamis kijelentéseket használ, azt sugallva, hogy többet tesz a környezetéért, mint amennyit valójában cselekszik.⁴⁰ Azzal a céllal, hogy az éghajlattudatos vásárlóknak, és a Z-generációnak is el tudják adni a fast fashion márkák termékeiket, a greenwashing jól bevált eszközét használják és a ruhadarabokat olyan hangzatos cédulákkal látják el, hogy ‘környezetbarát’, ‘fenntartható’, ‘0 kilométer’ és ‘organikus pamut’.

A greenwashing eszköz, a gyártók által elfogadott márkáépítés jól bevált gyakorlata, amely segíti a termékek környezetbarát színben való feltüntetését.⁴¹ Azzal nyugtatni a vevőket, hogy a megvásárolt farmer anyagösszetétele környezeti szempontokból megfelel a fenntarthatóság kritériumának, miközben gyerekek gyártották Ázsiában embertelen körülmények között és átrepülte a fél világot, jól példázza a green washing tipikus becsapásának a módszerét.

Több mint 65 ország fogyasztóvédelmi hatóságai (Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Kanada, a kiemelkedő EU-tagországok, Ausztrália, Kína, Japán és mások) létrehozták a Nemzetközi Fogyasztóvédelmi és Végrehajtási Hálózat (ICPEN) nevű globális hálózatrendszer, amely nemzetközi szinten koordinálva ellenőrzi és tartatja be a nagyvállalatok zöldmosási előírásait. Míg időnként az enyhébb módszerek, például a figyelmeztető levelek is elegendőek, máskor akár rendes hatósági nyomozást is indítványozhat, ha az elkövetett cselekedet bűncselekmény jellegű. Josephine Palumbo, az ICPEN elnöke és a Kanadai Versenyhivatal megtévesztő marketinggyakorlatok igazgatóságának helyettes biztosa az ICPEN jogérvényesítő hálózat által végzett közelmúltbeli

³⁹ Natalie MICHIE: Greta Thunberg Covers Vogue Scandinavia and Calls for Change in the Fashion Industry. *Fashion*, August 11, 2021., <https://fashionmagazine.com/style/greta-thunberg-vogue-scandinavia/>

⁴⁰ Aja BARBER: *Consumed: The Need for Collective Change: Colonialism, Climate Change, and Consumerism*. Balance Publisher, 2021. 34–76.

⁴¹ Solene RAUTURIER: Greenwashing Examples: 8 Notorious Fast Fashion Claims and Campaigns. 2022.01.21., <https://goodonyou.eco/greenwashing-examples/>

felmérésben azt állítja, hogy körülbelül 40 százalékban valótlán környezeti állításokat rögzítettek olyan cégek részéről, amelyek a környezettudatos vásárlókat próbálják megcélozni.⁴²

Az Európai Unióban a széles körben elterjedt zöldmosási kampányok a fogyasztók piac iránti bizalmatlanságának növekedéséhez vezettek, aminek eredményeként 2020-ban szigorú követelményeket határoztak meg azon márkák számára, amelyek az 'EU öko címké'-t vagy más fenntarthatósági címkét/logót kívántak használni. Ezenkívül ez arra is kötelezte a vállalatokat, hogy olyan megbízható adatokkal igazolják márkájuk környezetvédelmi állításait, mint a termékek és szervezetek környezeti lábnyoma.⁴³

Egyre több tudatos vásárló van és egyre több hír jelenik meg a divatipar környezetre gyakorolt káros hatásáról – nem elégséges már hangzatos kifejezések használata, mint, hogy 'organikus pamut', hanem valamilyen komolyabb tettet várnak a fogyasztók a fast fashion cégektől. Így született meg az elmúlt években a *körforgásos divat* fogalma, ami a szakmának is a jelszava lett, és amiről később szintén kiderült, hogy a legtöbb esetben csak jól alkalmazott reklámfogás.

A 2021-ben rendezett londoni divathéten bemutatott új dokumentumfilm, a „Fashionscapes” azonban azt sugallja, hogy a vállalatok a körforgásos divat kifejezést zöldmosási eszközként használják annak elfedésére, hogy a ruhák újrahasznosítása nem mindig működik olyan jól, mint ahogyan azt állítják. A film bemutatja, hogy a divatmárkák hogyan vezetik félre a fogyasztókat ruháik fenntarthatóságával kapcsolatban azzal, hogy a ruhadarabokat így, vagy úgy „körkörös-ként” reklámozzák.

A dokumentumfilm lerántja a leplet a „hamis körforgásos gazdaság”-ról, amely lelassítja az értelmes változást az emberek és a bolygó számára jobb eredmények felé. A nagy márkák olyan kifejezéseket használnak, mint a 'körforgás' és az 'újrahasznosítható' a tömeggyártott ruháikra, amelyek gyakran túl rossz minőségűek ahhoz, hogy valaha is újrahasznosíthatóak legyenek és új életet kapjanak.⁴⁴

⁴² Strengthening Cross-Border Enforcement Co-operation Through Legislative Actions. OECD, 2021.06.17., <https://tinyurl.com/mubum5tm>

⁴³ Initiative on substantiating green claims, 2018–2019. <https://tinyurl.com/4at4s8va>

⁴⁴ Fashionscapes: létezik-e valódi körkörös gazdaság a divat világában? Greendex szemle, 2021. 09. 27., <https://greendex.hu/fashionscapes-letezik-e-valodi-korkoros-gazdasag-a-divat-vilagaban/>

Mennyi ruhát hasznosítanak jelenleg újra? Megdöbbentő módon ez az arány kevesebb, mint 1 százalék az Ellen MacArthur Alapítvány⁴⁵ szerint. További 12 százalékot „lecsillapítanak” kevésbé értékes tárgyakká, például szigetelőanyagra, matracöltésre és ruhákba.

Megdöbbentő módon évente 100 milliárd ruhadarabot állítanak elő világszerte, a régi ruhák használata újak készítéséhez mégsem lehetséges – ezért az *upcycling*, mozgalom a meglévő anyagok értéknövelésének gyakorlata az elmúlt években eléggé népszerűvé vált. De az újrahasznosítás, amely általában magában foglalja a ruházat mechanikus vagy kémiai lebontását, mindenféle kihívással jár.

„Jelenleg a ruhákat egyszerűen nem újrahasznosításra hozták létre”⁴⁶ – mondta Laura Balmond, az Ellen MacArthur Alapítvány a „Make Fashion Circular” kezdeményezésének vezetője.

8. Lépések a környezeti katasztrófa megállításának érdekében

Amikor mi fogyasztók, elolvassuk, hogy milyen ára van a jól öltözöttségünknek, divatosságunknak, hogy mekkora csapdában vagyunk akkor az az első gondolatunk, hogy a kormányoknak, a nemzetközi szervezeteknek és minden más társadalmi szervezeteknek, mindent meg kell tenniük annak érdekében, hogy azonnal fékezze meg ezt a folyamatot és tegyenek valamit annak érdekében, hogy ne lehessen otthon ülve a foteleből egy kattintással még jobban és jobban előidézni a Föld teljes pusztulását. Olyan szabályokra és szankciókra van szükség, amelyek átláthatóak, megakadályozzák a környezetszennyezést, az emberek kizsákmányolását és megoldást jelentenek arra a társadalmi problémára, ami Dél-kelet-Ázsiában alakult ki a roppant nyereséges divatipar következtében.

A fast fashion az elmúlt évtizedek alatt vált az egyik legszennyezőbb iparággá, ennek felismerése már több társadalmi szervezetet gondolkodásra és cselekvésre készített, annak érdekében, hogy szigorúbb környezetvédelmi szabályok szülessenek. A szükséges szabályozók előírása nélkülözhetetlen, amennyiben

⁴⁵ *A New Textiles Economy: Redesigning fashion's future*. Ellen Macarthur Foundation, 2017.

⁴⁶ Laura BALMOND: 'circularity isn't a product, it's a system'. 2022. 03. 08.
<https://tinyurl.com/yc4reeup>

gyors és hathatós változást szeretnénk elérni az iparág által okozott környezet szennyezés visszaszorításában, illetve magának a jelenségnek a megállításában.

Az ENSZ elkötelezett amellett, hogy megváltoztassa a gyors divat útját, csökkentse annak negatív társadalmi, gazdasági és környezeti hatásait, és azt a fenntartható fejlesztési célok mozgatórugójává tegye. A fenntartható fejlődéssel foglalkozó legmagasabb szintű politikai fórumon (HLPF) 2018. július 10-én New Yorkban tartott „Az ENSZ fenntartható divattal és a fenntartható fejlődési célokkal kapcsolatos partnersége” című kísérendezvényen 10 különböző ENSZ-szervezet állapodott meg arról, hogy létrehozza az ENSZ fenntartható divattal foglalkozó szövetségét.

Az együttműködés és a tudásmegosztás javítása, valamint a meglévő kezdeményezések közötti szinergiák erősítése iránti elkötelezettség fontosságát Marie Chartadová asszony, a Gazdasági és Szociális Tanács (ECOSOC) elnöke emelte ki, aki hangsúlyozta, hogy „a divatiparnak sebességet kell váltania”.

A kísérendezvényen, amelynek az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága (ENSZ-EGB) adott otthont, megvitatták, hogy a különböző ENSZ-szervezetek hogyan dolgoznak a fenntartható divaton, és hogyan nőtt most a lendület a témában való együttműködéshez.

Az ENSZ-EGB ügyvezető titkára, Olga Algayerova hangsúlyozta, hogy itt az ideje, hogy „a fenntarthatóságot a következő divatos trenddé tegyük.”⁴⁷

Az elmúlt években társadalmi nyomás hatására már több intézkedés és megállapodás született.

Az Európai Parlament 2017 áprilisában kiadott, a ruházati ágazatra vonatkozó állásfoglalásában kiemeli, hogy a textil- és ruházati termékek piacán Kína után az EU a második legnagyobb exportőr, egyben hangsúlyozza a felelős fogyasztás és a nyomon követhetőség fontosságát. Az Európai Unió 2015-ben cselekvési tervet fogadott el a körforgásos gazdaság bevezetése érdekében.⁴⁸ A 2018-ban életbe lépett változások értelmében a papírhoz, a kartonhoz vagy más termékekhez hasonlóan a textiltermékek szelektív gyűjtését 2025-ig a gyakorlatba át kell ültetni. A 2018-ban elfogadott, a műanyagok körforgásos gazdaságban betöltött szerepével kapcsolatos Európai Stratégia felszólítja a Bizottságot, hogy dolgozzon ki minimum követelményeket a mikroműanyag-kibocsátás csökkentése érdekében.

⁴⁷ *UN Alliance aims to put fashion on path to sustainability*. 12 July 2018., <https://unece.org/forestry/press/un-alliance-aims-put-fashion-path-sustainability>

⁴⁸ SMSA Tünde: A divatipar átalakulása. *infoszolg*, 2020/1. https://www.parlament.hu/documents/10181/4464848/Infojegyzet_2020_1_divatipar.pdf/

Az újrahasznosított poliészter, egyre inkább a környezeti hatásukat csökkenteni kívánó márkák számára válik elérhetővé – de ennek 95 százaléka valójában újrahasznosított PET-palackokból származik, nem pedig újrahasznosított ruhákból. „Ha PET-palackokat használ, akkor megtöri ezt a zárt hurkú rendszert, mivel nagyon könnyű újrahasznosítani a palackokat palackokká” – mondja Phillippa Grogan, az Eco-Age fenntarthatósági tanácsadója. „Az újrahasznosított poliésztert nagyon nehéz újrahasznosítani.”⁴⁹

A fenntarthatóság jegyében elkerülhetetlen a ruházkodási szokások átalakítása – amennyiben a megvásárolt ruhadarabokat kétszer annyi ideig hordanánk, mint eddig, úgy az üvegházhatású gázkibocsátás 44%-kal csökkenthető.

A fenntarthatóság növelése három nézőpont felől közelíthető meg az Európai Parlament Reasearch Service csoport javaslata alapján:⁵⁰

1. a ruhák élettartamának növelésével: *slow fashion* (lassú divat); szolgáltató jelleg erősítése; hatékonyabb újrahasznosítás és javítás; okos és személyre szabott divat;
2. a gyűjtéssel és újrahasznosítással: körforgásos divat; kiterjesztett gyártói felelősség és használtruha-gyűjtés;
3. a vásárlók bevonásával: fogyasztó tudatosság növelése; fokozott átláthatóság és a környezetre veszélyes anyagok feltüntetése a címkén; hatékonyabb mosási és szárítási útmutatók.

Ma már tudjuk, hogy a divatnak kulcsszerepet kell játszania az éghajlati válság kezelésében – mivel az iparág világszerte az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának akár 8-10%-ért felelős.

2018 decemberében a COP24 keretében bemutatták már az „Éghajlatváltozással foglalkozó Divatipari Chartát”,⁵¹ ami túllép a korábbi iparági szintű kötelezettségvállalásokon, hiszen magában foglalja az üvegházhatású gázok 2030-ig történő 30%-os csökkentésére vonatkozó célkitűzést, valamint előírja, hogy 2050-ig váljon a divatipar nettó zéró kibocsátású iparaggá, a Science-Based Targets módszertanai alapján. Ez a cél – amely a Charta által rögzített sok cél egyike – bizonyítaná, hogy a divatipar komolyan gondolja az éghajlatváltozással kapcsolatos sürgős fellépést. Sajnos, jelenleg továbbra is a gazdasági növekedés az elsődleges, ami napjainkban egyre távolabb viszi az egyes divatcégeket a fenntartható működésre való áttállástól.⁵²

⁴⁹ Philipa GROGAN: *Life as I Know it*. 28.06.2019. <https://eco-age.com/resources/life-i-know-it-phillipa-grogan/>

⁵⁰ Environmental impact of the textile and clothing industry, 2019. <https://tinyurl.com/5eek3pfj>

⁵¹ *About the Fashion Industry Charter for Climate Action*. 2018. <https://tinyurl.com/yc8eyp4t>

⁵² Uo.

A vezető márkák a COP26-on megállapodtak abban, hogy fokozzák kötelezettség vállalásaikat az ENSZ Divatipari és Klímavédelmi Chartájának részeként, 2021-ben több vállalat írta alá, hogy megalapítanak egy olyan szervezetet, amely ütemtervet határoz meg a kibocsátások csökkentésére a Párizsi Megállapodás céljaival összhangban. Ez csak jó hír lehet, mivel a márkáknak nyilvánosan jelenteniük kell az üvegházhatást okozó gázok kibocsátását az új Fashion Charter megállapodás részeként.

A McKinsey friss kutatása szerint a világjárvány hatására elmélyült a társadalom elköteleződése a fenntarthatóság iránt; a felmérés szerint a válaszadók 88%-a hiszi, hogy nagyobb figyelmet kell kapnia a szennyezés csökkentésének. Az európai fogyasztók a válság alatt újraértelmezték szükségleteiket, valamint kialakultak/felerősödtek az egyénekből a fenntarthatósági igények, mint például, hogy a divatipar szereplői vegyék figyelembe a működésükhöz kapcsolódó társadalmi és környezeti hatásokat és vállaljanak felelősséget ezek iránt. Az újranyitást új lehetőséget is jelenthet a divatipar számára, ha felismerik, hogy ez az a pillanat, amikor már a fogyasztókban kellő elköteleződés van a fenntarthatóság és a felelős fogyasztás iránt, így gazdaságilag is támogatott, hogy lépéseket tegyenek a fenntartható divat irányába.⁵³

Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség megbízásából készült jelentés a „jóléti gazdaság” fogalmát – a növekedés-alternatív-gazdasági fogalmak leírására szolgáló gyűjtőfogalomként – használja, a divatágazat növekedés utáni irányának kialakításához szükséges vezérelvek meghatározására, hogy azok a közjó érdekében működjenek:

1. határértékek megállapítása a bolygó határaival összhangban előállított és elfogyasztott mennyiség csökkentésére;
2. a méltányosság előmozdítása a társadalmi igazságosság globális biztosítása érdekében;
3. egészséges és igazságos kormányzás létrehozása annak biztosítása érdekében, hogy az átmenet inkluzív és részvételen alapuló legyen;
4. új csererendszerek alkalmazása, ahol a ruházatot és a textiltermékeket olyan módon biztosítják, amely nem függ a túltermeléstől és a túlfogyasztástól.⁵⁴

⁵³ Achim BERG – Imran AMED: *The State of Fashion 2020*. BOF–McKinsey&Company, 2020., <https://tinyurl.com/yc7vmsm>, 2020

⁵⁴ Textiles and the environment: the role of design in Europe's circular economy. <https://tinyurl.com/2s3dfrt2>

Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság 2020 márciusában fogadta el a körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési tervet [COM(2020)]. Ez az európai zöld megállapodás, Európa fenntartható növekedési menetrendjének egyik fő építőköve. A körforgásos gazdaságra való uniós átállás csökkenteni fogja a természeti erőforrásokra nehezedő nyomást, és fenntartható növekedést és munkahelyeket teremt. Ez előfeltétele az EU 2050-re kitűzött klímasemlegességi céljának elérésének és a biológiai sokféleség csökkenésének megállításának is.⁵⁵

2022. március 30-án az Európai Bizottság által elfogadott, fenntartható és körforgásos textíliákra vonatkozó uniós stratégia meghatározza azokat a jövőképeket és konkrét intézkedéseket. Amelyek biztosítják, hogy 2030-ra az EU piacán forgalomba hozott textiltermékek hosszú élettartamúak és újrahasznosíthatók legyenek, a lehető legnagyobb mértékben újrahasznosított szálakból készüljenek, veszélyes anyagoktól mentesek legyenek, és a szociális jogok és a környezet tiszteletben tartásával készüljenek.

A fogyasztók számára hosszabb ideig lesznek előnyösek a kiváló minőségű textíliák, a gyors divatnak ki kell lépnie a divatból, és a gazdaságilag nyereséges „újrahasználati” és javítási szolgáltatásoknak széles körben elérhetőnek kell lenniük.

A versenyképes, reziliens és innovatív textilágazatban a termelőknek felelősséget kell vállalniuk termékeikért az értéklánc mentén, beleértve azt is, amikor hulladékká válnak. Ily módon a körforgásos textíliák ökoszisztémája virágozni fog, az innovatív szál-rost újrafeldolgozáshoz szükséges elegendő kapacitásnak köszönhetően, míg a textíliák elégetését és lerakását a minimumra kell csökkenteni.

A konkrét intézkedések magukban foglalják a textiltermékekre vonatkozó környezettudatos tervezési követelményeket, az egyértelműbb információkat, a digitális termékútlevelet és a kötelező uniós kiterjesztett gyártói felelősségi rendszert.

Intézkedéseket irányoz elő továbbá a mikroműanyagok textiltermékekből történő nem szándékos kibocsátásának kezelésére, a zöld állítások pontosságának biztosítására, valamint a körforgásos üzleti modellek fellendítésére, beleértve az újrafelhasználási és javítási szolgáltatásokat is.⁵⁶ A greenwashing gyakorlatát, ami a fogyasztókat talán a legjobban megtéveszti, szigorúan szank-

⁵⁵ Samantha SHARPE et al.: *Wellbeing Wardrobe: A wellbeing economy for the fashion and textile sector*. European Environmental Bureau, March 2022. <https://tinyurl.com/2p8rcd9b>

⁵⁶ EU strategy for sustainable and circular textiles, https://environment.ec.europa.eu/strategy/textiles-strategy_en 2022. 03. 03.

cionálni fogják; hiteles bizonyítékok kellene majd a „zöld”, a „környezetbarát” vagy „fenntartható” állítások igazolására, független harmadik személytől, vagy hatóságtól származó igazolásra támaszkodva.⁵⁷

A fast fashion jelenség kezelése érdekében a stratégia arra is felszólítja a vállalatokat, hogy vállaljanak felelősséget és cselekedjenek szén- és környezeti lábnyomuk minimalizálása érdekében. A tagállamokat kötelezik kedvező adózási intézkedések elfogadására az újrafelhasználási és javítási ágazat számára.

A Bizottság figyelemfelkeltő tevékenységekkel is elő fogja mozdítani az átállást:

- kifejleszti és hirdeti a fenntarthatósági alapelveket a divat számára,
- tréningeket és forrásokat biztosít a tudatosság és a kezdeményező-készség fokozása érdekében,
- foglalkozik az állatok jogaival.

A stratégia célja továbbá, hogy a textil-ökoszisztémát támogassa és kísérfje figyelemmel ennek működését.⁵⁸

Az EU-ban évente akár 2,1 millió tonna fogyasztás utáni ruházati és lakástextiliát gyűjtenek külön újrahasznosítás vagy a globális újra hasznosított piacokon történő értékesítés céljából, ami az EU piacán forgalomba hozott textiliák mintegy 38%-át teszi ki. A fennmaradó 62%-ról úgy vélik, hogy vegyes hulladékáramban kerül kidobásra. A gyártók felelőssé tétele a termékeik által termelt hulladékért, alapvető fontosságú ahhoz, hogy a textilhulladék keletkezését függetlenítsük az ágazat növekedésétől.

A kiterjesztett gyártói felelősségre vonatkozó követelmények (EPR) hatékonynak bizonyultak a hulladék elkülönített gyűjtésének és az azt követő, a hulladékhierarchiával összhangban lévő kezelésének javításában. Az EPR olyan terméktervezést ösztönözhet, amely az anyag teljes életciklusa során elősegíti a körforgást, és figyelembe veszi a termékek életciklusának végét. Több uniós tagállam már alkalmazza vagy fontolgatja az EPR-követelmények bevezetését a textiltermékek tekintetében, mivel az uniós hulladékjogszabályok értelmében 2025. január 1-ig kötelező a textilhulladékok elkülönített gyűjtése. Ezzel összefüggésben a Bizottság a hulladékokról szóló keretirányelv 2023-ban esedékes felülvizsgálatának részeként harmonizált, kiterjesztett uniós gyártói felelősségre vonatkozó szabályokat fog javasolni a textiltermékekre vonatkozóan, a díjak

⁵⁷ *Fenntartható és körforgásos textil 2030*. Magyar Könnyűipari Szövetség, 2022. 04. 21., <https://www.mksz.org/hu/hir/fenntarthato-es-korforgasos-textil-2030>

⁵⁸ Waste and recycling, https://environment.ec.europa.eu/topics/waste-and-recycling_en

ökológiai modulációjával. A fő cél az lesz, hogy egy új ipargazdaságot teremtsen a gyűjtés, a válogatás, az újrahasználat, az újrahasználatra való előkészítés és az újrafeldolgozás számára, valamint ösztönzőket a gyártók és a márkák számára, hogy termékeiket a körforgásos elvek figyelembevételével tervezzék. E célból és a hatásvizsgálat függvényében a Bizottság javasolni fogja, hogy az EPR-rendszerekhez nyújtott hozzájárulások jelentős részét a hulladékmegelőzési intézkedésekre és az újrahasználatra való előkészítésre fordítsák. A Bizottság azt is fontolóra fogja venni, hogy a háztartásokból származó szelektíven gyűjtött textilhulladék és hasonló hulladékok újrahasználatra való előkészítését írja elő, ami első lépésként szükségszerűen fellendíti az újrahasználatra való előkészítés, az újrahasználat, a javítás tevékenységét, és csökkenti a hulladékhierarchiában az alacsonyabb szinten álló hulladékkezelési típusok mennyiségét. A Bizottság ezt monitorozni fogja és külön tanulmányt készített azzal a céllal, hogy a textilhulladék újrafelhasználásának és újrafeldolgozásának előkészítésére vonatkozó kötelező célokat javasoljon az uniós hulladékjogszabályok 2024-re tervezett felülvizsgálatának részeként.⁵⁹

Valeria Botta, aki a Környezetvédelmi Szabványügyi Koalíció képviselője, az alábbiakat nyilatkozta az elfogadott stratégiáról:

„A textilágazatot nagyrészt érintetlenül hagyták az EU fenntarthatósági politikái. A mai döntés, hogy a textíliákat bevonják a fenntartható termékek kezdeményezésébe, valódi mérföldkő. Olyan ruhákra van szükségünk, amelyeket hosszú ideig használnak, javítanak, szeretnek, mérgező anyagoktól mentesen, tisztességes és fenntartható módon állítanak elő. A ma bemutatott kezdeményezések megfelelő ösztönzést adhatnak a piacnak az európai határokon túli átalakításra. Ha a végső törvényjavaslat merész ambíciót mutat, reméljük, hogy Európa valóban elszámoltatja a textilipart a hatalmas környezeti károkozásért.”⁶⁰

A hazai környezet szennyezés nem ölt olyan méreteket, mint ahol a textil termékeket gyártják és a vásárlás terén is elmaradunk az élvonaltól, de a növekedési tendencia jelentős és ezért szükséges a megelőző lépések megtétele.

⁵⁹ EU strategy for sustainable and circular textiles, https://environment.ec.europa.eu/strategy/textiles-strategy_en 2022. 03. 03.

⁶⁰ Fair and Sustainable Textiles coalition react to Textile Strategy: *Textile strategy contains green ambition but forgets workers from the equation*. 30 March 2022., <https://tinyurl.com/38ynhate>

A magyar divat- és designipari stratégia kidolgozásáért, valamint a szakmai koordinációjáért a Magyar Turisztikai Ügynökség (MTÜ) felel, amit a 61/2017. Kormányrendelet hozott létre. A magyar divat- és designipar fejlesztési feladatait az újonnan felállított, a MTÜ leányvállalataként működő Magyar Divat & Design Ügynökség végzi el.⁶¹

A most hatályba lépett új Hulladékgazdálkodási Kódex, előremutató és a körforgásos gazdálkodásra való áttérést nagyban segíti.⁶²

A szabályozói oldalon készült előírások nem elégségesek a katasztrófa megállításában, legfontosabb a társadalom oldaláról a keresletben történő változás bekövetkezése.

Mi fogyasztók sokat tehetünk a közérdekért, sőt mi tehetünk a legtöbbet azért, hogy a tendenciát fékezzük, illetve visszaszorítsuk. Fogadjuk meg Ferenc pápa gondolatait, melyeket a *Laudato si*-ben fogalmaz meg, hogy felelősek vagyunk a környezetünkben történő dolgokért és a fogyasztás mértékletességével sokat tehetünk a Földért.⁶³ Az első és legfontosabb szabály, hogy mielőtt bármit vásárolunk, álljunk meg egy pillanatra és gondoljuk végig, hogy a kezünkben tartott ruhadarabra vagy cipőre valóban szükségünk van-e? A második legfontosabb elv, hogy ne vegyünk fast fashion termékeket, helyette fogadjuk meg az alábbi hasznos tanácsokat.⁶⁴ Próbáljuk megfogadni és alkalmazni az ábrán látható hét szabályt a mindennapokban. Ezzel mi is hasznos tagjává válunk a társadalmunknak és tettünk egy lépést a környezetszennyezés, illetve az emberek kizsákmányolása ellen.

A kép forrása:

<https://unfashionalliance.org>

⁶¹ 61/2017. Kormányrendelet.

⁶² 2012. évi CLXXXV. törvény a hulladékról.

⁶³ FERENC PÁPA: *Laudato si'* 2015. május 24. <https://tinyurl.com/489vur9v>

⁶⁴ Lauren BRAVO: *How to Break Up With Fast Fashion: A guilt-free guide to changing the way you shop-for good*. Headline, 2021.

A szabályok a következők:

- Vásároljunk secondhand, azaz használt ruhát
- Vásároljunk 'fair trade' márkajelzéssel ellátott termékeket
- Javíttassuk meg a tönkrement ruhákat és cipőket, vagy hasznosítsuk újra
- Csináltassunk méretre szabott ruhát, ami egyedi és tartós
- Vásároljunk jó minőségű örök darabokat
- Béreljünk, adjunk kölcsön és cseréljünk ruhadarabokat
- Környezettudatos módon előállított termékeket vásároljunk

9. Záró gondolatok

Összeségében elmondható, hogy a divat, a textilipar olyan változásokon ment keresztül az elmúlt húsz évben, ami olyan társadalmi, környezeti, gazdasági és szociális változásokat idézett elő, amelyre sem a fogyasztók sem pedig a jogalkotók nem voltak felkészülve. A jelenlegi helyzetben a károkozás olyan mértékeket ölt, amit az öt-tíz év alatt megalkotandó normák, mint a körforgásos textilre vonatkozó jogszabályi uniós rendelkezések, már nem tudnak megállítani. Nem elégséges, a tudatos fogyasztók és a társadalmi szervezetek által végzett figyelem felhívás a környezeti katasztrófára, azonnali lépések kellene az oktatásban és minden olyan platformon, ahol a fogyasztók vásárlási szokásait tudatosan meg lehet változtatni. Bármennyire is sürgetjük ezeknek a rendeleteknek a megszövegezését, az uniós szabályok nem elégségesek a hatalmas környezeti és társadalmi károk megfékezésében, amíg a fast fashion alapanyagok és divatcikkék Ázsiában készülnek, ahol a körforgásos hulladék, illetve textilgyűjtési és -előállítási normákat még csak hallomásból sem ismerik. Világméretű összefogásra van szükség, ahhoz, hogy a Földet olyan állapotban adjuk át a jövő nemzedékeinek, amilyen állapotában mi megkaptuk. Nagy előrelépést jelentene, ha a 2023-ban tartandó ENSZ Közgyűlése jóváhagyná és elfogadná, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 31. Cikke megszövegezésre kerüljön, amely az egészséges természeti környezethez való jogot, minden embert megillető alapvető joggá emelné.⁶⁵

A jogalkotás kötelezettsége és az egyes tagállamok szabályozási kötelezettségének bevezetése, ha nemcsak a konkrét jogszabályirendeletkezés hiányosságai

⁶⁵ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (teljes szöveg) <https://tinyurl.com/yw7v5ujf>

kapcsán lenne kötelező, akkor az egészséges környezethez való jog, mint alapjog minden alkotmányba bekerülhetne.

Cicero a „De legibus”-ban úgy érvel, hogy „Salus rei publicae suprema lex esto” azaz, hogy a törvényhozásnak a közérdeket kell képviselnie,⁶⁶ ez aktuálisabb, mint kétezer éve.

⁶⁶ Marcus Tullius CICERO – Niall RUDD: *The republic and the laws*. JGF Powell, Oxford University Press, 2008. 12–36.

AZ ÁLLAMPOLGÁRSÁGRA VONATKOZÓ TAGÁLLAMI SZABÁLYOZÁS UNIÓS JOGI KORLÁTAI

Az Európai Unió Bíróságának esetjoga

GURISEV-PAP Viola

Tanulmányomban azt kívánom bemutatni, hogy az uniós polgári jogállás az Európai Unió Bíróságának (a továbbiakban: Európai Bíróság) *jogfejlesztő tevékenysége* révén hogyan vált a kezdetben szimbolikus jelentőségű státuszból egy, a szupranacionális dimenzió irányába emelt alapvető jogállássá, hogyan alakította ki a luxemburgi taláros testület az uniós polgárságra hivatkozással az állampolgárságra vonatkozó tagállami szabályozás uniós jogi korlátait. Ehhez ismertetem az uniós polgárság mai megfogalmazásához vezető utat és a hozzá kapcsolódó jogosultságokat, továbbá elemzem az Európai Bíróságnak az állampolgárságra vonatkozó tagállami szabályozást érintő ítéleteit.

1. Az uniós polgári státusz mai megfogalmazásához vezető út

Az Európai Unió egy „*sui generis államszerű alakulat*”¹, amely jogi személyiséggel,² önálló nemzetközi jogalanyisággal rendelkezik; a külpolitikában nemzetközi súllyal bír; hatáskörébe tartozó kérdésekben nemzetközi szerződések kötését és a diplomáciai kapcsolatok terén az aktív és passzív követküldés

¹ SZABÓ Marcel: Az Európai Unió nemzetközi jogalanyisága és jogi természete. In: SZABÓ Marcel – LÁNCOS Petra Lea – GYENEY Laura: *Uniós szakpolitikák*. Budapest, Pázmány Press, 2019. 20.

² A 2009. december 1-jén hatályba lépett Lisszaboni Szerződés (az Európai Unióról szóló Szerződés és az Európai Közösséget létrehozó Szerződés módosításáról, HL C 306, 2007.12.17.) jogi személyiséggel ruházta fel az Európai Uniót.

jogát is gyakorolja. Területe az alapító szerződések szerint a tagállamok területének összessége.³ Mindezekon felül a nemzeti állampolgárság helyébe nem lépő, azt kiegészítő uniós polgárságot biztosít a tagállamok állampolgárainak. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy az Európai Unió nem rendelkezik a szuverén állami létezés ismérveivel; főhatalommal a saját lakosság és terület felett. Az Európai Uniót alkotó szuverén tagállamok az alapítás során, illetve csatlakozásukkor nem a szuverenitásukat *ruházták át az Unióra*, hanem a *szuverenitásból eredő egyes hatásköreiket*,⁴ amelyeket az Európai Unió intézményein keresztül, közösen gyakorolnak.

Az alapító tagállamok együttműködése kezdetben gazdasági volt. Az Európai Gazdasági Közösség elsődleges célja a belső piac kialakítása volt, ahol létrejön a vámunió és az árukereskedelem korlátai leépítésre kerülnek; a gazdasági fellendülés fokozása és az életszínvonal emelése érdekében a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgása is megvalósul. Az uniós polgárság jogi gyökerei a Római⁵ és a Párizsi Szerződések⁶ személyek szabad mozgására vonatkozó rendelkezéseiben található meg. A Római Szerződés preambuluma követendő célként mondja ki az Európa népei közötti minél szorosabb egység létrehozását, a személyek bizonyos csoportjaira pedig létrehozza az uniós polgárság kezdeti formáját; így a munkavállalóknak, a szakembereknek, a szolgáltatást nyújtóknak és ezen személyek családtagjainak lehetőségük volt a szabad mozgás és tartózkodás jogát a fogadó tagállam 'jóváhagyása' nélkül gyakorolni. Kijelenthető, hogy már az Európai Gazdasági Közösség megalapításakor a személyek szabad mozgása összekapcsolódott egy szélesebb normatív elképzeléssel, amely az uniós polgárság létrehozására irányult.⁷ Az 1970-es évek végén és a 80-as évek elején számos fontos javaslat került megfogalmazásra, melyek hozzájárultak ahhoz, hogy az uniós polgárság később, a Maastrichti Szerződés által az uniós joganyag része legyen, így az európai parlamenti képviselők első közvetlen választása 1979-ben; az egységes minta szerinti útlevél bevezetése 1981-ben, a belső határok eltörlése lehetőségének felvetése a Bizottságnak

³ Hozzá kell tennünk, hogy „az Unió tiszteletben tartja [...] az alapvető állami funkciókat, köztük az állam területi integritásának biztosítását...”. Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, HL C 326, 2012.10.26.; (a továbbiakban EUSZ) 4. cikk (2).

⁴ SZABÓ Marcel – LÁNCOS Petra Lea – GYENYÉY Laura: *Az Európai Unió jogi fundamentumai*. Budapest, Szent István Társulat, 2010. 45., 61., 77.

⁵ Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződés, 11957E/TXT.

⁶ Az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó szerződés, 11951K/TXT.

⁷ Dora KOSTAKOPOULOU: Co-creating European Union Citizenship: Institutional Process and Crescive Norms, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, vol. 15., 2013. 259.

a tagállami állampolgárok fogadó tagállamban való tartózkodásáról szóló irányelvtervezetében 1979-ben valamint a Bizottság arra vonatkozó, 1972-ben közzétett javaslata, hogy a fogadó tagállamban lakóhellyel rendelkező közösségi állampolgárok a helyhatósági választásokon aktív és passzív választójoggal rendelkezzenek.⁸ Az 80-as évek közepén és a 90-es évek elején az uniós intézmények jelentős lépéseket tettek az uniós polgárság bevezetése felé vezető úton. Így az Európai Parlament 1984-ben elfogadta a „Spinelli⁹ Tervezetet”, amely a nemzeti állampolgárságon alapuló uniós polgárság jogi létrehozása mellett érvelt. Az Európai Tanács 1984-ben megbízta Pietro Adonninot a Népek Európájáról szóló eseti bizottság vezetésére, amely a közösségi polgárokat megillető jogok megerősítésére tett javaslatot. Az Európai Bíróságnak az uniós polgárság kodifikálása előtti ítéletei is jelentősen hozzájárultak az uniós polgári jogok megerősödéséhez és hatékonyabb kikényszeríthetőségéhez, így az uniós jog közvetlen hatályának kimondása,¹⁰ a szupranacionális közösségi jogrend megeremítése;¹¹ a személyek szabad mozgásának és a szociális jogok érvényesülésének kiterjesztése. A Bizottság célja a szabad mozgás jogának minden tagállami állampolgárra való kiterjesztése volt, amely azonban a többi három alapszabadság megvalósításával egyetemben számos akadályba ütközött.¹² Az 1987-ben hatályba lépett Egységes Európai Okmány¹³ a belső piac 1992. december 31-ig való megvalósítását tűzte célul, amely a megjelölt határidőig szabályozási szinten nagyrészt létrejött. A belső piac létrehozásával lehetővé vált az együttműködés új területekre való kiterjesztése. Kijelenthető, hogy az uniós polgársághoz tartozó jogok többsége a Maastrichti Szerződés¹⁴ hatálybalépése előtt elfogadásra került, ezáltal már a jogállás kodifikálása előtt létrejött egy, a polgársághoz hasonló státusz. Így látható, hogy az uniós polgárság bevezetése csak a tagállamok politikai akaratán múlt, amely döntés 1992-ben született meg, amikor is az Európai Uniót létrehozó és szorosabb, politikai együttműködést megvalósító *Maastrichti Szerződés bevezette az uniós polgárság fogalmát*. A jogállás létrehozásának célja, hogy az Uniót közelebb hozza a polgárokhoz, az egyénekre ruházott jogok által lehetőségeiket kiterjessze, mely jogok nem csak az egyes

⁸ KOSTAKOPOULOU i. m. 260.

⁹ A tervezet rapportörje után lett elnevezve.

¹⁰ C-26/62, van Gend & Loos and Nederlandse administratie der belastingen, ECLI: EU:C:1963:1.

¹¹ C-6/64, Flaminio Costa v ENEL, ECLI:EU:C:1964:66.

¹² Bizottság Fehér Könyve az Európai Tanácsnak: A belső piac megvalósítása, COM/85/0310, 1985.06.14.

¹³ HL L 169., 1987.6.29.

¹⁴ Az Európai Unióról szóló szerződés, HL C 191., 1992.7.29.

tagállamokban, hanem az egész Unió területén biztosítottak.¹⁵ Szükséges volt az uniós döntések polgárokra való növekvő hatásának és azon ténynek az áthidalására, hogy az Európai Közösségek megalapítása óta a polgárok jogai és a demokratikus folyamatokban való részvételük kizárólag nemzeti hatáskörbe tartozott.¹⁶

Az *uniós polgárság fogalma* a jelenleg hatályos uniós joganyag szerint a következő: „(1) Létrejön az uniós polgárság. Uniós polgár mindenki, aki valamely tagállam állampolgára. Az uniós polgárság kiegészíti és nem helyettesíti a nemzeti állampolgárságot. (2) Az uniós polgárokat megilletik a Szerződések által rájuk ruházott jogok, és terhelik az azokban előírt kötelezettségek.”¹⁷ Az (1) bekezdésből egyértelműen kitűnik, hogy az uniós polgárság egy származékos státusz, csak azokat illeti meg, akik valamely tagállam állampolgárai, így a nemzeti állampolgárság az uniós polgárság előfeltétele, anélkül nem létezik. A (2) bekezdés kimondja, hogy a státusszal milyen jogok és kötelezettségek járnak, amelyhez hozzá kell tennünk, hogy az uniós jog jelenleg nem határoz meg a polgárokra vonatkozó kötelezettséget, ami a nemzeti állampolgárság és az uniós polgárság közötti egyik különbség.¹⁸

Az EUMSZ előírja a Bizottság három évenkénti felülvizsgálati kötelezettségét a megkülönböztetés tilalmáról és uniós polgárságról szóló rész rendelkezéseinek alkalmazása kapcsán, és ennek a jelentésnek az Unió fejlődését figyelembe kell vennie. Az uniós polgársághoz kapcsolódó jogok megerősíthetők; azok köre bővíthető, erről a Tanács, az Európai Parlament egyetértését követően, különleges jogalkotási eljárásban, egyhangúan dönt, ezeket a rendelkezéseket a tagállamoknak saját alkotmányos követelményeiknek megfelelően jóvá kell hagyniuk.¹⁹ Ezzel kapcsolatosan megemlítenéd, hogy számos ambiciózus javaslat született az uniós polgári jogok bővítése céljából, úgy mint az uniós polgári jogok személyi hatályának a hosszú távú tartózkodási engedéllyel rendelkező

¹⁵ Dora KOSTAKOPOULOU: Ideas, Norms and European Citizenship: Explaining Institutional Change, *The Modern Law Review*, vol. 68., issue 2. (2005) 233.

¹⁶ <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/145/the-citizens-of-the-union-and-their-rights>

¹⁷ EUMSZ 20. cikk. Az EUSZ-ben az uniós polgárság a demokratikus elvekre vonatkozó rendelkezések között (2. cím) található, az EUMSZ-ben pedig a megkülönböztetés tilalmával van egy részben (2. rész).

¹⁸ <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/145/obcانيا-unic-a-ich-prava>

¹⁹ EUMSZ 25. cikk.

harmadik országbeli állampolgárookra való kiterjesztése, de ezek mind elutasításra kerültek.²⁰

2. Az uniós polgársághoz kapcsolódó jogok

A Maastrichti Szerződés a következő jogokat kapcsolja az uniós polgársághoz: a szabad mozgás és tartózkodás joga, mely minden uniós polgárt megillet, nemcsak a munkavállalókat; aktív és passzív választójog az európai parlamenti választásokon és a helyhatósági választásokon a lakóhely szerinti tagállamban, az adott állam állampolgáraival azonos feltételek mellett; az uniós polgárok jogosultak egy másik tagállam diplomáciai vagy konzuli hatóságainak védelmét igénybe venni olyan harmadik országok területén, ahol az állampolgárságuk szerinti tagállam nem rendelkezik képvisellel, ugyanolyan feltételekkel, mint az adott tagállam állampolgárai; joguk van petíciót benyújtani az Európai Parlamenthez, és jogosultak az uniós ombudsmanhoz fordulni.²¹ A másik tagállam által nyújtandó diplomáciai és konzuli védelem valamint a lakóhely szerinti tagállamban rendezett helyhatósági választások vonatkozásában biztosított aktív és passzív választójog az uniós szabályok elfogadása előtt kizárólag az állampolgársághoz kapcsolódó jogosultságok voltak. Ezen jogok uniós polgársághoz való tartozásának kimondása egy új látásmódot jelent, összehasonlítva az állampolgárság általánosan elismert fogalmával és a hozzá eddig kapcsolódó jogokkal.²² Az Amszterdami Szerződés bővítette az uniós polgársághoz kapcsolódó jogosultságok listáját, így az uniós polgárok a Szerződések nyelveinek valamelyikén az Unió bármely intézményéhez vagy szervéhez fordulhatnak, és ugyanazon a nyelven kaphatnak választ.²³ Az Európai Tanács nizzai ülésén elfogadta az Európai Unió Alapjogi Chartáját (a továbbiakban: Charta),²⁴ amely tartalmazza mindazon személyiségi, polgári, politikai, gazdasági és szociális jogokat, amelyek az Európai Unióban megilletik a polgárokat.²⁵ A Charta két

²⁰ Dora KOSTAKOPOULOU: Nested 'Old' and 'New' Citizenships in the European Union: Bringing out the Complexity. *Columbia Journal of European Law*, vol. 5., issue 3. (1999) 406.

²¹ Maastrichti Szerződés, 2. cím, 2. cikk, 8a–8d cikk.

²² FÜRÉSZ Klára: Az állampolgárság és státuszjogok. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris, 2007. 273.

²³ HL C 340., 1997.11.10., 2. Cikk (11).

²⁴ Az Európai Unió Alapjogi Chartája, HL C 326., 2012.10.26.

²⁵ Alkalmazási köre azonban korlátozott: rendelkezéseinek címzettjei az Unió intézményei, szervei és hivatalai, valamint a tagállamok annyiban, amennyiben az Unió jogát hajtják végre. Charta 51. cikk (1).

további jogosultságot adott az uniós polgári jogok listájához (az összes jogosultság a Chartában is szerepel, az 5. cím alatt): a megfelelő ügyintézéshez való jogot (41. cikk) és a dokumentumokhoz való hozzáférés jogát (42. cikk).²⁶ Az alkotmányos szerződés ratifikációjának megtorpanása után, a tagállamok egy reformszerződést dolgoztak ki. A Lisszaboni Szerződés más rendelkezések mellett, rögzítette az uniós alapvető értékeket (EUSZ 2. cikk), beemelte a Chartát az elsődleges jogba (EUSZ 6. cikk (1)) és az uniós polgárok meglévő jogait az európai polgári kezdeményezés intézményének bevezetésével (EUSZ 11. cikk) bővítette, amely a nemzetek feletti részvételi demokrácia új formája, általa a polgárok uniós jogalkotási aktusra irányuló javaslatot tehetnek.²⁷

3. Az uniós polgárság jellemzői és az Európai Bíróság jogfejlesztő tevékenysége

Az uniós polgárság státusza elméletileg *nem vezethető le az állampolgársághoz kapcsolódó általános követelményekből*, mivel az EU nem rendelkezik az állami szuverenitás ismert jellemzőivel.²⁸ Azt is hozzá kell tennünk, hogy bár az uniós polgárság és az állampolgárság egymásnak nem megfeleltethető, az uniós polgársághoz kapcsolódó jogok által közvetlen kapcsolat jön létre a területén élő magánszemélyek és az Európai Unió, mint jogi személy között, amely bár nem az állampolgársági kapcsolat intenzitásához hasonló, de egyetlen nemzetközi szervezet esetében sem találhatunk ilyen jellegű köteléket.²⁹

Habár a Maastrichti Szerződés által bevezetett fogalom igen „szikár”³⁰ és a kodifikáció szinte láthatatlan volt; a státusznak az elsődleges joganyagba való belefoglalása által az Európai Bíróságnak lehetősége nyílt az uniós polgárságot

²⁶ A megfelelő ügyintézéshez való jog azt jelenti, hogy „mindenkinek joga van ahhoz, hogy ügyeit az Unió intézményei, szervei és hivatalai részrehajlás nélkül, tisztességes módon és ésszerű határidőn belül intézzék.” A másik jogosultság az Európai Parlament, a Tanács és a Bizottság dokumentumaihoz való hozzáférést biztosítja.

²⁷ 2022. október 9-ig 94 kezdeményezés került benyújtásra, ebből 6 került a Bizottság által megválaszolásra és kettő esetében döntött úgy a Bizottság, hogy jogalkotási javaslattal él, amely végül elfogadásra került. A sikeres kezdeményezések rendkívüli alacsony aránya felveti a kezdeményezés benyújtására vonatkozó eljárási szabályok felülvizsgálatának szükségességét.

²⁸ KUKORELLI i. m. 272–273.

²⁹ SZABÓ–LÁNCOS–GYENEY i. m. 18.

³⁰ BLUTMAN László: *Az Európai Unió joga a gyakorlatban – a Brexit után*. Budapest, HVG-ORAC, 2020. 471.

korábban évtizedeken át uraló belső piaci szemlélettől³¹ ('piaci polgárság') a Szerződés szövegének értelmezésén keresztül egy normatív paradigma felé való elmozdulásra.³² A szemléletváltozás oka abban rejlik, hogy a belső piaci logika nem tudta megragadni az uniós polgárságra vonatkozó szabályok lényegét.³³ Poiares Maduro főtanácsnok indítványában az uniós polgárság jellegével kapcsolatosan így fogalmaz: „[...] az európai polgárság az állami politikai közösségükön felül valamely állam állampolgárai részére biztosított jogi és politikai jogállásra utal. A tagállamok állampolgáira a nemzeti állampolgárságon alapuló, de az államon túlmutató polgárságot ruház.”³⁴ Az Európai Bíróság először a Grzelczyk-ügyben mondta ki, hogy az uniós polgárság a tagállamok állampolgárainak *alapvető jogállása*, amely lehetővé teszi az azonos helyzetben lévők számára, hogy állampolgárságuktól függetlenül és az e tekintetben kifejezetten előírt kivételek sérelme nélkül, ugyanabban a jogi bánásmódban legyen részük.³⁵ A luxemburgi taláros testület a később bemutatott Rottmann-döntésen alapuló *Zambrano-ítélet*ben fogalmazta meg, hogy „[...] az EUMSZ 20. cikkel ellentétesek azok a nemzeti intézkedések, amelyek azzal a hatással járnak, hogy megfosztják az uniós polgárokat az uniós polgárként meglévő jogállás révén biztosított jogok lényegének tényleges élvezésétől.” (*Zambrano-teszt*)³⁶ Ezáltal a harmadik országbeli apa csak akkor jogosult tartózkodni a szabad mozgás jogát még nem gyakorló, uniós tagállamban lakó, uniós polgár gyermeke mellett, ha e nélkül a gyermek nem tudná uniós jogait ténylegesen gyakorolni. Az Európai Bíróság megállapította, hogy a 20. cikk az uniós polgári jogok autonóm forrásául szolgál, tagállamközi tényállási elem nélkül is.³⁷ A Bíróság azonban nem fogalmazza meg a mi az uniós polgári jogok lényege, nem jut el a dogmatikai indoklásig.³⁸ Habár a Zambrano-ügyben hozott ítélet mérföldkönek nevezhető,

³¹ Habár a Szerződések szövegéből világosan kitűnik, hogy a jogállás birtoklásának nem feltétele a tagállamok közötti mozgás vagy gazdasági tevékenység folytatása. Dimitry KOCHENOV – Richard PLENDER: EU citizenship: From an Incipient Form to an Incipient Substance? The Discovery of the Treaty Text. *European Law Review*, Vol. 37., no. 4. (2012) 377.

³² Uo. 373., 378.

³³ Uo. 370.

³⁴ Poiares Maduro főtanácsnoki véleménye az C-135/08., Janko Rottmann v Freistaat Bayern ügyben, ECLI:EU:C:2009:588 (2009) 16. pont.

³⁵ C-184/99., Rudy Grzelczyk v Centre public d'aide sociale d'Ottignies-Louvain-la-Neuve, ECLI:EU:C:2001:458, 31. pont.

³⁶ C-34/09., Gerardo Ruiz Zambrano v Office national de l'emploi, ECLI:EU:C:2011:124 42. pont.

³⁷ GYENÉY Laura: Uniós polgárság: a piaciorientált szemlélettől való elszakadás göröngyös útja. *Iustum Aequum Salutare*, VII. évf., 2012/2. 142.

³⁸ Dimitry KOCHENOV: On the Limits of Judicial Intervention: EU Citizenship and Family Renunciation Rights. *European Journal of Migration and Law*, 2011/13. 451.

a döntés után hozott ítéletek (*McCarthy*,³⁹ *Dereci*,⁴⁰ *K.A. and others*,⁴¹ *Rendón Marin*,⁴² *Subdelegación del Gobierno*⁴³) mutatják, hogy a Zambrano-teszt egy származékos tartózkodási jogot biztosít a harmadik országbeli állampolgárnak, akitől az uniós polgár annyira függ, hogy ha a harmadik országbeli állampolgárnak el kell hagynia az Európai Unió területét, akkor az uniós állampolgár is köteles azt elhagyni. A 20. cikk tehát egy kiegészítő védelmet jelent a nem tagállamközi helyzetekre.⁴⁴

Az Európai Bíróság a Micheletti-ügyben hozott ítéletében⁴⁵ leszögezte, hogy a tagállamok hatáskörébe tartozik az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének a szabályozása,⁴⁶ de annak során figyelembe kell venniük a közösségi jogot. Így egy tagállam sem korlátozhatja egy másik tagállam állampolgárának az uniós polgári jogait oly módon, hogy a másik tagállam által adott állampolgárságot nem ismeri el, még akkor sem, ha ezt a vonatkozó nemzetközi jogi elvek (így a tényleges állampolgárság megállapításra szolgáló valódi kapcsolat elve) alkalmazásával tette. A Micheletti-ügy tényállása: Mario Vicente Micheletti olasz–argentín kettős állampolgár Spanyolországban kívánt fogorvosként letelepedni, olasz állampolgársággal is rendelkező személyként gyakorolni kívánta a letelepedés szabadságához való, közösségi jogban biztosított jogát (EGKSZ 52. cikk, jelenleg EUMSZ 49. cikk). A Spanyol Polgári Törvénykönyv szerint annak a kettős állampolgárnak, akinek egyik állampolgársága sem spanyol, azt az állampolgárságát kell tényleges állampolgárságként figyelembe venni, amelyik a Spanyolországba való

³⁹ C-434/09., *Shirley McCarthy v Secretary of State for the Home Department*, ECLI:EU:C:2011:277.

⁴⁰ C-256-11., *Murat Dereci and Others v Bundesministerium für Inneres*, ECLI:EU:C:2011:734.

⁴¹ C-82/16., *K. A. and others*, ECLI:EU:C:2018:308.

⁴² C-165/14., *Alfredo Rendón Marín v Administración del Estado*, ECLI:EU:C:2016:75.

⁴³ C-836/18., *Subdelegación del Gobierno*, ECLI:EU:C:2020:119.

⁴⁴ *Martijn VAN DEN BRINK: Is it Time to Abolish the Substance of EU Citizenship Rights Test. European Journal of Migration and Law*, Vol. 23., 2021. 19.

⁴⁵ C-369/90, *Mario Vicente Micheletti and others v Delegación del Gobierno en Cantabria*, ECLI:EU:C:1992:295. Az ítélet meghozatalára hatással lehetett az uniós polgárság jogállását bevezető, már aláírt, de hatályba még nem lépett Maastrichti Szerződés.

⁴⁶ Az Európai Unióról szóló szerződés záróokmányához csatolt, a tagállami állampolgárságról szóló, 2. számú nyilatkozatban (HL 1992. C 191.) és a 1992. december 11–12-i, edinburghi Európai Tanács által elfogadott határozatban (OJ 1992 C 348, Annex I, Section A, kizárólag Dániára vonatkozik) a tagállamok leszögezték, hogy „azt a kérdést, hogy egy személy rendelkezik-e valamely tagállam állampolgárságával, kizárólag az érintett tagállam nemzeti joga alapján kell eldönteni.” Az Európai Bíróság esetjoga szerint a Szerződésekhez csatolt nyilatkozatok jelentősége a Szerződések értelmezésének elősegítésében van.

érkezése előtti szokásos tartózkodási helyéhez kapcsolódik.⁴⁷ Ez Micheletti esetében az argentin volt. Ítéletében az Európai Bíróság kimondta: „[...] nem megengedhető, hogy egy tagállam joga korlátozza egy másik tagállam által adott állampolgárság joghatásait, azáltal, hogy a Szerződésben biztosított alapvető szabadságok gyakorlása kapcsán egy többletfeltételt ír elő ezen állampolgárság elismeréséhez.” (*Micheletti-doktrina*)⁴⁸ Amikor egy tagállam állampolgára a letelepedés szabadságát gyakorolja egy másik tagállamban, a fogadó államnak el kell ismernie a származási ország által adott állampolgárságot. Ellenkező esetben a letelepedés szabadságára jogosult személyek köre tágállamonként eltérő lehetne.⁴⁹ Ebben az ítéletben az Európai Bíróság nem határozza meg, hogy a tagállamok milyen feltételekkel adjanak állampolgárságot vagy vonják vissza azt, hanem közvetetten adja meg azokat a szempontokat, amelyeket a tagállamoknak figyelembe kell venniük.⁵⁰ Ezáltal pedig az Európai Bíróság kimondta az uniós jogi rendelkezések állampolgársági kérdésekben való alkalmazhatóságát. Felmerül a kérdés, hogy az uniós szabályokat az állampolgársági szabályozás során milyen mértékben kell figyelembe venni, amire a Rottmann-ítélet⁵¹ adott részben (állampolgárság elvesztése, amely maga után vonja az uniós polgárság elvesztését) választ.

4. A tagállami állampolgárság elvesztésére vonatkozó uniós jogi korlátok

A Rottmann-ügyben a nemzeti bíróság arra kereste a választ, hogy a megtevesztéssel szerzett állampolgárság elvesztése, ami ezáltal maga után vonja az uniós polgárság megszűnését is, tagállami hatáskörbe tartozó vagy uniós jogi kérdés. Janko Rottmann születése révén osztrák állampolgár volt, aki Münchenbe költözése után német állampolgárságért folyamodott, amelynek során elmulasztott említést tenni az ellene Ausztriában indított büntetőeljárásról. Németországi

⁴⁷ C-369/90., 5. pont. Meg kell jegyeznünk, hogy a spanyol jog által előírt pótlólagos feltétel, így kettős állampolgárság esetén a tényleges állampolgárság megállapításához a szokásos tartózkodási hely figyelembevétele nem ellentétes a nemzetközi jogi elvekkel, erről azonban nincs szó az ítéletben.

⁴⁸ C-369/90., 10. pont.

⁴⁹ C-369/90., 12. pont.

⁵⁰ Paul CRAIG – Gráinne DE Búrca: *EU Law*. Oxford University Press, 2015. 394.

⁵¹ Janko Rottman v Freistaat Bayern, C-135/08, ECLI: EU:C:2010:104; a Micheletti-ügy óta az Európai Bíróság esetjoga azonos paradigmát követett, a Maastrichti Szerződés által bevezetett uniós polgárságot restriktív módon értelmezte.

honosítása az osztrák állampolgárság elvesztését vonta maga után.⁵² Miután a bajor hatóságok tudomást szereztek az ellene kiadott elfogatóparancsról, úgy határoztak, hogy a honosítást visszamenőleges hatállyal visszavonják, mivel Rottmann a német állampolgárságot csalás útján szerezte meg. Rottman a határozatot bíróság előtt megtámadta. A felülvizsgálati kérelem alapján eljáró Bundesverwaltungsgericht (Szövetségi Közigazgatási Bíróság) az előzetes döntéshozatali eljárás keretében a következő kérdésekben kérte az Európai Bíróság döntését: az uniós joggal ellentétes-e az uniós polgárság elvesztésének jogkövetkezménye, amely a fenti tényállásból adódik, s amely miatt a személy honatalanná válik; ha igen, köteles-e a honosítást visszavonni szándékozó tagállam attól teljesen vagy időszakosan tartózkodni, ha – vagy ameddig – a visszavonás az uniós polgári jogállás és a kapcsolódó jogok elvesztésének jogkövetkezményével járna vagy a korábbi állampolgárság szerinti tagállam köteles lépéseket tenni annak érdekében, hogy ez a jogkövetkezmény ne álljon be?⁵³ A kérdést előterjesztő bíróság szerint a Micheletti-doktrína jelentőségét és hatályát az Európai Bíróság ítélezési gyakorlatában még nem tette egyértelművé.

A luxemburgi bíróság ítéletében megerősítette a tagállamok hatáskörét az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének szabályozására, mindazonáltal, ha a helyzet az uniós jog hatálya alá tartozik, a vonatkozó nemzeti szabályoknak az uniós jogot tiszteletben kell tartaniuk.⁵⁴ A Rottmann-ügy tényállása pedig az uniós jog hatálya alá tartozik.⁵⁵ Megállapította, hogy a csaláson alapuló honosítás visszavonása megfelel a közérdekű indoknak. A visszavonás alapvetően jogszerű, akkor is, ha az az uniós polgárság elvesztését vonja maga után.⁵⁶ Ilyen esetben azonban az előterjesztő bíróságnak meg kell vizsgálnia, hogy a visszavonási határozat tiszteletben tartja-e az arányosság elvét, figyelembe kell venni azokat az esetleges következményeket, amelyeket a határozat idéz elő az érintett személy és adott esetben a családtagjai számára az uniós polgári jogok tekintetében.⁵⁷ Érvelésében aláhúzta az elsődleges jog által az uniós polgári jogállásának tulajdonított jelentőséget. Az eredeti állampolgárság visszaszerzésére

⁵² Állampolgársági törvény (Staatsbürgerschaftsgesetz, BGBl. 311/1985) 27. § (1).

⁵³ C-135/08., 35. pont.

⁵⁴ C-135/08., 41. pont.

⁵⁵ C-135/08., Az uniós polgárság és a kapcsolódó jogok elvesztése a határozat következménye, 42. pont.

⁵⁶ C-135/08., 51–54. pont.

⁵⁷ Különösen azt kell vizsgálni, hogy a jogvesztés indokolt-e az elkövetett jogsértés súlyosságához, a honosítási határozat és a visszavonási határozat között eltelt időhöz, valamint az eredeti állampolgárság visszaszerzésére vonatkozó jogi lehetőségekhez képest.

vonatkozó jogi lehetőségek kapcsán pedig kimondta, hogy annak hiánya nem akadály a csaláson alapuló honosítás visszavonásának.⁵⁸ Mivel a visszavonás még nem jogerős a visszaszerzéssel kapcsolatos második kérdésről nem szükséges dönten.

Megválaszolva az előterjesztő bíróságnak a Micheletti-doktrínával kapcsolatos bizonytalanságát az Európai Bíróság leszögezte: az uniós jog figyelembe vétele azt jelenti, hogy uniós polgárok esetén az uniós jogra vonatkozóan működtetett bírói felülvizsgálat alá tartozik az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének tagállami szabályozása, amennyiben az az uniós jogban védett és biztosított jogokat érint.⁵⁹ Ítéletében az Európai Bíróság a nemzeti bíróság hatáskörét kiterjesztette, amikor felhatalmazta, hogy az arányosság elvének vizsgálata után a tagállami jogi rendelkezések ellenében is dönthet, az uniós polgársághoz kapcsolódó jogok védelme érdekében. A Rottmann-ügy *mérföldkő*nek számít az Európai Bíróság ítélkezési gyakorlatában. A luxemburgi taláros testület aktív szerepet vállalt, leszögezte, hogy a tagállamoknak nincsen jogi monopóliumuk arra, hogy meghatározzák kik az uniós polgárok. Az ítélet hatalmas figyelmet kapott a tudományos életben,⁶⁰ voltak, akik azért kritizálták az Európai Bíróságot, mert „válaszoknak álcázott megszámlálhatatlan kérdést vet fel csak”⁶¹ és nem helyezi az uniós polgárok érdekeit az első helyre. Mások üdvözölték a döntést, mert vállalja azoknak a paradox eredményekből fakadó kérdéseknek a felvetését, amelyek a tagállami és uniós jog kettősségéből fakadnak,⁶² azért, hogy biztosítsa az uniós polgárok Szerződésben rögzített jogait. Az ítéletet megelőzően a ‘határon átnyúló elem’ volt szükséges egy adott ügyben ahhoz, hogy egy állampolgár uniós polgárnak tekinthető legyen, ez aktiválta a közösségi jog alkalmazását. A korábbi ítélkezési gyakorlat ellentétes volt azzal a céllal, hogy a belső piac egy határok nélküli térség legyen.⁶³ A luxemburgi bíróság szakított tovább azzal az álláspontjával, hogy az uniós polgárság nem befolyásolhatja a közösségi jog tárgyi hatályát. A jogállás bevezetése a személyi

⁵⁸ A nemzeti bíróság feladatává teszi annak megítélését, hogy az arányosság elve megköveteli-e, hogy a honosítás visszavonására irányuló határozat hatálybalépése előtt az érintett részére ésszerű időt biztosítsanak eredeti állampolgársága visszaszerzése céljából. C-135/08., 57–58. pont.

⁵⁹ C-135/08., 48. pont.

⁶⁰ EU lex weboldal a Rottmann-üggyel kapcsolatosan 39 megjegyzést tartalmaz.

⁶¹ KOCHENOV–PLENDER i. m. 370.

⁶² KOSTAKOPOULOU (2013) i. m. 268.

⁶³ KOCHENOV–PLENDER i. m. 384.

hatályt kiterjesztette, amely kibővítette a tárgyi hatályt is.⁶⁴ A Rottmann-ügyben az Európai Bíróság elismerte ezt, létrehozva a *szupranacionális jog új, – korlátok között érvényesülő – területét*.⁶⁵ A Tjebbes-ügyben⁶⁶ tovább bővítette az arányossági vizsgálat során figyelembe veendő szempontokat.

A Tjebbes-ügy és az áttörést jelentő Rottmann-ügy között egyértelmű kapcsolat van. Különbség, hogy az előbbi ügyben a *holland jogi rendelkezést* (állampolgárság törvény erejénél fogva történő elvesztése) támadták meg a felperesek, míg az utóbbiban a hatóságnak a honosítás visszavonásáról szóló egyedi döntését. A holland állampolgársági törvény vitatott rendelkezése előírja, hogy a nagykorú személy elveszíti minden előzetes tájékoztatás nélkül, a törvény erejénél fogva a holland állampolgárságot: ha egyúttal külföldi állampolgársággal is rendelkezik, és nagykorúságának ideje alatt mindkét állampolgárság birtokában tízéves megszakítás nélküli⁶⁷ időszakon keresztül Hollandián és az Európai Unión kívül rendelkezik szokásos tartózkodási hellyel.⁶⁸ A fenti okból elvesztett állampolgárság visszaszerzésére a törvény bizonyos feltételekkel lehetőséget biztosít.⁶⁹ A kiskorú személy elveszíti a holland állampolgárságot, ha az anya vagy apa a fenti okból veszíti el az állampolgárságot (ameddig egyik szülő rendelkezik a holland állampolgársággal, addig nem szűnik meg).⁷⁰ A holland jogalkotás története szerint ezt a szabályt az állampolgárság családon belüli egységessége érdekében vezették be. Az ügy felperese négy olyan személy (egyikük kiskorú, aki a fenti kiskorúakra vonatkozó szabály miatt veszítette el állampolgárságát) volt, akik holland és egy harmadik ország állampolgárságával is rendelkeztek és a fenti jogszabályi rendelkezés(ek) miatt veszítették el holland állampolgárságukat, amire az útlevel iránti kérelmük elutasításakor derült fény. A Raad van State (holland Államtanács) előzetes döntéshozatal céljából a következő kérdést terjesztette az Európai Bíróság elé:

⁶⁴ Dimitry KOCHENOV: Citizenship without Respect. NYU Law School, *Jean Monnet Paper*, 08/10, 2010. 36–41.

⁶⁵ KOCHENOV–PLENDER i. m. 385., 387.

⁶⁶ C-221/17., M.G. Tjebbes and Others v Minister van Buitenlandse Zaken, ECLI:EU:C:2019:189.

⁶⁷ Megszakítja a tízéves időszakot: ha legalább egy éven keresztül rendelkezik szokásos tartózkodási hellyel Hollandiában vagy az EU-ban, továbbá a holland állampolgárságról tanúsítvánnyal való rendelkezés, vagy holland útlevel vagy személyazonosító igazolvány kiállítására (a tízéves időszak újra kezdődik).

⁶⁸ *Rijkswet op het Nederlandschap Stb.* 1984., 628. (a holland állampolgárságról szóló törvény) 15. cikk (1) c).

⁶⁹ A holland állampolgárságról szóló törvény, 6. cikk (1) f).

⁷⁰ A holland állampolgárságról szóló törvény, 16. cikk (1) d) és (2) a).

„Többek között (Charta) 7. cikkére⁷¹ tekintettel úgy kelle értelmezni az EUMSZ 20. és 21. cikket,⁷² hogy e rendelkezésekkel az arányosság elve alapján történő – az érintett személyek helyzetére nézve az állampolgárság elvesztésével járó uniós jogi következményeket illető – egyedi vizsgálat hiánya miatt ellentétesek az olyan törvényi rendelkezések, mint amilyenek az alapjogvitában szerepelnek (állampolgárság és ezáltal az uniós polgári jogállás elvesztése a fenti törvényi rendelkezések alapján).”⁷³

Az Európai Bíróság ítéletében kimondta, hogy a nemzeti bíróság határozatából nem tűnik ki, hogy a felperesek gyakorolták az unión belüli szabad mozgáshoz való jogot, így az EUMSZ 21. cikket nem szükséges figyelembe venni. A Rottmann-ítélet számos megállapítását⁷⁴ megismétli, és ezáltal megerősíti. Leszögezi, hogy a tagállam jogosult arra, hogy az állampolgárságot a közötte és az állampolgárai közötti tényleges kapcsolatként tekintse, és ennek a kapcsolatnak a hiányához vagy megszűnéséhez az állampolgárság elvesztését kapcsolja következményként. Ugyancsak jogszerű, hogy a tagállam védeni kívánja az állampolgárság családon belüli egységességét.⁷⁵ A holland szabályozás által a nagykorúak állampolgárságának elvesztésére meghatározott fenti kritérium pedig tekinthető úgy, mint amely e tényleges kapcsolat hiányát tükrözi. Egy kiskorú gyermek szülei és a Holland Királyság közötti tényleges kapcsolat hiánya főszabály szerint azt vonja maga után, hogy a gyerekek nincs kapcsolata a tagállammal.⁷⁶ A holland rendelkezések jogszerűségét megerősíti, hogy a tízéves időszak megszakítását a törvény lehetővé teszi. Így az uniós joggal elvileg nem ellentétes a holland szabályozás.⁷⁷ Az állampolgárság és a kapcsolódó uniós polgárság elvesztése azonban nem egyeztethető össze az arányosság elvével, ha a nemzeti szabályok nem tennék lehetővé az *uniós jogi következmények egyéni vizsgálatát*. Az alapügy tényállásához hasonló helyzetben a nemzeti hatóságoknak és bíróságoknak lehetőségük kell, hogy legyen,

⁷¹ „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy magán- és családi életét, otthonát és kapcsolattartását tiszteletben tartsák.”

⁷² Szabad mozgás és tartózkodás joga.

⁷³ C-221/17., 26. pont.

⁷⁴ C-221/17., 39–43., 45., 51. pontok.

⁷⁵ C-221/17., 35. pont.

⁷⁶ C-221/17., 36. pont.

⁷⁷ C-221/17., 37–39. pontok.

hogy járulékos jelleggel, az arányosság elvére tekintettel megvizsgálják az állampolgárság elvesztésének következményeit, és adott esetben *ex tunc* hatállyal visszaállítsák az állampolgárságot az érintett személy által úti okmány vagy az állampolgárságát tanúsító bármely más dokumentum kiállítása iránt benyújtott kérelem alkalmával.⁷⁸ A vizsgálat során értékelni kell az érintett személy, valamint családja egyéni helyzetét, azt, hogy az állampolgárság és azáltal az uniós polgárság elvesztése olyan következményekkel járó, amelyek a nemzeti jogalkotó által követett célhoz képest aránytalan módon érintenék családi és szakmai élete alakulását az uniós jogra tekintettel. E következmények nem lehetnek hipotetikusak vagy esetlegesek. Meg kell győződni arról, hogy az állampolgárság elvesztése összhangban van-e a Charta által garantált alapvető jogokkal, különösen a családi élet tiszteletben tartásához való joggal, amelyet a gyermek mindenek felett álló érdekének figyelembevételére irányuló szabállyal összefüggésben kell értelmezni.⁷⁹ Relevanciával bír továbbá, hogy az érintett személy nem mondhatott volna le a harmadik állambeli állampolgárságáról és ennél fogva veszíti el holland állampolgárságát, illetve azon harmadik állam területén elveszti az uniós polgársághoz kapcsolódó, konzuli védelemhez való jogát.⁸⁰ Ami a kiskorú személyeket illeti, a közigazgatási szerveknek vagy bíróságoknak meg kell vizsgálniuk, hogy az állampolgárság elvesztésének a kiskorúra vonatkozó uniós jogi következményei megfelelnek-e a gyermek mindenek felett álló érdekének.⁸¹

A Tjebbes-ügyben a Bíróság kimondta, hogy az uniós jogot az állampolgárságra vonatkozó nemzeti szabályozásnál is figyelembe kell venni, nem csak egyedi hatósági döntések során.⁸² Véleményem szerint a *holland szabályozás egyoldalúsága ellentmondásos*, mert nem írja elő a holland kettős állampolgárok tájékoztatását a holland állampolgárságuk elvesztésének lehetőségéről. Más szavakkal, amíg az állampolgárnak intézkednie kell annak érdekében, hogy állampolgárságát megtartsa, addig az állam csak 'pihen' és az állampolgárság

⁷⁸ C-221/17., 40–43. pontok.

⁷⁹ Charta 24. cikk (2) bekezdés. Egyéni helyzetre vonatkozó körülmények: korlátozások a szabad mozgás és tartózkodás jogának gyakorlásában, különleges nehézségek a tényleges és rendszeres családi kapcsolat fenntartásában az uniós tagállamban élő családtaggal vagy szakmai tevékenység folytatásában vagy annak elkezdéséhez szükséges lépések megtételében.

⁸⁰ C-221/17., 44–46. pontok.

⁸¹ C-221/17., 47. pont.

⁸² Hanneke VAN EIJKEN: Tjebbes in Wonderland: On European Citizenship, Nationality and Fundamental Rights: ECJ 12 March 2019, Case C-221/17, M.G. Tjebbes and others v Minister van Buitenlandse Zaken, ECLI:EU:C:2019:189. *European Constitutional Law Review*, Vol. 15., Iss. 4. (2019) 714–730. <https://tinyurl.com/yvekm6pk>

elvesztése automatikusan történik, majdnem mintha a személyt 'kiradíroznák' az állampolgárok listájáról.⁸³ A Tjebbes-ítéletben az Európai Bíróság elfogadta azt a holland megközelítést, amely nem támogatja a többes állampolgárságot, és az állampolgárság családon belüli egységessége mellett érvel. Továbbá nem foglalkozott a holland szabályozás azon ellentmondásos jellegével (a hontalanság elkerülése érdekében került így bevezetésre), amely az uniós polgárok között egyenlőtlenséghez vezet (pl. egy olasz-holland kettős állampolgár nem veszíti el az uniós polgárságát). Nem tért ki arra, hogy a holland szabályozás megfelel-e az egyenlő bánásmód elvének, ahogyan azt az Eman és Sevinger ügyben⁸⁴ megtette. A szabályozás másik ellentmondásos aspektusa, hogy bár a kiskorú állampolgárságának elvesztésére vonatkozó rendelkezés az állampolgárság családon belüli egységességének helyreállítására szolgál, ennek ellenkezője következik be, ha a szülő a fenti szabály miatt elveszítené a holland állampolgárságát és az egyik gyermek 18 alatt a másik 18 felett lenne. A luxemburgi bíróság egy *kétlépcsős megközelítést* alkalmazott, elsőként megerősítette, hogy a tagállamok jogosultak az állampolgárság elvesztésének szabályozására; ezt követően előírta a nemzeti hatóságoknak az uniós polgárság elvesztése uniós jogi következményeinek egyéni vizsgálatát, amely az állampolgárság visszaszerzéséhez vezethet, azonban ez a személy tevőleges magatartásától függ. Tehát az Európai Bíróság azt mondta ki, hogy a tagállamok által meghatározott legitím ok az uniós jogi következmények miatt egyéni, konkrét arányossági vizsgálat alá vethető.⁸⁵ Az arányossági vizsgálat kapcsán nem mondta ki, hogy a 10 éves EU-n kívüli tartózkodás megfelelő-e annak igazolására, hogy nincs tényleges kapcsolat a tagállam és állampolgára között, elfogadta, hogy a holland szabályozás megfelel a nemzetközi jognak. A korábbi ítéletekkel összevetve, a Tjebbes-ítéletben előírt arányossági vizsgálat szigorú,⁸⁶ hiszen az értékelt következmények nem lehetnek hipotetikusak vagy esetlegesek. Az egyéni következmények vizsgálatához megadott szempontlistából feltűnően hiányoznak az uniós polgársághoz kapcsolódó politikai jogok, az a családi és a szakmai életre fókuszál. Ezáltal a Bíróság az uniós polgárság belső piaci szemléletéhez

⁸³ Dimitry KOCHENOV: The Tjebbes Fail: Going Farcical about Bulgakovian Truths. *Verfassungsblog*, 5 April 2019. <https://verfassungsblog.de/the-tjebbes-fail-going-farcical-about-bulgakovian-truths/>

⁸⁴ Eman and Sevinger case, Case C-300/04, ECLI:EU:C:2006:545.

⁸⁵ Ezzel elutasította az arra vonatkozó holland érvelést, hogy a holland állampolgársági törvényben az állampolgárság automatikus visszavonására vonatkozó rendelkezés arányos.

⁸⁶ GYENEY i. m. 21.

fordult vissza, annak ellenére, hogy a 2015-ös Delvigne-ítéletben⁸⁷ megerősítette a polgárság politikai jellegét, azáltal, hogy először mondta ki, hogy az uniós polgároknak választási joga van az európai parlamenti választásokon.

A Tjebbes-ítélet az arányossági vizsgálatot egy újabb területre terjesztette ki, amit a Rottmann-ítélet során nem vett figyelembe, ez pedig a *Chartában biztosított alapvető jogok*, amelyekkel az állampolgárság elvesztésének összhangba kell lennie.⁸⁸ Ez pedig az uniós polgársággal kapcsolatos ügyekben az alapvető jogi narratíva egyre fontosabbá válására utal (*Chavez-Vilchez-ügyet*⁸⁹ követően). A Carpenter, a Zu és Chen és a Zambrano-ítéleteket⁹⁰ követően – amelyek során az Európai Bíróság hallgatólagosan érvényesítette a gyermek mindenek felett álló érdekét – különösen meglepő, hogy a Tjebbes-ügyben nem vizsgálta meg ennek a jogosultságnak az érvényesülését mélyrehatóbban (az ítéletnek csak egyetlen pontja foglalkozik a kiskorúak kérdésével) és csak az uniós jogi következmények egyéni vizsgálatát határozta meg, hogy azokra tekintettel az állampolgárság elvesztése megfelel-e a gyermek mindenek felett álló érdekeinek.⁹¹ A Rottmann-ítélet után a Tjebbes-döntés *nem tekinthető áttörőnek*. Megerősíti, hogy nem szükséges határon átnyúló elem az uniós polgári jogok érvényesítéséhez. Egyrészt, a tagállamok állampolgársági kérdésekben való hatáskörét elismerő, másrészt, az uniós polgárok jogait védő, kiegyensúlyozott megközelítést alkalmaz. Az alapvető jogoknak az arányossági vizsgálatba való beemelésével megerősíti az uniós polgárságra vonatkozó normatív szemléletmódot. Az, hogy a Delvigne-döntés után nem említette meg a politikai jogokat az körülmények mérlegelésénél, véleményem szerint hátralépést jelent az uniós polgárság politikai dimenziójának elismerése felé vezető úton. Ezzel az feltételezhető, hogy az Európai Bíróság csak akkor foglalkozik a politikai dimenzióval, ha az ügy a politikai jogokat érinti, egyébként az uniós polgárságot még mindig egy ‘piaci’ polgárságnak tekinti és az uniós polgári jogokat nem

⁸⁷ C-650/13., Thierry Delvigne kontra Commune de Lesparre Médoc és Préfet de la Gironde, ECLI:EU:C:2015:648.

⁸⁸ Ibid. Caia VLIKS: Tjebbes and Others v Minister van Buitenlandse Zaken. *Tilburg Law Review*, Vol. 24., Iss. 2. (2019) 146.

⁸⁹ C-133/15., H.C. Chavez-Vilchez és társai kontra Raad van bestuur van de Sociale verzekeringsbank és társai Chavez-Vilchez and Others case, EU:C:2017:354. Ebben az ügyben az Európai Bíróság leszögezte, hogy az EUMSZ 20. cikke megsértésének vizsgálata során a nemzeti hatóságoknak figyelembe kell venniük a Charta által biztosított alapvető jogokat (a gyermek mindenek felett álló érdeke).

⁹⁰ Carpenter, C-60/00 ECLI:EU:C:2006:429; Zu and Chen, C-200/02 ECLI:EU:C:2004:639.

⁹¹ GYENEY i. m. 22.

a személyes, szakmai tevékenységhez és a politikai életben és közéletben való részvételhez kapcsolódó jogok összességének.

5. Az Európai Bíróságnak a tagállami állampolgárság megszerzésével kapcsolatos közelmúltbeli döntése

A fent bemutatott döntések a tagállami állampolgárság elvesztésével kapcsolatosak. Az Európai Bíróság elé 2020-ban került egy olyan ügyben benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelem, amely a *tagállami állampolgárság és ezzel az uniós polgárság megszerzésével kapcsolatos*.⁹² A JY-ügyben⁹³ Bécs tartomány kormánya visszavonta az osztrák állampolgárság JY részére történő megadására vonatkozó biztosítékot. Ausztria állampolgársági szabályozása az osztrák állampolgárság megszerzését a más állampolgárságról való lemondáshoz köti⁹⁴ és lehetővé teszi a már említett biztosíték visszavonását, ha a személy már nem felel meg az állampolgárság megszerzésére vonatkozó, az osztrák jogszabályban meghatározott feltételeknek.⁹⁵ Ebben az ügyben, JY osztrák állampolgárságért folyamodott, annak megszerzésére biztosítékot kapott 2014-ben, azzal, hogy két éven belül le kellett mondania észt állampolgárságáról, amit 2015-ben teljesített is. A lemondás által pedig hontalanná vált és uniós polgári jogállását is elvesztette. 2017-ben az osztrák hatóság visszavonta az állampolgárság megszerzésére vonatkozó biztosítékot és elutasította JY állampolgárság megszerzése iránti kérelmét. A döntés indoka az volt, hogy JY a biztosíték megszerzése után két súlyos közigazgatási szabálysértést (a műszaki érvényességet igazoló matrica gépjárművére való felhelyezésének elmulasztása valamint ittas állapotban történő gépjárművezetés), annak odaítélése előtt pedig nyolc szabálysértést követett el. Az előzetes döntéshozatal iránti kérelemben az osztrák Legfelső Közigazgatási Bíróság arra kereste a választ, hogy a fenti ügy az uniós jog hatálya alá tartozik-e és amennyiben igen, vizsgálni kell-e azt a nemzeti hatóságoknak, köztük a bíróságoknak, hogy a biztosíték

⁹² David DE GROOT: CJEU asked to rule on acquisition of nationality in light of EU citizenship: The fundamental status on the horizon? Az elemzés leszögezi, hogy a JY-ügyben az Európai Bíróság az állampolgárság megszerzésével kapcsolatos ügyben dönt. <https://tinyurl.com/ywyzt6y5>

⁹³ C-118/20., JY v Wiener Landesregierung, ECLI:EU:C:2022:34.

⁹⁴ *Staatsbürgerschaftsgesetz* 1985. (az állampolgárságról szóló 1985. évi törvény, BGBl. 311/1985) 10. § (3) 1.

⁹⁵ *Staatsbürgerschaftsgesetz* 1985., 20. § (2)

visszavonásáról szóló határozat az arányosság elvét figyelembe veszi-e.⁹⁶ Az Európai Bíróság ítéletében kimondta, hogy JY nem mondott le önként uniós polgárságáról, azt azért tette, hogy az osztrák állampolgárságot megszerezze, amivel ismét uniós polgárrá válhat.⁹⁷ Megerősítette, hogy az állampolgárság megszerzése és elvesztése feltételeinek meghatározása az egyes tagállamok hatásköre, azonban az uniós jog hatálya alá tartozó ügy esetén az uniós jogot a tagállami szabályozásnak tiszteletben kell tartania, az uniós polgári jogállás pedig alapvető. Márpedig az eredeti állampolgárságról való lemondás előírása esetén az EUMSZ 20. cikke megköveteli, hogy az uniós polgár ne legyen semmikor kitéve annak, hogy pusztán ezen eljárás végrehajtása miatt elveszíti az uniós polgári jogállását.⁹⁸ A származási tagállam pedig az állampolgárság megszüntetésére vonatkozó végleges határozatot csak úgy hozhat, ha az az új állampolgárság tényleges megszerzése után lép hatályba. A biztosíték visszavonásával pedig az uniós polgár nem tudja érvényesíteni a jogállás révén őt megillető jogait,⁹⁹ így az ügy az uniós jog hatálya alá tartozik.¹⁰⁰ A luxemburgi taláros testület azt is leszögezte, hogy a nemzetközi egyezmények tükrében is jogszerű a többes állampolgárság elkerülését célzó osztrák jogi szabályozás,¹⁰¹ továbbá azt is, ha a biztosíték visszavonására a közrend, a köznyugalom vagy a közbiztonság veszélyeztetése (közérdekű indokok) miatt kerül sor.¹⁰² Azonban a biztosíték visszavonásáról szóló határozatnak, ha azáltal az érintett személy uniós polgári jogállását is elveszti, tiszteletben kell tartania az arányosság elvét, az Európai Bíróság itt a Tjebbes-ítéletben meghatározott arányossági vizsgálatot írta elő.¹⁰³ Kimondta azt is, hogy az osztrák hatóság a biztosíték visszavonásáról való döntés során nem veheti figyelembe azt a nyolc közigazgatási szabálysértést, amelyek a biztosíték megadásának időpontjában ismertek voltak,¹⁰⁴ továbbá a biztosíték megadása után elkövetett két szabálysértés kapcsán az Európai Bíróság hivatkozik a Rendón Marín ítéletben¹⁰⁵ már megfogalmazottakra, miszerint a közrend (valódi, közvetlen és kellően súlyos

⁹⁶ C-118/20., 28. pont.

⁹⁷ C-118/20., 36. pont.

⁹⁸ C-118/20., 47. pont.

⁹⁹ C-118/20., 37–39. pont.

¹⁰⁰ C-118/20., 44. pont.

¹⁰¹ C-118/20., 54. pont.

¹⁰² C-118/20., 57. pont.

¹⁰³ C-118/20., 59. pont.

¹⁰⁴ C-118/20.65. pont.

¹⁰⁵ C165/14., Alfredo Rendón Marín v Administración del Estado, ECLI:EU:C:2016:675.

veszély, amely a társadalom alapvető érdekét érinti) és a közbiztonság (tagállam belső, külső biztonsága) fogalmát szigorúan kell értelmezni, annak tartalmát az uniós intézmények ellenőrzik.¹⁰⁶ A Bíróság mérlegelte a két közigazgatási szabálysértés súlyosságát – milyen mértékű bírsággal járt, vezetői engedély visszavonását nem vonta maga után – és leszögezte, hogy a közúti közlekedésről szóló törvénynek az egyszerű közigazgatási bírságokkal (pénzbírság) büntethető megsértése miatt nem lehet a biztosítékot visszavonni. Maga végezte el az arányossági vizsgálatot és kimondta, hogy a JY családi és szakmai életére gyakorolt jelentős következmények miatt *a biztosíték visszavonása nem arányos az elkövetett szabálysértések súlyával*.¹⁰⁷

A fenti ügyben az Európai Bíróság a *közrend és a közbiztonság fogalmának szigorú értelmezését előíró gyakorlatát* követte. Először került sor arra, hogy az *arányossági vizsgálatot maga végezte el*,¹⁰⁸ nem adva lehetőséget a nemzeti hatóság mérlegelésére, és egyértelműen kimondta, hogy az *egyszerű pénzbírsággal büntethető közúti közigazgatási szabálysértések nem indokolják az állampolgárság megszerzésére vonatkozó biztosíték visszavonását*, amely maga után vonja, hogy az érintett az uniós polgárságot sem kaphatja meg. Az arányossági vizsgálat alkalmazása során bár az alapjogi szemlélet megjelenik, a *politikai jogok vizsgálatát itt sem vette alapul*. Az ügygel kapcsolatosan fontos kiemelni még azt is, és ez az ítéletben sem szerepel, hogy bár JY már 2015-ben lemondott az észt állampolgárságáról, és ezáltal hontalan lett, az osztrák hatóságoknak két évbe telt, hogy döntsenek az ügyben, ami álláspontom szerint *nem felel meg a jobbiztonság elvének*. Az osztrák állampolgársági törvény is kimondja, hogy amint a biztosítékkal rendelkező lemond eredeti állampolgárságáról, meg kell kapnia az osztrák állampolgárságot.¹⁰⁹ Ezáltal az osztrák jogalkalmazó nem követi a hontalanság elkerülésére vonatkozó nemzetközi gyakorlatot és az uniós polgárság, mint alapvető jogállás megszűnését sem veszi figyelembe. Ebben az ügyben az osztrák hatóságok megszegették a törvényi előírást azzal, hogy két évig tartott, hogy az ügyben döntést hozzanak. Az ügy kapcsán kiemelendő továbbá, hogy bár az Európai Bíróság tiszteletben tartva a tagállamok hatáskörét és a nemzetközi jogi rendelkezéseket, nem ellenezte a többes állampolgárság

¹⁰⁶ C-118/20., 68. pont.

¹⁰⁷ C-118/20., 70–74. pont.

¹⁰⁸ Illaria GAMBARDILLA: JY v Wiener Landesregierung: Adding Another Stone to the Case Law Built Up by the CJEU on Nationality and EU Citizenship. A JY-ügy elemzése során megállapítja, hogy először került arra sor, hogy az Európai Unió Bírósága az arányossági vizsgálatot maga végezte el. <https://tinyurl.com/2p8kj9uc>

¹⁰⁹ Staatsbürgerschaftsgesetz 1985, 10 § (3).

ellenzését követő osztrák gyakorlatot, de az *uniós polgári jogállás folytonossága* érdekében jelentős kijelentést tett az eredeti állampolgárság megszűnése kapcsán (véglegesen csak akkor, hogy az új állampolgárság megszerzéséről szóló határozat hatályba lép).

A tanulmányban bemutatott ítéletekből kitűnik, hogy az Európai Bíróság jogfejlesztő tevékenysége révén a Maastrichti Szerződés által a demokrácia-deficit orvoslására bevezetett uniós polgárság, kezdeti szimbolikus jellegét hátrahagyva a *szupranacionális dimenzió* irányába emelkedett. Habár az ítélkezési gyakorlat a piacorientált szemlélettől még nem mozdult el teljesen, a normatív paradigmát, valamint az alapvető jogi szemléletet előtérbe helyezve egyre több lépést tesz azon a hosszú úton, amely a „polgárok Uniója” megvalósításának irányába vezet; *egyensúlyozva a tagállamok érzékenysége és az uniós polgárok Szerződésében biztosított jogainak védelme között*. A tagállami állampolgárság elvesztésének és megszerzésének szabályozására vonatkozó *uniós korlátok*, ha korlátozott érvényesüléssel, de *megfogalmazásra kerültek*. Az idén május 9-én záruló *Európa Jövője Konferencián*¹¹⁰ a polgároknak lehetősége nyílt, hogy az uniós polgársággal és az ahhoz kapcsolódó jogok vonatkozásában is megfogalmazzák véleményüket. A javaslatokat összesítő végleges jelentésben többek között szerepel egy Uniós polgársági statútum révén a polgárság intézménye megerősítésének célja, a polgárok döntéshozatalban való közvetlen részvételének elősegítése, az uniós polgárság témakörének tagállami oktatásba való beemelése valamint az uniós intézményekkel való kommunikáció hatékonyságának növelése. Jelenleg az uniós intézmények és a tagállamok közötti egyeztetések kimenetele fogja meghatározni azt, hogy a polgárok által megfogalmazott javaslatokból melyek és milyen mértékben fognak megvalósulni.

¹¹⁰ Conference on the Future of Europe. *Report on the Final Outcome*, 2022. május, QC-05-22-131-EN-N.

A *JUS COGENS* NORMÁK TERMÉSZETÉRŐL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZOK LÉNYEGI TARTALMÁRA ÉS FORRÁSAIRA

GALAMBOSI Gábor

1. Bevezetés

A nemzetközi jog normái közül a *jus cogens* normák forrása képezi az egyik legnagyobb vita tárgyát. E normák eredetével kapcsolatban többféle elmélet is létezik. Az egyik döntő jogirodalmi álláspont szerint az imperatív szabályok kötelező ereje a pozitív jogból eredeztethető, míg a természetjogi álláspont elveti a pozitivista megközelítés létjogosultságát tekintettel, a *jus cogens* normák speciális tartalmára.

Arra a kérdésre, hogy melyek azok a minden körülmények között feltétlen alkalmazást igénylő nemzetközi jogi normák, és ezen speciális karakterük honnan eredeztethető, jogtudósok sora évtizedek óta próbálja megadni a választ. E jogtudósok grémiuma által feltett kérdésre rendkívül bonyolult egzakt választ adni, ugyanis a *jus cogens* normák rendkívül szűkre szabott nemzetközi jogi definíciója számos problémával állítja szembe a kutatókat.

A nemzetközi jog imperatív normái tekintetében egyrészt szükséges górcső alá venni magát a *jus cogens* definícióját, másfelől nem lehet eltekinteni e normák esszenciális tartalmának vizsgálatától sem. A *jus cogens* definíciójának és lényegi tartalmának meghatározása elengedhetetlen feltételét képezi e norma jogforrástani vizsgálatának, tekintettel arra, hogy a tartalom meghatározása nélkül a nemzetközi jog imperatív szabályainak eredete nem állapítható meg teljes bizonyossággal.

A jelen tanulmányban arra keresem a választ, hogy a rendkívül szűkre szabott definíciójú *jus cogens* normák lényegi tartalma miként határozható meg, továbbá kötelező erejük mely jogforrásokból eredeztethető. Tekintettel arra, hogy a *jus cogens* normákkal kapcsolatban az egyik legfőbb vita abból

származik, hogy a pozitív jogból vagy a természetjogból nyerik-e forrásukat, így a dolgozat fő fókusza e két megközelítés vizsgálatán és összevetésén alapul.

2. A *jus cogens* normák meghatározása

A *jus cogens* normákra vonatkozóan a szerződések jogáról szóló 1969. évi Bécsi Egyezmény (a továbbiakban: Bécsi Egyezmény) 53. cikke tartalmaz rendelkezéseket. E cikk értelmében „a szerződés semmis, ha megkötésének időpontjában az általános nemzetközi jog valamely feltétlen alkalmazást igénylő szabályába ütközik”. A Bécsi Egyezmény alkalmazási körében „az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabálya olyan normát jelent, amelyet az államok nemzetközi közössége, mint egész, olyanként fogadott el és ismert el, mint amelytől nem lehet eltérni és amelyet csak a nemzetközi jognak az ugyanilyen jellegű későbbi szabályával lehet megváltoztatni”.¹

A Bécsi Egyezmény rendkívül szűkre szabottan, leginkább a szerződéskötésekre vonatkozó eljárási szabályok szempontjából definiálja a *jus cogens* normákat.² A Bécsi Egyezmény szövege alapján megállapítható, hogy a feltétlen alkalmazást igénylő szabályok legfőbb sajátossága, hogy egyfelől megkövetelik azt, hogy az államok nemzetközi közössége, mint egész olyannak fogadják el és ismerjék el, másrészt azért, hogy a tőlük való eltérés nem megengedett, a *jus cogens* normák minden más nemzetközi jogi norma fölött állnak.³

Arra a kérdésre, hogy mégis mely nemzetközi jogi szabályok tekinthetők *jus cogens* normáknak, a Bécsi Egyezmény szövege nem ad választ. Maga a Bécsi Egyezmény nem ad semminemű érdemi, tartalmi meghatározást, amely segítené megállapítani, hogy milyen szabályok tekinthetők *jus cogens* normáknak.⁴ Egyetlen nemzetközi szerződés sem mondja ki magáról, hogy bizonyos rendelkezései *jus cogens* normának minősülnek, továbbá az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága is kerüli azon kérdésnek a megválaszolását, hogy mely nemzetközi jogi normák tekinthetők feltétlen alkalmazást igénylő szabályoknak. Mindebből kifolyólag az államok, illetve a Nemzetközi Bíróság gyakorlatára hárul az a

¹ A magyar nyelvű szöveget ld. a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről szóló 1987. évi 12. törvényerejű rendelet 53. Cikk.

² Markus PETSCHKE: *Jus Cogens as a Vision of the International Legal Order*. *Penn State International Law Review*, vol. 29., no. 2. (2010) 242–243.

³ Thomas KLEINLEIN: *Jus Cogens Re Examined: Value Formalism in International Law*. *European Journal of International Law*, vol. 28., no. 1. (2017) 297.

⁴ Mark RETTER: *Jus Cogens: Towards an International Common Good*. *Transnat'l Legal Theory*, vol. 2., no. 4. (2011) 544.

feladat, hogy ‘megalkossa’ a nemzetközi jogi imperatív szabályokat tartalmazó katalógusát.⁵ Mielőtt példálózó jelleggel szemügyre vennék néhány *jus cogens* normát, a Bécsi Egyezményben foglalt definíció alapján érdemes megvizsgálni pusztán jogdogmatikai szempontból, hogy az imperatív szabályok mely jogforrásokból eredhetnek.

3. A *jus cogens* normák forrásai pozitív jogi megközelítésből

A Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikke tartalmazza a nemzetközi jog forrásait. Ezen cikk értelmében a nemzetközi jog forrásainak tekinthetők az egyes általános vagy különös nemzetközi szerződések, a nemzetközi szokások, mint a jog gyanánt elismert általános gyakorlat bizonyítékai, illetve a civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek.⁶

A nemzetközi jog egyes forrásai között nincs hierarchia, így azok egyenlőnek tekinthetők. Mindebből következően jogforrástani szempontból kihívásokat állítanak a *jus cogens* normák a jogtudósok számára, tekintve, hogy ezen imperatív szabályoknak a Bécsi Egyezmény 53. cikke alapján minden egyéb nemzetközi jogi forrással szemben feltétlen alkalmazást igénylő elsőbbsége van.⁷

3.1. Nemzetközi szerződések mint a *jus cogens* normák forrásai

Habár a *jus cogens* normák definícióját a Bécsi Egyezmény tartalmazza, azonban helytelen az a kijelentés, hogy maga az egyezmény képezné e szabályok forrását.⁸ A Bécsi Egyezmény csupán rögzíti, hogy az államok nemzetközi közössége, mint egész által elismert és elfogadott, feltétlen alkalmazást igénylő szabályoktól nem lehet eltérni, viszont nem maga alkotja meg a *jus cogens* normákat.

⁵ Mary Ellen TURPEL – Philippe SANDS: Peremtory International Law and Sovereignty: Some Questions. *Connecticut Journal of International Law*, vol. 3., no. 2. (1988) 366.

⁶ Jelen tanulmányban a jogforrástani megközelítés kapcsán kizárólag a 38. cikkben felsorolt forrásokat veszem alapul. A *jus cogens* normák speciális karakterére tekintettel az államok, illetve nemzetközi szervezetek egyoldalú aktusait, mint a nemzetközi jog további forrásait nem vizsgálom meg.

⁷ Karen PARKER: Jus Cogens: Compelling The Law of Human Rights. *Hastings International and Comparative Law Review*, vol. 12., no. 2. (1989) 417.

⁸ RETTER i. m. 543.

Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy a *jus cogens* normáknak képezhetik-e forrását nemzetközi szerződések, kettős problémával találjuk szembe magunkat. Az egyik fő probléma – amint az már korábban említésre került –, hogy a nemzetközi jog egyes forrásai között nincs normahierarchia. Ebből kifolyólag az egyes nemzetközi szerződések is egyenrangúak egymással.

Egymással ütköző szerződések alkalmazhatóságának vizsgálatánál két alapelv mentén dönthető el, hogy közülük melyik szerez érvényt a másikkal szemben. Ha két szerződés rendelkezései ütköznek egymással, alapvetően a *lex specialis derogat legi generali*, illetve a *lex posterior derogat legi priori* elvek alapján dönthető el, hogy melyik lesz az alkalmazandó a részes felek vonatkozásában. A *jus cogens* normák tekintetében azonban egyik elv sem érvényesül. Amennyiben egy adott szerződés valamely rendelkezése *jus cogens* normának minősül, úgy függetlenül attól, hogy az későbbi-e vagy korábbi, mint a vele ütköző szerződés, illetve akár általános, akár speciális szabályokat tartalmaz, az imperatív szabályokat magában foglaló szerződés minden esetben semmissé teszi a vele ütköző kontraktust.

A szerződések, mint jogforrások tekintetében a *jus cogens* normák egy másik jelentős problémát eredményeznek. A Bécsi Egyezmény értelmében az államok szabadon döntenek el, hogy kötnek-e egymással szerződést, illetve, hogy csatlakoznak-e egy már hatályos nemzetközi egyezményhez. Ha egy adott állam nem kíván csatlakozni egy szerződéshez, úgy annak rendelkezései a szerződéskötési szabadság elvéből kifolyólag rá nézve nem bírnak kötelező erővel.

A fentiekkel kapcsolatban a lényegi problémát a *jus cogens* normák elismerése és elfogadása jelenti. A Bécsi Egyezmény ugyanis e szabályok tekintetében megköveteli, hogy az államok nemzetközi közösségének, mint egésznek el kell fogadnia és el kell ismernie, hogy egy szabály feltétlen alkalmazást igényel minden más normával szemben. Az elismerés és elfogadás tekintetében a legfőbb problémát az jelenti, hogy mikortól mondható, hogy egy norma az államok nemzetközi közössége, mint egész által imperatív szabályként lett elismerve.

A széleskörű jogirodalmi álláspont értelmében a *jus cogens* normák ezen kritériuma megvalósul, amennyiben az államok legalább jelentős többsége elfogadja, hogy egy adott szabály feltétlen alkalmazást igényel.⁹ Amennyiben tehát azt feltételezzük, hogy a *jus cogens* normák forrásai a nemzetközi szerződések, úgy azon helyzet állhat elő, hogy egy adott államot imperatív szabályokat tartalmazó nemzetközi szerződés úgy is kötelez, hogy annak elismerésében

⁹ Uo. 542.

és elfogadásában nem vett részt.¹⁰ A *jus cogens* normák sajátos jellege tehát felülírja a szerződéskötési szabadság alapelvét.

3.2. Nemzetközi szokások mint a *jus cogens* normák forrásai

Egy másik uralkodó nézet szerint a *jus cogens* normák a nemzetközi szokásokból erednek. A szokásjog két alapvető elemet foglal magában. Ahhoz, hogy egy szabályozást szokásjogi természetűnek tekinthessünk, egyfelől szűkegettetik az államok tényleges gyakorlata, valamint az államok jogként való elfogadása (*opinio juris sive necessitatis*).¹¹ Amennyiben e két kritérium megvalósul, úgy egy szokásjogi norma fennállásáról beszélhetünk.

A *jus cogens* normák szokásjogi eredetével kapcsolatban – a szerződésalapú megközelítéshez hasonlóan – több ellentmondás tapasztalható. Miképp egy szokásjogi norma születésénél, úgy annak megváltoztatásánál is döntő jelentőséggel bír az államok tartós és következetes gyakorlata, illetve a fennálló gyakorlat jogként való elismerése. Az államok ‘könnyűszerrel’ juthatnak arra az elhatározásra, hogy egy adott szokást meg kívánják változtatni, melyre tekintettel a korábbi szokást már nem gyakorolják ténylegesen tovább, illetve azt többé nem fogadják el jogként, hanem egy újabb, ellentétes szabályozást tekintenek követendőnek és kötelező érvényűnek. Azonban abban az esetben, amennyiben egy szokásjogi norma válik *jus cogens* normává, úgy egy későbbi szokással nem lehet az imperatív szabályokat ‘lerontani’. Hiába szakítanának az államok korábbi gyakorlatukkal, amennyiben az új gyakorlat ellentétes lenne a *jus cogens* típusú szokásjogi normával, az nem emelkedne kötelező erőre.¹²

A másik kritikája a *jus cogens* normák szokásjogi eredetének a következetesen és egyértelműen tiltakozó államok tekintetében állapítható meg. Míg ‘átlagos’ szokásjogi normák tekintetében a szokások nem kötik azon államokat, amelyek a szabályok megjelenése óta következetesen és egyértelműen kifogásolják az adott nemzetközi szokásjogi normát, addig a *jus cogens* típusú szokásjogi szabályok tekintetében ezen kivétel nem áll fenn. Az államokat akkor is köti a szokásjogi *jus cogens* norma, ha annak megszületése óta kifogásolta a rá nézve kötelező erejét.¹³ A szerződéses megközelítéshez hasonlóan a szokásjogi alapú

¹⁰ Uo. 539.

¹¹ Ulf LINDERFALK: The Source of Jus Cogens Obligations – How Legal Positivism Copes with Peremptory International Law. *Nordic Journal of International Law*, vol. 82., no. 3. (2013) 380.

¹² RETTER i. m. 543.

¹³ PARKER i. m. 418.

jogforrástani vizsgálat esetén sem érvényesül teljes mértékben az államok konszenzusának elve. Látható tehát, hogy a szokásjogi megközelítés alapján sem lehet kibújni a *jus cogens* normák alól, így ezen nézet sem alkalmas az imperatív szabályok forrásának meghatározására.

3.3. A nemzetközi jog általános jogelvei mint a *jus cogens* normák forrásai

Egyes, viszonylag marginálisabbnak tekintett nézetek alapján a *jus cogens* normák – a szerződések és a szokások terén tapasztalható anomáliákra tekintettel – a civilizált nemzetek által elismert általános jogelvekből erednek. Arra, hogy mi számít ilyen általános jogelvnek, nincs egzakt meghatározás. E jogelvek eredhetnek a civilizált nemzetek belső jogi jogrendszereiből, illetve egy adott speciális nemzetközi jogi területre irányadó alapelvekből.¹⁴

Egyes nézetek szerint ezen általános jogelvek kvázi szubszidiáriusak a nemzetközi szerződésekhez és szokásokhoz képest. Eszerint az általános jogelvek funkciója az, hogy a szerződések és szokások által szabályozott életviszonyok tekintetében fennálló joghézagokat pótolják ki.¹⁵

Az egyik legfőbb kritikája ezen megközelítésnek az, hogy képes kiterjesztő értelmezést adni az általános jogelveknek. Amennyiben e jogelvekből eredeztetjük a *jus cogens* normákat, úgy fennállhat annak az esélye, hogy az államok belső jogát nemzetközi jogforrási szintre emeljük. Mindezen túlmenően fennáll az a veszély is, hogy amennyiben egy viszonylag megfoghatatlan és meghatározhatatlan jogforrásra alapítjuk a *jus cogens* normákat, úgy e szabályok imperatív tartalma kiüresedik.¹⁶

3.4. A pozitivista jogforrástani megközelítés egyes kihívásai

A Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikke szerinti tételes nemzetközi jogi jogforrások vizsgálata alapján megállapítható, hogy a tisztán pozitivista

¹⁴ LINDERFALK i. m. 379.

¹⁵ Samuel J. JOHNSON: Jus Cogens: Theory, Case Studies, Justifications and Problems of International Peremptory Norms. *Grove City College Journal of Law and Public Policy*, vol. 5., no. 1. (2014) 138.

¹⁶ Jens David OHLIN: In Praise of Jus Cogens' Conceptual Incoherence. *McGill Law Journal*, vol. 63., no. 4. (2018) 714.

megközelítéssel nem lehet állást foglalni abban, hogy mik a *jus cogens* normák forrásai.¹⁷ A pozitivista megközelítés e normák és az egyes jogforrások formai oldalára fókuszál, melynél fogva sorozatos ellentmondásokba ütközik. Látszólag, tisztán formai megközelítésből a *jus cogens* normák nem férnek össze a nemzetközi jog 'klasszikus' jogforrásaival, azok idegenek mind a szerződések, mind pedig a szokások számára.

A fenti vizsgálat értelmében megállapítható, hogy a *jus cogens* normák eredetével kapcsolatos pozitivista megközelítés – az egyes tételes nemzetközi jogi jogforrások alapulvételével – feloldhatatlannak tűnő ellentétet találja szemben magát. A Bécsi Egyezmény 53. cikkében foglalt tautologikus definícióból kiindulva ezen imperatív szabályok tisztán formai, értéksemleges megközelítése ellentmond mind a szerződések jogának, mind pedig a szokásjognak.¹⁸ Az elvégzett vizsgálat alapján megállapítható, hogy ezen ellentmondás a vizsgált jogforrások által megkövetelt állami akarat hiányából ered.

A pozitivista jogértelmezés mind a nemzetközi szerződések, mind pedig a nemzetközi szokások tekintetében megköveteli az állam általi elfogadást és elismerést annak érdekében, hogy egy norma az adott állam vonatkozásában kötelező erővel bírjon. Az államok szuverenitásának elvéből kiindulva valóban feloldhatatlannak tűnik ezen ellentét. Az állami szuverenitásból fakadóan 'normál esetben' egy nemzetközi jogi norma akkor bírna kötőerővel, ha az állam a normát magára nézve kötelezőnek ismerné el.¹⁹ Amennyiben elfogadjuk azt a nézetet, hogy a *jus cogens* normák tekintetében megkövetelt lényegi kritériumhoz, azaz az államok nemzetközi közössége, mint egész általi feltétlen alkalmazást igénylő szabályként való elfogadáshoz és elismeréshez valóban elegendő az államok jelentős többsége általi elismerés és elfogadás, úgy arra a megállapításra lehet jutni, hogy az elismerésben és elfogadásban részt nem vevő államok szuverenitása sérülhet.

Mindezen megállapítás a *jus cogens* normák kizárólag formai vizsgálata alapján lehet helytálló. Egyetértek azon állásponttal, miszerint a nemzetközi jog ezen feltétlen alkalmazást igénylő szabályai tekintetében nem lehet állást foglalni a norma értéktartalmának vizsgálata nélkül.²⁰ Annak vizsgálatánál, hogy mik képezhetik a *jus cogens* normák forrásait, e szabályok tekintetében – különös tekintettel azok speciális jellegére – nem lehet egymástól elválasztva

¹⁷ Dan DUBOIS: The Authority of Peremptory Norms in International Law: State Consent or Natural Law. *Nordic Journal of International Law*, vol. 78., no. 2. (2009) 154.

¹⁸ JOHNSON i. m. 139–140.

¹⁹ PETSCHÉ i. m. 267.

²⁰ RETTER i. m. 550.

kezelni a formát és a tartalmat, mivel a belső tartalom az, ami igazán meghatározza a feltétlen alkalmazást igénylő szabályokat.²¹ A jelen tanulmány központi kérdésének megválaszolásához mindenképpen szükséges elmozdulni az értéksemleges pozitivisták megközelítéstől és felfedni a *jus cogens* normákként elismert nemzetközi szabályok esszenciális tartalmát.

4. A *jus cogens* normák lényegi tartalma

Amint már korábban utaltam rá, sem a Bécsi Egyezmény, sem pedig a Nemzetközi Jogi Bizottság nem ad egzakt meghatározást arra vonatkozóan, hogy a nemzetközi jog mely szabályai tekinthetők *jus cogens* normáknak. A nemzetközi jogban nincs egy külön vezetett katalógus arra vonatkozóan, hogy egy adott időpontban a nemzetközi közösség mely normákat tekinti feltétlen alkalmazást igénylő szabályoknak, továbbá az egyes szerződések sem mondják ki, hogy – *jus cogens* mivoltukra tekintettel – a tőlük való eltérés semmis.²²

Az uralkodó álláspont szerint a legalapvetőbb emberi jogokat magukban foglaló egyezmények és szokások *jus cogens* normáknak tekintendők. Ebből kifolyólag feltétlen alkalmazást igénylő szabályok a nemzetközi jog keretrendszerében – a teljesség igénye nélkül – a népirtás tilalma, a kínzás és embertelen bánásmód tilalma, a rabszolgaság tilalma, illetve a humanitárius jog legalapvetőbb rendelkezései.²³

A fenti szabályok különösebb lényegi vizsgálata nélkül is megállapítható, hogy azon normák

nyerik el a *jus cogens* státuszt, amelyek a legalapvetőbb értékeket hivatottak védelmezni, azaz az emberi életet, az emberi méltóságot, illetve önmagához a létezéshez való fundamentális jogot. Tartalmát tekintve a *jus cogens* normák hármaskörű funkciókat töltenek be: védelmezik az egyének legfőbb jogait, az államok saját érdekeit, illetve a nemzetközi közösség, mint egész univerzális értékeit és békés együttélését.²⁴

A fentebb példálózó jelleggel hivatkozott *jus cogens* normák alapján megállapítható, hogy azok lényegi tartalma egyfajta morális minimumot határoz meg

²¹ Gennady M. DANILENKO: International Jus Cogens: Issues of Law Making. *European Journal of International Law*, vol. 2., no. 1. (1991) 45.

²² DUBOIS i. m. 155.

²³ Dinah SHELTON: *The Oxford Handbook of International Human Rights Law*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 543.

²⁴ PARKER i. m. 428.

az államok számára.²⁵ Az imperatív szabályok azon az elképzelésen alapulnak, hogy a nemzetközi jog rendszerének – ekképp maguknak az államoknak is – fel kell ismernie, hogy mik azok a legalapvetőbb értékek, amelyek szükségesek a nemzetközi közösség, mint egész együttéléséhez.²⁶ A *jus cogens* normák karakterisztikája ekképp a legalapvetőbb morális elvek az államok általi közös megértésén alapszik. Az államok e szabályok által képesek felismerni, hogy a nemzetközi közösség megteremtése és az együttélés biztosítása érdekében minimum standardok felállítására van szükség.²⁷ Mindebből kifolyólag a *jus cogens* normák eredeténél nem lehet elvonatkoztatni e szabályok mögöttes értékétől.²⁸

Az államok a II. világháború szörnyűségeit követően felismerték, hogy a nemzetközi közösség számára meg kell határozni egyfajta morális zsinórmértéket (pl. népirtás tilalma). E felismerés a múltbéli eseményekre reflektált azzal a céllal, hogy a jövőben többé nem fordulhassanak elő hasonló szörnyűségek.²⁹ Miképp az ENSZ életre hívásának, illetve a legalapvetőbb emberi jogi egyezmények megszületésének a II. világháború volt a katalizátora, úgy a jelenkor, illetve a jövő kihívásai is hasonló motorjaként funkcionálhatnak *jus cogens* normák létrejöttének, valamint meglévő nemzetközi jogi normák feltétlen alkalmazást igénylő szabályként való elismerésének és elfogadásának.³⁰ Ezen jogfolytonossági szempont alapul vétele alapján arra a megállapításra lehet jutni, hogy a Bécsi Egyezmény megszövegezői mintegy szándékosan tartózkodtak a *jus cogens* normák lényegi tartalmának meghatározásától. Ahogy maga a nemzetközi jog rendszere, úgy a *jus cogens* normák is folyamatos fejlődésen mennek keresztül. Más kihívások, más szabályozandó jogterületek, illetve más értékek határoznak meg egy-egy korszakot. Az elsőre rendkívül szűknek ható definíció lehetőséget teremt arra, hogy a *jus cogens* mindig az adott kor elvárásainak megfelelően kerüljön tartalommal való megtöltésre.³¹

A lényeg tehát a nemzetközi közösség, mint egész számára legalapvetőbb értékek és érdekek felismerésén és azok jogi normába történő implementálásán van.³² Az államoknak szükséges egy közös nevezőt találniuk, még ha egyéni

²⁵ OHLIN i. m. 715.

²⁶ PETSCHÉ i. m. 259.

²⁷ JOHNSON i. m. 126.

²⁸ RETTER i. m. 554.

²⁹ SHELTON i. m. 347.

³⁰ OHLIN i. m. 712.

³¹ PARKER i. m. 427–428.

³² Uo. 415.

értékrendszerüknek, illetve érdekeiknek adott esetben nem teljesen felel meg.³³ Ez a közös nevező – jelen esetben a *jus cogens* normák rendszere – képes alapot biztosítani a nemzetközi közösség, mint egész jogrendszerének.³⁴

A fentiek alapján a pozitivista megközelítés (egyik) lényegi problémája, azaz az államok szuverenitásának elvéből adódó ellentmondás bizonyos mértékben feloldható. A *jus cogens* normákban megjelenő értékek alapján – a nemzetközi jog rendszerében – újraalkotható az államok szuverenitásának elve. Tekintettel arra, hogy a nemzetközi közösségben az államok nem önmagukban léteznek, hanem létüket az egymáshoz és a közösség egészéhez való viszonyrendszerük határozza meg, így a szuverenitás elvét is ebből a megközelítésből érdemes vizsgálni.³⁵

Azáltal, hogy az államok csatlakoznak a nemzetközi közösség egészéhez, elfogadják, hogy a békés és a kölcsönösen előnyös együttélés érdekében bizonyos minimumokat be kell tartaniuk, feloldódhat a *jus cogens* normák természetével kapcsolatos pozitivista probléma.³⁶ Lehetséges, hogy egy állam egy adott normát nem ismert el és nem fogadott el feltétlen alkalmazást igénylő szabályként, azonban önszántából vált a nemzetközi közösség részévé, ekképp alávetette magát a ‘klub játékszabályainak’, azaz, hogy akarata csak a többi résztvevő viszonyrendszerében képes érvényre jutni.³⁷

5. A *jus cogens* normák forrásai természetjogi megközelítésből

Amint az már az eddigiekben kifejtésre került, a tisztán pozitív jogi megközelítéssel nem lehet teljes bizonyossággal meghatározni sem a *jus cogens* normák tartalmát, sem pedig azok eredetét. Az imperatív normák tartalmi vizsgálatával azonban úgy látszik, hogy e szabályok forrástani elemzésénél szükséges elmozdulni a természetjog irányába. Az eddig leírtak alapján sikerült megteremteni a koherenciát a Bécsi Egyezmény *jus cogens* definíciója és ezen imperatív szabály lényegi tartalma között. Mindezek alapján úgy határoznam meg a *jus cogens* normákat, hogy azok a bennük megjelenő alapvető morális minimumszabályok

³³ DANILENKO i. m. 44.

³⁴ JANIS i. m. 362.

³⁵ TURPEL–SANDS i. m. 369.

³⁶ KLEINLEIN i. m. 304.

³⁷ PETSCHÉ i. m. 261.

miatt nyerik el feltétlen alkalmazást igénylő karakterüket. Azonban a kérdés továbbra is nyitva áll: mik a *jus cogens* normák forrásai?

Mielőtt kitérnék a természetjogi megközelítésre, a következő dolgot fontosnak tartom tisztázni. Álláspontom szerint külön kezelendő egy adott nemzetközi jogi norma megszületése és annak imperatív szabályként történő elismerése. A *jus cogens* státuszt sosem az adott norma létrejötte (pl. egy egyezmény elfogadása) keletkezteti, hanem az, hogy a normát a nemzetközi közösség később akképp ismeri, amiktől az eltérés nem megengedett. Ekképp a *jus cogens* normák eredete nem a megismerésükre szolgáló jogforrásban (szerződések, szokások, alapvető jogelvek), hanem abban keresendő, hogy az államok mi alapján ruházták fel azokat ellentmondást nem tűró hatalommal. A népirtás tilalma nem önmagából a Genocídium Egyezményből³⁸ nyeri imperatív jellegét, hanem abból, hogy ezen egyezmény rendelkezéseit az államok egyfajta betartandó minimum szabályként ismerik és fogadják el. Maga a Genocídium Egyezmény 'pusztán' meghatározza a népirtás nemzetközi jogi definícióját, illetve azokat a kötelezettségeket, amelyeket az államoknak be kell tartaniuk e nemzetközi bűncselekmény megelőzése és megbüntetése végett. A *jus cogens* jelleg ezáltal nem a Genocídium Egyezmény elfogadásával jön létre, hanem annak elismerésével, hogy az abban foglaltak betartása a nemzetközi közösség egészének érdekében áll.

Amennyiben a *jus cogens* normákat nem a megjelenési formájuk, hanem a lényegi tartalmuk – illetve a betölteni kívánt funkciójuk – határozza meg, úgy arra az álláspontra lehet jutni, hogy a nemzetközi jog imperatív szabályai szükségképpen rendelkeznek természetjogi ráhatással.³⁹ Tekintettel arra, hogy az imperatív szabályokat hordozó nemzetközi jogi normák a lényegüket adó morális alapelvek manifesztációjaként értékelhetők, így a *jus cogens* normák eredete valahol a természetjog rendszerében keresendő.⁴⁰

Nem szükséges részletekbe menően magyarázni, hogy a népirtás miért tekintendő a legszörnyűbb nemzetközi büntettnek, hiszen az egész emberiség – kultúrkörktől függetlenül – felismeri, hogy a súlyosabb dolognak minősül emberi csoportokat pusztán a létezésük okán kiirtani.⁴¹ Nem a Genocídium Egyezmény szövege juttatja az embert erre a felismerésre, hanem maga az elkövetett cselekmény, amelyben a népirtás megnyilvánul. Az értelem diktálja azt,

³⁸ A népirtás büntettnének megelőzése és megbüntetése tárgyában kelt 1948. évi egyezmény

³⁹ Ian D. SEIDERMAN: *Hierarchy in International Law: The Human Rights Dimension*. Oxford, Oxford University Press, 2001. 55.

⁴⁰ JOHNSON i. m. 143.

⁴¹ PARKER i. m. 430.

hogy emberek tömegének meggyilkolása valamely társadalmi csoporthoz való tartozásuk okán erkölcsileg elítélendő.⁴²

Mindebből kifolyólag egyetértek azon állásponttal, miszerint a *jus cogens* normák feltétlen alkalmazást igénylő karaktere a jóra való törekvésen, valamint a helyes és helytelen felismerésén keresztül minden észszerű ember tudatából ered.⁴³ Az emberek tudatában lévő erkölcsi iránytű az, ami képes meghatározni, hogy mely normákat kell felvértetni imperatív jelleggel annak érdekében, hogy a civilizáció közös érdekei védelemben részesüljenek és érvényre jussanak.⁴⁴

Az eddig kifejtettek alapján, a tartalom és a forma különválasztásával feloldhatónak látszik a *jus cogens* normák eredetével kapcsolatos anomália. Amennyiben a *jus cogens* normák eredetét azok belső lényegi tartalma alapján vizsgáljuk meg, úgy láthatjuk, hogy a megismerési forma (megismerési forrás) és a formában testet öltő lényegi alapelvek dinamikus kapcsolatban állnak egymással.⁴⁵ A természetjog nem írja felül a pozitív nemzetközi jogot, hanem pusztán megjelenik az egyes tételes jogforrásokban, azaz elsősorban a szerződésben, szokásokban és általános jogelvekben.⁴⁶

Mindebből az következik tehát, hogy a feltétlen alkalmazást igénylő szabályok eredetének vizsgálatánál nem választható el mereven egymástól az állami akarat, valamint a normák megismerésének és a létezésének forrása. A természetjog meghatározza az adott szabályok imperatív jellegét, amelyek valamely tételes jogi formában válnak megismerhetővé.⁴⁷ Ezen megközelítés szerint nem az államok gyakorlata – azaz valamely norma feltétlen alkalmazást igénylő szabályként való elismerése és elfogadása – keletkezteti a norma *jus cogens* jellegét, hanem az állami gyakorlat csupán illusztrálja, hogy mik azok az egész emberiség számára alapvető fontossággal bíró értékek, amelyek mindig minden körülmények között elsőbbséget kell, hogy élvezzenek.⁴⁸

⁴² PETSCHÉ i. m. 265.

⁴³ SEIDERMAN i. m. 62–63.

⁴⁴ JOHNSON i. m. 140.

⁴⁵ RETTER i. m. 541.

⁴⁶ PARKER i. m. 423.

⁴⁷ JOHNSON i. m. 143.

⁴⁸ PETSCHÉ i. m. 260.

6. Összegzés

A jelen tanulmányban kifejtettek alapján megállapítható tehát, hogy nem könnyű állást foglalni a *jus cogens* normák forrásával kapcsolatban. A tisztán formai megközelítés alapján a pozitivista, míg a tartalmi szempontok alapul vétele után inkább a természetjogi nézet tűnik elfogadhatónak. Azonban valóban fontossággal bír, hogy mik a *jus cogens* normák forrásai?

A jelen tanulmány megírása előtt az volt a célom, hogy kutatásom során megválaszoljam a fenti kérdést, azaz, hogy állást foglaljak abban, hogy vajon pozitív jogi, vagy természetjogi eredetűek-e a *jus cogens* normák. Azonban kutatásom eredményeképpen arra a megállapításra jutottam, hogy nem az határozza meg a *jus cogens* normákat, hogy mely jogforrásból nyerik kötelező erejüket, hanem sokkal inkább az, hogy miért rendelkeznek e feltétlen alkalmazást igénylő karakterrel.

Álláspontom szerint a *jus cogens* normák vizsgálatánál a formai megközelítés helyett a tartalmi szempontoknak kell érvényre jutniuk. Végző soron szinte mindegy, hogy egy adott norma valamely nemzetközi szerződésből, szokásból vagy a természetjogból nyeri-e kötelező erejét. A lényegi szempont az, hogy a nemzetközi közösség felismerje azon alapvető közös, az emberiség egészét megillető értékeket és érdekeket, amelyeket kompromisszumok nélkül védelemben kell részesíteni. Amennyiben megvan az irány, töretlenül kell haladni az államok nemzetközi közösségének közös érdekei felé, függetlenül attól, hogy ezen érdekeket szabályozó jogi normák honnan erednek.

EMLÉKEZETTÖRVÉNYEK – MINT A TÖRTÉNELEM NEM NARRATIVISTA ELKÉPZELÉSÉNEK METAFORÁI

Izsák-Somogyi Katalin

1. Problémafelvetés

1.1. Innovatív megközelítés

2005 decemberében jelent meg Françoise Chandernagor tollából *L'enfer des intentions*¹ címmel egy írás a *Le Monde* című napilapban. 'A jó szándék pokla'-ként fordítható a francia író nő írása.² A cikk úttörő volta abban érhető tetten, hogy Chandernagor négy francia törvényt elemez abból a szempontból, hogy azok miként hatnak az emlékezetre. A címből is levezethető ambivalencia azóta is jellemzi az emlékezet törvények kutatásának területét. Ráadásul elsők között olvasható ebben a '*loi les »mémorielles«*' kifejezés is. Az entitás azonban nem csupán jogi, hanem kulturális jelenség is, relevanciája mindkét területen kimagasló. Az elmúlt közel két évtizedben interdiszciplináris kutatások sora nyílt meg az emlékezet törvények nacionális és transznacionális, illetve kifejezetten EU-specifikus kérdése kapcsán. A jogtudományi kutatás sem maradt ki e sorból.

¹ Françoise CHANDERNAGOR: *L'enfer des intentions*. *Le Monde*, 2005. december 12.

² Az 1945-ben született Françoise Chandernagor 21 évesen, politikatudományi diplomájának megszerzését követően került be a francia felsőoktatás egyik legelőkelőbb helyére, az *École nationale d'administration*-ba. Két esztendővel később évfolyamelsőként végzett. Ezt követően a nagymúltú *Conseil d'État*-ban helyezkedett el. Habár már 1981 óta foglalkozik írással, de 1993-ig még aktívan dolgozott; ezt követően azonban már csak az írásnak élt.

1.2. A jog az emlékezet birodalmában

Hazánkban azonban definiálási és fordítási nehézségként merül fel a nemzetközi szakirodalomban ‘*memory law*’-ként meghatározott *terminus technicus*. A hazai tudományos világban főleg az ‘emléktörvény’ és az ‘emlékezettörvény’ kifejezés terjedt el, akár az alábbi dichotómia mentén is. „In the Hungarian language, two terms refer to memory laws: emléktörvény – indicating specifically declarative type of memory laws and emlékezettörvény – an umbrella term similar to the connotation of memory laws in English.”³ A disszertáció szerint ez inkább köthető egyes személyekhez vagy éppen helyi jelentőségű eseményekhez: „It can be literally translated as »individual memory law or law of a single memory«⁴ – kiegészítve azzal, hogy a megemlékezéssel érintettek kapnak egyfajta szimbolikus tartalmat is.⁵ A jog világában azonban, mely normativitásával és kikényszeríthetőségével új szintre emeli ezt a fajta jelképadást, az emléktörvények inkább több kérdéssel, mint válasszal szembesülnek.

A rendszerváltást követően a hazai történelmi emlékezet inkább emlékezt-, mint emléktörvényekkel gazdagodott. De a kifejezések még csak most próbálják útjukat megtalálni a hazai tudományos életben. Az egyik első ezzel kapcsolatos írás a Nagy Imre mártírhalált halt magyar miniszterelnök és mártírtársai emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1996. évi LVI. törvény kapcsán Tamás Gáspár Miklós tollából származik 1996-ból.⁶ Semmilyen elemzést nem ad a cikk arra vonatkozólag, hogy miért lenne emléktörvény, csupán használja a szakkifejezést.

Halász Iván és Schweitzer Gábor 2010-es kötetükben szintén nem magyarázatot adnak, csupán használják a kifejezést,⁷ míg az ugyanerre az évre datálható *Jog – emlékezet – kultusz* című írásukban már, ha nem is célzottan, de

³ Marina BÁN: *The Legal Governance of Historical Memory and the Rule of Law*. PhD Thesis, University of Amsterdam, 2020.

⁴ BÁN i. m. 166.

⁵ A Halász Iván és Schweitzer Gábor által vallott szimbólumdefiníció a 2010-ben Pozsonyban megjelent *Szimbolika és közjog* című kötetben olvasható, mely szerint a szimbólumok a hatalom megjelenítésére és kifejezésére szolgálnak, leszűkítve azt azáltal, hogy a jog számára ezek főként állami és nemzeti szimbólumok tekintetében adnak elemzési lehetőséget. HALÁSZ Iván – SCHWEITZER Gábor: *Szimbolika és közjog: az állami és nemzeti jelképek helye a magyar alkotmányos rendszerben*. Pozsony, Kalligram, 2010. Az írásuk inkább a nemzeti jelképek középpontba állításával foglalkozik, míg az emléktörvények kapcsán csupán érintőlegesen említik példa gyanánt az 1896. évi VII. törvénycikket és az 1938. évi Szent István-törvényt. Jelen tanulmány ennél szélesebben értelmezi az emléktörvény definícióját.

⁶ TAMÁS Gáspár Miklós: A Nagy Imre-ügy. *Beszélő*, 1. évf., 5. szám.

⁷ HALÁSZ Iván – SCHWEITZER Gábor: *Szimbolika és közjog: az állami és nemzeti jelképek helye a magyar alkotmányos rendszerben*. Pozsony, Kalligram, 2010. 27.

meghatározzák, mit értenek emléktörvény alatt. „Kit emel ki a magyar jogalkotó a népes történelmi arcképcsarnokból a jogi megemlékezés piedesztáljára?”⁸

Tóth Judit más megközelítésből több definíciót ajánl a *'memory law'* megfelelőjének.⁹ Elemzése szerint az alábbi alkategóriákra bonthatóak az emlékezet és az emléktörvények: érdemtörvények, projektörvények, emlékműtörvények vagy éremszabályok. A dolgozat azonban azt állítja, hogy vannak olyan emléktörvények, melyek megfeleltethetőek több kategóriában valónak is. Miután a hazai tudományos élet még abban sem döntött egyöntetűen, hogy a *'memory law'* kifejezésre milyen *terminus technicus* használjon, így az egyes tanulmányok, szócikkek által alkalmazott emlékeztörvény vagy emléktörvény további alpontokra bontása nehezen támasztható alá. Ráadásul a meghatározással is adós marad.

1.3. A tanulmány szerkezete

Tudományos jellegű kutatással szembeni kötelezettségnek tesz eleget a kutató, mely szerint mind a fogalmi kereteket, mind a kutatásmódszertant nyilvánvalóvá tegye. Előbbi tekintetében az alábbi álláspontot képviseli a tanulmány: emléktörvényként hivatkozik olyan törvényekre, melyekben a jogalkotó jelentős személyiségeknek, történelmi eseményeknek kíván emléket állítani. Ezzel szemben emlékeztörvényként hivatkozik olyan törvényekre, melyek ennél szélesebb körben, de a magyar identitás szempontjából releváns történelmi emlékezetre hatással vannak, s ennek eredményeképp a jog kikényszeríthetőségével és normativitásával törnek utat a korlátozott emlékezeti versenyben. A kutatásmódszertani kérdés relevanciája miatt külön pontban kerül bemutatásra, hogy azt követően a címben szereplő kutatási kérdés pontos megfogalmazására vonatkozó nem narratív történelemszemlélet problematikája kerüljön fókuszba. Végül a kérdés gyakorlati szempontú megközelítése adja a tanulmány záró gondolatait.

⁸ HALÁSZ Iván – SCHWEITZER Gábor: Jog – emlékezet – kultusz. In: NÓTÁRI Tamás (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára*. Szeged, Leclum, 2010. 124.

⁹ TÓTH Judit: A jelképes jogállam. *Mozgó Világ*, 2002/3.

2. Módszertani tisztázás; a jogi adatbázisok jelentősége

2.1. A döntés ‘súlya’

Kutatásmódszertani kérdés, hogy autentikusan *miként lehet emlékezettörvényt kutatni*. A rendszerváltással együtt járó jogszabályalkotási boom azt eredményezte, hogy a mennyiségi növekedés miatt az adatbázisokba való rendezés elkerülhetetlenné vált. A hitelesség és pontosság megszűnésén azonban felmerül a kérdés, hogy melyik adatbázis az, amelyikben a kutató releváns eredményeket kapva kereshet. A jelenleg hatályos jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény 25. § (1) bekezdése szerint „Magyarország hivatalos lapja a Magyar Közlöny. A Magyar Közlönyt a kormányzati portálon történő elektronikus dokumentumként való közzététellel kell kiadni, melynek szövegét hitelesnek kell tekinteni.” Azonban a módosításokkal vagy éppen a hatályvesztésekkel egységes szövegek itt nem tehetők közzé. A hivatalos adatbázis, melyekben megtalálhatóak, a 29. § szerint a Nemzeti Jogszabálytár. Természetesen Magyarországon, amint más országokban is, léteznek piaci alapú jogi adatbázisok, melyek több, részletes kereső funkciókkal, különleges lehetőségekkel rendelkeznek az adatbázisban való keresés tekintetében, vagy éppen szélesebb, más joganyagokat is tartalmazó adatbázisokat is kínálnak. Azonban ezen piacalapú adatbázisok alapja a Jat. szerint közzétett joganyagok. Tudományos igényesség, hogy a használt adatbázisok egyik sarokköve mindenképpen a hivatalos jogi adatbázis legyen. Ez abból a szempontból is releváns döntés kell legyen, hogy a Corpus Iuris Hungarici által felölt jogszabályanyag miként lehet autentikusan beilleszteni az időintervallumba.

A Nemzeti Jogszabálytárról szóló 338/2011. (XII. 29.) Kormányrendelet 2. §-a alapján már egységes szerkezetben kell közzétenni a lekérdezés napján hatályos jogszabályszoveget az önkormányzati rendeletek kivételével.¹⁰ További szabályokat állapít meg a fentebbi kormányrendelet 2/A. § és a 3. § arra vonatkozóan, hogy mint jogkereső állampolgár hogyan lehet még részletesebb, s akár a rendszerváltozást követő időszakra vonatkozóan a változásokat is megtekinteni. Tehát a kutatásmódszertani kérdés, mely szerint milyen adatbázisban lehet hitelesen és a legszélesebb körűen jogszabálylistákat találni, választ kapott.

¹⁰ [...] a) a lekérdezés napján hatályos szövegét, b) a lekérdezés napját megelőző valamennyi időállapotát 2010. január 1-jéig visszamenőleg és c) a lekérdezés napját követő három időállapotát.

2.2. A jogi forráskutatás mikéntjéről

A jogi adatbázisok jogelméleti kérdései összefüggenek a jogi forráskutatás kérdésével.¹¹ Alapvetően az angolszász jogrendszerből kiinduló filozófiai kérdések alapja az úgynevezett *'computer assted legal research'*, a *CALR*.¹² A kontinentális és az angolszász jogrendszerek közötti különbségek miatt előbbiben, így a magyar jogrendszerben is más típusú igények merültek fel a jogi adatbázisok, illetve a számítógépes jogi adatbázisokkal összefüggésben. Ezek egyrészt az adatbázisok működtetése kapcsán a hatályos joganyag és az egyes szövegváltozatok közötti különbségek megmutatásának lehetősége volt. Másrészt azonban tudnia kell(ett) kezelnie a növekvő szövegmennyiséget is ezeknek az adatbázisoknak.

2.3. A jogi adatbázisok használata és a hermeneutikai kör kapcsolata

2.3.1. A kontextus relevanciája

A jogi adatbázisok segítségével végzett jogi forráskutatás egy újabb értelmezésre ad lehetőséget a jogi hermeneutika világában. Az emlékeztörvények, amint azt a bevezetőben olvasható, egyfajta lehetőséget adnak arra, hogy a jog eszközeivel 'terelni', 'navigálni' lehessen a társadalmi, a történelmi emlékezetet. Az emlékeztörvény mint entitás *ab ovo* tartalmazza az értelmezést is, nem bízza 'csupán' a jogszabályt olvasóra, alkalmazóra, mivel *az emlékezet tárgyául választott személy, tárgy, esemény kiválasztása maga is értelmezés*. Így amikor kutatóként ezek között folytatunk jogi forráskutatást, akkor árnyaltabban kell értelmeznünk a jogi hermeneutikai kör fogalmát, fogalmait. A megértést megelőző előzetességstruktúra ugyanis megadja azt a kontextust, azt a hagyományt, amellyel értelmezni tudjuk az adott joganyag tartalmát. Ehhez azonban kell egyfajta időbeli és 'tartalmi' távolságtartás is.¹³ Ahonnan 'rá lehet nézni' a joganyag szövegére. Példának okáért álljon itt az Alaptörvény Nemzeti

¹¹ Ld. részletesebben ZÓDI Zsolt: *Jogi adatbázisok és jogi forráskutatás. Gépek a jogban*. Doktori értekezés. Pécs, 2011.

¹² A papír alapú jogi forráskutatás, illetve ezzel párhuzamosan a számítógépesítés előtti jogi adatbázishasználat, valamint tágabb értelemben a számítógép által támogatott jogi munkák elemzése jelen tanulmánynak nem része – erről lásd részletesebben: ZÓDI i. m.

¹³ Hans-Georg GADAMER: *Igazság és módszer*. Budapest, Gondolat, 1960. 208–214.

Hitvallásából az alábbi részlet: „Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elveszített állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselőt megalakulásától számítjuk. Ezt a napot tekintjük hazánk új demokráciája és alkotmányos rendje kezdetének.” Ahhoz, hogy e két dátum bekerülhessen hazánk Alaptörvényébe, már bizonyos távolságra, bizonyos értelmezési körökön átszótt tevékenységre volt szükség.

2.3.2. „Nyelvében él a nemzet”

A dolgozat tudottnak veszi a jogi hermeneutika alapvetéseit, kérdéseit és azokra adott válaszpróbálkozásokat. Kizárólag az emlékeztetőtörvények szemszögéből elemzi a hermeneutikai kör sajátosságait. Abból az esszenciális jellemzőből indul ki, hogy az emlékeztetőtörvények is jogi szövegek, sajátos szókészlettel rendelkeznek. A jogi szókincs azonban csakis akkor aktiválódhat, ha a konkrét, mindennapokban betöltött szerepére, vagyis alkalmazása során a mindennapi nyelvben kel életre. A fentebbi példára hivatkozva, ha az Alaptörvény kijelöli hazánk történelmi emlékezetére nézve kezdő dátumként az 1944. március 19-i napot mint amelyen megszűnt hazánk önállósága, akkor ezzel azt is állítja, hogy a vészkorszak ezt megelőző jogfosztó rendelkezései részeivé válnak a kollektív emlékezetnek. Egy másik példát említve a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény (a továbbiakban: Ctv.) 3. § (6) bekezdése szerint

„A cég elnevezésében nem szerepelhet

- a) olyan személy neve, aki a XX. századi önkényuralmi politikai rendszerek megalapozásában, kiépítésében vagy fenntartásában vezető szerepet töltött be, vagy
- b) olyan kifejezés vagy olyan szervezet neve, amely a XX. századi önkényuralmi politikai rendszerrel közvetlenül összefüggésbe hozható.”

Ez egyértelműen a történelmi emlékezetet meghatározó emlékeztetőtörvényi előírás. Az emlékeztetőtörvények szempontjából releváns kérdés az, hogy mit jelent a *XX. századi önkényuralmi politikai rendszer*? A jogszabályok kiszámíthatósága iránti igényből fakad-e, hogy meg tudjuk határozni, vajon kaphatja-e Horthy Miklós, Kun Béla vagy éppen Kádár János nevét egy betéti társaság? Maga a kontextus, a magyar történelmi hagyományok, a tudásunk, illetve a

rendszerváltozást követő évtizedek 'távolsága' az, melyek e tekintetben értelmezési relevanciával bírnak. A Ctv. módosítása 2013-ra datálódik; ekkor már évek óta része volt a mindenkor hatályos büntetőjogi kódexnek az önkényuralmi jelképpel való visszaélés tilalma, mely deklarálta, hogy a nemzeti szocialista és a kommunista rezsimet tekinti XX. századi önkényuralmi rendszernek.¹⁴ De egyik emlékeztörvény sem számol például az I. világháborút követő kaotikus időszak terrorjával. Az ebbéli értelmezési kötelezettséget meghagyja a mindenkori jogalkalmazónak és kutatónak. Visszatérve a jogi hermeneutikának az emlékeztörvényekre vonatkoztatott kérdésére: mivel adós marad a Ctv. a cizellált megfogalmazással, hogy mit jelent XX. századi önkényuralmi politikai rendszer megalapozásában vezető szerep betöltése, a jogeset függvényében lesz releváns, általánosságban nem meghatározott. Nem lehet egy taxatív listát felállítani, éppen ezért kutatói minőségben csak az állapítható meg, hogy történelmi emlékezetet befolyásoló értelmezés nélkül nem működik a jogi előírás. A dolgozat azt is állítja egyben, hogy az értelmezési kör egy fokkal tágabb az emlékeztörvények esetében, hiszen ennek a jogszabálynak a hatályos jogrendszerben betöltött szerepe, hatályba lépésének időpontja és indoka is emlékeztörpolitikai értelmezést szül. Ennek eredményeként, amint az a dolgozat állítása is, a nem narrativista történelemszemlélet kapcsán szűrhető le eredmény a hazai történelmi emlékezetnek a XX. századi önkényuralmi politikai rendszerekre való emlékezés kapcsán.

2.3.3. Szabó Miklós nyelvi átfordítás elmélete

Szabó Miklós nyelvi átfordítás elmélete a jogi nyelvhasználat elméletének egyik alaptézisét adja meg:

„A nyelvi kifejezések jelentésének és értelmének feltárásakor ezért nem a valósághoz, hanem a beszélők *életformájához* kell fordulnunk. Ez az életforma adja a háttérét annak, hogy milyen

¹⁴ A büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Btk.) 1993-ban egészült ki az 269/B. §-sal, az önkényuralmi jelkép használatára vonatkozóan. A büntetőjogi üldöztetés tehát már 2 évtizeddel korábban megjelent. A büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban új Btk.) a büntetés kapcsán tér csupán el a régi Btk. szabályozásától. A történelmi emlékezet kapcsán elmondható tehát, hogy hiába a büntetőjog ultima ratio jellege, alig 3 esztendővel a rendszerváltozást követően üldözendő volt már a büntetőjog eszközeivel.

kifejezéseket milyen célból használunk, hogy a kifejezés »mire való« az adott közösségben.”¹⁵

Állítása szerint a jogi nyelvhasználat nem egyfajta tükrözés általi átfordítás, hanem rokonítható az *austini beszédaktus* elmélettel. Ebből kiindulva Szabó Miklós szerint az *‘esemény-kód-fordítás’* stációk mentén lehetséges a jogi nyelvhasználatot elemezni. Értelemszerűen az esemény alatt bármi érthető, ami az empirikus világban végbemegy. Az emlékeztetőtörvények szintjén ez lehet például egy olyanfajta változás, aminek eredményeképpen egy történelmi személynek vagy eseménynek emléket kívánnak állítani.¹⁶ Példának okáért az 1896-os millennium, amelyek megünneplésére két emléktörvény is született.¹⁷ Kód alatt ért minden jelrendszert – például a nyelvi kódot is –, mely az emberek közötti kommunikációt szolgálja, vagy éppen lehetővé teszi. Ilyenek például a matematikai jelek, vagy éppen a szimbólumok is. Végül pedig az átfordítás alatt azt érti, hogy meghatározott kódon megfogalmazott eseményt egy másik kódon megírva, olvasva a valóságnak egy másfajta szeletét kapjuk. Ezek az átfordítások a jakobsoni hármass fordítás alapján lehetnek *interszemiotikusak*, amikor nyelvi jeleket próbálunk nem nyelvi jelrendszerek segítségével értelmezni, például egy képletet vagy egy képregényt. Lehet az átfordítás *interlingvális*, például a magyar és az angol közötti fordítás ilyennek minősül. Végül lehet az átfordítás *intralingvális*, amikor bizonyos nyelvi jeleket ugyanazon nyelv más jelei segítségével fordítjuk át. Ez utóbbiba tartozik a jogi nyelvhasználat is: dimenziói lehetnek időbeliek, térbeliek és nyelvhasználati módok mentén vizsgálhatóak. Ez szituacionális a központi modell Szabó Miklós szerint. Mindezeket követően bemutatja az átfordítások modelljeit. A denotatív vagy szituatív modell szerint az átváltást maga a valóság biztosítja, hiszen az az, ami mind a nyelvi regiszter, mind pedig a jogi nyelvi kód mögött azonos. A második az úgynevezett transzformációs modell, mely szerint vissza kell bontani a ki-

¹⁵ SZABÓ Mikós: Nyelvi átfordítások a jogban. In: SZABADFALVI József (szerk.): *Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon*. Miskolc, Bíbor, 2001. 471.

¹⁶ Szabó elmélete alapján 2 esemény közvetlenül vagy szimbolikusan is kapcsolódhat egymáshoz. Utóbbi esetben lehetséges egy- vagy többlépéses a szimbolikus közvetítés. Egylépéses esetben egyfajta gyakorlati következtetésről beszélünk, míg a többlépéses szimbolikus kapcsolódás már egyfajta közvetítés, hiszen a kettő között nyelvi átalakítások, vagy éppen átfordítások mennek végbe. Ezek az átfordítások szövegek és az azok által hordozott narratívák között mennek végbe, vagyis az események történetekké válnak. Elméletében pedig a történetek közötti átfordítások maguk is eseménynek minősülnek.

¹⁷ A honalapítás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1896. évi VII. törvénycikk és a honalapítás ezredik évfordulójának megörökítésére alkotandó művekről szóló 1896. évi VIII. törvénycikk.

induló nyelven megfogalmazott eseményt elemire és a célnyelven, ez esetben a jogi nyelven újjá kell építeni. Létezik az úgynevezett szemantikai modell, mely szerint a transzformáció a szemantikai mélystruktúrában zajlik. Ennek alapja az az evidencia, mely szerint mind a kiinduló, mind a célnyelvi egység szöveg, mely értelmezés nélkül nem tud létezni. Ezt a hármast egészíti ki Klaudy Kinga az úgynevezett kommunikatív ekvivalencia-moddal, mely szerint a közvetítés alapulhat a referenciális, a kontextuális vagy a funkcionális önazonosságon. *Az átfordítások elmélete a jog világában egyértelműen intralingvális fordítások sorozataként értelmezhető.* Mivel mind a jogalkotási fázis, mind a jogi eljárás nyelven belül zajlik, így felfogható nyelvjátékok sorozataként. Ami azonban sajátossága ezen intralingvális szférának, az az, hogy rendelkezik bizonyos torzító tényezőkkel, amit abból a célból kell(ene) kiküszöbölni, hogy a jog kiszámítható és egyértelmű legyen. A torzító tényezők egyike azon alapul, hogy a jogi nyelv egyfajta szaknyelv: a jogi kód zárt, relevanciaértéke jóval szűkebb és nem hajlik a monoszémiára. A Ctv.-ből származó fentebbi példa a XX. századi politikai önkényuralmak kifejezés meg nem határozott volta egyike ennek a torzításnak. Szabó szerint a torzítás második jellemzője a jogi nyelv írott volta, amely tény magával vonja annak művi voltát, valamint a hagyományos, időben régebbi szövegezés megtartását napjainkig. Ennek oka a megváltoztathatóság nehézsége, valamint az olyan jogi kifejezések használata, melyek több évszázados múltra vezethetőek vissza. Végül a torzító vonás harmadik oka az, hogy a jogi nyelvnek hatalmi kontextusa van. Ez igaz mind a jogalkotási, mind a jogalkalmazási fázisra, de meglátása szerint az átfordítás azért nem lehet soha nem öncélú, mert minden esetben az ítélezés funkciója alá van rendelve – vagyis az átfordítások sorában az utolsó történet egy jogilag érvényes és indokolt ítélet legyen. Éppen ezért ez az elmélet eszmei forrása a narrációközpontú jogi nyelvhasználat kérdésének. Ráirányítja a figyelmet arra, hogy a központi szerepet a valóság mint a nyelv mögött álló, de nyelvileg megkonstruált referenciapont kap. Csak ebben lehetséges a kiinduló nyelv és a célnyelv közötti átfordítás, melynek alapja tehát az ekvivalencia kellene, hogy legyen. Visszautalva a dolgozat kiinduló tézisére, mely szerint az emlékeztörvények nem csupán jogi, hanem egyben kulturális jelenségek is, a nyelvi átfordítás valóságképeinek kitágított változata adja a referenciapontot.

2.4. A számítógépes jogi adatbázisok használatának jogelméleti kérdései

Jelen alpont összegzi, hogy mi jellemző az emlékeztetvényre *mint jogi szövegre* és az emlékeztetvényeket tartalmazó jogrendszerre *mint textusok összességére*. Építkezik a fenti megállapításokra, valamint az emlékeztetnek a jog immanens tulajdonságaival való kikényszerítésére.

Alapvetésnek tűnhet, de *a jogi textusok funkcionálisan nem igényelnek szekvenciális olvasást*. Természetesen a joggal való 'munka' igénye válogatja, de általában egy-egy kérdésre, esetre keres megoldást a 'jogkereső', ha az adatbázis használatára szorul. Például ha arra a kérdésre keres választ valaki, hogy mi számít ma Magyarországon önkényuralmi jelképnek, akkor a találati lista részét képező jogszabályokat nem fogja végigolvasni az adatbázis használója. A jogi adatbázisok jelentős része horizontális: a teljes nemzeti jogrendszert tartalmazza, függetlenül attól, hogy milyen szereplő (jogalkalmazó, jogalkotó) a 'jogkereső' vagy éppen milyen jogterületre fókuszál. Végül de nem utolsósorban, mivel *ez egy számítógépes 'memória', melynek megőrzési és keresési struktúrája alapján releváns eredményadási funkciója van*, mentes minden olyan egyéb 'szereptől', mely szerint tekintettel kell lennie akár az eljárás fázisára vagy éppen a perbeli szakaszra. *Preszuppozíció-neutrálisak*, és gyakorlatilag akként lehet rá tekinteni, mintha az információkoncentráció egy eszköze lenne: akár egy adatbázis alapú moziműsor vagy éppen egy könyvtári katalógus. A lista értelmezése, annak jelentéssel való felruházása azonban már teljesen emberi; a találati listából való válogatás során a felhasználó előismerete, a csakis általa ismert kontextus, illetve az egyes előfeltevések lesznek azok a tényezők, melyek a megértést vezetik.

Maga a keresés két lehetséges módon zajlik: egyrészt a hagyományos módon, kvázi tartalomjegyzékben keresve (*browsing*), vagy kifejezetten keresőkérdés által (*targeted/known item searching*). Ez utóbbi lesz a dolgozat kutatási módszerének egyik sarokköve, ezt nevezzük más szóval parametrikus szövegkeresésnek is.¹⁸

Visszatérve a tematikai szűkítéshez: nem maga a jogi adatbázis lesz az, mely megőrzi az emlékeztet, habár abban megtalálható minden időállapotban vagy éppen minden joganyagtípusban a keresett emlékeztetvény. Hanem a kutató, a jogalkotó, a jogalkalmazó konstituáló munkája kell ahhoz, hogy relevanciával bíró eredményeket kapjon a listából. Azonban itt lesz *a gadameri hermene-*

¹⁸ ZÓDI i. m. 16.

utikai kör egy újabb szinttel gazdagabb. A kereső egyén ugyanis értelmezés útján kommunikációba lép az adatbázissal, a számára irreleváns találatokat 'törli', rangsorol, vagy éppen felülírja az eredeti keresést. Erre azonban a jogi adatbázis önmagában nem képes, ehhez az emberi elme szükséges, s ezáltal készül ez az emlékezeti munka is. Tartalmat, értelmet ad a *kereső emberi elme* az eredményeknek, melyek értelemadás azonban már kontextusfüggetlen.

3. „A lista mámore”¹⁹

3.1. A találati lista jelentősége

A szabadszavas keresések eredménye minden esetben egyfajta találati lista lesz, legyen az adatbázis akár könyvtári katalógus, moziműsorok, vagy éppen jogi adatbázisok. A lista léte, létjogosultsága, mibenvalósága 'mámore' érzésekkel töltheti el olvasóját, amint azt Umberto Eco is írta. Elemzésében megkülönböztet művészi céllal írt 'költői' listákat – például Akhilleusz pajzsának leírását olvashatjuk hosszú oldalakon keresztül a homéroszi eposzban –, valamint úgynevezett 'gyakorlati' listákat. A dolgozat alapjául szolgáló emlékeztörvényi listák értelemszerűen az utóbbiba tartoznak.²⁰ Három közös jellemzője van Eco meglátása szerint e gyakorlati listáknak. A) *Referenciális funkcióval bírnak*: a külvilág dolgaira vonatkoznak, azok között meghatározott paraméterek melletti „előhívás” alapján történő felsorolásra szolgálnak. A fentebb bemutatott döntések alapján összerendezett jogi adatbázisok tartalmazzák jelen példában az alaphalmazt, melyre vonatkoztatjuk a listánkat. B) *Valóságban létező és ismert dolgok listái léteznek* csak: vagyis a listák lezártak, nem bővíthetően önkényesen. E karakterisztikumnak relevanciája ott érhető tetten, hogy a jogi adatbázisok használata során a keresés feltételeit meghatározó kutató az, aki a keresési „valóságot” megszabja: csak jogszabályok között keres-e vagy minden joganyagban, csak hatályos dokumentumokban szeretne eredményt elérni, vagy már/még nem hatályosakban is stb. C) *Nem változtathatóak a listák olyan tényezőkkel, melyek a keresésnek nem lettek eredményei.* Ez a karakterisztikum ráirányítja a figyelmet a kutatói döntésre: akár kontrollfunkcióval, akár elsődleges keresésként is, de ha jogi adatbázisokban való kereséssel próbál autentiku-

¹⁹ A pont címét az alábbi könyv címe ihlette: Umberto ECO: *A lista mámore*. Budapest, Európa, 2009.

²⁰ Eco az alábbi példákat hozza még erre: bevásárlólista, katalógus, archívum stb.

san emlékezettörvényeket kutatni a jogkereső, akkor a találati listát hitelesnek kell tekintenem abból a szempontból, hogy az lefed minden eredményt, amely szükséges.

„A gyakorlati listák a maguk módján a formát képviselik, minthogy egységet biztosítanak olyan dolgok együttesének, amelyek bármilyen eltérők legyenek is egymástól, egyazon kontextuális nyomásnak engedelmessé válnak: az a tény, hogy egyazon helyen szerepelnek, vagy egyazon projekt tárgyai, valamiképpen rokonítja őket egymással.”²¹

Eco állítása szerint amíg megadható a rendezőelv (jelen tanulmányban például azon emlékezettörvényeknek az összegyűjtése, melyek Deák Ferencnek állítanak emléket), addig *a lista, bármilyen eltérő egyedekből is áll, nem tekinthető heterogénnek*. Ennek az ismeretelméleti tematizálásnak azonban nem esztétikai értéke van,²² hanem a világ kaotikusságában talál egyfajta rendezőelvet, amely antropológiai örömet ad az embernek; és így az emlékezettörvények kutatójának is. Honnan ered ez az öröm? Vagy másként feltéve a kérdést: mi a céljuk az Eco szavaival élve a gyakorlati listáknak? Egy egészen alapvető, az emberi lét fundamentumát képező tulajdonság: ez pedig a *kontroll*. Nem szeretnénk, ha 'kicsúszna' az ellenőrzésünk és ezáltal a megnevezésünk alól egy 'elem' sem. „A lista a rajta szereplő, olykor rendkívül különböző tárgyak sokaságát is egyazon kontextus vagy szempont alá rendeli [...], s ezáltal rendet, azaz formát kölcsönöz egy másként rendezetlen halmaznak.”²³ [kiemelés tőlem]

3.2. Lista és/vagy forma

A listából formába való átlépésre azonban egy másik utat is bemutat Eco, mégpedig a festészetből. Giuseppe Arcimboldo A Tavasz című festménye, mely akként ábrázol egy emberarcot, hogy annak részei tavaszi zöldségek és gyümölcsök: tehát egy formába rendezett lista (arcforma és tavaszi növények) találkoznak itt.

²¹ Eco i. m. 116.

²² Amint azt Tarján Tamás is állítja: TARJÁN Tamás: A mámor listája. In: TARJÁN Tamás: *Látómező. Kortárs prózaszemle*. Budapest, Kalota Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó. 2019. 337–341.

²³ TARJÁN i. m. 131.

„A maga sajátos barokk módján azt sugallja, hogy mesterségesen is átléphetünk a listából a formába. Az így megalkotott forma deformált és formátlan, a különféle alkotórészek együvé kerülése az uralkodó – amely elemek tejesen helyénvalóak lennének egy megterített asztalon, ám oda nem illőnek hatnak az emberi arcon.”²⁴

Eco listaelméletének hangsúlyozása és a formamagyarázatok jelen tanulmányban sem öncélúak. A kutatási módszertan egy jelentős része a listaképzés, mely – a korábbi pontnak megfelelően – részben jogi adatbázisokban való keresés eredményeként jön létre. Azonban ezek a listák a magyar emlékezetpolitika, a kollektív és kulturális identitás, a történelmi emlékezet sarokpontjai. Alapjuk minden esetben olyan történelmi személy, esemény, vagy éppen helyszín, melynek helyet kívánnak szorítani az emlékezeti kánonban. A forma, mely egyfajta rendezőelv, tehát éppen annyira rendezettség, mint amennyire széttartottság is egyben. Ezért tekint a tanulmány metaforákként az emlékeztörvényekre, mert ez az ambivalencia jelenik meg abban, hogy egy újfajta, a narrációt, az időszakvenciót megtörő történelemszemlélettel közelíthetünk az emlékeztörvények jelentőségéhez.

4. Az adatbázis mint szimbolikus forma

4.1. A probléma létjogosultsága

A dolgozat alábbi része a *digitális forradalom* adatbázisokban bekövetkezett változásait vizsgálja annak a tükrében, hogy az emlékeztörvények keresésének alapja a jogi adatbázisok, vállalva ezek használatának kiterjesztett hermeneutikai köreit. Ember és számítógép talál itt egymásra annak céljaként, hogy a történelmi emlékezetet elemezni lehessen.

Ezt a digitális forradalmat sokan tartották a *Gutenberg-galaxis végének*. A dolgozat témája szempontjából azonban inkább az bír relevanciával, hogy a tradicionális értelemben vett történelemszemlélet eltűnőfélbe került, illetve ezzel párhuzamosan más típusú attitűd vált hangsúlyosabbá a 'kereső' ember számára. A digitális forradalom rengeteg olyan adatbázist szült, melyek használata során inkább a *felhasználói attitűd* vált hangsúlyosabbá: *nem mást, hanem máshogy*

²⁴ Uo.

keres a XX. század végi, XXI. század eleji kutató. Ez a mediális fordulat tehát a történelemszemléletet sem hagyja érintetlenül. Amint az az előző fejezet ráirányította a figyelmet a nóvumra, a jogi adatbázisokban való keresés során a hermeneutikai kör kiegészült egyfajta kommunikációs körrel: ennek oka a befogadóközpontúság. Vagyis az adatbázis használója nem csupán értelmezi az eredményeket, hanem olyan felhasználó is egyben, aki a kulturális 'adatbázis' elemeiből maga hozza létre a koncepcióit. Ha kell, akkor a történelemkonceptióit. Maga a történelmi tudat válik egyfajta *szemantikai mezővé*, melynek elemzésénél nem lehet cél az egész adatbázis vizsgálata.

4.2. Az újmédia térhódítása

Éppen ezért az adatbázisok vizsgálata során egyfajta szimbolikus formaként értelmezték sokan, az egyik legjelentősebb közülük Lev Manovich.²⁵ Az úgynevezett 'újmédia' egyik legkiemelkedőbb teoretikusa azt vizsgálta, hogy a posztmodern fordulatot követően megváltozott tapasztalatunk, gondolkodási struktúránk a világról miként modellezhető a számítógépes korszakban. Egy újfajta kulturális formaként tekint tá, amelyben az adatokhoz, jelen esetben a jogszabályokhoz, való hozzáférés kapja a legnagyobb jelentőséget. Értelmezésében megváltozott elbeszélési módszerről vall, vagyis *a narratíva háttérbe szorulását prognosztizálja az adatbázisokkal szemben*. Ennek oka, hogy az újmédia korszakában az adatbázisok és az algoritmusok mint a számítógép-alapú világ két része kivétel a kulturális élet dinamikájára. Hogyan hat ez a megállapítás az emlékeztörvények kutatására? A joganyagokat tartalmazó jogi adatbázisok ebben a dichotómiában a passzív szerepet, az 'adat'-ét töltik be, míg az adatbázis működtetése, melynek alapja a különböző keresési algoritmusok, aktívak. Egy újfajta, *a keresés-visszakeresés dinamikáján* alapuló 'fogyasztás' alakul ki. Ahogy a dolgozat első részében megállapítottam, a jogszabályok és maga a jogrendszer egésze is ugyan szövegalapú, de olvasása sohasem szekvenciális. Tehát csak azt olvassa a jogalkotó, a jogalkalmazó, a kutató, amelyre 'szüksége' van.

²⁵ Ld. Lev MANOVICH: Az adatbázis mint szimbolikus forma. *Apertúra*, 2009/ősz.

4.3. Adatbázis vs. (?) narratíva

A tanulmány kutatási kérdése szerint az emlékeztörvények 'találati listája' a magyar történelemnek olyan szeletei, mely nem a narratíva szerint rendeződnek.

„Az adatbázis mint kulturális forma adatok listájaként képviseli a világot, ugyanakkor elutasítja ezen lista rendezését. Ezzel szemben a narratívák ok és okozat szerint rendszerezi a látszólag rendezetlen dolgokat. Következésképpen az adatbázis és a narratíva egymás természetes ellenfelei. Az által, hogy az emberi kultúra ugyanazon területéért küldenek, mindkettő kizárólagos jogot formál arra, hogy értelmet adjon a világnak.”²⁶

Ezt az állítást finomítja Manovich akkor, amikor kifejezetten az újmédia szempontjából, a számítógépesítést követő érára vonatkoztatja az adatbázis és a narratíva kapcsolatának kérdéseit. A korábban bemutatott kutatómódszertani kérdésből kiindulva, mely szerint jelenleg ma Magyarországon hatályos jogszabály vagy a Nemzeti Jogszabálytárban mint bárki által elérhető adatbázisban kutatható, vagy pedig több funkcióval, több időállapottal rendelkező piaci alapú jogi adatbázisok használhatóak fel, akkor be kell vezetni itt is a már többször elemzett *felhasználó* fogalmát. Példának okáért ha az emlékeztörvények kutatója Szent István emlékezetét keresi, akkor már felhasználója átvitt értelemben egy narratívának, mely szerint *Szent István mint hazánk államalapító királya* az, akinek emlékezetére kíváncsi.

„Ez a szabályozás új szemszögből világít rá az adatbázis és a narratíva közötti ellentétre, így definiálva újra a narratíva fogalmát. Egy narratíva 'felhasználója' bejárja az adatbázist, az adatbázis előállítója által kiépített adatok közötti linkeket követve. Az interaktív narratíva (amit a hiperszöveg analógiájaként hipernarratívának is nevezhetünk) számos, az adatbázison keresztül haladó útvonal összegzéseként értelmezhető. Egy hagyományos lineáris narratíva egy a sok a lehetséges útvonal közül, azaz egy adott választás a hipernarratíván belül.”²⁷

²⁶ MANOVICH i. m.

²⁷ MANOVICH i. m.

5. Újfajta megközelítés a történelemszemléletben: a narrációközpontúság vége

Jelen pont a kutatási módszer alapjául szolgáló jogi adatbázisok használata során született 'találati lista' elemeit illeszti be abba fordulatba, mely szerint a történelemszemléletben is létrejön a posztmodern térnyerését követően egyfajta átalakulás. Paradigmatikus változást hozott eme fordulat mind a történetírásban, a filozófiában, irodalom- és nyelvelméletben jelentős a XX. század második felében; nem más tudást, hanem a tudásról való másfajta gondolkodást testesített meg.²⁸ Nem volna etikus és szakmai sem, ha kutatóként történész-elbeszélői szerepben tetszelegnék, de azt alapvetésnek tartom kijelenteni, hogy az idő diszkurzivitásának vizsgálata alternatív eredményekhez vezet a kutatásban. Éppen ezért a dolgozatban sem az kap relevanciát, hogy az emlékeztetvény alapját adó jelentős történelmi személy vagy esemény mikor történt, milyen objektív tényeket tudhatóak róla, hogyan illeszthető be a történelmünkbe, hanem az, ahogyan és amikortól emlékezik rá a közösség. Ez az emlékeztetvény alapját adó történelmi eseményekkel kapcsolatos narrációt nem negligálja, hanem kiegészíti. Ezt vallom kutatói hitvallásomnak is.

5.1. A történelemszemlélet narratív volta

Először tisztázni kell a történelemszemlélet narratív voltát mint elvet, mellyel szembehelyezkedik a dolgozat. Theodor R. Sarbin szerint a narratívum egyfajta szervezőelv,²⁹ melynek mentén az emberi cselekvés értelmezhető. Ez az *egyértelműen pszichológiai alapú megközelítés* azt vizsgálja, hogy az emberi gondolkodás alapstruktúrája miként vizsgálható, miként bontható fel a legkisebb, úgynevezett tömetaforára. A narratív történelemszemlélet ez alapján egy meghatározott időbeli íven vizsgálható (van eleje, közepe és vége), melyben a történetek események mintázataként jelennek meg. Ez alapján a cselekmény központi tétele az, hogy a felmerülő emberi nehézséget miként lehet legyőzni. Egy másik megközelítés szerint ahhoz, hogy ez kulturális narratívának minő-

²⁸ Ld. erre vonatkozóan részletesen: GYÁNI Gábor: A posztmodern és a magyarországi történetírás. In: Uő: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest, Kalligram, 2018. 414–435.; vagy KISANTAL Tamás: TörtéNet – elmélet. Gondolatok a történelem nem narrativista elképzeléséről. In: Uő: *Az élet tanítómesterei. Írások a történelem ábrázolásáról*. Pécs, Kronosz, 2017. 13–38.

²⁹ Theodor R. SARBIN: Az elbeszélés mint a lélektan tö-metaforája. In: LÁSZLÓ János – THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest, Kijárat, 2001. 59–76.

süljön, meg kell felelnie három kritériumnak: a) kell, hogy legyen benne egy szereplő és egy narrátor, b) el kell különülnie a szöveg-történet-fabula hármasának, c) a történetnek pedig olyan események sorozata, melyeket vagy megélték a szereplők, vagy valamilyen okból kifolyólag egymáshoz kapcsolódnak.³⁰ Az emlékeztörvények mint jogi és kulturális jelenségek vizsgálatakor ez az alábbiakban jelenik meg: a már korábban, emléktörvényként meghatározott, a millennium emlékére született 1896-os törvénycikkek alapja a honfoglalás volt, mely könnyedén beilleszthető a magyarországi narratív struktúrába.

Az általam meghatározott alaptétel beilleszkedik abba a fordulatba, mely a történetírásban ment végbe az 1980-as éveket követően. Ez az úgynevezett *új történelem* fogalmára alapozó történetírás.³¹ Mindezen tételek eszmei forrása a posztmodern térhódítása és a már korábban bemutatott mediális fordulat hegemóniája. Továbbgondolva és a hiányzó láncszemet meglelve irányul a figyelem a szövegre mint alapegységre:

„Az elbeszélés a történelemszemlélet kategóriáit szervező tömetaforaként funkcionál, amely azt a percepció és értelmezési keretet is meghatározza, amin belül adekvát kijelentéseket lehet tenni a múltból. Így a történelem legfőbb médiuma a szöveg – a fogalom alatt nem annyira a textust, inkább metaforikusan, történetstruktúrával rendelkező, olvasásra, értelmezésre készítő orgánumot értve.”³²

E tekintetben nem hagyható figyelmen kívül az a már fentebb is alapvetésként meghatározott tény, hogy a *jog szövegek központú*: tehát mindazok az emlékeztörvények, melyek a kutatás alapját adják, nem elegendően magukon viselik annak a tényét, hogy a nyelv megkonstruált és önreflexív, hanem a jogi nyelv mesterségességét is sajátjuknak tartják. Ezt amiatt is fontos leszögezni, mert ha egyfajta textuális, de nem narratív történelemszemléleti metaforaként tekintünk az emlékeztörvényekre, akkor *a jogi szövegek merevsége* ötvöződik *a kutatói igazságkeresés* és a már fentebb bemutatott *kiterjesztett hermeneutikai kérdé-*

³⁰ MIEKE BAL: Látvány és narratíva egyensúlya. In: *Narratívák 1.* Budapest, Kijárat, 1998. 155–181.

³¹ Ld. részletesebben: SZÉLPÁL LÍVIA: A történelem jövője: bevezetés egy nem hagyományos történetírás (unconventional history) elméletébe. *Aetas*, 22. évf., 2007/1., 135–146. A tanulmány áttekinti az újtörténelem és az újhistorizmus különbségeit, ráirányítja a figyelmet a szakirodalmak közötti fókuszpontokra és megjelenésekor még az elsők között volt abban a tekintetben, hogy magyarul volt olvasható az *unconventional history* összefoglalása.

³² KISANTAL I. M. 16.

sének problémáival. Mindemellett szem előtt kell tartani, hogy a jogszabályok megalkotói nem történészek, az általuk vallott igazságkeresési szándék nem múlt-, hanem jövő-orientációjú.

A fordulat kapcsán egy másik lehetőségként határozható meg az ún. *Annales-iskola* történelemszemlélete, mely abból a szempontból totális, hogy az élet minden szegmensét³³ részévé teszi a történelemkoncepciójának. Ez a fajta totalitás egyfajta kulturális relativizmust is jelent, s ennek eredményeként korábban periférián álló kutatási területeket és módszertanokat is hadrendbe állít. Amint az új történelem is egyfajta hosszú távú gondolkodást feltételez, úgy az *Annales-iskola* gondolkodói is megtörik azt a fajta rövid időintervallumok történelmi eseményeinek narratív elemzését, mely a hagyományos történelemszemlélet sajátja.

Végül *Frank R. Ankersmit eltérő hangsúlyú dichotómiájára*³⁴ fókuszál 'bevezetés' gyanánt ez az alfejezet. Innovatív megközelítésében arra helyezi a hangsúlyt, hogy a hagyományos történetírás az ún. kettős transzparencia elvét vallja, mely szerint a szövegek áttetszőségét egyrészt a történelmi valósághoz való hozzáférés közvetlenségét jelenti, másrészt pedig immanensen része a történetíró tényleges akaratát, annak értelmezési körével egyetemben. Ezzel szemben, állítja, az új történetírás a pszichoanalitikus irodalomelmélet elvein alapul, mely a fentebbivel ellentétben éppen hogy nem áttetsző, hanem magában foglalja az értelmezhetőség sokszínűségét.

5.2. Adatbázis és narratíva kettős tánca

A példák bemutatása előtt visszautalok a manovichi elemzésre az adatbázis és a narratíva kapcsolata tekintetében, amit ki is egészítetek egy szemiológiai aspektussal. Ez pedig a Saussure-i szintagma-paradigma kapcsolatának elemzése.³⁵ Saussure 'csupán' a természetes nyelvek leírására használta e felosztást, de a későbbiekben Roland Barthes kitágította az értelmezési mezőt más jelrendszerekre is, legyenek azok akár a leghétköznapibbak is. A tanulmány korábbi

³³ Ld. pl. nők, gyermekkor, idősök vizsgálatának relevánsá tétele a történelemkoncepcióban.

³⁴ Ld. részletesebben Frank R. ANKERSMIT: Hat tézis a narratíva történetfilozófiáról. Ford. LEISZTER Attila – MESTER Tibor. In: THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijárat, 2000.

³⁵ Részletesebben lásd Roland BARTHES: A szemiológia elemei. Ford. KELEMEN János. In: BÓKAY Antal – VILCSEK Béla (szerk.): *A modern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest, Osiris, 2001. 508.

alpontjában megállapítást nyert, hogy a jogi nyelv egy intralingvális jelrendszer, vagy nyelven belüli, de annak meghatározott szempontú szaknyelve. Eredeti nyelvészeti jelentésében tehát a *szintagma* a jelek kombinációja, egyfajta válogatás, aminek eredményként a nyelv használója kifejezésre juttat valamit. Ez a 'van' dimenziója. Ehhez képest a *paradigmatikus* dimenzió maga a válogatás, a választás olyan területről, amelyekben már önmagukba is különféle viszonyok léteznek. Ez a láthatatlan dimenzió. Azonban Manovich azt állítja, hogy

„Az újmédia megfordítja ezt a viszonyt. Az adatbázis (paradigma) jelenik meg fizikailag, míg a narratíva (a szintagma) elvonttá válik. A paradigma kiváltságos, a szintagma elveszti jelentőségét. A paradigma valóságos, a szintagma virtuális. [...] Fizikailag a narratíva csak linkek sorozata, maguk az elemek az adatbázisban vannak tárolva. Következésképpen, a narratíva virtuálisabb, mint maga az adatbázis.”³⁶

5.3. Gyakorlati eredmények

A fentebb bemutatott 'szabadszavas' keresés kapcsán, ha államalapító királyunk lesz a kereső szó, akkor elég gazdag találati listát kapunk. A kézirat lezárásakor, 2022. július 30-án 105 db hatályos jogszabályban szerepel Szent István neve, ebből csupán 32 törvény,³⁷ melynek csupán töredéke ténylegesen emlék(ezet) törvény. Íme néhány példa: „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a keresztény Európa részévé tette.”³⁸ „Az országgyűlés Szent István király dicső emlékét a magyar nemzet örök hálájának és mélységes hódolatának bizonyosságául törvénybe iktatja.”³⁹ „Szent István király zászlaja: A történelmi zászló sorban rekonstruált zászló egy, a X-XI. században általános típust mutat.”⁴⁰ Vagy például az egyik legelső emlékeztörvényünk: „Rendeljük, hogy a szent király ünnepét minden esztendőnként, ha csak valami nagy nehéz ügyek

³⁶ MANOVICH i. m.

³⁷ A distinkció megtételének oka az, hogy az emlékeztörvények definíciós kérdése az is, hogy a 'törvény' szó helyett esetleg más terminus technicust volna-e szerencsésebb alkalmazni, hogy ne csupán a törvényi szintre terjedjen ki a kutatás további része.

³⁸ Alaptörvény Nemzeti Hitvallás, az eredeti szövegváltozatban is szereplő fordulat.

³⁹ 1938. évi XXXIII. törvénycikk a Szent István király dicső emlékének megörökítéséről 1. §.

⁴⁰ 15/2011. HM rendelet a katonai jelképekről és jelzésekről, 5–6. sz. melléklet.

gondja vagy betegségünk meg nem tilt minket, Fehérvárat tartozzuk megülni.⁴¹ A dolgozat alaptétele szerint nem annak van jogi és kulturális relevanciája az emlékeztető törvények kutatási eredményei kapcsán, hogy tudjuk és ismerjük a szent Istvánnal összefüggő tényeket, adatokat, tudunk egyfajta narratív ívet elmondani az emlékezetéről, hanem annak, hogy láthatóvá váljék, mikor és hogyan emlékezünk rá; miként része még mindig a kollektív identitásunknak. Ez a történelemszemlélet azonban *szakít a hagyományos narratívközpontúsággal*.

6. Befejezés gyanánt – az emlékezet hasznáról és káráról

A tanulmány célja az volt, hogy megmutassa, miként tekinthetőek az emlékeztető törvények a nem narratív történelemszemlélet metaforáinak. Az alaptétel szerint minden egyes emlékeztető törvény felkutatása, mely kutatási folyamat azt keresi, hogy az miként illeszkedik bele az emlékezeti kánonba, a történelmi emlékezetbe; illetve jelen tanulmány annak a módszertannak a sajátosságait járta körül, mely szerint a kutatás egy jelentős része a jogi adatbázisokban zajlik.

A kutatás témáját holisztikusan szemlélve kiderül, hogy a jog normativitásával, kikényszeríthetőségével az emlékezés előírása nem a felejtés ellenszere lesz. Nem a felejtés ellenében születnek emlékeztető törvények, hanem megőrzési céllal. A jogalkotó azonban szükségképpen válogat: kiválasztja az arra méltó történelmi személyeket, eseményeket stb. A mindenkori jogalkotó válogatási munkája azonban nyomon követhető a számítógépes memória segítségével (mely szintén egyfajta megőrzési képesség, de ennek ellentétpárhuzamba vonása a fentebbivel tanulmányomtól nagyon messze vinne). A jogi adatbázisoknak ez azonban csak egyfajta információmegőrző képessége – ez még nem emlékezet. Emlékezet a kutató, a jogalkalmazó révén válik, mert az ő szelektív munkájuk révén a múlt későbbi felhasználása teszi élővé. Ahhoz tehát, hogy emlékeztető törvényeket az emlékezeti munka részévé váljon, ahhoz emberi, konstituáló munka szükséges.

A múlt ezen reprezentációja *nem csak az egyéni azonosságtudat alkotóeleme, hanem a kollektív önazonosságé is*. Akik az ennek megalkotására való jogosultságukat gyakorolják, azok bizonyos privilégiumot biztosítanak maguknak: saját értékrendszerüknek, saját értelmezési horizontjuknak. A jelenben. Amint Tzvetan Todorov is mondja: „Az emlékezet kultusza nem mindig szolgálja az igazságot; nem is feltétlenül kedvező az emlékezet számára.”⁴² Éppen

⁴¹ 1222. évi I. törvénycikk Szent István király ünnepéről.

⁴² Tzvetan TODOROV: *Az emlékezet hasznáról és káráról*. Budapest, Napvilág, 2003. 48.

ezért vallom azt, hogy az emlékezettörvények alapját adó esszenciák nem narrativitásukban nyernek kiemelkedő szerepet, hanem azokra a kérdésekre adnak autentikus választ, hogy miért és hogyan emlékeznek rájuk a későbbi évtizedekben, évszázadokban – hiszen az emlékezet nem önmagában lesz szent dolog; hanem azok az értékek minősítik, amelyek a konkrét emlékezeti aktusból, például emlékezettörvényből következnek.

A KORONAVÍRUS-JÁRVÁNY KÜLÖNLEGES JOGRENDI KEZELÉSÉNEK ÁTTEKINTÉSE

UNGVÁRI Álmos

1. Bevezetés

Tekintettel arra, hogy 2022. július 1-jével a kormány rendeletével¹ megszüntette a koronavírus-járvány okozta egészségügyi válsághelyzet miatt kihirdetett veszélyhelyzetet, érdemes áttekinteni az elmúlt bő két év járványkezelését, amely túlnyomó részében különleges jogrendi állapot volt hatályban. Önmagában már a veszélyhelyzet időbeli hatályának hossza is kiemelt jelentőséget kölcsönöz az elmúlt két év járványkezelésének, azonban a veszélyhelyzet bevezetése, a kormány kivételes hatalomgyakorlása, illetve az alapvető jogok korlátozása kapcsán felmerülő közjogi és politikai viták még inkább kiemelik a koronavírus-járványt a korábbi rendkívüli helyzetek² köréből.³ Jelen tanulmány a válságkezelés közjogi kereteinek rövid bemutatásával, valamint a meghozott intézkedések ismertetésével a koronavírus-járvány különleges jogrendi kezelését értékeli, a bevezetés és a meghozott intézkedések szükségességét, indokoltságát és alkotmányosságát szem előtt tartva.

¹ 181/2022. (V. 24.) Kormányrendelet a veszélyhelyzet kihirdetéséről és a veszélyhelyzeti intézkedések hatálybalépéséről szóló 27/2021. (I. 29.) Kormányrendelettel kihirdetett veszélyhelyzet megszüntetéséről

² A korábbi veszélyhelyzetekről lásd például: TEKNŐS László: Magyarországon kihirdetett veszélyhelyzetek katasztrófavédelmi, honvédelmi szempontú elemzése. *Védelmi-biztonsági szabályozási és kormányzástani műhelytanulmányok*, 2021/20. 1–25.

³ HORVÁTH Attila: A veszélyhelyzet közjogi és jogalkotási dilemmái – Mérlegen az Alaptörvény 53. cikke. *Közjogi Szemle*, 2020/4. 17.

2. A koronavírus-járvány kezelésének közjogi keretei

Ha a koronavírus-járvány kezelés közjogi kereteit vizsgáljuk, különbséget tehetünk az egyes időszakok között aszerint, hogy a járványkezelés különleges jogrendi vagy rendes jogrendi szabályok szerint zajlott. Ez komoly eltérést jelent, hiszen különleges jogrend bevezetésére a rendes alkotmányos keretek között nem vagy nem a megfelelő gyorsasággal és hatékonysággal kezelhető, az államot vagy az alkotmányos rendet veszélyeztető helyzetek elhárítása, megoldása érdekében kerülhet sor.⁴ A bizonyos kategóriákba – mint például fegyveres konfliktus vagy természeti katasztrófa – sorolható, ám egzakt módon meg nem határozható válsághelyzetek az államtól azonnali beavatkozást kívánnak meg,⁵ amely központosított hatalomgyakorlást, azaz a hatalommegosztás elvének háttérbe helyezését igényli, és együtt jár az alapvető jogok szélesebb körű korlátozásával vagy akár felfüggesztésével.⁶ A különleges jogrendi szabályok tehát az állami cselekvés alkotmányos kötöttségeit lazítják, ezért hangsúlyozandó, hogy azok alkalmazására kizárólag a megfelelő kontroll eszközök alkalmazása mellett, az arányosság és célhoz kötöttség elveit figyelembe véve, *ultima ratio* jelleggel kerülhet sor, vagyis ha a krízishelyzet elhárítására az egyéb rendelkezésre álló jogi eszközök elégtelennek bizonyultak.⁷

2.1. A koronavírus-járvány veszélyhelyzeti kezelése

A koronavírus magyarországi megjelenésére relatíve gyorsan reagálva Magyarország kormánya az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány következményeinek elhárítása, a magyar

⁴ CSINK Lóránt: Mikor legyen a jogrend különleges? *Iustum Aequum Salutare*, 2017/4. 7.; JAKAB András – TILL Szabolcs: Alkotmányvédelem – Különleges jogrend. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020a 1034. (A továbbiakban: 2020a)

⁵ CSINK (2017) i. m. 8.; TRÓCSÁNYI László: A különleges jogrend elméleti kérdései. In: NAGY Zoltán – HORVÁTH Attila (szerk.): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*. Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021. 31.

⁶ JAKAB András – TILL Szabolcs: A különleges jogrend. In: TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs – CSINK Lóránt (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország Alkotmányos Intézményei*. Budapest, HVG-ORAC, 2020 436. (A továbbiakban: 2020b)

⁷ MÉSZÁROS Gábor: Indokolt-e különleges jogrend koronavírus idején? *Avagy a 40/2020. (III. 11.) Kormányrendelettel összefüggő alkotmányjogi kérdésekről. Fundamentum*, 2019/3–4. 64.; SZENTE Zoltán: A 2020. március 11-én kihirdetett veszélyhelyzet alkotmányossági problémái. *Állam- és Jogtudomány*, 2020/3. 119–123.; JAKAB–TILL (2020b) i. m. 436.

állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében az ország egész területére veszélyhelyzetet hirdetett.⁸ Amely az Alaptörvény különleges jogrendi fejezetében rögzített hat rendkívüli helyzet egyike,⁹ és amelyet – a bevezetéskor hatályban lévő alaptörvényi rendelkezés alapján – az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség esetén, valamint ezek következményeinek az elhárítása érdekében jogosult a kormány bevezetni.¹⁰ Ahhoz, hogy a normális állapothoz való visszatérés biztosított legyen, a különleges jogrend ideiglenessége, határidőhöz kötöttsége alapvető alkotmányos elvárásként fogalmazható meg.¹¹ Ennek ellenére az Alaptörvény nem rögzít időbeli korlátot a veszélyhelyzet vonatkozásában. Azt a kormány abban az esetben szünteti meg, ha kihirdetésének feltételei már nem állnak fenn.¹² Így a veszélyhelyzet időbeli hatályát a kormányrendelet nem rögzítette, azonban a veszélyhelyzet fenntartásának szükségességét folyamatosan felül kell vizsgálnia a kormánynak. Ennek megfelelően a koronavírus-járvány első hullámának csillapodásával az Országgyűlés törvényben hívta fel a kormányt,¹³ hogy rendeletével szüntesse meg a veszélyhelyzetet. A koronavírus-járvány miatt kihirdetett első veszélyhelyzet így 2022 június 18-án megszűnt.¹⁴ Rövid rendes jogrendi időszakot követően azonban, a járványhelyzet súlyosbodásával újra különleges jogrendi állapot bevezetését tartotta szükségesnek a kormány, így előbb 2020 novemberében,¹⁵ majd – annak megszüntetését követően¹⁶ – 2021 februárjától¹⁷ ismét veszélyhelyzetet hirdetett, amely egészen 2022 július 1-ig hatályban is maradt.¹⁸

⁸ 40/2020. (III. 11.) Kormányrendelet a veszélyhelyzet kihirdetéséről 1. §.

⁹ A hazai különleges jogrendi szabályozásról lásd bővebben JAKAB–TILL (2020b) i. m. 435–460.

¹⁰ Magyarország Alaptörvénye 53. cikk (1) bekezdés.

¹¹ Vörös Imre: A felhatalmazási törvénytől az egészségügyi válsághelyzetig és tovább... In: GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – LŐRINCZ Viktor Olivér (szerk.): *Jogi diagnózisok. A COVID-19-világjárvány hatásai a jogrendszerre*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet – L'Harmattan, 2020. 20.; SZENTE i. m. 121.

¹² Magyarország Alaptörvénye 54. cikk (3) bekezdés.

¹³ 2020. évi LVII. törvény a veszélyhelyzet megszüntetéséről 1. §.

¹⁴ 282/2020. (VI. 17.) Kormányrendelet a 2020. március 11-én kihirdetett veszélyhelyzet megszüntetéséről.

¹⁵ 478/2020. (XI. 3.) Kormányrendelet a veszélyhelyzet kihirdetéséről.

¹⁶ 26/2021. (I. 29.) Kormányrendelet a veszélyhelyzet kihirdetéséről szóló 478/2020. (XI. 3.) kormányrendelettel kihirdetett veszélyhelyzet megszüntetéséről.

¹⁷ 27/2021. (I. 29.) kormányrendelet a veszélyhelyzet kihirdetéséről és a veszélyhelyzeti intézkedések hatálybalépéséről.

¹⁸ A hazai koronavírus-járvány kezelés közjogi kereteiről lásd még: BALÁZS István – HOFFMAN István: A közigazgatási jog rezilienciája – koronavírus idején. In: GÁRDOS-OROSZ– LŐRINCZ

2.2. Egészségügyi válsághelyzet és járványügyi készség bevezetése

A koronavírus-járvány első hullámának enyhülésével a veszélyhelyzet megszüntetése indokoltnak látszott, ugyanakkor számos korlátozó intézkedés fenntartását is szükségesnek találták a döntéshozók. Ezért a veszélyhelyzet megszüntetésével összefüggő átmeneti szabályokról és a járványügyi készségről szóló 2020. évi LXVIII. törvény elfogadásával jelentősen átalakították az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvényben (a továbbiakban: Eütv.) rögzített egészségügyi válsághelyzet szabályozását, megteremtve így a sajátos korlátozások elrendelésének jogalapját.¹⁹ Az egészségügyi válsághelyzet részeként meghatározott járványügyi szükséghelyzet²⁰ idején ugyanis a kormány rendeletében megtilthatja vagy korlátozhatja – többek között – üzletek működését, ivóvíz fogyasztását, bizonyos *élelmiszerek* vagy termékek árusítását, fogyasztását és vásárlását, az országon belüli illetve a határokon átívelő személyforgalmat és áruszállítást, egyes intézmények látogatását, illetve minden olyan intézmény és létesítmény működését, rendezvény látogatását és szervezését, valamint tevékenység végzését, amely a járvány terjedését elősegítheti. De a szociális távolságtartásra és a fertőzés veszélyét csökkentő védőeszköz viselésére vonatkozó szabályokat, járványügyi elkülönítésre vonatkozó rendelkezéseket, oktatási és nevelési előírásokat, illetve közlekedési korlátozásokat is megfogalmazhat. Mindezen jogköreit azonban kizárólag a szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan gyakorolhatja a kormány, az egészségügyi válsághelyzet elrendelésére okot adó körülmények megelőzése, kezelése, felszámolása, továbbá káros hatásai megelőzése, illetve elhárítása érdekében.²¹

Elmondható, hogy ezek az intézkedések túlmutatnak az egészségügyi ellátórendszer sajátos járványügyi működésének átalakításán, és az Eütv. módosí-

i. m. 46–52.; HOFFMAN István – BALÁZS István: A közigazgatási jog – a változó tartalmú különleges jogrend idején. In: GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – LŐRINCZ Viktor Olivér (szerk.): *Jogi diagnosztikák II. A COVID-19-világjárvány hatásai a jogrendszerre*. Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet – L'Harmattan, 2022. 253–262.; UNGVÁRI Álmos–SABJANICS István: Pandémia és különleges jogrend Magyarországon. *Scientia et Securitas*, 2021/3. 288–289.; RITÓ Evelin – SZABÓ Balázs: Gondolatok a Covid-világjárvány közigazgatási rendszerünkre gyakorolt hatásairól. *In Medias Res*, 2021/2. 274–277.; RÁCZ Lilla: A veszélyhelyzet első kihirdetésének évfordulója: 365 nap rövid veszélyhelyzeti kronológiája. *TK JTI blog*, 2021. március 11. <https://jog.tk.hu/blog/2021/03/a-veszelyhelyzet-első-kihirdetesenek-evfordulojara>

¹⁹ HOFFMAN –BALÁZS (2022) i. m. 255.

²⁰ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről (a továbbiakban: Eütv.) 228. § (1) bekezdés.

²¹ Eütv. 232/D. §.

tásával az Országgyűlés egy sajátos, az Alaptörvényben rögzített különleges jogrendi kategóriát el nem érő úgynevezett 'kvázi különleges jogrendi' állapotot alakított ki.²² A szakirodalom e kifejezéssel illeti azokat a válsághelyzeteket, amelyek esetében még nem szükséges vagy nincs lehetőség különleges jogrend bevezetésére, azonban igény mutatkozik a normál jogrendtől eltérő megoldások alkalmazására. A különleges jogrendhez képest tehát fokozati különbségről beszélhetünk, amely leginkább az alkalmazható eszközök vonatkozásában érhető tetten. Mert bár ilyenkor is korlátozhatók bizonyos alapvető jogok, és – általában – a kormány vagy valamely miniszter a normál működéshez képest szélesebb felhatalmazási jogkört kap, mindezek szintje azonban nem mérhető a különleges jogrendhez.²³ Kvázi különleges jogrendnek tekinthető például a menedéjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény szerinti tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet, a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény (a továbbiakban: Kat.) szerinti katasztrófaveszély, illetve az egyes ellátási válsághelyzetek²⁴ is.²⁵

Az Eütv. módosítását követően a kormány egészségügyi válsághelyzet Magyarországon egész területére kiterjedő elrendelésével – fenntartása szükségességének háromhavonta történő felülvizsgálata mellett – járványügyi készültséget vezetett be.²⁶ Ennek során a kormányrendeletek leginkább utazási korlátozásokat, maszkviselési kötelezettséget, a vendéglátó üzletek nyitvatartási idejét, illetve a rendezvények résztvevőinek maximális számát rögzítették.²⁷ A meghozott korlátozó intézkedések jellege miatt, illetve azon oknál fogva, hogy azok betartásának ellenőrzésére a rendőrség volt feljogosítva, olyan vélemény is megfogalmazódott, hogy a veszélyhelyzet megszüntetése ellenére továbbra is

²² HOFFMAN – BALÁZS (2022) i. m. 255.

²³ KÁDÁR Pál – HOFFMAN István: A különleges jogrend és a válságkezelés közigazgatási jogi kihívásai: a „kvázi különleges jogrendek” helye és szerepe a magyar közigazgatásban. *Közjogi Szemle*, 2021/3. 1.; KELEMEN Roland: Az Alaptörvény szükségállapot szabályozásának kritikai áttekintése az egyes európai uniós tagállamok alkotmányainak figyelembevételével – Különös tekintettel a visegrádi államok alkotmányaira. In: BARTKÓ Róbert (szerk.): *A terrorizmus elleni küzdelem aktuális kérdései a XXI. században*. Budapest, Gondolat, 2019. 13.

²⁴ Mint a behozott kőolaj és kőolajtermékek biztonsági készletezéséről szóló 2013. évi XXIII. törvény szerinti kőolaj- és kőolajtermék-ellátási válsághelyzet, a földgázellátásról szóló 2008. évi XL. törvény szerinti földgázellátási válsághelyzet, vagy a villamos energiáról szóló 2007. évi LXXXVI. törvény (Vet.) szerinti villamosenergiaellátási válsághelyzet.

²⁵ Ld. bővebben: KÁDÁR – HOFFMAN i. m. 2–7.

²⁶ 283/2020. (VI. 17.) Kormányrendelet a járványügyi készültség bevezetéséről.

²⁷ Ld. bővebben: RÁCZ (2021) i. m.; RÁCZ Lilla: Rendeleti kormányzás Magyarországon járványügyi készültség és a második veszélyhelyzeti kormányzás idején (2020. június 18. – 2021. február 8.). In: GÁRDOS-OROSZ – LŐRINCZ i. m. II. 440–457.

különleges jogrendi járványkezelésről beszélhetünk, hiszen ilyen típusú rendelkezések rendes jogrendben nemigen lennének meghozhatók.²⁸ A járványügyi készültség időtartama eredetileg 2020. december 18-ig tartott, azonban később, a veszélyhelyzet újbóli kihirdetésével sem helyezték hatályon kívül, hanem újra és újra meghosszabbították,²⁹ így a *tényleges* és a *kvázi* különleges jogrend hosszú ideig párhuzamosan együtt volt hatályban. Legutóbb 2022 júniusában döntött a kormány a járványügyi készültség meghosszabbításáról,³⁰ így az – a hatályos rendelkezés értelmében – 2022. december 18-ig hatályban marad.

3. Rendeleti kormányzás

Az alaptörvényi szabályozás értelmében veszélyhelyzet idején úgy alakul át a hatalommegosztás rendje, hogy a kormány jogosult rendeletet alkotni, amellyel egyes törvények alkalmazását felfüggesztheti, törvényi rendelkezésektől eltérhet, valamint egyéb rendkívüli intézkedéseket hozhat.³¹ A veszélyhelyzeti kormányrendeletek főszabály szerint tizenöt napig maradnak hatályban, azokat a kormány kizárólag az Országgyűlés felhatalmazása alapján hosszabbíthatja meg.³² Ez a szabály nyilvánvalóan garanciális jelentőséggel bír, biztosítva, hogy a kivételes intézkedések a szükségesség és arányosság elveinek megfeleljenek. Tekintettel azonban arra, hogy a koronavírus-járvány ennél jóval hosszabb ideig igényelte a rendkívüli szabályokat, az Országgyűlés általános jelleggel adott felhatalmazást a veszélyhelyzeti kormányrendeletek meghosszabbítására. A koronavírus elleni védekezésről szóló 2020. évi XII. törvény (a továbbiakban: Felhatalmazási tv.) egyrészt hatályában fenntartotta az addig elfogadott kormányrendeleteket, másrészt pedig megadta a felhatalmazást a kormánynak, hogy a jövőbeli veszélyhelyzeti kormányrendeletek hatályát a különleges jog-

²⁸ VÖRÖS i. m. 34–36.

²⁹ 705/2021. (XII. 15.) Kormányrendelet a járványügyi készültség bevezetéséről szóló 283/2020. (VI. 17.) Kormányrendelet módosításáról; 343/2021. (VI. 16.) Kormányrendelet a járványügyi készültség bevezetéséről szóló 283/2020. (VI. 17.) Kormányrendelet módosításáról; 584/2020. (XII. 15.) Kormányrendelet a járványügyi készültség bevezetéséről szóló 283/2020. (VI. 17.) Kormányrendelet módosításáról.

³⁰ 218/2022. (VI. 17.) Kormányrendelet a járványügyi készültség bevezetéséről szóló 283/2020. (VI. 17.) Kormányrendelet módosításáról.

³¹ Magyarország Alaptörvénye 53. cikk (2) bekezdés.

³² Magyarország Alaptörvénye 53. cikk (3) bekezdés.

rend megszűnéséig meghosszabbítsa.³³ A koronavírus-járvány első hulláma kezelése érdekében kihirdetett veszélyhelyzet megszüntetésével a Felhatalmazási tv. is hatályát veszítette, ám a koronavírus-világjárvány második hulláma elleni védekezésről szóló 2020. évi CIX. törvény, valamint a koronavírus-világjárvány elleni védekezésről szóló 2021. évi I. törvény elfogadásával 2020 novemberétől az Országgyűlés ismételten előzetes felhatalmazást adott a kormánynak a veszélyhelyzeti kormányrendeletek időbeli hatályának meghosszabbítására, immáron azonban meghatározott időtartamra, a törvény hatályvesztéséig. Mindhárom törvény kapcsán garanciális szabályként értékelhető, hogy az Országgyűlés fenntartotta magának e felhatalmazás időelőtti visszavonásának jogát, illetve hogy a kormány köteles az Országgyűlést a koronavírus-járvány következményeinek elhárítása érdekében megtett intézkedéseiről rendszeresen tájékoztatni.

Különleges jogrendi rendeletalkotási jogkörében eljárva a kormány számos védelmi intézkedést hozott a koronavírus-járvány terjedésének megakadályozása, illetve lelassítása érdekében, emellett több gazdaságvédelmi célú, valamint szociális tárgyú rendeletet is alkotott. Illetve jónéhány – a törvényi rendelkezésektől eltérő – átmeneti rendelkezést is hozott, amelyek az államszervezet járványhelyzet idején való megfelelő működését kívánták biztosítani.³⁴ Számszerűsítve mindez azt jelenti, hogy a kormány a koronavírus-járvány okozta egészségügyi válsághelyzet kezelése érdekében kihirdetett veszélyhelyzet során összesen 558 különleges jogrendi kormányrendeletet fogadott el. Ebből 146-ot az első, 86-ot a második és 326-ot a harmadik veszélyhelyzet során. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy számos, a veszélyhelyzet következtében az állampolgárok élet-, egészség-, személyi-, vagyoni- és jogbiztonságának, valamint a nemzetgazdaság stabilitásának garantálása érdekében szükséges szabályt – így különösen az egyes, veszélyhelyzet idején hozott rendkívüli intézkedésekkel összefüggő átmeneti rendelkezéseket – törvényi szinten állapítottak meg. A már említett a veszélyhelyzet megszűnésével összefüggő átmeneti szabályokról és a járványügyi készülségről szóló 2020. évi LXVIII. törvény mellett a veszélyhelyzettel összefüggő átmeneti szabályokról szóló 2021. évi XCIX. törvény, valamint a

³³ 2020. évi XII. törvény a koronavírus elleni védekezésről (a továbbiakban: Felhatalmazási tv.) 3. §.

³⁴ A kormány veszélyhelyzeti rendeletalkotásáról lásd bővebben például: RÁCZ Lilla: Rendeleti kormányzás a különleges jogrendben – a koronavírus-járvány első hulláma alatt Magyarországon hozott veszélyhelyzeti kormányrendeletek rendszerezése és rövid bemutatása (2020. március 11. [15. óra] – 2020. június 18.) In: GÁRDOS-OROSZ–LŐRINCZI. m. 323–371.; RÁCZ (2022) i. m. 435–488.

veszélyhelyzettel összefüggő egyes szabályozási kérdésekről szóló 2021. évi CXXX. törvény is e körbe sorolható.

4. Alapjog-korlátozás

A hatalomgyakorlás időleges koncentrációja mellett a különleges jogrend másik meghatározó eleme, ha úgy tetszik eszköze, az alapvető jogok rendestől eltérő mértékű korlátozása. Az Alaptörvény általános alapjog-korlátozási klauzulája értelmében alapvető jog csak más alapvető jog érvényesülése, vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.³⁵ Különleges jogrend idején azonban lehetőség van az alapvető jogok gyakorlásának felfüggesztésére, illetve azok általános alapjog-korlátozási klauzulától eltérő korlátozására. Vannak viszont ilyen esetekben sem korlátozható érinthetetlen alapjogok, mint például az élethez és az emberi méltósághoz való jog, az ártatlanság véelme, a *nullum crimen sine lege* vagy a *ne bis in idem* elve.³⁶ A veszélyhelyzet során megvalósuló alapjog-korlátozás vonatkozásában a Kat. további részletszabályokat tartalmaz, amelyek kifejezetten rögzítik, hogy az egyes rendkívüli intézkedések mely alapjogokat érinthetik. Így a tulajdonhoz való jog, a mozgásszabadsághoz való jog, a gyülekezési jog, a magán-, és családi élet, az otthon-, illetve a kapcsolattartás tiszteletben tartásához való jog egyaránt korlátozható veszélyhelyzet idején.³⁷ Ki kell emelni, hogy az első – 2020 márciusában kihirdetett – veszélyhelyzet idején az alapjogok korlátozásának ennél is szélesebb körű, törvényi szintű felhatalmazásáról rendelkezett a Felhatalmazási tv. Az ugyanis rögzítette a kormány azon jogkörét, hogy veszélyhelyzetben – a Kat.-ban foglalt rendkívüli intézkedéseken és szabályokon túl – az állampolgárok élet-, egészség-, személyi-, vagyon- és jogbiztonságának, valamint a nemzetgazdaság stabilitásának garantálása érdekében rendeletével egyes törvények alkalmazását felfüggeszse, törvényi rendelkezésektől eltérjen, illetve egyéb rendkívüli intézkedéseket hozzon. E jogkörét azonban kizárólag a szükségesség és arányosság elveit szem

³⁵ Magyarország Alaptörvénye I. cikk (3) bekezdés.

³⁶ Magyarország Alaptörvénye 54. cikk (1) bekezdés.

³⁷ 2011. évi CXXXVIII. törvény a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról 47–51. §.

előtt tartva, a koronavírus-járvány megelőzése, kezelése, felszámolása, káros hatásainak megelőzése, illetve elhárítása céljából gyakorolhatja.³⁸

Az érintett alapjogok kapcsán röviden az mondható el, hogy – a vírus jellegéből adódóan – a járványhelyzet visszaszorítása érdekében, az emberek izolálására, interakciójuk korlátozására irányuló céllal elsősorban a szabad mozgáshoz való jogot, a tartózkodási hely szabad megválasztásának jogát és a gyülekezési jogot érintő korlátozásokat hozott a kormány, amely intézkedések mértéke a járványhelyzet súlyosbodásához és mérséklődéséhez igazodva változott az elmúlt két évben. Említésre érdemes, hogy a járványhelyzethez, illetve a vírushoz kapcsolódó hamis vagy pontatlan információk terjedésének, félretájékoztatásnak globális problémájára – amelyet a WHO infodémia elnevezéssel illetett – a magyar jogalkotó a rémhírterjesztés bűncselekményének egy új, különleges jogrendi tényállással³⁹ való kiegészítésével reagált.⁴⁰ A véleménynyilvánítás korlátját jelentő új büntetőjogi előírás alkotmányosságát – egy alkotmányjogi panasz nyomán – az Alkotmánybíróság határozatával erősítette meg.⁴¹ Az elmúlt időszakban ezen túlmenően is többször vizsgálta különböző aporókból – így például a védettségi igazolvány alkalmazása révén megvalósuló hátrányos megkülönböztetés, az általános gyülekezési tilalom, a közérdekű adatigénylés teljesítésének határideje, illetve az egészségügyi dolgozók kötelező védőoltása kapcsán – az Alkotmánybíróság az alapjogok különleges jogrendi korlátozásáról szóló alaptörvényi rendelkezést. Ezekben – ahogyan arra Csink Lóránt rámutat – az alapjogok különleges jogrendi korlátozásának két fajta mércéje jelenik meg: az általános szükségességi-arányossági, valamint az alkalmassági teszt.⁴² A közérdekű adatigénylés teljesítésére nyitva álló határidőt meghosszabbítását rögzítő veszélyhelyzeti kormányrendelet alkotmányosságát kimondó

³⁸ Felhatalmazási tv. 2. §.

³⁹ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 337. § (2) bekezdés.

⁴⁰ Bővebben ld. pl. KOLTAY András: A rémhírterjesztés büntethetőségének alkotmányosságáról. *In Medias Res*, 2020/2. 322–338.; KLEIN Tamás: Rémhírterjesztés egykor és ma. Véleménynyilvánítás járványügyi veszélyhelyzet idején. In: RIXER Ádám (szerk.): *A járvány hosszútávú hatása a magyar közigazgatásra*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021. 103–130.; BENCZE Mátyás – GYÖRY Csaba: Hírek szárnyán: A rémhírterjesztés bűncselekménye és a jogbiztonság. *Magyar Tudomány*, 2021/5. 614–624.

⁴¹ Az Alkotmánybíróság 15/2020. (VII. 8.) AB határozata a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 337. § (2) bekezdése értelmezésére és alkalmazására vonatkozó alkotmányos követelmény megállapításáról.

⁴² CSINK Lóránt: Alapjogok a különleges jogrend idején. *Védelmi-biztonsági szabályozási és kormányzástani műhelytanulmányok*, 2022/6. 8.

15/2021. (V. 13.) AB határozat⁴³ értelmében nem következik az Alaptörvényből, hogy veszélyhelyzet idején – az érinthetetlen alapvető jogok kivételével – akár az összes alapjog automatikusan felfüggeszhető lenne.⁴⁴ A különleges helyzet nem magát az alapjog-korlátozási tesztet befolyásolja, hanem a vizsgálatnak és a mérlegelésnek ad más kontextust, tehát rendkívüli helyzetben is az általános alapjog-korlátozási klauzula alkalmazandó.⁴⁵ Ellenben a különleges jogrend idejére elrendelt általános gyülekezési tilalom Alaptörvény-ellenességét vizsgáló 23/2021. (VII. 13.) AB határozat⁴⁶ azt rögzítette, hogy alapjog gyakorlásának teljes kizárása nem igazolható önmagában a veszélyhelyzettel, az alapjog-korlátozást ugyanis nem a veszélyhelyzet kihirdetése, hanem a veszélyhelyzetre okot adó különös körülmény igazolja. Éppen ezért a rendeleti kormányzás felhatalmazottjának folyamatosan figyelemmel kell kísérnie, hogy egy alapjog általános felfüggesztése valóban elengedhetetlen eszköze-e a különleges jogrenddel elérni kívánt célok elérésének, és visszatérően döntenie kell arról, hogy valóban indokolják-e a körülmények az alapjog felfüggesztését.⁴⁷ Csink Lóránt azt a problémát is felveti, hogy az Alkotmánybíróság különleges jogrendi alapjog-korlátozással kapcsolatos határozatai úgy hivatkoznak párhuzamosan e két döntésre, hogy a vázolt különbséget feloldanák, vagy felhívják rá a figyelmet.⁴⁸

5. A különleges jogrend értékelése

A különleges jogrend alapvető dilemmájaként szokták nevesíteni a megfelelő egyensúly megtalálását az alkotmányos kööttségeket lazító szabályok és az azokkal való visszaélések megakadályozását biztosító garanciák között. Az ilyen és ehhez hasonló problémák megvitatása mindezidáig elméleti síkon zajlott, ám a koronavírus-járvány miatt kihirdetett veszélyhelyzet okán már a gyakorlat is

⁴³ 15/2021. (V. 13.) AB határozat a veszélyhelyzet idején az egyes adatigénylési rendelkezésektől való eltérésekről szóló 521/2020. (XI. 25.) Korm. rendelet 1. § (3)–(5) bekezdéseire vonatkozó alkotmányos követelmény megállapításáról (a továbbiakban: 15/2021. (V. 13.) AB határozat).

⁴⁴ 15/2021. (V. 13.) AB határozat Indokolás [34].

⁴⁵ CSINK (2022) i. m. 7.

⁴⁶ 23/2021. (VII. 13.) AB határozat a veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről szóló 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelet egyes rendelkezési alaptörvény-ellenességének megállapítására és megsemmisítésére irányuló alkotmányjogi panasz elutasításáról és alkotmányos követelmény megállapításáról (a továbbiakban: 23/2021. (VII. 13.) AB határozat).

⁴⁷ 23/2021. (VII. 13.) AB határozat Indokolás [36].

⁴⁸ CSINK (2022) i. m. 8–9.

komoly közjogi vitákat generált. Többen megkérdőjelezték a pandémia kezelése érdekében bevezetett különleges jogrend szükségességét és alkotmányosságát, de komoly kritikával illették a Felhatalmazási tv. rendelkezéseit is. A legszélsőségesebb vélemények szerint a rendkívüli hatalomgyakorlással Magyarország megszűnt alkotmányos demokráciaként létezni,⁴⁹ és már inkább diktatúráként azonosítható.⁵⁰ E kérdések és viták mentén érdemes röviden értékelni a koronavírus-járvány kezelése érdekében kihirdetett veszélyhelyzetet.

5.1 A koronavírus-járvány különleges jogrendi kezelésének szükségessége

Ahogy az korábban is írtuk, a különleges jogrend csakis a legvégső esetben alkalmazható egy krízis kezelése során, kizárólag akkor, ha a rendes alkotmányos keretek szabályai elégtelennek bizonyulnak a felmerülő válsághelyzetben. A veszélyhelyzet bevezetését indokolatlannak tartó álláspontok az *ultima ratio* jelleget hiányolták, mondván az Eütv. járványügyi tevékenységre, valamint – a polgárok életét, testi épségét, egészségét vagy az egészségügyi szolgáltatók működését veszélyeztető, illetve az ellátást ellehetetlenítő módon károsító váratlan fejlemény esetén elrendelhető – egészségügyi válsághelyzetre vonatkozó rendelkezései alapján rendes jogrendi körülmények között is kezelhető lett volna a koronavírus-járvány. Vagy legalábbis ennek kellett volna lenni az első lépésnek.⁵¹ Az Eütv. alapján ugyanis a járványügyi intézkedések keretében a hatóságoknak lehetőségük van például az egyén személyes szabadsághoz való jogának és a betegjogoknak a korlátozására, illetve járványügyi elkülönítés, megfigyelés, zárlat és ellenőrzés foganatosítására.⁵² Emellett járvány esetén korlátozható vagy akár meg is tiltható az egyes területek közötti személyforgalom és áruszállítás, az egyes területek lakosainak más területek lakosaival való

⁴⁹ Gábor MÉSZÁROS: Carl Schmitt in Hungary: Constitutional Crisis in the Shadow of Covid-19. *MTA Law Working Papers*, 2020/17. 1.

⁵⁰ Ld. pl. Kim Lane SCHEPPELE: Orban's Emergency. *VerfBlog*, 2020. március 29. <https://verfassungsblog.de/orbans-emergency/>; Gábor HALMAI: How COVID-19 Unveils the True Autocrats: Viktor Orbán's Ermächtigungsgesetz. *Int'l J. Const. L. Blog*, 2020. április 1. <https://tinyurl.hu/1Ejc>

⁵¹ Mészáros (2019) i. m. 64 – 67.; HORVÁTH Attila: A 2020-as Covid-veszélyhelyzet alkotmányjogi szemmel. In: NAGY–HORVÁTH i. m. 152.; KARÁCSONYI Lili: Különleges jogrend vagy kivételes hatalom? - A veszélyhelyzet és a jogállamiság. *TK JTI blog*, 2022. április 4. <https://jog.tk.hu/blog/2022/04/kulonleges-jogrend-vagy-kiveteles-hatalom>

⁵² 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről (a továbbiakban: Eütv.) 56., 63–67. §.

érintkezése, az egyes területek elhagyása, illetve minden olyan intézmény működése, illetve rendezvény megtartása, amely a járvány terjedését elősegítheti.⁵³ Egészségügyi válsághelyzet esetén is el lehet térni az általános szabályoktól, így például annak során a betegjogok csak akkor és kizárólag olyan mértékben gyakorolhatók, amikor és amennyiben nem veszélyeztetik az egészségügyi válsághelyzet felszámolásának eredményességét.⁵⁴

Meg kell jegyezni, hogy a különleges jogrend kihirdetésének szükségességét kétségbe vonó álláspontok a járvány első – talán még enyhébb lefolyású – időszaka kapcsán jelentek meg. A későbbiekben – és főleg már utólag – talán egységesnek mondható az a vélemény, hogy hasonlóan egy háborús vagy polgárháborús szituációhoz, egy a koronavírushoz hasonló járványhelyzet is komolyan veszélyeztetheti egy állam működését és egy társadalom biztonságát.⁵⁵ Ilyenformán pedig nem tekinthető az állami döntéshozók túlreagálásának a különleges jogrend bevezetése, ugyanakkor a fokozatosság igénye talán méltányolható. Illetőleg ismételten utalnunk kell rá, hogy egészségügyi válsághelyzet kihirdetésére is sor került. Ám a koronavírus-járvány jól rámutatott arra is, hogy annak törvényi szabályozása nehezen alkalmazható és szakmai megfelelősége is megkérdőjelezhető, hiszen a veszélyhelyzet bevezetés elkerülhetetlennek bizonyult, illetve ad hoc jogalkotásra is szükség volt.⁵⁶

5.2. A koronavírus-járvány különleges jogrendi kezelésének alkotmányossága

A különleges jogrendi keretek között zajló járványkezelés alkotmányosságának kérdése több aspektusban is felmerült. Így sokan már a veszélyhelyzet 2020 márciusi kihirdetését is Alaptörvény-ellenesnek értékelték, tekintettel arra, hogy a kormány a járványra hivatkozva vezetett be különleges jogrendet. Az Alaptörvény – akkor hatályos – rendelkezése értelmében ugyanis kizárólag elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség esetén vezethető be veszélyhelyzet, azt pedig, hogy milyen rendkívüli események sorolhatók e két kategóriába, a Kat. bontja ki részletesebben.⁵⁷ A sarkalatos törvény azonban a tömeges meg-

⁵³ Eütv. 74. §.

⁵⁴ Eütv. 229. § (1) bekezdés.

⁵⁵ HEGEDŐS Soma – KARÁCSONY András – MONOSTORI Markus: Alkotmányosság és járványveszély. *Jogelméleti Szemle*, 2020/4. 28.

⁵⁶ KÁDÁR–HOFFMAN i. m. 3.

⁵⁷ Kat. 44. §.

betegedést okozó humánjárványt az elemi csapás és az ipari szerencsétlenség mellett – az Alaptörvény rendelkezésein túlterjeszkedő módon⁵⁸ – meghatározott harmadik kategóriába, a veszélyhelyzet kihirdetésére okot adó egyéb eredetű veszélyek körébe utalja. Vagyis az Alaptörvény alapján a koronavírus-járványra hivatkozva nem lett volna lehetősége a kormánynak a veszélyhelyzet bevezetésére.⁵⁹ Ugyanakkor olyan véleménnyel is találkozhatunk, amely szerint a kormány veszélyhelyzeti felhatalmazásának alkotmányossága textuális értelmezéssel, illetve a józan ész értelmezési követelményére alapozva levezethető az alaptörvényi rendelkezésekből.⁶⁰

Szintén sokan hiányolták a megfelelő korlátokat, amelyek a a különleges jogrendi szabályok ellensúlyaként funkcionálhatnának. Így nehezményezték a veszélyhelyzet időbeli határozatlanságát. Az Alaptörvény nem rögzíti a veszélyhelyzet maximális időtartamát, ám a veszélyhelyzeti rendeletek legfeljebb tizenöt napos hatálya hasonló garanciális jelleggel bír. Ezt azonban a Felhatalmazási tv. feloldotta azzal, hogy általános jelleggel tette lehetővé a kormánynak a rendkívüli intézkedések meghosszabbítását a veszélyhelyzet megszűntetéséig. Szintén sérelmezték, hogy ezzel a felhatalmazással az Országgyűlés lemond rendkívüli helyzetekben is elengedhetetlen kontroll szerepéről, tekintve, hogy még meg sem született rendeleteket erősít meg látatlanul. Ugyanígy a kormány korlátlan felhatalmazásaként és a parlamenti kontroll funkció kiüresítéseként értékelték, hogy a Felhatalmazási tv. az alaptörvényi és a Kat.-ban foglalt korlátozásokon túli intézkedéseket is lehetővé tett a kormány számára.⁶¹ Megjegyzendő, hogy a veszélyhelyzet újbóli kihirdetésekor a Felhatalmazási tv. szerepét betöltő törvények – talán e kritikák hatására is – nem tartalmazták a vitatott rendelkezéseket. Így azokban már nem szerepelt a korlátozási jogkört kiszélesítő rendelkezés, a veszélyhelyzeti kormányrendeletek időbeli hatályának meghosszabbítását

⁵⁸ SZENTE i. m. 133.

⁵⁹ Gábor MÉSZÁROS: Rethinking the Theory of State of Exception After the Coronavirus Pandemic? – The Case of Hungary. In: Mario RELJANOVIĆ (szerk.): *Regional Law Review: Collection of Papers from the First International Scientific Conference*. Belgrád, Institute of Comparative Law, 2020. 96–97.; Tímea DRINÓCZI: Hungarian Abuse of Constitutional Emergency Regimes – Also in the Light of the COVID-19 Crisis. *MTA Law Working Papers*, 2020/13. 18–19.; MÉSZÁROS (2019) i. m. 66.; HORVÁTH (2020) i. m. 18–19.; SZENTE i. m. 131–133.

⁶⁰ STUMPF István: Kormányzati cselekvés és alkotmányos korlátok a járványban. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Járvány sújtotta társadalom*. Budapest, Ludovika, 2021. 57–58.

⁶¹ A Felhatalmazási tv. kritikájáról lásd: GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – PAP András László: A járvány kezelésének alkotmányjogi vonatkozásai. *Magyar Tudomány*, 2021/5. 585–586.; MÉSZÁROS (2019) i. m. 69.; MÉSZÁROS (2020) i. m. 97.; DRINÓCZI i. m. 19–21.; SZENTE i. m. 134–136.

pedig az adott felhatalmazást rögzítő törvény meghatározott hatályvesztéséhez kötötték.

De a kormány felhatalmazása kapcsán azok a kritikák is felmerültek, hogy – a gyorsabb jogalkotás nyilvánvaló előnyén túl – miért van szükség a rendeleti kormányzásra, ha párhuzamosan az Országgyűlés is rendesen működik. Illetve ezen rendkívüli jogszabályok nem mindegyike tekinthető valóban veszélyhelyzeti intézkedésnek.⁶²

5.3 Nemzetközi kitekintés

Ha a koronavírus-járvány veszélyhelyzeti kezelésének szükségességéről vagy alkotmányosságáról beszélünk, elkerülhetetlen, hogy egy rövid nemzetközi kitekintést tegyünk.⁶³ Ugyanis a járványhelyzet a világ és Európa államait mind-mind rosszul érintette,⁶⁴ és tekintettel arra, hogy az országok ugyanazokkal a nehézségekkel találták magukat szembe, a meghozott intézkedések is hasonló tartalommal bírtak. Ezek közjogi keretei azonban némiképp eltérnek egymástól, ami alapján az európai államok több csoportba sorolhatók.

Vannak országok, amelyek Magyarországhoz hasonlóan alkotmányos szinten rögzített különleges jogrendi helyzetet vezettek be.⁶⁵ Így például Magyarország mellett Szlovákia és Lettország is veszélyhelyzetet, Csehország és Finnország szükségállapotot, Románia pedig sürgősségi állapotot vezetett be. A járványhelyzetet rendes jogrendi körülmények között kezelő államok – mint például Franciaország, Lengyelország, Svédország vagy Olaszország – esetében a rendkívüli intézkedések kereteit különböző ágazati jogszabályok, elsősorban a járványügyi vagy közegészségügyi, de sok esetben a polgári védelmi törvények adták.⁶⁶ Ezek jó részénél ráadásul jogszabály módosításokra is szükség volt az egyes törvények koronavírus kapcsán való alkalmazhatósága érdekében. Egyes államok esetében mindez azért is volt elkerülhetetlen, mert alkotmányos

⁶² VÖRÖS i. m. 28–32.

⁶³ A koronavírus-járvány kezelésének nemzetközi összehasonlításáról lásd bővebben például: NAGY–HORVÁTH i. m.; HOJNYÁK Dávid – UNGVÁRI Álmos: A Visegrádi Együttműködés országainak koronavírus-járványra adott válasza, különös tekintettel a vizsgált államok által bevezetett különleges jogrendi szabályozásra. *Iustum Aequum Salutare*, 2021/1. 305–323.

⁶⁴ KARÁCSONY András – NAGYPÁL Szabolcs: Jogállam és rendkívüli helyzet. In: KOLTAY–TÖRÖK i. m. 46.

⁶⁵ HOJNYÁK Dávid – UNGVÁRI Álmos: Összegzés – A koronavírus-járvány kezelésének tapasztalatai a vizsgált államokban. In: NAGY–HORVÁTH i. m. 611.

⁶⁶ Uo. 613.

szabályozásukban nem található humánjárvány esetén bevezethető különleges jogrendi helyzet. Olaszországnak például egyáltalán nincs a magyarhoz hasonló, kidolgozott különleges jogrendi szabályrendszere,⁶⁷ a svéd központi alaptörvény különleges jogrendi része pedig kizárólag a háborús időszakra vagy annak veszélyére vonatkozó szabályozást rögzít.⁶⁸ Lengyelország képeben pedig például egy olyan országról beszélhetünk, amely a magyarhoz hasonló különleges jogrendi keretrendszerrel bír, amely körében ráadásul megtaláljuk a járvány esetén kihirdethető veszélyhelyzetet, ám a koronavírus-járvány kezelés mégsem rendkívüli jogrendben zajlott, hanem a – módosított – járványügyi törvény szerinti járványveszélyt, majd járványhelyzetet vezettek be.⁶⁹ Ez egyébként, hogy nem rendeltek el veszélyhelyzetet – amelynek kihirdetése többek szerint megalapozott lett volna – hanem az alkotmány megkerülésével egy új, a különleges jogrendi szituációk jellemzőit magán hordozó kvázi rendkívüli intézkedést fogadtak el, komoly közjogi viták alapját képezte.⁷⁰ Egyébként is általános jelleggel elmondható, hogy a koronavírus-járvány kezelése, illetve az annak keretében meghozott korlátozó intézkedések a legtöbb országban komoly közjogi-politikai vitákat és súlyos kritikát váltottak ki.⁷¹

6. A különleges jogrendi szabályozás átalakítása

A koronavírus-járvány különleges jogrendi kezelése kapcsán nem mehetünk el szó nélkül a különleges jogrendi szabályozás alaptörvényi szintű reformja mellett. Hiszen a koronavírus-járvány során kibontakozó közjogi viták során többeknél felmerült, hogy a problémás kérdések megoldása érdekében nem

⁶⁷ Az olasz különleges jogrendi szabályozásról lásd bővebben: UNGVÁRI Álmos: A különleges jogrendi szabályozás Olaszországban: a hadiállapot és a kivételes hatalomgyakorlás egyéb esetei. In: NAGY–HORVÁTH i. m. 457–465.

⁶⁸ A svéd különleges jogrendi szabályozásról lásd bővebben: UNGVÁRI Álmos: A kivételes állapot alkotmányos és törvényi szintű szabályozása Svédországban. In: NAGY–HORVÁTH i. m. 504–515.

⁶⁹ A lengyel különleges jogrendi szabályozásról és járványkezelésről lásd bővebben: NÉMETH Zoltán: Különleges jogrendi szabályok Lengyelországban. In: NAGY–HORVÁTH i. m. 358–375.

⁷⁰ Ld. pl. Paweł BAŁA: Constitutional Failure. Regulacja stanów nadzwyczajnych i zbliżonych w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r. a praktyka ustrojowa zwalczania epidemii COVID-19/SARS-CoV-2. *Przeгляд Konstytucyjny*, 2020/2. 110–119.; Tímea DRINÓCZI– Agnieszka BIEŃ-KACAŁA: COVID-19 in Hungary and Poland: extraordinary situation and illiberal constitutionalism. *The Theory and Practice of Legislation*, 2020/1–2. 187–191.

⁷¹ KÁDÁR Pál: A pandémia kezelése mint a nemzeti ellenálló képesség tesztje. *Honvédségi Szemle*, 2021/2. 7.

elengendő a szabályozás kisebb-nagyobb kiegészítése, hanem a különleges jogrendi keretrendszer átfogó megújítására van szükség.⁷² Az Alaptörvény 2020 decemberében elfogadott kilencedik módosítása pedig jelentősen átalakítja a különleges jogrendi szabályokat azért, hogy egy korszerűbb, a változó biztonsági környezethez jobban alkalmazkodó hatékony és megfelelő garanciális előírásokat tartalmazó rendszert alakítson ki.⁷³ A 2022. november 1-jén hatályba lépő reform legfontosabb és legszembetűnőbb újítása, hogy – a jelenlegi hat helyett – csupán három különleges jogrendi kategóriát (hadiállapot, szükségállapot, veszélyhelyzet) nevesít, amely esetkörök viszont kellően határozatlanul kerültek rögzítésre ahhoz, hogy megfelelő mozgásteret biztosítsanak a különleges jogrend kihirdetése kapcsán az arra jogosult szervnek. A kivételes helyzetekben való felelős, operatív és gyors döntéshozatalt segítheti az a módosítás is, amely valamennyi különleges jogrendi szituáció vonatkozásában a kormányt teszi meg a rendeleti kormányzás felhatalmazottjává.⁷⁴ Az Alaptörvény kilencedik módosítását⁷⁵ az elmúlt esztendőben jogszabályi szinten is kiegészítették olyan sarkalatos törvények elfogadásával, mint a védelmi és biztonsági tevékenységek összehangolásáról szóló 2021. évi XCIII. törvény és a honvédelemről és Magyar Honvédségről szóló 2021. évi CXL. törvény.⁷⁶

Tekintettel arra, hogy a hazai különleges jogrendi szabályozás többek szerint alkotmányos szinten túlszabályozott, már a koronavírus-járványt megelőzően is foglalkozott a jogirodalom az alaptörvényi szabályozás egyszerűsítésének kérdésével.⁷⁷ Azonban ha például a veszélyhelyzet új tényállására gondolunk,

⁷² Ld. pl. FARKAS Ádám: Gondolatok a koronavírus-járvány és a védelmi, biztonsági szabályozás kölcsönhatásairól. *Belügyi Szemle*, 2020/5. 15.

⁷³ Általános indokolás Magyarország Alaptörvényének kilencedik módosításához.

⁷⁴ Magyarország Alaptörvénye új 53. cikk (1) bekezdés.

⁷⁵ A különleges jogrendi szabályozás alaptörvényi reformjáról lásd bővebben: Ósze Áron: A különleges jogrend alaptörvényi reformja. *Parlamentum Szemle*, 2021/1. 5–21.; HORVÁTH Attila: A különleges jogrend fejlődése Magyarországon a kilencedik Alaptörvény-módosítás tükrében. In: NAGY–HORVÁTH i. m. 130–142.

⁷⁶ A különleges jogrendi reform törvényi szintjéről lásd bővebben: KÁDÁR Pál: A védelmi-biztonsági szabályozás reformjának egyes kérdései az Alaptörvényen túl. *Védelmi-biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok*, 2021/11. 1–17.; TILL Szabolcs: Az Alaptörvény kilencedik módosítása szerinti intézményrendszer előzetes értékelése a megvalósítási átmeneti idő első évi fejleményei alapján. *Védelmi-biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok*, 2021/19. 1–39.

⁷⁷ Ld. pl. Balázs Szabolcs GERENCSÉR: Special Legal Orders. In: Zs. András VARGA – András PATYI – Balázs SCHANDA (szerk.): *The Basic (Fundamental) Law of Hungary. A Commentary of the New Hungarian Constitution*. Budapest, CLARUS Press, 2015. 308.; KELEMEN Roland: Az Alaptörvény különleges jogrendi rendszerének egyes dogmatikai problémái – kitekintéssel a visegrádi államok alkotmányának kivételes hatalmi szabályaira. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2017/1–2. 68.

amely már úgy van megfogalmazva, hogy feloldja az Alaptörvény és a Kat. összhangja hiányának fentiekben ismertetett problémáját,⁷⁸ vagy ha azt veszszük, hogy a reform következtében immár a szükségállapot és a veszélyhelyzet kizárólag határozott időtartamra hirdethető ki, amelynek meghosszabbításához az Országgyűlés hozzájárulása szükséges,⁷⁹ ellenben a rendkívüli kormányrendeletek időbeli hatálya határozatlan,⁸⁰ láthatjuk, hogy a koronavírus járvány és az elmúlt évek válságkezelési tapasztalatai komoly hatással voltak a különleges jogrendi reformra. Ahogyan azt egyébként a módosítás indokolása is hangsúlyozza.

Még az átfogó reform hatályba lépése előtt a különleges jogrendi szabályozás újabb módosításon esett át, ugyanis 2022. május 24-én elfogadták az Alaptörvény tizedik módosítását, amely lehetővé teszi, hogy szomszédos országban fennálló fegyveres konfliktus, háborús helyzet vagy humanitárius katasztrófa esetén is veszélyhelyzetet vezessen be a kormány.⁸¹ Mindez pedig lehetővé tette a kormány számára, hogy az Ukrajna területén fennálló fegyveres konfliktusra és humanitárius katasztrófára tekintettel, az azok magyarországi következményeinek az elhárítása érdekében – kvázi a koronavírus-járvány miatti veszélyhelyzetet váltva⁸² – újabb veszélyhelyzetet vezessen be.⁸³

7. Zárzó

Ismerve az elmúlt két esztendő eseményeit: a koronavírus fertőzöttek és a betegségben elhunytak számát, illetve a járványhelyzet következtében jelentkező gazdasági válságot, egyértelműen kijelenthető, hogy a különleges jogrend bevezetése szükséges és indokolt volt. Látni kell viszont, hogy az államszervezet és a jogszabályi környezet nem volt kellőképpen felkészülve egy ilyen krízis veszélyhelyzeti kezelésére. Érthetők és méltányolhatók ezért a megfogalmazott kritikák, főleg hogy korábban nem volt példa ilyen fokú kivételes

⁷⁸ Magyarország Alaptörvénye új 51. cikk.

⁷⁹ Magyarország Alaptörvénye új 50. cikk (3) bekezdés és új 51. cikk (2)–(4) bekezdés.

⁸⁰ Magyarország Alaptörvénye új 56. cikk (5) bekezdés.

⁸¹ Magyarország Alaptörvényének tizedik módosítása 1. és 3. cikk.

⁸² Említésre érdemes, hogy bár a háborús veszélyhelyzet már 2022. május 25-én hatályba lépett, az egészségügyi veszélyhelyzetet csak július 1-jével szüntette meg a kormány, így néhány napig párhuzamosan volt hatályban a két „különböző tárgyú” veszélyhelyzet.

⁸³ 180/2022. (V. 24.) Kormányrendelet az Ukrajna területén fennálló fegyveres konfliktusra, illetve humanitárius katasztrófára tekintettel, valamint ezek magyarországi következményeinek az elhárítása érdekében veszélyhelyzet kihirdetéséről és egyes veszélyhelyzeti szabályokról

hatalomgyakorlásra és alapjog-korlátozásra. A jogalkotó azonban igyekezett a jogszabályi környezetet már a járványhelyzet idején is úgy alakítani, hogy a rendkívüli intézkedések megfeleljenek az alkotmányos követelményeknek. Az ad hoc jogszabályok és módosítások ugyan jogbiztonsági kérdéseket vetnek fel, ám véleményünk szerint ez is inkább a jogszabályi környezet felkészületlenségének számlájára írható, amelyet aztán a különleges jogrendi szabályozás átfogó reformjával is orvosolni kívánt az alkotmányozó. Mindennek ellenére azt mondhatjuk, hogy a koronavírus-járvány kezelés megfelelt az alkotmányos kereteknek, és – ahogyan arra többen is rámutattak⁸⁴ – egyáltalán nem beszélhetünk a *schmitt-i* értelemben vett kivételes állapotról, ahol a válságkezelés a jogrendi kereteken kívül zajlik.

Sajnos azonban nem beszélhetünk múlt időben a különleges jogrendről, hiszen jelenleg is veszélyhelyzet van hatályban az ukrajnai háború miatt, de a koronavírus-járvány (és a járványügyi készültség) is még mindig velünk van, illetve több energiaforrás kapcsán is ellátási hiány veszélye fenyeget az orosz-ukrán konfliktus következtében. Mindezek miatt a hazai és nemzetközi közélet szereplői is lépten-nyomon arra figyelmeztetnek minket, hogy az elkövetkező években különböző válsághelyzetek bekövetkeztével kell számolnunk. Így várhatóan különleges jogrendi helyzet kihirdetésére is többször kerül majd sor, mint az elmúlt évtizedekben. Ha ilyen aspektusból tekintünk a történetekre, azt is mondhatjuk, hogy a koronavírus-járvány okozta egészségügyi válsághelyzet hatására az államszervezet és a jogrendszer már felkészültebben várja egy újabb krízis bekövetkeztét. Remélhetőleg az átalakított különleges jogrendi szabályozás kiállja az idő és a válsághelyzetek próbáját és a jövőben nem lesz szükség a válságkezelési szabályok ad hoc módosítására.

⁸⁴ HEGEDŐS–KARÁCSONY–MONOSTORI i. m. 30.; KARÁCSONY–NAGYPÁL i. m. 43.

A SZUBSZIDIARITÁS ELVÉNEK ÉRVÉNYESÜLÉSE A KISTELEPÜLÉSEKEN

OTT Anett

„[...] mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben soha nem szabad bomlasztania, vagy bekebeleznie azokat.”¹

1. A szubszidiaritás alapjai és az önkormányzatokkal való kapcsolata

A szubszidiaritás elvének alapjait már Arisztotelész is ismerte, és fontosnak tartotta az érvényesülését a társadalom és az egyén közötti kapcsolatrendszer kiépítésében. A szubszidiaritás komplex fogalom, de lényegét tekintve a hatalom, források, kompetenciák elmozgatását jelenti a korábbi szintekről és szereplőktől, többnyire felülről lefelé és közhatalomtól a magán és civil szereplők irányába haladva.² A *subsidium* latin szó átvitt értelemben segítséget, támogatást jelent, mely a katolikus egyház tanításában vált ismertté. Megközelíthetjük a fogalmát kontinentális katolikus gondolkodás viszonyában, ahol az állam és a társadalom szoros kapcsolatát tükrözi a gondoskodás. A szubszidiaritás fogalma egy eszköze lehet a társadalom és a személy, valamint a közösség és a

¹ XI. PIUS pápa: *Quadragesimo anno*. 79. pont. <https://tinyurl.com/mwhw39x>

² PÁLNÉ Kovács Ilona: A helyi-területi önkormányzati rendszerek. In: TÓTH Judit – LEGÉN Krisztián (szerk.): *Összehasonlító alkotmányjog*. Budapest, Complex, 2016. i. m. 21–27.

társadalom viszonyának is. Azt, hogy ezt a feladatot milyen szinten kell ellátni, azt minden ország maga dönti el és rögzíti az alkotmányában.³ A szubszidiaritás fogalmát XI. Piusz pápa *Quadragesimo anno* című enciklikájában fejti ki, itt is arra koncentrálva, hogy a feladatokat a legkisebb hatékony szinteken kell megoldani. A szubszidiaritás elve a katolikus egyházban a közjóval és a szolidaritással van szoros kapcsolatban.⁴

A társadalmi formációk célja az ember kiteljesedése, azonban az ember jellegénél fogva társas lény, így csak ezáltal tud kiteljesedni. Tehát maguk a közösségek is az emberért vannak, ez ad alapot a szubszidiaritás elvének.⁵

A szubszidiaritás, mint kiegészítés jelenik meg a történelemben, de további értelmezésekben iránymutatást, ösztönzést, koordinálást és integrálást is jelent.⁶

Ezen elv a közösségben élő felelős, aktív és szolidáris személyeket vesz alapul, és XI. Piusz pápa is így fogalmazott, egyfajta segítséget, támogatást, kiegészítést jelent egymás és a közösség felé. Ez lehet közvetlen vagy közvetett. Közvetett formájában segítséget, ösztönzést, kiegészítést értünk alatta.⁷

A szubszidiaritás fogalmát a legtöbben az Európai Unióhoz társítják, mivel alapvető fontosságú Uniós elv. Azonban nem csak, mint Uniós elvként kellene rá tekintetünk, hanem egy olyan nézőpontra, amely képes az önkormányzatiság eszméjét teljesebb és demokratikusabb tartalommal megtölteni.⁸

A Helyi Önkormányzatok Európai Chartájának 4. cikkében is említésre kerül, melynek lényege, hogy a közfeladatokat általában elsősorban az állampolgárokhoz legközelebb álló közigazgatási szervnek kell megvalósítania. A feladatoknak más közigazgatási szervre történő átruházása a feladat természetétől és nagyságától, valamint hatékonysági és gazdaságossági követelményektől függ.⁹ A szubszidiaritás elve két másik elvvel került megfogalmazásra, a korlátozott felhatalmazás elvével, melynek lényege, hogy a meghatározott hatáskörök keretein belül kell eljárnia a közösségnek, valamint az arányosság elvével, mely a cél eléréséhez szükséges mértéket szabályozza. A három elv együtt határozza

³ CSINK Lóránt: *Mozzaiok a hatalommegosztáshoz*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 155–159.

⁴ HOLLÓ László: *Európai Unió – értékközösség*. [Erkölcsteológiai Füzetek 6.] Róma, 2006. 259.

⁵ FRIVALDSZKY János: Szubszidiaritás és az európai identitás a közösségek Európájáért. In: FRIVALDSZKY János (szerk.): *Szubszidiaritás és szolidaritás az Európai Unióban*. Budapest, OCIFE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia, 2006. 50–56.

⁶ XXIII. János: *Mater et Magistra* kezdetű enciklikája. *AAS* 53., 1961. 414.

⁷ FRIVALDSZKY i. m. 35–48.

⁸ VARGA Ádám: A szubszidiaritás, mint a helyi önkormányzatiság központi elve. *Magyar Jog*, 2021/július-augusztus. 467.[a továbbiakban VARGA Á. (2021a)]

⁹ KISS Barnabás: A helyi önkormányzati rendszer. In: SCHANDA Balázs – TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*. Budapest, HVG-ORAC, 2016. 430–449.

meg a hatáskörmegosztás rendjét. Ezen kívül meghatározza az alkalmazás feltételeit, mely pl. a cselekvésnek a legegyszerűbbnek kell lennie, legkevesebb pénzügyi vonzattal kell járnia.¹⁰ Kecő Gábor szerint a szubszidiaritás elvének a Chartán belül is másodlagos a szerepe, szerinte a maradékelv előbbre való¹¹, ezzel szemben Varga Ádám érvelése szerint a Kecő Gábor által előbbre sorolt rendelkezésben csak a generálklauzulus modell alkalmazásáról szól, mely megnyitja az utat a szubszidiaritás felé.¹²

A szubszidiaritás elve az Unióban is nagyon komplex, mintegy megoldást jelent az intézményi problémákra és a politikai integráció kérdéseire is, ugyanakkor az önazonosság keresésében is nagy szerepe van, hiszen, ha rávetítjük ezt az önkormányzatokra, láthatjuk, hogy az önkormányzatokat a régi időkben is a polgárok egymás közti szolidaritása és közösségépítése tartotta össze. Hiszen, ha valaki az identitását keresi, akkor legelőször az otthon képe jelenik meg, mely esetünkben a város vagy falu, közigazgatásilag pedig maga az önkormányzat.¹³

A szubszidiaritás az Unió viszonyokban a döntési kompetencia eloszlását mutatja meg, valamint a népszuverenitás új megnyilvánulásaként jelenik meg és a jogok hatékonyabb biztosítását is jelenti. Biztosítja a közösségi autonómiát és elősegíti annak kiteljesedését, valamint elősegíti a társadalomalkotó egységek kifejlődését. Ezek alapján elmondható, hogy ezen elvnek óriási jelentősége van a helyi önkormányzatok tekintetében is, különösen a kis lélekszámú települések oldaláról nézve, hiszen itt fokozottabban szükség van a fejlesztésre és a közösségi autonómia biztosítására.¹⁴

A szubszidiaritás elvének értelmezése nagyon nehéz, hiszen alapvetően a normatív ereje csekélynek mondható, igaz ugyan materiális korlátot jelent, melyből fakadóan jelentős mozgásteret biztosít az uniós intézmények számára, azonban a kompetenciák felosztását befolyásoló kormányközi mechanizmusban nem érvényesül megfelelően.¹⁵ Kétféle olvasatát különböztetjük meg, szuverenista

¹⁰ BÁRÁNY Péter: Szubszidiaritás ma és holnap: régi nehézségek – új lehetőségek. *Külgügyi szemle*, 2005/tavaszi-nyári, 118–127.

¹¹ KECSŐ Gábor: *A helyi önkormányzatok pénzügyi jogi jogállása – A jogállást meghatározó jogintézmények modelljei a bevételi oldalon. Anglia – USA – Magyarország*. Budapest, ELTE Eötvös. 2016. 100.

¹² VARGA Ádám: *A helyi önkormányzathoz való jog alapvető kérdései*. Budapest, Pázmány Press, 2021. 110.

¹³ FRIVALDSZKY i. m. 35–48.

¹⁴ Uo.

¹⁵ CHRONOWSKI Nóra: *Integrálódó alkotmányjog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2005. 56.

és föderalista olvasata is van, mely attól függ, hogy a jogalkalmazó integrációt fékező vagy elősegítő elvet lát benne.¹⁶

Az Európai Unió közjogában elsőként a Maastrichti Szerződésben került megfogalmazásra az integráció ellenreakciójaként. Az Alkotmányos Szerződésben pedig a hatásköri kérdésekben találkozhatunk a szubszidiaritással. Az EU jogban nem a legfelsőbb cselekvési elvet jelenti a hatáskörök tekintetében, csak egy megoldást keres a megosztott hatáskörök ellentmondásos szabályozásában. Itt azonban nagy kérdéseket vet fel, hogy mennyiben szabályozhatók ezek a közösségi kérdések, hiszen az EU hatáskörének növelése egyszer csak átmehet a szubszidiaritás elvének a megsértésébe is. Itt válik fontossá az arányosság elve, hogy megtalálja a megfelelő utat, hogy a szükségesnél mélyebb beavatkozásra ne kerülhessen sor. Tehát hogy annyiban legyen korlátozó, amennyiben a szerződéses célok eléréséhez szükséges, és ennek a legegyszerűbbnek és leghatékonyabbnak kell lennie. Nagyon fontos a szükségesség és az alkalmasság, ezen kívül az időbeli terjedelemre is hangsúlyt kell fektetni, csak addig állhat fenn, ameddig szükséges.¹⁷

A szubszidiaritás elve államszervezési elvként abban játszik szerepet, hogy a közhatalom gyakorlásában a különböző szintek közötti egyensúlyt biztosítja és tarja fenn.¹⁸

A végül el nem fogadott Alkotmányos szerződés preambuluma célként határozta meg, hogy a döntések a polgárokhoz legközelebbi szinten kerüljenek meghozatalra. A regionális és helyi önkormányzatok részvételét erősíteni kívánja, hogy az információáramlás is gyorsabb legyen. Ebből is kitűnik, hogy az önkormányzatoknak nagy szerepe van az Unió szubszidiaritás érvényesülésében is.¹⁹

A szubszidiaritás tehát fontos szerepet játszik a fentiek szerint az EU-n belül, melynek alanyai inkább a tagállamok, mintsem a tagállamokon belüli önkormányzatok. Azonban a XI. Piusz által megfogalmazott eredeti gondolatok sokkal egyértelműbben kötődnek az önkormányzatokhoz is.

Itt Varga Ádám gondolatait szeretném idézni, miszerint „*a Katolikus Egyház sokkal többet adott az emberiségnek annál, mintsem szűk értelemben használjuk ezt a fogalmat*”.²⁰

¹⁶ BÁRÁNY i. m. 118–127.

¹⁷ FRIVALDSZKY i. m. 35–48.

¹⁸ VARGA Orsolya: A szubszidiaritás elve, XIII. Leo pápától Maastrichtig. *Civilek.hu*, 2016. <https://www.civilek.hu/tudastar/a-szubszidiarit-as-elve/>

¹⁹ FRIVALDSZKY i. m. 35–48.

²⁰ VARGA Ádám: Szubszidiaritás – Hangzatos szólam vagy működő elv? In: Kovács Péter (szerk.): *Religio et Constitutio*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 113–121.

A szubszidiaritás felismerhető a pozitív jogban is, mely a szociális biztonság-hoz való jogban és a közteherviselés kötelezettségében képeződik le.²¹

A szubszidiaritás elve ezen kívül a hatályos alkotmányosság keretei között is az emberi minőségen alapuló általános jogképesség és állampolgárság által kifejezett tagságon alapuló lojalitás kölcsönösséget feltételez a nemzet állama és a személy között.²² Az érték-triász részei a szolidaritás-személyi méltóság-szubszidiaritás, melyek világos és tényszerű értelmezése és valóságossága nélkül nincs valódi alkotmányozás, melynek ténybeli alkotmányos megalapozottsága csupán esetleges.²³

Ebből is kitűnik, hogy a szubszidiaritás elve az alkotmányosság tekintetében is nélkülözhetetlen.

Az önkormányzatok helyzete atipikus. Nem lehet őket betagozni a három hatalmi ág egyikébe sem. A döntéseket lehetőség szerint ott kell meghozni, ahol az ügy van, ez az egész rendszer kiindulópontja.

Egy demokratikus jogállamban a helyi önkormányzatiság a választópolgárok közösségeinek, önrendelkezési jogának alkotmányos elismerését jelenti. Az önrendelkezési jog magában foglalja, hogy a helyi közösségek felismerjék a közös célokat, szervezkedjenek, a közös cél érdekében a közös ügyeket ők maguk intézzék. Az önkormányzat fogalmának megértéséhez szükség van az önkormányzás fogalmának ismeretéhez. Az önkormányzás fogalma magában foglalja az önszerveződést, mint a saját szervezet kialakítását, a saját jogon való döntést, az önszabályozást, mely az önálló normaalkotást teszi lehetővé, és az önfejlesztést, önkorrekciót. A funkcionális oldal esetében fontos még a gazdasági-pénzügyi autonómia is.²⁴ Az önkormányzatiság a demokrácia elvéből is levezethető, helyi közösséget átfogó, településekre kiterjedő, önálló működéseket létrehozó, a vármegyei rendszerből kialakult önkormányzatok létrejöttét biztosítja.²⁵

„Az önkormányzáshoz való jog alapjog, amit a polgárok különböző módon szervezett közösségei kollektív emberi jogként

²¹ VARGA Zs. András: Jogállamiság. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 366.

²² VARGA Zs. i. m. 367.

²³ VARGA Zs. i. m. 368.

²⁴ KISS i. m. 430–449.

²⁵ Ld. bővebben VARGA Ádám: Gondolatok a helyi demokráciáról. In: EL BEHEIRI Nadja – SZABÓ István (szerk.): *Viginti Quinque Annis II. Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. jubileumi tanévében*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 525-543.

gyakorolhatnak.”²⁶ Ezen megállapítás azonban vitatott a jogtudományban, az Alkotmánybíróság nem tekinti alapjognak, pusztán egy olyan csoportnak, amire nem terjednek ki az alapjogok alkotmányos korlátozásának tesztje.²⁷

A demokratikus társadalmak elismerik bizonyos közösségek valamilyen mértékű függetlenségét, önrendelkezését, saját ügyekben gyakorolt önálló döntési jogát. Az autonómia lényegét illetően az államon belül egy adott közösség függetlenségét jelenti, önállóságát, önrendelkezését, másoktól való elkülönülését és jogát jelenti, valamint azt is, hogy ezek a közösségek meghatározott kérdésekben saját intézményeik útján önállóan szabályoznak és döntenek. Az önkormányzás, mint tevékenység, magában foglal egyfajta önszerveződést, saját jogon való döntések meghozatalát, önszabályozást, öngazgatást, önkorekciót és önfejlesztést.²⁸

A helyi önkormányzás tekintetében vannak felelősségi és kötelezettségi szabályok, melyek az Alaptörvénnyel állnak összefüggésben, melynek lényege, hogy az állampolgárok kötelesek hozzájárulni a közösségi feladatok ellátásához. Az önkormányzatok lényege a helyi közügyek ellátása és a közhatalom gyakorlása.²⁹

De ahhoz, hogy ezeket a helyi közügyeket ellássa és a hatalmat gyakorolhassa, minek is kell érvényesülnie? Természetesen a szubszidiaritás elvének, mely jól kitűnik a fentiek alapján, hogy nem csak az Európai Unió tekintetében nagyon fontos, hanem az önkormányzatok mindennapi működésében és létjogosultsága kérdésében is.

A kistéleplési önkormányzatok iránti kutatásomat egyetemi tanulmányaim második évében kezdtem, előtte csendes megfigyelője voltam a kis falvam elnéptelenedésének. Már a kutatásom kezdetekor szembesültem azzal, hogy a decentralizáció és autonómia mellett a szubszidiaritás a legfontosabb elve az önkormányzatok működésének és létjogosultságának. Ezen elv érvényesülése nélkül véleményem szerint gyakorlatilag üressé válna az önkormányzatiság.

²⁶ SZEGVÁRI Péter: Az önkormányzatiság. In: HASKÓ Katalin (szerk.): *Tanulmányok a demokráciáról*. Budapest, Munkásakadémia Alapítvány, 1998. 43.

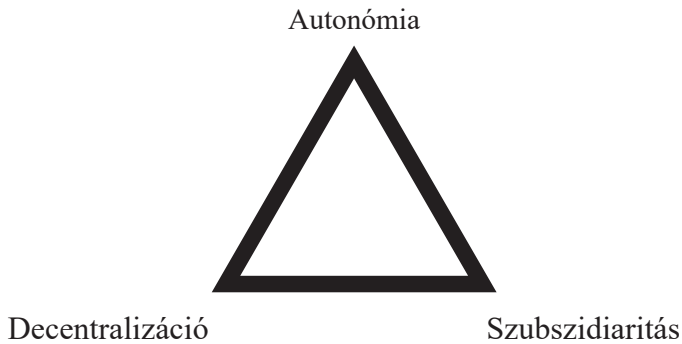
²⁷ VARGA Ádám: Van-e jelentősége a helyi önkormányzathoz való jog alapjogként tételezésének? *Alkotmánybírósági Szemle*, 2021. 1.szám 3.

²⁸ TEMESI István: Gondolatok az önkormányzati alapjogokról. *Új Magyar Közigazgatás*, 2010/12. 27.

²⁹ PATYI András – VARGA Zs. András: Általános közigazgatási jog. Dialóg Campus, Budapest, 2013. 308–328.

Fentebb említett elvek, tehát lényegüket tekintve összekapcsolódnak az önkormányzatok színterén, viszont nem is sérthetik meg egymást.

Vannak vélemények, melyek alapján a szubszidiaritás elve a decentralizáció kísérőelve. A többszintű kormányzást is a szubszidiaritás elve hatja át, hiszen az határozza meg, hogy milyen döntéseket mely szinten kell szabályozni, nem szabad azokat egytelen hatalmi szintre összpontosítani.³⁰ Az önkormányzat az autonómiára támaszkodik, a decentralizáció a szervezeti felépítettségére ad válasz, de mi a szubszidiaritás akkor? Véleményem szerint itt a háromszög egyik oldalát jelzi, amely gyakorlatilag a létjogosultságát és önrendelkezésének alapját adja meg.

Ezen ábra jól szemlélteti fentebb kifejtetteket, mely szerint a szubszidiaritás a decentralizáció kísérőelve, az autonómia pedig az önkormányzat lényege, a háromszög csúcsa, melyből, ha egy elem is hiányzik, már nem azt az alakzatot kapjuk.

Itt jön képbe a decentralizáció, ami pedig a hatásköri és illetéségi területi megosztásokat adja, mely alapján a helyi önkormányzatok egymással nincsenek alá-fölé rendeltségi viszonyban, egyenlőek, egy közigazgatási szinten helyezkednek el, mindegy, hogy egy 5000 lakosú városról, vagy egy 200 lelket számláló faluról beszélünk.

A decentralizációnak a térbeliség szempontjából van óriás szerepe. A decentralizációhoz két tényező szükséges, egyrészt a közzjogi jogállás, másrészt a megfelelő költségvetési modell megválasztása. Ezek időbeli változásai és működési gyakorlatuk eltérő modelleket produkál.³¹

³⁰ Soós Edit: A szubszidiaritás, mint a többszintű kormányzás működését meghatározó alapelv. In: FERWAGNER Péter Ákos – KALMÁR Zoltán (szerk.): *Távolabbra tekintve, Tanulmányok J. Nagy László 65. születésnapjára*. Szeged, Universitas Szeged, 2010. 57.

³¹ PÁLNÉ Kovács Ilona: *Jó kormányzás és decentralizáció*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2014. 20.

A decentralizáció és a szubszidiaritás szorosan hat egymásra, az egyik oldal az állam döntése, a másik pedig helyi közösségek igénye. Az állam a decentralizáció útján önmagát is korlátozza, mert hatásköröket ró az önkormányzatokra, amelyeket nem vehet vissza.³²

Magam is úgy vélem, hogy a szubszidiaritás és a hatalom vertikális megosztásának összefüggései ott mutatkoznak meg, amikor a központi hatalom egy közfeladat ellátásának helyi szintre helyezéséről dönt.

2. Szubszidiaritás a kis lélekszámú településeken és a gyakorlati működésben

Mindezen csomóponti kérdések felvetését követően a hangsúly a kistélepülésekre terelve azt érdemes megvizsgálni, hogy milyen változásokon mentek át a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény (a továbbiakban: Mötv.) hatálybalépésével, valamint legfontosabb kérdés, amire választ keresek, hogy vajon ma egy kistépülésen érvényesül-e a szubszidiaritás elve, vagy csupán egy letűnt kor hátrahagyott eszméje?

Ahogy a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény (a továbbiakban: Ötv.) fogalmazott: „1. § (1) A község, a város, a főváros és kerületei, valamint a megye önkormányzata (a továbbiakban: helyi önkormányzat) a feladat- és hatáskörébe tartozó helyi érdekű közügyekben (a továbbiakban: helyi közügy) önállóan jár el”,³³ míg az új Mötv. már jogként tekint rá, hiszen a 3. § (1) bekezdése szerint a helyi önkormányzás joga a települések (települési önkormányzatok) és a megyék (területi önkormányzatok) választópolgárainak közösségét illeti meg.³⁴

Ebben a tekintetben tehát pozitív irányban változást értünk el, mintegy a szubszidiaritás elvének hidat adva, jogként jelenik meg a helyi önkormányzathoz való jog.

Sajnos ezt leszámítva megannyi hatáskört, amit a régi Ötv. még helyi közügynek tekintett, áttettek a járási hivatalok, vagy épp más közigazgatási szerv kezébe.

Ahogy Balázs István fogalmaz, „a korábbi széles feladatkörre alapozott liberális szabályozás feladása történt, egy, az állami szervezeti rendszerbe

³² VARGA Á. (2021a) i. m. 472.

³³ 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról.

³⁴ 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól.

mélyrehatóbban integrált olyan önkormányzati rendszer létrehozása, melyben a központi állami szervek helyi önkormányzatokat befolyásoló eszközrendszere erős és operatív jellegű”³⁵

Vannak nézetek, melyek alapján a változások a szubszidiaritás fogalmának kiüresedését jelentik, vannak ezzel ellentétesek is, melyek az új rendszert hatékonyabbnak látják a nagyobb fokú kontroll mellett.

A továbbiakban áttekintem az Ötv. és Möt. által megfogalmazott olyan feladatokon, melyeket az Ötv. még tartalmazott, az Möt. azonban már nem.

Az első és talán legradikálisabb változás az alap-és középfokú oktatás hatáskörének elvesztése, melyet pénzügyi hatékonyság indokával magyaráztak, azonban ehhez az is hozzátartozik, hogy ezen változás bekövetkezésével nagyon sok alsó tagozatot üzemeltető kistéleplésen lévő általános iskola bezárt. A hatékonyság tekintetében szociológiailag valóban fontos, hogy a gyermekek nyolc éven át ugyanazon intézménybe járjanak, ne érje őket folyamatos váltás, azonban ennek a másik oldala, hogy egy pár száz fős település csupán ekkora iskolát tudott fenntartani, mind pénzügyi, mind szervezési szempontokat vizsgálva. A szubszidiaritás elvével vizsgálva véleményem szerint az oktatás, mint benne van a nevében is közoktatás, nem csupán egy helyi szinten alkalmazandó dolog, az egész országban azonos hálózatokon folyik a tanítás, így véleményem szerint ez nem minősül a szubszidiaritás elvébe ütközőnek. A hatékonyság szempontjából nézve valóban kielégítőbb az új szabályozás.

Egészségügyi ellátások tekintetében csupán a háziorsói ellátás maradt, mellyel az 1000 fő alatti települések küszködnek, általában 2-3 település összefog, ezek egyébként is közös önkormányzati hivatalban látják el működésüket, és így tesznek a háziorsói ellátás tekintetében is, mely nagyban megnehezíti a helyiek életét. A helyi vizsgálataim alapján két eset szokott előfordulni, vagy délelőtt a háziorsós egyik településen, délután pedig a másikon, vagy be van osztva mely napokon mely településen látja el rendelését. Ez sajnos nem a leghatékonyabb mód, de ilyen kistéleplések tekintetében más lehetőség nincs.

A legfontosabb kikerült hatáskörök körébe tartozik a kéményseprő-ipari tevékenység átszervezése, a személyi okmányok kiadása, a szabálysértések szankcionálása, építésügyi hatáskörök gyakorlása. Ezek többnyire a kormányhivatalok hatáskörébe került, melyek mintegy a régi járásokra emlékeztetően működnek. A jegyző által gyakorolt hatáskörök is igencsak lerövidültek. Ezek magyarázata a hatékonyság, célszerűbb és szakszerűbb működés volt.

³⁵ BALÁZS István: Az önkormányzatokra vonatkozó szabályozás átalakulása. *MTA Law Working Papers*. 2014/03.

Azonban, ha itt sorba megvizsgáljuk ezeknél a hatásköröknél a szubszidiaritás elvének érvényesülését, láthatjuk, hogy ezekben az esetekben szigorúan nézve sérül az elv. Nagyon sok olyan hatáskör került ki, amiket a lehető legalacsonyabb szinten kellene megoldani. Valamint ezeken kívül a magasabb fokú ellenőrzöttség is sérti a szubszidiaritás elvét, hacsak nem segítő szándékkal teszi azt, vagy ez már a társadalom helyes rendjének bomlasztása és bekebelezése lenne?

A társadalomfilozófiai értelemben vett szubszidiaritás az alsó szintek megerősítését és a megfelelő cselekvési szint megtalálását jelenti,³⁶ véleményem szerint azonban ezen hatáskörök elvétele azzal ellentétes. Véleményem szerint ugyanúgy párhuzamos vizsgálódás eredményének kellene lennie a hatáskörök vizsgálatának a helyi önkormányzatok szintjén, akárcsak az Uniós szintéren.³⁷

Ezek után felmerül a kérdés, hogy a gyakorlatban hogy működik a szubszidiaritás ezeken a kis lélekszámú településeken. A legfontosabb kiindulópont a közösség, a helyi közösség kialakítása. Ha nincs közösség, akkor nem is tud érvényesülni a szubszidiaritás elve. XI. Piusz pápa is a közösség szót használja az Enciklikában. A közösség a helyi polgárok együttes szövetségét jelenti.

A közösség fogalmának meghatározásakor sok elmélettel találkozhatunk. A görög polisok esetében is a „közösség” szó az emberek összetartozását és együttműködését jelentette, de helyhez kötöttséget is. Ronald L. Warren amerikai szociológus álláspontja szerint a közösség alatt olyan társadalmi alakzatot értünk, amely sajátos szocializációs folyamaton keresztül értékekkel ruhazza fel tagjait, amelyben érvényesül a társadalmi igény és a részvétel, de egyúttal kontroll is, megkövetelve a közösség értékeinek betartását. Ezen kívül érvényesül a társadalmi szolidaritás és a kölcsönös támogatás is, melynek segítségével a közösség tagjai megvalósíthatják azokat a feladatokat, amelyekre az egyedül álló személy nem lenne képes.³⁸

A kis lélekszámú települések szempontjából még inkább elengedhetetlen a közösség kialakulása és tovább élése, mint a nagyobb települések körében. Mondhatni, a közösség tartja életben a kistelepüléseket.

Véleményem szerint egy kistelepülésen a közösség színtere a kultúrház. Bergyár Elek sem gondolja másképp, szerinte kultúrháznak minden faluban lennie kell, ahol nincs, ott minél előbb célként kell kitűzni a felépítését és a

³⁶ FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 423.

³⁷ ORBÁN Endre: A szubszidiaritás kettős arca. In: KOVÁCS (szerk.) i. m. 105–111.

³⁸ KŐSZEGFALVI Gyula – LOYDL Tamás: *Településfejlesztés*. Budapest, ELTE Eötvös, 1999. 101.

művelés gyakorlását. Ez valóban nehézségekkel jár, azonban nem szabad csüggedni. Az akkori kor embere szerint az anyagi támogatás csak termény és munka lehet. Fekete István szerint a kultúrház a szellemi műveltség fókusza. Szerinte a kultúrházat lehetőleg közadakozásból kell felépíteni, vagy állami támogatás által, de ő is hangsúlyozza, hogy a falu népétől ne pénzt, hanem terményt és munkát kérjenek. Hangsúlyozza azt is, hogy bele kell vonni a faluban lévő egyesületeket, hogy akár előadásokkal támogassák a kultúrházat.³⁹

Láthatjuk, hogy a régi időkben a falvakban élő emberek nagyon szegények voltak, és pont ezért volt még nagyobb szükség a kultúrházakra, a szubszidiaritás színterére, hogy az emberek itt lelhessenek egy kis kultúrára a háború utáni időkben. Itt a falvak a szegénység melegágyai voltak, ahol az iskolázottság is nagyon alacsony volt.

Borsay Aladár gondolatait véleményem szerint a mai önkormányzati rendszerben is alkalmazni kellene. Szerinte a kultúrházakban kell lennie egy helyiségnek, amely a férfiak számára áll fenn, rádióval és újságokkal, mezőgazdasági, ipari szaklapokkal. A nőknek ugyanígy, csak ők fonással és varrással foglalkozhatnának.⁴⁰

Véleményem szerint ez a gondolat nem csak az 1930-as években volt jó, hanem ma is akár, a mai kor igényeire szabva, koedukáltan. Ma már a falvakban a kultúrházak csak néha rendezvények vagy házasságkötések színterei. De hol van ma már ez a közösségi szellem? A mai világban az emberek már nem ülnek le fonni vagy kötni, pedig pont, hogy az ilyen tevékenységeknek van közösségépítő szerepe. Az ilyen csoportos foglalkozások segíthetnek hozzá a közösségépítéshez. Vagy akár egy közös projekt szervezése, egy jótékonyági bál tartása, amiből a befolyó összeget a falu céljaira lehetne fordítani. De ma a 21. században a Magyar Faluprogram virágzása alatt nincs már olyan cél, amit egy pályázattal ne lehetne megugrani. De ahhoz, hogy pályázatokat nyújtson be az önkormányzat, szükség van közösségre is, aki igényli ezeket. Legyen igény egy kultúrház felújításra, egy játszótér építésre, közösségi park kialakításra, akár egy kilátó felépítésére, ahonnan az emberek csodálhatják a környezetet, amiben élnek.

A kistelepülések körében feltétlenül látni kell, hogy a probléma abból adódik, hogy kevesen lakják ezeket a falvakat és a közösség is elenyésző ezáltal. Már nem olyan, mint a régi időkben, hogy a falu lakói segítik egymást és együtt

³⁹ ZOMBOR Gábor: Hogyan látják a leendő tanítók a falu problémáit s a falu anyagi és szellemifelemelése terén reájuk váró feladatokat? *Néptanítók Lapja*, (Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda) 1939. 10–11.

⁴⁰ ZOMBOR i. m. 10–11.

szerveznek meg mindent. Ma már noszogatni kell az embereket, hogy részt vegyenek egy programon vagy kezdeményezésen, vagy egyáltalán részt vegyenek a választásokon.

Ábrány Sándor szerint a falu egyházi és világi vezetői között is jó viszonynak kell lennie. A kettőnek egységben kell lennie a kistelepüléseken, hiszen a mai egyházközség és az önkormányzat egymással függő viszonyban van, mindkettőnek támogatni kell egymást, akár közös eseményeket is létrehozni a közösségépítés jegyében. Hiszen minden településen találkozhatunk különböző klikkekkel, ilyen pl. a templomba járók közössége, a fiatalok közössége, a népdalkörösök, a szülői munkaközösség, a vállalkozók, a polgárőrök, a különböző alapítványok. Ezeknek mind együtt kell működniük a falu érdekében. Szalkó József szavaival élve pedig szükség van a kultúrházakban könyvtárra, ami a közösség szellemi fejlődését segíti elő.⁴¹

Mindezek szükségesek a közösség kialakulásához és fejlődéséhez, hiszen enélkül a szubszidiaritás gondolata érvényre sem jutna.

Ezek megvizsgálása után pedig a nagy kérdés, hogyan fejlődhetnek ezek a kistelepülések? Hogy érvényesülhet jobban a szubszidiaritás elve a kis lélekszámú településeken?

A kistelepülések története a vármegyerendszer kialakulására vezethető vissza. Az államalapítás időszakában a királyi udvartartásból alakul ki a központi igazgatás, amely akkoriban inkább a védelmi funkciók alapja volt. A központi igazgatás fontos szereplői a királyi tanács és a nádor intézménye. A központi hatalom kiépítésével jöttek létre a vármegyék. A vármegye a legrégebbi köz-igazgatási és önkormányzati szervünk. Fő céljuk a helyi igazgatás, de azonban megyei szinteken ellátták a katonáskodás és adószedés feladatát is. A falu önkormányzása a helyi közösségre vonatkozott, ennyi demokráciát élvezhettek.⁴²

A kistelepülések megszilárdulása és fejlődése a tatárjárást követő időkben kezdődött el, általánossá vált a faluhálózat, kialakult a mezővárosok hálózata. A török megszállás idein nagyon sok kistelepülés elpusztult, felégették azokat abban az időben. Ezután csak lassan indult meg a fejlődés, melyet újból megakasztott a világháború. Ezt követően a nagy fejlődés az 1971. évi Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió megjelenésével kezdődött.⁴³

A kistelepülések fejlesztéséhez nagyon sok tényezőt kell megvizsgálni, ezek a tényezők különféle jellegűek lehetnek, megkülönböztethetünk természeti,

⁴¹ ZOMBOR i. m. 10–11.

⁴² PÁLNÉ (2008) i. m. 113–126.

⁴³ KŐSZEGFALVI–LOYDL i. m. 7–17.

gazdasági, társadalmi, műszaki, ökológiai, strukturális és irányítási hatótényezőket. Ezeknek a szerepe és jelentősége történelmileg változó. Pl.: a földrajzi fekvés meghatározója a közlekedési kapcsolatoknak, vagy akár a régi időkben a hadviselés szempontjából is fontos szerepe volt. A várakat dombtetőre építették, mert könnyebben védhetőek voltak ezáltal. Körülöttük kisebb falvak alakultak ki. A víz szerepe is nagyon fontos volt, de olykor nem csak segítség, hanem akadály is volt. A településfejlődés szempontjából vizsgálnunk kell a különböző települések altípusait is. Ilyen vizsgálati ismérvek lehetnek a település nagysága, földrajzi fekvése, a település szerkezete. A magyarországi településrendszer fejlődése az ötvenes évektől figyelhető meg. Az infrastruktúra folyamatos fejlődésével a távolságok is rövidültek a nagyvárosok és a falvak között.⁴⁴

A rendszerváltás előtti időszakban a pártállami társadalomirányítási rendszer állt fenn, aminek jellemzője az volt, hogy a hatalom egy kézbe koncentrálódott és a párt által vezényelt hierarchikus döntési struktúra állt fenn. A hatalomkoncentráció mindvégig megfigyelhető volt, azonban az 1971-es tanácstörvényt követően a helyi államigazgatás függetlenségi törekvése a politikai hatalom erejének csökkenésével folyamatosan erősödött. 1971-ben megszűntek a járási tanácsok, valamint csökkent a járások száma és súlya, a települések és a megye közötti korlátozott jogosítványokkal rendelkező közvetítővé vált. Ezzel együtt a települések szabadsága nőtt. Ekkor létrejött a városkörnyékiség kategóriája, melynek lényege, hogy a város és vonzáskörzetébe tartozó települések sajátos közigazgatási kapcsolatot hoztak létre, valamint megjelent a társulás lehetősége és a közös fejlesztések lehetősége. Erősödött a település-megye kapcsolat, melyet eddig a járások osztottak ketté.⁴⁵

1984-ben a járások teljesen megszűntek, ezzel együtt kezdetét vette a városkörnyékiesítés időszaka. Az érdekképviseleti fórum a megyei tanács volt, és létrejött az úgynevezett két-és félfokú igazgatás rendszere. A közös tanácsokba tartozó településeken megválasztott tanácsstagok előljárási jogokat alkothattak, ez növelte a települési érdekek helyi érvényesítését. Önálló gazdálkodásról azonban nem beszélhetünk. Az 1980-as évek végén politikai hatalom csökkenő ereje növelte az önállóságot. Az utolsó tanácsciklusban már olyan helyi politikusokat választottak meg, akik változtatni akartak. A helyi politika meghatározó alakja a párttitkár helyett a tanácselnök volt. Ekkorra egy olyan szakemberekből álló csoport alakult ki, akik szakmai képzettséggel segítették a

⁴⁴ KÓSZEGFALVI–LOYDL i. m. 27–31.

⁴⁵ ZONGOR Gábor: Az önkormányzati igazgatás tíz éve Veszprém megyében. In: ZONGOR Gábor – AGG Zoltán (szerk.): *Rendszerváltó önkormányzatok*. Veszprém, Közigazgatási és Informatikai Szolgáltató Iroda, 2001. 9–41.

helyi közigazgatást. Az időközi választásokkal a tanácstestületben is megjelentek a pártok képviselői, megnyílt a társadalmi nyilvánosság.⁴⁶

A társadalmi nyilvánosság megnyílása akkoriban erősítette a szubszidiaritás elvét is. A Tanácsok működésével a helyi lakosok is beleszólhattak a település fejlődésébe. Akkoriban nagyobb önállósággal rendelkeztek ezek a Tanácsok, mint a mai önkormányzatok, tehát szigorúan véve akkoriban jobban érvényesült a szubszidiaritás elve, mint ma.

A kis lélekszámú települések körében fontos megemlíteni a kistérség fogalmát, ami gyakorlatilag a régi járási rendszer hozománya. A kistérség fogalom maga az a területi ügyek vonatkozásában az első, mondhatni közvetlen területi egységet jelent. Általában kistérségnek a több szomszédos falvak szimbiózis szerű együttélést jelenti, lényegében a helyi közösség közös programok és események által válik egy még nagyobb közösséggé. Hiszen kistérségek esetén nagyon kis lélekszámú falvak közösségéről beszélhetünk.⁴⁷

A fejlődésnek akár a kistérségek feltámasztása is lehetne az egyik motorja, hiszen ezzel is a közösségépítést támogatnánk, és ahol van közösség, ott lesz törekvés is.

A kistérségi szint felett helyezkedik el a megye. A megyei önkormányzatok feladatairól a Möt. rendelkezik. Kötelező feladatai közé tartozik a területfejlesztés, vidékfejlesztés és területrendezés. A megyei önkormányzatok közreműködnek a megyei jogú városokkal a területrendezés érdekében. A megyei önkormányzat legfőbb szerve a megyei közgyűlés, mely saját tagjai közül elnököt választ.⁴⁸

Tehát a megyei önkormányzat egyik feladata a vidékfejlesztés. Ebbe beletartozik a kis települések fejlesztése, azonban az Möt. a kapcsolattartást csak a megyei jogú városok önkormányzatával írja elő.

Látszódik tehát, hogy a fejlődés elősegítéséhez a megyei önkormányzatokra is szükség lenne, nagyban hozzá tudnának járulni a közösségépítéshez és a területfejlesztéshez, csak a megfelelő feladatokat kellene a kezükbe adni.

A közösségfejlesztés alatt egy olyan folyamatot értünk, amely eredményeképp az emberek képessé válnak arra, hogy a helyi közösségekben maguk határozzák meg a sorsukat alakító viszonyokat. Tehát egyik oldalról a polgárait

⁴⁶ ZONGOR i. m. 9–41.

⁴⁷ KŐSZEGFALVI–LOYDL i. m. 88.

⁴⁸ FÁBIÁN Adrián: *Kommentár az önkormányzati törvényhez*. Budapest, CompLex, 2013. 118–121.

kísérli meg szervezni, alkalmassá tenni őket a sorsukért történő fejlődéshez, a közösség előterében a közérdek áll.

Az Möt. alapján: „(2) A helyi önkormányzás a helyi közügyekben demokratikus módon, széles körű nyilvánosságot teremtve kifejezi és megvalósítja a helyi közakaratot.”⁴⁹ A helyi közügyekhez pedig mindenféleképp szükség van helyi közösségre, hiszen a közösség által alakultak ki a közügyek is a történelem folyamán. Ilyen helyi közügy pl.: a településfejlesztés, temető fenntartás, óvoda fenntartás és minden olyan feladat, amit az Möt. meghatároz.

Végso soron maguk az önkormányzatok is a közösség érdekében jöttek létre, minden a közösségre vezethető vissza, ahogy XI. Piusz pápa enciklikájában is. A közösség pedig a szubszidiaritás elvének egyik alapköve, hiszen a közösség adja az alapját annak, hogy ezen elv megszülethessen, a közösséget próbálja védeni, azt, hogy a közösségek a leghatékonyabban működhessenek, és ha ezt a hatékonyságot a legkisebb szinten tudjuk elérni, akkor azt ne ruházzuk át egy nagyobb szintre. Tehát végso soron a feladatot ott oldjuk meg, ahol az jelen vannak, a lehető legalacsonyabb szinten.

A szubszidiaritás érvényesülésének a szintje ezeken a kistelepüléseken koronként változott, volt, hogy nőtt, volt, hogy csökkent. De talán nem is az érvényesülés mértéke a fontos, hanem a hatékonyság elérése és a közösségek fejlődése.

Láthatjuk, hogy a kistelepülések fejlesztésének egyik alapköve a szubszidiaritás érvényesülése, a közösség megléte és igénye ehhez a fejlődéshez. A kis lélekszámú településeken a legnagyobb problémát nem is a szubszidiaritás elvének érvényesülése jelenti, bár ez is fontos, hanem magának a közösségnek az igénye, pontosabban inkább a közösség hiánya. Község nélkül pedig a szubszidiaritás is csak egy kiüresedett fogalommá válik.

Jelen kutatásomat a kis lélekszámú települések fejlesztésére alapoztam, arra, hogy ezek a kistelepülések fennmaradjanak a mai rohanó világban is. A fennmaradásuk egyrészt függ a helyi közösségektől is, az összetartó erejüktől és a közigazgatási berendezkedéstől, hogy a ‘falu’ kifejezés fennmaradjon, és tovább éljen.

⁴⁹ 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól.

A XXI. SZÁZAD VERSENYJOGA

Elérkezett a vállalkozások feldarabolásának kora?

OROSZI Fanni*

1. Bevezetés

Szerkezeti jogorvoslatok alkalmazására az Európai Unió versenyjogában 2004. május 1. óta van lehetőség: ekkor vált alkalmazandóvá az 1/2003/EK rendelet.¹ A versenyjogi jogorvoslatok között az 1/2003/EK rendelet 7. cikk (1) bekezdése szerint megkülönböztethetünk magatartási és strukturális vagy másnéven szerkezeti jogorvoslatokat, mely megkülönböztetés a legszélesebb körű osztályozásnak tekinthető.² A magatartási jogorvoslatok tevőleges (valaminek a megtételére kötelezés) és tiltó (valaminek a meg nem tételére kötelezés) jellegűek lehetnek. A strukturális jogorvoslatokra vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre egy széles körben elfogadott, egységes definíció. A strukturális jogorvoslatok többek között az arra kötelezett vállalkozás egyes üzletágainak értékesítését vagy esetleg a nyújtott szolgáltatások mentén a vállalkozás több részre történő felosztását jelenthetik. A strukturális jogorvoslatokra utal tehát a vállalkozások feldarabolásának intézménye, mely vissza-visszatérő szereplő a versenyjogi jogorvoslatok körében. A strukturális jogorvoslatok alkalmazásának célja a versenyjogi jogsértés folytatásának megakadályozása és a verseny helyreállítá-

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ A Tanács 1/2003/EK Rendelete (2002. december 16.) a Szerződés 81. és 82. cikkében meghatározott versenyszabályok végrehajtásáról. HL L 001, 04/01/2003 1–25. o. (A továbbiakban: 1/2003/EK rendelet.) Az 1/2003/EK rendeletet megelőzően alkalmazandó jogszabály, az úgynevezett 17. sz. Rendelet (17. sz. Rendelet, az Első Rendelet a Szerződés 85. és 86. cikkének végrehajtásáról, HL 013, 1963. 0204-0211. o.) a szerkezeti jogorvoslatok alkalmazását nem tette lehetővé.

² Frank MAIER-RIGAUD – Benjamin LOERTSCHER: Structural vs. Behavioral Remedies. *CPI Antitrust Chronicle*, 2020. április. (Elérhető: <https://tinyurl.com/5b4xw5bh>).

sa.³ Azonban mind az Amerikai Egyesült Államokban, mind az Európai Unió versenyjogi gyakorlatában a vállalkozások feldarabolása az eddigiekben kisebb szerepet kapott. Különösen így van ez az antitröszt területén: fúziós ügyekben ugyanis gyakoribb az összeolvadás vagy a felvásárlás jóváhagyásának valamely üzletág vagy vállalkozásrész elidegenítésétől történő függővé tétele. Jelen tanulmány főként az antitröszt területére (ti. erőfölénnyel visszaélés, tiltott megállapodások) összpontosítva kívánja megválaszolni a tanulmány címében feltett kérdést, vagyis azt, hogy tényleg elérkezett-e a vállalkozások feldarabolásának kora az úgynevezett ‘big tech’ felvirágzásával vagy azok továbbra is az antitröszt utolsó választásának⁴ tekinthetőek?

2. A rendelkezésre álló versenyjogi alapok az Európai Unióban és az Amerikai Egyesült Államokban a strukturális jogorvoslatok alkalmazására

A vállalkozásokkal szemben alkalmazott strukturális jogorvoslatok alkalmazására jelenleg is rendelkezésre áll a jogi háttér mind az Európai Unióban, mind az Amerikai Egyesült Államokban, alkalmazása azonban mégis kivételesnek tekinthető.

2.1. A strukturális jogorvoslatok alkalmazása az Európai Unióban

Az Európai Unióban az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSZ) 101. és 102. cikke megsértésének megállapítása és megszüntetése kapcsán az 1/2003/EK rendelet 7. cikk (1) bekezdése az alábbiakat mondja ki:

„Ha panasz vagy saját kezdeményezése alapján eljáró Bizottság megállapítja a Szerződés 81. [101.] vagy 82. [101.] cikkének megsértését, határozatban felszólíthatja, az érintett vállalkozásokat és vállalkozások társulásait, hogy fejezzék be a jogsértést. E célból az elkövetett jogsértéssel arányos, a jogsértés tényleges megszüntetéséhez szükséges mértékű, magatartásra vonatkozó vagy szerkezeti jogorvoslati intézkedéseket tehet. Szerkezeti

³ Wei WANG: Structural Remedies in EU Antitrust and Merger Control. *World Competition*, Vol. 34., no. 4. (2011) 571–596.

⁴ Uo.

jogorvoslati intézkedéseket csak akkor lehet megtenni, ha nem áll rendelkezésre ugyanolyan hatékony, magatartásra vonatkozó jogorvoslat, vagy ha az ugyanolyan hatékony, magatartásra vonatkozó jogorvoslat az érintett vállalkozás számára nagyobb terhet jelent, mint a szerkezeti jogorvoslati intézkedések. Ha a Bizottságnak jogos érdekében áll, azt is megállapíthatja, hogy a jogsértést a múltban követték el.”

Szerkezeti jogorvoslatok megtételére tehát abban az esetben van lehetőség az 1/2003/EK rendelet 7. cikk (1) bekezdésére alapozva, ha (1) nem áll rendelkezésre ugyanolyan hatékony magatartási jogorvoslat vagy (2) ha az ugyanolyan hatékony magatartási jogorvoslat nagyobb terhet jelent a vállalkozásra a szerkezeti jogorvoslatnál. A jogszabály szövegének értelmezéséből arra lehet következtetni, hogy a szerkezeti jogorvoslatok szubszidiárius szereppel bírnak a magatartási jogorvoslatokhoz viszonyítva.

Ezt az értelmezést az 1/2003/EK rendelet preambuluma 12. cikke⁵ is megerősíti és hozzáteszi, hogy a vállalkozás szerkezetének megváltoztatására irányuló jogorvoslat akkor arányos, ha a tartós vagy ismétlődő jogsértés kockázatáért a vállalkozás szerkezete tehető felelőssé.

Az 1/2003/EK rendelet 9. cikke (Kötelezettségvállalások) alapján is megtehető szerkezeti jogorvoslatok, ebben az esetben azonban az Európai Bizottság a vállalkozások által az eljárásban felajánlott kötelezettségvállalásokat teszi döntésével kötelezővé az eljárás alá vont vállalkozás(ok)ra. A szerkezeti jogorvoslat vállalkozás általi felajánlása hiányában azt az Európai Bizottság az 1/2003/EK rendelet 9. cikkére alapozottan kötelezővé tenni nem tudja.

A fenti 7. és 9. cikk alapján elfogadott szerkezeti jogorvoslatokat előíró döntések között azonban lényegi különbségek vannak. A 7. cikk alapján a Bizottság az eljárás alá vontaktól függetlenül, saját diszkréciójában dönt a jogorvoslat előírásáról, továbbá megállapítja a jogsértés megtörténtét is, és emellett bírság kiszabására is jogosult. Ezzel szemben a 9. cikk esetében az eljárás alá vontnak kell az eljárás során a szerkezeti jogorvoslatot (vagy esetlegesen egy magatartási és szerkezeti jogorvoslatokból álló csomagot) felajánlania, melyet a Bizottság

⁵ 1/2003/EK Rendelet, Preambulum, 12. cikk. „[...] Szerkezeti jogorvoslatot csak akkor kell kiszabni, ha vagy nem áll rendelkezésre ugyanolyan hatékony, a magatartásra vonatkozó jogorvoslat, vagy ha az ugyanolyan hatékony, a magatartásra vonatkozó jogorvoslat nagyobb terhet róna az érintett vállalkozásra, mint a szerkezeti jogorvoslat. *A vállalkozás szerkezete a jogsértést megelőző állapotának megváltoztatása csak abban az esetben arányos, ha jelentős a kockázata annak, hogy magából a vállalkozás szerkezetéből tartós vagy ismétlődő jogsértés következik.*” (Kiemelés a szerzőtől.)

elfogadhat. Ebben az esetben a jogsértés megtörténtét a Bizottság nem állapítja meg és bírságot sem szab(hat) ki, döntésével csupán az eljárás alá vont által tett kötelezettségvállalást nyilvánít(hat)ja kötelezővé.

Habár elméletben mind a 7., mind a 9. cikk alapján hozott döntés esetében ugyanazok a jogorvoslatok érhetőek el a Bizottság számára, a 7. cikk szerinti döntések inkább a múltbeli magatartások szankcionálására, a 9. cikk szerinti döntések pedig a versenyjogi kockázatok jövőbeli – például a vállalkozás feldarabolásával történő – csökkentésére koncentrálnak.⁶ Ez is indokolja azt, hogy a Bizottság miért nem nyúl gyakran a 7. cikk alapján hozott döntéseiben a szerkezeti jogorvoslatok intézményéhez.

Az Európai Bizottság szerkezeti jogorvoslatot elsőként 2008-ban, négy évvel az 1/2003/EK rendelet alkalmazandóvá válását követően alkalmazott, mégpedig az E.ON AG-val szemben⁷ Ezt a döntést az energiapiacra több hasonló döntés követte⁸. Ezekben a döntésekben azonban közös, hogy a Bizottság mindet az 1/2003/EK rendelet 9. cikkére alapozottan hozta meg, tehát az eljárás alá vontak által tett vállalásokat tette kötelezővé.

Az 1/2003/EK rendelet két fent ismertetett cikke egyfajta kombinációjának, hibrid ügynek tekinthető az ARA Foreclosure ügy.⁹ A Bizottság megállapította, hogy az Altstoff Recycling Austria (ARA) visszaélt erőfölényes helyzetével a háztartási hulladékok kezelésének ausztriai piacán, amivel megsértette az EUMSZ. 102. cikkében foglalt erőfölénnyel való visszaélésre vonatkozó tilalmat. Az ügy érdekessége, hogy a Bizottság az 1/2003/EK rendelet 7. cikkére alapozottan döntött a szerkezeti átalakítás mint jogorvoslat alkalmazása mellett, melyet azonban a jogsértő vállalkozás ajánlott fel kötelezettségvállalás gyanánt az ügy folyamán. Tehát elméletben az ügyet a Bizottság az 1/2003/EK rendelet 9. cikke alapján kötelezettségvállalás útján is lezárhatta volna, ebben az esetben azonban bírság kiszabására nem lett volna lehetősége. A Bizottság az ARA eljárás során tanúsított együttműködését 30%-os bírságcsökkentéssel jutalmazta, azonban a kiszabott 6 millió eurós bírság így is jelentős volt.

A Bizottság tehát legközelebb a strukturális jogorvoslatok tisztán az 1/2003/EK rendelet 7. cikke szerinti alkalmazásához az Ara ügyben jutott. A Bizottság ugyanis az eljárás alá vont által felajánlott kötelezettségvállalás elfogadása és az ügy jogsértés megállapítása nélküli lezárása *helyett* döntött úgy, hogy a

⁶ *Competition Policy Brief*, 2014/3. <https://tinyurl.com/2v96fw4k>

⁷ AT.39388 – German electricity wholesale market ügy.

⁸ Ld. pl. 39402 RWE/Gas/Foreclosure ügy.

⁹ AT.39759 – ARA Foreclosure ügy.

jogsértést megállapítja, az eljárás alá vont által felajánlott kötelezettségvállalást mint szerkezeti jogorvoslatot írja elő és egyben bírságot is kiszab.

2.2. A strukturális jogorvoslatok alkalmazása az Amerikai Egyesült Államokban

Az alábbiakban rövid kitekintést teszek az Amerikai Egyesült Államokba a szerkezeti jogorvoslatok múltja tekintetében. Az 1890-es Sherman Act, az azt módosító 1914-es Clayton Act és az ugyancsak 1914-es Federal Trade Commission Act képezik az Egyesült Államok versenyjogának alapját. A Sherman Act 1. szakasza a kereskedelmet korlátozó megállapodásokra, 2. szakasza pedig a monopolizációra, ennek kísérletére és az ezekre irányuló megállapodásokra vonatkozóan tartalmaz rendelkezéseket. A Sherman Act 1. szakasza az EUMSZ 101. cikkével, 2. szakasza pedig az EUMSZ. 102. cikkével vonható párhuzamba. A Clayton Act azon összefonódásokat és felvásárlásokat tiltja, melyek korlátozzák a versenyt, tehát a 139/2004/EK rendelettel állítható párhuzamba az európai uniós versenyjogi szabályok közül.

A fenti jogszabályokra alapítottan az Amerikai Egyesült Államokban több vállalkozás feldarabolását is sikeresen elvégezték az elmúlt több, mint 100 évben, egyes esetekben pedig csupán megkísérelték azt. A Standard Oil vállalatot 1911-ben 34 kisebb vállalkozásra osztották fel, miután horizontális és vertikális terjeszkedésének eredményeként kiszorította versenytársait a piacról.¹⁰ Az ügyet több hasonló feldarabolás követte. Nem arattak azonban osztatlan sikert a korábbi 1960-as és 1970-es évek fordulójára tehető, vállalkozások feldarabolására irányuló törekvések az Amerikai Egyesült Államokban (ilyennek tekinthető például az IBM feldarabolására tett sikertelen próbálkozás).¹¹ A vállalkozások feldarabolására a Sherman Act 2. szakaszát vagy egyéb, speciális szabályozási aktusokat javasoltak, azonban az 1970-es években jelentkező, a kormány gazdaságba történő beavatkozásához való szkeptikus hozzáállás miatt a törekvések egy időre elhaltak.¹² A Standard Oil feldarabolása mellett a leggyakrabban említett strukturális jogorvoslatokkal végződő ügy az AT&T 1984-es feldarabolása, melynek során a telekommunikációs vállalatot 8

¹⁰ Frederick REESE: 15 companies the U.S. government tried to break up as monopolies. <https://tinyurl.com/y3zxwx25>

¹¹ Richard A. POSNER: *Antitrust Law*. Chichago–London, The University of Chicago Press, 2001. 102.

¹² Uo. 102.

kisebb részre osztották fel.¹³ Ezt követően a 2001-es Microsoft ügyben a kerületi bíróság bírója úgy ítélte meg, hogy a Microsoft-ot, bár állítólagos monopol hatalmát nem múltbeli fúzióinak köszönheti, két vállalatra szükséges bontani.¹⁴ Az ügy végül megegyezéssel, a Microsoft által vállalt magatartási jogorvoslatokkal végződött. Az 1984-es AT&T felosztás óta tehát nem voltak sikeresek az amerikai jogalkalmazók a strukturális jogorvoslatok terén, és bár az Amerikai Egyesült Államokban több alkalommal is sor került szerkezeti jogorvoslatok alkalmazására, a feldarabolás ennek ellenére is ritkának tekinthető és azt kevés iparágban alkalmazták a múltban.¹⁵ A (sikeres) feldarabolások tárgyát képező vállalatok pedig jelentősen különböztek a mai digitális technológiai vállalatoktól gazdasági szervezeti felépítésük tekintetében.¹⁶

3. Mit hoz a jövő?

Mind az Európai Unióban, mind az Amerikai Egyesült Államokban folyamatos törekvés tapasztalható a digitális óriások megfékezésére, melynek egyik eszközének tekinthető azok feldarabolása. Az Európai Unióban a következőkben ismertetett digitális piacokról szóló jogszabály, az Amerikai Egyesült Államokban pedig többek között Elisabeth Warren 'big tech' feldarabolására irányuló javaslata és az amerikai Igazságügyi Minisztérium (*Department of Justice*) online kereskedelem állapotát bemutató jelentése kavarták fel az állóvizet a szerkezeti jogorvoslatok területén.

3.1. A strukturális jogorvoslatok a digitális piacokról szóló jogszabályban

A 2020 decemberében napvilágot látott digitális piacokról szóló jogszabály javaslatot (*Digital Markets Act* vagy DMA)¹⁷ 2022 nyarán fogadták el az európai

¹³ REESE i. m.

¹⁴ POSNER i. m. 102.

¹⁵ Diana L. MOSS: *Breaking Up Is Hard to Do: The Implications of Restructuring and Regulating Digital Technology Markets*. The Antitrust Source, 2019. október. 1–2.

¹⁶ Uo. 2.

¹⁷ Javaslát, Az Európai Parlament és a Tanács Rendelete a digitális ágazat vonatkozásában a megtámadható és méltányos piacokról (digitális piacokról szóló jogszabály). Brüsszel, 2020.12.15. COM(2020) 842 final [a továbbiakban: DMA].

uniós jogalkotók.¹⁸ A digitális piacokról szóló jogszabály egyfajta kiegészítése a rendelkezésre álló európai uniós versenyjogi szabályoknak, tehát nem helyettesítő, hanem *komplementer* szerepet fog betölteni a versenyjog mellett. A digitális piacokról szóló jogszabályt az online gazdaság egyre növekvő szerepe és annak sajátos jellemzőiből fakadó, mind a végfelhasználókat (fogyasztókat), mind az üzleti felhasználókat érintő tisztességtelen gyakorlatok és feltételek kezelésére hozták létre.¹⁹ A kapuőr vállalkozások méretére a digitális piacokról szóló jogszabály egésze nagy hangsúlyt fektet, sőt, alkalmazásának hatályát is a vállalkozások nagysága alapozza meg: a jogszabállyal azonban az alapvető platformszolgáltatók pusztán nagysága válhat a jövőben gyanússá, függetlenül a méretükből származó érdemektől.²⁰ Az új szabályok nem vonatkoznak azonban minden nagy platformszolgáltató vállalkozásra. A jogszabály hatálya ugyanis csak az úgynevezett 'kapuőrökre' terjed ki.²¹ Kapuőrré olyan alapvető platformszolgáltató minősíthető, amely jelentős hatást gyakorol a belső piacra; olyan alapvető platformszolgáltatást működtet, amely fontos kapuként szolgál az üzleti felhasználók számára a végfelhasználók eléréséhez; és állandósult és tartós pozíciót élvez műveletei során, vagy a közeljövőben várhatóan ilyen pozícióra tesz szert.²² A digitális piacokról szóló jogszabály nem tekinthető szektorális szabályozásnak, hatálya sokkal inkább az alapvető platformszolgáltató vállalkozások méretén és gazdasági szempontú fontosságán alapul.²³ Nem határozható meg ugyanis a gazdaság egy elkülönült *digitális* szektora: a gazdaság minden szektorában találunk olyan vállalkozást, mely használ digitális szolgáltatásokat, beleértve például a mezőgazdaságot is.²⁴ Az új szabályozás *ex ante* típusú szabályozásnak minősül ellentétben a például az erőfölényes

¹⁸ DMA: Council gives final approval to new rules for fair competition online. <https://tinyurl.com/3p6cdxx2> (Módosításokkal egybefoglalt változat, 2022. július 5. <https://tinyurl.com/yvj8zwc6>).

¹⁹ DMA Preamble (1)–(4).

²⁰ Aurelin PORTUESE: *The Digital Markets Act: European Precautionary Antitrust*. Information Technology and Innovation Foundation, 2021. május. Portuese kritikával illeti a digitális piacokról szóló jogszabályt, mivel az a szerző szerint elfogult az európai kis- és középvállalkozásokkal (KKV) szemben, melyek azonban ebből az elfogultságból és a nagy platformokkal szembeni szigorúbb szabályokból nem fognak profitálni, mivel az európai KKV-k eredendő hátrányai (pl. méretbeli korlátaik) nem szűnnek meg, mialatt a nagy platform szolgáltatóknak jelentős hátrányokat okozhat a szabályozás.

²¹ DMA 3. cikk.

²² Uo.

²³ Pinar AKMAN: *Regulating Competition in Digital Platform Markets: A Critical Assessment of the Framework and Approach of the EU Digital Markets Act*. *European Law Review*, 2022. 18.

²⁴ AKMAN i. m.18.

vagy kartell ügyekben tapasztalható *ex post* szabályozással. Amennyiben egy vállalkozást az Európai Bizottság kapuőrnek minősít, a vállalkozásnak meg kell felelnie bizonyos, a digitális piacokról szóló jogszabály 5., 6. és 7. cikkében foglalt kötelezettségeknek.

Ezen kötelezettségek kapuőr általi *rendszeres* megsértésének vizsgálatára a Bizottság piaci vizsgálatot kezdeményezhet a digitális piacokról szóló jogszabály 18. cikkének megfelelően: (1) Egy vagy több *kötelezettség kapuőr általi rendszeres megsértése* és (2) *a kapuőri pozíció fenntartása vagy további erősítése vagy bővítése* esetén a Bizottság a kapuőrre magatartási vagy szerkezeti korrekciós intézkedést rendelhet el a digitális piacokról szóló jogszabály követelményeinek való *hatékony* (angolul: effective) megfelelés érdekében.²⁵

Az 1/2003/EK rendelet mellett a jövőben tehát a DMA is lehetőséget fog biztosítani a szerkezeti jogorvoslatok alkalmazására. A DMA első változatában az 1/2003/EK rendelet rendelkezéseihez hasonlóan a szerkezeti jogorvoslatok a magatartási jogorvoslatokhoz képest alárendelt szerephez jutottak csupán. A digitális piacokról szóló jogszabály módosításokkal egybefoglalt változatában azonban nem jelenik meg a szerkezeti jogorvoslatok elrendelésére vonatkozó, a magatartási szankciókhoz viszonyított azon *többletkövetelmény*, hogy azok csak abban az esetben alkalmazhatók, ha nem áll rendelkezésre ugyanolyan hatékony, magatartási jellegű korrekciós intézkedés, vagy ha az ugyanolyan hatékony, magatartási jellegű korrekciós intézkedés az érintett vállalkozás számára nagyobb terhet jelent, mint a szerkezeti korrekciós intézkedések.²⁶ Mindazonáltal mind a szerkezeti, mind a magatartási korrekciós intézkedések esetén a rendelkezésnek *arányosnak és szükségesnek* kell lennie a digitális piacokról szóló jogszabály *hatékony* érvényesülése érdekében.²⁷

Bár az alkalmazási mérce tekintetében nem található megkülönböztetés a szerkezeti és magatartási jogorvoslatok között, azok alkalmazásának általános mércéje még az 1/2003/EK rendeletben foglaltaknál is magasabb azok alkalmazása tekintetében: abban az esetben tekinthető ugyanis úgy, hogy a kapuőr az 5., 6. és 7. cikkben foglalt kötelezettségek *rendszeres be nem tartását* követi el, ha a rendszeres meg nem feleléssel kapcsolatos piaci vizsgálat megindítását megelőző 8 évben a Bizottság *legalább három meg nem felelési határozatot* ho-

²⁵ DMA 18. cikk (1) bekezdés.

²⁶ Uo. Kiemelendő e tekintetben, hogy a 2020 decemberi, digitális piacokról szóló jogszabály javaslatban még szerepelt a szerkezeti jogorvoslatok magatartási jogorvoslatokhoz viszonyított szubszidiárius szerepére történő utalás.

²⁷ Uo.

zott a kapuőr ellen bármely alapvető platformszolgáltatásával kapcsolatban.²⁸ A rendelkezés értelmezéséhez további segítséget nyújt a digitális piacokról szóló jogszabály preambuluma, mely szerint akkor erősödik a vállalkozás kapuőri pozíciója, ha a kapuőr méretét a belső piacon megtartotta, azt kiterjesztette, vagy a belső piacra gyakorolt hatása tovább nőtt, az üzleti felhasználóinak és a végfelhasználóinak a kapuőr alapvető platformszolgáltatásaitól való gazdasági függése tovább erősödött, pozíciója tovább szilárdult.²⁹ Fontos újítás továbbá, mely a digitális piacokról szóló jogszabály legelső verziójában nem szerepelt, hogy az elrendelt jogorvoslat kiterjedhet egyfajta fúziós tilalomra is a kapuőr vállalkozás tekintetében.³⁰ Ennek keretében a Bizottság korlátozott időre megtilthatja, hogy a kapuőr vállalkozás olyan összefonódást hajtson végre, amely az alapvető platform szolgáltatásokkal vagy a digitális ágazatban nyújtott egyéb szolgáltatásokkal, továbbá a rendszeres meg nem felelés által érintett adatok gyűjtésével kapcsolatos.³¹

A digitális szolgáltatásokról szóló jogszabály alapján a Bizottság tehát rendszeres meg nem felelés esetén a kapuőrré nyilvánított vállalkozás meglévő (például egy adott üzletág értékesítése) és jövőbeli (összefonódásokra vonatkozó tilalom) szerkezetét is befolyásolni tudja. Az új szabályok, bár komplementer szerepet töltenek be a versenyjog mellett, mégis úgy tűnik, hogy kölcsönvettek és esetenként saját képükre formáltak bizonyos versenyjogi szabályokat és gyakorlatokat: ilyennek tekinthetők az 1/2003/EK rendeletből kölcsönvett magatartási és szerkezeti jogorvoslatok és az 139/2004/EK rendeletből³² kölcsönvett összefonódásoknak – a 139/2004/EK rendelet szerint a belső piaccal való összeegyeztethetlensége miatti – megtiltása. A digitális piacról szóló jogszabály végrehajtásáért az Európai Bizottság felel majd, komplementer szerepét azonban az is erősíti, hogy a Bizottságon belül nem az Európai Bizottság Versenypolitikai Főigazgatósága (DG COMP), hanem a Tartalmak, Technológiák és Kommunikációs Hálózatok Főigazgatósága (DG CONNECT) került kijelölésre mint felelős főigazgatóság.³³

²⁸ Uo.

²⁹ DMA Preambulum (75) bekezdés.

³⁰ DMA 18. cikk (2) bekezdés.

³¹ Uo.

³² A Tanács 139/2004/EK Rendelete (2004. január 20.) a vállalkozások közötti összefonódások ellenőrzéséről.

³³ Thierry BRETON: *Sneak peek: how the Commission will enforce the DSA & DMA*. Blog of Commissioner Thierry Breton. Brüsszel, 2022. július 5. <https://tinyurl.com/3rdw8n85>

3.2. Strukturális jogorvoslatokra vonatkozó javaslatok az Amerikai Egyesült Államokban

A szerkezeti jogorvoslatok kérdését már a 2019 szeptemberében a Stigler Központ által a digitális platformokról kiadott jelentés is megemlíti.³⁴ Sőt, a jelentés úgy hivatkozik a szerkezeti jogorvoslatokra, hogy egyes, digitális platformokkal kapcsolatban felmerülő problémákra csak a platformok feldarabolása kínálhat megoldást.³⁵ A jelentés szerint ugyanis a versenyhatóságoknak a verseny helyreállításához elő kell segíteniük a piacra történő belépést és / vagy szerkezeti jogorvoslatokat kell alkalmazniuk annak ellenére is, hogy a szerkezeti jogorvoslatok nagyon felkavarónak tűnhetnek.³⁶ Ehhez azonban a Stigler Központ jelentése szerint szükség lenne egy szektorális szabályozó hatóságra, mely képes az akár éveken át tartó és sokszor nagyon technikai ellenőrzések lefolytatására, melyekre a versenyhatóságok nem alkalmasak.³⁷ A jelentés egyik megoldási javaslata az, hogy a versenyhatóságok által megtervezett jogorvoslatok ellenőrzését ne a versenyhatóság maga, hanem egy szakértő szabályozó felügyelje.³⁸

Elizabeth Warren szenátor³⁹ is aggodalmát fejezte ki a nagy technológiai óriások ereje tekintetében és azzal vádolja a 'big tech' vállalkozásokat, hogy azok „letarolták a versenyt, a személyes információinkat profitszerzésre használták és egyenlőtlennek tették a versenyfeltételeket mindenkivel szemben.”⁴⁰ Warren szerint a technológiai óriások ezt az eredményt úgy érték el, hogy összefonódások, felvásárlások által korlátozták a versenyt (példaként Warren a Facebook/Instagram és Facebook/WhatsApp fúziókat említi), és az általuk üzemeltetett online piacereken saját termékeiket értékesítették (példaként a szenátor az Amazont említi, utalva az arra, hogy az Amazon a harmadik fél értékesítők termékkategóriáit saját márkás termékként is elkezdte értékesíteni).⁴¹ Warren javaslata kétirányú: egyrészt megtiltaná azt, hogy a technológiai

³⁴ Stigler Committee on Digital Platforms, Final Report. *Stigler CenterNews*, September 16, 2019. shorturl.at/yDLX7

³⁵ Uo. 100.

³⁶ Uo. 99–100.

³⁷ Uo. 99.

³⁸ Uo.

³⁹ Az Egyesült Államok Szenátora, 2019-ben Demokrata Párti elnökjelölt.

⁴⁰ Az idézet saját fordítás, eredeti változat: „Big tech companies have bulldozed competition, used our private information for profit, and tilted the playing field against everyone else.” <https://2020.elizabethwarren.com/toolkit/break-up-big-tech>

⁴¹ Uo.

platformot üzemeltető vállalkozások birtokolják a platformot és ezzel egyidőben versenyezzenek is azon vállalkozásokkal, akik használják azt, másrészt új szabályozókat jelölne ki azzal a céllal, hogy az illegális és versenyellenes technológiai összefonódásokat visszafordítsák (ilyennek tekinti például a már említett Facebook fúziókat, de az Amazon/Whole Foods vagy a Google/Waze is ide tartozik a szenátor szerint).⁴² A javaslat gyakorlatilag azt jelentené, hogy a technológiai vállalatok nem rendelkezhetnének hibrid szereppel a jövőben, ami azonban sok platformnak az egyik sajátossága (pl. applikációkat értékesítő platformok, online piacterek), továbbá olyan, már végrehajtott fúziókat bontana fel, melyek végrehajtásuk időpontjában nem voltak jogellenesek. A múltbeli fúziók felbontására törekvés mindenképpen a jogbiztonság ellen hat. A már végrehajtott fúziók kapcsán azonban megjegyzendő, hogy 2009-ben a Whole Foods egy antitröszt vizsgálat keretében megegyezett az amerikai Szövetségi Kereskedelmi Bizottsággal (*Federal Trade Commission*) abban, hogy értékesíti több, 2007-ben felvásárolt üzletét a verseny helyreállítása érdekében, tehát nem lenne példanélküli a már végrehajtott összefonódások felbontása.⁴³ Hasonlóképp érvel a Facebook korábbi fúziók mentén történő feldarabolása, továbbá a jövőbeli fúzióinak megtiltása kapcsán Chris Hughes is, a Facebook (ma már Meta) társalapítója is, aki szerint már nem áll a fogyasztók rendelkezésére valódi alternatíva a közösségi média platformok terén.⁴⁴ Hughes utal arra is, hogy a jogalkalmazók az 1970-es évek óta haboznak a vállalkozások feldarabolásának és a fúziók megtiltásának eszközéhez nyúlni, amennyiben a fogyasztók nem tapasztalnak áremelkedést a piacon.⁴⁵ Amit azonban Hughes szerint nem vesznek figyelembe, az a Facebook és más platformszolgáltatók sajátosságaiból, kétoldalú természetéből fakadó tulajdonság, minek köszönhetően a működés finanszírozását nem a fogyasztók által fizetett díjakból, hanem más forrásból (például reklámokból) szerzik be a 'big tech' vállalatok.⁴⁶

2019 júniusában kétpárti vizsgálatot indított a Jogalkotási Bizottság (*Committee on the Judiciary*), minek hatására 2019 júliusában az amerikai Igazságügyi Minisztérium (*Department of Justice*) piaci vizsgálatot indított az

⁴² Uo.

⁴³ Chris HUGHES: It's Time to Break Up Facebook. *The New York Times*, 2019. május 9. <https://tinyurl.com/bd4z3key>; Diane BARTZ: Whole Foods, FTC settle on Wild Oats merger. *Consumer Goods and Retail*, 2009. március 6. shorturl.at/eFIJO

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

online kereskedelem állapotára vonatkozóan.⁴⁷ A vizsgálat eredménye egy jelentés, mely ajánlásokat is megfogalmaz az online versennyel kapcsolatosan. A vizsgálat tárgya volt számos piac: online keresés, online kereskedelem, közösségi hálók és közösségi média, mobil applikáció áruházak, mobil operációs rendszerek, digitális térképek, felhő szolgáltatás, hang-alapú asszisztencia, internetes keresők, digitális hirdetés. A jelentés domináns online platformként jelölte meg a Facebook-ot, a Google-t, az Amazon és az Apple-t. Javasatai között elsőként említi a hibrid platformok esetében a platform és az azon jelenlévő harmadik felek közötti érdekellentétek csökkentését.⁴⁸ A javaslat az érdekellentét kezelésére a megoldást a szerkezeti szétválasztás és üzleti területi korlátozásokban (*line of business restrictions*) látja.⁴⁹ A szerkezeti jogorvoslatok megtiltanák a domináns, közvetítő szerepet betöltő vállalkozásoknak, hogy olyan piacon tevékenykedjenek, melyen az általuk üzemeltetett infrastruktúrától függő harmadik felek vannak jelen.⁵⁰ A jelentés tehát a szerkezeti szétválasztás egyfajta szűkített verzióját javasolja alkalmazni. Az üzleti területi korlátozás pedig azt szabályozná, hogy milyen piacokon tevékenykedhet a vállalkozás.⁵¹ A jelentés úgy érvel, hogy a szerkezeti szétválasztások előnye a könnyebb kezelhetőség: a versenyellenes magatartások *ad hoc* alapú ellenőrzése helyett a piac alapját képező struktúra meghatározása és szerkezeti szétválasztások alkalmazása könnyebben ellenőrizhető, mint a magatartási jogorvoslatok, melyek szoros és folyamatos ellenőrzést kívánnak.⁵² Jelenleg is az amerikai Kongresszus előtt van több törvényjavaslat, melyek mind a 'big tech' szabályozására irányulnak.

Ilyen javaslat az American Innovation and Choice Online Act kétpárti törvényjavaslat, melynek célja az online platformokat üzemeltető domináns cégek szabályozása.⁵³ A törvényjavaslat nem alkalmazandó azonban minden, online platformot üzemeltető domináns vállalkozásra.⁵⁴ Az alkalmazhatósághoz – a megfelelő nagyságú felhasználói bázison kívül – szükséges ugyanis

⁴⁷ Investigation of Competition in Digital Markets. Majority Staff Report and Recommendations. Subcommittee on Antitrust, Commercial and Administrative Law of the Committee on the Judiciary. Amerikai Egyesült Államok, első publikáció: 2020., második publikáció a formális elfogadást követően: 2022. július 19.

⁴⁸ Uo. 319.

⁴⁹ Uo. 320.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo. 321.

⁵³ S.2992, American Innovation and Choice Online Act.

⁵⁴ Leah NYLEN: Tech Antitrust Bill Threatens to Break Apple, Google's Grip on the Internet. 2022. július 26. <https://www.bloomberg.com/graphics/2022-tech-antitrust-bill/>

az úgynevezett kritikus kereskedelmi partner (*critical trading partner*) teszt teljesítése.⁵⁵ Ehhez az szükséges, hogy a platform egyfajta kapuként szolgáljon más vállalkozások számára a fogyasztókhöz történő eljutás útján.⁵⁶ A törvényjavaslat célja a platformok saját termékei, szolgáltatásai preferálásának megtiltása (úgynevezett '*self-preferencing*'). Az Ending Platform Monopolies Act a fenti, amerikai Igazságügyi Minisztérium által készített jelentés nyomán a platformok strukturális szétválasztását célozza.⁵⁷ Amennyiben a javaslat jogszabállyá válik, az online platformok többek között nem birtokolhatnak majd olyan üzleteket, amely érdeellentétet hozhat létre köztük és a platformot használó harmadik fél vállalkozások között, és arra készítheti és teheti képessé a platform üzemeltetőt, hogy a harmadik fél platform használókkal szemben saját termékeit és szolgáltatásait preferálja.⁵⁸

4. Konklúzió

Látható, hogy az Atlanti-óceán mindkét oldalán, az Európai Unióban és az Amerikai Egyesült Államokban is jelentős törekvések figyelhetők meg a (túl) nagyra nőtt online platformok szabályozására, melyek között számos párhuzam fedezhető fel. Az American Innovation and Online Choice Act kritikus kereskedelmi partner koncepciója és az európai uniós digitális piacokról szóló jogszabály kapuőr koncepciója között például jelentős hasonlóság tapasztalható. Megjelenik továbbá mind az Amerikai Egyesült Államokban, mind az Európai Unióban megoldási lehetőségként a szerkezeti jogorvoslatok köre, bár az az amerikai jogalkotásban nagyobb hangsúlyt kap. Felfedezhető továbbá egyfajta nyitás mindkét jurisdikcióban a szabályozás lehetősége felé mintegy kiegészítendő a versenyjogi hatáskörrel rendelkező hatóságok munkáját. A versenyjog önmagában és más szabályozási eszközökkel kiegészítve is kritikus szerepet tölt be a platformok közötti verseny elősegítésében.⁵⁹ A digitális piacokról szóló jogszabály elfogadásával „az Európai Unió a világon az első joghatóság a

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ H.R.3825. Ending Platform Monopolies Act.

⁵⁸ Dana MATTIOLI – Ryan TRACY: House Bills Seek to Break Up Amazon and Other Big Tech Companies. *The Wall Street Journal*, 2021. június 11. [shorturl.at/aimU4](https://www.wsj.com/articles/house-bills-seek-to-break-up-amazon-and-other-big-tech-companies-11613044000)

⁵⁹ Jonathan B. BAKER: The Role of Antitrust Law in Protecting and Fostering Online Platform Competition. In: David S. EVANS – Allan FELS AO – Catherine TUCKER: *The Evolution of Antitrust in the Digital Era: Essays on Competition Policy*. Boston (MA, USA), Competition Policy International, 2021. 19.

világon, amely átfogó standardokat állított fel a digitális tér szabályozására.”⁶⁰ Kérdés, hogy ezek az standardok mennyiben kínálnak majd megoldást az online platformok sajátosságaiból és méretéből eredő problémákra a gyakorlatban. A megoldásnak vagy a megoldásra való törekvésnek azonban úgy tűnik, mind az Európai Unióban, mind az Amerikai Egyesült Államokban részei lesznek valamilyen formában az online platformok tekintetében a szerkezeti jogorvoslatok, üzleti korlátozások, üzletág szerinti szétválasztások mint *ex ante* vagy *ex post* korlátozások. A *‘big tech’* számára tehát valószínűleg elérkezett a feldarabolás kora.

⁶⁰ BRETON i. m.

AZ EURÓPAI BŰNÜGYI EGYÜTTMŰKÖDÉS KIALAKULÁSÁNAK FOLYAMATA

FORSTNER Róbert

Jelen tanulmánnyal a doktori dolgozatom első részét kívánom bemutatni, pontosabban azt, hogy az Európai Bűnügyi Együttműködés milyen folyamat során érte el a ma ismert formáját, illetve, hogy milyen célkitűzések vezették az európai államokat abban, hogy egy ilyen a szuverenitás szempontjából rendkívül meghatározó jogterület, mint a büntetőjog a közösségi jogalkotás szerves részévé váljon. Már az elején fontos megjegyezni a felismerést mely vezette a Közösséget, ez pedig nem más volt, mint egy olyan Európa megteremtése amely egy belső határok nélküli térség, amelyben az áruk, a szolgáltatások, személyek, és a tőke is szabadon mozognak, viszont ez a belső határok nélküli térség a bűncselekmények szabad mozgását is megteremtette, mely a határokon átnyúló bűnözésen keresztül a szervezett bűnözés elterjedésével, valamint olyan elkövetői magatartásokkal is együtt járt, mely alapján a bűncselekmények elkövetői más tagállam területére igyekeztek menekülni az igazságszolgáltatás, illetve a felelősségre vonás elől. Fontos tehát kiemelni azokat az eszközöket, amelyek biztosítják a tagállamok fellépését az egyes bűnelkövetőkkel szemben, annak érdekében, hogy Európa a szabadságon túl biztonságot is jelentsen valamennyi polgára számára.

A téma kapcsán az Európai Bűnügyi Együttműködés fejlődését az egyes jogforrásokon keresztül kívánom bemutatni, legyenek azok elsődleges vagy másodlagos jogforrások, hisz mindkét kategória kapcsán szép számmal találunk olyan példákat, melyek magukban hordozzák a büntetőügyekben történő együttműködést a tagállamok között.

Fontos megemlíteni, hogy a Közösség kialakulásának kezdetén, tekintettel arra, hogy az Európai Uniót létrehozó atyák elsősorban egy gazdasági együttműködést kívántak vizionálni, vagyis az egységes Európáról alkotott kép a tagállamok jólét érdekében megvalósuló összefogását, és egy újabb háború

kirobbanásának megakadályozását kívánta előmozdítani. Érthető tehát, hogy a kezdeti időszakban nem jelentek meg a büntetőügyekben folytatott együttműködés alapjai, ez a koncepció csak jóval később, mintegy válaszként jelent meg a tagállamok közötti összefonódással kapcsolatos kihívásokra adott válaszként.

Az elsődleges és másodlagos jogforrások közül igyekszem azokat kiemelni, melyek valóban mélyrehatóan meghatározzák a tagállamok közötti együttműködést a kriminalizált magatartások vonatkozásában.

1. Elsődleges jog és a bűnügyi együttműködés

Az Unió elsődleges jogforrásai az alapító és a módosító szerződések, a csatlakozási szerződések és a kiegészítő szerződések.

1.1. A bűnügyi együttműködés első lépése

Az 1970-es évekre Európa társadalmára már nem csak a szervezett bűnözői csoportok, hanem olyan terrorszervezetek, mint az IRA, vagy az ETA, is veszélyt jelentettek a radikális iszlamista szervezetek és az anarchista csoportok mellett.¹ Ennek hatására az Európai Unió tagállamainak bel, és igazságügyi miniszterei kezdeményezték egy kormányközi munkacsoport kialakítását, amely a TREVI csoportként lett elnevezve, a csoport céljának megfelelő négy nagy területének kezdőbetűi alapján ezek a Terrorism, vagyis a terrorizmus, a Radicalism, vagyis a szélsőségek, az Extremism vagyis az extrémizmus, és a Violence vagyis az erőszak. A csoport célja a terrorizmus és a belső biztonság rendszerével kapcsolatos kérdések megválaszolása volt. E fogalmak tisztázása válik szükségessé a téma kifejtése kapcsán, annak megértése érdekében, hogy milyen jelentős problémák húzódtak a TREVI csoport megalakulása mögött. „A terrorizmus definiálásáért vívott küzdelem néha olyan nehéz mint maga a terrorizmus elleni harc” Boaz Ganor gondolata örökérvényű, és egyben egy lehetséges megoldása a fogalommeghatározásnak.² A terrorizmus fogalmát először Edmund Burke használta az elsők között, viszont úgy gondolom, hogy a mai fogalommeghatározások tekintetében a legjobban Resperger István tudta megfogni a fogalom lényegét, meghatározása szerint „a terrorizmus: terroris-

¹ NYESTE Péter: *A rendőrségi törvényben megfogalmazott egyéb célokhoz kapcsolódó titkos információgyűjtő tevékenység*, Budapest, Ludovika, 2020. 766.

² SERBAKOV Márton Tibor: A terrorizmus definíciójának kérdése. *Büntetőjogi Szemle*, 2019/2. 87.

ták (egyének vagy csoportok) által, politikai célok elérése érdekében, főként a polgári lakosságon, erőszakos eszközökkel folytatott tevékenység, abból a célból, hogy akaratukat az ellenfélre kényszerítsék.³ A radikalizmus egy olyan eszmerendszerként határozható meg, amelynek alapelve a fennálló berendezkedés rendszeres, gyökeres, olykor szélsőséges formában tetet öltő átalakítása, ez persze megnyilvánulhat a politikai társadalmi, vagy a vallási életben is. A TREVI csoport megalakulásakor, mind az Európában jelen lévő anarchista szervezetek, illetve radikális iszlamista csoportok jelenléte tette szükségessé az e fogalmi kör vonatkozásában megnyilvánuló küzdelmet. Az extrémizmusnak (politikai, vallási) is táptalaja lehet a társadalomban lévő belső ellentétek, vagy az intolerancia egyes csoportok, személyek ellen, amelyek hatására szélsőségesen radikális, a társadalmi normákkal élesen szembeforduló megnyilvánulások alakulhatnak ki.⁴ Nagyon nehéz megtalálni a terrorizmus, a radikalizmus, illetve az extrémizmus közötti különbséget, hiszen e fogalmak komplex formában vannak jelen, és egymásra épülnek, mintegy kölcsönösen segítve egymást a kínálkozó lehetőségek kihasználása, és az általuk elérni kívánt célok megvalósítása érdekében. A TREVI csoport céljaként fogalmazódott meg ezek alapján a súlyos bűncselekmények elleni egységes fellépés és a rendőri együttműködés szorosabbá tétele, az információcsere, tapasztalatcsere, a módszerek és nyomozati technikák cseréje, valamint az együttműködés fokozása a kábítószer-kereskedelem felszámolása terén.⁵ Majd 1977-ben jött létre a TREVI II. csoport amely elsősorban a közbiztonság, illetve a football-huliganizmus kérdésével, valamint a rendőri technikák felszerelések és a kiképzés kérdésköreivel foglalkozott. A TREVI III. csoport 1985-ben alakult meg ennek elsődleges célja a szervezett bűnözés elleni küzdelem, illetve a drog-kereskedelemmel szembeni fellépés volt.⁶

1.2. A belső határok nélküli térség kihívásai

A következő lépcsőfok a Schengeni Megállapodás⁷ volt, amely a megállapodásban rögzített rövid távú tervek eredményei alapján fogalmazta meg hosszú

³ Uo. 94.

⁴ NYESTE i. m. 763.

⁵ Uo. 766.

⁶ Uo.

⁷ Megállapodás a Benelux Gazdasági Unió államai, a Németországi Szövetségi Köztársaság és a Francia Köztársaság kormányai között a közös határaikon történő ellenőrzések fokozatos megszüntetéséről. 1985.

távú céljait. A hosszú távú tervek alapja a megbeszélések kezdeményezése volt, amelyen keresztül a tagállamok megállapodáshoz juthatnak el, a bűncselekmények megelőzése és a nyomozás kapcsán, a nemzetközi jogsegély és a kiadatás kérdése tekintetében a jó megoldások elérése érdekében, hogy a felek között itt is nőjön a párbeszéd, továbbá fontos szerepet tulajdonítottak a bűnözés elleni harc kérdéskörének és eszközeinek elsősorban a kommunikációra és a nemzetközi jogsegélyekre támaszkodva. A megállapodás rögzíti, hogy a feleknek harmonizálniuk kell joganyagaikat elsősorban a kábítószeres, a fegyveres, és robbanóanyagok, illetve az utazó személyek szállodai nyilvántartásba vétele kapcsán. A Schengeni Megállapodás végrehajtásáról létrejött Egyezmény⁸ valósította meg azt a célkitűzést, hogy egy belső határok nélküli térség jöjjön létre, amely biztosítsa a személyek ellenőrzés nélküli mozgását a tagállamok területén, továbbá lehetővé teszi az áruk szabad szállítását és mozgását. Azonban már az Egyezmény elfogadásakor fel kellett ismerni, hogy potenciális veszély rejtőzik abban, hogy a személyek szabadon mozoghatnak a tagállamok területén. A tagállamok ennek a problémának a kiküszöbölése érdekében az Egyezmény harmadik Rendőrség és Biztonság címe alatt igyekeztek szabályozást kidolgozni. E szerint a tagállamok kötelezettséget vállalnak arra, hogy a bűncselekmények megelőzése és a nyomozás kapcsán együttműködnek akkor is, ha a megkeresés teljesítése nem az igazságügyi hatóságoknak fenntartott feladat. A kölcsönös bűnügyi jogsegély alapján az Egyezmény kifejti, hogy kölcsönös jogsegély kibocsátására mely esetekben kerülhet sor, így például a büntetés vagy intézkedés végrehajtása, pénzbüntetés beszedése, polgári jogi igény érvényesítése, kegyelmi eljárás, vagy az alaptalan büntetőeljárás, vagy az alaptalan elítélés miatti kártalanítás esetében. Mindezek mellett igyekszik szabályozni a kiadatás és a büntetőítéletek átadásának kérdéskörét is, mely a bűnügyi együttműködés sarokkövéként értékelhető.

Tehát a Schengeni Megállapodás és a végrehajtására irányuló Schengeni Egyezmény is igyekezte a büntetőügyekben folytatott tagállami együttműködést elmélyíteni, hiszen az integráció térnyerésével a tagállamoknak olyan új kihívásokkal kellett szembenéznük melyek sürgető problémaként jelentkeztek. Szükségessé vált egy olyan koncepció kidolgozása mely a Közösség határain belüli szabadságnak egyfajta korlátjaként szolgál. Az érintett megállapodás, illetve egyezmény elfogadásakor a Közösség persze még csak kis létszámú volt, hisz az első csatlakozási hullám ekkor még nem jelentkezett, viszont e

⁸ Egyezmény a Németországi Szövetségi Köztársaság, a Francia Köztársaság, és a Benelux Gazdasági Unió kormányai között létrejött Schengeni Megállapodás Végrehajtásáról. 1985.

kis létszámú Közösség esetében is a határokon átnyúló bűnözés leküzdése fontos feladatnak bizonyult. E feladat az idő előrehaladtával még jelentősebbé vált, hiszen az újonnan csatlakozó tagállamokkal a belső határok nélkül térség lényegesen kiterjedtebbé vált.

1.3. A harmadik pillér, vagyis a bel- és igazságügyi együttműködés megteremtése

A Maastrichti szerződés⁹ vezette be az Unió három pilléres rendszerét, és határozta meg harmadik pilléreként a bel- és igazságügyi területen folytatott együttműködést. A szerződésben az Unió célul tűzte ki maga elé a szabadság a biztonság és az igazságosság térségének fenntartását, és továbbfejlesztését. A Szerződés K. cikke rendelkezett a bel és igazságügyi együttműködésről és a K1. cikk sorolja fel azokat a területeket, melyek a harmadik pillérben a tagállamok kormányközi együttműködés körébe kerülnek, ilyen a menekültügyi politika, a tagállamok külső határainak ellenőrzése, a kábítószer elleni küzdelem, igazságügyi együttműködés a polgári és a büntetőjog területén, a nemzetközi csalások elleni küzdelem és a rendőrségi együttműködés elősegítése.¹⁰ A szerződés hangsúlyozza a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés kapcsán, hogy meg kell gyorsítani az együttműködést a tagállamok igazságügyi hatóságai között, meg kell könnyíteni a kiadást, és persze biztosítani kell a tagállamok közötti joghatósági összeütközések megelőzését. A rendőrségi együttműködés terén pedig a bűncselekmények megelőzése, felderítése, és a nyomozás terén is a tagállamok rendőrségei, vám - és egyéb bűnüldözési szakszolgálatai közötti operatív együttműködést kell biztosítani. A szervezett bűnözéssel szembeni különleges nyomozási technikák közös értékelését, és a képzesek, valamint az igazságügyi szakértői kutatások terén való együttműködés fokozását is biztosítani kell a tagállamok között. A Maastrichti szerződés K.8. cikke pedig egy magasrangú tisztségviselőkből álló koordinációs bizottságot hoz létre, amely a koordinációs tevékenységen túl, a Tanács kérelmére vagy saját kezdeményezésre véleményt nyilvánít a Tanács számára. A Maastrichti Szerződés már széleskörben igyekezte az együttműködést kiteljesíteni a harmadik pillér, mint kormányközi pillér keretei között. Ennek eszközeként nem csak a tagállamok rendőri erőinek Európól keresztül való

⁹ Szerződés az Európai Unióról, 1992.

¹⁰ SCHINDLER Andrea: *Európa közepén*. Budapest, Cyberbooks, 2005. 17.

együtműködését, hanem a tagállamok igazságügyi hatóságainak, így például a bíróságok, vagy az ügyészségek közötti együttműködés kiszélesítését is, illetve ott, ahol szükséges a tagállamok közötti büntető szabályzás közelítése, azaz a jogharmonizáció is eszközként kerül meghatározásra.

1.4. Amszterdami szerződés

Az Amszterdami Szerződést 1997. október 2-án írták alá, és 1999. május 1-jén lépett hatályba. A Szerződés két része, egyrészt az Európai Közösséget Alapító Szerződés Módosítása, másrészt az Európai Unióról szóló Szerződés módosítása. A szerződés módosította az Európai Unióról szóló szerződés korábbi fent idézett preambulum bekezdését, amelynek immáron új szövege így hangzik: „Azzal az elhatározással, hogy – miközben biztosítják népeik védelmét és biztonságát – megkönnyítik a személyek szabad mozgását azáltal, hogy e szerződés rendelkezéseinek megfelelően létrehoznak egy, a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térséget.”¹¹ Itt továbbra is megjelenik a személyek szabad mozgásának biztosítása, és ennek megkönnyítése, valamint a népek védelme és biztonsága iránti igény, azonban ennek érdekében hozza létre az Amszterdami Szerződés a szabadság biztonság, és a jogérvényesülésen alapuló térségét. Pontosan milyen célkitűzések jelennek meg e térség kapcsán, elsősorban az alapvető jogok tiszteletben tartására irányuló rendszert kell kialakítani, tiszteletben tartva a tagállami normákat, és jogi hagyományokat. Az Unió biztosítja a személyek belső határokon történő ellenőrzések alóli mentességét, továbbá a menekültügy, a bevándorlás és a külső határok ellenőrzése terén a tagállamok közötti szolidaritáson alapuló olyan közös politikát alakít ki, amely a harmadik országok állampolgáraival szemben méltányos bánásmódot biztosít. E cím alkalmazásában a hontalan személyeket harmadik ország állampolgárának kell tekinteni. Az Unió a bűncselekmények, a rasszizmus és az idegengyűlölet megelőzésére és leküzdésére irányuló intézkedésekkel, valamint a rendőri, az igazságügyi és az egyéb, hatáskörrel rendelkező hatóságok koordinációjára és együttműködésére irányuló intézkedésekkel, továbbá a büntetőügyekben hozott bírósági határozatok kölcsönös elismerése és – amennyiben szükséges – a büntető jogszabályok közelítése révén a biztonság magas szintjének garantálásán munkálkodik. Az Unió – különösen a polgári ügyekben hozott bírósági és bíróságon kívüli határozatok kölcsönös elismerésének elvével – megkönnyíti az

¹¹ *Magyar Közlöny*, 2004/60/II. 2993.

igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést.¹² Tehát célkitűzésként jelent meg, egy ilyen térség létrehozása.

Az Amszterdami Szerződés a legjelentősebb változásokat a harmadik pillér vonatkozásában hozta, annak nevét Bel- és Igazságügyi Együttműködésről, Büntető Ügyekben való Rendőrségi és Igazságügyi Együttműködésre keresztelte át. Az illegális bevándorlás, a vízumpolitika, a menekültügy, és a polgári ügyekben történő igazságügyi együttműködés átkerült az első pillérbe, így ezen ügyek tekintetében, a szupranacionális döntéshozatal vált meghatározóvá a kormányközi alapon nyugvó döntéshozatal helyett.¹³ Az itt előtérbe került változások alapvető indoka az volt, hogy a Maastrichti Szerződés által kreált ezen, pillért számos kritika érte, mivel az itt rendezni kívánt kérdések jelentős része, így például a vízum, bevándorlás, vagy a menedékjog, illetve a személyek határellenőrzése, a személyek alapvető jogait közvetlenül érintette, úgy, hogy az Európai Parlamentnek, illetve az Európai Bíróság sem kapott érdemi szerepet. Ez vezethetett a meghatározott területek „közösségiesítéshez” míg a „maradék harmadik pillér” a fent meghatározott nevet kapta.¹⁴

Az Amszterdami Szerződés a Büntetőügyekben folytatott Rendőrségi és Igazságügyi Együttműködés terén meghatározza, hogy az Európai Közösség hatásköreinek sérelme nélkül, az Unió célja, hogy a büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés területein a tagállamok közös fellépésének kidolgozásával, valamint a rasszizmus és idegengyűlölet megelőzésével és az ezek elleni küzdelemmel biztosítsa a polgárok magas szintű biztonságát egy olyan térségben, amely a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapul. E vonatkozásban a rendőrségi együttműködés terén megvalósítandó közös fellépés területeként írja elő, hogy a releváns információk, köztük a bűnüldözési szolgálatok birtokában lévő, a gyanús pénzügyi műveletekről szóló jelentésekre vonatkozó információknak elsősorban az Europolon keresztül történő összegyűjtését, tárolását, feldolgozását, elemzését és cseréjét, amelynek során a személyes adatok védelmére vonatkozó rendelkezéseket is figyelembe kell venni. Emellett, a képzések, az összekötő tisztek cseréje, a kriminalisztikai kutatások, és a felszerelések használata terén való közös együttműködést, és közös kezdeményezéseket is kiemelendő területként határozza meg. Illetve említi a szervezett bűnözés súlyosabb formáinak felderítésére vonatkozó különleges nyomozási technikák közös értékelését. A büntetőügyekben folytatott

¹² <https://tinyurl.com/mryxysv5>

¹³ OSZTOVITS András (szerk.): *Eu-jog*. Budapest, HVG-ORAC, 2015. 47.

¹⁴ VÁRNAY Ernő – PAPP Mónika: *Az Európai Unió joga*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 62.

igazságügyi együttműködésre vonatkozó közös fellépés magában foglalja szerződés értelmében a tagállamok hatáskörrel rendelkező minisztériumai és igazságügyi vagy annak megfelelő hatóságai közötti együttműködés megkönnyítését és meggyorsítását az eljárások és a határozatok végrehajtása terén. Továbbá a kiadatás megkönnyítését a tagállamok között; a tagállamokban alkalmazandó szabályok olyan mértékű összeegyeztethetőségének biztosítását, amely az ilyen együttműködés javításához szükséges, a tagállamok közötti joghatósági összeütközések megelőzését, illetve olyan intézkedések fokozatos elfogadását, amelyek a szervezett bűnözés, a terrorizmus, valamint a tiltott kábítószer-kereskedelem területén szabályozási minimumokat határoznak meg a bűncselekmények tényállási elemeire és a büntetési tételekre vonatkozóan.¹⁵

Ezen célkitűzések megvalósítása érdekében a Tanács megfelelő forma, és eljárás alkalmazásával intézkedéseket tehet, bármely tagállam vagy a Bizottság kezdeményezése alapján, e vonatkozásban a Tanács egyhangúan jár el. Így kerethatározatokat fogadhat el a tagállamok törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseinek közelítése céljából. A kerethatározatok az elerendő célokat illetően kötelezőek a tagállamokra, azonban a forma és az eszközök megválasztását a nemzeti hatóságokra hagyják. De a Tanács határozatokat fogadhat el – a tagállamok törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseinek közelítését kivéve – bármely egyéb olyan célból, amely e cím célkitűzéseivel összhangban van. Ezek a határozatok kötelezőek és nem rendelkeznek közvetlen hatállyal; a Tanács minősített többséggel elfogadja az ezeknek a határozatoknak az Unió szintjén történő végrehajtásához szükséges intézkedéseket Vagy egyezményeket dolgozhat ki, melyeket a tagállamok alkotmányos követelményeire tekintettel elfogadásra ajánl. A tagállam a Tanács által meghatározott határidőn belül megindítja az alkalmazandó eljárást.¹⁶ Az Európai Bíróság pedig, hatáskörrel rendelkezik a kerethatározatok, és a határozatok érvényességére és értelmezésére vonatkozó, valamint az e tekintetben létrejött egyezmények értelmezésére és az azokat végrehajtó intézkedések értelmezésére és érvényességére vonatkozó előzetes döntések meghozatalára. Ekként hatalmazza fel az Amszterdami Szerződés az Európai Bíróságot a bűnügyi együttműködés vonatkozásában hozott jogforrások értelmezésére, és az adott területen felmerülő kérdésekkel kapcsolatos előzetes döntéshozatalai eljárás lefolytatására. Vagyis e harmadik pillér kifejezett feladata a terrorizmus, a kábítószer-kereskedelem, az emberkereskedelem, a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények, a korrupció,

¹⁵ *Magyar Közlöny*, 2004/60/II. 2998–2999.

¹⁶ *Magyar Közlöny*, 2004/60/II. 2999.

és a pénzügyi visszaélésekkel szembeni fellépés volt. A módszer alapja a vámservezet, a rendőrség, és az egyéb jogkényszerítésre felhatalmazott szervezetek közötti kooperáció az Europol támogatása, a megerősített együttműködés az igazságszolgáltatási szervezetek között, valamint a büntetőjogi jogharmonizáció. Ebben a pillérben sajátos jogi aktusok elfogadására, valamint egyezmények kidolgozására és elfogadására került sor. A Szerződés egy forradalmi újítása, hogy immáron ebben a pillérben is hatáskört kap az Európai Bíróság az előzetes döntéshozatalra.¹⁷

2. Az Európai Bűnügyi Együttműködést meghatározó programok

A téma kapcsán fontos kiemelni a 2009-es Stockholmi Programot, mely szintén meghatározta a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködést. A Stockholmi Programnak az Unió tamperei és hágai következtetések alapozták meg. 1999-ben a tamperei programban prioritássá vált a szabadság, biztonság, és a jog érvényesülésének térsége, vagyis a kidolgozás során igyekeztek csak ezzel a területtel foglalkozni. Az öt évre szóló programnak négy fejezete volt: a közös menekültügy és bevándorlási politika kidolgozása, egy valós európai igazságügyi térség létrehozása, harc a bűnözés ellen, és a külkapcsolatok megerősítése annak érdekében, hogy ez felhasználható legyen a migrációs, belügyi, és igazságügyi célok eléréséhez. A 2004-es hágai program már a szabadságon, biztonságon és a jogérvényesülésen alapuló térség erősítését tűzte zászlajára. A program nagy hangsúlyt fektetett a határok és a vízumpolitikai integrált irányítási rendszerének kialakítására, és igyekezett folytatni a tamperei programban meghatározott célkitűzéseket.¹⁸

Ahogy már korábban is említésre került a tamperei és a hágai programok eredményeként, és a korábban elért eredményekre építve, a 2009-es Stockholmi program igyekezett szembe nézni a jövőbeli kihívásokkal és az Unió polgárok érdekeit és szükségleteit középpontba helyezve kiteljesíteni a szabadság, biztonság, és jog érvényesülés térségét. A program egyes célkitűzései közül a téma szempontjából releváns, „a védelmet nyújtó Európa” koncepcióját emelném ki: A Stockholmi Program javaslatot tesz egy belső biztonsági stratégia kidolgozására az EU számára azzal a céllal, hogy javítsa a polgárok védelmét, valamint a

¹⁷ VÁRNAY–PAPP i. m. 62.

¹⁸ <https://tinyurl.com/4ux5adwb>

szervezett bűnözés és a terrorizmus elleni küzdelmet. A szolidaritás szellemében a stratégia a büntetőügyek terén folytatott rendőri és igazságügyi együttműködés, valamint a határigazgatás, a polgári védelem és a katasztrófavédelem terén folytatott együttműködés erősítését célozza. A belső biztonsági stratégia proaktív, horizontális és átfogó megközelítést tartalmaz az EU és tagállamai között egyértelműen elosztott feladatokkal. A határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelemre összpontosít, például az alábbiakra: emberkereskedelem; szexuális zaklatás, gyermekek szexuális kizsákmányolása és gyermekpornográfia; számítástechnikai bűnözés; gazdasági bűnözésre, korrupcióra, hamisításra és kalózkodásra; kábítószeres. A határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelemben a belső biztonság szükségszerűen összekapcsolódik a külső biztonsággal. Ezért fel kell mérni az EU külső biztonsági stratégiáját és meg kell erősíteni az EU-n kívüli országokkal való együttműködést.¹⁹

Az Európai Unió célkitűzése tehát a szabadságon, a biztonságon és a jogérvényesülésén alapuló térség fenntartása és továbbfejlesztése, különösen a büntetőügyekben folytatott, tagállamok közötti igazságügyi együttműködés elősegítése és gyorsítása által. A tagállamok igazságügyi rendszereinek eltéréseinek és a bírósági határozatok kölcsönös elismerése hiányának nem lenne szabad akadályozniuk az igazságszolgáltatást a határokon átnyúló bűnözéssel szemben. E tekintetben különösen fontos, hogy a büntetőügyekben felvett bizonyítékok megszerzését érintően eredményes együttműködés jöjjön létre.²⁰ E célt a büntetőügyekben felvett bizonyítékoknak a tagállamok által másik tagállamtól történő megszerzéséről és elfogadhatóságuk biztosításáról szóló Zöld Könyv határozza meg. A Bizottság célkitűzése ezzel a dokumentummal tulajdonképpen az volt, hogy valamennyi, a bizonyításfelvételt, illetve a bizonyíték felhasználhatóságának kérdését tárgyaló szabályanyagot egységesítse, azaz a hatályos jogszabályokat felváltsa egyetlen dokumentum, amely egyrészt a kölcsönös elismerés elvén alapul, másrészt pedig a bizonyítékok valamennyi formájára kiterjed. Egy olyan tervezet kialakítását tűzte ki célul, amely a bizonyítékok kölcsönös elfogadhatóságát is megteremti.²¹

A határokon átnyúló bizonyítékszerzés tekintetében fontos kiemelni az Unió 2008/978 IB kerethatározatát a büntetőeljárások során felhasználandó tárgyak, dokumentumok és adatok, megszerzéséhez szükséges európai bizonyításfelvételi

¹⁹ <https://tinyurl.com/mzrpw5yb>

²⁰ Zöld Könyv a büntetőügyekben felvett bizonyítékoknak a tagállamok által másik tagállamtól történő megszerzéséről és elfogadhatóságuk biztosításáról, 2009. 2.

²¹ JÁNOSI Andrea: Az Európai Nyomozási Határozat előzményei és vívmányai. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXIII, 2015. 214.

parancsról. A kerethatározat egyértelműen leszögezi, hogy a kölcsönös elismerés elve szerint a büntetőeljárásban felhasznált tárgyak, dokumentumok, és adatok vonatkozásában az igazságügyi együttműködés javítására tekintettel van szükség az európai bizonyításfelvételi parancs bevezetésére (továbbiakban EBP). Továbbá rögzíti azt is, hogy Az EBP-t csak akkor lehet kibocsátani, ha a keresett tárgyak, dokumentumok vagy adatok megszerzése az érintett büntető- vagy egyéb eljárás céljából szükséges és arányos. Továbbá, EBP-t kizárólag csak akkor lehet kibocsátani, ha az érintett tárgyak, dokumentumok vagy adatok a kibocsátó állam nemzeti jogszabályai alapján hasonló esetben megszerzhetők lennének. Az e feltételeknek való megfelelés biztosítása a kibocsátó hatóság felelőssége. A végrehajtást illetően pedig akként rendelkezett, hogy az EBP-t – a lehető legnagyobb mértékben és a nemzeti jogban foglalt alapvető garanciák sérelme nélkül – a kibocsátó állam által kifejezetten megadott alaki követelményekkel és eljárásokkal összhangban kell végrehajtani.²²

E széleskörű előzményeken keresztül jutunk el az Európai Parlament és Tanács 2014/41/EU irányelvéhez az Európai Nyomozási Határozatról. Az irányelv létrehozásának célja egy olyan jogintézmény kialakítása, amely hozzájárul a külföldi elemmel bíró ügyek tekintetében a kölcsönös elismerés elvének alapuló, átfogó bizonyításfelvételi rendszer kidolgozásához. Azon túl, hogy az eljárás egységesítése is egy alapvető célja az irányelvnek, igyekszik hangsúlyt fektetni olyan nyomozási cselekmények végrehajtására, melyekre az EBP sem adott lehetőséget.²³

3. Másodlagos jogforrások az Európai Bűnügyi Együttműködésről

3.1. Az Európai Parlament és Tanács 2014/41 irányelve az Európai Nyomozási határozat kibocsátásáról

Az európai nyomozási határozat (ENYH) olyan bírósági határozat, amelyet valamely tagállam (a továbbiakban: a kibocsátó állam) igazságügyi hatósága ad ki vagy érvényesít abból a célból, hogy egy másik tagállamban (a továbbiakban:

²² A Tanács 2008/978 IB kerethatározata a büntetőeljárások során felhasználandó tárgyak, dokumentumok és adatok megszerzéséhez szükséges európai bizonyításfelvételi parancsról.

²³ JÁNOSI i. m. 215.

a végrehajtó állam) egy vagy több konkrét nyomozási cselekményt végezzenek el az ezen irányelvvel összhangban folytatott bizonyítékszerzés céljából.

Az Európai Unió célul tűzte ki a szabadság a biztonság és a jogérvényesülés térségének fenntartását és fejlesztését. Az idő előrehaladtával szükségessé vált a 2008/978/IB kerethatározat – az európai bizonyításvételi parancsról – továbbfejlesztése, mert e kerethatározat létrehozásának célja elsődlegesen az volt, hogy a büntetőeljárások során felhasználandó tárgyak, dokumentumok és adatok megszerzése céljából a kölcsönös elismerés elvét alkalmazzák. Az EBP azonban csak a már meglévő bizonyítékokra vonatkozik, és ezért a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés bizonyítékokat érintő teljes skálájának csak egy behatárolt részével foglalkozik. Korlátozott hatálya miatt az illetékes hatóságok szabadon választhatnak, hogy az új rendszert vagy azokat a kölcsönös jogsegélyre vonatkozó eljárásokat alkalmazzák, amelyek minden esetben továbbra is alkalmazhatók az EBP hatályán kívül eső bizonyítékokra.

Így a reform tekintetében az elsődleges cél az volt, hogy immáron valamennyi az adott bűncselekményhez kapcsolódó bizonyíték vonatkozásában alkalmazható jogintézményt hozzanak létre. Ez is egyértelműen szolgálja a bűncselekmények hatékony üldözését, és a lehető leg szélesebb körű bizonyításnak a működését. Így az ENYH kiadása egy vagy több nyomozási cselekmény elvégzése érdekében történhet, mely nyomozási cselekmények a bizonyítékszerzésre fognak irányulni, és akár olyan bizonyítékok megszerzésére is kiadható, mely már az ENYH-t végrehajtó állam birtokában van. Az ENYH-nak az elvégzendő nyomozási cselekményre kell összpontosítania. Az adott nyomozás részleteinek ismeretében a kibocsátó hatóság tudja a leginkább eldönteni, hogy melyik nyomozási cselekményt kell alkalmazni. A végrehajtó hatóságnak azonban, ha csak lehetséges, másfajta nyomozási cselekményhez kell folyamodnia, ha a megjelölt intézkedés a nemzeti jogában nem létezik vagy hasonló belföldi ügyben nem lenne engedélyezett. Az alkalmazhatóságnak olyan esetekre kell vonatkoznia, amikor a megjelölt nyomozási cselekmény létezik a végre hajtó állam jogában, azonban jogilag csak bizonyos helyzetekben engedélyezett, például, ha a nyomozási cselekmény csak meghatározott súlyosságú bűncselekmények esetében hajtható végre, csak olyan személyek ellen hajtható végre, akikkel kapcsolatban már fennáll bizonyos fokú gyanú, vagy csak az érintett személy beleegyezésével hajtható végre. A végrehajtó hatóság az ENYH-ban megjelölttől eltérő nyomozási cselekményhez is folyamodhat, ha az alapvető jogokat kevésbé sértő eszközök révén ugyanazzal az eredménnyel járna, mint az ENYH-ban megjelölt intézkedés.

Tekintettel arra, hogy az Európai Nyomozási Határozatról szóló irányelvet a nemzeti jogrendbe

2017. május 22-ig be kellett építenünk, záró gondolatként Jánosi Andrea szavai foglalják össze megfelelően a jogintézmény lényegét: Az ENYH a több tagállamot érintő bűncselekmények vonatkozásában a bizonyítás szempontjából előrelépést és a jövőben kihívást is jelent majd. Lehetőséget biztosít az eljárás egyszerűsítésére és gyorsítására, ám kérdéses az, hogy igénybevétele mennyire lesz elfogadott és indokolt a számos egyéb rendelkezésre álló, akár kölcsönös jogsegélyen, akár a kölcsönös elismerés elvén alapuló eszköz mellett.²⁴

3.2. A Tanács 2002/584/IB kerethatározata az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról

Az európai elfogatóparancs egy tagállamban kibocsátott igazságügyi hatósági határozat, amely azt a célt szolgálja, hogy egy másik tagállam a büntetőeljárás lefolytatása, szabadságvesztésbüntetés, illetve szabadságelvonással járó intézkedés végrehajtása végett a keresett személyt elfogja és átadja. Így ezen jogintézmény elsődleges célja, hogy elfogásra és átadásra kerüljenek olyan személyek, akikkel szemben vagy büntetőeljárást kell lefolytatni, vagy szabadságvesztést, vagy más szabadságelvonással járó büntetést kell foganatosítani. Egyértelmű tehát, hogy a büntetések közül csak a legsúlyosabb szankciók vonatkozásában van helye, európai elfogatóparancs kibocsátásának, így például egy jogintézmény alkalmazása az úgynevezett közérdekű munka büntetés esetében nem bocsátható ki. De a jogintézmény alkalmazási köre az egyes cselekmények vonatkozásában is szűkül, olyan cselekmények esetén bocsátható ki, amelyeknél a kibocsátó tagállam joga szerint a büntetésítétel felső határa legalább tizenkét havi szabadságvesztés vagy szabadságelvonással járó intézkedés, illetve, ha a szabadságvesztést kiszabó ítéletet vagy a szabadságelvonással járó intézkedést már meghozták, ennek időtartama legalább négy hónap. Azonban a kerethatározat meghatározza azoknak a bűncselekményeknek a körét, melyek tekintetében az európai elfogatóparancs kibocsátható a kettős büntethetőség mérlegelése nélkül, ha a kibocsátó tagállam joga szerint a kibocsátó államban a büntetésítétel felső határa legalább három év szabadságvesztés, vagy szabadságelvonással járó intézkedés, ilyen a bünszervezetben részvétel, és a terrorcselekmény,

²⁴ NAGY Anita: Az európai nyomozási határozat a kölcsönös elismerés elvének tükrében. *Kúria döntések – Bírószági határozatok – Kúria Lapja*, 2017/6. 9.

emberkereskedelem, korrupció, vagy a számítógépes bűnözés. A kettős büntethetőség elve nem téveszthető össze a *ne bis in idem* elvével, mivel a kettős büntethetőség azt jelenti, hogy a kibocsátó és a végrehajtó állam vonatkozásában is büntetendő cselekménynek minősül, míg a *ne bis in idem* elve azt jelenti, hogy ugyanazon bűncselekmény miatt ismételt a terhelt felelősségre vonása kizárt.

Az Unió tagállamai már a Tamperei-program során felismerték, hogy az olyan alakszerű hivatalos kiadatási eljárást a tagállamok között el kell törölni, mely azokra a személyekre vonatkozik, akik a jogerős döntés meghozatalát követően menekülnek az igazságszolgáltatás elől, továbbá el kell törölni a bűncselekmény elkövetésével megalapozottan gyanúsítható személyek kiadatását érintő eljárást fel kell gyorsítani. Az Uniónak abból a kitűzött céljából, hogy a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének térségévé váljon, következik a tagállamok közötti kiadatás eltörlése és annak az igazságügyi hatóságok közötti átadási rendszerrel való felváltása. Emellett az elítéltek vagy gyanúsítottak – büntetőítélet végrehajtása vagy büntetőeljárás lefolytatása céljából történő – átadásának új, egyszerűsített rendszerének bevezetése lehetővé teszi a jelenlegi kiadatási eljárások bonyolultságának és a jelenlegi kiadatási eljárásokban rejlő késlekedés kockázatának a megszüntetését is. A tagállamok között mindeddig irányadó hagyományos együttműködési kapcsolatokat a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének térségében a büntetőügyekben hozott bírósági határozatok szabad mozgásán nyugvó rendszernek kell felváltania mind az ítélelhozatal előtti, mind az azt követő szakaszban.

3.3. Az Európai Parlament és Tanács 2011/99/EU irányelve az európai védelmi határozatról

Az „európai védelmi határozat”: valamely tagállam igazságügyi vagy annak megfelelő hatósága által védelmi intézkedéssel kapcsolatban hozott határozat, amelynek alapján egy másik tagállam igazságügyi vagy annak megfelelő hatósága a saját nemzeti joga alapján megteszi a megfelelő intézkedést vagy intézkedéseket a védett személy védelmének fenntartása érdekében.

A stockholmi program alapján, amely a polgárokat szolgáló és védő, nyitott és biztonságos Európa képét teremtette meg, nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a kölcsönös elismerés elve kiterjedjen az igazságszolgáltatási ítéletek és határozatok valamennyi formájára. Az irányelv kidolgozásában nagy szerepet játszott a nők elleni erőszak felszámolásáról szóló európai parlamenti állásfoglalás, amelynek célja a nőkkel szembeni erőszakot megakadályozó politika

és nemzeti jogi szabályozás kidolgozása volt. Másrészt nagy szerepet játszott a határozat kidolgozásában a sértettek jogainak és védelmének különösen a büntetőeljárások során történő megerősítése, ennek része egy olyan mechanizmus elfogadása, amely biztosítja, a bűncselekmények áldozatainak védelmére vonatkozó határozatok kölcsönös elismerését.

Európai védelmi határozatot lehet kibocsátani abban az esetben, ha a védett személy úgy dönt, hogy valamely másik tagállamba teszi át lakóhelyét, vagy már ott lakik, vagy ha a védett személy úgy dönt, hogy valamely másik tagállamban kíván tartózkodni, vagy már ott tartózkodik. Az európai védelmi határozat kibocsátásáról való döntéskor a kibocsátó állam illetékes hatóságának figyelembe kell vennie többek között azon időszak vagy időszakok hosszát, amelyek során a védett személy a végrehajtó államban kíván tartózkodni, valamint a védelem szükségességének mértékét. Ez természetesen csak abban az esetben bocsátható ki, ha a védelmi határozatot kibocsátó államban már elfogadtak a veszélyeztető személlyel szemben egy vagy több olyan intézkedést, vagy szabályt mely alapján a veszélyeztető személynek tilos belépnie olyan helyre, helyiségre, vagy meghatározott területre, ahol a védett személy tartózkodik. Ide sorolható az olyan tilalmak, vagy szabályok megfogalmazása mely korlátozza a védett személlyel való bármilyen formájú érintkezést ideértve a telefont, az elektronikus vagy hagyományos levelet, vagy a kommunikáció bármely más formáját, illetve a tilalom vonatkozhat arra is, hogy a veszélyeztető személy előre meghatározott távolságon belül megközelítse a védett személyt.

3.4. Az Európai Parlament és Tanács 2012/29/EU irányelve a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról

Ezen irányelv mely felváltotta a 2001/220/IB kerethatározatot, tekintettel arra, hogy olyan nagyszámú és jelentős módosítást kell végezni, amely az egyértelműség érdekében teszi szükségessé a fentnevezett irányelv megszületését. Továbbra is azon Uniós célkitűzés mezsgyéjén halad mely a szabadság biztonság és a jog érvényesülés térségén alapszik, és amely biztosítja a Stockholmi programban meghatározott a polgárokat szolgáló és védő nyitott és biztonságos Európa alapjait. E vonatkozásban is megjelenik a nők elleni erőszakkal szembeni fellépést sürgető állásfoglalás, mint az irányelv egyik sarokköve, a bűncselekmények áldozatainak mindenféle megkülönböztetéstől, így elsősorban faj, bőrszín, etnikai vagy társadalmi vagy éppen vallási hovatartozástól mentes

védelme, továbbá hangsúlyosan jelenik meg a gyermekek, mint áldozatok védelme, akiket az irányelvben meghatározott jogokkal rendelkező teljes értékű személyként kell kezelni, és biztosítani kell számukra, hogy ezen jogaikat oly módon gyakorolhassák mely figyelembe veszi önálló véleményalkotásra vonatkozó képességeiket.

Az irányelv egyértelműen meghatározza, hogy Az áldozatoknak a büntető igazságszolgáltatási rendszerben betöltött szerepe és az, hogy aktívan részt vehetnek-e a büntetőeljárásban, a nemzeti rendszertől függően tagállamonként változik, és azt a következő egy vagy több kritérium határozza meg: a nemzeti rendszer biztosítja-e a büntetőeljárásban részt vevő személy jogállását az áldozat részére; az áldozat a büntetőeljárásban való aktív – például tanúként való – részvétele törvény által előírt kötelezettsége alá esik, vagy arra felkérést kap; és/ vagy az áldozat a nemzeti jog szerint a törvénynél fogva jogosult-e a büntetőeljárásban való aktív részvételre, és e joggal élni is kíván-e, amennyiben a nemzeti rendszer az áldozatoknak nem biztosít jogállást a büntetőeljárásban részt vevő személyként való részvételre. A tagállamoknak meg kell határozniuk, hogy ezek közül mely kritériumok vonatkoznak az ezen irányelvben meghatározott jogok hatályának meghatározására azokban az esetekben, amikor az áldozat által az adott büntető igazságszolgáltatási rendszerben betöltött szerepre történik utalás. Az irányelv hangsúlyozza az áldozatok tájékoztatásának szükségességét a lefolytatandó eljárás helyét és idejét illetően, továbbá az ügyben hozott ítélettel szembeni fellebbezés alapján tartott tárgyalás helyét és idejét illetően. Az áldozatok számára kérelemre meg kell adni az elkövető szabadon bocsátásával vagy szökésével kapcsolatos konkrét információkat, legalább azokban az esetekben, amikor az áldozat sérelem veszélyének vagy azonosított kockázatának lehet kitéve, kivéve, ha ezen információk közlése eredményeképpen az elkövető lenne kitéve sérelem azonosított kockázatának. De az irányelv kiterjed arra is, hogy az áldozatot tájékoztatni kell az elkövető szabadon bocsátásával szembeni fellebbezés jogáról, amennyiben az adott tagállam joga kapcsán ilyen létezik. Tovább a tagállamok nem hivatkozhatnak a büntetőeljárás indokolatlan elhúzódására, olyan fordítás vagy tolmácsolás eszközölése kapcsán, mely abból adódik, hogy az áldozat egy nem sokak által beszélt nyelvet ismer. Az emberkereskedelem, a terrorizmus, a szervezett bűnözés, a hozzátartozók közötti erőszak, a szexuális erőszak vagy a szexuális kizsákmányolás, a nemi alapú erőszak és a gyűlöletbűncselekmények áldozatai, valamint a fogyatékossgal élő áldozatok és a gyermek áldozatok esetében nagy arányban fordul elő a másodlagos és ismételt áldozattá válás, a megfélemlítés, valamint a megtorlás. Különös alapossggal kell eljárni annak megítélése során, hogy az ilyen áldozatok esetében fennáll-e

az ilyen áldozattá válás, a megfélemlítés és a megtorlás kockázata, és abból a feltevésből kell kiindulni, hogy ezen áldozatok esetében különleges védelmi intézkedésekre lesz szükség.

4. Összegzés

A büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés számos elsődleges és másodlagos jogforrás vonatkozásában is megjelenik. Az itt szemléltetett egyes jogforrások csupán szemléltetésként kerültek kiragadásra azon teljes joganyagból mely lefedi az e körben tárgyalt témát. Látható, hogy e terület rendkívül dinamikusan fejlődik és a tagállamok büntetőjogrendszerében újabb és újabb területekre terjed ki, a dinamikus fejlődés magyarázata minden bizonnyal az, hogy a bűncselekmények elkövetési formái is folyamatosan változnak, és oly módon újulnak meg, hogy azok a tagállamok részéről azonnali reakciót követelnek meg, annak érdekében, hogy egy elkövető se bújhasson ki a büntetőjogi felelősségre vonás alól. Így megállapítható, hogy a tagállamok között folytatott igazságügyi együttműködés nem csak a társadalom védelmének érdekét szolgálja, de egyértelműen biztosítja a jogharmonizációt és a közös érdekek előtérbe helyezésén keresztül az integráció elmélyülését is.

A KISKORÚAK VÉDELME T SZOLGÁLÓ BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOGI ESZKÖZÖK*

CSAPUCHA Bernadett**

1. Bevezetés

A tanulmány a kiskorúak védelmét célzó büntető eljárásjogi aspektusokat tárja fel.

A témával összefüggésben lehetőségem adódott az Országos Kriminológiai Intézet munkatársaként kutatómunkát lefolytatni, melynek során az egyes ügyészségektől hasznos észrevételekhez jutottam. Ezen észrevételek ismertetését sem mellőzi írásom.

Fő célom, hogy rámutassak a kiskorúak védelmének büntetőjogi síkon történő felértékelődésére.

2. A sértett fogalma

Az egyes részletszabályok ismertetése előtt elengedhetetlen tisztázni, hogy ki minősül sértettnek a büntetőeljárásban?

Hangsúlyozandó, hogy a hatályos Büntetőeljárás törvény tervezete a korábbi joganyaghoz képest bővíteni kívánta a sértett fogalmát, példalózó jelleggel az alábbi elgondolások fogalmazódtak meg.¹

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium Kooperatív Doktori Program Doktori Hallgatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

** PhD-hallgató, PPKE Jog-és Államtudományi Doktori Iskola; kirendelt tudományos segédmunkatárs, Fővárosi Főügyészség, Büntetőbírószági Ügyek Osztálya.

¹ Kiss Anna: *A sértett szerepe a büntetőeljárásban*. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 2018. 116.

Az első verzió szerint sértett az a természetes vagy jogi személy, illetve polgári jogi jogalanyisággal felruházott egyéb szervezet, akire, vagy amelyre a bűncselekmény behatást gyakorolt, vagy mint behatás irányult, valamint az akiknek, vagy amelynek a jogát (vagy jogos érdekét) a bűncselekmény (közvetlenül) sértette vagy veszélyeztette. Egy következő elgondolás nyomán sértett az a természetes vagy jogi személy, illetve polgári jogi jogalanyisággal felruházott egyéb szervezet, akinek, vagy amelynek a jogát (vagy jogos érdekét) a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette, ideértve azt is, aki a bűncselekmény közvetlen következtében testi, érzelmi sérelmet szenvedett, illetve akinek, vagy amelynek a bűncselekmény vagyoni hátrányt okozott.²

A Parlament elé terjesztett javaslat az iméntiekben taglaltakhoz képest viszszalépést jelentett, mivel eszerint „sértett az a természetes vagy nem természetes személy, akinek, vagy amelynek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette”.³

Ennek fényében megállapítható, hogy noha a javaslat a korábbi fogalom-meghatározásokhoz viszonyítottan valóban szűkítette a kört, ugyanakkor a régi Be.-t alapul véve mégis bővítést jelentett, figyelemmel arra, hogy az új definíció egyértelművé teszi, hogy sértett természetes és nem természetes személy egyaránt lehet, szemben a korábbi konstrukcióval.⁴

Mindezek mellett az új Büntetőeljárás törvény szabályozási elveiről szóló előterjesztésből is egyértelműen tetten érhető a sértett eljárási pozíciójának felértékelődése:

„a büntetőeljárás elsődleges, a bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonásában megnyilvánuló rendeltetése mellett a tágabb értelemben vett büntetőjogi jogalkotás [...] elfogadott és egyre jobban támogatott fejlődési irányát a sértettek érdekeinek fokozott védelme határozza meg [...] a sértettek nem csupán a bűncselekménnyel megbomlott társadalmi viszony szükség-szerű alanyai, hanem e sajátos jogviszony alanyaiként, alapvető jogaik sérelme okán érvényesítendő igényekkel rendelkeznek. Ennek megfelelően alapvető célkitűzés, hogy a sértetteknek a büntetőeljárás alanyaiként kell rendelkezniük olyan jogokkal, amelyekkel – az egyéb eljárási szempontokra tekintettel elfo-

² Uo. 116.

³ Uo. 117.

⁴ Uo.

gadható körben – hatással lehetnek a büntetőeljárás alakulására, és amelyek révén elkerülhető a másodlagos viktimizáció.”⁵

3. A kiskorú sértett védelme a büntetőeljárásban

Kiemelendő a Büntetőeljárási törvényben foglalt azon garanciális szabály, mely szerint a büntetőeljárást soron kívül kell lefolytatni, ha abban tizennyolcadik életévét be nem töltött sértett vagy terhelt vesz rész.⁶ Az egyes ügyészségek hangsúlyozták, hogy a soronkívüliséget a nyomozó hatóságok alapvetően igyekeznek szem előtt tartani, ugyanakkor a nyomozások mégis gyakran elhúzódnak. Számos esetben nehezíti meg ugyanis a bizonyítást, hogy a gyermekek sérelmére megvalósított cselekmények igen szűk családi körben történnek, továbbá szintúgy kihat a soronkívüliség elvére a tanúvallomás megtételére vonatkozó – későbbiekben még említett – mentességi jog biztosítása is.

A Be. egyik, hanem a legfontosabb – írásom tárgyával összefüggésbe hozható – jogintézménye a különleges bánásmódú személyekhez fűzött joganyaga.

A Be.-ben a jogalkotó a XIV. fejezetben szabályozza a különleges bánásmóddal kapcsolatos rendelkezéseket, melyek elsődlegesen a sértettet és a tanút érintik, de ezen túlmenően azok más eljárás alá vont szereplőkre is kihatással bírnak. A külön részben történő elhelyezés alapja az egyéniesítés szempontjaink hangsúlyosabb érvényesítése, a különleges bánásmódra igényt tartó személyek egyedi szükségleteinek, igényeinek a kiteljesedése. A szabályanyag egyfelől konkrétan determinálja, kik minősülnek különleges bánásmódúaknak, továbbá abból megállapíthatóvá válik, hogy melyek azok az eljárásjogi garanciák, melyeknek velük szemben érvényesülniük kell, természetesen az általános garanciákon túlmenően. Végül, de nem utolsó sorban a Be. kitér arra is, hogyan lehet bekerülni ezen személyi körbe?⁷

A Be. egyik fontos újítása, hogy a különleges bánásmódot igénylő személy lemondhat a számára biztosított pluszgaranciákról, kivéve azokról, amelyekről a törvény nem engedi, figyelemmel arra, hogy néhány esetben a Be. kötelezővé teszi azok érvényesülését.⁸

⁵ Az új büntetőeljárási törvény szabályozási elvei: shorturl.at/irTV3

⁶ 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról (továbbiakban: Be.) 79. § (1) bek. b) pont.

⁷ Kiss i. m. 189.

⁸ Uo. 190.

A Be. alapszabályként rögzíti, hogy a csoportba tartozók számára a megadott jogok is csak addig terjedhetnek, ahol más jogai kezdődnek. Mindez azt jelenti, hogy ezen jogintézményhez kapcsolódó egyes intézkedések alkalmazása nem járhat a büntetőeljárás alá vont más személy jogainak egyidejű sérelmével.⁹

A sértett definícióját már ismertettem, melynek kapcsán kiemelendő, hogy a különleges bánásmód adta lehetőségek csak is kizárólag a természetes személy sértettekre vonatkoztathatók, vagyis jogi személyek esetén ezen rendelkezések nem tekinthetők irányadónak.¹⁰

A Be. értelmében a természetes személy sértett és a tanú különleges bánásmódot igénylő személynek minősül, ha a személyes jellemzői vagy az eljárás tárgyát képező bűncselekmény jellege és körülményei alapján

- a megértésben, a megértetésben,
- az e törvényben meghatározott jogok gyakorlásában vagy kötelezettségek teljesítésében, vagy
- a büntetőeljárásban való hatékony részvételében

akadályozott.¹¹

A Be. továbbá – példalázó jelleggel – deklarálja a különleges bánásmódot megalapozó személyes jellemzők körét. Ezalatt érteni kell kiváltképp az érintett személy életkorát, a szellemi, fizikai, egészségügyi állapotát, valamint a büntetőeljárásban részt vevő más személyhez fűződő viszonyát.¹²

Az eljárás tárgyát képező cselekményeknél a jogalkotó a bűncselekmény kirívóan erőszakos jellegét említi, e tényállások esetében a sértett különleges bánásmódot élvez. E körbe sorolandók pl. a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények, amelyek fennálltakor a sértettek külön döntés nélkül különleges bánásmódúaknak minősülnek.¹³

További jogalkalmazói döntés nélkül különleges bánásmódú személyeknek tekintendők még a tizennyolcadik életévüket be nem töltött, valamint a fogyatékos személyek.¹⁴

Mindemellett a bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság vagy hivatalból, vagy az érintett indítványára dönthet a különleges bánásmód megállapításáról a fentiekben említett, mérlegelést nem tűrő esetkörökön kívül is.¹⁵

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Be. 81. § (1) bek.

¹² Be. 81. § (2) bek.

¹³ Kiss i. m. 191.

¹⁴ Uo. 191.

¹⁵ Be. 81. § (3) bek.

A különleges bánásmód megállapítása alapvetően nincs formakényszerhez kötve, az erre irányuló kérelem elutasításakor azonban határozatot kell hozni.¹⁶

A különleges bánásmód szabályai, jóllehet elsődlegesen a sértettre, valamint a tanúra vonatkoznak, bizonyos – kiváltképp a Be. 85. § (1) bekezdésében írt – intézkedések a tizennyolc év alatti, a fogyatékos, továbbá a jellemzően veszélyeztetett helyzetben lévő terheltre is irányadónak tekintendők. A különleges bánásmód adta lehetőségek mindemelett pedig a védőre, a szakértőre, a szaktanácsadóra, a vagyoni érdekeltre, a segítőre, sőt, rájuk hivatkozva, más személyre is kiterjeszthetők.¹⁷

A Be. 85. §-a tételesen felsorolja azokat az intézkedéseket, amelyekhez a bíróság, az ügyészség vagy a nyomozó hatóság a különleges bánásmód érvényesülése érdekében nyúlhat.

Eszerint a bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság a különleges bánásmódot igénylő személy jogai gyakorlásának, kötelezettségei teljesítésének elősegítését és kíméletét az eljárás érdekeire figyelemmel, lehetőség szerint az alábbiakban felsorolt intézkedésekkel segíti elő:¹⁸

- a) biztosítja, hogy az érintett személy a különleges bánásmódot megalapozó körülményekből fakadó akadályok ellenére megfelelően gyakorolhassa az e törvényben meghatározott jogait, illetve teljesíthesse kötelezettségeit,
- b) fokozott körültekintéssel jár el a kapcsolattartás során,
- c) a büntetőeljárás lefolytatása során fokozott körültekintéssel jár el az érintett személy magánéletének kímélete érdekében,
- d) fokozott védelemben részesíti az érintett személy különleges bánásmódot megalapozó körülményekkel összefüggő személyes adatait, így különösen az egészségügyi adatait,
- e) elősegíti, hogy az érintett személy segítő közreműködését vehesse igénybe,
- f) az eljárási cselekmények tervezése és elvégzése során az érintett személy személyes igényeinek figyelembevételével jár el, és az érintett személy részvételét igénylő egyes eljárási cselekményeket haladéktalanul folytatja le,
- g) az érintett személy részvételét igénylő eljárási cselekményt úgy készíti elő, hogy az megismétlés nélkül elvégezhető legyen,
- h) biztosítja, hogy az érintett személy az eljárási cselekmény során, valamint az eljárási cselekmény helyszínén a büntetőeljárásban részt vevő más

¹⁶ BELOVICS Ervin – TÓTH Mihály: *Büntető eljárásjog*. Budapest, HVG-ORAC, 2020. 133.

¹⁷ Uo. 134.

¹⁸ Be. 85. § (1) bek. a)–k) pontjai.

személlyel szükségtelenül ne találkozzon, különösen, ha a különleges bánásmódot e személyhez fűződő viszonya alapozza meg,

- i) az eljárási cselekményt az erre szolgáló, vagy arra alkalmassá tett helyiségben végzi el, feltéve, hogy az érintett személy jogai gyakorlásának, kötelezettségei teljesítésének elősegítése és kímélete más módon vagy más intézkedéssel nem biztosítható,
- j) kép- és hangfelvételt készíthet az érintett személy részvételét igénylő eljárási cselekményről,
- k) telekommunikációs eszköz útján biztosíthatja az érintett személy jelenlétét az eljárási cselekményen.

Az ilyen személyek érdekeire tekintettel továbbá lehetősége van a bíróságnak a tárgyalásról a nyilvánosságot kizárnia.¹⁹

Írásom szempontjából alapvetően a Be. 87–88. §-aiban foglaltaknak van determináló jelentőségük, figyelemmel arra, hogy előbbi kifejezetten a tizennyolcadik életévüket be nem töltött személyekhez, míg utóbbi a tizennégy év alattiakhoz kötődik, s rájuk nézve fogalmaznak meg előírásokat. Mindezek hátterében természetesen az életkori sajátosságok állnak, melyek indokolttá teszik különleges bánásmód definíciója alá eső intézkedések különös szabályainak felállítását.²⁰

A tizennyolcadik életévüket be nem töltött személyek vonatkozásában az alábbiakat kell szem előtt tartani. Az ilyen személyekkel szemben foganatosított eljárási cselekményekről lehetőség szerint kép-és hangfelvételt szükséges készíteni, továbbá elrendelhető, hogy az adott intézkedés végrehajtásakor igazságügyi pszichológus szakértő is jelen legyen. Az eljárási cselekményt igazságügyi pszichológus szakértő vagy a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 61. § (2) bekezdésében meghatározott szolgáltatást végző szaktanácsadó közreműködésével is véghez lehet vinni. További fontos szabály, hogy a tizennyolcadik életévét be nem töltött tanú vallomása műszeres vallomásellenőrzéssel nem vizsgálható, illetve szembesítése csak hozzájárulása esetén rendelhető el.²¹

A tizennegyedik életévét be nem töltött személy vonatkozásában a Be. hangsúlyozza, hogy az ilyen személyek eljárási cselekményeken való részvételét kerülni kell, a lehető legszűkebb körben lehet annak csak létjogosultsága.

¹⁹ Be. 85. § (1)–(2) bek.

²⁰ BELOVICS-TÓTH i. m. 135.

²¹ Be. 87. § (1)–(3) bek.

Az eljárási cselekményen való jelenlét alapvetően akkor indokolt, amikor az ettől várható bizonyíték másképp nem szerezhető meg vagy nem pótolható. Amennyiben az eljárási cselekményt végre kell hajtani, akkor azt lehetőség szerinti kifejezetten erre a célra szolgáló helyiségben szükséges megtenni. A nyomozás során törekedni kell arra, hogy az egyes intézkedések fogatosítását – feltéve, ha az a nyomozás érdekeibe nem ütközik – egyazon személy végezze. Rendkívül lényeges garanciális szabály, hogy valamennyi eljárási cselekményről ez esetben kép- és hangfelvételt szükséges készítenie a bíróságnak, az ügyészségnek, illetőleg a nyomozó hatóságnak. A tizennégy év alattiak szembesítése szigorúan tilos, továbbá az ilyen életkori sajátosságokkal rendelkező személlyel összefüggésben végzett eljárási cselekményeken a védő és a terhelt személyesen nem lehet jelen. A jelenlétet ilyenkor más módon, pl. telekommunikációs eszköz útján kell biztosítani. Végül, de nem utolsó sorban a törvény megengedhetővé teszi, hogy a tizenegyik életévüket be nem töltött személyek tanúként történő kihallgatásakor a terhelt és védője személyesen is jelen lehessenek, amennyiben a tanú kihallgatását valamelyikük indítványozta.²²

Azokban a büntetőügyekben, amelyeknek sértettje a kiskorú gyermek, fokozott körültekintést kell mutatni a tanúként történő kihallgatásuk során is.

Számos ügyészség felhívta a figyelmet arra, hogy az ilyen személy, amennyiben az nem töltötte be tizennegyedik életévét, tanúként a tárgyaláson nem hallgatható ki. Kiemelendő, hogy az új Be. továbbá szakított azon korábbi szabályozási konstrukcióval, melynek értelmében a tizennegyedik életévét be nem töltött személy kihallgatását a nyomozási bíró végezte, azok indokolt esetben történő meghallgatására tehát mindig a nyomozási bíró részvétele mellett került sor. Az így felvett tanúvallomások hitelessége, valóságtartalma tekintetében az eljárás későbbi szakaszában aggály nem ébredt, az eljárás jogi szabályok nem sérültek. Ezzel szemben a hatályos eljárásjogi joganyag akként rendelkezik, hogy a gyermekkorú sértettet a nyomozó hatóság tagja kihallgatja, a kiskorú tanú meghallgatásáról generális jelleggel kép-és hangfelvétel készül a jegyzőkönyvvel egyidejűleg, amelyet a bíróság minden ügyben szinte a tárgyalás anyagává tesz.

A kiskorú veszélyeztetésének büntette miatt indult büntetőügyekben például – az egyes ügyészségek beszámolóí alapján – több esetben merült fel probléma a gyermekkorú tanúvallomásról felvett rendőrségi jegyzőkönyvek tartalma, az alakóságok megtartása tekintetében, a bíróság – hivatalból vagy indítványra – „kiküldött bíróként” újfent meghallgatni kényszerült a tizennegyedik

²² Be. 88. (1)–(4) bek.

életévüket be nem töltött sértetteket, akiknek a vallomásából nyert bizonyíték másképp nem pótolható. A nyomozó hatóság tagjai továbbá érezhetően nem rendelkeznek kellő jártassággal az ilyen személyek meghallgatása körében, nem biztosított számukra jegyzőkönyvvezető a meghallgatáson készült jegyzőkönyvek rögzítéséhez. A rendőrségi előadók mereven figyelnek a törvényes figyelemzetésekre megtételére, ugyanakkor láthatóan nem sikerült azokat a gyermek nyelvén megmagyarázni. Ha az előzményeket követően a gyermekkorú sértett mégis beszélni kezd az őt ért pl. bántalmazásról, akkor az előadó – a jegyzőkönyvvezető hiányában – beléfojtja a szót, hogy a kiskorú által elmondottakat a jegyzőkönyvben folyamatában rögzítse.

Az egyik ügyészség fontos változásként tartotta számon, hogy 2021. január 1. napjától a Barnahus módszer alkalmazásának lehetősége beemelésre került a Be.-be. A Be. 87. § (1) bekezdés b) pont, bb) alpontja akként rendelkezik, hogy a bíróság, az ügyészség, a nyomozó hatóság a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy részvételét igénylő eljárási cselekmény esetén elrendelheti, hogy az eljárási cselekményt igazságügyi pszichológus szakértő vagy a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 61. § (2) bekezdésében meghatározott szolgáltatást végző szaktanácsadó közreműködésével hajtsa végre, ahogy arra már utaltunk.²³ A Barnahus módszer célkitűzése, hogy a gyermeknek csak egy alkalommal kelljen az általa elszenvedett traumákról beszélni, és a meghallgatás/vallomás során szerzett információ elegendő bizonyítékkal szolgáljon a vádemeléshez, az ítélelhozatalhoz. A meghallgatás monitoring szobában, kép- és hangrögzítés mellett kell, hogy történjen. A Barnahus az NSZKK által végzett igazságügyi pszichológus szakértői vizsgálatról annyiban különbözik, hogy a Barnahusban a gyermek egyszeri meghallgatása mellett orvosi vizsgálatot is végeznek, és sor kerül a gyermek trauma pszichológus által végzett terápiájára is. A módszer eredményeként születő szakvélemények új elemként jelennek meg a büntetőeljárásban, a folyamatban lévő ügyek tapasztalatai alapján lehet majd megállapítani azt, hogy miként fogadja e szakvéleményeket a bizonyítási eljárás során az eljáró bíróság.

Számos esetben a kiskorú ügy kerül a sértetti pozícióba, hogy ellene saját családtagjai fejtik ki a büntető-jogellenes magatartást. Az effajta ügyekben – nem nehéz belátni –, hogy bizonyítási nehézséget okoz, hogy a hozzátartozói minőségre történő hivatkozással a tanúvallomások rendre megtagadásra kerülnek.

²³ Be. 87. § (1) bek. b) pont, bb) alpont.

Az egyes ügyészségek ennek keretén belül külön felhívták a figyelmet arra, hogy azokban az ügyekben sem mindig eredményes a bizonyítás, amelyekben a tanúk kihallgatása megtörtént. Az idő előrehaladtával ugyanis az emlékek halványulnak, a tanúk egyre kevésbé emlékeznek a hallottakra, ellentmondásos vallomásokat tesznek, amelyeket nem lehet tisztázni, ebből adódóan gyakori, hogy az eljárást megszünteti a nyomozó hatóság anélkül, hogy a gyanúsítottként történő kihallgatásra sor került volna, vagy ha történik is kihallgatás, akkor is megszüntetéssel végződik az eljárás a bizonyítékok elégtelen volta miatt.

Az egyik ügyészség a hozzátartozói minőségben tett esetleges tanúvallomásokkal összefüggésben kiemelte azt is, hogy sokszor a másik szülő ilyenkor mintegy „védelmébe veszi” a gyanúsított felet.²⁴ Ennek ellentétje sem ritka ugyanakkor, elegendő csak a szülők egymással való elmérgesedett viszonyára gondolni pl. egy válóperben, amikor az egyik szülő a közös kiskorú gyermeket felhasználva, azt befolyásolva annak érdekében igyekszik cselekedni, hogy a tanúként kihallgatható gyermek a másik szülőjére terhelő vallomást tegyen. Ebből adódóan az ilyen ügyekben meglehetősen nehézkes elfogulatlan vagy befolyástól mentes vallomást beszerezni.

A tanúvallomásokkal összefüggésben utalnunk kell az új Büntetőeljárás törvény 176. § (1) bekezdés, valamint a 177. § (3)–(4) bekezdéseiben foglaltakra, mely lehetővé teszi a tanúvallomás bizonyítási eszközként történő felhasználását akkor is, ha utóbb a tanú él mentességi jogával, és a vallomástételt a megtagadja.²⁵

Szintén egy fontos szabály az idézés körében, hogy a kiskorú idézéséről a gondozását ellátó nagykorú személyt azzal a felhívással kell értesíteni, hogy gondoskodjon a kiskorú megjelenéséről. Amennyiben a kiskorú a tizennegyedik életévét sem töltötte be, a gondozását ellátó nagykorú személy útján kell idézni, illetve értesíteni. A kiskorú idézését és értesítését a törvényes képviselőjével is közölni szükséges.²⁶

Végül, de nem utolsó sorban a bírósági tárgyalás nyilvánosságára irányadó szabályanyag között is fellelhető egy olyan rendelkezés, mely szintúgy a jelen kutatás tárgyát képező személyi kört kívánja védeni. Ennek értelmében a tárgyaláson hallgatóként tizennegyedik életévét be nem töltött személy nem vehet

²⁴ Bicskei Járási Ügyészség.

²⁵ Be. 177. § (4) bek.

²⁶ Be. 115. § (2) bek.

részt, az egyesbíró, illetve a tanács elnöke a tizennyolcadik életévét be nem töltött személyt a hallgatóság köréből pedig kizárhatja.²⁷

A bíróság végzéssel – melyet indokolni is köteles – zárt tárgyalás rendelhet el az alábbi esetekben:

- erkölcsi okból;
- különleges bánásmódot igénylő személy védelme érdekében;
- minősített adat és egyéb védett adat védelmével összefüggésben.²⁸

A tanulmány szempontjából a különleges bánásmódon alapuló oknak van determináló jelentősége, melynek háttérében azon elgondolás húzódik, s indokolja egyben a zárt tárgyalás tartását, hogy a sértett/tanú ez esetben vagy speciális jellemzőkkel bír, vagy pedig azt az eljárást tárgyát képező deliktum jellege és körülményei teszik szükségessé.²⁹

4. Összegzés

Büntetőeljárásjogi aspektusból – ahogy látható volt - a különleges bánásmód jogintézményének volt determináló jelentősége, de nem lehetett elmenni szó nélkül a soronkívüliség elve mellett sem, mely szintúgy egy fontos garanciális szabály.

Úgy gondolom, hogy írásomból egyértelműen kirajzolódott, hogy az egyik, hanem a legsérülékenyebb társadalmi csoportot, a kiskorú személyek képezik, akiket a jog erejével fokozottan védeni szükséges.

Az ilyen jellegű büntetőeljárásokról általánosságba véve elmondható, hogy a büntető eljárásjogi szempontok értékelésekor különös gondossággal kell eljárnia a jogalkalmazóknak.

²⁷ Be. 436. § (2) bek.

²⁸ Be. 436. § (4) bek.

²⁹ BELOVICS–TÓTH i. m. 336.

„... GYÜMÖLCSÉRŐL LEHET
A FÁT FELISMERNI”

Mt 12,33

DOMESTIC RULES AND PRACTICE REGARDING COLLECTIVE REDUNDANCY COMBINED WITH EUROPEAN LAW

*With particular regard to the rules protecting employees,
such as the obligation to consult and inform*

Natasa SZITA

1. Introduction

Due to the characteristic of the employment relationship, that there is a subordination–superiority relationship between the parties involved in it, and that the employee participates in the legal relationship with his entire personality due to his personal work obligation, the employer’s instructions and changes in circumstances can greatly influence the employees not only professionally, but also his or her private life.

Of course, the most drastic change is the termination of the employment relationship by the employer, which can indirectly affect not only the employee but also his or her family.¹

Since the termination of the employment relationship can lead to serious livelihood problems, the labor law regulations have introduced special provisions in the event that a relatively large number of employees within a short period of time due to a reason related to the employer’s operation – typically if the employer has gone bankrupt or needs to be reorganized for economic reasons – his employment is terminated. This is necessary because the dismissal of many employees within the same period has a negative impact not only on the individual and his or her immediate environment, but also on the labor market

¹ PRUGBERGER, Tamás: A csoportos létszámleépítés magyar szabályozása az európai uniós és a tagállami szabályozások tükrében. *Miskolci Jogi Szemle*, 2018/2/1.

and national economic situation of a given region.² That is why the regulation of collective redundancy cannot be neglected from a sociopolitical point of view.³

Group downsizing is not a right to terminate an employment relationship, but rather a set of procedural rules, which stipulates a special obligation of information and consultation, as well as negotiation, in the event of termination of a legally defined number of employees for reasons related to the employer's operations.

The importance of the topic is shown by the fact that the Council Directive 75/129 EEC on the approximation of the laws of the Member States relating to collective redundancies was adopted for the first time in the course of labor law harmonization in the European Union. This was later amended, so Council Directive 98/59/EC (hereinafter: Directive) on the approximation of national legislation on collective redundancies is currently in force.

In Hungary, since 1991, special rules apply to group downsizing.⁴

What are the provisions governing this special legal institution and to what extent do they actually protect employees affected by collective downsizing?

2. The European Union regulation, especially with regard to the obligation to provide information and consultation

The Directive states in its preamble that there is a need for legal harmonization in the area of collective redundancies because there are still differences between the provisions in force in the Member States regarding the practical solutions and procedures for layoffs.⁵

Furthermore, the Directive refers to the Community Charter on the fundamental social rights of employees, according to Article 7 of which the completion of the internal market must lead to the improvement of the living and working conditions of employees in the European Community.⁶

² GYULAVÁRI, Tamás (ed.): *Munkajog*. Budapest, ELTE Eötvös, 2013. 216.

³ PRUGBERGER op.cit. 1.

⁴ Act IV of 1991 on the employment promotion and unemployment benefits 22. §.

⁵ Directive Preamble Art. (3) bekezdés. <https://tinyurl.com/3n9x6sde>

⁶ *The Community Charter of Fundamental Social Rights for Workers*. May, 1990. <http://aei.pitt.edu/4629/1/4629.pdf>

According to Article 1 of the Directive, collective redundancies means dismissals carried out by an employer due to one or more reasons not attributable to the employees, and in which – at the discretion of the Member States – the number of dismissed

1. either, over a period of 30 days:
 - at least 10 in establishments normally employing more than 20 and less than 100 workers,
 - at least 10% of the number of workers in establishments normally employing at least 100 but less than 300 workers,
 - at least 30 in establishments normally employing 300 workers or more,
2. or, over a period of 90 days, at least 20, whatever the number of workers normally employed in the establishments in question.

It is clear from this wording that the Directive provides the opportunity for the Member States to choose which threshold value to transpose into their internal law during legal harmonization.

In Article 1 2. (a), the Directive excludes from its scope the terminations of the employment relationship which, in the case of a contract concluded for a limited time or for a specific task, are terminated due to the expiration of the specified time or the completion of the task. However, if the employee terminates the contract after the specified time has expired or before completing the task due to a reason related to their operation, then the rules of the Directive must be applied to them as well.

In the course of its practice, the Court of Justice of the European Union has examined several times which reasons for downsizing are included the Directive's concept of group downsizing. In a specific case, it found that Portugal did not fulfill its legal harmonization obligation under the Directive, when it implemented the concept of group downsizing in the Portuguese regulations in such a way that it was limited to staff reductions carried out for structural, technological or conjunctural reasons, and did not extend it to all reasons that are not lies in the employees. In its reasoning, the court explained that the Directive did not uniformly define the meaning of dismissal. At the same time, based on the objectives of the Community norm, it must be interpreted uniformly in the member states. Furthermore, by harmonizing the rules on collective redundancies, the Community legislator wanted to ensure the comparability of the protection of employee rights in the different Member States, and to approximate the burdens that these protection regulations cause for Community enterprises.

This concept should therefore be interpreted as including any termination of the employment contract that was not done by the employee's will and thus not with his consent. However, the definition does not require that the underlying reasons correspond to the will of the employer.⁷

In another case – within the framework of the preliminary ruling procedure of the Court of Justice of the European Union – Article 1 was also interpreted, more precisely, the court's decision related to the method of calculating the applicable period of time in the case of group downsizing.⁸

The court had to answer whether point a) of the first subparagraph of Article 1 (1) of the Directive should be interpreted as meaning that, in order to assess whether a contested individual dismissal is part of a group reduction, the 30 or when calculating a reference period of 90 days, only a period preceding this individual dismissal or a period following said dismissal must be taken into account, not only in the case of fraudulent proceedings, but also in the absence thereof. That is, should the entire 30 or 90 day period during which this individual dismissal took place be taken into account?

In relation to the issue, the court took the position in its decision that the above provision should be interpreted as meaning that, in order to assess whether a contested individual dismissal is part of a collective downsizing, the reference period prescribed by this provision for establishing the existence of a collective downsizing must be calculated the entire, consecutive 30 or 90-day period during which this individual dismissal took place and during which the largest number of dismissals occurred on the part of the employer, pursuant to the same provision, due to one or more reasons not attributable to the employees themselves, must be taken into account.

With this, on the one hand, the court once again confirmed that the scope of group downsizing includes layoffs that an employer carries out for one or more reasons not inherent in the employees, and for which certain quantitative and temporal conditions are met.

It also stated that the 30 and 90 day periods must follow each other continuously, without breaks or interruptions. The effectiveness of the Directive would be limited if it were to be interpreted as meaning that national courts cannot take

⁷ C-55/02. *Commission v Portugal* [ECLI:EU:C:2004:605]. <https://tinyurl.com/mrxw6enn>

⁸ C-300/19. *UQ v Marclean Technologies, SLU* [ECLI:EU:C:2020:898]. <https://tinyurl.com/9fm3ds2v>

into account notices given before or after disputed individual dismissals in order to determine whether or not there is a collective redundancies.⁹

This interpretation clearly corresponds to the legislative goal that the special rules can somewhat mitigate the consequences of collective downsizing for the employee concerned. Furthermore, periods that can be taken into account “freely” can be beneficial for employees in the event that the employer fails to fulfill its obligation to provide information.¹⁰

The Section II of the Directive deals with information and consultation. In the event that the employer plans a group reduction in staff, he or she is obliged to initiate a consultation with the employees’ representatives at the appropriate time in order to conclude an agreement.¹¹

The subject of consultation between the employer and the employees’ representatives is at least the avoidance of downsizing, the ways and means of reducing the number of employees concerned, as well as mitigating the consequences through the application of accompanying social measures, which – among other things – relate to support for the relocation or retraining of dismissed employees.

The employer has an obligation to provide information to the employee representatives so that they can develop an appropriate proposal during the consultation. They must provide all relevant information in writing; also the reasons for the planned redundancies; the number of employee categories to be dismissed; the number of employees usually employed and the categories of employees; the period during which the planned redundancies are intended to be implemented; the criteria proposed for the selection of the employees to be dismissed, as well as the method of calculating the severance pay.¹²

The above information – except for the last one – must be sent by the employer with a copy to the competent state employment agency.

The last part, Section III of Directive contains the procedural rules for group downsizing. The employer has an obligation to notify the competent state authority of any planned collective reduction of staff. The notification contains all the relevant information related to the consultation with the employees’

⁹ C-300/19. Article 33. and 35.

¹⁰ HERDON, István – SÍPKA, Péter – ZACCARIA, Márton Leó: A csoportos létszámcsökkenés uniós jogi fogalma: a munkaviszony megszüntetésének időpontja és ennek jelentősége. *Munkajog*, 2021/1. 54.

¹¹ Directive Art. 2. (1). According to Directive Article 1. 1. (b) workers representatives means the workers’ representatives provided for by the laws or practices of the Member States.

¹² Directive Art. 2. 3. (b).

representatives, and in particular the reasons for the dismissal, the number of employees to be dismissed, and the period during which the reduction of the workforce is planned.

This notification also has an important role – beyond the fact that the state employment agency can prepare in this way – because the reduction in staff can take effect no earlier than 30 days after the notification, without prejudice to the notice period. This deadline can be extended by the competent state authority.¹³

3. The first legal regulation in Hungary, as well as provisions of Act XXII of 1992 on the Labor Code (hereinafter: former Labor Code)

In Hungary, as I already mentioned in the introduction, Act IV of 1991 on the promotion of employment and benefits for the unemployed. for the first time, the law contained provisions regarding staff reductions affecting several employees at the same time. Based on Article 22 of this legislation, if the employer employing at least thirty employees, who plans to reduce the number of employees by at least 25% or at least fifty people within six months, was obliged to inform the employment center of this decision three months before the termination of the employment relationship, as well as the employee advocacy organization operating at the employer.

Pursuant to Article 23 paragraph (1), the employer was obliged to inform the affected employees and the competent employment center 30 days prior to the termination of any decision regarding downsizing that affects at least ten people within 30 days.

According to paragraph (2) of the same Article, in the event of downsizing, the employer had to establish a committee including representatives of the employees. The task of the committee was to determine the principles of the implementation of the downsizing, as well as its time schedule, and also decided on the awarding of benefits to the employees affected by the downsizing – in addition to the benefits due under the law.

The termination of the employment of employees affected by downsizing was governed by the labor law rules, with the difference that the termination

¹³ This period is used by the public authority under the Directive to find solutions to problems arising from redundancies.

could only be communicated to the employee at least 30 days after the provision of information in accordance with Article 23 (1).

In relation to this latter rule, the Supreme Court ruled in a 1998 decision that in the case of collective downsizing, the prior notification obligation does not apply to the employee whose employment is terminated by mutual agreement. According to the reasoning of the decision, following from the text of the legislation, the obligation to inform the employee in advance falls on the employer only in case of termination of the employment relationship by ordinary notice, the lack of this information does not affect the legality of the termination of the employment relationship based on mutual agreement.¹⁴

As of July 1, 1997, the former Labor Code contained the provisions for group downsizing. Pursuant to this, it was classified as a group reduction if the employer, according to the average statistical number of employees for the six months preceding the decision

- a) in the case of employment of more than twenty and less than one hundred employees, at least ten,
- b) in the case of employment of a hundred or more but less than three hundred employees, at least ten percent of the employees,
- c) in the case of employment of three hundred or more employees, at least thirty employees wanted to terminate their employment within a thirty-day period for reasons related to their operation.¹⁵

In line with this, judicial practice has stated that when deciding whether the dismissal of a public employee was carried out in the context of a collective reduction in staff, all terminations whose reason is related to the employer's operations to any extent must be taken into account.¹⁶

It was an important guarantee rule in the former Labor Code. – the Article 94/B. (1) – that in the event that the employer planned a collective reduction, he was obliged to contact the works council at least fifteen days prior to the decision, or, failing that, with a committee formed from representatives of the trade unions and employees represented by the employer (hereafter together with: employee representatives) to initiate a consultation and continue it until a decision is made or an agreement is concluded. Based on this provision, the

¹⁴ Court decision nr. EBH1999. 146., Supreme Court Mfv. I. 10.416/1998., Court decision nr. BH2000. 75.

¹⁵ Former Labor Code Art 94/A. § (1).

¹⁶ Court decision nr. EBH2007. 1645.

employer was absolutely required to facilitate consultation with an employee representative even if a works council or trade union did not operate at the employer. The consultation had to include the principles of downsizing, the way and means of avoiding downsizing or reducing the number of affected employees, as well as the means to mitigate the consequences of downsizing.

In addition, the employer has several obligations to provide information, though separated in time. Thus, on the one hand, the employer had to send detailed written information to the employees' representatives at least seven days before the start of the consultation. This had to include: the reasons for the planned collective downsizing, the number of employees affected by the downsizing divided by employment group, and the number of employees employed in the six-month period preceding the decision.¹⁷

If the employer has decided to carry out a collective reduction, then pursuant to the former Labor Code Article 94/C. (1), it had to determine the number of employees affected by the measure, broken down by employment group, the starting and ending dates of the implementation of the group reduction in staff, as well as the time schedule of its implementation. According to the provisions of the law, the staff reduction schedule had to be determined on the basis of thirty-day periods.

An important rule protecting employees affected by collective downsizing was in the former Labor Code, that if the employer within the given period publishes another legal statement to terminate the employment relationship within thirty days from the notification of the last legal statement to terminate the employment relationship, or from the conclusion of an agreement, or enters into an agreement, the employees affected by this must be included in the number of employees affected in the previous phase.¹⁸ This rule was intended to prevent employers from circumventing the thirty-day rule,¹⁹ and terminate the legal relationship of the employees without applying the provision on collective downsizing.

In relation to the above provision, the former Labor Code exhaustively determined which declarations to terminate an employment relationship must be taken into account from the point of view of group downsizing: for example, ordinary termination based on reasons related to the employer's operation,

¹⁷ Former Labor Code Art. 94/B. § (3).

¹⁸ Former Labor Code Art.94/C. § (3).

¹⁹ BERKI, Katalin – HANDÓ, Tünde – HORVÁTH, István – LŐRINCZ, György – SUBA, Ildikó – SZŰCS, Péter: *Nagykommentár a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvényhez.* Budapest, CompLex, 2008. Former Labor Code Explanation for Art. 94/C. §.

as well as the termination of a fixed-term employment relationship by the employer, as well as the mutual agreement.²⁰

The employer's second obligation to provide information arises after the collective reduction of staff has been decided. He had to notify the state employment agency in writing about this at least thirty days before the regular notice of termination or the legal declaration regarding the termination of the fixed-term employment relationship. The employment agency had to be informed about the personal data of the employees affected by the downsizing, their last job, about his or her qualifications and average salary.²¹

Furthermore, strict rules applied to the written communication of the decision on collective downsizing to employees. According to this, the employer was obliged to inform the employee at least thirty days prior to the notification of the notice of termination.

An employer's regular notice of termination in violation of these rules is invalid. So, in addition to the general rules, when ordinary notices are invalid, the legislation has defined additional legal grounds for invalidity if the state employment agency or the employee concerned has not been informed of the decision to reduce the number of employees in a group, or if there is less than 30 days have passed, and also in the event that it conflicts with an agreement concluded by the representatives of the employees and the employer.²²

In this regard, the Supreme Court ruled that if the employer fails to inform the affected employee and the competent employment center within the deadlines set by law in the case of a decision to reduce the number of employees affecting at least 10 people, the terminations are illegal and must be annulled by the court for this reason.²³

4. Regulations according to the current Labor Code

The current regulation, Act I of 2012 on the Labor Code (hereinafter: Labor Code) defines the concept of group downsizing in accordance with the Directive in Article 71 (1). According to this, it is considered a group downsizing if the

²⁰ Former Labor Code Art. 88. § (2).

²¹ Former Labor Code Art. 94/D. (1) and (2).

²² BERKI et al. op. cit. Explanation for Labor Code Art. 94/F.

²³ Court decision nr. BH1996. 401.

employer, according to the average statistical number calculated for the semester preceding the decision

- a) in case of employment of more than twenty and less than one hundred employees, at least ten employees,
- b) in the case of employment of a hundred or more but less than three hundred employees, at least ten percent of the employees,
- c) in case of employment of three hundred or more employees, at least thirty employees

he or she wishes to terminate his employment within a period of thirty days due to a reason related to his operation, subject to the provisions of paragraph (3). From this, it can be clearly established that the Hungarian regulations define the concept of group downsizing according to Article 1, 1. a) (i) of the Directive.

In the event that the employer has several locations, the above criteria for the number of employees must be established for each location, except for locations in the same county and Budapest, as the number of employees must be counted here. The employee must be taken into account at the site where he or she works according to his or her governing position when the decision on collective downsizing is made.

In Article 72 paragraph (1), the Labor Code makes it mandatory for the employer to negotiate with the works council if he or she plans to reduce the number of employees as a group.

According to the previous regulations, the employer was obliged to negotiate not only with the works council, but also with the trade union represented by the employer and with a committee made up of employee representatives.²⁴

In my opinion, the fact that the current regulations only require negotiation with the works council reduces the guarantees that protect employees, and it also appears that the legislation does not fulfill the legal harmonization obligation. After all, the Directive also states that the employer is obliged to conduct negotiations with the employees' representatives, a definition that covers a wider circle than just the works council. This is supported by the practice of the Court of Justice of the European Union, as it stated in a decision that Great Britain did not fulfill its obligation arising from legal harmonization, when it did not demand consultation, and did not sanction its failure in accordance with EU rules.²⁵

²⁴ Former Labor Code Art. 94/B. §.

²⁵ C-383/92. Commission of the European Communities v United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland [ECLI:EU:C:1994:234]. <https://tinyurl.com/ye2339sd>

The employer must inform the works council in writing at least seven days before the start of the negotiation

- a) the reasons for the projected collective redundancies,
- b) the number of workers to be made redundant broken down by categories,
or
- c) the number of workers employed during the period specified under Subsection (1) of Section 71,
- d) the period over which the projected redundancies are to be effected, and the timetable for their implementation,
- e) the criteria proposed for the selection of the workers to be made redundant; and
- f) the conditions for and the extent of benefits provided in connection with the termination of employment relationships, other than what is prescribed in employment regulations.

In many countries of the European Union, such as France, Austria, Germany and the Scandinavian countries, the employer is obliged to prepare a social plan and attach it to the invitation to the negotiation. In France, the primary goal of the social plan is to avoid termination of the employment relationship, and the secondary goal is to affect as few employees as possible. The social plan must include a relocation plan that facilitates the relocation of employees affected by collective downsizing within or outside the company.²⁶

The legislation defines the deadline for the employer's obligation to negotiate, so it exists until the conclusion of the agreement, or, failing that, at least fifteen days after the start of the negotiation. This short deadline enables employers to carry out collective staff reductions as quickly as possible.

Based on Article 72, paragraph (4) of the Labor Code, the discussion must cover the possible way, means, and principles of avoiding the reduction of staff, the means aimed at mitigating its consequences, and the reduction of the number of affected employees.

The Labor Code also specifies that the decision on the implementation of collective downsizing must include the number of employees affected by the measure in the division according to employment groups, as well as the start and end date of the implementation of the collective downsizing or the time

²⁶ David HARTMANN: Collective dismissal in France. French Labour Law. 26. February 2021. <https://www.alaris-law.com/collective-dismissal-france-labour-law/> ; Art. L 1233–62 of the French Labour Code. <https://tinyurl.com/yc67p92y>

schedule for its implementation. The schedule should be determined based on 30–day periods.

It is very important in relation to the application of the rules of collective downsizing that, based on Section 73 (3) of the Labor Code – in accordance with the Directive and the practice of the Court of Justice of the European Union – the number of employees must be taken into account together if the employer’s legal declaration to terminate the last employment relationship within thirty days from the date of notification or conclusion of the agreement, he or she shall issue another legal declaration or conclude an agreement aimed at terminating the employment relationship.

This is necessary so that the employer cannot circumvent the regulation on the 30–day deadline.

Also of outstanding importance, however, the practice was not completely uniform in terms of exactly which legal declarations termination of employment should be taken into account for group downsizing.

Pursuant to Paragraphs (4) and (5) of § 73 of the Labor Code, the rules of group downsizing must be applied if the employment relationship is terminated by termination based on reasons related to the operation of the employer, or by a mutual agreement initiated by the employer; furthermore, it takes place on the basis of joint termination based on reasons related to the employer’s operation, if the employer terminates the fixed–term employment relationship with immediate effect, as well as termination if no reason is required.

It follows from this rule that a legal declaration or agreement regarding the termination of the employment relationship includes the employer’s termination, the employer’s immediate termination of the fixed–term employment relationship before the end of the fixed period, the mutual agreement initiated by the employer, and cannot be excluded from the point of view of group downsizing for the pensioner neither a qualifying employee nor a senior employee.

The question arises, what happens if the employee initiates a mutual agreement for a reason arising in connection with the employer’s operation?

According to previous practice, if the reason for dismissal (mutual agreement) in the employment relationship/public employee relationship was to any extent related to the operation of the employer, it had to be taken into account from the point of view of the application of the legislation on group downsizing. The Supreme Court pointed out that it is not important what grounds for dismissal the employer specifies in the law, or which party initiates the conclusion of the agreement on termination by mutual agreement, but rather the fact that the dismissal or the mutual agreement for what proven reason the relevant

agreement is concluded. If this reason is to any extent related to the operation of the employer, the termination of the given legal relationship must be taken into account from the point of view of the application of the legislation on group downsizing. This also corresponds to the provisions of Directive 98/59/EC referred to by the court of second instance.²⁷

The regulation of Labor Code changed this practice and made it clear that only termination by mutual agreement initiated by the employer can be taken into account from the point of view of collective downsizing.

In accordance with the provisions of the Directive, the termination of the employment relationship/public employee legal relationship at the end of the fixed period cannot be taken into account when calculating the group reduction.²⁸

According to Section 75 of the Labor Code, the employer shall inform the affected employee in writing of the decision regarding collective downsizing at least thirty days prior to the notification of the notice of termination or notice of termination with immediate effect pursuant to Section 79 (1) point b). Termination and termination with immediate effect may be communicated after the expiration of thirty days following the notification.

Termination communicated in violation of the above is illegal.

The legislator provides the employer with the possibility that the agreement concluded during the negotiation sets out the aspects, taking into account the employer, to determine the range of employees affected by the termination of the employment relationship. Such a legal institution is also found in French and German law.²⁹

In the legal regulations of several European countries – such as Poland, the Czech Republic, Slovakia and Romania – there is a provision that obliges companies to take back those employees who have not yet succeeded within one year if the economic situation recovers after the collective reduction of staff. to be employed again.³⁰

Based on the rules of the Labor Code, the employee is entitled to severance pay in the event of a group downsizing, if he or she meets the conditions for severance pay.

It is also a provision protecting employees that LXVI of 1994 on the Wage Guarantee Fund. pursuant to the law, in the event that the collective reduction

²⁷ Court decision nr. BH2009. 89.

²⁸ Court decision nr. EBH2005. 1341.

²⁹ Commentary: Explanation for Article 71.–6. §.

³⁰ PRUGBERGER op.cit. 12.

of staff takes place during a liquidation procedure due to the insolvency of the employer, within the framework of the wage guarantee procedure, from the unsettled wage debt of the economic organization undergoing liquidation or compulsory liquidation procedure to the employee, per beneficiary (employee) no more than the second preceding the current year an amount equal to five times the annual gross average salary can be advanced.³¹

5. Actuality

I would like to demonstrate the importance of the perhaps somewhat dry and complicated legal regulation and how much it can influence the lives of employees through the example of a group downsizing that is currently taking place.

Hungary's third largest privately owned company, Tungsram Operations Kft. (hereinafter: Tungsram), announced on April 27, 2022 that it plans to carry out a collective downsizing, within the framework of which it will terminate the employment of more than half of its employees, 1,600 employees.³² According to the latest company data, Tungsram employs 2,928 people.³³ The company's management justified the reduction in the number of employees with the economic situation, since the traditional light bulb manufacturing activity is operating at a loss due to the skyrocketing energy prices, and therefore its termination became necessary.

Prior to this announcement, in February 2022, Tungsram also terminated three clauses of the Collective Agreement valid until 2023, citing economic reasons – such as the production effects of the Covid epidemic, the evolution of energy and raw material prices, the increase in transport costs, the postponement and suspension of planned projects – which in the event of termination of the employment relationship, all of them have additional rights for employees compared to the general rules of the Labor Code.³⁴

³¹ Act LXVI of 1994 Art. 1. § (1) a) and 7. § (1). <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99400066.tv>

³² GÓLYA, Ágnes: Itt a bejelentés: tömeges leépítés jön a Tungsramnál. *Forbes*, 7 April 2022. <https://forbes.hu/uzlet/tungsram-tomeges-leepites-tungsram/> ; BOZZAY Balázs: Idén 1600 embert küld el a Tungsram, felhagyunk a hagyományos lámpagyártással. *Telex.hu*, 27 April 2022. <https://tinyurl.com/t4fdzn5j>

³³ Firm Data. <https://www.ceginformacio.hu/cr9311491388>

³⁴ Tungsram Workers' Independent Union. <http://www.tdfsz.hu/>

As a result, from May 2022, if the employer terminates the legal relationship by giving notice, the employee will receive between 2 and 8.5 months less monthly pay than when the Collective Agreement still applied, depending on the employee's age and time spent at the company. Furthermore, from the previous date, the rule that employer cannot terminate spouse's employment at the same time in the event of a group downsizing has been abolished.³⁵

This means that when a group downsizing occurs, the unfortunate situation may occur that both earners in a family lose their job and income at the same time.

The downsizing will begin at the time of this article's completion, in July 2022, and will affect a total of five sites across the country, first Kisvárdá and Hajdúböszörmény, then Nagykanizsa, Zalaegerszeg, and finally Budapest in autumn.³⁶

Tungstram also applied for bankruptcy protection shortly after the announcement of the collective downsizing, which is why it is currently subject to bankruptcy proceedings. Pursuant to Act XLIX of 1991 on bankruptcy and liquidation proceedings Section 1 (2) bankruptcy proceedings are procedures in which the debtor receives a payment deferment in order to conclude a bankruptcy settlement and attempts to conclude a bankruptcy settlement in order to resolve the insolvency situation. In several case decisions, the Court explained that "the purpose of bankruptcy proceedings is to restore the debtor's economic situation by reaching an agreement with his creditors, in order to continue his activities."³⁷

According to the company's announcement, bankruptcy protection was necessary in order to continue paying wages, public charges and to continue the necessary transformation.³⁸

The care system also responded to this demanding situation. For example, the Budapest Municipality announced that the 400 workers dismissed from the Budapest site will be offered jobs for vacant positions at companies in the capital.³⁹

³⁵ GÓLYA op. cit. II. part.

³⁶ Júliusban indul a létszámleépítés a Tungstramnál. *Világ gazdaság*, 17 May 2022. <https://www.vg.hu/cegvilag/2022/05/juliusban-indul-a-letszamleepites-a-tungstramnall>

³⁷ Court decision nr BH2014. 118.

³⁸ Csődvédelmet kér a Tungstram. *Index*, 11 May 2022. <https://index.hu/gazdasag/2022/05/11/csodvedelmet-ker-a-tungstram/>

³⁹ Újabb fordulat a Tungstram-ügyben: 1000 állást ajánlott fel a főváros az elbocsátott dolgozóknak. *Pénzcentrum*, 4 May 2022. <https://tinyurl.com/mwn45mxx>

In addition, the state employment agency tries to help those who remain unemployed with targeted services, for example with the option of part-time courses in subsidized training.⁴⁰

6. Conclusion

Summarizing the above and answering the question posed in the introduction, in my opinion, the Hungarian regulations are largely in line with the rules of the Directive, and the country has fulfilled its legal harmonization obligation.

It can be clearly established that numerous provisions protecting employees affected by collective downsizing have been included in both EU regulations and domestic legislation; so, above all, I think it is important to highlight the employer's obligation to inform, as well as his or her obligation to negotiate. Regarding the latter, however, in my opinion, it would be even more favorable if the 15-day negotiation obligation could be extended, as the employer would have more time to consult with the works council and there would be a greater chance of reaching a compromise or settlement, which could lead to a reduction in the number of those affected by collective downsizing, and it is beneficial would be both from the point of view of the employees, the labor market and the economy.

A significant difference compared to the Directive and the rules of the former Labor Code is that the Labor Code only makes negotiations with the works council mandatory, not with other employee representatives. At the same time, this regulation is very disadvantageous for employees, since if neither a trade union nor a works council is functioning, they may lose the right to negotiate with the given employer.

The Labor Code also narrowed down which legal declarations aimed at terminating the employment relationship are the basis for group downsizing, and excluded the termination of the employee from this scope.

In my opinion, the protection of employees is realized based on the regulations of the Labor Code in force, but the level of protection could be increased, among other things, by the possibility of extending the negotiation period, by consulting with the representatives of the employees, and by requiring employers to draw up a social plan.

⁴⁰ Támogatott képzéseket indítanak a Tungstram elküldött dolgozóinak. *Világgazdaság*, 18 May 2022. <https://tinyurl.com/zfynvmkt>

It also arises in connection with the Tungsram case that by limiting the termination of the collective agreement, the employees would not lose the benefits provided by the collective agreement. This could be achieved even if the termination of the collective agreement could not take effect for a specified period of time in the event of a group reduction in the number of employees, so employers would not be able to eliminate the application of more favorable rules.

FÓRUMVÁLASZTÓ MEGÁLLAPODÁSOK KOLLÍZIÓJA

Feloldási lehetőségek a nemzetközi gyakorlat tükrében

SCHMIDT Richárd

1. Bevezetés

A határon átnyúló gazdasági kapcsolatok természetüknél fogva több bizonytalanságot kockázatot rejtenek magukban, mint a tisztán belföldi kereskedelmi viszonyok, így a nemzetközi ügyletekben eljáró racionális gazdasági szereplők legitim igénye e kockázatok csökkentése. Erre a feleknek – az őket megillető szerződéses szabadság alapján – alapvetően két jogi eszköz áll rendelkezésére, egyrészt a jogválasztás, másrészt a fórumválasztás. Az utóbbi szintén két további lehetőséget jelent: a felek köthetnek választottbírói megállapodást, kiszerezve az államok bíraskodási hatalma alól, vagy megelégedhetnek joghatósági megállapodás megkötésével, meghatározott állami bíróság(ok), elé utalva a jogvitát, illetve kizárva bizonyos államok joghatóságát. Mindkét fenti – tágabb értelemben vett – fórumválasztó megállapodás megkötésének „legkisebb közös többszöröse” az alapértelmezett joghatósági szabályok elkerülése és a *vitarendezés előreláthatóságának biztosítása* egy meghatározott fórum előtt. Fórumválasztás hiányában ugyanis bizonytalan, hogy az esetleges jogvita elbírálására az egymással versengő nemzeti jogrendszerek közül melyiknek lesz joghatósága, és a vitarendezés során hozott ítélet mennyiben hajtható végre egy másik országban. A fórumválasztás tehát hasznos és költséghatékony megoldás, ugyanakkor manapság a nemzetközi gyakorlatban egyre gyakrabban előforduló jelenség, hogy a felek nem pusztán egy, hanem több fórumválasztással is élnek, és a felek szerződése(i) egyszerre tartalmaz(nak) választottbírói és joghatósági megállapodást. Ilyen esetben a fórumválasztó megállapodások kollíziója állhat elő, mely a fórumválasztás alapvető céljának – az előreláthatóság követelményének – a teljesülése kétséggé válik, hiszen jogvita esetén nem egyér-

telmü, hogy az egymással konfliktusba kerülő fórumválasztó megállapodások közül melyik az alkalmazandó, és végső soron mely fórumnak lesz hatásköre az adott jogvita eldöntésére. A jelen tanulmány a fórumválasztó megállapodások közötti kollízió feloldásának elméleti és gyakorlati módszereit tárgyalja és az alábbi kérdésekre keresi a választ. Kielégítő megoldást nyújtanak a klasszikus jog-, illetve szerződés értelmezési módszerek a fórumválasztó megállapodások kollíziójának feloldására? Milyen paradigmák befolyásolják a klasszikus értelmezési elvek érvényesülését? Milyen egyéb módszerekkel oldhatók fel a fórumválasztó megállapodások közötti ütközések? Mely módszerekkel biztosítható a felek szerződéses szabadsága és az igazságszolgáltatás megfelelő működése közötti egyensúly? A fenti kérdések megválaszolása érdekében e tanulmány keretében a kollíziók osztályozása után röviden bemutatjuk a fórumválasztó megállapodások jogi környezetét, megvizsgálva, hogy az irányadó nemzetközi, illetve nemzeti jogforrások mennyiben rendezik a választottbíróági és joghatósági megállapodások közötti ütközések kérdését, rámutatva a kollízió mint probléma komplexitására. Ezt követően figyelmünket a nemzeti joggyakorlatra fordítjuk és azonosítjuk a kollízió feloldás főbb módszereit, végül pedig értékeljük a különböző módszerek mellett, illetve ellen szóló főbb érveket.

2. A kollíziók típusai

A fórumválasztó megállapodások közötti kollíziók első csoportosítási lehetősége a *homogén és heterogén kollíziók* szerinti felosztás. Míg homogén kollízió esetén két azonos típusú fórumválasztás közötti összeütközésről van szó – így például erről van szó két egymásnak ellentmondó joghatósági megállapodás, vagy választottbíróági megállapodás esetében –, addig heterogén kollízió esetén legalább két különböző típusú fórumválasztó megállapodás – tehát egy választottbíróági és egy joghatósági megállapodás – ütközik egymással. Ebből következően míg a fórumválasztó megállapodások közötti homogén kollízió két azonos típusú fórum között vonhatja maga után a hatásköri összeütközést, addig heterogén kollízió esetén eltérő típusú fórumok közötti hatásköri összeütközés következhet be.¹ Ami az utóbbit illeti, Frédéric Eisemann nyomán a jogirodalomban elterjedt az ún. „*patologikus választottbíróági kikötések*” kifejezés használata azon választottbíróági klauzulákra, melyek szövegezésük alapján

¹ A hatáskör megjelölést jelen tanulmányban nem a polgári perrendtartás szerinti jelentésben, hanem tágabb értelemben használjuk, mely magában foglalja a választottbíróági hatáskört és a bírósági joghatóságot is.

nem képesek betölteni alapvető funkciójukat, és többen a patológikus kikötések egyik a eseteként említik az egy szerződésen belüli választottbíróági és joghatósági megállapodásokat.² Azonban a heterogén kollízió felmerülése nem szükségszerűen vezet a választottbíróági megállapodás érvénytelenségéhez, és ahogy látni fogjuk, a nemzetközi gyakorlatban számos példa van arra, hogy ilyen esetben a választottbíróági megállapodás kikényszeríthető maradjon.

A fórumválasztó megállapodások ütközései aszerint is csoportosíthatók, hogy azok *kizárólagos* vagy *nem kizárólagos* joghatósági, illetve választottbíróági megállapodások között merülnek fel. *Míg a kizárólagos* megállapodások kizárják a vitarendezés lehetőségét nem szerződött fórumok előtt addig az utóbbiak lehetővé teszik az egyéb fórum előtti eljárást. A joghatósági megállapodásra irányadó nemzetközi jogforrások többsége vélelmezi a joghatósági kikötés kizárólagosságát,³ azonban a választottbíróági kikötés kapcsán ilyen jogszabályi vélelem nincs, és a jogirodalomban sincs egységes álláspont, hogy a választottbíróági kikötésnek szükségszerű fogalmi eleme a rendes bíróságok hatáskörének kizárása.⁴

A fórumválasztó megállapodások közötti kollíziók közötti következő csoportosítás a *belföldi és nemzetközi kollíziók* közötti különbségtétel. Így például egy olyan kollízió, mely egy adott „A” ország bíróságainak joghatóságát kikötő joghatósági megállapodás és egy választottbíróági megállapodás között merül fel, mely utóbbi alapján a választottbíráskodás helye szintén „A” országban van, tisztán belföldi kollíziónak minősül. Ezzel szemben nemzetközi a kollízió két joghatósági megállapodás között, melyek közül az egyik alapján „A” ország bíróságai, a másik alapján „B” ország bíróságai rendelkeznek joghatósággal a jogvita elbírálására. Ugyanez a helyzet, amennyiben egy „A” ország bíróságainak joghatóságát kikötő joghatósági megállapodás és egy olyan választottbíróági

² Philippe FOUCHARD – Emanuelle GAILLARD – Bernand GOLDMAN: *International Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, 1999. 262., 268.; Wolfram BUCHWITZ: *Schiedsverfahrensrecht*. Springer, 2019. 68–71.

³ Brüsszel Ia Rendelet 25. Cikk (1) bek.; Lugánói Egyezmény 23. Cikk.; Hágai Joghatósági Megállapodásról szóló Egyezmény 3. cikk b).

⁴ Hausmann, Frignani és Schüzte a választottbíróági kikötés fő céljának, illetve szükséges elemének tekintik a rendes bírósági hatáskör kizárását. Ld. Katharina PLAVEC: *Auslegung von Schiedsvereinbarungen – Eine rechtsvergleichende Untersuchung*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2021. 194. Ezzel szemben Berger és Kellerhals valamint az általuk idézett Pfisterer, illetve Kuko–Dasser szerint a választottbíróági kikötésnek nem kell feltétlenül kizárólagosnak lennie, hanem az arra hivatkozó félnek kell bizonyítania, hogy az kizárólagos. Ld. Bernhard BERGER – Franz KELLERHALS: *International and Domestic Arbitration in Switzerland*. Berne, Stampfli Publishers, 2014. 166–167. Seraglino és Ortscheidt szerint szintén érvényes az akár egyoldalú, akár kétoldalú opcionális választottbíróági kikötés. Christophe SERAGLINI – Jerome ORTSCHIEDT: *Droit de l'Arbitrage Interne et International*. Lextenso, LGDJ, 2019. 21.

megállapodás ütközik, mely utóbbi alapján a választottbíráskodás helye „B” országban van.

Végül a kollíziók csoportosíthatók aszerint is, hogy mely fórum eljárásában, illetve mikor merülnek fel, mivel akár választottbíróági, akár rendes bírósági eljárásban felmerülhet az ütközés. Rendes bíróságok előtt a kollízió felmerülhet közvetlenül, amikor a választottbíróági megállapodás ellenére rendes bírósági pert indítanak, vagy közvetetten, a választottbíróági ítélete érvénytelenítése, vagy elismerése, illetve végrehajtása során.

A jelen tanulmány a választottbíróági és joghatósági megállapodások közötti heterogén kollíziók állami bíróságok általi feloldását vizsgálja, belföldi és nemzetközi kontextusban, tekintet nélkül arra, hogy azok kizárólagos, illetve nem kizárólagos megállapodások között merülnek fel.

3. Jogi környezet

3.1. Szupranacionális jogforrások

A fórumválasztó megállapodásokra irányadó nemzetközi jogforrás kapcsán elsősorban a választottbíráskodásra irányadó az 1958. évi New York-i Egyezmény⁵ („New York-i Egyezmény”), az 1961. évi Genfi Egyezmény⁶ („Európai Egyezmény”), valamint az az UNCITRAL Modell törvényt⁷ („Modell törvény”) kell megemlíteni. A fenti nemzetközi jogforrásokat vizsgálva előljáróban hangsúlyozni kell, hogy azok alapvetően nem az egymással versengő fórumválasztó megállapodások közötti kollíziókat oldják fel, hanem – többek között – a választottbíróági megállapodás ellenére a rendes bíróság előtt indított eljárás esetére tartalmazznak koordinációs szabályozást. Mivel azonban erre sokszor amiatt kerül sor, mert a felek egyike választottbíróági megállapodás alapján indít választottbíróági eljárást, míg a másik fél joghatósági megállapo-

⁵ A külföldi választottbíróági határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló, New Yorkban 1958. június 10-én kelt Egyezmény, itthon kihirdette az 1962. évi 25. törvényerejű rendelet.

⁶ A nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodásról szóló, Genfben 1961. április 21-én kelt Európai Egyezmény, itthon kihirdette az 1964. évi 8. törvényerejű rendelet.

⁷ Az Egyesült Nemzetek Szervezete Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága által 1985-ben kiadott, 2006-ban felülvizsgált nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodásról szóló mintatörvény („Modell törvény”). A Modell törvény jóllehet önmaga közvetlenül nem kötelező erejű jogi aktus, a nemzetközi gyakorlatban mégis meghatározó szerepet tölt be. Jelenleg 83 ország fogadta el jogalkotásának alapjául. https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration

dást alapján perel a rendes bíróság előtt, ilyen esetekben óhatatlanul felmerül a két fórumválasztó megállapodás közötti kollízió feloldásának kérdése. A New York-i Egyezmény II. Cikk (3) bekezdése a kollíziót a választottbírósági megállapodás javára oldja fel, amikor rögzíti az állami bíróságok azon kötelezettségét, hogy amennyiben a felek között választottbírósági megállapodás van, úgy – a választottbírósági megállapodás semmissége, hatálytalansága, vagy betarthatatlansága kivételével – az állami bíróság előtt megkezdett pereskedést utasítsák választottbírói útra, amennyiben ezt a felek bármelyike kéri.⁸ A fenti szabályozási elvet követve az Európai Egyezmény VI. Cikk (3) bekezdése szintén a választottbírósági megállapodás javára oldja fel a kollíziót, amennyiben a peres eljárást a választottbírósági eljárás megindulását követően kezdeményezték ugyanannak az ügynek eldöntése végett, vagy a választottbírósági szerződés nemlétezésének, semmisségének vagy érvénytelenné válásának megállapítása céljából, feltéve, hogy felfüggesztés ellen nem szól valamilyen alapos ok. Végül, a fenti egyezményekkel összhangban a UNCITRAL Modelltvény 8. cikk (1) bekezdése szintén akként rendelkezik, hogy a bíróság, amely előtt a választottbírósági szerződés tárgyát képező ügyben pert indítottak, a feleket választottbírósági útra utasítja, ha azt az egyik fél legkésőbb a jogvitára vonatkozó első érdemi nyilatkozata benyújtásakor kérte, kivéve, ha úgy ítéli meg, hogy a választottbírósági szerződés érvénytelen, hatálytalan vagy betarthatatlan.

Míg a választottbíráskodásra irányadó idézett jogforrások az egymással versengő joghatósági és választottbírósági megállapodások alapján indult párhuzamos eljárásokat főszabályként a választottbíráskodás javára oldják fel, addig a joghatósági megállapodásokat szabályozó főbb nemzetközi jogforrások – így az átdolgozott Brüsszel I Rendelet („Brüsszel Ia Rendelet”),⁹ a Luganói Egyezmény¹⁰ és a Hágai Joghatósági Egyezmény¹¹ – tárgykörükből kifejezet-

⁸ Mindazonáltal van, aki szerint kérdéses, hogy ezen rendelkezés alkalmazható-e olyan esetben, amikor a felek választottbírósági megállapodás mellett joghatósági megállapodást is kötöttek, és a pert valamelyik fél a kikötött állami bíróság előtt indítja meg. Ld. Richard GARNETT: *Coexisting and Conflicting Jurisdiction and Arbitration Clauses. Journal of Private International Law*, 2013/3. 372.

⁹ Az Európai Parlament és Tanács 1215/2012/ EU Rendelete (2012. december 12.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról HL L 351, 20.12.2012, p. 1–32. („Brüsszel Ia Rendelet”).

¹⁰ A Luganóban 2007. október 10. napján kelt egyezmény a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról HL L 339., 2007.12.21., 3–41.

¹¹ A Hágában 2005. június 30-án kelt joghatósági megállapodásokról szóló egyezmény. A Tanács 2009/397/EK határozata (2009. február 26.) a joghatósági megállapodásokról szóló egyezménynek az Európai Közösség nevében történő aláírásáról, I.sz. melléklet. HL L 133., 2009.5.29., 1–13.

ten kivonják a választottbíráskodást, így értelemszerűen nem tartalmaznak szabályozást a választottbíróági és joghatósági megállapodás alapján indult párhuzamos eljárások közötti konfliktus feloldására.¹²

3.2. A nemzeti jog szerepe

A fórumválasztó megállapodások bizonyos alapvető kérdéseit – elsősorban a megállapodás létrejöttének, alaki érvényességének, illetve eljárásjogi joghatásainak kérdését – általában az említett szupranacionális jogforrások szabályozzák. Ugyanakkor a szupranacionális szabályozás hézagos, illetve töredezett volta miatt több lényeges kérdés vonatkozásában – különösen az anyagi érvényesség kapcsán – a nemzeti jog az alkalmazandó. Így az uralkodó álláspont szerint a New York-i Egyezmény alkalmazásában a választottbíróági megállapodás anyagi érvényességét hatályosságát, betarthatóságát – az V. cikk (1) bekezdés a) pontja szerinti kollíziós szabály analógia útján való alkalmazásával – a felek által választott jog, vagy a választottbíráskodás helye szerint állam joga szerint kell megítélni.¹³ Az Európai Egyezmény VI. cikk (2) bekezdése a választottbíróági szerződés létezése, illetve érvényessége kapcsán az arra irányadó nemzeti jogra utal. Az UNCITRAL Modelltörvény 34. Cikk (2) a) i) pontja, illetve 36. Cikk (1) a) i) pontja a választottbíróági ítélet érvénytelenítése, illetve végrehajtásának kontextusában szintén a választottbíróági megállapodásra irányadó nemzeti jogra utal. A joghatósági megállapodás anyagi jogi érvényességének kérdését a nemzeti jogra hagyja a Brüsszel Ia Rendelet 25. Cikke, valamint a Hágai Egyezmény 5. Cikk (1) bekezdése. A Luganói Egyezmény a joghatósági megállapodásra alkalmazandó jog kérdését ugyan nem rendezi, a jogirodalomban elterjedt nézet szerint azonban ezt szintén valamely nemzeti jog alapján kell megítélni.¹⁴

¹² Ld. Brüsszel I Rendelet 1. cikk d) pont, Luganói Egyezmény 1. cikk d) pont; Hágai Joghatósági Egyezmény 2. cikk (4) bekezdés.

¹³ Reinmar WOLFF: *New York Convention – Article-by-Article Commentary*. München, C.H. Beck, 2019. 104., 151., 170–171.; Gary B. BORN: *International Arbitration: Law and Practice*. The Netherlands, Kluwer Law International BV, 2016. 59.

¹⁴ Így Mankowski szerint a joghatósági megállapodás anyagi érvényességére a főszerződésre irányadó jogot (*lex causae*) kellene alkalmazni, bár elképzelhetőnek tartja a Brüsszel Ia Rendelet analógia útján történő kiterjesztését, és így a kikötött bíróság jogának (*lex fori prorogati*) alkalmazását is. Peter MANKOWSKI: Artikel 25. In: Thomas RAUSCHER (ed.): *Europäisches Zivilprozess- und Kollisionsrecht. Band I*. Verlag Dr. Otto Schmidt, 2020. 809. Hartley szintén az utóbbi megoldás mellett érvel, mely a Luganói Egyezmény megoldását a

3.3. A kollízió mint komplex kérdés

A fórumválasztó megállapodások közötti ütközés feloldása érdekében elsőként célszerű meghatározni alkalmazandó jogot, ugyanakkor a fentiek alapján látható, hogy már a fórumválasztó megállapodásokra is egyszerre több jog is irányadó. A fórumválasztó megállapodások közötti kollízió feloldásának alapvető nehézsége azonban abból fakad, hogy maga a kollízió legalább háromféle kérdésként minősíthető. Egyrészt a kollízió minősíthető a felek közötti konszenzussal, illetve annak hiányával kapcsolatos problémának, azaz a *fórumválasztó megállapodások létrejöttével kapcsolatos kérdésnek*, melyre elsősorban a *szupranacionális jogforrás autonóm rendelkezései irányadók*. Ugyanakkor a kollízió minősíthető a fórumválasztó megállapodásokkal kapcsolatos *értelmezési kérdésnek* is, melyet elsősorban az anyagi jogi érvényesség körében a fórumválasztó megállapodásra irányadó nemzeti jog, mint *lex causae* alapján kell megítélni. A fórumválasztó megállapodás létrejötte és anyagi érvényessége közötti határvonal bizonytalansága a minősítés kérdését már önmagában sok esetben megnehezíti. Végül, mivel a fórumválasztó megállapodások kollíziója sokszor az eljáró fórum hatáskörének kérdését is felveti, a kollízió minősíthető olyan *eljárásjogi kérdésnek*, melyet a *lex fori regit processum* elve alapján az eljáró bíróság *lex fori*-ja alapján kell megítélni. A kérdés komplexitása miatt a nemzetközi joggyakorlatban jellemző a minősítés kérdésének megkerülése és különböző módszerek együttes alkalmazása, melyeket az alábbiakban foglalnunk össze.

4. A kollízió feloldás módszerei

Mivel a fórumválasztó megállapodások megjelenésüket tekintve szerződéses rendelkezések, a közöttük felmerülő kollízió feloldására kézenfekvő megoldásnak tűnik a jogrendszereken átívelő, klasszikus jog-, illetve szerződés értelmezési elvek – így például a *lex posterior derogat priori*, vagy a *lex specialis legi generali* elvének – alkalmazása. Ugyanakkor kérdéses, hogy ezen klasszikus értelmezési elvek kizárólagos alkalmazása önmagában elfogadható-e? Ezen értelmezési elvek ugyanis alapvetően szöveg központúak, így jellemzően anyagi jogi, statikus megközelítést tükröznek, ugyanakkor a választottbírói és

Brüsszel Ia Rendelettel hozná összhangba. Hartley TREVOR: *Choice-of-Court Agreements under the European and International Instruments*. Oxford University Press, 2013. 132., 168.

joghatósági megállapodások kettős – anyagi jogi és eljárásjogi – természetű, *Janus arcú jogintézmények*: míg a létrejöttüket tekintve az anyagi jogi szerződésekhez hasonlítanak, addig hatásukat már az eljárásjog területén fejtik ki. A fórumválasztó megállapodások működésbe lépésének „felfüggesztő feltétele” a felek közötti jogvita kialakulása, ugyanis jogi hatásukat csak ezt követően kezdik el kifejteni, meghatározva a jogvita elbírálására hatáskörrel rendelkező fórumot, ezzel egyidejűleg korlátozva a felek eljárásjogi lehetőségeit a nem kikötött fórum előtti jogérvényesítésben. A *fórumválasztó megállapodások dinamikája* így már elméleti szempontból is indokolja a klasszikus, szövegközpontú értelmezési elveken kívüli egyéb megoldások figyelembevételét. Ezt meghaladóan – ahogy az látni fogjuk – a szerződés szövegén alapuló értelmezési módszerek a gyakorlatban sok esetben csődöt mondanak, így gyakorlati szempontok alapján is célszerű egyéb módszerek alkalmazása.

A fórumválasztó megállapodások közötti kollízió feloldására a nemzetközi gyakorlatban az alábbi módszereket lehet azonosítani:

- i) klasszikus szerződés értelmezés
- ii) analitikus módszer
- iii) neutralizáció
- iv) kumuláció
- v) szubszidiaritás (abszorpció)
- vi) kombináció

4.1. Klasszikus értelmezési elvek vs. paradigmák

4.1.1. Klasszikus értelmezési elvek alkalmazása

A jog-, illetve szerződés értelmezés klasszikus elvei értelemszerűen mindig hasznos kiindulópontként szolgálnak a fórumválasztó megállapodások kollíziójának feloldására. Erre különösen homogén kollíziók esetén van lehetőség, mely könnyebben felfogható pusztán két szerződéses klauzula közötti ellentétnek, hiszen különböző vitarendezési módok ütközéséről ilyenkor nincs szó. Az általános jogértelmezési elvek¹⁵ alkalmazása, így a nyelvtani, logikai, rendszertani, történeti, cél szerinti értelmezés értelemszerűen alapvető kiindulási pontokat jelentenek bármilyen jogi szöveg értelmezésekor. Szintén jól alkal-

¹⁵ LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat, 2019. 162–163.

mazhatók a bevett szerződés értelmezési módszerek, amennyiben az egymással versengő fórumválasztó kikötések nem egy szerződésen belül, hanem több, egymáshoz valamilyen módon kapcsolódó szerződésben kapnak helyet, mely esetben a *fórumválasztó kikötéseket hordozó főszerződések közötti hierarchia mutatis mutandis* alkalmazandó lesz a fórumválasztó kikötések egymás közötti viszonyára. Így például a keretszerződésben lévő fórumválasztó megállapodást a *lex specialis derogat legi generali* elve alapján általában előzi a keretszerződés alapján létrejött egyedi szerződésben lévő vitarendezési kikötés. Amennyiben a felek azonos tárgyban több szerződést kötöttek, illetve az adott szerződést módosították, úgy a *lex posterior derogat priori* elve alapján a később létrejött szerződésben lévő fórumválasztó kikötés általában előzi a korábbi. Emellett a nemzetközi gyakorlatban számos egyéb értelmezési módszer alkalmazására van példa, így például a felek objektív akarata szerinti értelmezés, a hatékony értelmezés, az egy megálló elve (*one-stop adjudication*) szerinti értelmezés, a szerződést szövegezővel szembeni értelmezés, elve.¹⁶ Természetesen a fenti elvek alkalmazása mindig nagyban függ az adott ügy egyedi sajátosságaitól, körülményeitől, mely mindig csak *in concreto* ítéltető meg. Ezt meghaladóan, az értelmezési elvek eredményét sokszor befolyásolják az adott jogrendszerben érvényesülő paradigmák. Bizonyos jogrendszerekben megfigyelhető az ún. *pro-arbitration* paradigma érvényesülése, mely az klasszikus értelmezési módszerek eredményének befolyásolásával olyan eredményre jut, mely a választottbírói megállapodásnak kedvez. Emellett megfigyelhető a nemzetközi magánjogban általánosan érvényesülő „hazafelé törekvés” (*Heimwärtsstreben*)¹⁷ paradigmája is, mely az adott ország fórumainak kikötését, illetve választottbírói megállapodás esetén a külföldi bíróságokkal szemben hazai választottbírói intézményt, vagy a választottbíráskodás belföldi helyét részesíti előnyben. Az alábbiakban ezek érvényesülését tekintjük át.

4.1.2. A *pro-arbitration* és „hazafelé törekvés” paradigma Angliában

Az angol jogtudományban, illetve joggyakorlatban hagyományos álláspont a választottbírói megállapodás elsődlegessége a joghatósági megállapodással szemben. Bizonyos szerzők a választottbírói megállapodás érvényesülését

¹⁶ Simone STEBLER: The Problem of Conflicting Arbitration and Forum Selection Clauses. *ASA Bulletin*, 2013/1. 34.

¹⁷ Arthur NUSSBAUM: *Deutsches Internationales Privatrecht*. J.C.B. Mohr, 1932. 384.

„józan megoldásként” (*commonsense solution*) jellemzik,¹⁸ mások szintén azon bírói döntések helyessége mellett érvelnek, melyek a két fórumválasztás ütközése esetén a választottbírói megállapodás elsődlegességét állapítják meg.¹⁹ Az angol megközelítésben a választottbírói megállapodás „nagyobb súlya” annak is köszönhető, hogy a *forum non conveniens* doktrína alapján az angol bíróságok joghatóság kérdésében fenntartanak maguknak egy mérlegelési jogkört – mely szerint az ügy összes körülménye alapján dönthetnek a joghatóság gyakorlásáról, vagy annak elutasításáról – mely elv még joghatósági megállapodás léte esetén is érvényesül.²⁰ Ugyanakkor választottbírói megállapodások esetén ilyen mérlegelési jogkör nincs, így a *forum non conveniens* doktrína érvényesülése a joghatósági megállapodás vonatkozásában *a contrario* a választottbírói megállapodás felsőbbrendűségét támasztja alá.²¹ A fenti uralgó állásponttal szemben van olyan szerző, aki szerint a választottbíráskodást előtérbe helyező *pro-arbitration* szemlélet az utóbbi években túl messzire ment és már a felek szerződéses szabadságát veszélyezteti.²² Lássunk néhány példát a fórumválasztó megállapodások ütközésének feloldására az angol gyakorlatban. A *Naviera Amazonica Peruana* ügyben²³ a felek egyedi szerződése londoni választottbíráskodást jelölt ki vitarendezésre, míg az általános szerződési feltételek a limai bíróságok kizárólagos joghatóságát kikötötte ki. Az elsőfokú bíróság a kollíziót a szerződés értelmezésével úgy kívánta feloldani, hogy a feleknek Peruban kell az angol választottbírói eljárás jog alapján választottbírói eljárást lefolytatniuk. A másodfokon eljáró Court of Appeal azonban rámutatott, hogy a felek választottbírói klauzulát tartalmazó egyedi szerződésének első cikke kifejezetten úgy rendelkezett, hogy a joghatósági megállapodásnak helyt adó általános szerződési feltételeket előzi. Ebben az esetben a *lex specialis derogat generali* értelmezési elve eredménye egybeesett a *pro-arbitration* szemlélettel és

¹⁸ David JOSEPH: *Jurisdiction and Arbitration Agreements and Their Enforcement*. Cambridge, Sweet & Maxwell, 2010. 4., 81.

¹⁹ Gary B. BORN: *International Commercial Arbitration*. Kluwer Law International, 2014. 784–788.

²⁰ Így számos esetben került sor arra, hogy az angol bíróságok különböző okokból nem kényszerítettek ki – többnyire külföldi bíróságok javára szóló joghatósági megállapodást. Ld. részletesen: Trevor C. HARTLEY: *International Commercial Litigation*. Cambridge, Cambridge University Press, 2015. 198–207.

²¹ Stavros BREKOUKAKIS: The Notion of the Superiority of Arbitration Agreements over Jurisdiction Agreements: Time to Abandon It? *Journal of International Arbitration*. 2007/4. 346–347

²² BREKOUKAKIS i. m. 363.

²³ *Naviera Amazonica Peruana SA v Compania Internacional de Seguros del Peru* [1988] 1 Lloyd's Rep 116.

a hazai választottbíráskodással. A választottbírói megállapodás elsőbbsége a joghatósági megállapodás felett azonban nem abszolút, így előfordul, hogy az angol bíróságok az ügy egyedi tényállása alapján *in concreto* a joghatósági megállapodásnak adtak elsőbbséget.

Ilyen esetre példa az 1991-es *Indian Oil Corp v. Vignol Inc* ügyben²⁴ hozott döntés, ahol a felek adásvételi szerződése angol jogválasztást tartalmazott és az angol bíróságok kizárólagos joghatóságát kötötte ki, míg a szerződés részét képező általános szerződési feltételek az indiai jogot jelölték meg irányadó jogként, jogvitákra pedig indiai választottbíráskodást írtak elő. A bíróság döntése alapján a felek által egyedileg megtárgyalt adásvételi szerződésben kikötött joghatósági megállapodás megelőzi az általános szerződési feltételekben kikötött külföldi választottbíráskodást. Hasonló eset merült fel a *Neo Investments Inc. v. Cargill International* ügyben²⁵ ahol a felek nemzetközi adásvételi szerződésének rendelkezése szerint a jogviszonyra az angol jog volt az irányadó és a vitákra egy nem kizárólagos joghatósági klauzulát kötöttek ki a felek. Ugyanakkor amikor a felperes az angol bíróságok előtt perelt, az alperes arra hivatkozott, hogy az általános szerződési feltételek rendelkezései szerint az adásvételi szerződésre az algériai jog volt az irányadó és a jogvitákat választottbíráskodás útján, Genfben kellene rendezni. Az angol bíróság a felperes érvelését elfogadva megállapította, hogy az általános szerződési feltételek nem váltak a felek szerződésének részévé, így az azokban szereplő választottbírói megállapodás sem volt alkalmazható a felek között. Az utóbb említett két eset közös jellemzője, hogy egyrészt i) a választottbírói megállapodások kikötésére általános szerződési feltételekben került sor, ii) másrészt a választottbírói megállapodás a hazai bíróságok joghatóságával szemben kötött ki külföldi választottbíráskodást, mely utóbbi klauzula a bírók szerint vagy nem jött létre, vagy az egyedi szerződésben kikötött joghatósági megállapodás azt megelőzte, így végeredményként az angol rendes bíróságok jártak el az ügyekben. A két fenti ügy jól példázza, hogy mennyire erős a „hazafelé törekvés” paradigmája egy olyan jogrendszerben, mely a választottbíráskodást általánosságban támogatja.

²⁴ GARNETT i. m. 380.

²⁵ Uo.

4.1.3. A Kompetenz-Kompetenz érvényesülése Franciaországban

A pro arbitration paradigma érvényesülése Franciaországban is megfigyelhető. A francia jogtudományban hagyományosan uralkodó álláspont a választottbíróság megállapodás elsőbbsége (*principe de priorité*), továbbá elsőbbsége (*principe de primauté*) a joghatósági megállapodással szemben, melyet többen a kétfajta klauzula eltérő természetére vezetnek vissza, hangsúlyozva a választottbírósági megállapodás „investitúra szerződés” (*contrat d’investiture*) jellegét, mely az egész választottbíráskodási vitarendezést létrehozza, s így logikusan vezet a választottbírósági megállapodás rendszertani elsőbbségéhez a joghatósági megállapodással szemben.²⁶ Ahogy a párizsi Cour d’Appel a *Distribution Chardonnet v. Fiat Auto France* ügyben hozott 1991. évi döntése kiemeli, „a felek akaratkifejezése szempontjából a választottbírósági megállapodás jelentősége nagyobb, mint az illetékességi kikötésé, mivel az a választottbírókra döntési hatalmat ruház, kizárva az állami bíróságok beavatkozását, míg az illetékességi kikötés csak kijelöli azt a bíróságot, mely területi hatáskörrel rendelkezi az ügy eldöntésére.”²⁷ Ami tehát az elsőbbséget (*principe de primauté*) illeti, a hagyományos francia felfogást akként lehetne összegezni, hogy *kétség esetén a választottbírósági megállapodás érvényesül a joghatósági megállapodással szemben, mely legfeljebb szubszidiárius szerepet tölthet be a választottbírósági megállapodás mellett arra az esetre, ha a választottbíróság nem tudna eljárni.* Ami az elsőbbséget (*principe de priorité*) illeti, a francia megközelítés sajátossága, hogy különös hangsúlyt fektet arra a kérdésre, hogy *ki jogosult először dönteni a hatáskör kérdésében*, amennyiben hatásköri összeütközés merül fel az állami bíróság és a választottbíróság között. Ezt a problémakört a *Kompetenz-Kompetenz elv* rendezi, mely alapján a választottbíróság nem csak a felek közötti jogvita elbírálására rendelkezik hatáskörrel, hanem arra is, hogy a saját hatásköréről döntsön, méghozzá kronológiai értelemben először. Így amennyiben már van egy folyamatban lévő választottbírósági eljárás,

²⁶ LOUIS PERREAU-SAUSSINE: Le conflit entre clause compromissoire et clause attributive de juridiction. In: HORATIA MUIR-WATT – DOMINIQUE BUREAU – LOUIS D’AVOUT (ed): *Les relations privées internationales: mélanges en l’honneur du professeur Bernard Audit*. Issy-les-Moulineau, LGDJ, 2014. 611–612.

²⁷ „[...] la protée de la clause compromissoire comme expression de la volonté des parties est beaucoup plus large que celle d’une clause attributive de compétence, en ce qu’elle a pour effet de donner aux arbitres le pouvoir de juger, excluant par la-même l’intervention des juridictions de l’Etat, alors que la clause attributive de compétence ne fait que désigner la juridiction territorialement compétente pour trancher le litige.” Cour d’appel de Paris, 1re chambre, section C, 29 novembre 1991. RG: 90-6507; 90-II696. A magyar szöveg a szerző fordítása.

akkor az állami bíróság köteles megállapítani hatásköre hiányát. Amennyiben még nincs párhuzamos választottbírósági eljárás, főszabályként az állami bíró akkor is köteles megállapítani hatáskörének hiányát, kivéve amennyiben a választottbírósági megállapodás nyilvánvalóan érvénytelen (*manifestement nulle*), vagy nyilvánvalóan nem alkalmazható (*manifestement inapplicable*).²⁸ Fentiek alapján megállapítható, hogy a *Kompetenz-Kompetenz elv* a francia gyakorlatban a *pro-arbitration paradigma* egyik sajátos megjelenési formája.

A francia joggyakorlatban a *Kompetenz-Kompetenz elv* olyan erős, hogy sok esetben felülírja a klasszikus szerződés értelmezési elveket, mint például *lex posterior derogat prior* elvet. Ennek megfelelően a Cour de cassation több olyan ügyben is a választottbírósági megállapodás – időleges – elsőbbségét mondta ki, melyben a felek először választottbírósági megállapodást kötöttek, majd ezt követően került sor joghatósági megállapodás megkötésére.

A 2014. évi *Kodak ügyben*,²⁹ a Kodak jogelődje és a Canon France közötti disztribúciós szerződés választottbírósági klauzulát tartalmazott, azonban a Canon által 2009-2012 között különböző termékértékesítések után kibocsájtott, és a Kodak által ellenvetés nélkül kifizetett termék számlák a párizsi bíróságok joghatóságát kötötték ki. Amikor a Canon France a felek közötti kereskedelmi kapcsolatok azonnali megszakítása miatt a párizsi bíróságok előtt indított pert, a Kodak a választottbírósági megállapodásra hivatkozva kérte a per megszüntetését. Az ügy érdekessége, hogy két évtizeddel korábban hasonló tényállás mellett az Európai Unió Bírósága az *MSG ügyben*³⁰ a Brüsszeli Egyezményt 17. cikkét értelmezve arra jutott, hogy a joghatósági megállapodás a felek között érvényesen létrejön, amennyiben az egyik fél a másik által küldött – joghatósági megállapodást tartalmazó számlákat – ellenvetés nélkül, folyamatosan kifizeti, amennyiben ez a nemzetközi kereskedelem adott szektorában érvényesülő gyakorlat és erről a másik fél tudott, vagy tudnia kellett volna. A Kodak ügyben a joghatósági megállapodásra már a Brüsszel I Rendelet volt irányadó, melynek irányadó 25. cikke a Brüsszeli Egyezmény 17. cikkével érdemben azonos szabályt tartalmazott. A Kodak ügyben a kérdés tehát az volt, hogy a disztribúciós szerződésben lévő választottbírósági megállapodást a felek hatályon kívül helyezték-e joghatósági megállapodás megkötésével. Az első- és másodfokon eljáró francia bíróságok azon az állásponton voltak, hogy

²⁸ Code de Procédure Civile Art. 1448. A jogszabály ezen szakasza a nemzetközi ügyekben is alkalmazandó (Art. 1506). Ld. SERAGLINI–ORTSCHEIDT i. m. 218–219.

²⁹ Cour de cassation, Chambre civile 1, 25 juin 2014, 13-23.669.

³⁰ C-106/95 sz. *Mainschiffahrts-Genossenschaft eG (MSG) kontra Les Gravières Rhénanes SARL* ügyben hozott ítélet (1997. február 20.) ECLI:EU:C:1997:70.

a számlák ellenvetés nélküli kifizetésével a felek kinyilvánították azon szándékukat, hogy jogvitájukra a joghatósági megállapodás az irányadó. Azonban a Cour de cassation álláspontja szerint a fenti indokok nem megfelelőek ahhoz, hogy a választottbírói megállapodás nyilvánvalóan nem alkalmazhatónak lehessen minősíteni, és a másodfokú bíróság nem is állapította meg, hogy a felek a választottbírói megállapodást a joghatósági megállapodással helyettesítették volna, emiatt a *Kompetenz-Kompetenz* elv alapján elsősorban a választottbírókra tartozik a fenti kollízió feloldása. Az ítéletet kommentáló szakirodalom kiemeli, hogy a Cour de cassation az ügyet azon az alapon is eldönthette volna, hogy a kereseti kérelem a disztribúciós szerződésen alapult, így a rendes bírósági joghatóság fennállása kérdéses volt, mégis a Cour de cassation nem kezdett „kalandozásba” annak érdekében, hogy a kereset és a felperes által hivatkozott joghatósági megállapodás viszonyát jobban elemezze, hanem inkább a jól bevett *Kompetenz-Kompetenz* doktrínát alkalmazta, mely hatásköri vita esetén fősabályként a választottbíróknak adja meg a lehetőséget, hogy elsőként döntsenek hatáskörükről.³¹

Fentiekhez hasonlóan a *Saverdun ügyben*, ahol a felek 1986-os földgáz adásvételi szerződés választottbírói megállapodást tartalmazott, majd 2014-ben a felek között kapcsolódási szerződés jött lére, melyben joghatósági klauzula volt, a Cour de cassation hangsúlyozta, hogy másodfokú bíróság megalapozatlanul jutott arra a következtetésre, hogy a felek akarata arra irányult, hogy az első szerződést a másodikkal helyettesítsék, mikor azt állapította meg, hogy a második szerződés vagy az első megszüntetésének, vagy korábbi szerződés módosításának minősül. A klauzulák közötti kollíziót így elsődlegesen a választottbírók jogosultak feloldani. A fenti ügyekhez képest az *Alcan Rubber Chemical ügyben*³² hozott döntés inkább szabályt erősítő kivételnek tűnik. Itt a felek kaucsuk szállításra kötöttek öt előszerződést Indonéziából a USA-ba és Mexikóba különböző kikötőkbe, és az előszerződések kifejezetten rögzítették, hogy helyükbe a fuvarázási szerződések fognak lépni. Míg az előszerződésekben szingapúri választottbíráskodás került kikötésre, addig a fuvarozási szerződések már a francia fuvarozó székhelye szerinti ország bíróságainak joghatóságát kötötték ki. A Cour de cassation a *lex posterior derogat priori* elv alapján arra az álláspontra helyezkedett, hogy a választottbírói megállapodás helyébe a felek új akaratának kifejeződéseként a joghatósági megállapodás lépett, így az

³¹ Sandrine CAVEL: Cour de cassation (Civ. 1re) – 25 juin 2014 – Pourvoi n° 13-23.669. *Revue critique de droit international privé*, 2015/2. 415. <https://www.cairn.info/revue-critique-de-droit-international-prive-2015-2-page-413.htm> Utolsó hozzáférés: 2021.08.05. 15 :50

³² Cour de cassation, Chambre civile 1, 11 juillet 2006, 03-19.838.

előző nyilvánvalóan nem alkalmazandó a felek jogvitájára. Mindez megerősíti, hogy a választottbírói és joghatósági megállapodás közötti kollízió csak abban az esetben kerül az utóbbi javára feloldásra, amennyiben *kétségtelenül megállapítható*, hogy a felek akarata a választottbírói megállapodás hatályon kívül helyezésére irányul.

Ami a *lex specialis derogat generali* elvét illeti, ennek sajátos alkalmazására jó példa a '90-es évek elején a híres *Dalico ügyben*³³ hozott ítélet, ahol a Cour de cassation szintén a választottbírói megállapodás „javára” döntött. Az ügyben egy líbiai önkormányzati megrendelő, és a Dalico dán cég közötti vállalkozási szerződés 32. cikke a líbiai jogot és a líbiai bíróságok joghatóságát kötötte ki, de egyben tender dokumentumokra is utalt, melyek között az egyik – a felek által egyébként alá nem írt – melléklet a szerződés 32. cikkét is módosította, előírva a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara előtti választottbíráskodást, Párizsban. A líbiai jog alapján az alá nem írt választottbírói megállapodás érvénytelennek minősült, de a választottbírói ítélet érvénytelenítési perében a Cour de cassation egyrészt hangsúlyozta, hogy a választottbírói megállapodás létezését a felek közös akarata alapján kell megítélni, anélkül, hogy arra bármilyen állami jogot kellene alkalmazni, másrészt kiemelte, hogy a fenti melléklet célja a vállalkozási szerződés 32. cikkében lévő eredeti joghatósági klauzula helyettesítése volt egy választottbírói megállapodással, és e dokumentum integrációja a szerződéses dokumentumokba alátámasztja a felek azon akaratát, hogy jogvitájukat választottbíráskodásnak vessék alá. A *Dalico ügyben* a francia legfelsőbb bíróság tehát a fórumválasztó megállapodások közötti összeütközést annak ellenére a választottbírói megállapodás javára oldott fel, hogy azt a felek – a joghatósági megállapodással szemben – alá sem írták. Mégis az eset összes körülménye alapján a francia legfelsőbb bíróság a felek akaratát helyezte előtérbe, mely alapján a választottbírói megállapodás érvényesült.

4.2. Analitikus módszer

Amennyiben az egymással versengő fórumválasztó megállapodások nem egy, hanem több szerződésben helyezkednek el, azonban *a szerződések közötti hierarchia egyértelműen nem megállapítható*, több jogrendszer előszeretettel alkalmazza az *analitikus módszert*, melynek lényege, hogy a fórumválasztó

³³ Cour de cassation, Chambre civile 1, 20 décembre 1993, 91-16.828.

megállapodásokat „hordozó szerződések” egymáshoz való viszonyán túl elemzi az utóbbiak és a jogvitában érvényesített követelések kapcsolatát is. Az analitikus módszer a fórumválasztó megállapodások közötti ütközést úgy oldja fel, hogy az adott eljárásban érvényesített követelést kizárólag az egyik fórumválasztó megállapodásra vezeti vissza, ezáltal arra a következtetésre jut, hogy a *fórumválasztó megállapodások közötti kollízió nem valóságos, csupán látszólagos*.

4.2.1. Az analitikus módszer Angliában

Az angol gyakorlatban az utóbbi években elsősorban a banki és biztosítási szektorból több olyan ügy került az angol bíróságok elé, melyekben a felek – adott esetben hosszabb időn keresztül – komplex szerződési rendszereket, illetve szerződés együtteseket hoztak létre, úgy, hogy az azok részét képező egyes szerződések külön-külön tartalmaztak joghatósági, illetve választottbírósági megállapodásokat. Az ilyen helyzet a *Fiona Trust ügyben* korábban kialakult *one stop presumption* alkalmazhatóságát kérdésessé tette. Az analitikus módszer érvényesülésére jó példa a *Trust Risk Group ügy*,³⁴ ahol egy joghatósági megállapodás és egy választottbírósági klauzula kollíziója kapcsán kellett dönteni. Az ügyben egy olasz biztosítási bróker, a TRG és egy amerikai biztosító, az ATEL először 2020. júliusában egy üzleti feltételeket tartalmazó megállapodás kötött, mely angol jogválasztást és az angol bíróságok kizárólagos joghatóságát kötötte ki, majd a felek fél évvel később 2011. januárban egy keretszerződést is kötöttek egymással, mely olasz jogválasztást és milánói választottbírósági klauzulát tartalmazott. Az üzleti feltételeket tartalmazó megállapodás a keretszerződéshez került csatolásra. Míg az első megállapodás alapján az ATEL jutalék fizetését vállalta a TRG-nek az általa közvetített ún. orvosi műhiba (*MEdMal*) biztosításokra, addig a keretszerződés alapján a felek az olasz orvosi műhiba biztosítási piac fejlesztését tűzték ki célul és a TRG vállalt díjfizetést az ATEL által az olasz piacra nyújtott kizárólagosságért. A felek között a jutalék elszámolása kapcsán alakult ki jogvita, az ATEL az angol bíróságok előtt indított eljárást, mire a TRG a választottbírósági megállapodásra hivatkozva vitatta azok joghatóságát. A TRG álláspontja szerint a korábbi szerződés a későbbi keretszerződés alá lett rendelve, így a felek jogviszonyára

³⁴ Trust Risk Group SpA v AmTrust Europe Limited [2015] EWCA Civ 437. <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2015/437.html> Utolsó hozzáférés: 2021.07.23. 22:15

a keretszerződés az irányadó, míg az ATEL szerint két független szerződésről volt szó. A Court of Appeal az utóbbi állásponttal egyetértve a kiemelte, hogy a két megállapodás alapján folyó üzlet elkülöníthető volt egymástól, s mivel a felek közötti jogvita tárgya a jutalék elszámolása volt, melyet az első szerződés szabályozott, a keresetre az angol bíróságok kizárólagos joghatósággal rendelkeztek. A Court of Appeal megjegyezte, hogy a TRG álláspontjának elfogadása a felek jogviszonyában egy radikális változást eredményezne, mely alapján a jutalék elszámolást szabályozó első szerződésre az eredeti angol jog helyett az „alárendelés” folytán az olasz jog lenne az irányadó, melyre a felek, mint racionális üzletemberek szándéka feltehetően nem terjedt ki.

A fenti döntés jól tükrözik az angol bíróságok megközelítését, amikor a fórumválasztó megállapodások közötti kollíziók komplex szerződéses jogviszonyokban merülnek fel. A Court of Appeal a fórumválasztó kollíziók feloldásának elveit az alábbiakban foglalja össze: i) a fórumválasztó megállapodások értelmezésénél alapelv azok tág, cél szerinti értelmezése, kereskedelmi megközelítéssel; ii) az egyik szerződésben lévő megállapodás feltehetően nem terjed ki olyan vitákra, melyek inkább úgy tűnnek, hogy egy másik kapcsolódó szerződés alapján merülnek fel; iii) azon megállapodásokat, melyek egymást követő szerződésekben vannak, a tranzakció egészének fényében kell értelmezni, figyelembe véve a szerződések rendszerét; iv) józan üzletemberek nem valószínű, hogy hasonló követeléseket összeegyeztethetetlen fórumválasztó megállapodásoknak kívántak volna alávetni; v) emiatt kiindulási pont, hogy a versengő megállapodások kizárólag a saját tárgykörükre irányadók és nincsenek köztük átfedések, feltéve ha ezt a nyelvezet és a körülmények megengedik; vi) mindazonáltal amennyiben a nyelvezet és a körülmények alapján a jogvita több megállapodás alá is tartozhat, akkor bármelyik megállapodás alkalmazható, mintsem, hogy az egyik kizárná a másikat. A Court of Appeal ezt meghaladóan hangsúlyozta, hogy amennyiben komplex kereskedelmi tranzakciókról van szó, mely számos egymáshoz kapcsolódó szerződést tartalmaz, melyek mindegyike vitarendezési klauzulát is hordoz, nincs olyan vélelem, mely alapján az egyik fórumválasztó megállapodás felölelné olyan jogvitákat, melyek egy másik szerződés alapján merülnének fel, még akkor sem, ha mindez a jogvitarendezés töredezettségét eredményezheti.³⁵ Fentiek gyakorlatilag az ún. súlypont elmélet („*centre of gravity*”) és a kereseti kérelemhez való közelség elvének („*closer to the claim*”) érvényesülését jelentik az egymással versengő klauzulák közötti konfliktus feloldásánál.

³⁵ Trust Risk Group ítélet 46–48. pontjai.

4.2.2. Analitikus megközelítés Franciaországban

A francia gyakorlatban is megfigyelhető az a megközelítés, mely a fórumválasztó megállapodásokat hordozó szerződések egymáshoz való viszonyán túl a jogvitában érvényesített követelésre is koncentrálnak. E megközelítésre példa a *Recape ügy*³⁶ volt, ahol a Recape több beszerzési szerződést is kötött egy társasággal, melyek választottbírói megállapodást tartalmaztak. A beszerzési szerződésekből eredő követelések biztosítására a felek zálogszerződést is kötöttek, mely utóbbi a Caen-i kereskedelmi bíróság illetékességét kötötte ki jogviták esetére. Amikor a Recape a zálogszerződésre alapított igényeit az állami bíróság előtt érvényesítette, az hatáskörének hiányát állapította meg a választottbírói megállapodás klauzúrára való hivatkozással. Azonban a Cour de cassation – a másodfokú bíróság döntését fenntartva – arra az álláspontra helyezkedett, hogy a beszerzési és zálogszerződéseknek eltérő céljai voltak (*contrats qui n'ont pas le même objet*), a felek a szerződések között az ellentétes fórumválasztásokkal is különbséget akartak tenni, így a beszerzési szerződésben szereplő választottbírói megállapodást nem lehetett kiterjeszteni a zálogszerződésből fakadó vitákra. Ennek megfelelően az ügyben a Caen-i kereskedelmi bíróság volt jogosult és köteles eljárni.

Az analitikus módszerre másik példa a 2017-es *Lavalin ügy*,³⁷ ahol egy nemzetközi cégcsoport három tagvállalata – a Lavalin, a Lavalin Europe és a Lavalin International – kötött 2005. évben marketing és koordinációs szerződést az építőiparban tevékenykedő CMO társasággal Franciaország egész területére, mely szerződés egy joghatósági megállapodást tartalmazott a francia Créteil városában lévő kereskedelmi bíróság javára. Ezt követően 2011-2012. években a CMO a Lavalin International társaságot bízta meg egy marokkói ingatlanfejlesztéssel kapcsolatos technikai feladatokkal, mely vonatkozásában a felek között öt szerződés jött létre, melyek mindegyike választottbírói megállapodást tartalmazott. A felek között jogvita alakult ki és a CMO a Lavalin csoport mindhárom tagját a párizsi kereskedelmi bíróság előtt perelte a kereskedelmi kapcsolatok durva megszakítása miatt, mely az alperesek hatásköri és illetékességi kifogásai ellenére érdemben tárgyalta az ügyet, mivel a kereskedelmi törvénykönyv rendelkezése szerint az ilyen ügyekre kizárólagos hatáskörrel és illetékességgel rendelkezett.³⁸ A Cour de cassation a kereseti

³⁶ Cour de cassation, Chambre civile 1, 4 juillet 2006, 05-11.591.

³⁷ Cour de cassation, civile, Chambre commerciale, 1 mars 2017, 15-22.675.

³⁸ A francia kereskedelmi törvénykönyv L. 442-6 és D. 442-3 cikke alapján.

kérelmet és a szerződéseket elemezve arra jutott, hogy a 2005. évi szerződés nem minősült keretszerződésnek, és a 2011-2012 évi szerződések abból egyéb módon sem voltak származtathatók, emiatt – figyelemmel az eltérő szerződő felekre, a szerződések eltérő céljára, a szerződések teljesítési helyének földrajzi elkülönülésére, és a Lavalin International cég pénzügyi önállóságára – a másodfokú bíróság helyesen állapította meg, hogy a kereskedelmi kapcsolatok durva megszakítása csak a 2011-12. évi szerződésekben részes felek viszonyára vonatkozott, e felek között azonban érvényes választottbírói szerződés jött létre, mely alapján először a választottbírók jogosultak dönteni a hatáskör kérdésében. Ami viszont a joghatósági kikötést illeti, a francia legfelsőbb bíróság megállapította, hogy az a kereskedelmi törvénykönyv hatásköri szabálya miatt nem foghat helyt, így a másodfokú döntést – mely a választottbírói megállapodásban nem részes feleket a créteil-i bíróság elé utalta – e részében megsemmisítette. E döntésből a bírói hatáskörök közötti hierarchia is kirajzolódik, mely alapján a választottbírói megállapodással a kereskedelmi törvénykönyv hatásköri szabályától el lehet térni, így a kereskedelmi kapcsolatok azonnali megszakításával kapcsolatos jogvitát a rendes bírósági hatáskör alól választottbírói hatáskörbe lehet helyezni, azonban arra nincs mód, hogy a felek az ilyen jogvitát más rendes bíróság hatáskörébe utalják. Mindez indirekt módon megerősíti a választottbírói szerződés elsődleges pozícióját a joghatósági megállapodással szemben.

A fenti ügyek közös jellemzője, hogy a szerződés együtteseket alkotó *szerződések közötti hierarchiát nem lehetett egyértelműen megállapítani*, így elemezni kellett a fórumválasztó megállapodást hordozó szerződés és a jogvitában érvényesített követelés viszonyát is a kollízió feloldása érdekében. Szintén közös jellemző, hogy a Cour de cassation elfogadta a két ellentétes fórumválasztás egyidejű érvényességét, amennyiben a szerződéseknek eltérő gazdasági céljaik vannak, hiszen amennyiben ezek a célok eltérnek egymástól, akkor logikus, hogy a felek a fenti eltérést a fórumválasztással is kifejezésre akarták juttatni. Az analitikus módszer alapján az a kérdés is tisztázódni látszik, hogy milyen esetekben van lehetőség a választottbírói megállapodás tárgyi hatályának (*rationae materiae*) kiterjesztésére olyan szerződés-együttesek (*ensemble contractuel*) körében, ahol a több egymáshoz kapcsolódó szerződés közül csak az egyik szerződés tartalmaz választottbírói megállapodást. A fenti döntés alapján a jogtudományban kialakuló álláspont szerint a másik szerződésben

lévő joghatósági megállapodás a választottbírói megállapodás *rationae materiae* kiterjesztésének egyértelműen gátat szab.³⁹

4.3. Neutralizáció

A neutralizáció a fórumválasztó megállapodások kollíziójának legdrasztikusabb feloldási módszere, mely az egymással ütköző kikötéseket ellentmondónak, és emiatt érvénytelennek tekinti, egyúttal megnyitja az utat az egyébként alkalmazandó joghatósági szabályok előtt. Egy angolszász szerző találó megjegyzése szerint e módszer egy alapvetően „nihilista” megközelítése a problémának.⁴⁰

4.3.1. Angol megközelítés

Az angol joggyakorlat nem használja a neutralizáció módszerét, mivel még a kizárólagos joghatósági kikötés és választottbírói kikötés egy szerződéses dokumentumon belüli jelenlétét sem tekintik feloldhatatlan ellentmondásnak, hanem a felek szerződési szabadságának tiszteletben tartásával értelmezéssel próbálják feloldani az ellentétet.⁴¹

4.3.2. Francia megközelítés

A neutralizáció módszerét a francia joggyakorlat először a homogén kollíziók körében, az egymásnak ellentmondó rendes bírósági kikötésekre alkalmazta, majd később esetenként alkalmazást nyert heterogén kollíziók vonatkozásában is.⁴² Így a Párizsi Fellebbviteli Bíróság a *L'Hamid Saadi ügyben*⁴³ 2000. évben hozott döntésében az egy szerződésben lévő rendes bírósági és választottbírói kikötés kapcsán hangsúlyozta, hogy nincs lehetőség azon az alapon fenntartani a választottbírói klauzulát, hogy az részletesebb kidolgozásra került, illetve a *lex specilais derogat generali* elve sem alkalmazható, így arra a következte-

³⁹ PERREAU-SAUSSINE i. m. 614.; ORTSCHIEDT-SERAGLINI i. m. 243.

⁴⁰ GARNETT i. m. 372.

⁴¹ JOSEPH i. m. 149.

⁴² Eric CHANG: The Superiority of the Arbitration Clause over a Forum Selection Clause under French Law. *ASA Bulletin*, 2004/4. 809.

⁴³ Uo.

tésre jutott, hogy a két kikötés kölcsönösen kioltotta egymást. A neutralizáció alkalmazására került sor több szerződésben lévő ellentmondó kikötések kapcsán *Robotron ügyben*,⁴⁴ ahol a felek keretszerződése jogvita esetére a bécsi kereskedelmi bíróságot kötötte ki, míg a felek közötti adásvételi szerződések a Bécsi Kereskedelmi Kamara választottbíróságának hatáskörére utaltak. Amikor a német Robotron társaság a párizsi székhelyű MABE ellen a párizsi kereskedelmi bíróság előtt indított peres eljárást a Brüsszeli Egyezmény⁴⁵ 2. cikkének főszabálya alapján (*actor sequitur forum rei*) az elsőfokú bíróság hatásköre hiányát állapította meg a választottbírósági kikötés miatt. A Cour de cassation kereskedelmi kamarája azonban – fenntartva a másodfokú döntést – arra az álláspontra helyezkedett, hogy az egymásnak ellentmondó vitarendező klauzulákat a felek nem fogadták el, így azok nem jöttek létre, és erre tekintettel az alperes székhelyére figyelemmel a Brüsszeli Egyezmény joghatósági szabályai megalapozták a párizsi kereskedelmi bíróság joghatóságát. Mivel heterogén kollíziók feloldása kapcsán a neutralizáció alkalmazása a francia gyakorlatban kivételes, az utóbbi ügyben hozott döntés a *hazafelé törekvés* megnyilvánulásaként értelmezhető. A Cour de cassation az alsóbb bíróságok által alkalmazott neutralizáció elfogadására nagyon ritkán mutat hajlandóságot, mivel álláspontja szerint a joghatósági és választottbírósági kikötés jelenlét a felek szerződésében legalább arra enged következtetni, hogy a felek el kívántak térni az általános joghatósági szabályok alkalmazásától.⁴⁶

4.4. Kumuláció

A neutralizáció ellentétékeként fogható fel a kumuláció módszere, mely megengedi, hogy az egymással ütköző fórumválasztó klauzulák mindegyike érvényesüljön. Ilyen esetben a felek gyakorlatilag választhatnak a rendelkezésre álló vitarendezési fórumok, illetve módok között.

⁴⁴ Cour de cassation, Chambre commerciale, 23 février 1999, 96-18.919

⁴⁵ Az 1968. évi Brüsszeli Egyezmény a joghatóságról és a határozatok végrehajtásáról polgári és kereskedelmi ügyekben. („Brüsszeli Egyezmény”). HL L 299, 31.12.1972, p. 32–42.

⁴⁶ PERREAU-SAUSSINE i. m. 620.

4.4.1. Választási jog Németországban

A választási jog („*Wahlrecht*”) megengedhetősége a német joggyakorlatban már a II. világháborút megelőzően is megjelent és azóta is számos eseti döntés megerősíti, mint a kollízió feloldásának egyik lehetséges módszerét heterogén kollíziók esetén.⁴⁷ A német joggyakorlatban a választási jog akár mindkét fél, akár az egyik fél javára is megengedett, amennyiben a nem lehet megállapítani pontosan, hogy egyoldalú, vagy kétoldalú választási jogról van szó, úgy kétség esetén a kikötéseket úgy kell értelmezni, hogy mindkét felet megilleti a választási jog a választottbírósi, illetve rendes bírósági vitarendezés között.⁴⁸ Abban az esetben, amennyiben a választási jog mindkét felet illeti, úgy azt az a fél jogosult gyakorolni, mely hamarabb kezdeményezi a bírósági, illetve választottbírósi eljárást, és ilyenkor az eljárás megindításával az adott vitarendezési eljárás mindkét fél számára kötelezővé válik.⁴⁹ A német joggyakorlat ugyanakkor nem tartja megengedhetőnek az olyan választási jogot, mely az egyik fél részére azt követően is lehetővé teszi a választást, hogy a másik fél már kezdeményezte az eljárást, mivel ez esetben az egyik fél „megtorpedózhatja” a másik fél által már folyamatba helyezett vitarendezési eljárást.⁵⁰

4.4.2. One-stop-shop és opcionális megállapodások Angliában

Az angol joggyakorlatot vizsgálva kiindulási pontként meg kell jegyezni, hogy korábban széleskörű egyetértés volt abban, hogy racionális üzletemberek a vitarendezést nem kívánják párhuzamosan több fórum előtt folytatni, így az angol bírói gyakorlat az „egy megálló” vélelmét állított fel (*one stop presumption*), melyet a House of Lords 2007. évben a *Fiona Trust ügyben* hozott ítéletével megerősített.⁵¹ Eszerint vélelmezni kell, hogy a felek megállapodása egy adott fórum előtti vitarendezésre szól. Ennek ellenére a kumuláció módszere az angol gyakorlatban szintén megjelenik, mivel a szigetországban tradicionálisan tisz-

⁴⁷ PLAVEC i. m. 198–199.

⁴⁸ PLAVEC i. m. 200.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ PLAVEC i. m. 201. Plavec ezzel kapcsolatban hivatkozik a BGH 24.09.1998, III ZR 133/97.sz. döntésére.

⁵¹ Premium Nafta Products Ltd (20th Defendant) & Ors v. Fili Shipping Company Ltd & Ors [2007] UKHL 40 (17 October 2007) Ld. az ítélet 7–8. Pontját. Meg kell jegyezni azonban, hogy az ügyben az alapvető jogkérdés a választottbírák hatásköre volt a saját hatáskörükre való döntésre. Utolsó hozzáférés időpontja: 2021.07.21. 15:48

teli a *felek szerződési szabadságát*. A jogtudomány, illetve gyakorlat jellemzően az *opcionális megállapodások* kifejezéssel jelöli azokat a fórumválasztó megállapodásokat, mikor két eltérő vitarendezési mód között választani lehet. Az opcionális megállapodásokkal kapcsolatos első mérőföldkő a *Messinaki Bergen* ügyben hozott döntés volt, ahol egy hajóbérleti szerződés viták rendezéséről szóló klauzulája az angol bíróságok kikötése mellett mindkét fél számára lehetővé tette a jogvita választottbíróság elé utalását, egy 21 napos határidőn belül.⁵² A felek között a rakomány megsérülése miatt keletkezett jogvita, a fuvarozó a hatótulajdonost rendes bíróság előtt perelte, ám ez utóbbi a fenti határidőn belül jelezte, hogy választottbírósági eljárást kíván indítani, és bírókijelölés végett az angol bírósághoz fordult. A fuvarozó vitatta a választottbírósági klauzula érvényességét, álláspontja szerint az opció csak egy előszerződésnek minősült, nem érvényes választottbírósági megállapodásnak. Az angol bíróság azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy bár a fenti megállapodás alapján a felek nem kötelezik magukat arra, hogy a vitát választottbíróság elő vigyék, a *klauzula egy opciót ruház az egyik félre*, mely gyakorolható, jóllehet annak gyakorlása nem kötelező. Így mindaddig, míg az arra jogosult nem választja az opció gyakorlását, nincs a felek között választottbírósági megállapodás, de azzal, hogy erre sor kerül, a felek között egy kötelező választottbírósági megállapodás jön létre.⁵³ Ami az opciós jog gyakorlását illeti, az angol joggyakorlat szerint a fél a másik fél kereset benyújtását követően is választhat, egészen addig, míg alá nem vetette magát a bíróság, illetve választottbíróság hatáskörének.⁵⁴

4.5. Szubszidiaritás (abszorpció)

A szubszidiaritás elve alapján a fórumválasztó megállapodások közötti kollízió feloldására általában úgy kerül sor, hogy a választottbírósági megállapodás érvényesül, a bíróság a kollízió feloldásakor általában utal arra, hogy joghatósági megállapodásnak fennmaradnak bizonyos joghatásai, azonban a legtöbb esetben gyakorlatilag arról van szó, hogy a választottbírósági kikötés elnyeli

⁵² Simon NESBITT – Henry QUINLAN: The Status and Operation of Unilateral or Optional Arbitration Clauses. *Arbitration International*, 2006/1. 138.

⁵³ NESBITT–QUINLAN i. m. 138.

⁵⁴ Joseph idézi az Amazona ügyben (Sierra Leone v. Marmaro Shipping Co (Th Amazona and the Yayamaria); [1989] 2 Lloyd's Rep 130, CA) hozott döntést. JOSEPH i. m. 122. Ugyenez az álláspontot képviseli a NB Three Shipping ügyben hozott döntés is. NB Three Shipping Limited v Harebell Shipping Limited [2004] EWHC 2001.

a joghatósági megállapodást (abszorpció). Bizonyos jogrendszerekben arra is van példa, hogy a választottbírói megállapodással szemben a joghatósági megállapodás érvényesül.

4.5.1. Szubszidiaritás az angol gyakorlatban

Az angol joggyakorlatban a szubszidiaritásra kiváló példa a 2011. évben eldöntött *Sulamerica ügy*,⁵⁵ ahol a világ egyik legnagyobb vízi létesítménye, a brazil Jirau vízierőmű építése kapcsán brazil felek között egy biztosítási szerződés alapján robbant ki jogvita melynek 7. pontja brazil jogválasztást és a brazil bíróságok javára szóló joghatósági kikötést, 12. pontja pedig egy biztosítási jogvitákra specializálódott londoni választottbírói intézmény javára szóló választottbírói kikötést tartalmazott. A biztosítók helytállási kötelezettségük hiányának megállapítása érdekében negatív megállapítási keresetet indítottak Londonban a választottbírói elött, egyúttal pertilto meghagyás (*anti-suit injunction*) kibocsájtását kezdeményezték a biztosítottak ellen az angol rendes bíróság elött, egy brazil rendes bírósági ítélet megelőzése érdekében. A biztosítási kötvény 7. és 12. pontja kapcsán az angol bíróság leszögezte, hogy a szerződést egészében kell értelmezni, hogy minden rendelkezése hatályosulhasson, így egy rendelkezés alkalmazása csak akkor vehető el, amennyiben az nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen vagy ellentmondó (*manifestly inconsistent or repugnant*) a szerződés többi részével, és a bíróság csak az összeegyeztetés sikertelensége esetén alkalmazza azt az elvet, hogy az egyedileg megállapodott feltételek előzik az általános szerződési feltételeket.⁵⁶ A bíróság emlékeztetett, hogy a *one-stop-shop elve* alapján racionális üzleti szereplőket feltételezve a felek feltehető akarata az volt, hogy a jogviszonyukból származó vitákat azonos fórum döntse el, emiatt ellenkező kikötés hiányában azt kell vélelmezni, hogy a felek jogvitáikat egy vitarendezési fórum elé utalták. Ezt követően a bíróság elvetette azt a lehetőséget, hogy mindkét fórumválasztó megállapodás érvényesülését engedve a felek párhuzamos eljárásokban versenyt fussanak az ítéletért (*potential for a race to judgment*), és megállapította, hogy amennyiben a kizárólagos joghatósági megállapodásnak teljes teret enged, akkor a választottbírói megállapodás egyáltalán nem

⁵⁵ Sulamerica CIA Nacional De Seguros SA & Ors v Enesa Engenharia SA & Ors [2012] EWHC 42 (Comm) <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2012/42.html> Utolsó hozzáférés ideje: 2021.07.21. 14:34

⁵⁶ Sulamerica ügy ítélet 47. pont.

lenne alkalmazható. Emiatt a bíróság arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a választottbírói megállapodásnak kell érvényesülnie, mert „nincs más lehetőség a két fórumválasztó megállapodás összeegyeztetésére” (*no other way of reconciling the two*), megjegyezve, hogy ez a megközelítés nem fosztja meg a szerződés 7. pontját minden hatásától, mivel az arbitrabilitás, a választottbírói megállapodás kikényszerítése, vagy az ítélet végrehajtása kérdésében a brazil bíróságok joghatósága releváns marad.⁵⁷ Az elsőfokú ítéletet a Court of Appeal 2012. évben helybenhagyta.⁵⁸ Jóllehet *Sulamerica ügyben* hozott ítélet elvi szinten említi a joghatósági megállapodás szubszidiárius jelleggel érvényesülő hatásait, azok valójában nem számottevőek, így gyakorlatilag arról van szó, hogy a választottbírói megállapodás elnyelte a joghatósági megállapodást (abszorpció).

4.5.2. A szubszidiaritás két értelmezése Franciaországban

A szubszidiaritás módszere a francia gyakorlatban is évtizedek óta jelen van, olyannyira, hogy a bírói gyakorlatban két vonulata is megfigyelhető. A *szubszidiaritás erősebb értelmezése* alapján önmagában a választottbírói, illetve rendes bírósági kikötések jogi természeté miatt a választottbírói megállapodás javára kell feloldani a kollíziót. Így a *Techniques de l'Ingénieur v. SOFEL ügyben*, ahol a Párizsi Fellebbviteli Bíróságnak egy heterogén kollíziót kellett feloldani, a bíróság hangsúlyozta, hogy amennyiben a felek nem akarták volna választottbíráskodásra utalni jogvitáikat, akkor egyszerűen csak tartózkodtak volna attól, hogy megemlítsék e lehetőséget, azonban a választottbírói kikötés szerződésbe emelésével kifejezésre juttatták azon akaratukat, hogy jogvitáikat így rendezzék.⁵⁹ Szintén ez az érvelés merült fel a 1997-es *Brigif ügyben*,⁶⁰ ahol a Brigif cég franchise szerződést kötött két másik társasággal, választottbírói kikötéssel, míg egy harmadik céggel egy eszközátruházás megállapodást kötött, mely utóbbi szerződés egy választottbírói megállapodást és egy rendes bírósági hatásköri megállapodást is tartalmazott. Amikor a Brigif a fenti szerződések érvénytelenítése és kártérítés iránt a fenti cégek ellen a párizsi kereskedelmi bíróság előtt indított eljárást, azok a választottbírói meg-

⁵⁷ Sulamerica ügy ítélet 49–50 pontok.

⁵⁸ Sulamerica Cia Nacional de Seguros S.A. v. Enesa Engenharia s.a. [2012] EWCA Civ 638. <https://tinyurl.com/2v4pb7eh> Utolsó hozzáférés 2021.07.21. 15:33

⁵⁹ FOUCHARD–GAILLARD–GOLDMAN i. m. 270–271.

⁶⁰ Cour de cassation, Chambre civile 2, 26 novembre 1997, 95-12.686.

állapodásra hivatkoztak, és az elsőfokú bíróság hatáskörének hiányát állapította meg, mely döntést a másodfokú bíróság helyben hagyott. A Cour de cassation ugyan elvi érveléssel megjegyezte, hogy az eszközátruházási megállapodásban szereplő, egymással összeegyeztethetetlen klauzulák kölcsönösen érvénytelenítik egymást (*s'annulent réciproquement*), így ezek közül egyiknek – az adott ügyben a választottbírói megállapodásnak – az alkalmazásával a másodfokú bíróság jogszabályt sértett, mégis végül arra az álláspontra helyezkedett, hogy a *másodfokú fórum a felek akaratának szuverén értékelésével* jutott arra a következtetésre, hogy megszüntette a peres eljárást, mivel a választottbírói megállapodáshoz képest a joghatósági megállapodás csak szubszidiárius szerepet tölt be. A *szubszidiaritás gyengébb értelmezése* szerint a kollízió önmagában a kikötések jogi természete alapján nem oldható fel, így az ütközés feloldás érdekében további külső körülményeket is figyelembe kell venni, így többek között a kikötések szövegezését, a kikötéseket hordozó szerződések közötti viszonyt, a jogvita kontextusát, stb. Erre a komplexebb megközelítésre került sor a fentebb már idézett *Distribution Chardonnet v. Fiat Auto France* ügyben, ahol a felek között, 1974. évben választottbírói megállapodást tartalmazó keretszerződés jött létre, majd ezt követően 1976-ban a felek két tartós bérleti szerződést kötöttek, utóbbiakban a párizsi bíróság kizárólagos illetékességét kikötve. A Cour d'Appel a szerződések viszonyát elemezve arra jutott, hogy jóllehet a tartós bérleti szerződések később kerültek megkötésre, azok a keretszerződés végrehajtásának minősültek és nem rendelkeztek novációs hatással a keretszerződés vitarendezéséről szóló rendelkezése vonatkozásában, így végül a felek viszonyában a választottbírói megállapodás érvényesült, azzal, hogy bíróság szerint a joghatósági megállapodás szubszidiárius módon akkor alkalmazható, amennyiben a választottbírói bíróság nem tud eljárni.

4.5.3. Szubszidiaritás a német – osztrák gyakorlatban

A szubszidiaritás elvét a német, illetve osztrák joggyakorlat is alkalmazza heterogén kollíziók esetén. A német gyakorlatból említést érdemel a Bundesgerichtshof 2006. évi döntése, melynek alapjául szolgáló ügyben a felek szerződése egy ICC választottbírói kikötést tartalmazott, a választottbíráskodás helyeként Svájcot megjelölve, emellett a felek német jogválasztásban és a német bíróságok nem kizárólagos (vagy egyszerű) joghatóságában is megállapodtak. A döntésben a bíróság hangsúlyozta, hogy a fenti klauzulákat úgy kell értelmezni, hogy a felek elsősorban választottbíráskodásban állapodtak meg, és a német bí-

róságok joghatóságának kikötésére az ún. segéd eljárások (*Hilfsverfahren*) miatt került sor, hogy adott esetben a rendes bíróságok *választottbírói eljárást támogató funkciója igénybe vehető legyen*.⁶¹ Az osztrák gyakorlat is vizsgálja a szubszidiaritás módszerének alkalmazását. Az Oberstergerichtshof 2013. évi döntése alapjául szolgáló esetben a felek között a szerződés 7. pontjában nem kizárólagos rendes bírósági kikötés jött létre, a 18-as pontban pedig választottbírói megállapodást kötöttek. A legfelsőbb bíróság döntésében kiemelte, hogy választottbíráskodás kikötése mellett is még számos lehetősége nyílik a feleknek a rendes bíróságok igénybevételére, így többek között ideiglenes intézkedéssel kapcsolatban, vagy a választottbírói megállapodás létre nem jöttével kapcsolatban. Erre figyelemmel a legfelsőbb felsőbíróság kiemelte, hogy általánosságban a nem kizárólagos rendes bírósági kikötés a választottbírói megállapodást nem befolyásolja.⁶² Az osztrák legfelsőbb bíróság egy 2008. évi döntése alapjául szolgáló ügyben a felek szerződése választottbírói kikötést, valamint egy olyan rendes bírósági kikötést is tartalmazott, melyben a felek jogviták esetére a megbízó politikai körzete szerint illetékes körzeti bíróságokat kötötték ki. A legfelsőbb bíróság hangsúlyozta, hogy a rendes bírósági kikötés csupán illetékességi megállapodásnak minősül, melynek nincs hatása a választottbírói megállapodásra.⁶³

4.5.4. Abszorpció Olaszországban

Bizonyos jogrendszerekben – melyekben történetileg némi tartózkodás figyelhető meg a választottbíráskodással szemben – arra is van példa, hogy a választottbírói és joghatósági megállapodás ütközését az utóbbi javára oldják fel. Így az olasz bíróságok következetes gyakorlata alapján amennyiben heterogén kollízió merül fel, úgy a választottbírói kikötés homályos és emiatt hatálytalan, illetve betarthatatlan.⁶⁴ A fenti megközelítés háttérében az megfontolás áll, hogy a választottbíráskodás az állami bíró hatáskörének kizárását eredményezi, mely kivételes jellegű, emiatt a választottbírói kikötést, mint általában a kivételeket, megszorítóan kell értelmezni. Erre tekintettel az

⁶¹ BGH v. 12.01.2006. III ZR 214/05, idézi BUCHWITZ i. m. 58–59.

⁶² OGH 07.05.2013. 2 Ob 65/13t. Idézi PLAVEC i. m. 203.

⁶³ OGH 05.02.2008. 10 Ob 120/07. Idézi PLAVEC i. m. 203.

⁶⁴ Milo MOLFA: Pathological Arbitration Clauses and the Conflict of Laws. *Hong Kong Law Journal*, 2007/37. 178.

olasz megközelítés szerint kétség esetén a választottbíró különös hatáskörével szemben az állami bíróság „természetes hatáskörének” kell érvényesülnie.⁶⁵

4.6. Kombináció

Az angol joggyakorlat sajátos módszere az egymással versengő joghatósági és választottbírószági megállapodások közötti kollízió feloldására a kombinációs módszer, mely az egymással ellentétes szerződéses rendelkezéseket megpróbálják harmonizálva értelmezni, így az egymással versengő fórumválasztó megállapodásokat gyakorlatilag „házasítja” egymással. A megközelítés az angol gyakorlatban a *Paul Smith ügyben*⁶⁶ kristályosodott ki, amelyben az ügynek nevet adó sportruha márka tervezői, és a velük az egész amerikai kontinensre, mint kizárólagos területre szerződő gyártó és disztribútor közötti szerződés 13. pontja ICC választottbírószági klauzulát tartalmazott, 14. pontja pedig angol jogválasztást és kizárólagos joghatósági kikötést írt elő az angol bíróságok javára. Amikor a licenszdíj fizetésre kötelezett gyártó-disztribútor fizetési kötelezettségét nem teljesítette, a tervezők felmondták a szerződést, mire a gyártó disztribútor az Nemzetközi Kereskedelmi Kamaránál választottbírószági eljárást indított. A tervezők ezzel párhuzamosan a felmondás jogosságának megállapítása érdekében az angol bíróság előtt indítottak pert, hivatkozva a választottbírószági megállapodás érvénytelenségére, mivel álláspontjuk szerint a szerződés két fenti rendelkezése reménytelenül összeegyeztethetetlen. Az ügyben eljáró Steyn bíró véleménye szerint a tervezők álláspontja egy drasztikus és nemkívánatos eredményre vezetne (*drastic and unattractive result*), mely a nemzetközi kereskedelmi szerződés megállapodott vitarendezési mechanizmusát teljes kudarca ítélné. Emiatt az angol bíró – megjegyezve, hogy nincs ütközés a szerződés két fenti pontja között – a 13. pontot egy önálló választottbírószági megállapodásnak értelmezte, míg a 14. pontot akként, hogy az a választottbírószági eljárásra irányadó jogot jelöli ki, mely utóbbi többek között olyan kérdéseke szabályoz, mint az ideiglenes intézkedések kérdése, a rendes bíróság választottbírószági eljárást támogató egyéb hatásköreit stb. A

⁶⁵ Olasz Legfelsőbb Bíróság 1989. Október 10. Napján hozott 2538.sz. ítélete. 1979. május 28. Napján hozott 3099.sz. ítélete; Legfelsőbb Bíróság 1979. Október 24. Napján hozott 5562.sz. ítélete. Idézi MOLFA i. m. 178.

⁶⁶ Paul Smith Ltd. v. H & S International Holding Co. Inc., [1991] 2 Lloyd's L.Rep., 127. https://www.trans-lex.org/303000/_/paul-smith-ltd-v-h-s-lrep-127/ Utolsó hozzáférés időpontja: 2021.07.20. 16:39

fenti döntéssel az angol bíróság a joghatósági megállapodást gyakorlatilag egy jogválasztó megállapodássá transzformálta, mely az eljárásra fejt ki hatását. A fenti döntéshez hasonló ítélet született néhány évvel később, 1994-ben a *The Nerano ügyben* is, ahol egy hajóraklevél első oldalán a felek az angol jogot választották és az angol bíróságok kizárólagos joghatóságát kötötték ki vitáikra, míg a hajóraklevél hátlapján – a hajó tulajdonosa és bérlője közötti szerződésre (*charterparty*) való hivatkozással – választottbírósági vitarendezésben egyeztek meg.⁶⁷ Az ügyben eljáró Clarke bíró kollégájához hasonlóan hangsúlyozta, hogy a fórumválasztó megállapodások között van ugyan „némi átfedés” (*some overlap*), de nincs konfliktus, és a jogvitát választottbírói útra kell utalni, azzal, hogy a hajóraklevél első oldalán található hivatkozás az angol bíróságokra a választottbírósági eljárás jogára vonatkozó jogválasztásként értelmezendő, mely alapján az angol bíróságok fenntartják ellenőrzésüket a választottbíráskodás felett.⁶⁸

A *Paul Smith ügyben* hozott döntés angol joggyakorlatba való mély beágyazottságát mutatja, hogy az angol bíróságok sokszor olyan esetben is kombinációs módszert alkalmazták, mikor lett volna más lehetőség is az egymással versengő fórumválasztó megállapodások ütközésének feloldására. Így a 2006. évben eldöntött *Axa Re v Ace Global Holdings ügyben*⁶⁹ a viszontbiztosítási szerződésben a felek angol jogot és az angol bíróságok kizárólagos joghatóságát kötötték ki, emellett az adott üzletágban szokásos szerződési feltételeket is beemelték szerződésükbe, mely utóbbiak alapján jogviták esetén londoni választottbíráskodásra kell sor kerüljön az angol jog alapján, mely a szerződésre irányadó jog.⁷⁰ Az ügyben eljáró Gloster bíró véleménye szerint a két fórumválasztó megállapodás nem állt egymással ellentétben, és a *Paul Smith ügyben* alkalmazott megoldás alapján együttesen értelmezve a megállapodásokat az ügy egyedi körülményeire figyelemmel arra jutott, hogy a felek közötti érdemi vitákat az általános szerződési feltételekben kikötött választottbírósági megállapodás alapján kell rendezni, míg – a szerződésben foglalt joghatósági megállapodásra figyelemmel – a választottbírósági eljárás joga az angol jog. A

⁶⁷ https://www.steamshipmutual.com/publications/Articles/Articles/SV_Mar97_11.asp Utolsó hozzáférés ideje: 2021.07.20. 22:26

⁶⁸ GARNETT i. m. 355.

⁶⁹ *Axa Re v Ace Global Markets Ltd* [2006] EWHC 216. <https://tinyurl.com/yz28fst4> Utolsó hozzáférés: 2021.07.20. 22:35

⁷⁰ „This contract shall be subject to English law and jurisdiction [...] any dispute [...] shall first be the subject of arbitration [in London] with English law as the proper law of the contract.” A magyar szöveg a szerző saját fordítása.

döntést érő kritika kiemeli, hogy a választottbíráskodás helye alapján egyébként is angol jog lett volna az eljárásra irányadó jog, emiatt a joghatósági megállapodás transzformációja eljárásjogi jogválasztássá nem csak kiüresíti a rendes bírósági fórumválasztást, de teljesen értelmetlen, illetve felesleges.⁷¹

5. A kollízió feloldási módszereinek összefoglalása

A fentiek alapján megállítható, hogy fórumválasztó megállapodások összeütközése esetén a klasszikus jog-, illetve szerződés értelmezési módszerek a kollízió feloldásnak gyakran csak kiindulási pontját jelentik. Elméleti szempontból ez indokolható azzal, hogy egyrészt a joghatósági és választottbírói megállapodások kollíziója nem csak szerződés értelmezési kérdésként minősíthető, másrészt, maguk a választottbírói és joghatósági kikötések is *kettős természetű jogintézmények*, így az anyagi jogi megközelítésen alapuló statikus értelmezési módszerek nem lehetnek kizárólagos eszközei a kollízió feloldásának. Emellett a gyakorlat is azt mutatja, hogy a klasszikus értelmezési módszerek alapján sok esetben nem lehet feloldani a kollíziót, így praktikus megfontolások is szólnak további módszerek alkalmazása mellett. Az alábbiakban összegezzük az ezek mellett, illetve ellen felhozható főbb érveket.

5.1. Szerződés értelmezés és analitikus módszer – a kiinduló pont

A kollízió feloldásának értelemszerű kiindulási pontja a *klasszikus szerződés értelmezési módszerek alkalmazása*, mely az esetek többségében a gyakorlatban használható eredményre vezetnek. Ezek során vezérlő elvként kell érvényesülnie a római jogból ismert *favor negotii* elvnek, mely alapján a jogügyleteket amennyire lehetséges fenn kell tartani, olyan értelmet tulajdonítva a felek nyilatkozatának, mely alapján a jogügylet érvényes marad.⁷² A klasszikus szerződés értelmezési elvek mellett az *analitikus módszer* egyidejű alkalmazása mindenképpen indokolt, különösen olyan esetben, mikor a felek több szerződése tartalmaz több fórumválasztó kikötést. Mivel a kollízió mindig egy adott eljárásban merül fel, célszerű elsődlegesen azt tisztázni, hogy a fél által az adott

⁷¹ GARNETT i. m. 377.

⁷² SIKLÓSI Iván: A szerződés részleges érvénytelenségének problémájához a klasszikus római jogban. *Jog – Állam Politika*, 2009/1/4. 46. <https://tinyurl.com/jv47au2n> Utolsó hozzáférés időpontja: 2022.06.30. 16:30

eljárásban előterjesztett igény melyik szerződésből ered, vagy melyikkel van szorosabb kapcsolatban. Amennyiben ez megállapítható, úgy nyomós érvek szólnak az adott szerződésben lévő fórumválasztó megállapodás alkalmazásához. Ebben az esetben valójában nincs is szükség a kollízió feloldására, hiszen az adott eljárásban érvényesített igény szempontjából a fórumválasztó megállapodások közötti kollízió csak látszólagos. Az analitikus módszer alkalmazása természetesen akkor is javasolt amennyiben a felek egy szerződése tartalmaz több fórumválasztó megállapodást, bár ilyenkor e módszer hatékonysága nagy valószínűséggel alacsonyabb fokú. A fórumválasztó megállapodások közötti kollízió feloldását e két módszer segítségével mindig célszerű megpróbálni.

5.2. Neutralizáció – a nihilista megközelítés

A *neutralizáció*, mint „nihilista” megközelítés, kizárólag anyagi jogi szempontból szemléli a fórumválasztást és az egymásnak ellentmondó szerződési feltételek szintjére egyszerűsíti le a kollízió kérdését, ugyanakkor figyelmen kívül hagyja a *fórumválasztás kettős jogi természetét* és semmibe veszi a *felek szerződéses szabadságának elvét*, mely a fórumválasztás alapját képezi. Amennyiben ugyanis a felek joghatósági és választottbírószági megállapodást is kötöttek, úgy azon szándékuk aligha vitatható, hogy jogvitájuk rendezése során *mindenképpen el kívántak térni az egyébként irányadó hatásköri szabályoktól*. A neutralizáció a feleknek e kétségtelenül megállapítható szándékát hagyja figyelmen kívül. Ezen túlmenően kérdéses, hogy a neutralizáció mennyire egyeztethető össze az *autonómia* elvével, mely alapján a választottbírószági megállapodás, illetve a joghatósági megállapodás érvényességét az azt hordozó főszerződés érvényességétől függetlenül kell megítélni. Mivel a fórumválasztó megállapodások kollíziója sokszor éppen olyan esetben merül fel, mikor ugyanazon szerződés hordoz két fórumválasztó kikötést, aligha támogatható az, hogy a fórumválasztó megállapodások érvényességét a főszerződéstől függetlenül ítéljük meg, ugyanakkor érvénytelennek minősítsünk egy fórumválasztó megállapodást azon az alapon, hogy egy attól független főszerződés, vagy egy ahhoz kapcsolódó másik szerződés egy további fórumválasztó megállapodást is hordoz.

5.3. Kombináció – bizonytalan eredmények

Az angol jog pragmatikus megközelítése alapján kifejlődött *kombinációs módszer* – mely a joghatósági megállapodást a választottbírósági eljárásra irányadó jogválasztássá transzformálja – ugyan a felek szerződési szabadságának tiszteletén alapul, ugyanakkor alkalmazása nehezen támogatható. Egyrészt a módszer elméleti megalapozottsága kérdéses, mivel az alkalmazandó jog megválasztása és a fórumválasztás jóllehet mind a feleket megillető szerződéses szabadságon alapulnak, azonban eltérő jogintézmények. A *qui eligit iudicem eligit ius* (aki bírót választ jogot választ) elve alapján a kizárólagos joghatósági megállapodás megkötése a hallgatólagos anyagi jogi jogválasztás körében értékelhető szempont lehet, hiszen az eljáró fórum és alkalmazandó anyagi jog egysége a vitarendezés hatékonyságát növeli, így vélelmezhető, hogy ez a felek érdekében áll. Ugyanakkor a kombinációs módszer a választottbírósági eljárásra irányadó eljárásjog választását vélelmezi, mely olyan esetben, amikor a joghatósági kikötés szerinti fórum és a választottbíráskodás helye eltérő államban található arra az eredményre vezethet, hogy a választottbírósági eljárásra nem a választottbíráskodás helye szerinti állam, hanem idegen állam joga lesz az irányadó. A választottbírósági eljárásra „idegen eljárásjog” választása a jelenleg nemzetközileg uralkodó – az UNCITRAL Modell törvény által is vallott – *territorialitás elvével*⁷³ ellentétes, így számos állam *lex arbitri*-je szerint nem megengedett. Így a kombinációs módszer alkalmazása végső soron a választottbírósági ítélet érvénytelenítését, illetve az elismerés, illetve végrehajtás megtagadását eredményezheti.

5.4. Szubszidiaritás (abszorpció) – eljárási hatékonyság elsőbbsége

A szubszidiaritás (abszorpció) – jogrendszertől függően – vagy a választottbírósági, vagy a joghatósági kikötést részesíti elsőbbségben. Azzal, hogy valamelyik fórumválasztó megállapodás érvényesül és a másiknak csak járulékos hatásai lehetnek, a felek szerződési szabadsága nem teljesen érvényesül. Ugyanakkor a szubszidiaritás kétségtelen előnye, hogy alkalmazásával elkerülhetők a párhuzamos választottbírósági, illetve rendes bírósági eljárások, és

⁷³ Az UNCITRAL Titkárság Magyarázata a Nemzetközi Kereskedelmi Választottbíráskodásról szóló 1985. évi Modell törvény 2006. évi módosításához – ld. 14. pont. In: *A Kereskedelmi Választottbíráóság Évkönyve 2019–2020*. Budapest, Orac, 2022. 381–395.

végül az egymással összeegyeztethetetlen ítéletek így az eljárás hatékonyságát szolgálja. Így e módszer a *szereződési szabadság* és az *igazságszolgáltatás megfelelő működése* közötti konfliktust az utóbbi javára oldja fel, bár az előzőnek is hagy érvényesülési lehetőséget.

5.5. Kumuláció – szerződési szabadság elsőbbsége

A kumuláció módszere a felek szerződési szabadságát maximálisan tiszteletben tartja, hiszen az egymással versengő kikötéseket egyszerre engedi érvényesülni, választási jogot adva a feleknek. Ugyanakkor a kumulációval szemben ellenérvként hozható fel, hogy egyrészt versenyfutásra („*race to court*”) ösztönzi a feleket, mely hozzájárulhat a bírósági, választottbírósági eljárások számának szükségtelen emelkedéséhez, másrészt a párhuzamos eljárások egymásnak ellentmondó döntésekhez vezethetnek, így e módszer végső soron *veszélyezteteti az igazságszolgáltatás megfelelő működését*. Azonban amennyiben a felek joghatósági és választottbírósági megállapodást is kötnek, azon szándékuk, hogy eltérjenek az egyébként irányadó joghatósági szabályoktól kétségtelenül megállapítható. Ezt meghaladóan az esetleges párhuzamos eljárások költségét a felek maguk viselik, mint ahogy az esetleges egymásnak ellentmondó ítéletek hátrányos következménye is elsősorban őket terheli. A *felek szerződési szabadsága és az igazságszolgáltatás megfelelő működése közötti egyensúly* úgy teremthető meg, hogy a kumuláció módszerét a jogalkalmazó azzal a korrekcióval alkalmazza, hogy a kétfajta vitarendezés közötti választási jogot időben behatárolja és azt csak a kereset benyújtásáig teszi lehetővé. Ezáltal ugyan a felek számára a bíróságra való versenyfutás helyzetét idézi elő, azonban ez felfogható annak az árnyalatnak, melyet a felek szerződési szabadságuk tiszteletben tartásáért fizetnek, abban az esetben, ha egymással konkuráló joghatósági és választottbírósági megállapodásokat kötöttek.

A BIZALMI VAGYONKEZELÉS KIFIZETÉSEINEK NEMZETKÖZI ADÓJOGI ASPEKTUSAI

VAD Viktória Zsuzsanna

1. Bevezetés

A bizalmi vagyonkezelés nemzetközi viszonylatban, főként az angolszász jogrendszerben egy évszázados gyakorlattal rendelkező jogintézmény. Az angol *trust* vagy a német *Stiftung* intézménye generációk óta alkalmazott családi vagy vállalati vagyonok egyben tartására, a vagyon kezelésének és kedvezményezett ki fizetések egységben tartására.

A magyar jogalkotó az új Polgári Törvénykönyvben szabályozta először a bizalmi vagyonkezelés intézményét. Itthon a bizalmi vagyonkezelés egy, a vagyonrendelő és vagyonkezelő kötötte szerződés, amelyben a vagyonrendelő bizalmi vagyonkezelésbe adja, a vagyonkezelő pedig bizalmi vagyonkezelésbe veszi a vagyonrendelő szerződésben meghatározott vagyonát, a szerződésben meghatározott elvek szerint. Polgári jogi szempontból ezzel a vagyonkezelő tulajdonába kerülnek ezek a vagyonelemek, azonban a vagyonkezelést nem saját javára, hanem a vagyonrendelő által megjelölt kedvezményezettek javára köteles a vagyonkezelő végezni.¹

Ebben a kötelmi viszonyban a vagyonkezelő a vagyonrendelő által meghatározott elvek szerint kifizetéseket teljesít a kedvezményezetteknek. A bizalmi vagyonnal végzett pénzügyi műveletek, a vagyonkezelés, illetve a vagyonból történő kifizetések mind rendelkeznek adójogi dimenzióval is. Abban az esetben, ha a vagyonkezelés és a kedvezményezettek is belföldi adójogi illetőségűek, a vagyonból a kedvezményezett részére történő kifizetés adóvonzatait szabályozta a jogalkotó, azonban az az eset, ha a Magyarországon kezelt

¹ Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény VI. könyv XLIII. Fejezet, illetve annak indokolása.

vagyonból külföldi adóilletőségű kedvezményezett részesedik juttatásban már nem egyértelmű.

Nemzetközi viszonylatban az adóztatás államának kérdését a kettős adóztatás elkerüléséről szóló egyezmények rendezik, amennyiben a forrásállam és az illetőség szerinti állam kötött ilyen. Magyarország 81 állammal² kötött ilyen egyezményt,³ viszont mivel sem az egyezmények alapjául szolgáló Gazdasági és Fejlesztési Szervezet (a továbbiakban: OECD) által kidolgozott modellegyezmény,⁴ sem a megkötött szerződések nem tartalmazzak kifejezett rendelkezést a bizalmi vagyongazdálkodások kifizetéseiről, a jogértelmezési kérdés többszintű.

A tanulmány az aktív gazdasági tevékenységet nem végző pénzügyi holding funkciót betöltő bizalmi vagyongazdálkodások kifizetéseivel foglalkozik.

2. Bizalmi vagyon és vagyongazdálkodás magyar szabályozása

A modellegyezmény alkalmazhatósága több ízben múlik a részes állam nemzeti szabályozásán. Emiatt a jogértelmezési kérdés feltárásához a magyar szabályokat is szükséges áttekinteni. Mivel a bizalmi vagyongazdálkodás egy, a magyar jogrendszerben relatíve új intézmény, a jogszabályanyag, és főként a joggyakorlat limitált.

2.1. A bizalmi vagyongazdálkodás és bizalmi vagyon adóalanyisága és jogalanyisága

A bizalmi vagyongazdálkodási szerződéssel létrejött rendszerben adójogi szempontból elválasztandó egymástól vagyongazdálkodó és a bizalmi vagyon. A vagyongazdálkodó a vagyongazdálkodási tevékenységére tekintettel díjazásban, illetve költségeinek térítésében részesülhet, azonban a bizalmi vagyon, illetve annak hozamai nem minősülnek a vagyongazdálkodó jövedelmének. A polgári jogi szabályozás is

² A 2021. évben hatályos és alkalmazandó adóegyezmények listája: https://www.nav.gov.hu/nav/ado/szja/Adozoi_tajekoztato_Ma20210610.html

³ Az Amerikai Egyesült Államokkal 1979-ben kötött egyezményt 2022. júliusában felmondta az Egyesült Államok, így az egyezmények száma, amennyiben 2024. január 1-jéig nem kötetik új, 80-ra csökkenhet.

⁴ Legfrissebb változat: OECD: *Model Tax Convention on Income and Capital: Condensed Version*. Párizs, OECD Publishing, 2017. http://dx.doi.org/10.1787/mtc_cond-2017-en

kimondja a bizalmi vagyonkezelőt kötelező vagyonekülönítés elvét,⁵ amely a struktúra adójogi aspektusaiban is megjelenik.

2.1.1. A bizalmi vagyonkezelő

A bizalmi vagyonkezelő akár magánszemély, akár társaság, önálló jogalanyisággal rendelkezik. A bizalmi vagyon polgári jogi szempontból a vagyonkezelő tulajdona, ugyanakkor a vagyonekülönítés elve alapján a saját javaitól elkülönítve kell tartania ezt a vagyontömeget, amelynek hasznosítását a kedvezményezettek javára végzi.

A bizalmi vagyonkezelő adóalanyisága is elkülönül a kezelt vagyontól. Ez számviteli szempontból úgy jelenik meg, hogy a vagyonkezelő könyveiben (magánszemélyként a saját vagyonának részeként) nem jelenik meg a kezelt vagyon. Ugyanakkor azon vagyontárgyak tekintetében, amelyek szerepelnek közhiteles nyilvántartásban, tulajdonosként a vagyonkezelő szerepel, feltüntetve bizalmi vagyonkezelői minőségét.⁶ Az adóalanyiság elkülönülését támasztja alá az is, hogy a kezelt vagyonnak saját adószáma van.

2.1.2. A bizalmi vagyon

A bizalmi vagyon nem minősül jogalanynak. A magyar szabályozás alapján a bizalmi vagyonkezelés egy kontraktuális jogviszony, míg ezen jogviszony alapján kezelt vagyon, a bizalmi vagyon, egy vagyontömeg. Ez a vagyontömeg nem egy önálló jogalanyisággal bíró entitás, de adózási szempontból önálló, saját adószámmal rendelkező adóalany.⁷ A kezelt vagyon alapvetően egy olyan vagyontömeg, amelynek törvényes képviselője a vagyonkezelő, de a vagyonekülönítés elve alapján egy, a vagyonkezelő vagyonától teljesen elkülönítve kezelendő egység. A társasági adó szempontjából önálló, saját bevallási kötelezettséggel rendelkező adózó.

A kezelt vagyon társasági adóalanyisága ugyanakkor nem jelent kvázi jogalanyiságot. Mivel a kezelt vagyonnak is vannak bevételei (a kezelt vagyonhoz tar-

⁵ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 6:312. §.

⁶ B. SZABÓ Gábor – ILLÉS István – KOLOZS Borbála – MENYHEI Ákos – SÁNDOR István: *A bizalmi vagyonkezelés*. Budapest, HVG-ORAC, 2018. 207.

⁷ Az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény 16. § (1).

tozó társaság osztalékot fizet a tulajdonosnak, értékpapírok kamatoznak vagy a kezelt vagyonhoz tartozó ingatlan bérbeadásából bevétel keletkezik), szükséges ezen bevételeket is a jövedelemadóztatás alá vonni. A magyar adórendszerben a jövedelemadók két nagy csoportja a személyi jövedelemadó és a társasági adó. Az, hogy a kezelt vagyon a társasági adó alanya, egy szükségképpeni megoldás, mivel ezen jövedelemadó alanya minden olyan adóalany, ami nem természetes személy.

Érdekes kettősség, hogy általános forgalmi adó szempontjából nincs ilyen éles elkülönítés. A jelenleg rendelkezésre álló joggyakorlat alapján a bizalmi vagyon osztja a bizalmi vagyongazdálkodó áfastatusát,⁸ a bevallási kötelezettség saját adóalanyisága körébe tartozik, azt saját maga teljesíti, míg a jövedelemadó a kezelt vagyont, mint társasági adóalanyt terheli.

Összességében megállapítható, hogy a kezelt vagyon egy jogalanyisággal nem rendelkező, jövedelemadó tekintetében azonban adóalanyisággal, valamint önálló adószámmal rendelkező vagyontömeg.

2.2. Bizalmi vagyongazdálkodás kifizetéseinek adózása

A magánszemélyek és társaságok jövedelmei alapvetően adókötelesek. Azonban az adótörvények meghatároznak olyan kategóriákat, amelyek mentesülnek az adófizetés alól. Ezek leggyakrabban olyan jövedelmek, amelyekre már korábban megtörtént az adófizetés vagy amelyekhez kötődik olyan jogalkotói cél, amellyel az adott bevételt valamilyen szociális, társadalmi vagy gazdasági érdekből mentesíti.

2.2.1. Jövedelemadók

Ahhoz, hogy a bizalmi vagyongazdálkodási szerződés alapján létrejöjjön maga a bizalmi vagyongazdálkodás, a vagyongazdálkodó átruházza a szerződésben meghatározott vagyonelemeket a bizalmi vagyongazdálkodóra. Ezzel az átruházó vagyongazdálkodó oldalán egy vagyongazdálkodás lép fel, a vagyongazdálkodó jövedelme azonban csak

⁸ Nemzetgazdasági Minisztérium NGM/36039/1/2017. – NAV Központi Irányítás Ügyfélkapcsolati és Tájékoztatási Főosztály 2161524655/2017.; AVÉ 2018/2.2018/16.: Adózási kérdés a bizalmi vagyongazdálkodási szerződés és annak teljesítése érdekében megkötött további szerződés alapján keletkező számviteli elszámolási kötelezettség és egyes adókötelezettségek (társasági adó- és általános forgalmi adókötelezettség) teljesítéséről.

látszólagos. Mivel az átvett vagyon, ahogy azt a korábbiakban már láthattuk, a vagyonkezelő vagyonától elkülönítve tartandó, illetve annak hozamai nem minősülnek a vagyonkezelő vagyonának növekedésének, a jogviszony létrejövételének pillanatában nem keletkezik adófizetési kötelezettség.

Amikor a bizalmi vagyonkezelésből vagyonkiadás teljesül a kedvezményezettek részére, két jövedelemkategóriát különböztetünk meg. Az az eredeti vagyontömeg, a tőke, amelyet a vagyonrendelő a bizalmi vagyonkezelésbe rendelt, eltérően kezelendő a vagyonkezelés során keletkezett hozamoktól, amelyek a tőke befektetésével keletkeztek.

A kedvezményezett magánszemély részére a tőke mértékéig történő kifizetés jövedelemadó mentes,⁹ amennyiben a magánszemély a juttatást ingyenesen, azaz ellenérték nélkül szerzi, illetve a vagyonról vezetett nyilvántartásokból megállapítható a tőke és hozam pontos összege. A hozam esetében osztalékból származó jövedelemnek tekintendők és így személyi jövedelemadó kötelesek magánszemély kedvezményezett részére történő kifizetések,¹⁰ míg társasági adóalany kedvezményezettek esetén egyéb bevételként társasági adófizetési kötelezettség keletkezik.¹¹

A fentiekből kitűnik, hogy a magyar szabályozás a kezelt vagyon tőkének minősülő részét a feltételek fennállása esetén jelentős kedvezményben – adómentességben – részesíti.

2.2.2. Illetékkötelezettség

A jövedelemadók mellett a kifizetéseket terhelő tényleges adók megállapításához fontos számba venni az illetékszabályokat is, legfőként az ajándékozási illetéket. Az ajándékozási illeték¹² az ingyenes szerzés után fizetendő 18% adókulcsú teher. Ez mind a természetes személy, mind jogi személyek esetén alkalmazandó.

Magánszemély vagyonrendelő és kedvezményezettek esetén meghatározott esetben illetékmentesek lehetnek a bizalmi vagyonkezelés kifizetései. Mivel a bizalmi vagyonkezelés egyik alkalmazási köre a családi vagyonok egyben tartása és azok hosszantartó, egységes szerkezetben történő kezelése, a családi

⁹ A személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény 1. melléklet 7.26. pont.

¹⁰ Sza tv. 66.§ a) pont ae) alpont.

¹¹ A társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény 4. § 29. pont.

¹² Az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény II. fejezet.

kapcsolatokra tekintettel, az ajándékozási illeték általános mentesítési szabályainak kiterjesztésével,¹³ illetékmentesek lehetnek a juttatások mind a vagyonrendelő, mind a vagyonrendelő közeli hozzátartozói, illetve testvérei részére.

Amennyiben a vagyoni juttatás a bizalmi vagyonkezelésből nem ingyenesen, hanem ellenérték fejében történik, visszerthes vagyonátruházási illeték terheli.¹⁴

3. Nemzetközi kifizetések adózása

Amikor a bizalmi vagyonkezelésből történő kifizetésekről beszélünk, olyan vagyoni juttatásra gondolunk, amelyet a bizalmi vagyonkezelési jogviszony alapján a bizalmi vagyonból teljesít a bizalmi vagyonkezelő. Mivel a bizalmi vagyon jogalanyisággal nem rendelkezik, annak a törvényes képviselője, a bizalmi vagyonkezelő az, aki technikailag lebonyolítja ezeket a tranzakciókat. Fontos azonban, hogy a kifizetés forrásának nem a vagyonkezelő, hanem maga a vagyon tekinthető, mivel a juttatás nem a vagyonkezelő vagyonából, hanem az elkülönítetten tartott bizalmi vagyonból történik.

A kifizetés abban az esetben tekinthető nemzetközinek, ha a bizalmi vagyon és a kedvezményezett más joghatóság alá esnek. Ebben az esetben a kifizetés adóztatását a két joghatóság között fennálló adóegyezmény határozza meg. Az adóegyezmények leggyakrabban az OECD modellegyezmény szerkezetét követik, amely nem tartalmaz kifejezett klauzulát a bizalmi vagyonkezelésből történő kifizetésekre. Adóegyezmény hiányában az adóztatás joga nem rendezett a két jogrendszer között és könnyen kettős adóztatást vagy kettős nem adóztatást eredményezhet. A továbbiakban a 2017-es modellegyezmény szabályrendszerében tekintem át azt az esetet, ha a magyar adóilletőségű bizalmi vagyonkezelés külföldi adóilletőségű kedvezményezett részére teljesít hozamkifizetést a vagyonkezelési szerződésre tekintettel (a tőkekifizetés magyar oldalról nem vizsgálendő, mivel ebben az esetben nincs jövedelemadó fizetési kötelezettség¹⁵).

¹³ Itv. 17/D. §.

¹⁴ Itv. III. fejezet.

¹⁵ BÉKÉS Balázs: A bizalmi vagyonkezelés adózása. In: BÉKÉS Balázs (szerk.): *A bizalmi vagyonkezelés kézikönyve*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2020. 140.

3.1. A modellegyezmény alkalmazhatósága

A bizalmi vagyonkezelésből származó jövedelem tekintetében elsősorban azt kell vizsgálni, hogy az ilyen kifizetés a modellegyezmény hatálya alá esik-e és ha igen, megfelel-e azoknak a feltételeknek, amelyek megvalósulása esetén a kifizetésre alkalmazhatóak a szabályok. Ehhez a modellegyezmény személy fogalmának, transzparencia klauzulájának és adóilletőséggel kapcsolatos cikkének értelmezése szükséges, illetve meghatározandó, hogy a kifizetés az egyezmény szerinti mely jövedelemkategóriába tartozik.

3.1.1. Személyi hatály

A modellegyezmény értelmező rendelkezései szerint személynek tekintendő minden természetes személy, társaság és személyek más egyesülése.¹⁶ Ezen definíció alapján a bizalmi vagyon, amely tulajdonképpen egy vagyontömeg, tekinthető személynek, mivel az nem társaság, illetve nem személyegyesítő más entitás. Csupán ez alapján az egyezmény hatálya nem terjed ki rá, mivel ezek közül a szavak hétköznapi értelmében egyiknek sem felel meg.

Azonban a modellegyezmény külön saját definíciót tartalmaz a társaságokra is. A társaság fogalma alá vonja az összes olyan egységet vagy entitást, amely adó szempontjából társaságként kezelendő.¹⁷ A személy és a társaság ilyen kiterjesztő értelmezése lehetővé teszi, hogy a bizalmi vagyon – amennyiben a szerződő államok joga ismeri a fogalmat és a bizalmi vagyont adózónak tekinti – szerződéses védelemben részesüljön.

Mivel az értelmező rendelkezések szerint a bizalmi vagyon megfelelhet az egyezmény személy fogalmának, amennyiben a fenti feltételeknek megfelel, vizsgálható, hogy a személyi hatálya alá esik-e. Az erről szóló első cikk értelmében amennyiben a személy az egyik vagy mindkét államban adóilletőséggel rendelkezik, az egyezmény hatálya alá esik.¹⁸ Az adóilletőség kérdésében a negyedik cikk alapvetően visszautal a részes államok nemzeti jogának adóilletőség meghatározására, szűkítéssel élve. Az illetőségmeghatározás korlátja, hogy amennyiben az adózó tartózkodási helyével, székhelyével vagy irányításának

¹⁶ *Model Tax Convention on Income and on Capital 2017 (Full Version)*. OECD Publishing, 2019. 3. cikk 3. bekezdés a) pont. <http://dx.doi.org/10.1787/g2g972ee-en>

¹⁷ Uo. 3. cikk 3. bekezdés b) pont.

¹⁸ Uo. 1. cikk 1. bekezdés.

tényleges helyével kapcsolatos szabályok nem érvényesülnek, önmagában az, hogy a jövedelem forrása az adott állam vagy az államban található tőke nem eredményez automatikus adóilletőséget.¹⁹

A bizalmi vagyongazdálkodási szerződés alapján kezelt vagyon a magyar jogrendszerben belföldi illetőségű adózónak tekintendő.²⁰ Nem minden állam szabályozásában, így a magyar szabályozásban sem feltétele a jogi személyiség az adóalanyiságnak.²¹ A társasági adóról szóló törvény vélelmének köszönhetően az adóilletőségi feltétel teljesül. A másik feltételnek, azaz annak, hogy az állam ismerje a jogintézményt Magyarország szintén megfelel. Ugyanakkor külön kérdés ebben az esetben, hogy a másik szerződő állam, ahol a kedvezményezett adóilletőséggel rendelkezik, ismeri-e a bizalmi vagyongazdálkodást. Amennyiben nem ismeri, külön, az adott állam jogában felmerülő belső jogi kérdés – legalábbis, ha az adóegyezmény személymeghatározása a modellegyezményhez hasonlóan nem tartalmazza külön személyként a bizalmi vagyongazdálkodást – hogy elismeri-e ezt a jogintézményt vagy sem. Amennyiben nem, az adóegyezmény alkalmazása nem lehetséges.

A modellegyezmény személyi hatályára tekintettel összességében azt mondhatjuk, hogy amennyiben a szerződő államok joga a bizalmi vagyont adózónak tekinti, illetve a bizalmi vagyon legalább az egyikben adóilletőséggel rendelkezik, kiterjed a szerződéses védelem a bizalmi vagyont.

3.1.2. Transzparencia klauzula

A 2017-es modellegyezmény bevezette a transzparencia klauzulát.²² Ennek értelmében amennyiben a jövedelem forrása egy olyan entitás, amely teljesen vagy részben pénzügyileg transzparensnek minősül bármely szerződő fél belső joga alapján, az a jövedelem a részes fél adóilletőséggel rendelkező adózójának jövedelmeként kezelendő abban a mértékben, amennyiben adózási szempontból az állam az adóilletőséggel rendelkező jövedelmének tekinti.

Ennek háttere a káros adózói magatartások elleni küzdelem, illetve az, hogy a gazdasági értékteremtés helyétől ne válhasson el teljesen az adófizetés helye. Annak ellenére, hogy jelen tanulmányban az aktív gazdasági tevékenységet

¹⁹ Uo. 4. cikk 1. bekezdés.

²⁰ A társasági adóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény 2. § (6) bekezdés.

²¹ BÉKÉS i. m. 139.

²² OECD (2019) 1. cikk 2. bekezdés.

nem végző bizalmi vagyonkezeléssel foglalkozom, jelen klauzula továbbra is releváns lehet.

Amennyiben egy adott állam szabályozása adó szempontból transzparensnek tekint egy entitást, azt nem veszi figyelembe az adózás helyének megállapításakor.²³ Ez az offshore struktúrák esetén gyakori, amelyekben különböző államokban alapított társaságok láncolata vezetett a tényleges tulajdonosig, illetve végső haszonhúzóig. Ezek a tevékenységgel nem rendelkező cégek gyakran transzparensnek tekintendők, mivel nem végeznek tényleges gazdasági tevékenységet, funkciójuk az adott illetőség szerinti állam kedvező szabályainak alkalmazhatóságának megteremtése és ezzel a szabályok kihasználása.

A bizalmi vagyon szempontjából a transzparencia klauzula alkalmazásának relevanciája abban rejlik, hogy az adott egyezményes államok joga szerint a bizalmi vagyonkezelés transzparens entitásnak tekintendő-e, tehát át kell-e tekinteni rajta adó szempontjából egy kifizetési láncolatban vagy sem.

4. A transzparencia klauzula értelmezése

A modellegyezmény a magyar jogszabályok alapján alapvetően alkalmazható a bizalmi vagyontól származó jövedelmek esetén, mivel a magyar jog ismeri az intézményt és adózónak is a vagyont. azonban a transzparencia klauzulához kötődő kérdések megválaszolatlanok maradnak.

4.1. A bizalmi vagyon mint transzparens entitás

Mivel a magyar adóilletőségű bizalmi vagyontól juttatott kifizetés minősítése azon múlik, hogy transzparens vagy nem transzparens entitásnak minősül-e, két oldalról szükséges a kérdést átgondolni. Egyrészt fontos, hogy a magyar jog szerint transzparens-e a vagyon, illetve hogy az egyezményes állam joga szerint, amelyben a kedvezményezett adóilletőséggel rendelkezik, hogyan minősül a kifizető.

A magyar jog nem ismeri az adójogi transzparencia fogalmát. Az ellenőrzött külföldi társaság²⁴ szabályozásával kapcsolatban az implementálást előíró

²³ Leopoldo PARADA: Tax Treaty Entitlement and Fiscally Transparent Entities: Improvements or Unnecessary Complications? In: J. WHEELER (ed.): *The Aftermath of BEPS*. IBFD, 2020. 3. <https://ssrn.com/abstract=3770814> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3770814>

²⁴ A társasági adóról és az osztalékadóról 1996. évi LXXXI. törvény 4. § 11. pont.

európai uniós irányelv²⁵ – amelyben a transzparens entitás kifejezés szerepel – rendszerében meghatározást kaphatott volna, azonban a magyar jogalkotó ezt nem alkotta meg. Az irányelv módosítása a transzparens entitást úgy határozza meg, hogy annak meghatározását visszautalja a belső jogra.²⁶ Így a magyar jogrendszerben az adójogi szempontból transzparens entitás fogalma továbbra sem került meghatározásra. A meghatározás forrása lehetne a joggyakorlat is vagy a Pénzügyminisztérium állásfoglalása, esetleg a Nemzeti Adó- és Vámhivatal ilyen irányú gyakorlata.

Jogelméleti szempontból a magyar jogrendszerben a fogalommeghatározás megkísérélhető formalista, illetve aktivista jogértelmezéssel.

4.1.1. A formalista megközelítés

A formalista megközelítés esetén a jogalkalmazó csak a tételes leíró jogot alkalmazza, azt nem végez jogfejlesztést, csak és kizárólag a tételes jog alapján kíván döntést hozni.²⁷ Mivel a magyar tételes jog a transzparens entitás fogalmát nem ismeri, illetve állásfoglalás vagy bírói döntés sem szól a fogalommeghatározásról, a tételes jog alapján önmagában nem eldönthető az a kérdés, hogy transzparens entitás-e a bizalmi vagyon vagy sem. Az adójog elvei alapján valamilyen válasz adható a kérdésre, azonban az nem biztos, hogy a gazdasági racionalitásnak vagy a kettős adózási egyezmények céljának megfelelő eredményre fog vezetni. Jogfejlesztés hiányában a jogalkalmazó csak abban az esetben határozhatja meg, hogy a bizalmi vagyonkezelés milyennek minősül, ha előtte a jogalkotó ezen fogalmat beilleszti a jogrendszerbe.

Mivel klasszikus értelemben ilyen értelmezésben a jogalkalmazó a törvény szája,²⁸ nem vonhat le olyan következtetéseket, amelyre az írott tételes jog nem biztosít számára egy teljes kohézív rendszert. A formalista megközelítés alapján a bizalmi vagyonból történő kifizetésre alkalmazhatóak a kettős adózási egyezmények transzparencia klauzulái, a belső, tételes jog hiányosságára tekintettel.

²⁵ 2016/1164/EU irányelv a belső piac működését közvetlenül érintő adókikerülési gyakorlatok elleni szabályok megállapításáról, HL L 193, 2016. 7. 19., 1–14. o. 7. cikk.

²⁶ 2017/952/EU irányelv az 2016/1164/EU irányelvnek a harmadik országokat érintő hibrid struktúrákból adódó diszkrepanciák tekintetében történő módosításáról, HL L 144, 2017. 6. 7., 1–11. o. 1. cikk (2) pont.

²⁷ POKOL Béla: *A jog szerkezete*. Budapest, Gondolat, 1991. 48.

²⁸ Charles-Louis de Secondat MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*. Ford. CSÉCSY Imre – SEBESTYÉN Pál, Budapest, Osiris, 2000. 257.

4.1.2. Az aktivista megközelítés

Aktivista jogértelmezés esetén, a jogon, illetve a magyar jogszabályokon kívül más forrásokat is alkalmazhat, más szempontokat is figyelembe vehet a jogalkalmazó. Ebben az esetben segítségül hívhatja a modellegyezmény kommentárját, illetve a jogtudományban ismert fogalmakat használva (akár analógiával) eldöntheti, hogy az entitás a tulajdonságai alapján transzparens-e vagy sem.

Mindezen felül, a kettős adóztatás elkerüléséről szóló egyezmények kettős célját is számításba veheti, így azt, hogy nem csak a kettős adóztatást, hanem a kettős nem adóztatás elkerülésére is szolgálnak.²⁹ Ezzel együtt megállapítható, hogy az állam célja ezen bilaterális szerződések megkötésével az, hogy az adóilletőséggel rendelkező adózói nemzetközi viszonyaiban rendezze az adóztatás jogát, illetve annak mértékét. A bizalmi vagyonkezelésekből, így ezen vagyontömegekből származó kifizetések az egyezmény hiányában akár kettős adóztatás alá is eshetnek vagy teljes mértékben mentesülhetnek az adófizetés alól. Ezen bizonytalanságot a formalista megközelítés nem oldja fel, ugyanakkor aktivista értelmezéssel a nemzetközi *soft law* megfelelő kiindulási pontot adhat.

4.2. Az olasz értelmezési út

Egy olyan államban, ahol a bizalmi vagyonkezelés intézménye a jogrendszerben nem meghatározott, bizalmi vagyon, mint az adóegyezmények személyi hatálya alá eső entitás, egyes esetekben felvetheti az összes fent tárgyalt értelmezési kérdést. Érdekes külföldi példa az aktivista értelmezésre az olasz legfelsőbb bíróság egyik közelmúltban született döntése.

Míg az olasz jog nem ismeri a bizalmi vagyonkezelés intézményét, az Egyesült Királyságban évszázados hagyományokkal rendelkező vagyontervezési eszköz. Egy Egyesült Királyságban adóilletőséggel rendelkező bizalmi vagyonkezelés kifizetést teljesített egy olasz adóilletőségű személynek. A kifizetésre tekintettel a juttatást szerző fél kérte a két állam közötti kettős adóztatási egyezmény alkalmazását. Az Olaszország és az Egyesült Királyság között fennálló egyezmény³⁰ értelmezése során felmerült a kérdés, hogy lehet-e az egyezmény fogalomrendszerében személy az angol trust.

²⁹ *Model Mandatory Disclosure Rules for CRS Avoidance Arrangements and Opaque Offshore Structures*. Paris, OECD, 2018.3–4. <https://tinyurl.com/5n7cczj8>

³⁰ Convention Between the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the Italian Republic for the Avoidance of Double Taxation and

Az alsóbb bíróságok nemleges döntései ellenére – amelyek főként arra hivatkoztak, hogy az olasz jog nem ismeri a bizalmi vagyonkezelést és így nem fogadhatja el személyként az egyezmény értelmében sem – a legfelsőbb bíróság elismerte az angol jogban létező intézményt, mint az egyezmény fogalomrendszerében az abban szereplő személydefiníciónak megfelelő személyt.

A legfelsőbb bíróság részben arra tekintettel, hogy Olaszország részese a nemzetközi bizalmi vagyonkezelési egyezménynek,³¹ részben kiterjesztő értelmezést használva – abban az esetben nem tekintenek egy entitást személynek „amennyiben az indokolt és a trust esetében ezt nem tartották annak”³² – elfogadta az egyezmény alkalmazását az olasz adóilletőségű személynek brit trustból juttatott jövedelmére.

A hivatkozott nemzetközi egyezmény a bizalmi vagyonkezelés mint jogintézmény elismeréséről, illetve az olyan ügyekben alkalmazandó kollíziós jogról szól, amelyekben a bizalmi vagyonkezelés valamilyen nemzetközi jogviszony tárgya. Arra tekintettel, hogy Olaszország részese az egyezménynek, a legfelsőbb bíróság határozata, annak ellenére is, hogy a bizalmi vagyonkezelésnek nincs olasz megfelelője, a jogrendszer egésze tekintetében a nemzetközi egyezmények jogrendszerben betöltött helyzete miatt véleményem szerint nem eredményezhet diszkrpanciát.

5. A Magyarország és az Egyesült Államok közötti egyezmény

Az Amerikai Egyesült Államok 2022. július 8-án felmondta a közötte és Magyarország között fennálló kettős adóztatás elkerüléséről szóló egyezményt.³³ A felmondáshoz kötődő egyezményes rendelkezések³⁴ következtében

the Prevention of Fiscal Evasion with Respect to Taxes on Income, signed 21 October 1988, entered into force 31 December 1990.

³¹ Convention of 1 July 1985 on the Law Applicable to Trusts and on their Recognition.

³² Cassazione civile sez. trib., 05/02/2020, (ud. 30/04/2019, dep. 05/02/2020), n.2617 <https://sentenze.laleggepertutti.it/sentenza/cassazione-civile-n-2617-del-05-02-2020>

³³ U.S. Department of the Treasury: United States' Notification of Termination of 1979 Tax Convention with Hungary, sajtóközlemény. <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0872>

³⁴ A Magyar Népköztársaság Kormánya és az Amerikai Egyesült Államok Kormánya között Washingtonban, az 1979. évi február hó 12. napján aláírt, a jövedelemadók területén a kettős adóztatás elkerüléséről és az adóztatás kijátszásának megakadályozásáról szóló egyezmény kihirdetéséről szóló 49/1979. (XII. 6.) MT rendelet 26. cikke.

2024. januárjától nem jár egyezményes védelem azon adózók számára, akiknek a két országot érintő jövedelme van. Ez a helyzet elkerülhető, amennyiben a két állam új szerződést fogad el vagy a korábban már letárgyalt és Magyarország által ratifikált 2010-es, a korábbi felváltására készült egyezményt az Egyesült Államok is ratifikálja.

A 2010-es egyezmény az egyetlen egyezményünk, amely habár nem alkalmazandó, explicit rendelkezést tartalmaz a bizalmi vagyonkezelések esetére is. Az egyezmény személyi hatályának meghatározása szerint „a »személy« kifejezés magában foglalja a természetes személyt, a hagyatékot, a trust-ot, a személyegyesítő társaságot, a társaságot és bármely más személyi egyesülést”.³⁵ A definíció a trust, azaz bizalmi vagyonkezelésen kívül tartalmaz egy további angolszász intézményt, a hagyatékot (*estate*), amely gyakori jogintézmény az angolszász jogrendszerekben és a kontinentális jogrendszerben nincs konkrét megfelelője.

A személyi hatály fogalmában tételesen felsorolt bizalmi vagyonkezelés teljesen feloldhatja az egyezmény alkalmazhatóságának problémáját. Megjegyzendő, hogy az új egyezmény magyar ratifikálásának pillanatában még nem létezett a magyar bizalmi vagyonkezelés, így tulajdonképpen az olasz legfelsőbb bírósági esetben felmerült problémát orvosolta volna.

6. Összegzés

A bizalmi vagyonkezelés jogintézménye a magyar jogban az új Polgári Törvénykönyvvel jelent meg. Belső jog alapján a magyar adóilletőségű kedvezményezettek részére történő kifizetések adójogi megítélését a jogalkotó pontosan meghatározta. A jövedelemadók rendszerébe, illetve az illetékszabályokba bevezetett kedvezményekkel a jogalkotó megfelelő kereteket teremtett hosszútávú vagyonkezelési struktúrák kialakítására.

A nem magyar adóilletőségű kedvezményezettek esetében azonban nem feltétlenül biztosíthatóak ezek a kedvezmények. Mivel az adóegyezmények alkalmazhatósága több ponton jogértelmezést igényel, az ilyen kifizetésekhez fűződő adózási pontok meghatározása a célország, azaz a kedvezményezett adóilletőségének országa szerinti adójogszabályoktól is függ.

³⁵ A Magyar Köztársaság Kormánya és az Amerikai Egyesült Államok Kormánya között a jövedelemadók területén a kettős adóztatás elkerüléséről és az adóztatás kijátszásának megakadályozásáról Budapesten, 2010. február 4. napján aláírt Egyezmény kihirdetéséről szóló 2010. évi XXII. törvény 1. pont a) alpont.

A fentiekre tekintettel nemzetközi viszonylatban a 2017-es modellegyezmény alapján a bizalmi vagyon személynek minősül, azonban ez még nem feltétlenül jelenti, hogy minden esetben alkalmazható is. A bizalmi vagyonkezelésből történő kifizetések tekintetében az alapvető jogértelmezési kérdés, hogy a bizalmi vagyonkezelés az egyezmény hatálya alatti személynek minősül-e. Az adott jövedelemkategóriákra történő teljes alkalmazása azonban attól is függ, hogy a transzparencia klauzulára történő hivatkozással valamely egyezményes állam nem ragadja-e magához részben vagy egészben az adóztatás jogát.

Mivel a modellegyezménytől a konkrét bilaterális szerződések eltérő szövegezésűek lehetnek, a minősítés egyezményről egyezményre vizsgálendő. Megjegyzendő azonban, hogy a transzparencia klauzula a közelmúltban került be a modellegyezménybe, így a korábbiak alapján kötött adóegyezmények azt még nem tartalmazzák. Magyar megközelítésben a modellegyezmény szempontjából releváns továbbá, hogy a magyar jog nem ismeri a transzparens entitás fogalmát, így a transzparencia klauzula alkalmazása a magyar oldalról csak abban az esetben lehetséges, ha a jogalkotó bevezeti vagy a jogalkalmazás tartalommal tölti meg.

MEGOLDÁSOK A LAKOSSÁGI TÚLADÓSODOTTSÁG KEZELÉSÉRE AZ EURÓPAI UNIÓBAN

LAKATOS Veronika

1. Bevezetés

A lakossági pénzügyi szolgáltatások az emberek mindennapi életének szerves részét képezik. Politikai cél az EU lakossági pénzügyi piacának integrációja, az egységes belső piac kialakítása, azonban e szolgáltatások piaca továbbra is töredezett, az elmúlt években elért magas szintű harmonizáció ellenére. A fogyasztók mindössze 7 százaléka vásárolt pénzügyi szolgáltatást más EU-tagállamból. A pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés megkönnyítése más tagállamokban növelné a választékot. Az ügyfelek gyorsabban húzhatnak hasznot az innovációból; az árak csökkennének, és a szolgáltatás minősége javulna. Még azok is profitálnának a fogyasztói finanszírozás integráltabb és nagyobb választékát kínáló piacból, akik nem vásárolnak külföldön pénzügyi szolgáltatásokat.

Az elmúlt években, évtizedekben jelentkező válságok, pénzügyi zavarok nyomán jogosan merül fel a kérdés, hogy az uniós jog megfelelő-e a folyamatosan termelődő eladósodottsági problémák és a túlzottan eladósodott fogyasztók nagyszámú problémájának és fizetéseképtelenségének kezelésére. A pénzügyi válságok, valamint a Covid járvány és a lendületes digitalizációs átalakulás nemcsak a fogyasztóvédelemmel, valamint a pénzügyi piacok szabályozásának hatókörével, intenzitásával és hatékonyságával kapcsolatos fontos kérdéseket vetett fel, hanem rávilágított arra is, hogy további biztosítékokra van szükség a válság által súlyosbított társadalmi problémák megfékezésére.

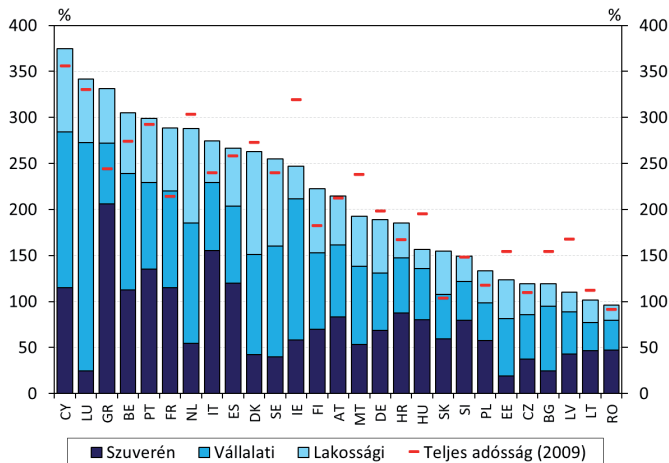
Az elemzésben közelebbről megvizsgáljuk, hogyan lehet a túladósodottságot definiálni, van-e, várható-e egységes definíció az egész Európai Unióban. Áttekintjük, milyen lépéseket tesz az Unió ezen jelenség kezelésére. Az

intézkedéseket a hitelezési folyamat köré csoportosítva mutatjuk be: milyen eszközöket alkalmaznak a hitel felvétele előtt, a hitelfelvételi folyamat során és a folyamat végén, a hitel megszerzése után. Az eddig elfogadott szakpolitikai és jogi intézkedések a túlzott eladósodás magatartásbeli okainak megelőzésére összpontosítanak, de folyamatos kérdés, hogy ez a szabályozói hozzáállás elegendő-e egy ilyen komplex probléma kezelésére.

2. Túladósodottság fogalma

A liberalizáció és a hitelpiacok bővülése, valamint a fogyasztói társadalom modellje mind a hitelezés bővülését támogatták az elmúlt időszakban. A piaci dereguláció és a nem megfelelő szociális védőháló olyan strukturális feltételeket teremtett, amelyek a pénzügyi nehézségek kialakulásának kedveztek. Az Európai Unión belül a 2008-as, 2009-es válság mutatott rá először arra, hogy biztosítékokra van szükség a válság által súlyosbított társadalmi problémák megfékezésére.

A tartósan alacsony kamatkörnyezetben a magánszektor eladósodottsága folyamatosan emelkedett az EU tagállamaiban. 2020 végén az EU tagállamok GDP-arányos adóssága a tagállamok több mint felében magasabb szinten volt, mint 2009-ben. (1. ábra) Folyamatosan nőtt a lakossági eladósodottság is az elmúlt időszakban, azonban egyre inkább előtérbe kerülnek az adósság fenntarthatóságával kapcsolatos kockázatok.

kapcsolatos kockázatok.

1. ábra: Az EU-tagállamok GDP-arányos eladósodottságának változása 2009 és 2020 között¹

¹ Forrás: MNB, Eurostat. Pénzügyi Stabilitási jelentés, 2022. május, 13. <https://tinyurl.com/2p85k4nv>

Magyarországon mind a vállalati, mind a lakossági hitelállomány dinamikusan bővült az elmúlt években. 2021 harmadik negyedévének végén a lakossági hitelállomány GDP-hez viszonyított aránya 17,3 százalék volt Magyarországon, ezzel hazánk Románia és Lettország után a harmadik legalacsonyabb mutatóval rendelkezik az EU-ban és elmarad az eurózóna átlagos 52 százalékos értékétől.² Azonban a hitelek törlesztésének teljesítésében jelentős könnyítést jelent a moratórium és kamatstop intézkedések. A kamatstop és a moratórium kivezetését követően számítani kell arra, hogy az adósok egy részének nehézséget jelent a törlesztőrészlet-növekedést a nagyobb infláció miatt növekvő egyéb megélhetési költségek mellett kigazdálkodni.

Az elmúlt években szigorodó kamatkörnyezet megdrágítja a hitelterheket, a növekvő inflációs szint, valamint a gazdasági növekedés várható lassulása a gazdasági szereplők adósságvisszafizetési képességét is kedvezőtlenül érintheti a jövőben. Az orosz-ukrán háborús konfliktus miatt bevezetett szankciók, valamint az energiahordozók árának rendkívüli emelkedése nyomán fellépő költségsokkok jelentősen befolyásolhatják az adósságfinanszírozási képességet az adósok körében.

Az eladósodás önmagában még ilyen környezetben sem feltétlenül probléma. Gazdasági szempontból a fogyasztói hitelfelvétel a jövedelemingadozások kiigazítására, a rövid távú problémák kezelésére és a rövid távú likviditási problémák megoldására szolgál, valamint lehetőséget ad az életmód javítására azáltal, hogy a fogyasztást életük során kiegyenlítik, és így elérhetővé teszik az olyan drága javakat, mint például az ingatlan. Ha az életciklus elméletre gondolunk, a háztartások azért fordulnak a hitelpiacokhoz, mert stabil megélhetést akarnak biztosítani. Általában a jövedelemgörbe az ember élete során púposan alakul, az adósságok, hitelek felvétele az az eszköz, amely lehetővé teszi, hogy a háztartások kiegyenlítsék fogyasztásukat. Tehát az eladósodás normális viselkedés és a háztartások többsége számára szinte elkerülhetetlen. A probléma akkor merül fel, amikor az eladósodás – annak okaitól függetlenül – túladósodássá válik. És itt jelentkeznek az első koncepcionális nehézségek is. Mit is jelent a túladósodottság? Mikor túl nagy az adósságteher?

Éles társadalmi vita alakult ki erről a témáról az elmúlt évtizedekben. Az első és még be nem fejezett lépés a jelenség pontos meghatározása. Már ez nagy kihívást jelent, különösen az EU-ban. Abból kiindulva, hogy egyes háztartások nyilvánvalóan olyan állapotban vannak, amelyben adósságterhük fenntarthatatlan, nagyon nehéz megmondani, hogy melyik változó adhat valós

² MNB: Hitelezési folyamatok, 2022. március, 27. <https://tinyurl.com/4k88euuk>

képet a túlzott eladósodásról, és mi a határ a „még kezelhető” adóssághelyzetű háztartások között (amelyhez megelőző intézkedéseket kellene hozni) és egy olyan között, amely átlépte ezt a küszöböt.

Ebben a tekintetben elengedhetetlen, hogy a túlzott eladósodottságot, mint társadalmi folyamatot vizsgáljuk. A túlzott eladósodás fő okai sokféleképpen csoportosíthatóak; munkanélküliség, üzleti kudarcok, személyes problémák, például betegségek és válások, ill. a túlzott fogyasztás. Ezek az események a fogyasztókat nem egyik napról a másikra változtatják túlzottan eladósodott fogyasztókká, inkább egy folyamaton mennek az adósok keresztül, ami több szakaszból áll, és a folyamat során számos döntés születik. A reménytelenül eladósodott helyzet kialakulásában mind az adós megküzdési stratégiái, mind a hitelezők intézkedései is jelentős szerepet játszanak.

Az EU szinten még mindig nincs egységes definíció, a fogalom nagyon széles skálán mozog a tagállamokban. Az Európai Unióban számos tanulmány született a definíció meghatározására. Az Európai Bizottság számára készített tanulmány³ 2008-ban az európai országokban használt fogalmak közös elemeit azonosította:

- Háztartás: A háztartások olyan személyek (vagy egy személy) kisebb csoportjai, akik ugyanazt a háztartást használják, egy lakóhelyen élnek, és akik jövedelmük és vagyonuk egy részét vagy egészét egyesítik.
- Szerződéses pénzügyi kötelezettségvállalások: Minden szerződéses pénzügyi kötelezettségvállalás szerepelhet itt, többek között jelzáloghitel- és fogyasztási hitelkötelezettségek, közüzemi- és telefonszámlák, valamint bérleti díjak (ismétlődő kiadások). A családon belüli nem hivatalos kötelezettségvállalások, például nem tartoznak ide, mivel ezekről nem állnak rendelkezésre adatok.
- Fizetési képesség: A szerződéses pénzügyi kötelezettségekkel kapcsolatos kiadások teljesítésének képessége, kötelezettségvállalások teljesítéséhez. A túlzott eladósodottság azt jelenti, hogy az ember nem képes a visszatérő kiadásokat fedezni.
- Strukturális alap: Ez az időbeli dimenzió, amely szerint a meghatározásnak meg kell ragadnia a tartós és folyamatos pénzügyi problémákat, és kizárja az egyszeri eseményeket.

³ European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion: *Towards a common operational European definition of over-indebtedness*. Publications Office, 2008. <https://data.europa.eu/doi/10.2767/17772>

- Életszínvonal: A háztartás képtelen arra, hogy a szerződésben vállalt kötelezettségeket teljesítse a minimális életszínvonalának csökkentése nélkül.
- Likviditás: A háztartás nem képes a helyzetet pénzügyi és nem pénzügyi eszközök és egyéb pénzügyi források, például hitelek igénybevételeivel orvosolni.⁴

Ezen tanulmány meghatározta a túlzott eladósodottság definíciójának dimenzióit is:

- Gazdasági dimenzió, hiszen pénzügyi kötelezettségvállalással történik a túladósodottság,
- Idődimenzió: a hosszú távú kötelezettségeket kell figyelembe venni, szemben a csak rövid távú fizetési kötelezettségekkel,
- Szociális dimenzió: a szociális és gazdasági kirekesztettség egy fontos szempont, valamint
- Pszichológiai dimenzió: számos stressz és pszichológiai destabilizáció jöhet elő a túladósodottság hatásként.⁵

Ezek a dimenziók számos, a tagállamokban használt definícióban megjelennek. A tanulmányban azonított közös európai rendszert, egy egységes definíciót azonban nem sikerült implementálni. Így nincsenek egységes adatgyűjtések és statisztikai felmérések az EU-n belül a probléma mértékének meghatározására.

Célravezetőbb, ha precíz fogalom meghatározás helyett a „túlzott eladósodás” közös elemeinek azonosítására koncentrálnunk, tehát arra, hogy a háztartásoknak folyamatosan nehézséget okoz a pénzügyi kötelezettségük teljesítése.⁶ A hangsúlyt a legfontosabb szakpolitikai feladatok azonosítására kell helyezni, és olyan, a nyomon követést segítő mutatók kidolgozására kell koncentrálni, amelyek a szakpolitikákat támogatni tudják. Ennek során a „túlzott eladósodottságot” két dimenzióra szükséges bontani. A fogyasztók akkor tekinthetők túlzottan eladósodottnak, ha

- pénzügyi kötelezettségeik teljesítésében folyamatos nehézségekkel küzdenek, vagy késedelembe esnek,

⁴ Uo. 37.

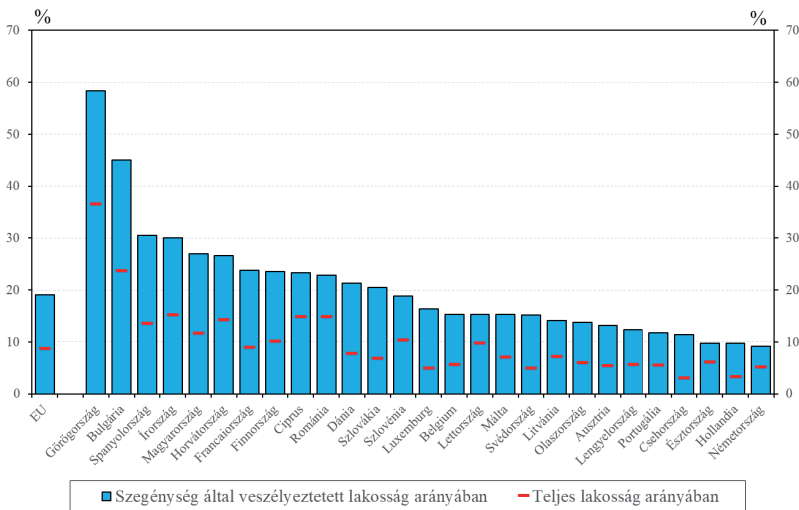
⁵ Uo.

⁶ Civic Consulting of the Consumer Policy Evaluation Consortium (CPEC): *The over-indebtedness of European households: updated mapping of the situation, nature and causes, effects and initiatives for alleviating its impact – Part 1: Synthesis of findings*. 2013. 27. <https://tinyurl.com/bdep7yww>

- függetlenül attól, hogy ezek fedezett vagy fedezetlen hitelfelvételek, bérleti díjak, közüzemi vagy egyéb háztartási számlák fizetéséhez kapcsolódnak.⁷

A pénzügyi kötelezettségek teljesítési nehézségére használható az Európai Unió (EU) jövedelmi és életkörülményekre vonatkozó statisztikájának (EU-SILC) adatsora⁸ a pénzügyi hátralékokra vonatkozóan. Az adatok alapján 2020-ban az EU lakosságának 8,6% élt olyan háztartásban, ahol jelzálog- vagy bérleti díj-, közüzemi vagy részletvásárlási hátralék volt. (2. ábra) Ez az arány Bulgáriában (23,6%) és Görögországban (36,5%) volt a legmagasabb. Ezzel szemben Csehországban (3,0%), Hollandiában (3,2 százalék), Svédországban és Luxemburgban (egyaránt 4,9%) a lakosság kevesebb mint 5,0% élt olyan háztartásban, ahol jelzálog- vagy bérleti díj-, közüzemi számlák vagy részletvásárlási hátralék volt. Magyarországon a lakosság 11,6 százaléka rendelkezik pénzügyi hátralékkal. Tehát átlagos minden tizedik embernek nehézséget jelent hónap végén a felmerülő költségek fizetése.

2. ábra: Hátralékkal rendelkező (jelzálog- vagy bérleti díj, közüzemi számlák vagy részletfizetés) háztartásokban élő lakosság aránya 2020-ban⁹

⁷ CPEC i. m. 27.

⁸ Az EU-SILC adatkészlet éves adatokat gyűjt a jövedelemtől és életkörülményekről egy panelfelmérésen keresztül az összes tagállam teljes körű bevonásával 2005 óta.

⁹ Forrás: Eurostat: Living conditions in Europe – material deprivation and economic strain, <https://tinyurl.com/2t579fha>

3. Lépések a túlzott eladósodás megelőzésére az európai egységes hitelpiacon

Túlzott eladósodottság egyértelmű, tartalmi alapú fogalmának továbbra is fennálló hiánya, valamint az egységes statisztikai adatgyűjtés elmaradása nem csak a tagállamok helyzetének összehasonlítását nehezíti meg, hanem az európai választ is problematikussá teszi. A túlzott eladósodás olyan összetett strukturális jelenség, amelyet a liberalizált és egyesült európai hitelpiacok tovább bonyolítanak.

A tagállamokban is évtizedek óta küzdenek a túladósodottság jelensége ellen. Magyarországon is számos elemzés született a pénzügyi szolgáltatások színvonaláról, valamint sok javaslat, előremutató lépés került megfogalmazásra. Többek között több ombudsmani jelentés is született a témában, amelyek számos visszas helyzetre hívták fel a figyelmet. A múltban problémát jelentett a nem kiegyensúlyozott szerződéses kapcsolat az érintett személy és a pénzügyi intézmény között, gyakori volt az egyoldalú szerződésmódosítás gyakorlata, a tartozás nem megfelelő végrehajtásának módja. Az országgyűlési biztos felhívta rá a figyelmet, hogy a gyengébb helyzetben lévő hitelfeltevőt védeni kell a professzionális pénzügyi intézményekkel szemben, legalább olyan szintű védelemben, amit a fogyasztóvédelmi törvény a nem biztonságos terméket igénybe vevő fogyasztóknak biztosít. Több pénzügyi tárgyú törvény megalkotására is sor került, így a pénzügyi szolgáltatások területén is megerősödtek a fogyasztóvédelmi jogok és biztosított lett a megfelelő tájékoztatás és segítség a pénzügyi döntéseik során, valamint a fogyasztók a szerződéses kapcsolat fennállása alatt is folyamatosan kérhetnek tájékoztatást.¹⁰

Az Európai Unióban a „pénzügyi politika” viszonylag későn alakult ki, ugyanis a pénzügyi szektor, mint stratégiai terület kapcsán a tagállamok ragaszkodtak saját szuverenitásukhoz. Így a pénzügyi szektorra vonatkozó szabályozás csak az 1980-as évektől kapott kiemelt figyelmet a Bizottság részéről. Az 1985-ös Fehér Könyv ezen a területen is az egységes piac kiépítését tekintette elsődleges célnak, azonban itt már megtaláljuk a fogyasztóvédelem iránti igényt.¹¹ Az 1986-ban elfogadott Egységes Európai Okmány hozta be a döntéshozatali folyamatba a fogyasztóvédelmi szempontot, amire a Bizottságnak is tekintettel kellett lennie. Az 1992-es Maastrichti Szerződés emelte be először a fogyasztóvédelmet az ön-

¹⁰ HALÁSZ Zsolt: A pénzügyi szolgáltatásokkal kapcsolatos ombudsmani gyakorlatról. In: HAJAS Barnabás (szerk.): Pénzügyi jogi projekt. *AJOB Projektfüzetek*, 2011/3. 12.

¹¹ VERES Zoltán: *A pénzügyi fogyasztóvédelem egyes alapkérdései*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2019. 135.

álló uniós politikák közé.¹² Az 1999-ben hatályba lépett Amszterdami Szerződés módosította a fogyasztóvédelemre vonatkozó Alapszerződésben megfogalmazott rendelkezést és előírta, hogy a fogyasztóvédelmi követelményeket az egyéb közösségi politikák, tevékenységek meghatározásakor, végrehajtásakor is figyelembe kell venni. E rendelkezéseket a Lisszaboni Szerződés sem módosította. Jelenleg a magas szintű fogyasztóvédelem megteremtésével a cél a belső piac zavartalan működésének elősegítése.¹³ Ezen túlmenően a verseny előmozdítása a hitelnyújtók vagy más pénzügyi intézmények közötti, az EUMSZ 3. és 32. cikke szerinti, valamint az EUMSZ 12. és 169. cikke szerinti fogyasztóvédelmi követelmények is megkövetelhetik, hogy a háztartások túlzott eladósodottsága hatékony uniós keretek közé kerüljön.¹⁴

Az uniós fogyasztóvédelmi politika nem kizárólagos hatáskört jelent az EU számára, a tagállamok továbbra is elfogadhatnak szigorúbb fogyasztóvédelmi intézkedéseket. Ezen minimum harmonizációs elvtől azonban elfordult a szabályozás a maximum harmonizációs felé. Olyan irányelvi szabályozások jelentek meg az elmúlt időszakban a fogyasztóvédelem területén, amelyek nem biztosítanak semmilyen mozgásteret a tagállamok számára a jogszabályok átültetése során. Ezen módszer célja, nemcsak a fogyasztók számára egy minimális védelmi szint biztosítása minden tagállamban, hanem a kereskedők, szolgáltatók érdekeit is figyelembe veszi, ezzel ösztönözve az EU-n belüli szabad kereskedelmet.¹⁵

A Maastrichti Szerződésig és az egységes piac létrehozásáig a túlzott eladósodottságot kizárólag belső ügynek tekintették a tagállamok, amellyel a nemzeti hatóságoknak kellett foglalkozniuk. Azonban a nemzeti hitelpiacok uniós megnyitását és integrációját követően egyre több jelentés és szakirodalom mutat rá a közös vonások elfogadására vagy az európai megközelítés felé való konvergenciára. Az egységes hitelpiac kialakításával a felelős belső piac megvalósítására irányuló uniós intézkedések fő célkitűzése egy olyan rendszer létrehozására irányul, amely ösztönzi az erőteljes versenyt és az innovációt az egységes piacon, és ez a keretrendszer kedvez a hitelhez való hozzáférésnek, és elutasítja a tisztességtelen és felelőtlen gyakorlatokat. A fő hajtóerő azonban

¹² SZABÓ Marcel – LÁNCOS Petra Lea – GYENEY Laura (szerk.): *Uniós szakpolitikák*. Budapest, Pázmány Press, 2022. 316.

¹³ FAZEKAS Judit: *Fogyasztóvédelmi jog*. Budapest, CompLex, 2007. 34.

¹⁴ Federico FERRETTI: The over-indebtedness of European consumers. *European Review of Contract Law*, Vol. 11., Iss. 4. (2015) 353–354.

¹⁵ SZABÓ–LÁNCOS–GYENEY i. m. 317.

továbbra is az a gazdasági szempont, hogy a fogyasztók és a vállalkozások számára lehetővé tegye az egységes piac teljes körű kihasználását.

Az Európai Unióban és a tagállamokban már számos eszközt alkalmaznak mind a hitelfelvétel előtt és a folyamat során, valamint a hitelfelvétel megtörténte után a lakossági ügyfélkör védelmére a túlzott eladósodottság kezelésére.

A hitel felvétele előtti szolgáltatások között jelentős szerepet játszik a pénzügyi szolgáltatásokról nyújtott széleskörű tájékoztatás, a pénzügyi oktatás (iskolai tananyagban és egyéb képzéseken) és a pénzügyi tanácsadó hálózatok létrehozása, bővítése, valamint a hitelképesség elbíráló rendszerek alkalmazása. Ezen szolgáltatások mind hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a túlzott eladósodottság mértéke csökkenjen a társadalomban.

A hitelnújtás folyamatában fontos a fogyasztói tájékoztatás, felelős hitelnújtás és önszabályozás, a visszaélések megelőzése, majd a hitelnújtás követően is lényeges a komplex problémakezelés, adósságtanácsadás, a segítség az esetleges rehabilitációban. A folyamat végét jelenheti a magáncsőd, a csődgondnok igénybevétele – és remélhetőleg ezen eszköz segítségével az eladósodottság helyzet lezárása, megszüntetése.

A fogyasztók számára az egységes hitelpiac megvalósítására irányuló erőfeszítésekkel összhangban a túlzott eladósodásra adott uniós szakpolitikai válasz elsősorban megelőző jellegű megközelítésre korlátozódott, például a „felelős” hitelpiac kialakítására. Azonban figyelmen kívül hagyta azokat az externáliákat, azokat a negatív gazdasági és társadalmi következményeket, amelyeket ugyanaz a piac generál, amelynek integrálására törekszik. Nézzük végig, milyen választokat találunk eddig a túlzott eladósodottság kezelésére EU szinten.

3.1. Az EU által adott válaszok a hitelfelvétel előtt

A pénzügyi kultúra és műveltség fejlesztése különösen fontos, hogy az ügyfelek felismerjék, milyen termékek lehetnek számukra a megfelelőek, mi lehet a számukra legelőnyösebb pénzügyi megoldás. Pénzügyi műveltség nélkül az ügyfelek számukra hátrányos termékek és szolgáltatások megvétele mellett is dönthetnek, ez pedig hosszabb távon számos negatív hatást hoz számukra.¹⁶

Az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a pénzügyi műveltség fejlesztésére. Az OECD három kontinensen (Ázsiában, Európában

¹⁶ OECD: Improving Financial Literacy: Analysis of Issues and Policies. *Financial Market Trends*, 2005/2. 112–144. <https://doi.org/10.1787/fmt-v2005-art11-en>

és Latin-Amerikában) huszonhat országban végzett pénzügyi műveltséget vizsgáló nemzetközi felmérést 2018-ban. A felmérés eredménye elkéserítő képet mutat a vizsgált országokban a pénzügyi műveltségi színtről. A résztvevők által átlagosan elért pontszám kevesebb lett, mint a maximális pénzügyi műveltségi pontszám 61százaléka. A legmagasabb pontszámot Hongkong, míg a legalacsonyabbat Olaszország érte el.¹⁷

A lehetséges veszélyeztetett csoportok szerinti felosztás fontos különbségekre mutat rá. A teljes minta átlagában a férfiak statisztikailag magasabb pénzügyi ismeretekkel rendelkeznek. A fiatalok (18-29 évesek) pénzügyi műveltsége és pénzügyi jóléte alacsonyabbnak tűnik, mint a többi csoporté. A középkorúak (30-59 évesek) szignifikánsan magasabb pontszámokat értek el a pénzügyi műveltség és annak elemei terén. Az idősebbek (60 évesek és idősebbek) viszont alacsonyabb pénzügyi műveltséggel rendelkeznek. A digitális eszközöket vagy szolgáltatásokat használó válaszadók következetesen és szignifikánsan, magasabb pénzügyi műveltségi, tudás, magatartás- és jólléti pontszámot értek el. Hasonló eredményeket mutatott a felmérés a három hónapnál hosszabb megtakarításról beszámoló résztvevők között.¹⁸

Ezen eredmények ellenére még mindig vannak olyan hangok, akik a pénzügyi oktatás társadalmi hasznosságát vitatják. Ezen nézet képviselői hangsúlyozzák, hogy nincs empirikus bizonyíték arra, hogy a pénzügyi oktatás meg tudja akadályozni a hibás pénzügyi döntéseket. A pénzügyi oktatás mellett érvelők szerint az eredményesség azért nem bizonyítható, mert a pénzügyi döntésekben nemcsak a megszerzett ismeretek, hanem számos szubjektív tényező is szerepet játszik.¹⁹

A fentiek tükrében érdemes olyan programokra és szakpolitikákra helyezni a hangsúlyt, amelyek a viselkedés megváltoztatására törekuszenek. Az alapvető pénzügyi ismeretek megerősítése a célja a felnőttekre vonatkozó közös EU/OECD-INFE pénzügyi kompetenciakeret kialakításának, ami 2022 tavaszán történt meg. Jelenleg cél a kompetenciakeret elterjesztésének megkönnyítése, a keret konkrét szakpolitikákban, eszközökben és oktatási anyagokban való használatának támogatása, valamint platform biztosítása a szakpolitikai döntéshozók és az érdekelt felek számára a keret alkalmazása során bevált gyakorlatok és levont tanulságok cseréjéhez.²⁰ 2022-ben a Bizottság szolgálatai és az OECD

¹⁷ OECD: OECD/INFE 2020 *International Survey of Adult Financial Literacy*. 2020. 7. <https://tinyurl.com/4btpubm5>

¹⁸ OECD (2020) i. m. 9.

¹⁹ TERTÁK Elemér: Pénzügyi oktatás a világban. *Gazdaság és Pénzügy*, 2022/1. 23.

²⁰ European Union/OECD: Financial competence framework for adults in the European Union. 2022. 5–8. <https://tinyurl.com/2frb4j6a>

a tagállamokkal együttműködésben megkezdik a gyermekekre és fiatalokra (a 18 év alattiakra) vonatkozó pénzügyi kompetenciakeret kidolgozását. A keretet várhatóan 2023-ra dolgozzák ki.²¹

A pénzügyi ismeretterjesztés fontossága egyre több dokumentumban megjelenik. Az Európai Bizottság 2020-ban elvégezte a fogyasztóihitel-irányelv (CCD – Consumer Credit Directive) felülvizsgálatát és módosító javaslatai között a tagállamok jövőbeli feladataként definiálja a pénzügyi ismeretek bővítését. A tagállamoknak gondoskodniuk kell olyan intézkedésekről, amelyek javítják a fogyasztók pénzügyi tájékozottságát, különösen a digitális úton értékesített termékekkel kapcsolatos tájékozottságot.²²

3.2. Az EU által adott válaszok a hitelfelvétel folyamatában

Felelős hitelezés és hitelfelvétel szerepét hangsúlyozza az Európai Unió irányelve a fogyasztói hitelmegállapodásokról (CCD – Consumer Credit Directive).²³ Az irányelv 200 és 75 000 euró közötti fogyasztói hitelekre vonatkozik és előírja a szabványosított tájékoztatást a hitelek költségeiről már a reklámozás során, valamint a szerződés kötést megelőző időszakban a hitelező köteles jól érthető információkat nyújtani a felkínált hitel leglényegesebb jellemzőiről – egységes formában. A hitelezők kötelesek:

- megfelelő magyarázatokat adni a fogyasztók számára annak biztosítása érdekében, hogy a fogyasztók igényeiknek és pénzügyi helyzetüknek megfelelő hitelmegállapodást köthessenek; és
- ellenőrizni a fogyasztók hitelképességét még a szerződés aláírása előtt, továbbá amennyiben hiteligenytlésüket visszautasítják, tájékoztatni a fogyasztókat az adatbázisban végzett keresés eredményéről és a szóban forgó adatbázis jellemzőiről.

A fogyasztóknak:

- 14 nap kell, hogy a rendelkezésükre álljon a megállapodástól – indokolás nélkül – való elállásra;

²¹ OECD, Financial Stability, Financial Services and Capital Markets Union: a felnőttekre vonatkozó közös EU/OECD-INFE pénzügyi kompetenciakeret (fincomp) kísérő indokolás. 12. https://ec.europa.eu/info/publications/220111-financial-competence-framework_en

²² Javaslat az Európai Parlament és a Tanács irányelve a fogyasztói hitelekről, 2021/0171 (COD), 66. <https://tinyurl.com/ympab9zr>

²³ Az Európai Parlament és a Tanács 2008/48/EK irányelve (2008. április 23.) a fogyasztóhitelmegállapodásokról és a 87/102/EGK tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről, HL L 133, 2008.5.22., 66–92. o.

- bármikor joguk van a hitel határidő előtti visszafizetésére, feltéve, hogy a hitelező méltányos és objektíven indokolt ellentételezésben részesül.

A lakóingatlanokhoz kapcsolódó hitelmegállapodásokról szóló irányelv (MCD – Mortgage Credit Directive)²⁴ a CCD tájékoztatási és átláthatósági modelljét követi a reklám, a marketing, a termékleírások, a szerződéskötést megelőző és szerződéses tájékoztatás tekintetében. A hitelnyújtási folyamatra vonatkozóan érthető útmutatást kell adni a fogyasztóknak. Az irányelv szabályozza a munkatársak vagy a közvetítők ösztönzésének vagy díjazásának módszereit is. Itt is a hitelező feladata a fogyasztók hitelképességének értékelése és olyan intézkedéseket kell alkalmazniuk, amelyek arra ösztönzik a hitelezőket, hogy a végrehajtási eljárás megindítása előtt ésszerű türelmet tanúsítsanak

Mindkét irányelvet számos kritika érte, hogy a rendelkezések nem tartalmaznak megfelelő szabályokat a felelősségteljes hitelezés biztosítására. Ennek legfőbb oka az, hogy a tájékozott, magabiztos és racionális fogyasztót tekinti átlagfogyasztónak, ezen a szinten születtek a szabályok, miközben kevés figyelmet fordít a társadalmilag és pénzügyileg kiszolgáltatottabb fogyasztókra, például azokra, akik túlzottan eladósodnak.

A fenti két irányelv elemei közül fontos kiemelni a fogyasztók hitelképességének értékelését, ez alapvető jelentőségű a fogyasztók eladósodása szempontjából. Ezt mindkét esetben a szabályozó a pénzügyi intézményekre telepítette, mint kötelezettséget. Az uniós jogszabály azt is meghatározza, hogy a tagállamoknak hatékony, arányos és visszatartó erejű szankciórendszert kell kialakítaniuk a hitelezőkkel szemben e kötelezettség megsértésére.²⁵

Az Európai Bíróság több ügyben megerősítette, hogy a felelősség a hitelezőn van. A hitelt nyújtó intézmény feladata, hogy elkerülje, hogy nem hitelképes fogyasztónak nyújtson kölcsönt. Ezzel a lépéssel nagy mértékben megelőzhető lenne, hogy olyan hitelfelvétel történhessen, amit később az adós nem fog tudni

²⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/17/EU irányelve (2014. február 4.) a lakóingatlanokhoz kapcsolódó fogyasztói hitelmegállapodásokról, valamint a 2008/48/EK és a 2013/36/EU irányelv és az 1093/2010/EU rendelet módosításáról EGT-vonatkozású szöveg, HL L 60, 2014.02.28., 34–85. o.

²⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 2008/48/EK irányelve (2008. április 23.) a fogyasztóhitelmegállapodásokról és a 87/102/EGK tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről, HL L 133, 2008.5.22., 23. cikk. és Az Európai Parlament és a Tanács 2014/17/EU irányelve (2014. február 4.) a lakóingatlanokhoz kapcsolódó fogyasztói hitelmegállapodásokról, valamint a 2008/48/EK és a 2013/36/EU irányelv és az 1093/2010/EU rendelet módosításáról EGT-vonatkozású szöveg, HL L 60, 2014.02.28., 38. cikk.

teljesíteni. Az Európai Bíróság már 2014-ben egyértelművé tette, hogy a hitelfelvevő hitelképességének értékelésére vonatkozó kötelezettség célja a fogyasztók védelme a túlzott eladósodás és a fizetéseképtelenség kockázatával szemben.²⁶

Emellett a bíróság egy másik ügyben megerősítette, hogy a felelős hitelnyújtásból eredő valamennyi fenti kötelezettség szerződéskötést megelőző jellegű, tehát a hitelezőnek a szerződés megkötése előtt kell megvizsgálni a fennálló feltételeket.²⁷ A bírósági döntés arra is kitér, hogy milyen információkat kell a hitelezőnek az előzetes hitelképesség vizsgálat során figyelembe venni. Nem elegendő csak a fogyasztótól kapott információkat vizsgálnia, szükség esetén a megfelelő adatbázisban végzett keresés alapján köteles a fogyasztó hitelképességét értékelni.²⁸

Ezek a döntések még megválaszolatlanul hagyták azokat a kérdéseket, hogy milyen jogorvoslati lehetőségek állnak a fogyasztók rendelkezésére, ha a hitelező nem tesz eleget az ilyen kötelezettségnek. Legutóbb egy lengyel bíróság kezdeményezett előzetes döntéshozatalt az Európai Bíróság előtt. A lengyel jog csak szabálysértési bírság kiszabásával szankcionálja a fogyasztó hitelképességének vizsgálatára vonatkozó kötelezettség elmulasztását. A szabálysértési bírság pedig nem a hitelező intézményt, hanem annak természetes személy ügyvezetőjét vagy a fogyasztókkal való szerződéskötésre feljogosított személyt terheli, és rövid idő alatt elévül. Ezen kívül csak polgári jogi szankciókat lehet kezdeményezni.

A bíróság hangsúlyozta, hogy az enyhe szankciónak nincs visszatartó ereje és annak érdekében, hogy a szankció hatékony és visszatartó erejű legyen, meg kell fosztani a jogsértőket az általuk elkövetett jogsértésekből eredő gazdasági előnyöktől.²⁹ A gazdasági előnyöktől megfosztó szankciót arányosnak kell tekinteni azon esetekben, amikor a hitelező megsértett valamely, az irányelvben szereplő valamely alapvető kötelezettséget. A hitelképesség vizsgálata alapvetően fontos kötelezettségnek tekinthető. Tehát megfelelő lehet az olyan szankciórendszer, ami a hitelezőt megfosztja a hitel szerződéses kamatától.

A fogyasztói hitelképesség előzetes vizsgálatára irányuló hitelezői kötelezettséget Magyarországon a fogyasztóknak nyújtott hitelről szóló törvény írja elő. A törvény nem határoz meg jogkövetkezményt, ha a hitelező nem végzi el a hitelképesség vizsgálatára vonatkozó kötelezettségét. Egyedül arra vonatkozóan tesz kitétel, hogy a hitelező utólag nem mondhatja fel a hitelszerződést olyan indokkal, hogy a fogyasztói hitelképesség vizsgálata nem volt megfelelő

²⁶ C-565/12. sz. ügy 2014. 03. 27-I Ítélet [ECLI:EU:C:2014:190] 41. pont, <https://tinyurl.com/mu99ap3w>

²⁷ C-449/13. sz. ügy [ECLI:EU:C:2014:2464] 28. pont, <https://tinyurl.com/exa44rzk>

²⁸ C-449/13. sz. ügy [ECLI:EU:C:2014:2464] 34. pont, <https://tinyurl.com/exa44rzk>

²⁹ C303/20. sz. ügy [ECLI:EU:C:2021:479] 32. pont, <https://tinyurl.com/ydfj9wx4>

vagy a fogyasztó által közölt adatok hiányosak voltak.³⁰ A körültekintő lakossági hitelezés feltételeiről egy külön kormányrendelet született, ami szerint a hitelnyújtónak a természetes személy hitelképességét, illetve hitelezhetőségét minden egyes hitelbírálatkor meg kell vizsgálnia.³¹ A vizsgálatnak a fogyasztó jövedelmi helyzetére és az ezen alapuló hitelezhetőségi limitre kell épülnie. Szankciót azonban a kormányrendelet sem tartalmaz. Tehát hitelnyújtási tilalmat a magyar jogszabályok sem tartalmazznak arra az esetre, ha a hitelképességi vizsgálat elmaradt volna. Így ezen kötelezettség elmaradása a fogyasztóval kötött szerződés érvénytelenségét sem vonja maga után.

Az Európai Bizottság 2020-as évben kezdett vizsgálata alapján a CCD célkitűzései csak részben teljesültek. A belső piac széttagoltsága, valamint az irányelv egyes rendelkezéseinek pontatlan megfogalmazása miatti jogbizonytalanság akadályozza a fogyasztói hitelek belső piacának zavartalan működését. A Bizottság ennek megfelelően javaslatot tett az irányelv módosításra, a módosító javaslatainak célja az egységesen magas szintű fogyasztóvédelem biztosítása.

A számos javaslat közül kiemelendő, hogy hitel csak akkor bocsátható a fogyasztók rendelkezésére, ha a hitelképességi vizsgálat eredménye arra utal, hogy az adós teljesíteni tudja majd a megállapodásból eredő kötelezettségeket. Alapvető fontosságú megvizsgálni és ellenőrizni a fogyasztó hitelviszafizetési képességét és hajlandóságát a hitelmegállapodás megkötése előtt. A hitelképességi vizsgálatot a fogyasztó érdekében, a felelőtlen hitelezési gyakorlatok és a túlzott eladósodottság megelőzése érdekében kell elvégezni.³² Az Európai Bizottság által tett javaslatot jelenleg az Európai Parlament és az EU Tanácsa tárgyalja és vizsgálja, és várhatóan 2024-ben lép hatályba.

3.3. Az EU által adott válaszok a hitelfelvétel után

Ha a fogyasztó már eladósodott, „megtörtént a baj”, még mindig lehet olyan eszközökhöz nyúlni, amelyek jelentős segítséget jelenthetnek a fogyasztók számára. Kérdés, hogy ezek az Európai Unió egységes belső piacán milyen mértékben állnak rendelkezésre.

³⁰ 2009. évi CLXII. törvény a fogyasztónak nyújtott hitelről, 14. §.

³¹ 361/2009. (XII. 30.) Korm. rendelet a körültekintő lakossági hitelezés feltételeiről és a hitelképesség vizsgálatáról, 3. §.

³² Javaslat az Európai Parlament és a Tanács Irányelve a fogyasztói hitelekről, 2021/0171 (COD), 52–54., <https://tinyurl.com/ympab9zr>

Egyrésről támogatás lehet az adósságtanácsadási szolgáltatás. A pénzügyi kötelezettségvállalásaik teljesítése során nehézségekkel küzdő fogyasztóknak segítséget nyújtanak az adósságkezelési tanácsadási szolgáltatók azzal, hogy iránymutatást adnak a fennálló adósságaiknak a lehető legnagyobb mértékben történő visszafizetéséhez egy tisztességes életszínvonal fenntartása és méltóságuk megőrzése mellett. Ez a személyre szabott és független segítségnyújtás magában foglalhat jogi tanácsadást, pénz- és adósságkezelést, valamint szociális és pszichológiai segítségnyújtást. Az elmúlt időszakban az adósságtanácsadás csak az EU néhány tagállamában működött jól bevált szolgáltatásként, többek között Ausztriában, Belgiumban, Franciaországban, Németországban, Írországban, Hollandiában, Svédországban és az Egyesült Királyságban. Azokban az országokban, ahol az adósságtanácsadás kevésbé fejlett vagy hiányozik, a túlzottan eladósodott emberek gyakran fordulnak magánszemélyekhez, ügyvédekhez, szabályozatlan pénzügyi tanácsadókhoz, segélyszervezetekhez, szociális munkásokhoz vagy fogyasztói szervezetekhez, akik nem minden esetben rendelkeznek jól kidolgozott adósságtanácsadással.

Az előző fejezetben említett, a Bizottság által összerakott CCD módosítására vonatkozó javaslat a tagállamok feladatává tenné, hogy független vállalkozók által nyújtott adósságtanácsadási szolgáltatások közvetlenül vagy közvetve a fogyasztók rendelkezésére álljanak, és hogy amennyiben lehetséges, az adósságuk visszafizetésével kapcsolatos nehézségekkel küzdő fogyasztókat a végrehajtási eljárás megindítása előtt az adósságkezelési tanácsadási szolgáltatások felé irányítsák.³³ A magyar piacon jelenleg a Máltai Szeretetszolgálat Hitel-S Program és az MNB Pénzügyi Navigátor Iroda Hálózat végez ilyen tevékenységet.³⁴

Ha a felvett hiteleket és egyéb adósságait a fogyasztó már nem tudja fizetni, végső megoldást a magáncsőd intézménye jelenthet a túladósodottság megoldására. A magáncsőd joga a 2008-as nagy recesszió után vált jelentősebbé, amikor a nemzetközi intézmények a háztartások adósságát a nemzetközi pénzügyi rendszer potenciális rendszerszintű kockázataként azonosították. Az Európai Unió tagállamaiban jelentősen eltérőek az anyagi jogszabályok és az egységes, egyetemes hatályú fizetésektelenségi eljárások bevezetése helyett csak a tagállami fizetésektelenségi eljárások koordinációja tud megvalósulni. A fizetésektel-

³³ Javaslat az Európai Parlament és a Tanács Irányelve a fogyasztói hitelekről, 2021/0171 (COD), 67., <https://tinyurl.com/ympab9zr>

³⁴ EUROFOUND: Addressing household over-indebtedness. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2020. 21., <http://eurofound.link/ef19044>

telenségi rendelet³⁵ elsődleges célja az eljárásjogi eszközök, intézmények révén a tagállami fizetésképtelenségi eljárások koordinációja. A kölcsönös elismerés elve áll a középpontban, cél annak biztosítása, hogy az egyik tagállamban indított fizetésképtelenségi eljárásokat a többi tagállamban is elismerjék.

2019-ben megszületett a szerkezetátalakítási irányelv³⁶ az Európai Unióban, ami alapvetően a vállalatok adósságrendezési eljárására vonatkozik. A szerkezetátalakítási irányelv célja, hogy a pénzügyi nehézségekkel küzdő vállalatok számára elérhető megelőző szerkezetátalakítási keretek tekintetében minimumszabványt vezessen be az uniós tagállamok között, és intézkedéseket írjon elő a szerkezetátalakítási eljárások hatékonyságának növelése érdekében. Ez a szabvány lehetővé teszi a ‘tisztességes vállalkozók’ számára, hogy jobban kezeljék a pénzügyi nehézségeket, és ezáltal ‘második esélyt’ adjanak az életképes vállalkozásoknak.³⁷

Témánk szempontjából fontos a rendelet preambuluma, amiben rögzítették, hogy az adósság túlzott eladósodása jelentős gazdasági és szociális probléma. Az irányelv értelemszerűen nem ír elő kötelező érvényű szabályokat a fogyasztók túlzott eladósodottságára vonatkozóan, azonban a preambulum szövege szerint ajánlatos, hogy „a tagállamok minél előbb a fogyasztókra is elkezdjék alkalmazni ezen irányelv adósság alóli mentesítésre vonatkozó rendelkezéseit”.³⁸ Ezzel biztosítható, hogy azon vállalkozások, ahol az üzleti és egyéb adósságok nehezen elválaszthatóak, ugyanazon lehetőségekkel tudjanak élni, mint a vállalkozások. Jelenleg arra számíthatunk, hogy a szabályokat az adósság alóli mentesítésre vonatkozóan a fogyasztókra is elkezdik alkalmazni, tehát egységesedő szabályok várhatóak az Európai Unióban ezen a területen.

³⁵ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/848 rendelete (2015. május 20.) a fizetésképtelenségi eljárásról, HL L 141/19. 2015.6.5., 19–72. o.

³⁶ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1023 irányelve (2019. június 20.) a megelőző szerkezetátalakítási keretokről, az adósság alóli mentesítésről és az eltiltásokról, valamint a szerkezetátalakítási, fizetésképtelenségi és adósság alóli mentesítési eljárások hatékonyságának növelését célzó intézkedésekről, és az (EU) 2017/1132 irányelv módosításáról, HL L 172., 2019.6.26., 18–55. o.

³⁷ JUHÁSZ László: *A magyar magáncsőd kézikönyve*. Budapest, HVG-ORAC, 2017. 38.

³⁸ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1023 irányelve (2019. június 20.) a megelőző szerkezetátalakítási keretokről, az adósság alóli mentesítésről és az eltiltásokról, valamint a szerkezetátalakítási, fizetésképtelenségi és adósság alóli mentesítési eljárások hatékonyságának növelését célzó intézkedésekről, és az (EU) 2017/1132 irányelv módosításáról, HL L 172., 2019.6.26., Preambulum, (21).

4. Összefoglalás

A cikk során áttekintettük, hogy számos kísérlet történt a fogyasztói túladósodás megértésére és meghatározására az Unióban. A szabad belső piac és az ehhez kapcsolódó piaci dereguláció kedvezett a pénzügyi nehézségek kialakulásának. A fogyasztók számára nyújtott hitelek piaca az elmúlt évtizedekben gyorsan fejlődött az egész világon és az EU-ban is, és egyre hozzáférhetőbbé és kifinomultabbá vált. Az érem másik oldala az, hogy a lakossági és jelzáloghitel-piacok bővülésével az európai fogyasztók egyre jobban eladósodnak. Folyamatosan nő a lakossági eladósodottság, azonban ez tényleg baj? Igen, abban az esetben, ha a háztartások már nem képesek pénzügyi kötelezettségeik teljesítésére: folyamatosan nehézségek merülnek fel vagy késedelembe esnek.

A fogyasztói eladósodással párhuzamosan a pénzügyi nehézségek vagy a túlzott eladósodottság növekedése gazdasági és társadalmi költséggé válik, ami aggodalomra ad okot az egész világon. Az EU hatásköre vitathatatlanul fontos ebben a kérdésben az egységes piac hatékony működése szempontjából, így kerülhető csak el, hogy a különböző nemzeti joghatóságok eltérően kezeljék az ugyanazon piac által generált problémákat.

Az elemzés megvizsgálta az EU által eddig hozott intézkedéseket. A túlzott eladósodás egy összetett, többdimenziós probléma, amely a túlzott mértékű vagy a pénzügyi kötelezettségek teljesítésére való képtelenséget eredményezi. Az EU által képviselt és folyamatosan erősített felelős hitelezési elv érvényesítése csökkentheti a problémát a hitelezés pillanatában, azonban nem szabad elfelejteni a megelőző és gyógyuló szakaszt sem. Ennek megfelelően az EU intézkedéseket tett a lakosság pénzügyi ismereteinek növelésére és ezt a feladatot a jövőben a tagállamok kötelezettségévé is teszi várhatóan. Fokozott hangsúly került az adósságtanácsadás intézményének kialakítására egész Európában átfogóan, így biztosítva, hogy a már csapdába kerül fogyasztók megfelelő segítséget kaphassanak. A magáncsőd területén eddig széttöredezett uniós jogi keret, amiben a kölcsönös elismerés volt a fő elv, halvány jel mutatkozott, hogy az Európában eltérő jogi eszköz egy-egy elemében közelítsenek egymás felé.

Nyilvánvaló, hogy nagy kihívást jelentenek ezek a feladatok majd a jövőben – mind az Unió, mind a tagállamok szintjén. De az első nagy kihívás, hogy a politikai akarat elinduljon ebbe az irányba, teljesülni látszik. Ezután további munkára van szükség annak feltárásához, hogy hogyan és milyen módon tud egy ilyen szabályozói keretrendszer hatékonyan működni.

A TERMÉK LÉNYEGES TULAJDONSÁGÁRA IRÁNYULÓ TISZTESSÉGTelen KERESKEDELMi GYAKORLAT

BADACSONYI Katalin Tegza

1. Bevezetés

A fogyasztók védelme érdekében hazánkban, valamint az Európai Unió teljes területén szabályozás alá esnek a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok. A fogyasztók védelmének módszere betölthet egyrészt a fogyasztók pénztárcáját védő funkciót, másrészt, mellékesen a fogyasztók egészségének védelme is szerepet kaphat a szabályozásban, mint ahogy ez az egészségre gyakorolt hatás, mint a termék lényeges tulajdonságára irányuló tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat esetében is megfigyelhető.

Felmerülhet annak a kérdése, hogy miért kell a fogyasztót védeni. A fogyasztó és a vállalkozás között információs aszimmetria van.¹ A vállalkozás a termékét vagy szolgáltatását érintően jelentősen több információval rendelkezik, mint a fogyasztó, aki az adott terméket meg szeretné vásárolni, vagy a szolgáltatást igénybe kívánja venni. Az információs aszimmetria következtében a fogyasztók számára nehézséget okozhat tudatos fogyasztói döntések meghozatala. Hiszen, ha nincsenek tisztában egyes termékek (vagy szolgáltatások) lényeges tulajdonságaival, mi alapján tudják eldönteni, hogy a piacon lévő termékek (vagy szolgáltatások) közül, melyik számunkra a leginkább előnyös? És ha ezen választásuk háttérében nem tudatos fogyasztói döntés húzódik meg, nem feltétlenül az arra leginkább érdemes vállalkozás fogja magához vonzani a legtöbb fogyasztót. Így végső soron a piaci versenyben anomáliát generálhat.

¹ Ld. VINCZE János: Miért és mitől védjük a fogyasztókat? Aszimmetrikus információs és/vagy korlátozott racionalitás. *Közgazdasági Szemle*, LVII. évf., 2010. (szeptember), 727.

Amennyiben a lényeges információ az egészségre gyakorolt hatásra irányul, amellett, hogy a fogyasztókat pénzben mérhető veszteség éri, a fogyasztók egészsége is veszélybe kerülhet. Az egészség, mint védendő érték, az egészséghez való jog, pedig az állampolgárok számára biztosítandó, nem csak állami,² de államhatárokon átívelő érdek.³

Tanulmányomban a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok köréből a termék lényeges tulajdonságára irányuló tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokra fókuszálok, kiemelve az egészséghez kapcsolódó aspektusokat.

2. Tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok

2.1. Tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat az Európai Unióban

Az Európai Unió joganyagban a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokat az „Irányelv a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról”⁴ szabályozza, mely a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok két nagy csoportját különbözteti meg. A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok lehetnek megtévesztő kereskedelmi gyakorlatok⁵ vagy agresszív kereskedelmi gyakorlatok.⁶

Megtévesztő kereskedelmi gyakorlat megvalósulhat megtévesztő tevékenységek⁷ vagy megtévesztő mulasztások⁸ útján. Azokat a magatartásokat, melyek megtévesztő tevékenységnek minősülnek, az irányelv nem taxatív listába foglaltan határozza meg, csupán példálózó felsorolás keretében. Az irányelv alapján megtévesztő tevékenységnek minősül amennyiben a hamis információ a termék létezésére vagy természetére vonatkozik,⁹ a termék lényeges tulajdon-

² Ld. Alaptörvény XX. cikk (1) testi és lelki egészség, (2) egészséges élelmiszer, ivóvíz, XVII. cikk (3) munkavállalók egészsége.

³ Ld. Fenntartható fejlődési célok, The 2030 Agenda for Sustainable Development, <https://tinyurl.com/4n3sny9y>.

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve (2005. május 11.) a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól, valamint a 84/450/EGK tanácsi irányelv, a 97/7/EK, a 98/27/EK és a 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvek, valamint a 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról (Továbbiakban: UCPD).

⁵ UCPD. 2. fejezet, 1. szakasz.

⁶ UCPD. 2. fejezet, 2. szakasz.

⁷ UCPD. 2. fejezet, 1. szakasz, 6. cikk.

⁸ UCPD. 2. fejezet, 1. szakasz, 7. cikk.

⁹ UCPD. 2. fejezet, 1. szakasz, 6. cikk (1) a).

ságaira vonatkozik,¹⁰ kötelezettségvállalással, szponzorálással, a kereskedelmi gyakorlat indítékaival kapcsolatos,¹¹ az árra, az ár kiszámításának módjára, különleges árkedvezmény létezésére vonatkozik,¹² szolgáltatás, alkatrész, csere, javítás szükségességére irányul,¹³ a kereskedő vagy képviselője személyét érintő specifikus kvalitásokkal,¹⁴ valamint meghatározott fogyasztói jogokkal kapcsolatos.¹⁵

2.2. Tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat hazánkban

A hazai joganyagban a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok a 2008. évi XLVII. törvény a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szabályozása alá tartoznak.

Tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatról abban az esetben beszélhetünk, ha a kereskedelmi gyakorlat két konjunktív feltételnek megfelel, nevezetesen: ellentétes a szakmai gondosság követelményeivel,¹⁶ valamint a termékkel kapcsolatban jelentősen torzítja vagy torzíthatja azon átlagfogyasztó gazdasági magatartását, akihez eljut vagy aki a címzettje,¹⁷ illetve – amennyiben a kereskedelmi gyakorlat egy bizonyos fogyasztói csoportra irányul – a csoport átlagtagjának a gazdasági magatartását.¹⁸

Tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokon belül agresszív kereskedelmi gyakorlatokat,¹⁹ valamint megtévesztő kereskedelmi gyakorlatokat²⁰ különböztet meg a jogszabály.

A megtévesztő magatartások listája nem taxatív. Megtévesztő gyakorlatnak minősülnek azok a kereskedelmi gyakorlatok, melyek valótlan információt tartalmaznak, vagy ugyan valós tényt tartalmaznak, de azt olyan módon jelenítik

¹⁰ UCPD. 2. fejezet, 1. szakasz, 6. cikk (1) b).

¹¹ UCPD. 2. fejezet, 1. szakasz, 6. cikk (1) c).

¹² UCPD. 2. fejezet, 1. szakasz, 6. cikk (1) d).

¹³ UCPD. 2. fejezet, 1. szakasz, 6. cikk (1) e).

¹⁴ UCPD. 2. fejezet, 1. szakasz, 6. cikk (1) f).

¹⁵ UCPD. 2. fejezet, 1. szakasz, 6. cikk (1) g).

¹⁶ 2008. évi XLVII. törvény a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról (továbbiakban: Fttv.) 3. § (2) a).

¹⁷ Fttv. 3. § (2) b).

¹⁸ Fttv. 4. § (1), (2).

¹⁹ Fttv. 8. §.

²⁰ Fttv. 6. § és 7. §.

meg, hogy annak eredményeként a fogyasztó olyan ügyleti döntést hoz, melyet egyébként nem hozott volna meg.²¹ Az erre történő alkalmasság is kimeríti a megtevesztő magatartások tényállását.²² Az információ vonatkozhat az áru létezésére, természetére, a termék megnevezésére;²³ az áru lényeges jellemzőire;²⁴ lehet áru árával, díjával, annak megállapítási módjával, különleges árkedvezmény vagy árelőny meglétével;²⁵ adózási kérdésekkel, úgy, mint adómentesség, adókedvezmény vagy más adóelőnyvel kapcsolatos;²⁶ valamint számos egyéb aspektusra is vonatkozhat.²⁷

Az áru lényeges jellemzői annak kivitelezése, összetétele, műszaki jellemzői és tartozékai;²⁸ a mennyisége;²⁹ származási helye és eredete;³⁰ az előállítás vagy szolgáltatás módja, valamint időpontja;³¹ a beszerezhetőség és szállítás;³² alkalmazás, használat, továbbá a fenntartáshoz szükséges ismeretek;³³ adott célra való alkalmasság, használatból várható eredmények és előnyök;³⁴ veszélyesség, valamint kockázatok;³⁵ környezeti hatások;³⁶ egészségre gyakorolt hatás;³⁷ tesztelés és ellenőrzöttség, valamint annak az eredménye.³⁸

2.3. A hazai és az európai uniós szabályozás összehasonlítása

A hazai szabályozás, az európai unióhoz hasonlóan a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatoknak két nagy csoportját különbözteti meg. Különbséget tesz

²¹ Fttv. 6. § (1).

²² Uo.

²³ Fttv. 6. § (1) a).

²⁴ Fttv. 6. § (1) b).

²⁵ Fttv. 6. § (1) c).

²⁶ Fttv. 6. § (1) d).

²⁷ Ld. Fttv. 6. § (1) e-i), Fttv. 6. § (2). Fttv. 7. §.

²⁸ Fttv. 6. § (1) b) ba).

²⁹ Fttv. 6. § (1) b) bb).

³⁰ Fttv. 6. § (1) b) bc).

³¹ Fttv. 6. § (1) b) bd).

³² Fttv. 6. § (1) b) be).

³³ Fttv. 6. § (1) b) bf).

³⁴ Fttv. 6. § (1) b) bg).

³⁵ Fttv. 6. § (1) b) bh).

³⁶ Fttv. 6. § (1) b) bi).

³⁷ Fttv. 6. § (1) b) bj).

³⁸ Fttv. 6. § (1) b) bk).

meztévesztő kereskedelmi gyakorlatok és agresszív kereskedelmi gyakorlatok között. Azonban amíg az európai uniós szabályozás meztévesztő tevékenységek és meztévesztő mulasztások között is különbséget tesz, a hazai szabályozás meztévesztő kereskedelmi gyakorlatokon belül nem különböztet meg meztévesztő tevékenységeket és mulasztásokat egymástól.

A meztévesztő tevékenységek és meztévesztő mulasztások listája az irányelv vonatkozásában, valamint a meztévesztő magatartások listája a törvény vonatkozásában, egységesen, nem taxatív, mind az irányelv, mind pedig a törvény felsorolása példálózó.

A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok fogalmát az Fttv., tehát a hazai szabályozás annyiban pontosítja az európai unióhoz képest, hogy a szakmai gondosság követelményét megfogalmazza.³⁹ Ennek keretében észszerűen elvárható szakismeretet, jóhiszeműséget, tisztesség alapelveinek megfelelően elvárható gondosságot ír elő.⁴⁰

Úgy gondolom, különösebb relevanciával nem bír jogalkalmazás szempontjából annak ténye, hogy a hazai joganyag a meztévesztő mulasztásokat és meztévesztő tevékenységeket nem különíti el egymástól. Valamint a törvény és az irányelv meztévesztő magatartásokra vonatkozó példálózó felsorolásában megfigyelhető különbségek sem alkalmasak a jogalkalmazás befolyásolására érdemben.

3. A termék lényeges tulajdonsága

Annak meghatározására, hogy mi minősül a termék – vagy áru – lényeges tulajdonságának, a jogszabály nem ad definíciót, csupán példálózó felsorolás áll rendelkezésre.

Az irányelv a terméket, a törvény pedig korábban az árut vonta szabályozási körébe. A jelenleg hatályos szabályozás értelmében azonban mind a törvény, mind az irányelv szabályozási tárgya a „termék”.

Az Irányelv értelmében termék áru vagy szolgáltatás lehet, továbbá ennek köré tartozik az ingatlantulajdon, a digitális szolgáltatás, a digitális tartalom, valamint a jogok és kötelezettségek.⁴¹ Az, hogy az Irányelv alapján az áru

³⁹ Fttv. 3. § (2) a).

⁴⁰ Fttv. 3. § (2) a).

⁴¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2019/2161 irányelve (2019. november 27.) a 93/13/EGK tanácsi irányelvnek, valamint a 98/6/EK, a 2005/29/EK és a 2011/83/EU európai parlamenti és

fogalma szűkebb kategória a termék fogalmán belül, nem jelenti azt, hogy a korábbi hazai szabályozás szűkebb körű lett volna. A hazai terminológiában az áru fogalma volt a tágabb kategória. Az áru fogalma magába foglalt minden birtokba vehető forgalomképes ingó dolgot. Bele tartozott a pénz, értékpapír, a pénzügyi eszközök, a dolog módjára hasznosítható természeti erők, továbbá az ingatlan, szolgáltatás, vagyoni értékű jog. Tehát, meglátásom szerint a törvény áru fogalma az irányelv termék fogalmánál részletekbe menőbb volt. Azonban a 2022. május 28-tól hatályban lévő rendelkezések alapján, a 2020. évi CXXXVI. törvény a fogyasztóvédelemmel összefüggő egyes törvények módosításáról 7. § (1). bek.-re alapozva a törvényben az áru fogalmát a termék fogalma váltotta fel. Az Irányelv és törvény fogalomhasználata így már megegyezik, a törvény értelmében a termék fogalma magába foglalja az árukat és szolgáltatásokat is, valamint az ingatlantulajdont, a digitális szolgáltatást, digitális tartalmat és a jogokat, kötelezettségeket.⁴²

Amellett azonban, hogy a UCPD és a Fttv. fogalomhasználata összehangolásra került, összhangban a UCPD maximum harmonizációs követelményével,⁴³ a hazai jogi terminológiában még okozhat kérdéses helyzeteket az áru és a termék fogalma. A Ptk. például továbbra is használja mind az áru,⁴⁴ mind a termék⁴⁵ fogalmát.

Az Irányelv alapján a termék lényeges tulajdonságának minősül

„a hozzáférhetőség, az előnyök, a kockázatok, a kivitelezés, az összetétel, a tartozékok, az ügyfélszolgálat és a panaszkezelés, a gyártás vagy szolgáltatás módszere és időpontja, a szállítás, az adott célra való alkalmasság, a használat, a mennyiség, a leírás, a földrajzi vagy kereskedelmi eredet vagy a használattól várható eredmények, illetve a terméken végrehajtott vizsgálat vagy ellenőrzés eredménye és főbb jellemzői”.⁴⁶

tanácsi irányelvnek az uniós fogyasztóvédelmi szabályok hatékonyabb végrehajtása és korszerűsítése tekintetében történő módosításáról, 3. cikk A 2005/29/EK irányelv módosításai 1. a).

⁴² Fttv. 2. § c).

⁴³ Ld. TÁRCZY Edit Zsuzsanna: A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok magyar szabályozása – kritikai megjegyzések. *Pro Futuro*, 2012/1. 54., 66–67.

⁴⁴ Ld. 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (továbbiakban: Ptk.) 6:159. § (2a), 6:232. §, 6:260. §.

⁴⁵ Ld. Ptk. 5:50. §, 5:103. §, 6:168. §, 6:232. §, 6:233. §, 6:372. §, 6:373. § (1), 6:376. § etc., A termék fogalma: Ptk. 6:551. §.

⁴⁶ UCPD. 1. szakasz Megtévesztő kereskedelmi gyakorlatok, 6. cikk Megtévesztő tevékenységek, (1) b).

Ezzel szemben a törvény felsorolása kiterjedtebb. Ugyanis, az áru lényeges tulajdonságának körébe a kivitelezése, összetétele, műszaki jellemzői és tartozékai;⁴⁷ a mennyisége;⁴⁸ származási helye és eredete;⁴⁹ az előállítás vagy szolgáltatás módja, valamint időpontja;⁵⁰ a beszerezhetőség és szállítás;⁵¹ alkalmazás, használat, továbbá a fenntartáshoz szükséges ismeretek;⁵² adott célra való alkalmasság, használatától várható eredmények és előnyök;⁵³ veszélyesség, valamint kockázatok;⁵⁴ környezeti hatások;⁵⁵ egészségre gyakorolt hatás;⁵⁶ tesztelés és ellenőrzöttség, valamint annak az eredménye tartozik.⁵⁷

Itt szeretnék kitérni arra, hogy annak ellenére, hogy a Fttv.-ben a fogalom-meghatározások körében az áru fogalma a termék fogalmát felváltotta, a jogszabályban számos helyen, így a megtévesztő magatartásokkal kapcsolatos rendelkezések körében is az árura vonatkozó szóhasználat megmaradt.

3.1. Egészségre gyakorolt hatás

A modern társadalmak számára kiemelkedően fontos az állampolgárok védelme, mely magába foglalja a védelem fizikai aspektusán túl az egészség védelmét is. Az egészségvédelem kellő mértékben történő megvalósulásának elengedhetetlen előfeltétele egy olyan jogszabályi háttér, mely képes megfogalmazni a szükséges kereteket arra vonatkozóan, hogy mire kötelesek figyelni a vállalkozások az élelmiszerek előállítása, forgalmazása során, milyen allergének veszélyeztethetik a fogyasztók egészségét, ezek kiiktatása megvalósulásának lehetősége milyen formában tüntethető fel a csomagoláson, valamint a megfogalmazott kötelezettségek kikényszerítésére hatékony garanciákkal rendelkezik, és mindezek mellett kellően rugalmasak ahhoz, hogy képes legyen a szabályozás adaptálódni, amennyiben a tudomány aktuális állása azt kívánja

⁴⁷ Fttv. 6. § (1) b) ba).

⁴⁸ Fttv. 6. § (1) b) bb).

⁴⁹ Fttv. 6. § (1) b) bc).

⁵⁰ Fttv. 6. § (1) b) bd).

⁵¹ Fttv. 6. § (1) b) be).

⁵² Fttv. 6. § (1) b) bf).

⁵³ Fttv. 6. § (1) b) bg).

⁵⁴ Fttv. 6. § (1) b) bh).

⁵⁵ Fttv. 6. § (1) b) bi).

⁵⁶ Fttv. 6. § (1) b) bj).

⁵⁷ Fttv. 6. § (1) b) bk).

meg. Az egészség biztosításának érdekében nem egy jogszabály, de nem is egy jogág hivatott a számos érintett aspektus szabályozására. Szabályozás alá vannak vonva a fogyasztóvédelmi kérdések,⁵⁸ az allergének jelölésével kapcsolatos kérdések,⁵⁹ esetlegesen adózási kérdések⁶⁰ az ételérzékeny és ételallergiás fogyasztók esetében, élelmiszerbiztonsággal⁶¹ kapcsolatos kérdések. Meglátásom szerint az élelmiszerek reklámozása és a címkézés kulcsfontosságú, tekintettel arra, hogy ez szolgál eszközül a fogyasztók, kiemelkedően az érzékenyebb fogyasztói csoportoknak minősülő, ételallergia, ételérzékenység vagy bizonyos krónikus betegség miatt speciális diétát követő fogyasztók számára tudatos fogyasztói döntés meghozatalához. Emellett ez teszi lehetővé a tájékozódást minden fogyasztó számára, hogy – akár saját egészségügyi állapotához mérten, saját maga számára, akár általánosságban – az egészségére nem káros, az egészségét támogató termékeket tudjon vásárolni, amennyiben erre van igénye.

Az egészségre gyakorolt hatás egyrészt értelmezhető úgy, hogy a termék – vagy áru – összetevőit megnézve, az adott fogyasztó eldönti, hogy számára az adott termék fogyasztható-e. Másrészt, ezen túlmutatóan általánosan egészségre vonatkozó állításokról is beszélhetünk.

A joggyakorlatban az egészségre gyakorolt hatás az egészségre vonatkozó állítások tekintetében mutatkozik meg.

3.1.1. Az egészségre vonatkozó információ hozzáférhetősége

Előfordul, hogy a vállalkozások nem hozzák nyilvánosságra teljeskörűen az adott terméket érintő összes releváns információt.⁶² Ez problémás abból a szempontból is, hogy a fogyasztók tájékoztatáshoz való joga sérül, hiszen nem tudnak biztos alapokon nyugvó döntést hozni annak kérdésében, hogy melyik

⁵⁸ Ld. Fttv.

⁵⁹ Ld. Az Európai Parlament és Tanács 1169/2011/EU rendelete (2011. október 25.) a fogyasztók élelmiszerekkel kapcsolatos tájékoztatásáról, az 1924/2006/EK és az 1925/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról és a 87/250/EGK bizottsági irányelv, a 90/496/EGK tanácsi irányelv, az 1999/10/EK bizottsági irányelv, a 2000/13/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv, a 2002/67/EK és a 2008/5/EK bizottsági irányelv és a 608/2004/EK bizottsági rendelet hatályon kívül helyezéséről, II. melléklet.

⁶⁰ Ld. 335/2009. (XII. 29.) Korm. rendelet az összevont adóalap adóját csökkentő kedvezmény igénybevétele szempontjából súlyos fogyatékoságnak minősülő betegségekről.

⁶¹ Ld. 2008. évi XLVI. törvény az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről (továbbiakban: Éltv.).

⁶² VINCZE i. m. 740.

termék számukra a leginkább egészséges, a diétájukba illő, milyen egészségügyi vonatkozása van számukra az adott termék elfogyasztásának. Másrészt a vállalkozások számára is olyan piaci környezetet teremt, melyben hátrányba kerülhet az a vállalkozás, amely teljeskörűen feltünteti az információkat olyan szemben, amely válogat a feltüntethető/feltüntetendő információk között. Tehát azzal, hogy a vállalkozások nincsenek kötelezve rá, hogy feltüntessenek minden információt a fogyasztók és a vállalkozások érdeke is sérülhet.

Ennek nagyon jó példája a „nyomokban tartalmazhat” információk feltüntetése. Amennyiben egy termék a gyártási folyamat bármelyik szakaszában allergénnel szennyeződhet, a vállalkozás azt a termék csomagolásán feltüntetheti, azonban erre irányuló kötelezettség nem terheli. Amennyiben fel is tüntet allergéneket a csomagoláson, nincsen arra vonatkozó előírás, hogy minden allergént köteles feltüntetni, amivel szennyeződhet a termék. Ennek következtében a fogyasztók, akik bíznak abban, hogy a csomagoláson „nyomokban tartalmazhat” információ van feltüntetve és nem látják a felsorolásban azt az allergént, ami számukra egészségügyi problémát okoz, a terméket megvásárolva károsodhatnak. Amellett, hogy ezen fogyasztók egészsége sérül, a piaci versenyre is torzító hatása van. Tegyük fel, hogy két vállalkozás azonos célra megfelelő terméket árul. Például sózott, pirított, hántolatlan napraforgómagot. Az egyik vállalkozás feltünteti a terméke címkéjén, hogy nyomokban glutént tartalmazhat a termék. A másik vállalkozás terméke ugyan úgy tartalmazhat glutént, tekintettel arra, hogy az üzemben, a gyártósoron szintén előfordulhat gluténnal történő szennyeződés, hiszen a vállalkozás más termékeihez használnak búzalisztet a helyiségben. Azonban ez a második vállalkozás a glutént nem tünteti fel a „nyomokban tartalmazhat” információ keretében, csak más allergéneket. Mind a két vállalkozás magatartása megfelel az aktuális jogszabályi környezetnek. Azonban a gluténérzékeny fogyasztók amikor látják a csomagoláson a „nyomokban tartalmazhat” információt és látják, hogy az egyik vállalkozás esetében fel vannak sorolva allergén anyagok és nincsen közöttük a glutén, joggal gondolhatják, hogy nem áll fenn annak a veszélye, hogy az adott termék gluténnal is szennyeződött. Tehát az arra érzékeny fogyasztók abban a tudatban, hogy tudatos fogyasztói döntést hoznak, olyan terméket vásárolnak meg – akár drágábban – amely minőségben nem tér el az alternatívától, csak erről ők nem tudnak, mert nincs módjuk tudni róla.

A „nyomokban tartalmazhat” információ kimerítő jelleggel kötelezővé tétele segítené az információnyilvánosságot. Az információnyilvánosság következt-

tében a fogyasztói választás javulna.⁶³ A vállalkozások közötti verseny tisztességebbé válna, tekintettel arra, hogy a fogyasztók tudatosabb fogyasztói döntéseket tudnak hozni az információk birtokában, és így végső soron a piaci kínálat minőségében is pozitív változásokat eredményezhetne.

3.1.2. Egészségre gyakorolt hatás jogszabályi környezete

Kérdésként merül fel, hogyan viszonyul egymáshoz, az Fttv. által megfogalmazott a termék lényeges tulajdonságának számító, egészségre gyakorolt hatás, valamint a más jogszabályokban megjelenő egészséget érintő aspektusok. Valamint a UCPD hogyan viszonyul a kérdéshez.

Az irányelv szabályozási köréből kivonja a termékek egészségi és biztonsági vonatkozásaira alkalmazandó közösségi és nemzeti szabályokat.⁶⁴

Az Fttv. úgy rendelkezik, hogy az Fttv.-ben meghatározott, fogyasztók tájékoztatását célzó előírásokon túlmutatóan, részletesebb és szigorúbb szabályozás törvényben, vagy annak végrehajtására kiadott jogszabályban előírható, az áru egészségügyi vonatkozásaival, valamint biztonságával összefüggő követelmények érvényesítése érdekében.⁶⁵

3.1.3. Egészségre vonatkozó állítás

Sem az Fttv., sem az irányelv nem ad iránymutatást arra vonatkozóan, hogy mi számít egészségre vonatkozó állításnak.

Azonban az 1924/2006/EK rendelet az egészségre vonatkozó állítás fogalmát meghatározza. Ennek értelmében bármely olyan állítás egészségre vonatkozó állításnak tekinthető, amely az adott élelmiszer, élelmiszercsoport vagy annak valamely alkotóeleme, valamint az egészség között akár kijelent, akár sugall, akár sejtet összefüggést.⁶⁶

⁶³ VINCZE i. m. 741.

⁶⁴ UCPD 3. cikk hatály (3).

⁶⁵ Fttv. 1. § (4) c).

⁶⁶ Az Európai Parlament és Tanács 1924/2006/EK rendelete (2006. december 20.) az élelmiszerekkel kapcsolatos, tápanyag-összetételre és egészségre vonatkozó állításokról, I. fejezet, 2. cikk (2) 5.

Az egészségre vonatkozó állításokat, annak megfelelően, hogy a UCPD szabályozási köréből kivonja a termékek egészségi és biztonsági aspektusait,⁶⁷ valamint a Fttv. az áru egészségügyi vonatkozásai vagy biztonsága szempontjából, tájékoztatás kérdésében, szigorúbb, valamint részletesebb szabályokat enged meg,⁶⁸ az 1924/2006/EK rendelet előírja, hogy az egészségre vonatkozó állítások nem lehetnek sem valótlanok, sem félreérthetőek, sem pedig megtévesztőek.⁶⁹

Amennyiben egy áru élelmiszernek vagy étrendkiegészítőnek minősül, az élelmiszerekre, valamint az étrendkiegészítőkre vonatkozó szabályozás vonatkozik rá.⁷⁰ Ennek keretében a reklámozásukat, címkézésüket illetően is ezen szabályok az irányadóak, az azokban a szabályokban megfogalmazott, szigorúbb követelményeknek kell megfelelniük.⁷¹

Fontos előírás, hogy élelmiszereknek gyógyhatás nem tulajdonítható, reklámozás, és így címkézés útján sem.⁷² Továbbá, nem tartalmazhatnak betegség megelőzésére vagy kezelésére vonatkozó állítást.⁷³ Amennyiben tartalmaznak ilyen állításokat és ezek valótlanok, a kereskedelmi gyakorlat tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatnak minősül.⁷⁴

3.1.4. Gyógyhatás és emberi szervezet működési zavarainak, rendelleneségeinek gyógyítására irányuló állítások

Amellett, hogy az élelmiszerekkel – és étrendkiegészítőkkal – kapcsolatos jogszabályi rendelkezések általánosságban tiltják az ezen termékeknek történő gyógyhatás tulajdonítását, néhány szigorú körülménytől eltekintve, a Fttv. mellékletében a fekete listán tényállásként szerepel az áru betegségek, valamint

⁶⁷ Ld. UCPD. 3. cikk hatály (3).

⁶⁸ Ld. Fttv. 1. § (4) c).

⁶⁹ 1924/2006/EK rendelet 3. cikk a).

⁷⁰ ZAVODNYIK József: *Nagykommentár a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló törvényhez – Nagykommentár a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvényhez.* Budapest, Wolters Kluwer, 2013. 44.; 15/2011. VJ ügy.

⁷¹ Uo.

⁷² Ld. 125/2010. VJ.

⁷³ 37/2004. (IV. 26.) ESzCsM rendelet az étrend-kiegészítőkről, 6. § (2).; Az étrendkiegészítők a 37/2004. ESzCsM rendelet 2. § a) alapján élelmiszernek minősülnek.

⁷⁴ Fttv. Melléklet a 2008. évi XLVII. törvényhez 17.

emberi szervezet működési zavarainak és rendellenességeinek gyógyítására való alkalmasságának valótlán állítása.⁷⁵

Tehát, az Fttv. melléklete nem azt szándékozik hatáskörébe vonni, amennyiben általánosságban gyógyhatásra vonatkozó állítás, vagy az emberi szervezet valamely működési zavarára vagy rendellenességére vonatkozóan gyógyításra irányuló állítás történik, hanem kizárólag az ilyen tárgykörben történő valótlán állításokra konkretizálódik. Az állítások pusztá megléte más jogszabály szabályozási keretei közé tartozik. Az élelmiszerekre, valamint az étrendkiegészítőkre vonatkozó jogszabályok tárgykörébe tartozik.

Speciális diétába illeszthető élelmiszerek, étrendkiegészítők esetén általában nem a gyógyhatásra vonatkozik a tájékoztatás, hanem annak tényére, hogy a termék beleilleszhető adott diétába. Vagy – ami ugyan a jogszabályokkal összhangban van, mégis a fogyasztókat tévedésbe ejtheti a termék tulajdonságai vonatkozásában – a diétába történő alkalmasság vonatkozásában történik, annak útján, hogy nem kötelesek a vállalkozások feltüntetni azokat az allergéneket, amikkel az adott termék szennyeződhet. Tehát, a fogyasztók – mivel bizonyos ételallergiákra, ételintoleranciákra nincsen gyógymód, kizárólag akár élethosszig tartó diéta – nem a gyógyhatást, hanem az egészségükre ártalmas hatás elkerülését keresik.

Felmerül annak kérdése, hogy mivel ételallergiában és ételintoleranciában szenvedő fogyasztók számára gyógymód nincsen, a gyógyításra való alkalmasság fogalmi körébe beleilleszhető-e általánosságban a speciális diétákba illesztése az élelmiszereknek, avagy kizárólag azokra az étrendkiegészítőkre vonatkozik csak a szabályozás, amelyek tüneti enyhítést kívánnak nyújtani.

Amennyiben megállapítható, hogy megvalósul a melléklet 17. pontjába foglalt tényállás, tekintettel arra, hogy a mellékletben szereplő tényállások mind tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatnak minősülnek, már nem is szükséges további vizsgálat arra vonatkozóan, hogy megtévesztő magatartást valósított-e meg a vállalkozás. Az Fttv. rendszerében a feketelistás tényállások megállapítása a jogszabály tényállásai megállapítását megelőzik.

⁷⁵ Uo.

4. Étélérzékeny, ételallergiás fogyasztók védelme

A fogyasztók védelme, a fogyasztók egészségének védelme általánosságban fontos kihívás és célkitűzés. Azonban az ételallergiás és étélérzékeny fogyasztók az átlagosnál kiszolgáltatottabb fogyasztói csoportokat képeznek.

Kérdéses, hogy az ételallergiás vagy étélérzékeny fogyasztók milyen alapon minősülnek különösen érzékeny fogyasztóknak. Az Fttv. kifejezetten nevesíti a szellemi vagy fizikai fogyatkozásuk miatt különösen kiszolgáltatott fogyasztókat.⁷⁶ Ugyanakkor definíciót nem határoz meg arra vonatkozóan, hogy mi számít szellemi vagy fizikai fogyatkozásnak. Az ételallergiák és étélérzékenységek egy része a 335/2009. Korm. rendelet⁷⁷ melléklete alapján a súlyos fogyatékoságnak minősülő betegségek és fogyatékoságok körébe tartozik.⁷⁸ Tehát elmondható-e, hogy az ételallergiás és étélérzékeny fogyasztók a szellemi vagy fizikai fogyatkozásuk miatt különösen kiszolgáltatott fogyasztók körébe tartoznak? Vagy a felsorolás példálózó jellegére tekintettel, nem nevesített kategóriába tartoznak ezen fogyasztók?

Az mindenképpen elmondható, hogy az egészségügyi problémáik megléte kiszolgáltatottá teszi ezen fogyasztókat.⁷⁹ Ennek okán a védelmük érdekében szükségesek szigorúbb előírások.

Azon fogyasztók, melyek valamilyen betegségre vagy szervezetük működési zavarára tekintettel érzékenyebb fogyasztóknak minősülnek, számukra a gyógyító hatás – vagy pusztán a tüneteket nem okozó hatás – minden más kritériumot megelőz a termék kiválasztásakor, megvásárlásakor.⁸⁰ Ennek következtében, a tájékoztatás teljességében bízva, anyagi erejüket meghaladó kiadásokat is vállalnak az adott termékért.⁸¹

Az, hogy egy termék adott allergént tartalmaz-e, az az áru természete, lényeges jellemzője vagy az áru összetétele alapján minősülhet megtévesztőnek? Vagy esetleg az egészségre gyakorolt hatás kapcsán? Meglátásom szerint allergének kérdésében ezek a kategóriák elmosódnak. Egyértelműen nem lehet

⁷⁶ Fttv. 4. § (2).

⁷⁷ 335/2009. (XII. 29.) Korm. rendelet az összevont adóalap adóját csökkentő kedvezmény igénybevétele szempontjából súlyos fogyatékoságnak minősülő betegségekről.

⁷⁸ Ld. pl. 335/2009. Korm. rendelet melléklete 10. Emésztőrendszer betegségei, Intestinalis malabsorptio, Coeliakia, Felszívódási zavar intolerancia miatt; 13. Veszületett enzimopátiák, Laktózzintolerancia.

⁷⁹ ZAVODNYIK i. m. 120.

⁸⁰ Ld. 113/2009. VJ., 51/2010. VJ.

⁸¹ Ld. 156/2009. VJ.

csak egyik kategóriába besorolni. Azonban lényegi tartalmán nem változtat, hogy milyen kategóriába sorolandó.

Felmerül annak kérdése, hogy az, ha egy termék címkéje nem tartalmazza a teljeskörűen a „nyomokban tartalmazhat” információt az áru létezése és természete kapcsán, lényeges jellemzője kapcsán, vagy az áru összetétele kapcsán megtevesztőnek minősül-e. Tekintettel arra, hogy jogszabály nem írja elő ennek a kötelező feltüntetését, a vállalatok nem kötelesek feltüntetni ezen információkat. Tehát, amennyiben nem tünteti fel egy vállalkozás az erre irányuló információt, nem követ el jogsértést. Azonban a fogyasztók mégis tévedésbe eshetnek a termékek megvásárlásakor, hiszen az átlagfogyasztó nincs tudatában annak, hogy „nyomokban tartalmazhat” információ feltüntetésére vonatkozó kötelezettség nincsen, valamint, hogy arra vonatkozó kötelezettség sincs, hogy a termék, ha tartalmaz is ilyen információt, minden allergént feltüntessen, amivel a termék szennyeződhet. Tehát, a fogyasztó megveszi azt a terméket, amelyen nem lát ilyen információt, vagy lát, de nem tartalmazza azt az allergént, ami érinti őt. Ez azért jelentős, mert ugyan hozzávalóiban az adott allergént nem tartalmazza a termék, viszont a szennyeződés mértéke kiszámíthatatlan, az arra érzékeny fogyasztók számára súlyos egészségügyi kockázattal járhat az allergénnel szennyezett termék elfogyasztása. Véleményem szerint ez egy mindenképpen szabályozást igénylő terület.

Annak érdekében, hogy az ételallergiás és ételérzékeny fogyasztók számára valóban biztonságos legyen az élelmiszerek fogyasztása, ezek az érzékenyebb fogyasztói csoportok is megfelelő védelemben részesüljenek, valamint, ezen keresztül a vállalkozások közötti versenyhelyzetet, piacot se torzítsa a fogyasztók megtevesztésére alkalmas információhiány, elengedhetetlennek tartom a „nyomokban tartalmazhat” információk kötelezővé tételére, teljeskörű felsorolás kötelezettségével a jogszabályi környezet módosítását. Azonban ahhoz, hogy ezt a kérdést szabályozni lehessen, kötelezővé lehessen tenni a „nyomokban tartalmazhat” információ alkalmazását, valamint teljeskörű alkalmazásának kötelezettségét, az európai uniós szabályozáson is változtatni kell, tekintettel arra, hogy az áruk szabad mozgása miatt tagállam nem rendelkezik hatáskörrel ilyen kérdésben szigorúbb szabályok meghozatalára a jelenlegi szabályozás tükrében.⁸²

⁸² 1169/2011/EU rendelet, 38. cikk; vö. 1169/2011/EU rendelet 39. cikk (1) b), 3. cikk (1), 4. cikk.

5. Mit tud tenni a fogyasztó?

Tekintettel arra, hogy a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokat a törvény tiltja, felmerül annak kérdése, hogy ilyen jellegű jogsértés esetén ki jogosult eljárni, milyen formában tud eljárni, valamint, hogy természetes személyek számára rendelkezésre áll-e bármilyen eszköz a fellépésre, amennyiben úgy érzik káruk keletkezett valamely tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat következtében.

Tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmának megsértése esetén fogyasztóvédelmi hatóság jár el.⁸³ Ez alól kivételt képez az az esetkör, amelyben olyan tevékenységgel összefüggésben valósul meg a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmának megsértése, melyet a Magyar Nemzeti Bank felügyel, pénzügyi közvetítőrendszer felügyeletével kapcsolatos feladatkörében eljárva. Ebben az esetben a Magyar Nemzeti Bank jár el a kérdésben.⁸⁴ Azonban, ha a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat alkalmas a gazdasági verseny érdemi befolyásolására, minden esetben a Gazdasági Versenyhivatal hatáskörébe tartozik.⁸⁵

A fogyasztók panaszai esetén tudnak fordulni a Gazdasági Versenyhivatalhoz,⁸⁶ a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatósághoz,⁸⁷ valamint a Magyar Nemzeti Bankhoz.⁸⁸

6. Befejező gondolatok

A fogyasztók egészségének védelme az államok közös érdeke. A különösen érzékeny fogyasztói csoportok, így az ételallergiás és ételérzékeny fogyasztók az átlagosat meghaladó védelmet igényelnek, tekintettel az egészségi állapotuk okán bekövetkező piaci döntéseikre hatást gyakorló befolyásra.

Az ételallergiás és ételérzékeny fogyasztók védelme elsődlegesen a tájékoztatáshoz való jogon keresztül, az allergének feltüntetésének kötelezettségében

⁸³ Fttv. 10. § (1).

⁸⁴ Fttv. 10. § (2).

⁸⁵ Fttv. 10. § (3).

⁸⁶ Ld. <https://tinyurl.com/4sxx7fah>, utolsó megtekintés ideje: 2022.08.02.

⁸⁷ Ld. <https://fogyasztovedelem.kormany.hu/#/nyitolap>, panasz gomb a lap alján, utolsó megtekintés ideje: 2022.08.02.

⁸⁸ Ld. <https://www.mnb.hu/fogyasztovedelem/penzugyi-panasz>, utolsó megtekintés ideje: 2022.08.02.

nyilvánul meg. Ahhoz, hogy ez a védelem valóban meg tudjon valósulni, szükséges az, hogy az allergének kimerítő módon történő feltüntetését megtámoassa a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok alakzatai közül a termék lényeges tulajdonságára irányuló tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat vagy a feketelistás tényállások közül a 17. pont. Szükségképpen a gazdasági versenyre, mint ahogy azt a tanulmányban levezettem, hatással van az allergén információk feltüntetésének minősége és terjedelme. Hiszen különösen érzékeny fogyasztóknál a fogyasztói döntések meghozatalát befolyásolja. Így, a gazdasági versenyre gyakorolt érdemi befolyás képessége, a Gazdasági Versenyhivatal hatáskörét megalapozza. Ezáltal lehetőség nyílik az ilyen tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatot folytató vállalkozásokkal szemben olyan szankciók megállapítására, melyek a Gazdasági Versenyhivatal eszköztárában lelhetők fel.

Szükséges kiemelni, hogy a jelenlegi szabályozás keretében az ételérzékeny és ételallergiás fogyasztói csoportok egészségének védelme nem valósul meg kellő hatékonysággal, azonban a szabályozás szigorításának előfeltétele az európai uniós szabályozásnak a szigorítása. Tehát, a közös piac tekintetében, európai uniós jogalkotás keretében kellene a jogszabályi környezetnek változnia ahhoz, hogy az uniós polgárok egészségének védelme kellő hatékonysággal meg tudjon valósulni, vagy akár csak arra vonatkozó engedély keretében a tagállamoknak legyen hatásköre állampolgáraik egészségének védelme érdekében a tagállami szabályozást a vonatkozó uniós szabályozásnál szigorúbbra formálni.

Az Fttv.-ben az utóbbi időszakra tehető módosítások hozzájárultak a hazai és az európai uniós szabályozás összehangolásához, terminológiai kérdéseket oldottak fel. Azonban emellett új kérdések felmerülésének is teret adtak.

Véleményem szerint az allergének szabályozása, valamint az ételallergiás és ételérzékeny fogyasztók az Fttv. szabályozásába tökéletesen beilleszthetőek, pontos helyük azonban még kérdéses, a joggyakorlatnak kell eldöntenie az erre vonatkozó kérdéseket.

A MUNKAVISZONNYAL ÖSSZEFÜGGÉSBEN KELETKEZETT KÁROK ELŐFORDULÁSI ESETEI ÉS AZ EGÉSZSÉGGKÁROSODÁSÉRT VALÓ FELELŐSSÉG

PETRI Dávid

1. Bevezetés

Az egészséggel kapcsolatban számos népi bölcsesség, szólás, közmondás és idézet juthat eszünkbe, mint például „Legfőbb kincsünk az egészség!” vagy „Csak egészség legyen!”, de akár az az Arisztotelésznek tulajdonított mondat is, miszerint „Az egészség az egyetlen, a betegség meg sokféle.” Kiváltképp igaz ez a munkaviszonnal összefüggő egészségkárosodások különböző típusaira is, amelyeknek kiemelt jelentőségük van a munkaviszony alanyai számára, különösen munkavédelmi és munkaszervezési szempontból. A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) 166. § (1) bekezdésben foglalt rendelkezés alapján a munkáltató objektív – azaz vétkességre tekintet nélkül – felelősséggel tartozik a munkaviszonnal összefüggésben bekövetkezett egészségkárosodásokért. Az Európai Unió Alapjogi Chartájának 31. cikkének (1) bekezdése, valamint Magyarország Alaptörvényének XVII. cikk (3) bekezdése azonos tartalommal alapvető jogként határozza meg a munkavállaló egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez fűződő jogát. Az Mt. 51. § (4) bekezdése a munkáltatóra telepíti azt a kötelezettséget, hogy az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkafeltételeket biztosítsa munkavállalói számára. Éppen ezért a munkáltatónak elemi érdeke a kockázatértékelés elkészítésével és konkrét védelmi intézkedések fogantatásával a különböző balesetek és foglalkozási megbetegedések elkerülése, amelyek részletszabályait a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény rendelkezései között találjuk.

Amennyiben bekövetkezik a munkavállaló egészségkárosodása a munkáltató magatartása vagy mulasztása miatt, akkor kártérítési – és adott esetben sérelemdíj megfizetése iránti – igényét is érvényesítheti a munkáltatóval szemben. Ezzel összefüggésben a Kúria 2018. január 25. napján fogadta el a 2016.El.JGY.E.1. számú a munkáltató egészségkárosodásért fennálló kártérítési felelősségének egyes kérdései elnevezésű összefoglaló véleményét, amely összegezte az Mt. alapján irányadó ítéletek megállapításait, illetve a jogviták elbírálása során vizsgálándó szempontokat. Ennek nyomán alkották meg a munkáltatónak a munkavállalója egészségi állapotában bekövetkezett károkért fennálló felelőssége egyes kérdéseiről szóló 1/2018. (VI. 25.) KMK véleményt, amely rögzítette és összegezte az Mt. 166–167. § rendelkezéseinek értelmezéséből eredő kérdéseket.¹

Jelen tanulmány a munkaviszonnyal összefüggésben bekövetkezett egészségkárosodások fogalmait kívánja tisztázni és rendszerezni, valamint az azokért való munkáltatói kárfelelősség megállapításához szükséges feltételeket vizsgálni különböző – a bírói gyakorlatban elmúlt évek során rögzült döntések – esetek bemutatásán és értékelésén keresztül, különös tekintettel a bizonyítással összefüggő kérdésekre.

2. A munkaviszonnyal összefüggésben bekövetkezett károk típusai, fogalmai és rendszere

A munkaviszonnyal kapcsolatos egészségkárosodások rendszerét tekintve azok alapvetően két nagy csoportba bonthatók: balesetekre és foglalkozási megbetegedésekre. Mindkét fogalom pontos definícióját az Mvtv.-ben találjuk az értelmező rendelkezések között.

Az Mvtv. 87. § 1/A. pontja szerint baleset az emberi szervezetet ért olyan egyszeri külső hatás, amely a sérült akaratától függetlenül, hirtelen vagy aránylag rövid idő alatt következik be és sérülést, mérgezést vagy más (testi, lelki) egészségkárosodást, illetőleg halált okoz.

Az Mvtv. 87. § 1/D. kimondja, hogy foglalkozási megbetegedésnek minősül: a munkavégzés, a foglalkozás gyakorlása közben bekövetkezett olyan heveny és idült, valamint a foglalkozás gyakorlását követően megjelenő vagy kialakuló

¹ SIPKA Péter: Egy kollégiumi vélemény margójára: az 1/2018. (VI. 25.) KMK vélemény eredményei a jogalkotói akarat fényében. In: PÁL Lajos – PETROVICS Zoltán (szerk.): *Visegrád 15.0 – A XV. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2018. 172.

idült egészségkárosodás, amely a) a munkavégzéssel, a foglalkozással kapcsolatos, a munkavégzés, a munkafolyamat során előforduló fizikai, kémiai, biológiai, pszichoszociális és ergonómiai kóroki tényezőkre vezethető vissza, illetve b) a munkavállalónak az optimálisnál nagyobb vagy kisebb igénybevételének a következménye.

A két fogalom közötti különbség lényege abban áll, hogy míg a baleset körébe a jól körülhatárolható sérelemmel járó, azonnal vagy rövid idő alatt bekövetkező, megfelelően azonosítható egészségkárosodások tartoznak; addig a foglalkozási megbetegedések kialakulása jellemzően hosszabb folyamat eredménye, amelyekre kihatással lehetnek a munkaviszonnal összefüggésen kívüli tényezők pl. magánéleti válság vagy a munkaviszonyt megelőzően is már kialakult és fennálló betegségek, amelyeket a munkavégzésből eredő negatív hatások tovább súlyosbíthatnak. A heveny és idült foglalkozási megbetegedés ennek megfelelően bekövetkezhet a munkavégzés közben, de azt követően is.

A balesetre eklatáns példa az a munkavállaló, aki munkavégzése során a faipari feldolgozó gép nem megfelelő kezelése során súlyos kézfejsérülést szenved. Hasonlóképpen ebbe a körbe tartozik az a lakatos munkakörben dolgozó munkavállaló, aki a hegesztés során fülsérülést szenved, de ide sorolható az a munkavállaló, aki a szolgálati helyén lévő mosdóban elcsúszva csonttörést, vagy az a jegyvizsgáló, aki a vonatról lelépve bokaszalag-szakadást szenved el.²

Ezzel szemben foglalkozási megbetegedésnek minősül, ha a munkavállaló a munkavégzés során vegyszerekkel érintkezik és ezek belégzése során alakul ki valamilyen légzőszervi megbetegedés. Ha a munkavállaló nem megfelelő széken dolgozik, akkor az ergonómiai negatív kockázatok egy gerincbetegség kialakulásához is vezethetnek, amely foglalkozási megbetegedésnek fog minősülni.

A két fogalom közötti különbség ellenére előfordulhat, hogy a munkavégzéssel összefüggésben bekövetkező egészségkárosodás balesetnek – ezen belül munkabalesetnek – és foglalkozási megbetegedésnek is tekinthető. Erre példa az a mezőgazdasági segéd munkásként dolgozó munkavállaló, akinek feladata a vöröshagyma-betakarítási munka során a hagyma rendfelszedő-szártalanító gép által megtöltött 15 kilogrammos zsákok gépről való leszedése, majd pótkocsira történő felrakása volt. Körülbelül 450-500 darab zsák felrakását követően a munkavállaló rosszul lett és elhalálozott. A halál oka természetes eredetű hőség okozta hóguta, és napszúrás következtében kialakult keringési és légzési elégtelenség volt, amelyet a fémplatójú és oldalfalú pótkocsi fémfelületeinek sugárzó

² A Kúria joggyakorlat-elemző csoportjának 2016.El.JGY.E.1. számú véleménye a munkáltató egészségkárosodásért fennálló kártérítési felelősségének egyes kérdései tárgyában 5. és 9.

hője – vagyis a hirtelen megemelkedett hőterhelés és extrém meleg mint külső hatás – okozott az orvosszakértő szakvéleménye alapján; ezért az álláspontja szerint munkabalesetnek minősül. Ezzel szemben az alperes munkavédelmi hatóság akként foglalt állást, hogy a munkavállaló halála foglalkozási megbetegedésre vezethető vissza. A Kúria az esettel összefüggésben azt vizsgálta, hogy a munkavállaló egészségkárosodása és halála balesetnek vagy foglalkozási megbetegedésnek minősül. Ebben a körben a következő megállapításra jutott: az, hogy az emberi szervezetet ért károsodás munkabalesetnek vagy foglalkozási megbetegedésnek minősül-e, általában szakértő igénybevétele nélkül eldönthető. Kivételes esetben előfordulhat, hogy szakértő igénybevétele szükséges a foglalkozási megbetegedés és a munkabaleset fogalmak közötti azon „átfedés” feloldására, mely szerint a baleset is bekövetkezhet „aránylag rövid idő alatt” és a foglalkozási megbetegedés is lehet heveny, hirtelen fellepő. Ebből következik, hogy a foglalkozási megbetegedés és a munkabaleset fogalmak között kirajzolódik egy „metszethalmaz”, amely alapján a szakértő feladatkörébe tartozik annak eldöntése, hogy ezen a „szürke zónán” belüli egészségkárosodás (munka)balesetnek vagy foglalkozási megbetegedésnek minősül.³

Álláspontom szerint a Kúria helyes következtetésre jutott, hiszen ha a két fogalom jogszabályban rögzített definícióját a nyelvtani értelmezés alapján görcső alá vesszük, előfordulhat olyan helyzet, amikor a mindkét fogalom-meghatározásban szereplő egészségkárosodás lehet egyben munkabaleset és foglalkozási megbetegedés is, tekintettel arra, hogy a hóguta és a hőterhelés a sérült akarától független külső ráhatás okozta egészségkárosodás, illetve halál baleset, míg a munkavégzés során ennek nyomán kialakult, biológiai tényezőkre visszavezethető heveny és idült egészségkárosodás a foglalkozási megbetegedés fogalmi körébe tartozik. Éppen ezért nem tartom minden esetben szükségesnek a kettő definíció metszetébe tartozó egészségkárosodások közötti szürke zóna szakértő általi feloldását, mert a bíróság megállapíthatja akár mindkettő egyidejű fennállását is. Ez azonban a bírói gyakorlatban észrevétlenül jelen van, amikor a munkáltató egészségsértése miatti kártérítés iránt indított perekben a felperes munkavállaló olyan kereseti követeléseket kíván érvényesíteni a munkáltatóval szemben, amelyek egy része munkabalesetre, másik része az azzal okozati összefüggésben kialakuló depresszió, poszttraumás stressz vagy más mentális zavarra vezethető vissza. A bíróságok általában anélkül adnak helyt a munkavállaló keresetének, hogy ítéletükben rögzítenék a munkabaleset mellett az annak nyomán kialakult foglalkozási megbetegedés bekövetkeztét

³ BH2019. 235.

is. Jellemzően ez arra az okra is visszavezethető, hogy a felperesi oldal jogi képviselői keresetlevelükben *expressis verbis* nem hivatkoznak foglalkozási megbetegedés fennállására a munkabaleset mellett, bár ezzel összefüggő sérelemdíj megfizetése iránti igényt előterjesztenek.

Ennek megfelelően a munkavállaló egészségi állapotában a balesetet követően később bekövetkezett egészségromlás lehet foglalkozási megbetegedés, ami a munkabalesettel közvetlen okozati összefüggésben áll. Az időbeliség szempontjából előfordulhat, hogy a munkaviszony fennállása alatt következik be az egészségkárosodás, de ennek tünetei későbbi időpontban, akár a munkaviszony megszűnését követően jelentkeznek. Ebben az esetben a munkaviszony megszűnése a sérült munkavállaló kártérítési igényének érvényesíthetőségét nem érinti.⁴ A munkabalesetektől eltérően azon foglalkozási megbetegedésekkel összefüggésben, amelyek hosszabb idő alatt alakulnak ki és válnak az egészségkárosodott munkavállaló által is felismerhetővé, az a bírói gyakorlat, hogy mindezért az a munkáltató felelős, ahol a munkavállaló a foglalkozási megbetegedésnek kitett munkakörben utoljára dolgozott.⁵

Előállhat olyan helyzet is, amikor a foglalkozási megbetegedésben szenvedő munkavállaló állapotát hátrányosan befolyásoló vagy pozitív irányú lényeges változás következik be. Ebben az esetben a bíróság által járadék formájában megállapított kártérítés módosítása iránti igényt érvényesíthet az Mt. 174. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezései alapján mind a munkáltató, mind a munkavállaló, továbbá a biztosító felelősségbiztosítás alapján nyújtott kártérítés esetén.⁶

A balesetek további két csoportra oszthatók: munkabalesetekre, illetve üzemi balesetekre. Azonban utóbbi nem munkavédelmi, hanem társadalombiztosítási fogalom, éppen ezért ennek meghatározása a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény (a továbbiakban: Ebtv.) rendelkezési között található. Ennek megfelelően az Ebtv. 52. § (1) bekezdés szerint üzemi baleset az a baleset, amely a biztosítottat a foglalkozása körében végzett munka közben vagy azzal összefüggésben éri. Üzeminek minősül az a baleset is, amelyet a biztosított munkába vagy onnan lakására (szállására) menet közben szenved el (a továbbiakban: úti baleset). Üzemi baleset az is, amely a

⁴ BANKÓ Zoltán – BERKE Gyula – KISS György – SZŐKE Gergely László: *Nagykommentár a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2021. 532.

⁵ BH2003. 515.

⁶ KÁRTYÁS Gábor – PETROVICS Zoltán – TAKÁCS Gábor: *Kommentár a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2021. 178.

biztosítottat közcélú munka végzése vagy egyes társadalombiztosítási ellátások igénybevétele során éri. A (4) bekezdés alapján, ha e törvény eltérően nem rendelkezik, üzemi baleseten a foglalkozási betegséget, üzemi baleseti sérültön a foglalkozási betegségben megbetegedettet is érteni kell. Ebből eredően a törvény a munkavédelmi fogalomnak minősülő foglalkozási megbetegedést az üzemi balesettel egyezően kezeli.⁷ Azonban látható, hogy az Ebtv. a foglalkozási betegséget a foglalkozási megbetegedés szinonimájaként használja azzal, hogy előbbi társadalombiztosítási fogalom.

Munkabaleset az Mvtv. 87. § 3. pontja szerint az a baleset, amely a munkavállalót a szervezett munkavégzés során vagy azzal összefüggésben éri, annak helyétől, időpontjától és a munkavállaló (sérült) közrehatásának mértékétől függetlenül. A munkavégzéssel összefüggésben következik be a baleset, ha a munkavállalót a foglalkozás körében végzett munkához kapcsolódó közlekedés, anyagvételezés, anyagmozgatás, tisztálkodás, szervezett üzemi étkeztetés, foglalkozás-egészségügyi szolgáltatás és a munkáltató által nyújtott egyéb szolgáltatás stb. igénybevétele során éri. Nem tekinthető munkavégzéssel összefüggésben bekövetkező balesetnek (munkabalesetnek) az a baleset, amely a sérültet a lakásáról (szállásáról) a munkahelyére, illetve a munkahelyéről a lakására (szállására) menet közben éri, kivéve, ha a baleset a munkáltató saját tulajdonában álló, bérleti vagy más szerződés alapján, továbbá egyéb megállapodás alapján biztosított járművel történt. Súlyos az a munkabaleset (bányászati munkabaleset), amely a) a sérült halálát (halálos munkabaleset az a baleset is, amelynek bekövetkezésétől számított egy éven belül a sérült orvosi szakvélemény szerint a balesettel összefüggésben életét veszítette), magzata vagy újszülöttje halálát, önálló életvezetését gátló maradandó károsodását; b) valamely érzékszerv, érzékelőképesség, illetve a reprodukciós képesség elvesztését vagy jelentős mértékű károsodását okozta; c) orvosi vélemény szerint életveszélyes sérülést, egészségkárosodást; d) hüvelykujj vagy kéz, láb két vagy több ujjá nagyobb részének elvesztését, továbbá ennél súlyosabb csonkulást okozott, illetve; e) beszélőképesség elvesztését vagy feltűnő eltorzulást, bénulást, illetőleg elmezavart okozott.

A két fogalom nem csupán elnevezésében, de tartalmában is különböző, figyelemmel arra, hogy az üzemi baleset fogalmába beletartozik az az úti baleset is, amely tekintetében nem állapítható meg a káresemény munkaviszonnyal összefüggésben történő bekövetkezése. Ennek megfelelően úti baleset esetén a

⁷ EMBER Alex: *Az üzemi baleset*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2013. 34.

munkáltató kártérítési felelőssége sem állapítható meg, ezzel szemben viszont a munkavállaló különböző társadalombiztosítási ellátásokra tarthat igényt.⁸

A foglalkozási megbetegedések kialakulásának előjele lehet az a két jelenség, amelyet az Mvtv. fokozott expozíciónak és pszichoszociális kockázatnak nevez. Az Mvtv. 87. § 1/E. pontja szerint fokozott expozíciónak minősül a munkavállaló szervezetében a munkavégzés során, a foglalkozás gyakorlása közben vagy azzal összefüggésben a kémiai kóroki tényezők hatásának kitett munkavállalók egészségének és biztonságának védelméről szóló miniszteri rendeletben meghatározott foglalkozási vegyi expozíció esetén vizsgálendő biológiai expozíciós (hatás) mutatók biológiai határértékeket meghaladó koncentrációja vagy mértéke, illetve zaj esetében 4000 Hz-en a 30 dB halláscsökkenés bármely fülön.

A 87. § 1/H. pontjának értelmében pszichoszociális kockázat: a munkavállalót a munkahelyén érő azon – jellemzően negatív – hatások (konfliktusok, munkaszervezés, munkarend, foglalkoztatási jogviszony bizonytalansága stb.) összessége, amelyek befolyásolják az e hatásokra adott válaszreakcióit, illetőleg ezzel összefüggésben stressz, munkabaleset, lelki eredetű szervi (pszichoszomatikus) megbetegedés következhet be. Ezek még nem tekinthetők foglalkozási megbetegedéseknek, azonban magukban hordozzák a foglalkozási megbetegedés – köztük munkaviszonnal összefüggő mentális betegségek (munkahelyi stressz, kiégés) vagy lelki eredetű szervi megbetegedések, úgynevezett pszichoszomatikus megbetegedések – rövid időn belül történő kialakulásának reális lehetőségét. A pszichoszociális kockázatok nem megfelelő kezelése tehát nem csupán a munkavállaló egészségkárosodását, hanem teljesítőképességének és készségének csökkenését, valamint viselkedésének negatív megváltozását is eredményezhetik.⁹ Utóbbi tényezőknek pedig következménye lehet a hatékonyság, a termelékenység, illetve a munkamorál visszaesése, amely számos munkahelyi konfliktus forrása lehet.¹⁰

Az új munkaszervezési formák és technológiák megjelenésével egyre inkább válik általánossá és vonzóvá az önállóságot hirdető feladat- és eredményközpontú „kötetlen” munkavégzés lehetősége, amely a munka- és magánélet közötti határ összemosódásával és rendszertelenségével információs és pszi-

⁸ TÁLNÉ MOLNÁR Erika: *A munkáltató kártérítési felelőssége*. In: PÁL Lajos – PETROVICS Zoltán (szerk.): *Visegrád 15.0 – A XV. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai*. Wolters Kluwer Hungary Kft. (Jogtár), Budapest, 2018. 180.

⁹ BERKI Gabriella: *A munkahelyi stressz munkajogi megítélése*. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica: Publicationes doctorandorum iuridicorum* IX. kötet, Szeged, 2009. 8.

¹⁰ BERKI i. m. 9.

chikai túlterheltséget, szorongást, depressziót, technológiai függőséget, esetleg munkafüggőséget okozhat.¹¹ Ezek mind olyan pszichoszociális kockázatoknak minősülnek, amelyeket a munkáltatónak szükséges kezelnie a foglalkozási megbetegedés elkerülésre érdekében. Ezzel összefüggésben jelent meg a right to disconnect vagyis a kikapcsolódáshoz való jog érvényesítése iránti igény¹², amelynek lényege, hogy a munkavállaló a munkaidőn kívül offline, elérhetetlen állapotban legyen a munka és a munkáltató számára, hiszen a „bármikor, bárhol” elvégezhető munka magában hordozza a „mindig és mindenhol” végzett munka, valamint az állandó elérhetőség veszélyét is.¹³ (vö. uo) Éppen ezért szükséges az eredményközpontú, teljesítményorientált munkaszervezési formákról áthelyezni a hangsúlyt az emberközpontú munkavégzésre, tekintettel arra, hogy

„akárhogy változzanak is a munka szervezeti keretei, tárgyi eszközei, infrastruktúrája, állandó marad benne az a tényező, hogy a munkavállaló egy ember. A munkavállaló mint Homo Sapiens biológiai adottságai pedig az emberi munka jogi szabályozása számára mellőzhetetlen tényezőt jelentenek. A munka nem választható el a munkaerejét felkínáló embertől, aki a munkaerejét adja el, nem saját magát.”¹⁴

3. Az egészségkárosodásért való felelősség megállapíthatóságának bizonyítással összefüggő feltételei

3.1 A munkaviszonnyal összefüggés és okozati összefüggés

Ahhoz, hogy a munkáltató kártérítési felelőssége megállapítható legyen, a munkaügyi peres eljárás során három, egymással hierarchikus viszonyban

¹¹ KUN Attila: A modern technológiák hatása a munkajogra, munkaegészségügyi aspektusban. In: HOMICSKÓ Árpád (szerk.): *Technológiai kihívások az egyes jogterületeken*. Budapest, 2018. 139.

¹² RÁCZ Ildikó: Right to disconnect – jog a kikapcsol(ód)áshoz. *Pro Futuro – a jövő nemzedékek joga* 4/2018. 53.

¹³ KUN uo.

¹⁴ KÁRTYÁS Gábor: *XXI. század és munkajog: megőrizni vagy megreformálni?* In: PÁL Lajos – PETROVICS Zoltán (szerk.): *Visegrád 17.0 – A XVII. Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2020. 20.

álló kérdéskört kell bizonyítani a következő sorrendben: I. a munkaviszonnal összefüggést, II. az okozati összefüggést, valamint III. a mentesülési lehetőség hiányát. Amennyiben tehát a munkavállaló nem tudja megfelelően bizonyítani az egészségkárosodása munkaviszonnal összefüggésben történő bekövetkezését, akkor a bíróságnak a további kettőre, az okozati összefüggésre és az alperes munkáltató mentesülési lehetőségének vizsgálatára már nem kell bizonyítást lefolytatnia, hanem a felperes keresetét el kell utasítania.¹⁵

Lényeges, hogy mind a munkaviszonnal összefüggést, mind az okozati összefüggést a munkavállalónak kell bizonyítani, figyelemmel a 1/2018. KMK. vélemény I.1. pontjában foglaltakra, miszerint a munkáltató kártérítési felelőssége a munkavállalója egészségkárosodása miatt keletkezett kárért akkor áll fenn, ha az a munkaviszonnal összefügg. A munkavállaló bizonyítja a munkaviszony fennállását, a kárát, továbbá a kárnak a munkaviszonnal való okozati összefüggését.

A munkaviszonnal összefüggés akkor állapítható meg, ha a felek között munkaviszony áll vagy állt fenn és a munkavállalót ért kár valamilyen formában összefüggésben áll e jogviszonnal. A Kúria már korábban hivatkozott joggyakorlat-elemző csoportjának véleménye szerint irányadónak tekinthető az MK. 29. számú állásfoglalásának a munkaviszonnal összefüggésben feltételeiről kialakított része, amely kimondja, hogy a munkáltató a munkavállalója balesetével és megbetegedésével kapcsolatban előállott kárért (egészségkárosodásért) akkor felel, ha az a munkaviszonyával összefüggésben keletkezett.¹⁶

A munkaviszonnal összefüggés azonban, – ahogy arra a Kúria joggyakorlat-elemző csoportja véleményében rámutat – nem azonos az okozati összefüggéssel. Bár mindkettő eredményes bizonyítása igazságügyi orvosszakértői vagy munkavédelmi szakkérdés, a kettő közötti determináló különbségre példa lehet az a munkavállaló, aki bár a munkaviszonyával összefüggésben érintkezik különböző vegyi anyagokkal, azonban korántsem biztos, hogy foglalkozási megbetegedését vagy munkabalesetét ezekkel vegyszerekkel történő nem megfelelő utasítás hiányának következtében vagy más károkozó magatartással okozati összefüggésben való érintkezése okozta.¹⁷

Szintén ebbe a körbe tartozik az a munkavállaló, akinek az orvosszakértő szakvéleménye alapján a munkaviszonnal összefüggésben reaktív depresszió alakult ki a munkahelyi konfliktus fokozódását követően, azonban ennek döntő

¹⁵ Kúria joggyakorlat-elemző csoportjának véleménye 11.

¹⁶ Kúria joggyakorlat-elemző csoportjának véleménye 6.

¹⁷ Kúria joggyakorlat-elemző csoportjának véleménye uo.

része a munkavállaló személyiségéből eredő csökkent stressztűrő képességének, hiperszenzitivitásának következménye. A betegség tehát bár egyértelműen a munkaviszonnyal összefüggésben alakult ki, ezt azonban nem a munkahelyi stresszhelyzet, hanem a munkavállaló egyéni érzékenysége okozta azzal, hogy a munkahelyen jelenlévő esetleges személyes konfliktust túlértékelt, ezért a munkáltatót terhelő károkozó magatartás vagy mulasztás, illetve a kár ténye közötti okozati összefüggés fennállása az orvosszakértői vélemény alapján nem volt megállapítható. A Kúria a mentesülés kapcsán ítéletében kifejtette, hogy a felperes munkavállaló egyéni érzékenységéből eredő betegségét a munkáltató ellenőrzési körén kívül eső olyan körülmény okozta, amellyel a munkáltatónak nem kellett számolnia és nem volt elvárható a károkozó körülmény elkerülése vagy elhárítása az Mt. 166. § (2) bekezdés alapján, ezért a felperes ezen kereseti kérelmének elutasítása helytálló volt. Az ítélet indokolása annyiban kifogásolható, hogy ha komolyan vesszük a munkáltató kártérítési felelősségének megállapításához szükséges három tényező fennállását, azok egymáshoz fűződő hierarchikus viszonyát, akkor az okozati összefüggés hiánya mellett szükségtelené válik a mentesülés rögzítése, figyelemmel arra, hogy a felperes kárát nem a munkáltató magatartása vagy mulasztása okozta.¹⁸

A fenti esettel szemben a Kúria az okozati összefüggés fennállását megállapítva a jogerős ítéletet a felülvizsgálattal érintett részben hatályon kívül helyezte, a munkáltatói egészségértés jogcímén előterjesztett sérelemdíj vonatkozásában az elsőfokú bíróság ítéletét részben megváltoztatta, és a sérelemdíj összegét felemelte. Ennek az ítéletnek az alapját a bizalomvesztés címén közölt felmentés következményeként a munkavállalónál kialakult alkalmazkodási és szorongásos depressziós zavar képezte. Az igazságügyi orvosszakértő szakvéleményében rögzítette, hogy a munkavállaló esetében a megszüntetett közszolgálati jogviszonyával részbeni összefüggésben alakult ki ez a csupán rövid ideig fennálló, átmeneti jellegű, pszichés egészségkárosodást nem okozó mentális zavar. A Kúria e körben a munkavállaló állapotromlásának hosszát, életkorát, elhelyezkedési nehézségeit, valamint munkanélkülivé válásának tényét, tehát az eset összes körülményét vizsgálva a jogerős ítéletben meghatározott sérelemdíj összegét felemelte, hivatkozva arra, hogy a testi épséghez és egészséghez való jog megsértése esetén bármely sérelem bekövetkezése megalapozza a sérelemdíj iránti igényt. Azonban a sérelem súlyát már az összecszerűség körében kell értékelni, ezért jelen perben nem a munkavállaló mentális problémáinak átmeneti jellegét és maradandó egészségkárosodása hiányát, hanem az őt ért

¹⁸ Mfv.I.10.081/2017/5.

hátrányok mélységét és tartalmát vizsgálta a sérelemdíj összegszerűségének meghatározásánál, figyelembe véve az igazságügyi orvosszakértői véleményben foglalt megállapításokat. Ezzel összefüggésben a Kúria kifejtette, hogy a közel egy éven át fennálló negatív egészségi állapot a munkaviszonnal, illetve a jogellenes felmentéssel összefüggésben, a munkáltató eljárásával ok-okozati összefüggésben következett be, amelynek következtében a munkavállaló zárkózott lett, társadalmi kapcsolatai beszűkültek, az ismételt helyezkedéskor a bizalomvesztés miatti felmentéssel összefüggésben magyarázkodásra szorult, ezért indokolt volt a sérelemdíj összegének felemelése.¹⁹

A munkaviszonnal összefüggés megállapíthatósága azonban nem merülhet ki abban, hogy a peres felek között munkaszerződés jött létre, illetve munkaviszony állt fenn az egészségkárosodás bekövetkezése során, ugyanis nem áll fenn a munkaviszonnal összefüggés a magáncélú tevékenység²⁰, az utasításellenes munkavégzés²¹, illetve abban az esetben sem, amikor a munkavállaló bár az alperes munkáltató területén tartózkodva egy harmadik személlyel szemben fennálló jogviszony alapján végzett munkát. Az ilyen tevékenységek megállapítása esetén a keresetet el kell utasítani.²²

Szintén a munkavállalónak kell bizonyítani a károkozó magatartás vagy mulasztás és a kár ténye közötti okozati összefüggést, amely jellemzően munkavédelmi vagy orvosszakértői szakkérdés. Károkozó magatartásra példa az az eset, amikor az ittas állapotban lévő munkavállaló rázuhant a munkatársára, akinek súlyos gerincsérülést okozott, míg a mulasztásról akkor beszélhetünk, amikor a munkáltató a faipar feldolgozó gépet nem látja el a megfelelő védőburkolattal, annak megfelelő és biztonságos kezelésére vonatkozó utasítás megadását elmulasztja, amelynek eredményeként a munkavállaló súlyos kézfejsérülést szenved.

Előfordulhat részokozati összefüggés megállapítása is, amikor a munkavállalónak már a munkaviszony létesítését megelőző megbetegedése a munkaviszonnal összefüggésben tovább romlik, ezért az állapotromlásért a munkáltató csak a kár arányos részét köteles megtéríteni. A Kúria joggyakorlat-elemző csoportja véleményében kifejtette, hogy az egyik vizsgált esetben a gerincet igénybe vevő munkakörben dolgozó munkavállalónál természetes kóros tényezőkre visszavezethető nyaki gerinc problémája állapotromlásnak indult, ami-

¹⁹ Mfv.II.10.237/2019/4.

²⁰ BH2022. 331.

²¹ BH2007. 201.

²² A Kúria joggyakorlat-elemző csoportjának véleménye 5.

nek következtében az orvosszakértői vélemény és a munkafolyamat feltárását követően a bíróság megállapította, hogy az állapotrosszabbodás csak részben áll okozati összefüggésben a munkavállaló által végzett tevékenységével.²³

3.2. A mentesülés hiánya

Amennyiben a munkavállaló a munkaviszonnyal összefüggést és az okozati összefüggést bizonyította, akkor a munkáltatón van a bizonyítási teher, hogy felelősségét kimentse az Mt. 166. § (2) bekezdése alapján, amely kimondja, hogy mentesül a munkáltató a kárfelelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt az ellenőrzési körén kívül eső olyan ok okozta, amellyel nem kellett számolnia és nem volt elvárható, hogy a károkozó körülményt elkerülje vagy a kárt elhárítsa, valamint abban az esetben, ha a bizonyítja, hogy a kárt kizárólagos a károsult elháríthatatlan magatartása okozta. A két mentesülési lehetőség közül állásponptom szerint az esetek túlnyomó részében egyedül az utóbbi érvényesülhet a munkaviszonnyal összefüggésben bekövetkezett egészségkárosodások esetén, mert a munkáltató nem hivatkozhat arra, hogy a baleset vagy foglalkozási megbetegedés az ellenőrzési körén kívül eső ok következménye, figyelemmel a Kúria 1/2018 (VI. 25.) KMK véleményében foglaltakra, amely az ellenőrzési kör fogalmának tartalmát bontja ki. Ezzel összefüggésben a Kúria kifejtette, hogy „az ellenőrzési kör alatt minden olyan objektív tény és körülményt érteni kell, amelynek alakítására a munkáltatónak lehetősége van. Ennek értékelése során a baleset közvetlen okát, továbbá a balesethez vezető egész munkafolyamatot vizsgálni kell: a munkamódszer megválasztását, az ahhoz biztosított munkaeszközt, munkavállalói létszámot és szakismeretet, mert ezek biztosítása a munkáltató kötelezettsége, így arra befolyása, ráhatása van.”

Az Mt. 167. § (1)-(2) bekezdése kimondja, hogy a munkáltató a munkavállaló teljes kárát köteles megtéríteni. Nem kell megtéríteni azt a kárt, amellyel kapcsolatban bizonyítja, hogy bekövetkezése a károkozás idején nem volt előre látható. Nem kell megtéríteni a kárnak azt a részét, amelyet a munkavállaló vétkes magatartása okozott, vagy amely abból származott, hogy a munkavállaló kárenyhítési kötelezettségének nem tett eleget. Ez azt jelenti, hogy mentesülési lehetőség hiányában legfeljebb kármegosztás alkalmazható.

Azzal, hogy a munkavállalót a munkáltató optimalizáló körfűrészgépén végzett tevékenysége során érte baleset, az a munkáltató ellenőrzési körébe

²³ A Kúria joggyakorlat-elemző csoportjának véleménye 9.

tartozó körülményre vezethető vissza, ezért a további feltételek vizsgálatának – nevezetesen, hogy a munkáltatónak kellett-e számolnia és elvárható volt-e a károkozó körülmény elkerülése vagy elhárítása – nincs relevanciája. Ebben az esetben a baleset oka arra vezethető vissza, hogy a munkavállaló szándékosan és indokolatlanul nyúlt bele a vörösre festett biztonsági rács alá olyan módon, hogy elkerülje a gép leállítását okozó rács felemelését, ezért a Kúria kármegosztási arányt a munkavállalóra nézve terheesebben 70-30%-ban határozta meg.²⁴

Hasonlóképpen kármegosztás alkalmazását látta indokoltnak a Kúria abban az esetben, amikor a forgácsoló üzemben, CNC marós fémmegmunkáló gépkezelő munkakörben dolgozó munkavállaló az üzemeltetési előírásban, a gép oldalára felerősített baleseti elhárítási szabályokban, valamint az oktatási segédanyagban foglaltakkal, továbbá az általános élettapasztalattal is kirívóan ellentétesen, balesetveszélyesen a forgó tengely mozgásterébe lépve súlyos sérüléseket szenvedett.²⁵

A KMK vélemény I.3. pontjában kimondja, hogy a természetes kórokú és ezzel együtt munkahelyi eredetű egészségkárosodása esetén a bíróságnak a kártérítési felelősség jogalapjára, a munkaviszonnal összefüggésre vonatkozóan arról kell állást foglalnia, hogy a munkáltató kártérítési felelőssége a teljes kár helyett, annak hányad részére áll fenn. A kárviselés arányát a természetes kórokú és a munkahelyi eredetű egészségkárosodás egymáshoz viszonyított aránya szerint kell meghatározni. Ennek megfelelően, ha a munkavállaló természetes kórokú munkaképessége 50 százalékos mértékben csökkent, azonban a foglalkozási eredetű munkaképesség-csökkenés 20 százalékos mértékű, akkor a kettő egymáshoz viszonyított százalékos aránya adja meg a munkáltató kártérítési felelősségének arányát, jelen esetben a 40 százalékot.²⁶

A Kúria hatályában fenntartotta azt a jogerős ítéletet, amelynek tényállása szerint a hálózati önálló szerelő, mérőóra-leolvasó és villanszerelő munkakörben dolgozó munkavállalót, külső helyszínen történő munkavégzése során, – miután arról tájékoztatta az ügyfelet, hogy a mérőberendezés megfelelő, az további mérésre alkalmas – váratlanul egy alkalommal arcon ütötte, amelynek következtében 8 napon belül gyógyuló sérülést szenvedett. Az esetet követően a munkavállaló érzékenyebben reagált az ügyfelek inzultusaira, amelyek révén depresszióban és poszttraumás stressz zavarban szenvedett. Az igazságügyi orvosszakértő szakvéleményében kifejtette, hogy a munkavállaló egészségká-

²⁴ EBH2018. M.20.

²⁵ BH2014. 375.

²⁶ TÁLNÉ MOLNÁR i. m.

rosodása az ellene irányuló bántalmazásból és az azt követő alperes munkáltató által tanúsított magatartásból ered, ugyanis a természetes kóroki megbetegedések nem akadályozták a munkavállalót. A perben bizonyítást nyert, hogy a munkavállaló pszichiátriai egészségkárosodásához vezető okfolyamatot bár az ellene elkövetett bántalmazás indította el, azonban az azt követő időszakban az ügyfelek részéről tanúsított verbális incidensek is az alperes érdekkörébe tartoznak, ezért a munkaviszonnyal okozati összefüggésben sérült a felperes munkavállaló egészséghez fűződő joga. A bíróság kifejtette, hogy a bántalmazás mint károkozó körülmény a munkáltató ellenőrzési körén kívül esett, azonban számolnia kellett azzal, hogy a munkavállalót a munkaköréből fakadó külső helyszínen történő munkavégzés során tetteleges bántalmazás is érheti. Ezen túlmenően fennállt a munkáltató magatartása és a kár közötti okozati összefüggés is, ugyanis az esetet követően a munkáltató az incidenst nem vizsgálta ki megfelelően, valamint továbbra is külső munkahelyen történő munkavégzésre utasította a munkavállalót a következmények feltárása és értékelése nélkül, ezért ez a munkavállaló foglalkozási megbetegedését tovább súlyosbította. A Kúria rögzítette, hogy az 1/2018 (VI. 25.) KMK. vélemény II.3. pontja alapján az Mt. 166. § (2) bekezdés a) pontjában foglalt „nem kellett számolnia” feltétel alkalmazásakor a bíróság arról dönt, hogy a munkáltató milyen gondosságot tanúsított, illetve észszerűen számolhatott-e a károkozó körülmény valószínű bekövetkezésével jogainak gyakorlása és kötelezettségei teljesítése során. Ennek megfelelően a külső helyszínen történő munkavégzés során a munkavállalót ért atrocitás lehetőségével számolnia kellett. A felperes tünetei a mindennapi életét, életvitelét, viselkedését hátrányosan befolyásolták, amelyeket bár a harmadik személy ügyfél általi bántalmazás indított el, abban azonban a munkáltató magatartása és mulasztása közrehatott, súlyosbítva ezzel a munkavállaló egészségi állapotát. Jelen esetben kiemelkedő jelentősége volt annak, hogy a foglalkozási megbetegedés a munkavállaló egész életére kihatott, hiszen a korábban ellátott feladatai elvégzésére a továbbiakban nem képes, foglalkoztatási rehabilitációja nem javasolt.²⁷

Az előre nem látható károk tekintetében előfordulhat az az eset, amikor a munkabaleset következtében karját elvesztő munkavállaló a hosszú kórházi kezelés során a sok fekvés és kevés táplálkozás miatt szervezete legyengül, ennek következtében pedig látása veszélybe kerül egy vírusfertőzés révén. Ilyenkor azt kell vizsgálni, hogy a munkabaleset bekövetkezésének időpontjában előre kellett-e látni a munkavállaló egészségének olyan tartós megromlását, amely

²⁷ BH2021. 343.

hosszútávon védtelenné teszi az egyes fertőzésekkel szemben. Amennyiben nem, akkor a munkáltató kárfelelőssége nem állapítható meg. Az okozati összefüggés láncolatában szükséges egy olyan határvonalat húzni, amely már nem vonható a munkáltató kártérítési felelősségének körébe. E tekintetben a munkáltatót terheli annak bizonyítása, hogy a munkavállaló által érvényesíteni kívánt kár a baleset bekövetkeztének időpontjában nem volt előre látható.²⁸

Az 1/2018. (VI. 25.) KMK vélemény III.2. pontja szerint az előreláthatóság – alkalmazva a törvénynek a „nem kellett számolnia” feltételének jelentését – annak értékelését jelenti, hogy az adott helyzetben a munkáltatónak az Mt. 6. §-át alapul véve miről kellett tudnia. A munkáltatónak ezzel összefüggésben nem a pontos kárösszeget, hanem a kár nagyságrendjét és fajtáját kell előre látnia. Ennek vizsgálata során azonban figyelembe kell venni azt, hogy a felek a munkaszerződés megkötésekor és a jogviszony fennállása alatt miről tájékoztatták egymást.

4. Összegzés

A munkaviszonnal összefüggésben bekövetkezett egészségkárosodások különböző típusaira bár eltérő fogalmak vonatkoznak, azonban ezek között az átfedés nem ritka, különösen a munkabaleset és a foglalkozási megbetegedés esetében, amelyet az irányadó bírói gyakorlat is rögzített. A pszichoszociális kockázatok preventív munkavédelmi kezelése, értékelése, valamint a munkaszervezés, továbbá az egészségkárosodás miatt érvényesíteni kívánt igények értékelése és elbírálása során mindig a munkavállalót mint embert kell figyelembe venni, akinek testi épségéhez, egészségének megóvásához fűződő joga sérült.

A munkáltató egészségsértése miatt fennálló és őt terhelő objektív felelősség megállapításához szükséges három bizonyítás feltétel – a munkaviszonnal összefüggés, az okozati összefüggés és a mentesülési lehetőség hiánya – között pedig egy olyan hierarchikus sorrendiség áll fenn, amelyet az eljáró bíróságnak az alaki pervezetés során indokolt szem előtt tartani azzal, hogy az első két feltételt a munkavállalónak, míg a harmadik feltételt a munkáltatónak kell bizonyítani. Amennyiben a munkabaleset vagy a foglalkozási megbetegedés a munkaviszonnal összefüggésben következett be, és fennáll a munkáltató kár-
okozó magatartása vagy mulasztása és a kár ténye közötti okozati összefüggés,

²⁸ KÁRTYÁS–PETROVICS–TAKÁCS i. m. 173.

csak akkor indokolt a mentesülési lehetőségek vizsgálata. Utóbbi hiányában legfeljebb kármegosztásra kerülhet sor a bíróság részéről.

Az egészségséreelmet szenvedett – különösen a jogi képviselővel eljáró – felperes munkavállalónak pedig az egészségkárosodásokkal összefüggő fogalmak helyes megjelölésével, a bizonyítási indítványoknak a fenti hierarchikus sorrendet megtartó előterjesztésével indokolt érvényesíteni a munkáltatóval szembeni kártérítési és sérelemdíj megfizetése iránti igényét, külön hangsúlyozva a munkabalesetből eredő foglalkozási megbetegedésekkel összefüggő kereseti igények nevesítését.

ANYAGI ÉS ALAKI JOGFOLYTONOSSÁG KÉRDÉSEI

Két magyar királyság között

BURGER Borisz Bendegúz

1. Bevezetés

Az 1920. február 16. napján összeülő Nemzetgyűlésre hárult a feladat, hogy az világháborús vereséget, a magyar államiságot is megtestesítő birodalom bukását, az ország területének ellenséges katonai megszállását, valamint az alkotmányos folytonosság gyors egymásutánjában két ízben való – oktobrista, és bolsevik – megszakítását követő nemzethalál-közeli állapotban¹ a további magyar államiság ezidőtájt igencsak képlékenynek mutakozó jövendőbeli alkotmányos kereteit konkretizálja. Az alkotmányos főkérdések mellett, azokkal összefüggésben a közelmúltban történt hektikus államformaváltások nyomán kibocsátott jogi normák érvényességének kérdése is törvényi rendezésre várt.

Bár az országházi palota termeiben egybegyülekező² Nemzetgyűlés és a korábbi magyar királyság bármely alkotmányos szerve között fennálló folytonosság, azonosság vagy egymásnak való megfeleltethetőség a legnagyobb fantáziával sem mutatható ki, a jogtörténet-írásunk szerint a korábban fennállott Magyar Királyság és a restauráció kibontakozásával létrejött Magyar Királyság között fennálló esetleges jogfolytonosságra vagy annak hiányára, egy ilyen esetleges jogfolytonosság mibenlétére vonatkozó elméletek későbbi közjogtudományi viták tárgyát képezték. Axiómaként kezelt megállapítás, hogy a korabeli hazai alkotmányjog-tudományban a jogfolytonosság hagyomá-

¹ A nemzetgyűlési ülés alaphangulatának kellő érzékeltetésére álljon itt a keresztényszocialista Huszár Károly miniszterelnök alakuló ülésen elmondott nyitóbeszédének felütése: „A magyar nemzet kálváriajárásának ezen a stációján üdvözlöm az újonnan megválasztott Nemzetgyűlést [...]. Ebben a pillanatban az első lépést tesszük, hogy a felénk tátongó sír széléről visszarántuk a már-már pusztulásnak menő nemzetet.” Nemzetgyűlési napló (NN) 1920-I. 1.

² Maga a Nemzetgyűlés fogalmaz így létrejöttének módjáról az 1920. évi I. törvény preambulumban, finoman érzékeltetve a király általi összehívás alkotmányjogi kritériumának hiányát.

nyosan bevett – a különbségtétel kedvéért alaki jogfolytonosságnak nevezett – jelentéstartalmától eltérő anyagi jogfolytonosság szakkifejezés alkalmazása a jogfolytonosság fogalmának megkettőződéséhez vezetett.³⁴

Ehhez képest a Nemzetgyűlés és ezzel együtt a kiépülő Magyar Királyság jogrendjének az alkotmányosságát legitimálni igyekvő vélemények csak másodlagosan támaszkodnak a jogfolytonosság rendestől eltérő (anyagi) értelmezésére, bár az anyagi jogfolytonosság fogalma a Horthy-korszak – főleg későbbi, a felsőház helyreállítását követő időszakának – közjogi gondolkodásában valóban megjelent,⁵⁶ és kétségtelen, hogy a rendszer legitimációját segítette. A Nemzetgyűlés által elfogadott jogszabálysövegek, valamint az (alaki) jogfolytonosság követelményének megsértését pertraktáló szerzőkkel polemizáló, a rendszert támogató tudósok elsődlegesen a népszuverenitás elvére és egyéb, a jogfolytonossági érvelés körén kívül eső okokra hivatkozva vezetik le annak alkotmányosságát, és az (alaki) jogfolytonosság megszakadásának a tényét érdemben nem vitatják.

A jogfolytonosság-vita végsősoron annak a megállapítására irányult, hogy volt-e alkotmányos megalapozottsága a Nemzetgyűlés összehívásának, illetve mi volt ez, és mint ilyen, egy szélesebb alkotmányossági vita részét képezte. Az alaki jogfolytonosság megszakíttóságára rámutató szerzők ezzel egyszersmind a Nemzetgyűlés megalakulásának, működésének, tehát egész intézményének a történeti alkotmány szabályaival ellentétes voltát emelték ki. Velük szemben állva fogalmazták meg nézeteiket mindazok, akik az adott történeti állapotot jellemző körülményekre is tekintettel az alkotmányos helyzet e rendezési módjának alkotmányjogi szempontú igazolására törekedtek, sokrétű érvelést alkalmazva, amely elsődlegesen nem a forradalmakat megelőző régi, valamint az azokat követő új királyság közötti – egyebekben nem létező – jogfolytonossági kapcsolaton nyugodott.

Az alábbiakban a korszakban a jogfolytonossággal kapcsolatos jelentősebb szellemi irányzatokat az elfogadott törvényszövegeken, jogszabályi indokolásokon és jogtudományi munkákon keresztül mutatjuk be, figyelemmel a diskurzusnak a nemzetgyűlési jogalkotás alkotmányosságára vonatkozó

³ SZABÓ István: Az első nemzetgyűlés és a jogfolytonosság. In: KOLTAY András – MOLNÁR Gábor (szerk.): *Bonus Iudex: Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2018. 384.

⁴ SCHWEITZER Gábor: Közjogi provizórium, jogfolytonosság, új közjogi irány. Az 1919/1920–1944 közötti magyarországi alkotmányjog-tudomány vázlat. *Közjogi Szemle*, 2014. 7.

⁵ EGYED István: *A mi alkotmányunk*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1943. 48–52.

⁶ TOMCSÁNYI Móricz: *Magyarország közjoga*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940. 364.

tágabb tartalmára, egyben a Tanácsköztársaság és a Népköztársaság jogrendje érvénytelenítésének a jogfolytonossággal való összefüggéseire is. A polémia tárgyának ismertetéséhez segítségül hívjuk a jogfolytonosságnak a külföldi jogirodalomban használatos fogalmi meghatározásait, és a történeti alkotmány irányadó rendelkezéseit is.

2. A jogfolytonosság fogalmáról

A jogfolytonosság a két világháború közötti hazai jogirodalomban kialakult közjogi vita ellenére nem tekinthető vitatott tartalmú jogi alapfogalomnak, a jogfolytonosság tudományos meghatározásai között nincsen jelentős tartalmi eltérés.

Megjegyzendő továbbá, hogy a jogfolytonosság jellemzően akkor kerül vizsgálódásaink homlokterébe, amikor az hiányzik, megszakadt, vagy fennállása legalábbis vitatható. Ebből a szempontból a jogfolytonosság olyan, mint a levegő; alapvető fontosságú körülmény, amelyet hajlamosak vagyunk természetesen adottnak venni. Természetesnek tekintjük, hogy az alkotmányos rendszert meghatározó alapvető intézmények egyik pillanatról a másikra metajurisztikus okokból nem változnak meg, hanem a jogrend által felállított intézmények kizárólag a jogszabályokban meghatározott okok esetén szűnnek meg, a jogszabályok pedig mindaddig érvényesek és hatályosak lesznek, ameddig önmaguk, vagy a jogalkotás alkotmányos rendjének megfelelő új, illetve magasabb rendű szabály ezzel ellentétesen nem rendelkezik, és tény, hogy ez állandóság a jogrendszereket főszabályként valóban jellemzi, ez adja meg az alkotmányos rendszer statikáját.

2.1. Jogfolytonosság és forradalom

A jogfolytonosságnak a fogalma sokkal könnyebben megragadható abban az esetben, amikor az nem áll fenn (megszakad), vagyis forradalom esetén. A jogfolytonosság és a forradalom fogalmi ellentétpár logikai együvé tartozását szépen szemléleti az angolszász szakirodalomban bevett *revolutionary breach*

*of legal continuity*⁷ szóhasználat, amely jelzi, hogy a jogfolytonosság megszakadása egyben mindig forradalmi jellegű.

Ahogy Hans Kelsen az Államelmélet alapvonalaiban fogalmaz, „a forradalom ugyanis a jogi rend szempontjából nem egyéb mint jogsértés. [...] Ezzel azonban a jogfejlődés kontinuitása megszakad. Az új alkotmány által konstituált állam már többé nem ugyanaz, mint az, amelyet a régi, ama másik alapnormára *támaszkodó alkotmány* konstituált.”⁸

Jogfolytonosság és forradalom egymásnak színe és fonákja, ugyanazon értékduál egymást kölcsönösen kizáró kategóriái. Ami a mindenkorinancien régime szempontjából jogfolytonosság-szakadásként fogalmazható meg, az az új rendszer szempontjából forradalom, vagyis a későbbi forradalmi jogrendszer olyan kiindulópontjaként szolgáló jogi aktus, amelynek további igazolása csak jogon kívüli lehet, alkotmányjogilag azonban légtüres térben, önmagának saját maga által való kimondásával keletkezik.

A jogfolytonosság fenti fogalmát a Magyar Királyság történeti alkotmányára leképezve fogalmazza meg Molnár Kálmán (az alaki) jogfolytonossággal kapcsolatos maximáját, amely szerint „a törvények alkotásának, eltörlésének és magyarázásának joga Magyarországon a törvényesen megkoronázott királyt és az országgyűlésre törvényesen összesereglett karokat és rendeket illeti meg, s másképp nem gyakorolható.”⁹

2.2. Jogrendszer és állam folytonosságának szükségszerű kapcsolata

Fontos megállapítása Kelsennek, hogy a jogfolytonosság megszakadása esetén „az új alkotmány által konstituált állam már többé nem ugyanaz, mint az, amelyet a régi, ama másik alapnormára *támaszkodó alkotmány* konstituált.” A jogrendszer megszakadása Kelsen szerint tehát logikai szükségszerűségként vonja maga után egy új állam létrejöttét (amely azonban nemzetközi jogi szempontból nézve a korábbi állammal azonos lesz).¹⁰

⁷ Michael Steven GREEN: *Legal Revolutions: Six mistakes about Discontinuity in the Legal Order*. [Faculty Publications, 174.] College of William & Mary Law School, 2005.

⁸ Hans KELSEN: *Az államelmélet alapvonalai*. Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó, 1927. 35–37.

⁹ MOLNÁR Kálmán: *Alkotmányos jogrendünk és a közjogi provizórium*. Pécs, Dunántúl Rt. Egyetemi Nyomdája, 1926. 8.

¹⁰ KELSEN (1927) i. m. 38.

2.3. A korábbi jogrend elemeinek érvénytelenné válása és további alkalmazása az új jogrendben

Fontos azonban azt is megjegyeznünk, hogy a jogfolytonosság megszakadása nem jelenti feltétlenül ugyanakkor azt is, hogy a korábbi (a fenti kelsenii gondolatmenet szerint a jogfolytonosság megszakadásával egyszersmind megszűnt) állam valamennyi jogi normája, sőt, jogi aktusa ezáltal ipso facto kapásból érvénytelenné válna a gyakorlatban, akkor sem, ha ez szigorú logikai érveléssel dogmatikailag esetlegesen levezethető is volna a jogfolytonosság megszakadásából. Természetesen arra is mód van, hogy a korábbi jogrendet a jogfolytonosság megszakításával, tehát forradalmi úton felváltó új hatalom az ancien régime jogrendjét szőröstül-bőröstül, en bloc megsemmisítse. A vizsgált időszakban így járt el egyrészt a Tanácsköztársaság, amely a Forradalmi Kormányzótanács I. számú rendeletével kihirdetett statáriummal az államot a korábbi jogrend valamennyi és minden forrásának az alkalmazásától eloldotta (még ha egyes esetekben a polgári állam nagytekintélyű törvényművei a jogalkalmazás számára a gyakorlatban követett mércéjeként is szolgáltak¹¹). Így járt el a restauráció jegyében az új monarchia is, amikor az 1920:I. tc. 9. §-ával a Tanácsköztársaság mellett az első Népköztársaság valamennyi jogi aktusának érvénytelenségét minden differenciálás nélkül mondta ki. Ugyanakkor például a Népköztársaság – bár kétségtelenül a történeti alkotmány megsértésével, tehát a jogfolytonosság megszakadásával jutott hatalomra – a korábbi jogrendszert nem tette egy az egyben semmissé, sőt, az 1918. évi Néphatározat V. cikke azt kifejezetten megerősítette, amennyiben akként rendelkezett, hogy „az ezzel ellenkező törvényes rendelkezések hatálya megszűnik, minden egyéb törvényes rendelkezés hatályban marad.”

A jogfolytonosság megszakadásának külföldi példái kapcsán is elmondható, hogy ilyen esetekben főszabályként a korábbi jogrendszer jogi normái és aktusai érvényességüktől főszabályként nem fosztatnak meg, az új hatalom a joghatályukban fönntartani nem kívánt jogszabályokat pedig jogalkotási úton, egyedileg hatálytalanítja vagy érvényteleníti. Ez jellemezte az Amerikai

¹¹ NAGY Szabolcs: A Csemegi-kódex hatályosságának kérdései a Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei előtt lefolyt büntetőperekben. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Doktoranduszok Fóruma: Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2017. 271–276.

Egyesült Államok 1787. évi alkotmányának elfogadásával,¹² valamint a Spanyol Királyság 1978. évi alkotmányának elfogadásával létrejött közjogi helyzetet is.¹³

3. A új alkotmányos rend minősítése a történeti alkotmány szempontjából

A két világháború közötti jogfolytonosság-vita nem általános bölcséleti jellegű volt, hanem konkrétan a forradalmi rendszereket megelőző régi és azok bukását követően létrehozott új magyar királyság közötti jogfolytonosság hiányával kapcsolatosan folyt. Mivel a vita tárgya ennek megfelelően az volt, hogy az antant támogatása mellett felálló új magyar állam jogfolytonos-e a magyar királysággal, ez az eset pedig a jogfolytonosság fenti fogalmára tekintettel abban az esetben állt volna fenn, amennyiben az alkotmányos helyzet rendezésének és az állami hatalom gyakorlásának 1920-ban választott módja, nevezetesen a Nemzetgyűlés összehívása és annak jogalkotó tevékenysége a történeti alkotmány rendelkezéseinek keretei között marad, röviden érdemes felidézni, hogy a nemzetgyűlési jogalkotás a korábbi magyar királyság alkotmányos rendszerének mely szabályait sértették meg.

3.1. A Nemzetgyűlés intézménye

A Nemzetgyűlés intézményével kapcsolatosan már a történeti alkotmány rendelkezéseinek részletesebb elemzését megelőzően *prima facie* megállapítható, hogy az első Magyar Királyság ilyen alkotmányos szervet nem ismert, ami egyébként a Nemzetgyűlés választásának, összehívásának alkotmányosságára vonatkozó további vizsgálatot nélkülözhetővé is teszi, hiszen nyilvánvaló, hogy a Nemzetgyűlés mint ilyen – összehívásának módjától függetlenül – a magyar királyság alkotmányos intézményrendszerén kívüli, ahhoz sehogyan sem illeszkedő, és azzal nem összeegyeztethető szerv, amely így a korábbi alkotmányossági kritériumoknak nem felel meg. A törvényhozó hatalom gyakorlásának a magyar királyság alkotmányát alkotó – így különösen az 1848:IV. és 1867:XII. –

¹² GREEN (2005) i. m. 25.

¹³ Eric C. CHRISTIANSEN: Forty Years from Fascism: Democratic Constitutionalism and the Spanish Model of National Transformation. *Oregon Review of International Law*, 2018/1.

törvénycikkekben meghatározott kétkamarás intézményrendszerével az egykamarás törvényhozó szerv felállítása nem fér össze, illetve az azzal ellentétes.

A nemzetgyűlés megnevezéssel kapcsolatosan érdemes megemlíteni azt is, hogy az *Assemblée nationale constituante* terminológiájára rímelő intézménynév – az egykamarás jelleggel együtt – félreérthetetlenül alkotmányozó nemzetgyűlésre utal, amely hazai jogtörténetünkben egyebekben – chartális alkotmány megalkotásának kései időpontjára tekintettel – ismeretlen fogalom.¹⁴ Ezt támasztja alá az 1920:I. tc. indokolása is, amely megállapítja, „alkotmányunknak nincs oly állandósult külön intézménye, amely a jelenlegihez hasonló alkotmányválságok megoldására van hivatva”, majd ezt követően a korabeli chartális alkotmányoknak az alkotmányok megalkotására (módosítására) hivatott alkotmányos szervek létrehozására vonatkozó egyes eljárásjogi rendelkezéseire hivatkozik, így példának okáért az 1831-es belga alkotmány 131. §-ára, amely az alkotmány módosítását a törvényhozás házainak feloszlata mellett a módosítási javaslatnak az alsó- és a felsőház együttes ülésen történő elfogadása esetén engedi meg, továbbá az 1866. évi dán alkotmánytörvény 95. §-ára, az 1887. évi németalföldi törvény 195. §-ára, az 1814. évi norvég alkotmánytörvény 112. §-ára és az 1866. évi román alkotmánytörvény 128. §-ára, hangsúlyozza ugyanakkor, hogy az alkotmányozás ezen módja ideiglenes, azt nem kívánja a magyar alkotmány rendszeres intézményévé tenni.¹⁵

A törvénycikk fenti indokolása világossá teszi, hogy a Nemzetgyűlés önmagát olyan szervnek tekintette, amely – ha chartális alkotmányt nem is alkot – mindenképpen alkotmányos főkérdések rendezésére hivatott, és e mandátumának gyakorlása során a más jogrendszerekben ismert alkotmányozó gyűlésekhez hasonlóan mondhatni korlátozások nélkül, a nemzet nevében, a népszuverenitás letéteményeseként jár el.

3.2. A Nemzetgyűlés megválasztása és összehívása

1920-ban a Nemzetgyűlés megválasztásával és összehívásával kapcsolatosan az Országgyűlés megválasztásával és összehívásával kapcsolatos alkotmányos rendelkezéseket értelemszerűen nem tartották meg. Ebből kifolyólag a Nemzetgyűlés megválasztására nem az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó

¹⁴ VARGA Norbert: Ideiglenesség és jogfolytonosság: Történeti intézmények szerepe a magyar alkotmányosságban. *De iurisprudencia et iure publico*, 2011/2. 312–324.

¹⁵ Nemzetgyűlési Irományok 1920/22. I. kötet 9-25. oldal, irományszám: 2.

elfogadott választójogi törvénye, az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1918:XVII. tc. alapján került sor, hanem a Kormánynak kifejezetten a nemzetgyűlési választások megtartása céljából megalkotott 5.985/1919 ME rendelete alapján. A korábbi választójogi rendelkezések alapján bonyolított választás a választásra jogosultak alacsony arányára és különösen a nők választójogának hiányára tekintettel politikailag kevésbé lett volna szerencsés¹⁶, amelyre az 1920:I. törvénycikk indokolása is hivatkozik, kiemelve a választójog “régi, elavult, szűkkörű” jellegét.¹⁷ Ugyan politikai megfontolások önmagukban nem igazolhatják a pozitív jogszabályoktól való eltérést, ebben az esetben a választójog rendeleti úton történő rendezésének alkotmányosságát nehezen lehetne megkérdőjelezni, tekintettel arra, hogy az a 1912:LXIII. törvénycikk szerinti kivételes hatalom keretében került megalkotásra.¹⁸

A Nemzetgyűlést továbbá az 1848:IV. törvénycikk 1. §-ának rendelkezésével ellentétesen nem öfelsége a király hívta össze.

Amennyiben elfogadjuk azonban, hogy a Nemzetgyűlés ezen a néven és egykamarás intézményként történő összehívása tudatosan alkalmazott eljárás, és ennek megfelelően a Nemzetgyűlés – az olyan felületes hasonlóságoktól függetlenül, hogy mindkettő közvetlenül választott törvényhozó szerv, amely a Steindl-féle parlament épületében tartotta tanácskozásait, stb. – nem azonos a történeti alkotmányban szabályozott Országgyűléssel, mint a törvényhozás társzervével, úgy megállapítható, hogy a jogfolytonosságnak a megszakadását nem az idézte elő, hogy a Nemzetgyűlés megalakítása során a fenti rendelkezéseket nem tartották be, hiszen a fenti rendelkezések eleve az Országgyűlésre és nem pedig a Nemzetgyűlésre vonatkozóan tartalmaznak rendelkezéseket, így ezen közjogi viszonyra nem alkalmazhatóak. A jogfolytonosság megszakadását az idézte elő, hogy a Nemzetgyűlésnek megfelelő nevű, hatáskörű, felépítésű és összetételű intézményt a történeti alkotmányunk nem ismer. Ezen a tényen pedig az sem változtatott volna, ha a nemzetgyűlési választásokra az Országgyűlés képviselőháza tagjainak megválasztására előírt törvényes rend, vagyis az

¹⁶ SZABÓ (2018) i. m. 396. Megjegyezzük, hogy bár a nők választójogát az 1918. évi I. néptörvény beiktatta, ezen jogszabály alapján, mint ismeretes, nemzetgyűlési választások megtartására a Népköztársaság fennálltának rövid időtartamára és körülményeire tekintettel nem került sor, így Magyarországon női választópolgárok az 1920. januárjában tartott nemzetgyűlési választásokon élhettek első ízben a választójogukkal – a Tanácsköztársaság egyes tanácsainak megválasztásában történő közvetett közreműködést ide nem értve.

¹⁷ Nemzetgyűlési Irományok 1920/22. I. kötet 15.

¹⁸ Ahogyan később – a kivételes hatalom gyakorlásának igazoltsága tekintetében sokkal kevésbé tartható módon – az 1922-es nemzetgyűlési választások jogi kereteit meghatározó 2.200/1922 M.E. kormányrendelet is.

1918:XVII. törvénycikk rendelkezései szerint került volna sor, de még az sem, ha a Nemzetgyűlést egyenesen öfelsége IV. Károly apostoli király hívja össze.

3.3. Az Országgyűlés és a király mellőzése

Ettől eltérő kérdés ugyanakkor, és a történeti alkotmány korábban fennálló rendszerének sérelmét jelentette természetesen az, hogy az alkotmányos rendezésnek a Kormány és a Nemzetgyűlés általi bonyolítása során mellőzték a királynak valamint az Országgyűlés házainak a részvételét. Annak ellenére, hogy az Országgyűlés és a király hatalmat az 1918. év óta *de facto* nem gyakoroltak, ahogyan a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság fennállása alatt ténylegesen nem is gyakorolhattak, alkotmányjogi szempontból fennálló és működő intézményeknek voltak tekinthetőek. Érdekes módon az 1920:I. törvénycikk sem helyezkedik ettől eltérő álláspontra, vagyis semmiféle olyan kijelentést nem tesz vagy jogi érvelést nem vezet elő, amely alapján a királyi hatalom megszűnt, illetőleg a korábbi (1910. június 21. napjára összehívott) országgyűlés mandátuma lejárt volna, hanem ettől eltérő indokokat hoz fel a törvényhozó-alkotmányozó hatalom Nemzetgyűlés általi gyakorlása mellett.

Az 1920:I. törvénycikk indokolása hovatovább maga állapítja meg, hogy az eckartsauai nyilatkozat közjogi értelemben véve több okból is érvénytelen, az 1848. évi III. törvénycikknek a miniszteri ellenjegyzést előíró 3. §-ának, és az 1867. évi III. törvénycikknek a királyi lemondás érvényességét az országgyűlési beleegyezéshez kötő 3. §-ának megsértése miatt is. Ahogyan az indokolás fogalmaz: „a királynak említett lemondó nyilatkozata a magyar minisztérium ellenjegyzése és a magyar országgyűlés hozzájárulása nélkül tulajdonképpen nem bír alkotmányos érvénnyel.” Közjogilag érvénytelen a képviselőház 1918. november 16-ai feloszlása, az indokolás megfogalmazása szerint: „ami különösen a képviselőház említett határozatát illeti, annak törvényellenessége kétségtelen, mert alkotmányunk értelmében az országgyűlést törvényben megszabott tartamának eltelte előtt¹⁹ csak a király oszlathatja föl [...] és így föloszlását jogszerűen ki nem mondhatta”.²⁰ A Nemzetgyűlés gondolatmenetéből következik, hogy a lemondás, valamint a feloszlás a királyi és az országgyűlési hatalom gyakorlását *de iure* nem érinthetik. Ez pedig nyomatékkal veti fel a kérdést,

¹⁹ Ezt az 1915:IV. tc. 2. §-a a békekötést követő hatodik hónap végéig hosszabbította meg.

²⁰ BATHÓ Gábor: A főrendiház közjogi pozíciója a köztársaság kikiáltása után Wlassics Gyula és Rudnyánszky József álláspontján keresztül, 1918–1920. *Állam- és jogtudomány*. 2019/3. 3–17.

hogy milyen jogalapja van annak, hogy a Nemzetgyűlés a törvényhozásnak az alkotmány értelmében az Országgyűlés és a király között megosztó feladatait egyaránt kezébe vegye.

A Főrendiház vonatkozásában megjegyezzük, hogy annak jogászprofesszor elnöke, báró Wlassics Gyula ex-kultuszminiszter a Képviselőház – meglehetősen alkotmányellenes – önfeloszlatásának a napján, 1918. november 16-án a Főrendiház ülését csupán berekesztette, a rekesztéssel pedig az alkotmányos keretek között maradván, és némi közjogi finesse alkalmazásával a Főrendiház egy erre alkalmasabb jövőben történő – formális összehívás nélküli – esetleges összeülését tette lehetővé. Mindez Bathó Gábor szavaival élve „a főrendiház lappangó létezését”, egyfajta függő jogi helyzetet eredményezett a felsőház 1926. évi újbóli felállításáig. Mindamelllett a közjogilag érvénytelen (tehát joghatás kiváltására alkalmatlan) módon feloszló Képviselőház és a Wlassics báró ügyes húzásával egyáltalán fel sem oszló Főrendiház helyzete lényegében azonos; mindkettő de iure fennálló ám gyakorlatilag nem működő jogintézmény.

3.4. A törvényhozási rend betartásának lehetetlensége

Maga a törvényszöveg a Nemzetgyűlésnek az Országgyűlés és a király közreműködése nélkül történő összehívásának legitimálása körében elsősorban arra hivatkozik, hogy „az állami főhatalom gyakorlása az alkotmány rendes formái között lehetetlenné vált.” A vitában – különösen a Habsburg-trónigénnyel szemben fellépők részéről – lépten-nyomon felmerül²¹ ez az érvelés, miszerint az alkotmányos hatalomgyakorlás lehetetlen, így – *impossibulum nulla obligatio est* – egyfajta alkotmányozási szükséghelyzet áll fenn, amelynek megoldására a Nemzetgyűlés egybehívatott.

Alapvetően ezzel a felfogással mutat rokon vonásokat a később az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöki tisztét betöltő Zsedényi Béla professzor sajátos joghézagelmélete is, amely a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság jogrendjét, illetve ezek bukását követően kibontakozó – a korábbi alkotmányos rendnek megfelelően és folyamatosan működő intézményeket teljességgel nélkülöző – alkotmányjogi helyzetet közjogi joghézagnak tételezte. Elméletét összefoglalva: „A jognak valóságos és a jogalkalmazás semmiféle eszközével el nem tüntethető

²¹ KMETY Károly: *Véleményem a királykérdésben*. Budapest. Franklin-társulat, 1921. 15–16.

hézaga tárult fel itt a magyar alkotmányban. [...] Az a jog, amely e jogüres térben új jogként csírázik elő, szükségképpen csakis illegitim úton állhat elő.”²²

Ugyanakkor azt a hozzászólók inkább axiómaként kezelték, és részletesen nem fejtették ki, hogy közelebről miért volna lehetetlen az 1910-es Országgyűlés újbóli összeülése, és az ez által elfogadott határozatoknak királyi szentesítése. Ebben az időpillanatban az őszirózsás forradalmat megelőzően a törvényhozási kompetenciával rendelkező tényezők újbóli összehívása még jogi szempontból lehetetlennek semmiképpen sem nevezhető, csupán nehézkesnek. Ezt támasztja alá egyrészt a koronázott király politikai ambíciója, másrészt az a fent már említett tény is, hogy az 1910-es főrendiház jogilag fel sem oszlott, csupán berekesztette a tanácskozásait. A képviselőház alkotmányellenes feloszlását követő újbóli összehívása sem tűnik szigorúan véve lehetetlennek, ahogyan erre más nemzetek jogtörténetében jóval nagyobb időbeli szünetet követően is sor kerülhetett, példának okáért utalunk itt az úgynevezett Hosszú Parlamentnek az angol forradalom bukását követő, 1660-ban történt összeülésére.²³ Érdeemes felidézni, hogy Monck tábornok hathatós katonai támogatása mellett az angol polgárháború alatt kizárt tagokkal újfent kiegészült Hosszú Parlament újbóli összehívásával a forradalom időszakának utólagos alkotmányjogi rendezése akként valósult meg, hogy a nem a Hosszú Parlament által elfogadott rendelkezések – miként törvényhozó hatalommal alkotmányosan fel nem ruházott szerveknek – visszamenőlegesen érvénytelennek tekintettek, így „alkotmányjogi szempontból az elmúlt tizenkilenc év mintha soha meg sem történt volna”, a Hosszú Parlament az új parlament összehívásának elrendelését követően pedig dolgvégezetten mondta ki feloszlását 1660 március 16-án.²⁴

Hasonló eljárásrend követése esetén lett volna lehetséges a jogfolytonosság fenntartása Magyarországon is, vagyis az 1918 előtti törvényhozásnak ha csak formailag is, de magának kellett volna rendelkeznie a helyzet alkotmányos rendezésről, akár a Nemzetgyűlés összehívása útján. A rendezés ezen útja a Nemzetgyűlés összehívását követően pedig egészen valószínűtlenné vált, hiszen ezzel a Nemzetgyűlés saját legitimitását kérdőjelezte volna meg.²⁵ Az idő előrehaladtával a jogfolytonosságnak a régi Országgyűlés összehívása útján történő helyreállításának eleve csekély valószínűsége aztán tovább csökkent,

²² ZSEDÉNYI Béla: *A vacuum iuris*. Miskolc, Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat Rt., 1928. 25–27.

²³ Tim HARRIS: *Restoration: Charles II and His Kingdoms 1660–1685*. Penguin, 2005. 85–95.

²⁴ Richard KAY: *The Glorious Revolution and the Continuity of Law*. Washington, The Catholic University of America Press, 2014. 24.

²⁵ SZABÓ (2018) i. m. 395–396.

ami ugyanakkor nem jelenti, hogy az a Nemzetgyűlés összehívásának időpontjában már lehetetlen lett volna.

4. A Nemzetgyűlés legitimációjának jogfolytonosság kívüli forrásai

4.1. Népszuverenitáson alapuló érvelés

Az 1920:I. tc.²⁶ és annak indokolása a korábbi alkotmányos rendnek megfelelő rendezés állítólagos lehetetlenségén felül a Nemzetgyűlés legitimációját a nemzetgyűlési választások tényére tekintettel kibontott népszuverenitás-gondolattal kívánta alátámasztani. Ebben a körben az indokolás felhívja a figyelmet az országgyűlési választási jogszabályok által megállapított választói jogosultság korlátozott voltára, valamint arra, hogy a Főrendiház összetétele rendi szempontokat tükröz, ebből pedig megállapítása szerint az következik, hogy a régi Országgyűlés „nem lehetne olyan alkotmányos képvisellete a nemzetnek, amely a nemzet sorsára döntő fontosságú kérdésekben reá váró feladatok teljesítésében [...] támogatásra és [...] elismerésre számíthatna és így a nemzet akaratát a belső rend helyreállításában és a külső béke megkötésében a szükséges súllyal és tekintéllyel képviselhetné.”

Ezzel az érveléssel a Nemzetgyűlés alkotmányos legitimációját a jogfolytonossági érveléstől elszakítja, és önmaga demokratikus megválasztásának tényéből, és ebből következően a népfelség elvéből eredezteti.

Itt indokolt felhívni a figyelmet hazai alkotmánytörténetünk egy meglehetősen hagyománytisztelő vonására; nevezetesen arra, hogy Magyarországon a legnagyobb hatású forradalmak során igyekezett a jogalkotó az alaki jogfolytonosság megszakításának technikai megoldásának alkalmazásától, alkalmasint az új rendszer legitimációs alapjának erősítése végett, részint pedig azért is, mert ezen forradalmi változások a fennálló, felváltott rendszer hatalomgyakorlóinak jóváhagyásával, velük kiegyezve történt. Gondoljunk itt az áprilisi törvényeket megalkotó utolsó rendi Országgyűlésre, vagy akár az 1989-es alkotmányt elfogadó, utolsó állampárti Országgyűlésre, de itt említhetjük az osztrák-magyar kiegyezés magyar jogi gondolkodásban megjelenő akkenti

²⁶ A preambulum harmadik bekezdése: „Alkotmányunk alapelveinek megfelelően az 1919. évi augusztus hó 7. napja óta alakult ideiglenes kormányok a nemzethez fordultak, hogy a nőkre is kiterjedő általános, titkos, egyenlő, közvetlen és kötelező választójog alapján válassza meg az akaratának képviselőit a nemzetgyűlést.”

értelmezését is, miszerint 1867-ben csupán a korábbi magyar polgári állammal fennálló jogfolytonosság jutott gyakorlati érvényesüléshez.²⁷

Ettől eltérően a népfelség elvének az alkotmányos hatalomgyakorlás legitimitációjának egyedüli okaként való abszolutizálása forradalmi és republikánus jellegű jogfelfogást tükröz. Ez jellemzi az Amerikai Egyesült Államok jogi hagyománya, amely a jogfolytonosság kérdésének igen kevés figyelmet szentel, így több államának (így Észak-Karolina, New Hampshire, Pennsylvania, Kentucky, Tennessee, Texas) alkotmánya a népszuverenitás eszméjét a legvégsőig kiteljesítve tételesen nevesíti a nép forradalomhoz való jogát, vagyis a fennálló állam megszüntetését és egy új alapítását.²⁸

A népszuverenitásra, mint a legitimitáció egyedüli és kizárólagos eszközére vonatkozó, többek között a Hármaskönyv 1:3:6. és 2:3:2. §§-aira is hivatkozó érvelésével a Nemzetgyűlés a jogfolytonosság kérdéskörét lényegében zárójelbe helyezi, és akarva-akaratlanul egy forradalmi eszmeiségű jogértelmezést tesz magáévá.

4.2. Jogfolytonosság és államforma

Az alkotmányozási helyzetben a vegyes összképet mutató, és a kulcsponti közjogi kérdésben – a leendő államfő személye kapcsán – megosztott Nemzetgyűlés többsége a szóba jöhető alkotmányos konstrukciók közötti ingadozás esélyét az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. törvénycikk rendelkezéseivel nem zárta le. Az alkotmányos rendezést végrehajtó törvénycikknek olyan szövegezését tárgyalták ki a törvényhozók, amely az alkotmányjogilag releváns eseményeknek sem legitimista, sem a szabad királyválasztó olvasatát nem zárja ki,²⁹ így mind a Habsburg, mind egy esetleges trónigény elméleti megalapozására a későbbiekben esetlegesen alkalmas. Sőt, mi több, a Nemzetgyűlés ekkor még a monarchikus államforma restaurációjától is kifejezetten tartózkodott.³⁰

²⁷ Ahogy Deák Ferenc fogalmazott; „1848-as törvényeket nem szükséges alkotni, mert már megvannak és jogilag fennállnak.”

²⁸ Jellemző továbbá, hogy az Alkotmány megalkotására a korábbi Konföderációs cikkek eljárási szabályainak megsértésével került sor. GREEN (2005) i. m. 333.; Bruce ACKERMAN – Neal KATYAL: Our Unconventional Founding. 62 *University of Chicago Law Review*, Vol. 62. (1995) 475., 476–477

²⁹ SZABÓ (2018) i. m. 389–392.

³⁰ Az 1920. évi I. törvénycikk 7. §-ának rendelkezése, miszerint az ítéleteket a magyar állam nevében kell meghozni, expliciten is kifejezésre juttatja a Nemzetgyűlésnek az államformát illető

Az a tény, hogy a Nemzetgyűlés többsége, beleértve a Habsburg-trónigénnyel szemben jelentős ellenérzéseket tápláló (elsősorban kigazda) képviselőket is, a monarchikus államforma fenntartása mellett foglalt állást egyfelől a képviselők revizionizmusa, másfelől a közelmúlt történéseinek tapasztalatai alapján a forradalmaktól való általános tartózkodása miatt,³¹ az államformára vonatkozó kérdés meghozatalára az 1920:I tc. elfogadásával még nem vállalkozott, a kérdést későbbre halasztva és egy időre nyitva hagyva az utat egy köztársaság esetleges kikiáltása előtt, kétségkívül arra utal, hogy a Nemzetgyűlés összehívásakor a jogfolytonosság helyreállításának igénye még kevésbé mérvadó szempontként érvényesülhetett.

Feltehető ugyanis, hogy a köztársasági államforma esetén a királysággal fennálló jogfolytonosság kérdésköre mérsékeltebb mértékű tudományos és politikai érdeklődés kiváltására tarthatott volna számot. Elvégre a köztársaságokat jellemzően kikiáltják, vagyis jellemzően forradalmi úton, a jogfolytonosságra fittyet hányva, – miként a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság esetében is – a proklamációnak önmagában való pusztá tényével hozzák létre és egyben legitimálják az új államot és jogrendet.

Mindezen nem változtat az sem, ha a jogfolytonosság megszakítatlanságának a kortárs jogtudósok közül talán a legnagyobb alkotmányos jelentőséget tulajdonító, ekként az „alaki jogfolytonosság” rendíthetetlen híveként számon tartott Molnár Kálmán személyes preferenciáiról úgy nyilatkozott, hogy: „inkább választanám a köztársaságot a jogfolytonosság alapján, mint a királyságot jogfolytonosság nélkül.”³² Hiszen az új köztársaságok a kikiáltásukat megelőzően fennállt monarchikus rendszerekkel fennálló jogfolytonosságra jellemzően nem tartanak igényt, éppen ellenkezőleg, jogrendjük és állami létük attól való elkülönültségét hangsúlyozzák. Kifejezően szemlélteti ezt a viszonyulást a Népköztársaság Nemzeti Tanácsa Intéző Bizottságának a király lemondásával, valamint az Országgyűlés házainak feloszlásával kapcsolatosan

döntéstől ez idő szerinti tartózkodását. A monarchikus államforma fenntartásáról az 2.394. M. E. számú kormányrendelet rendelkezett. A rendelet elfogadásának későbbi időpontjából adódóan az 1920:I. törvénycikk rendelkezéseivel némiképp ellentétesen már azt állapítja meg, hogy a királyság, a királyi hatalom jogintézménye egyáltalán nem is szűnt meg, így annak visszaállítja, csupán megállapítja.

³¹ SZABÓ (2018) i. m. 388.

³² MOLNÁR Kálmán: Jogfolytonosság. Egri Népiújság, 1919. december 6. Idézi: SCHWEITZER Gábor: Molnár Kálmán és a két világháború közötti alkotmányjog- tudomány dilemmái. *MTA Law Working Papers*. 2015/33. 5.

tett bejelentése, miszerint „ha ezen lemondások és feloszlatások meg nem történtek volna, a forradalom erejével ezeket mi megszüntettük volna.”³³

4.3. A Tanácsköztársaság és Népköztársaság jogrendjének érvényessége és a jogfolytonosság

A jogfolytonosság kérdésétől nem különíthető el egyértelműen a jogfolytonosság megszakadását előidéző forradalmi rendszerek jogrendjének érvényessége, sőt, mint láttuk, e kettő voltaképpen ugyanannak az éremnek a két oldalát jelenti. A forradalmi rendszerek létrejötte, kikiáltása a magyar királyság jogrendje szempontjából a jogfolytonosságot megszakító alkotmánysértésnek minősül. Ennek megfelelően a jogfolytonosság esetleges helyreállításának egyértelmű akadályát képezi a megszakító hatalmi rendszerek bármely jogi aktusának elismerése.

A kommunista bűnperekben ítélező bíróságok a Tanácsköztársaság materiális igazságosság tartalmi követelményeivel ellenkező jogszabályainak alkalmazhatóságának kérdését – megfelelően egyúttal a jogi formalizmus által támasztott elvárásoknak is – már az 1920:I. törvénycikk elfogadását megelőzően is úgy kezelték, hogy a Tanácsköztársaság államisága elismerésének megtagadásával a Tanácsköztársaság jogrendszerének az érvényességét en bloc kizárták, így a Tanácsköztársaság alatti cselekvősegekre a korábbi dualista magyar jogrend szabályait alkalmazták. Jogelméleti szempontból problematikus annak a levezetése, hogy a Tanácsköztársaság az államiság kritériumai közül melynek nem tett eleget, amennyiben ugyanis a klasszikus jellineki háromkomponensű államfogalmat vesszük alapul, úgy látható, hogy a Tanácsköztársaság mind államterülettel, mind a lakossággal, mind az önálló és tényleges kormányzati főhatalommal mint az államiság konstitutív elemével rendelkezett.

A Kúria 1886/1920. számú határozata, továbbá az abban megfogalmazott jogelméleti és alkotmányjogi megállapítások alapulvételével meghozott ítéletek inkább axiomatikus jelleggel, mintsem bármely elméleti levezetés következményeként állapítják meg, hogy a Tanácsköztársaságot államnak (következésképp jogszabályait érvényes jognak) tekinteni nem lehet. Erre engednek következtetni példának okául az olyan megállapítások, miszerint: “amit Kun Béla a vezérlete alatt álló népbiztos társaival hónapokon át a polgárok élete és vagyona ellen végrehajtott, nem vonható a politikus tevékenységeinek a körébe: nem politikai

³³ Képviselőházi Napló 1910–1918, XLI., 457.

uralom volt az, hanem egy megszervezett banda jogot, erkölcsöt, törvényt tipró garázdálkodása.”³⁴ Az idézett szövegrészből is látható, hogy a bolsevik állam fennálltának (illetőleg jogrendszere érvényességének) az elismerését a kommunista bűnperekben eljáró magyar bíróságok valójában a proletárjog anyagi igazságtalanságaira alapozva tagadták meg, sajátos jogi fikcióval élve.

A Népköztársaság jogrendjével kapcsolatosan hasonló aggályok ugyan nem voltak támaszthatóak, sőt, a Tanácsköztársaság legfontosabb politikai vezetőinek államellenes bűntettek elkövetéséért történő büntetőjogi felelősségrevonását megkönnyítette volna, ha ezen eljárásokat a Népköztársasági államforma védelméről szóló 1919. évi XI. néptörvény, és nem pedig a Csemegi-kódex, valamint a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló 1913. évi XXXIV. törvénycikk alapján folytatják le, tekintettel arra, hogy a néptörvény a (meglehet köztársasági) alkotmányos rendnek sok tekintetben szélesebb körű védelmét biztosítja, így pl. az előkészületi jellegű cselekményeket is üldözni rendelte,³⁵ valamint a valóságnak is inkább megfelelt volna, ha a Népköztársaság megdöntéséért vonják felelősségre a puccsistákat, tekintettel arra, hogy a proletárdiktatúrát közvetlenül nem a Magyar Királyság alkotmányos rendszerének megdöntésével hozták létre, hiszen a Tanácsköztársaság kikiáltásakor azt a Népköztársaság már megdöntötte.

A Népköztársasági jog érvénytelensége kimondásának oka minden bizonnyal a nemzetgyűlési képviselőknek a forradalmi rendszerekkel kapcsolatos negatív tapasztalataival hozható összefüggésbe, így nem független a Tanácsköztársaság megítélésétől sem, valamint szerepet játszhatott benne a királysággal esetlegesen helyreállítható jogfolytonosság lehetőségének fenntartása. Az érvénytelenség jogkövetkezményeinek levonásával kapcsolatosan a Kormány a legtovább ment el, illetőleg a legkörülkentőbben járt el, amikor a Népköztársasági szerveknek a házassági, a törvényesítési és örökbefogadási ügyekben kiadott rendelkezéseinek *érvényességét rendeleti úton külön állapította meg, élve az 1920:I. tc. 9. §-ában* biztosított jogával.³⁶

³⁴ Budapesti Büntető Törvényszék Bkgy. 50328/1919. BFL VII.5.c.

³⁵ KUPINÉ DRÓCSA Izabella: *Rendtörvények a két világháború között: különös tekintettel az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. Törvény anyagi és eljárásjogi elemzésére a Budapesti Királyi Törvényszéken kialakult bírói gyakorlaton keresztül*. Doktori értekezés. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2021. 71–74.

³⁶ A magyar kormány 1920. évi 2.245. M. E. számú rendelete, az úgynevezett népköztársaság szervei által kibocsátott igazságügyi rendelkezések érvénytelenségével kapcsolatos kérdésekről. 2. § második bekezdés. A rendelet egyebekben túlmegegy a törvény által biztosított jogalkotási felhatalmazáson, amennyiben az csupán ideiglenes hatályban tartó rendelkezések meghozatalára jogosította a kormányt. Kérdéses továbbá, hogy a Tanácsköztársaság szervei-

Hangsúlyozzuk ugyanakkor, hogy habár a Népköztársaság (vagy a Tanácsköztársaság) állami rendjének elismerése szükségszerűen a jogfolytonosság megszakadásának az elismerését is jelentette volna, ennek az ellenkezője nem jelenthető ki, tehát önmagában az, hogy az 1920. évi Nemzetgyűlés a forradalmi rendszerek államiségét, jogrendjeinek érvényességét tagadta,³⁷ nem jelenti szükségszerűen, hogy a korábbi magyar királyság jogfolytonossága a Nemzetgyűlés összehívásával ne szűnt volna meg. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy önmagában az a tény, hogy a korábbi jogszabályi rendelkezéseket a Tanácsköztársaság bukását követően felálló magyar állam szervei érvényesnek ismerték el, és azokat alkalmazták, nem jelenti a jogfolytonosság helyreállítását, miként a jogtörténetből ismert esetek alapján kijelenthető, hogy a jogfolytonosság megszakadását követően létrejött új politikai hatalom adott esetben a korábbi jogszabályi rendelkezéseket változatlanul alkalmazza. Példa erre a Népköztársaság is, valamint a kiegyezést követően létrejött magyar állam is, ha elfogadjuk, hogy a jogfolytonosság – Viski Illés Józsefnek a felsőházi törvény nemzetgyűlési vitája során megfogalmazott álláspontjának megfelelően – annál a ténynél fogva megszakadt, hogy az országgyűlést nem a magyar közjog szabálya szerint regnáló király, vagyis V. Ferdinánd, hanem már Ferenc József hívta össze.³⁸

5. Összegzés

Forradalmi – vagy ha úgy tetszik, jogfolytonosságot megszakító módon létrejött – rendszerek bukását követő restauráció természetes igénye, hogy a korábbi rendszert jogi szempontból, fikciósan soha meg nem történtnek nyilvánítsa. Ezt indokolja a korábbi államot megdőntő politikai vezetők felelősségrevonása, az új rendszer szempontjából nemkívánatos intézkedések hatályuktól való megfosztása, de a politikai hatalom legitimációs igénye is, összekapcsolódva azzal a méltányolandó jogi meggyőződéssel, hogy az alkotmányos szabályok felrúgásával létrejött rendszer jogilag érvényes még tényleges hatalomgyakorlás esetén sem lehet. A jogfolytonossági hiány e betoldozása jogtechnikailag az alkotmányos főhatalmat egyedül gyakorló személy – abszolút uralkodó – egyoldalú jognyilat-

nek hasonló jogi aktusai ezek hatályban tartására vonatkozó törvényi rendelkezés hiányában miként minősülnek.

³⁷ 1920:I. tc. 9. §.

³⁸ SZABÓ (2018) i. m. 396.

kozatával kivitelezhető a legkönnyebben,³⁹ de megvalósulhat több intézmény – a törvényhozás és az államfő – összehangolt együttműködésével is.⁴⁰

A Magyarországi Tanácsköztársaság bukását követő helyzetet némiképpen bonyolította az az egyedi körülmény, hogy maguk a restaurációt megvalósító politikai erők sem kívánták a korábbi alkotmányos jogrend teljeskörű restaurációját,⁴¹ azaz egyszerre kívánták a rövid ideig fennállott köztársasági berendezkedésű rendszereket alkotmánytörténetünkől utólagosan kiiktatni, ugyanakkor a korábbi közjogi renden lényeges módosításokat eszközölni, ezek az egymásnak ellentmondó törvényhozói szándékok pedig természetesen előtérbe helyezték a jogfolytonosság megszakadásának a problematikáját.

Nem vitatva a jogfolytonosságnak a szerves jogfejlődés lehetőségét biztosító áldásos voltát valamint esetlegesen a kívánatos jobbiztonságot előmozdító jellegét, a jogelméletnek a jogfolytonosság megszakadásával is számolnia kell, hiszen állam és jogrend e voltát végsősoron tényszerűen fennálló és érvényesülő jellegének köszönheti; ellenkező esetben e sorok írásakor, 2022-ben is érvénytelennek kellene mindazon jogcselekményeket tekintenünk, amelyek a Népköztársaság kikiáltása (sőt, az 1867-es országgyűlés alkotmányellenes összehívása) óta mentek végbe.

A formálódó második magyar királyságot támogató közjogászok és politikusok a rendszer legitimálását különféle alkotmányjogi érvelésekkel kívánták alátámasztani, így hivatkoztak a népfelség elvének megfelelően a nemzetgyűlési választások demokratikusságára, hivatkoztak a hosszú ideje fennálló alkotmányos rendszerek időtartamának a legitimáló hatására, vagyis arra, hogy „az idő múlása a jogfolytonosság sebeit begyógyítja”,⁴² és hivatkoztak arra, ha alaptalanul is, hogy a jogfolytonosság helyreállítása fizikailag lehetetlen. Nem hivatkoztak azonban arra, hogy a jogfolytonosság a Nemzetgyűlés összehívásával, illetve az 1920:I. tc. elfogadásával ne szakadt volna meg⁴³ (e tekintetben

³⁹ Ld. VII. Ferdinánd Valenciai nyilatkozatát, vagy Ferenc József 1851. december 31-én kelt császári nyílt parancsát.

⁴⁰ HARRIS (2005) i. m. 87.

⁴¹ SZABÓ (2018) i. m. 384.

⁴² Uo. 398. A gondolat kortársi megfogalmazását ld. pl. EGYED István: *A mi alkotmányunk*. Budapest. Magyar Szemle Társaság. 1943. 48–52.

⁴³ Figyelemreméltó, hogy az anyagi jogfolytonosság híveként jellemzett Bethlen István gróf a jogfolytonosság fogalmát az alaki jogfolytonosság fogalmával egyezően az alábbi módon adta meg: „a jogfolytonosság az az állapot, amely állapotban csakis a törvényben gyökerező erők és hatalmi tényezők vannak hivatva, és képesek arra, hogy valóban törvényt alkossanak, az az állapot, melyben csakis alkotmányunkban körülírt tényezők hoznak törvényt, és nem ezen kívül álló tényezők.” Idézi: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest. Osiris. 2003. vö.: 9. l.j.

inkább abban tértek el az úgynevezett alaki jogfolytonosság híveitől, hogy a kérdést egyszerűen elhallgatták⁴⁴), és az „anyagi jogfolytonosságnak” a magyar államjogtudományban a későbbiekben kétségtelenül megjelent az (alaki) jogfolytonosságtól eltérő, voltaképp az alkotmányossággal rokonértelmű fogalma, ezt azonban a fogalmat kifejlesztő és használó jogászok is élesen megkülönböztették az (alaki) jogfolytonosságtól.⁴⁵

A legitimista és a szabad királyválasztó álláspont közötti közjogi vita tárgya ennek megfelelően elsődlegesen a felépülőfélben levő új rendszer legitimációja volt, és ennek a vitának volt egyik gondolati síkja a jogfolytonosságon alapuló legitimációval kapcsolatos érvelés. Az viszont komoly szakmai vita tárgyát nem képezte és képezhetette, hogy az első világháborút követő zűrzavaros időszakban három ízben is; nevezetesen 1918. november 1-jén, a Károlyi-kormánynak a Magyar Nemzeti Tanácsra történő felesküvésével, majd 1919. március 21-én, a statárium elrendelésével ismételten, 1920. február 16-án, a Nemzetgyűlési tanácskozásainak a megkezdésével pedig harmadszor is megszakadt a hazai jogrend (alaki) folytonossága a történeti Magyar Királysággal.

⁴⁴ Vagy egyszerűen bosszantó rabulista kötözködésként söpörték félre, mint Prohászka Ottokár püspök úr. „Az aggályos jogtisztelet minket nem nagyon zavar.” KN-1920-I. 63.

⁴⁵ TOMCSÁNYI (1940) i. m.; EGYED (1943) i. m. 46–48.

GONDOLATOK A MARRÁKESI SZERZŐDÉSSEL KAPCSOLATBAN

SÁNDOR Eszter Anita

A marrákési szerződés (*Marrakesh Treaty to Facilitate Access to Published Works for Persons Who Are Blind, Visually Impaired or Otherwise Print Disabled*)¹ a világméretű „könyv éhségen” kíván segíteni,² korábban, nemzetközi szerződésében nem tapasztalt módon. A nevezett szerződés különlegessége és jelentősége egyrészt abban áll, hogy ez az első alkalom, amikor Szellemi Tulajdon Világszervezete (World Intellectual Property Office, továbbiakban: WIPO vagy Szellemi Tulajdon Világszervezete) szerződésének és nemzetközi szellemi tulajdoni rendszernek célkitűzése maga az emberi jog érvényesülése. Másrészt ez az első nemzetközi szerződés, amely az emberi jogokra tekintettel vezet be a kivételek és korlátozások alkalmazását a szerzői jogba,³ amely ráadásul a korlátozásokat és kivételeket első alkalommal nem csak engedélyezi egy nemzetközi szerződés, hanem kifejezetten elő is írja azok alkalmazását.⁴ A nevezett szerződés célja, hogy a különböző nyomtatott művekhez való hozzáférést növelje a nyomtatott szöveget fogyatékoságuk miatt olvasni képtelen személyek számára.⁵

¹ *Marrakesh Treaty to Facilitate Access to Published Works for Persons Who Are Blind, Visually Impaired, or Otherwise Print Disabled*. Geneva, WIPO, 2013. <https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=382&plang=EN> [A továbbiakban: WIPO (2013).]

² *The Marrakesh Treaty – Helping to end the global book famine*. WIPO, 2016. 2. (https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_marrakesh_overview.pdf) [A továbbiakban: WIPO (2016).]

³ Laurence R. HELFER – Molly K. LAND – Ruth L. OKEDIJI – Jerome R. REICHMANN: *The World Blind Union Guide to the Marrakesh Treaty Facilitating Access to Books for Print-disabled Individuals*, New York, Oxford University Press, 2017. 91.

⁴ Laurence R. HELFER – Molly K. LAND – Ruth L. OKEDIJI: Copyright Exceptions Across Borders: Implementing the Marrakesh Treaty. *European Intellectual Property Review*, vol. 42., issue 6. (2020) 333.; Susy FRANKEL – J. Daniel GERVAIS: *International intellectual property: a handbook of contemporary research*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing Ltd., 2015. 88.

⁵ WIPO (2016) i. m. 3.

A szerződés fontosságát több jellegzetessége is eredményezi. Ezek közül az egyik, imént röviden bemutatott tulajdonsága, hogy a szellemi tulajdonra emberjogi megközelítést alkalmaz, ellentétben számos más nemzetközi szerződéssel, amik nem vagy nem kifejezetten tesznek így. A másik, szintén már említett sajátossága, hogy bizonyos korlátozások és kivételek bevezetését követeli meg a részes országoktól. A harmadik jellegzetessége, hogy foglalkozik a jogkimerüléssel és a művek határokon átnyúló cseréjét kifejezetten lehetővé teszi.⁶ Elmondható, hogy ezen nevezett határokon átnyúló cserék lehetővé tételében is úttörő a nemzetközi szerződések között a marrákési szerződés.⁷ Jelen írásom célja, hogy bemutassam a marrákési szerződés néhány rendelkezését és szójak a ratifikálásának következtében elfogadott új Európai Unió és magyar jogszabályokról és a jogszabályi változásokról is.

1. A marrákési szerződés megszületése, hatálybalépése

Amíg az 1960-as években a fogyatékosokra, mint az egyének tragédiájára tekintettek, amelyeket a szakemberek gyógyítanak, addig a 2000-es évek közepén változások következtek be a probléma általános meglátását és megközelítését illetően,⁸ amely elengedhetetlen volt ahhoz, hogy maga a marrákési szerződés is megszülethessen.⁹ A Szerződés elfogadásához hosszú út vezetett, amely egyesek szerint 1996-ban a WIPO Szerzői Jogi Szerződésével (továbbiakban: WCT)¹⁰ és az Előadásokról és Hangfelvételekről szóló Szerződésével (továbbiakban: WPPT)¹¹ kezdődött,¹² mások szerint a WIPO által az 1980-as és a 2000-es években készített tanulmányáig nyúlik vissza. Az előbbi szerződésekben a minimálisan meghatározott számban meglévő jogok mellett csak a három

⁶ Daniel C. K. CHOW – Edward LEE: *International Intellectual Property: Problems, Cases and Materials*, Minnesota, West Academic Publishing, 2018. 232. Ld. még Irini STAMATOUDI – Paul TORREMAN (ed.): *EU Copyright Law – A commentary*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2021. 614.

⁷ HELFER–LAND–OKEDIJI i. m. 333.

⁸ Abbe BROWN – Charlotte WAELDE: Human rights, persons with disabilities and copyright. In: Christophe GEIGER (ed.): *Research handbook on human rights and intellectual property*. Cheltenham, Northampton, Edward Elgar Publishing Ltd, 2014. 578.

⁹ Változásokat előidéző folyamatokról ld. BROWN–WAELDE i. m. 578–584.

¹⁰ <https://www.wipo.int/treaties/en/ip/wct/>

¹¹ <https://www.wipo.int/treaties/en/ip/wppt/>

¹² Ld. még Jörg REINBOHE – Silke VON LEWINSKI: *The WIPO treaties on copyright: a commentary on the WCT, the WPPT, and the BTAP*, Oxford, Oxford University Press, 2015. 615.

lépcsős teszt alkalmazásával lehetséges a szerződésben meghatározott jogokat korlátozni, ahogy azt korábban a Berni Unió Egyezmény¹³ és a TRIPS¹⁴ is tette. 2004-ben több WIPO tagállam kezdeményezésére – tekintettel a WIPO Titkárságának információival összefüggő tevékenységeire a WCT és a WPPT implementációjához kapcsolódó, különböző korlátozásokkal és kivételekkel összefüggésben – a korlátozásokról és kivételekről külön vitákba kezdtek. Ez időtájtban, a fejlődő országok számos olyan kormányközi szervezetben mutatták meg erejüket és proaktívabban utasították vissza azokat a javaslatokat, amelyek meglátásuk szerint elsősorban az iparosodott országokat részesítik előnyben. Emellett olyan korlátozásokat és kivételeket javasoltak, amely számukra megfelelőek voltak. A WIPO Bizottságban (*Standing Committee on Copyright and Related Rights [SCCR]*)¹⁵ a témában folytatott megbeszélések egyre inkább politikai jellegűvé váltak,¹⁶ és számos esetben a diplomatákat kormányzati, szerzői jogi szakértők váltották fel. Internet szolgáltatók, felhasználók és számos akadémikus széles körű szabad felhasználást követeltek, drágább és kötelező korlátozások és kivételek keretében. Bizonyos civil szervezetek több fejlődő országgal működtek együtt annak érdekében, hogy az előbb nevezett irányba történjen elmozdulás. 2009-ben egy olyan szerződési szövegről kezdődött meg a vita, amelynek tervezetét a World Blind Union javasolta, és amelyet Brazília, Ecuador és Paraguay nyújtott be. A WIPO Titkársága, a marrákesi szerződés szövegének tárgyalását megelőzően több tanulmányt készítettett a szerzői jogot érintő kivételekről. Végül nagy erőfeszítések árán és politikai nyomásnak köszönhetően megszületett a kompromisszumos szöveg, amelyet a WIPO tagállamok 2013. június 27-én fogadtak el.¹⁷ Elfogadásakor sokan „váráslatként” üdvözölték.¹⁸ Így az előzőkből is jól látszik, bár a látáskárosultak

¹³ <https://wipolex.wipo.int/en/text/283693>

¹⁴ https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf

¹⁵ <https://www.wipo.int/policy/en/sccr/>

¹⁶ JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 615–616.

¹⁷ Silke VON LEWINSKI: The Marrakesh Treaty. In: Irini A. STAMATOU DI (ed.): *New Developments in EU and International Copyright Law*. Wolters Kluwer, 2016. 123–126.; Florian KOEMPEL: WIPO Treaty to Facilitate Access to Published Works for Persons who are Blind, Visually Impaired or Otherwise Print Impaired (the „Marrakesh Treaty”) (2013). In: J. A. L. STERLING (ed.): *Sterling on World Copyright Law*. London, Sweet & Maxwell – Thomson Reuters, 2015. 981–982.; BROWN–WAELEDE i. m. 585–586.; Lida AYOUBI: Human rights principles in the WIPO Marrakesh Treaty: driving change in copyright law from within. *Queen Mary Journal of Intellectual Property*, vol. 9., no. 3. (2019) 283. [a továbbiakban: AYOUBI (2019a)]. A tervezet benyújtásától a marrákesi szerződés elfogadásáig lezajlott eseményekről ld. még JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 616–620.; STAMATOU DI–TORREMANI i. m. 612–613.

¹⁸ HELFER–LAND–OKEDIJI i. m. 332.

könyv éhsége csökkentésének vitathatatlanul fontosnak kellene lennie, a szóban forgó érdekek miatt még is négy évbe telt megállapodásra jutni a nevezett szerződés szövegéről.¹⁹ Azonban ehelyütt érdemes megjegyezni azt is, hogy léteznek olyan vélemények is, amelyek szerint nem volt szükséges létrehozni a marrákési szerződést, ugyanis az csak megismétli a nemzetközi szerzői jog már létező rugalmasságát és nem sikerként tekintenek arra.²⁰

A marrákési szerződés, amely a nemzetközi szerzői jogi keretrendszer egy újabb kiegészítése,²¹ 2016. szeptember 30-án lépett életbe, akkor, amikor a huszadik állam is ratifikálta azt.²² Az ENSZ Fogyatékosággal Élő Személyek Jogainak Bizottsága sürgeti az országokat, annak érdekében, hogy ültessék át a saját jogukba, tegyék annak részévé a marrákési szerződést.²³ Annak ellenére, hogy a Szerződés első évében csak két ország, India és El Salvador ratifikálta azt és még az Európai Unió sem tudott csatlakozni,²⁴ jelen cikk írásakor összesen nyolcvankilenc WIPO tagállam ratifikálta a szerződést vagy csatlakozott hozzá.²⁵ A részes államok száma mind a fejlett, mind pedig a fejlődő országokban folyamatosan növekszik, ami egyben azt is jelenti, hogy egyre több személy részesülhet a Szerződés előnyeiből,²⁶ mára már mind a hat kontinensen. Mind

¹⁹ Catherine SEVILLE: The Principles of International Intellectual Property Protection: From Paris to Marrakesh, *The WIPO Journal: Analysis of Intellectual Property Issues*, Volume 5., Issue 1. (2013) 103.

²⁰ AYOUBI (2019a) i. m. 285.; Lida AYOUBI: The Marrakesh Treaty: Fixing International Copyright Law for the Benefit of the Visually Impaired Persons., *New Zealand Journal of Public & International Law*, Vol. 13., Issue 2., (2015) 257.

²¹ Alison FIRTH – Beverly PEREIR: Exceptions for libraries and archives. In: Irini A. STAMATOUDI (ed.): *New developments in EU and international copyright law*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International, 2016. 12.

²² Main Provisions and Benefits of the Marrakesh Treaty (2013), 7. (https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_marrakesh_flyer.pdf); Kholis ROISAH – Wendy Budiati RAKHMI: The Marrakesh Treaty and Facilitating Access to Literary Works in the Field of Knowledge for Blind People. *Hasanuddin Law Review*, volume 4., issue 3. (2018) 316.; Lida AYOUBI: Deciphering the Right to Read under International Human Rights Law: A Normative Framework for Equal Access. *Wisconsin International Law Journal*, Vol. 36., no. 3. (2019) 427. [a továbbiakban: AYOUBI (2019b)].

²³ HEFLER i. m. XVI.

²⁴ Kaya KÖKLÜ: The Marrakesh Treaty – Time to End the Book Famine for Visually Impaired Persons Worldwide, *International Review of Intellectual Property and Competition Law*, vol. 45., 7. no. (2014 November), 738.; ld. lentebb az Európai Unió csatlakozását a marrákeshi szerződéshez.

²⁵ Az országok listája a következő linken keresztül érhető el: https://www.wipo.int/treaties/en/ShowResults.jsp?lang=en&treaty_id=843

²⁶ HELFER–LAND–OKEDIJI i. m. 332.

könyvtári szervezetek, mind a fogyatékkal élők jogait képviselő csoportok a ratifikálásra biztatják az országokat.²⁷

2. A marrákesi szerződés háttere

A látássérültek olyan személyek, akik nem tudnak érzékelni vizuális tartalmakat.²⁸ A látássérülés és a vakság világszerte jelentős egészségügyi terhet jelent.²⁹ Bizonyos becslések szerint a világon nagyjából háromszáz millió vak és látássérült él világszerte.³⁰ Az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization, röviden és továbbiakban: WHO)³¹ 1995-ben, 2002-ben, 2004-ben és 2010-ben is készített a látáskárosultak számának világszintű becslésére vonatkozó tudományos kutatást. A becslésekkel mind a látáskárosodások megelőzését, mind pedig az egészségi állapot világszintű javulását is célozzák, így elmondható, hogy a probléma nem jogi kezelése érdekében végeztek a tudományos kutatásokat.³² A Szellemi Tulajdon Világszervezete azonban már nem természettudományi vagy orvosi szempontok alapján vizsgálta a kérdést. A WIPO becslései szerint a kiadott művek 1-7%-át, mások szerint körülbelül 5%-át adják ki vakoknak, gyengénlátóknak, és más látáskárosultaknak olvasható formátumban,³³ többségét angolul,³⁴ és az ilyen típusú könyvek összesen csak 1%-a volt elérhető a fejlődő országokban. A könyvéhség egyesek szerint első

²⁷ HELFER–LAND–OKEDIJI i. m. 334–335.

²⁸ Caroline B. NCUBE – Blake E. REID – Desmond O. ORIAKHOGBA: Beyond the Marrakesh VIP Treaty: Typology of copyright access-enabling provisions for persons with disabilities, *Journal of World Intellectual Property*, Vol. 23 Issue 3–4. (2020) 152.

²⁹ H. AGHAMOLLAEI – S. PARVIN – A. SHAHRIARY: Review of proteomics approach to eye diseases affecting the anterior segment, *Journal of Proteomics*, 2020. <https://doi.org/10.1016/j.jprot.2020.103881>

³⁰ KÖKLÜ i. m. 737.

³¹ <https://www.who.int/>

³² Donatella PASCOLINI – Silvio Paolo MARIOTTI: Global estimates of visual impairment: 2010. *British Journal of Ophthalmology*, Vol. 96., Iss. 5. (2011) 614., 618.

³³ WIPO (2016) i. m. 2.; VON LEWINSKI i. m. 127. A Word Blind Union megítélése szerint a kiadott művek több, mint 90%-a vakok és látáskárosultak számára olvashatatlan formátumban kerül kiadásra. Natalie ABBOTT: Marrakesh Treaty in Action. *Library Journal*, Vol. 144., Issue 4. (2019) 32.

³⁴ V. K. AHUJA: Marrakesh Treaty to Facilitate Access to Published Works for Visually Disabled: Putting an End to Global Book Famine. In: Manos Kumra SINSHA – Vandana MAHALWAR (ed.): *Copyright Law in the Digital World – Challenges and Opportunities*, Szingapúr, Springer Nature, 2017. 98.

sorban a déli féltekén a legjellemzőbb,³⁵ míg mások azt hangsúlyozzák, hogy a legkevésbé fejlett országokban a legsúlyosabb.³⁶ Azok, akik a nevezett jelenség okán nem tudnak könyvekhez jutni, mind a tanulmányok folytatása, mind pedig a munkavállalás esetében hátráltatva vannak.³⁷ Az olyan formátumok, amelyek látássérültek számára olvashatóak,³⁸ úgymint a Braille, a DAISY formátum³⁹ és a hangoskönyv, igen költségesek.⁴⁰ Egy angol nyelvű, Braille írásos katolikus Biblia akár 700 amerikai dollárnál is többbe kerülhet, míg egy olyan klasszikusnak, mint Shakespeare Hamletjének ára a nevezett formátumban négyszerese a nyomtatotténak.⁴¹ Körülbelül kétszázkilencven millió látássérült él a földön.⁴² Ebből hat millió gyerek, akik közül több mint négy millió nem részesül oktatásban.⁴³ A látássérültek többsége fejlődő vagy kevésbé fejlett országokban él,⁴⁴ és sok esetben a fejlett országokban létrehozott műveket kívánnak elérni.⁴⁵ Bár a piaci megoldások fenntartása nehézkesnek bizonyultak,⁴⁶ ez a probléma önmagában még nem ad választ arra a kérdésre, hogy miért nemzetközi szerződés

³⁵ HELFER–LAND–OKEDIJI i. m. 333.

³⁶ Aaron SCHEINWALD: Who Could Possibly Be against a Treaty for the Blind, *Fordham Intellectual Property, Media & Entertainment Law Journal*, 22, no. 2. (Winter 2012) 448.

³⁷ STAMATOUDI–TORREMANS i. m. 611.

³⁸ A formátumokról ld. még: LEWIS: Hope – Introductory Note to Marrakesh Treaty to Facilitate Access to Published Works for Persons Who Are Blind, Visually Impaired, or Otherwise Print Disabled. *International Legal Materials*, Vol. 52., no. 6. (2013) 1309.

³⁹ A DAISY a Digital Accessible Information System rövidítése, amely lehetővé teszi az írott szöveg és a hang kombinációját, úgy, hogy abban navigálni is lehetséges legyen. A formátumra vonatkozó szabványokat a DAISY Consortium hozta létre. [Kendell CLARK: DAISY: A Linux-compatible text format for the visually impaired, 2016. június 24., (<https://tinyurl.com/2m3aja4k>); <http://www.daisy.org/about-us>] A hagyományos hangoskönyvekkel ellentétben egy DAISY CD-n akár negyven órányi hanganyag is található, valamint számos hasznos funkcióval rendelkezik, amelyek például lehetővé teszik a keresést a szövegben vagy az elérni kívánt fejezethez jutást szolgálják, amelyek azok számára hasznosak, akik részleges látással bírnak. A szövegeket mesterséges hang olvassa fel, amelynek tempója változtatható. (JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 620–621.)

⁴⁰ VON LEWINSKI i. m. 127.

⁴¹ Karolina SZTOBRYN: A more pluralistic approach to copyright protection after the Marrakesh Treaty. In: Susy FRANKEL (ed.): *Is Intellectual Property Pluralism Functional*. Cheltenham, Edward Elgar, 2019. 350.

⁴² WIPO (2016) i. m. 2.; A World Health Organization (WHO) becslései szerint 1,3 milliárd látáskárosult él a Földön, ebből a vakok száma 36 millió (<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/blindness-and-visual-impairment>)

⁴³ AHUJA i. m. 98.

⁴⁴ WIPO (2016) i. m. 2.

⁴⁵ KAMINSKI–YANISKY–RAVID i. m. 268.

⁴⁶ Catherine SEVILLE: *EU intellectual property law and policy*. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar, 2016. 22.

jött létre a kialakult helyzet megoldására. Van, aki úgy gondolja, hogy azért volt szükséges ebben a témában egy nemzetközi szerződést létrehozni, mert a kezelendő probléma globális jellegű (az országok kétharmada nem alkalmazott a szerződés hatályba lépése előtt olyan korlátozásokat és kivételeket, amelyeket a nevezett szerződés előír), a szerzői jog területiális és a legtöbb ország már igényelte a művek későbbiekben bemutatott módon történő hozzáférhetővé tételét nemzetközi emberi jogi szerződésekre vagy saját nemzeti jogukra tekintettel.⁴⁷

A WHO International Classification of Diseases (Betegségek Nemzetközi Osztályozása) 11. felülvizsgálata⁴⁸ a 09 osztályába sorolva úgy határozza meg a látórendszeri betegségeket, mint amely a látórendszer bármely betegségére vonatkozik, ideértve a szemet és annak függelékeit, a látópályákat és az agyterületeket, amelyek elindítják és szabályozzák a vizuális észlelést és a vizuálisan irányított viselkedést.⁴⁹ Mind a vakság, mind pedig a látáskárosodás több okból kifolyólag állhat elő,⁵⁰ amelyből jó néhány gyógyítható is.⁵¹

Az e körben jellemzően használt definíciók a látászavar szintjét a látás élesség és a látótér alapján osztályozzák. Sem a nemzeti, sem a nemzetközi definíciók nem szoktak egyéb látás funkciókat figyelembe venni.⁵² Maga a látás egy tanult folyamat eredménye, nem pedig egy velünk született képesség, erre tekintettel látássérültek esetében, gyógypedagógia módszerekkel, javítható is. A látássérülés alatt egy széles skálát kell értenünk, amely kategóriájába beletartozik a teljes vakság és a kisméretű látáscsökkenés is. Bár a látássérültek körébe tartozó „gyengénlátás” fogalma pedagógia szempontú, mégis orvosi kritériumok alapján történik meg a határainak kijelölése. Ennek oka, hogy a retina felbontóképessége az éles látás helyén a látásteljesítmény összehasonlítás vizsgálattal állapítható meg. A látásélesség mértéke a látószög, ahol két, a retinára érkező, egymáshoz közeli fénysugár képe nem olvadhat egybe. A retina felbontó képességének mérőszáma a „vízús”, vagyis a látásélesség. A

⁴⁷ HELFER–LAND–OKEDIJI–REICHMANN i. m. XXII.

⁴⁸ <https://icd.who.int/browse11/l-m/en>

⁴⁹ <https://tinyurl.com/4he7kab8>

⁵⁰ Az okokat és 2020-ig, harminc éven keresztül felmért változásokról ld. J. D. ADELSON – R. R. A. BOURNE – P. S. BRIANT – S. R. FLAXMAN – H. R. B. TAYLOR – J. B. JONAS – E. G. ABU-GHARBIH: Causes of blindness and vision impairment in 2020 and trends over 30 years, and prevalence of avoidable blindness in relation to VISION 2020: the Right to Sight: an analysis for the Global Burden of Disease Study. *The Lancet Global Health*, 2020. december 1, doi:10.1016/s2214-109x(20)30489-7

⁵¹ ADELSON – BOURNE – BRIANT – FLAXMAN – TAYLOR – JONAS – ABU-GHARBIH i. m. 1.

⁵² Barry S. KRAN – Linda LAWRENCE – Gena HEIDARY: Cerebral/Cortical Visual Impairment: A Need to Reassess Current Definitions of Visual Impairment and Blindness. *Seminars in Pediatric Neurology*, 2019., doi:10.1016/j.spen.2019.05.005, 25.

távoli vízus mérése „a vizsgált személytől 5 méterre elhelyezett, jól megvilágított táblázaton lévő jelek felismerésével [...] történik.”⁵³ Az egyre kisebbedő jeleket úgy szerkesztik meg, hogy a felismeréshez szükséges látószög fokozatosan csökkenjen. Aki tökéletesen lát, az a legkisebb jelet is képes elolvasni, így ennek a képességnek a számmértéke 1 (egész). Aki csak a legkisebbnél nagyobb jeleket képes elolvasni, annál csökkenő vízusértéket állapítanak meg. A távoli vízus vizsgálatát a közeli látás vizsgálata egészíti ki. Ennek egyik fő célja az olvasáshoz és munkavégzéshez szükséges szemüveg kiválasztása. Ez utóbbi vizsgálat elvei, eszközei megegyeznek az előzőével, azzal az egy eltéréssel, hogy ebben az esetben lényegesen kisebb jeleket alkalmaznak. (Magyarországon a Csapody-féle olvasás próba terjedt el.) A közeli és a távoli vízus eltérhet egymástól. Gyengénlátás esetén a jobban látó szem szemüveggel javított látásteljesítményét szükséges lapul venni, ennek vízusa hazánkban 0,3-0,1 közötti,⁵⁴ míg a gyengénlátók látásvesztése az ép látásnak 70%-a vagy annál több,⁵⁵ de a vizuális információhordozókat még a művelődés eszközeként képesek igénybe venni. A látótér kiesése is fontos szempont, ugyanis az nagyobb vízus esetén is eredményezhet gyengénlátást. Azoknak, akik esetében a látásképeség az ép látás 30-35% közötti, azoknak az igényei nagyban eltérnek a többi gyengénlátótól, az oktatás során a segítséget sokféle módon igénylik. Ha egy személy az egyik szemével tökéletesen lát vagy látása szemüveggel jelentősen javítható, nem minősíthető gyengénlátóként. A gyengénlátók elsősorban az oktatásban és a képzésben szorulnak segítségre.⁵⁶ Arra, hogy melyik gyermek szorul gyengénlátóknak vagy aliglátóknak nyújtott oktatásra, azt nem pusztán csak a vízus, hanem az is befolyásolja, hogy az adott gyermek „képes-e a látó típusú olvasást és írást a művelődés eszközeként hasznosítani”.⁵⁷ Így az alsó

⁵³ PARASZKAY Sára: *Közről nézve – a gyengén látó gyermek*. Budapest, Gyengénlátók általános iskolája, Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézménye és Diákotthona, 2007. 16.

⁵⁴ Az International Classification of Diseases 11. felülvizsgálata ezt a kategóriát nevezi „Moderate vision impairment”, amely a 2. kategória a hat (lásd az alábbi lábjegyzetet) közül (<https://tinyurl.com/5y7e4zpb>)

⁵⁵ Az International Classification of Diseases 11. felülvizsgálata hat kategóriára osztja a látássérülteket, amelyen belül 3 kategóriába tartoznak a gyengénlátók és a nem vak látássérültek (1., 2., 3.). A 0. kategória a teljesen ép látóké (<https://tinyurl.com/5y7e4zpb>, ld. még: <https://tinyurl.com/rputujwd>)

⁵⁶ A gyengénlátók és aliglátók oktatásáról ld. HEGYINÉ HONYEK Katalin – MÁNDI Tiborné – PARASZKAY Sára: *Sérülés specifikus eszköztár gyengénlátó és aliglátó gyermekek és tanulók együttneveléséhez*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság, 2008.; és JANKÓ-BREZOVAY Pálné: *A vakok és gyengénlátók ellátása a közoktatásban és az integrált oktatás feltételrendszere. Tanulmány a „Magyarország Holnap” Nemzeti Reform Kerekasztal számára*. Budapest, 2007.

⁵⁷ JANKÓ-BREZOVAY i. m. 4.

és a felső hatérétekek mindig egyedi megítélést követelnek meg, a látássérülés megállapítása a szemész orvos által elvégzett vizsgálat mellett, pszichológiai és gyógypedagógia vizsgálatokat is igényel. A jobb látóképességű gyermekeket hagyományosan spontán integrálják, tekintettel arra, hogy a speciális oktatási intézmények a beiskolázási igények kis százalékát tudták, tudják ellátni.⁵⁸

Az aliglátás a gyengénlátás zónája alatti látóképesség. Az aliglátó személyeknek a tapintatos ismeretszerzésre is szükségük van,⁵⁹ mivel a látássérült személy ebben az állapotban csak minimális látással rendelkezik. Látóképességük 2-10% közötti és látóterük beszűkült lehet. Nevelésük és oktatásuk során vakokra alkalmazott módszereket és eszközöket használják, azonban van közöttük olyan, aki gyengénlátónak kifejlesztett módszerekkel, eszközökkel fejleszhető. A két csoport között nincs éles vonal.⁶⁰

A WHO meghatározása szerint a vakság egy olyan állapot, ahol a látásélesség, távollátás esetén, rosszabb, mint 3/60.⁶¹ Vakságról akkor kell beszélni, ha teljesen hiányzik a látóképesség, esetükben az íráshoz és az olvasáshoz Braille-jelrendszer használata szükséges, nevelésük, oktatásuk a gyengénlátóéktól is eltér.⁶²

3. A szerzői jog és az emberi jogok kapcsolata a marrákesi szerződést megelőzően

A nemzetközi emberi jogi joganyag „magját” az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya képe-

⁵⁸ PARASZKAY i. m. 16–22.; HEGYINÉ HONYEK–MÁNDI–PARASZKAY i. m. 4.; JANKÓ-BREZOVAY i. m. 4–5. (<https://tinyurl.hu/g5dw>); A gyengén látás és a vakság meghatározásáról ld. még: <http://www.vgyke.com/ugyfelszolgalataink/gyakori-kerdesek/>;

⁵⁹ PARASZKAY i. m. 19.

⁶⁰ JANKÓ-BREZOVAY i. m. 5–6.; Az International Classification of Diseases 11. felülvizsgálata a 2. „Moderate vision impairment” kategóriát követő, még nem vakokra vonatkozó 3. kategóriát „Severe vision impairment” megnevezéssel illeti, aminek esetében a vízus 0,1 és 0,05 közötti (<https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/1103667651>)

⁶¹ <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/blindness-and-visual-impairment>; Ez a WHO 2018-as, a Betegségek Nemzetközi Osztályozásán alapul [International Classification of Diseases (ICD 11)]; Az International Classification of Diseases 11. felülvizsgálata hat kategóriára osztja a látássérülteket, amelyen belül 3 kategóriába tartoznak a vakok (4, 5, 6). A 4. kategória a WHO definíciójával azonos maximummal rendelkezik. (<https://tinyurl.com/5y7e4zpb>)

⁶² JANKÓ-BREZOVAY i. m. 5.

zi,⁶³ amely biztosítja mindenki számára a jogot a kultúrában való teljes körű részvételhez és a tudományos előnyök élvezetéhez is.⁶⁴ Az előbbi egyértelműnek tűnő rendelkezéssel ellentétben a szellemi tulajdon jogok, így a szerzői jog és az emberi jogok kapcsolata szövevényes és komplex, amelyet több iskola több módon közelít meg. Van, amelyik úgy véli, hogy a szellemi tulajdonjogok az emberi jogok egyik fajtája. Mások azt gondolják, hogy csak bizonyos szellemi tulajdon jogok tartoznak ebbe a körbe, míg megint mások nemcsak, hogy nem tartják azokat emberi jogoknak, de egyenesen ez utóbbiak érvényesülését megnehezítő akadályként tekintenek rá. Elmondható, hogy nincs megegyezés a kérdés kapcsán.⁶⁵ A szerzői jog rendszerét érintő, szélesebb körű korlátozások és kivételek bevezetését kívánó, emberi jogokra alapozó kritikák olyan jogokat említnek, mint például a kulturális sokszínűség, az információhoz, oktatáshoz és fejlődéshez való jog.⁶⁶

Számtalan emberi jogokra vonatkozó nemzetközi szerződés nem foglalkozik a szerzői jogokkal.⁶⁷ A nemzetközi joganyagban a szerzői jogot először az ENSZ Közgyűlés által 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának (EJENY) 27. cikkének (2) bekezdése ismerte el, amely a kulturális jogok gyakorlásának garanciájaként tekint a szerzői jogi oltalom biztosítására való kötelezettségre. Az EJENY a dologi tulajdonjogra vonatkozó tulajdon jogtól, külön kezeli a szerzői jogot, így az erre vonatkozó korlátozások a nevezett nyilatkozatban, azt célozzák meg, hogy harmadik személyek megfelelő módon férhessenek a kultúrához. 1996-ban elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya⁶⁸ a szerzői jogok tekintetében megismétli az EJENY-át.⁶⁹ Az

⁶³ HEFLER i. m. 3.

⁶⁴ César J. RAMIREZ-MONTES: *The Marrakesh Treaty*. Luxembourg, Publications Office, 2016. 7.

⁶⁵ Jingyi LI – Niloufer SELVADURAI: Reconciling the enforcement of copyright with the upholding of human rights: a consideration of the Marrakesh Treaty to facilitate access to published works for the blind, visually impaired and print disabled. *European Intellectual Property Review*, Vol. 36., Issue 10. (2014) 654–655. Karolina Sztobryn a szerzők szerzői jogait a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 15. cikk (1) bekezdésének c) pontjára és 17. cikkére, míg a felhasználók jogait az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 17. cikkére, 26. cikkének (1) bekezdésére és 27. cikkének (1) és (2) bekezdésére tekintettel tartja emberi jogoknak. (Ld. SZTOBRYN i. m. 343–344.) A globális iparjogvédelmi jogok akadályként történő megközelítéséről és a többi iskoláról ld. még: Molly K. LAND: *The Marrakesh Treaty as Bottom Up Lawmaking: Supporting Local Human Rights Action on IP Policies*, *UC Irvine Law Review*, Vol. 8., no. 3. (2018) 513., 516., 535–536.

⁶⁶ FIRTH–PEREIR i. m. 54.

⁶⁷ FRANKEL–GERVAIS i. m. 109.

⁶⁸ Magyarországon az 1976. évi 9. törvényerejű rendelet hirdette ki.

⁶⁹ GYENGE Anikó: *Szerzői jogi korlátozások és a szerzői jog emberi jogi háttere*. Budapest, HVG-ORAC, 2010. 23–25. A szerzői jogról és az EJENY-nyel, a Gazdasági, Szociális és

Egyezségokmány kapcsán vita bontakozott ki arra vonatkozóan, hogy az előbb leírtak milyen mértékben teremtik meg a szellemi tulajdon emberi jogi alapjait.⁷⁰ Vannak olyanok, akik úgy vélik, hogy az EJENY 27. cikkének értelmezése a szellemi tulajdonok vonatkozásában nem értelmezhető egyértelműen,⁷¹ mások viszont a nevezett cikk által létrehozott „egyensúlyt” látják visszaköszönni többiek között a Berni Egyezményben.⁷² A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának⁷³ 19. cikke⁷⁴ biztosítja a véleménynyilvánítás szabadságát, amely magában foglalja a keresésének, megismerésének és terjesztésének a szabadságát is.⁷⁵ Az UNESCO kulturális sokszínűségről szóló egyezménye⁷⁶ a szerzői jogot szintén kulturális jogként értékeli és visszautal az EJENY-ra.⁷⁷ A TRIPS Egyezmény 7. cikke csak azt mondja ki, hogy a szellemi tulajdon védelmének egyaránt hozzá kell járulnia a szociális és a gazdasági jóléthez.⁷⁸

Az előbbiektől eltérő az Európai Unió Alapjogi Chartájának (2012/C 326/02) megközelítése, mely a tulajdonhoz való jogról szóló cikkben mondja ki, hogy a „szellemi tulajdon védelmet élvez”.⁷⁹ Az Emberi Jogok Európai Egyezménye tartalmaz a tulajdonvédelmére vonatkozó rendelkezéseket.⁸⁰ A Brown–Waelde szerzőpáros meglátása szerint megállapításra került, hogy ez a tulajdonjog magában foglalja a szellemi tulajdont is, amelyre tekintettel párhuzamot látnak a Charta és az Egyezmény megközelítése között.⁸¹

Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányával valamint emberi joggal való viszonyáról ld. még: Neil YAP: Fitting Marrakesh into a Consequentialist Copyright Framework, *New York University Journal of Intellectual Property & Entertainment Law*, Vol. 6., no. 2. (2017) 366–367.

⁷⁰ BROWN–WAEDELDE i. m. 592.

⁷¹ FRANKEL–GERVAIS i. m. 110.

⁷² AYOUBI (2019b) i. m. 427–428.

⁷³ A magyar jogba az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet ültette át.

⁷⁴ A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 19. cikk 2. pont Mindenkinnek joga van a szabad véleménynyilvánításra; ez a jog magában foglalja mindenfajta adat és gondolat határokon való tekintet nélküli – szóban, írásban, nyomtatásban, művészi formában vagy bármilyen más tetszése szerinti módon történő – keresésének, megismerésének és terjesztésének a szabadságát is.

⁷⁵ KAMINSKI–YANISKY–RAVID i. m. 259.

⁷⁶ Magyarországon a 2008. évi VI. törvény hirdette ki.

⁷⁷ GYENGE i. m. 29–30.

⁷⁸ Ld. még LI–SELVADURAI i. m. 657.

⁷⁹ Európai Unió Alapjogi Chartája 17. cikk (2) bekezdés. Erről ld. HEFLER i. m. 6.

⁸⁰ Emberi Jogok Európai Egyezménye 1. cikk.

⁸¹ BROWN–WAEDELDE i. m. 593.

A fentebb leírtakból látszik; a szerzői jog és az emberi jogok kapcsolatának megítélésére nem alakult ki egységes álláspont a jogirodalomban.

Ehelyütt érdemes megemlíteni azt a tényt is, hogy számos, fontos nemzetközi szerzői jogi szerződés, úgymint a Berni Egyezmény és a TRIPS, nem tartalmaznak a fogyatékosokra vonatkozó rendelkezéseket.⁸² A nevezett szerződésekkel szemben pedig akár az is kritikaként merülhet fel, hogy a szerzők érdekeit sokkal hangsúlyosabban tartalmazzák a rendelkezések, mint a felhasználókéit.⁸³

4. A marrákési szerződés

4.1. A Preambulum és az emberi jogok

A marrákési szerződés egy teljesen új fogyatékosági politikát vezetett be,⁸⁴ ugyanis ez az első olyan szellemi tulajdonra vonatkozó nemzetközi szerződés, amely a szerzői jogokra vonatkozó kivételeket, korlátozásokat alkalmaz anélkül, hogy megállapítaná, hogy mik a már létező jogok, illetve újakat nevezne meg,⁸⁵ valamint hidad képez az emberi jogi és a szerzői jogi rezsimek között.⁸⁶ Ezzel a szerződés célja, az emberi jogokra tekintettel,⁸⁷ az „olvasáshoz való jog” kampány által ösztönözve⁸⁸ – amely jogokon alapuló megközelítést más, korábbi nemzetközi, szellemi tulajdonra vonatkozó szerződés kifejezetten nem is alkalmaz⁸⁹ –, hogy a különböző látáskárosultak számukra is olvasható formátumban juthassanak hozzá a nyomtatásban megjelent művekhez.⁹⁰ Ennek köszönhetően a szerződés egy egyértelműen humanitarista és társadalmi fejlődést elősegítő

⁸² BROWN–WAEDELDE i. m. 584.

⁸³ SZTOBRYN i. m. 341.

⁸⁴ Paul HARPUR: *Discrimination, copyright and equality : opening the e-book for the print-disabled*. Cambridge, Cambridge University Press, 2017. 64. Az új megközelítésről ld. még LAND i. m. 549.

⁸⁵ MARKETA Trimble: The Marrakesh Treaty and the targeted uses of copyright exhaustion. In: Irene CALBOLI – Edward LEE (ed.): *Research Handbook on Intellectual Property Exhaustion*. Padstow, Edward Elgar, 2016. 462. Ld. még BROWN–WAEDELDE i. m. 577.

⁸⁶ G. Anthony GIANNOUMI – Molly LAND – Wondwossen M. BEYENE – Peter BLANCK: Web accessibility and technology protection measures: Harmonizing the rights of persons with cognitive disabilities and copyright protections on the web. *Academic Journal, Cyberpsychology*, Vol. 11., Issue 1. (2017) 11.

⁸⁷ HELFER–LAND–OKEDIJ–REICHMANN i. m. 93.

⁸⁸ AYOUBI (2019b) i. m. 428.

⁸⁹ AYOUBI (2019a) i. m. 287.

⁹⁰ WIPO (2016) i. m. 3.

dimenzióval rendelkezik.⁹¹ Szerzői jogra vonatkozó korlátozásokat és kivételeket más szerződésben, például a Berni Unió Egyezményben, is találunk, viszont ezek a szerződések a szerzők emberi jogából indulnak ki, ellentétben a marrákesi szerződéssel, amely a látáskárosultak emberi jogait veszi alapul.⁹² Ezzel a nevezett Szerződés arra törekszik, hogy a szerzői jog jogi és politikai eszközeivel mozdítsa elő az emberi jogokat.⁹³ Míg az ENSZ Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezménye⁹⁴ azt írta elő az államok számára, hogy a fogyatékos személyeknek is egyenlő feltételekkel biztosítson hozzáférést az olyan kulturális javakhoz, mint a filmek, színház, televíziós műsorokhoz, valamint múzeumokhoz, mozikhoz stb., addig a marrákesi szerződés az első, amely olyan kulturális javakhoz kívánja hozzásegíteni a fogyatékkal élő személyeket, mint az irodalmi művek.⁹⁵ Vannak olyanok, akik azt gondolják a Szerződés maga kínál egy, a szerzői jogok és az emberi jogok összeegyeztetésére vonatkozó modellt.⁹⁶

A szerződés címe⁹⁷ a látáskárosultak olyan követeléseire utal, mint például, hogy az ép látókkal egy időben és azonos áron juthassanak hozzá a nyomtatott művekhez olyan formátumban, amelyek számukra is olvashatóak.⁹⁸

A preambulum számos célját tartalmazza a Szerződésnek,⁹⁹ többek között hangsúlyozza a látássérültekkel szembeni diszkrimináció tilalmának, az egyenlő esélyeiknek, a művekhez való hozzáférésüknek, és a teljes és tényleges részvételük és társadalomba való beilleszkedésük fontosságát. A marrákesi szerződés olyan nemzetközi szerződéseket említ, mint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és a Fogyatékosággal Élő Személyek jogairól szóló, 2006-ban elfogadott (ENSZ)-egyezmény (CRPD). Az olyan jogok mellett, mint a szólásszabadság, az oktatáshoz való jog és a kutatás végzéséhez való lehetőség, a szerződés egyértelműen kihangsúlyozza a szerzői jogi védelem fontosságát: nem kívánja megszüntetni azt, hanem a szerzői jogra vonatkozó korlátozások és kivételek alkalmazásával célozza meg elérni a szerzői jog által, a szerzőknek biztosított jogok és a közérdek, azon belül is különösen az oktatás,

⁹¹ CHOW–LEE i. m. 232.

⁹² VON LEWINSKI i. m. 128.

⁹³ HELFER–LAND–OKEDIJI–REICHMANN i. m. 1.

⁹⁴ Magyarországon a 2007. évi XCII. törvény hirdette ki.

⁹⁵ BROWN–WALDE i. m. 594.; ld. még RAMIREZ-MONTES i. m. 7.

⁹⁶ HELFER–LAND–OKEDIJI i. m. 333.

⁹⁷ WIPO (2013) i. m.

⁹⁸ VON LEWINSKI i. m. 127.

⁹⁹ JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 627.

a kutatás és az információkhoz való hozzáférés közötti egyensúly megteremtését. A szerződés szerint ennek az egyensúlynak meg kell könnyítenie a látáskárosultak és a nyomtatott szöveget egyéb fogyatékoságuk miatt olvasni képtelenek számára a művekhez való hozzáférést.¹⁰⁰ A Szerződés ezen rendelkezései különösen a CRPD¹⁰¹ 30. cikkén alapul.¹⁰² A marrákési szerződés mind a szerzők, mind a látáskárosultak érdekeinek érvényesülését célozza meg, miközben fent kívánja tartani az egyensúlyt az érintettek jogai között.¹⁰³ Azonban a Szerződés, az előzőekben leírtakra tekintettel sem kötelezi az aláíró feleket, arra, hogy a látáskárosultak művekhez való hozzáféréseire vonatkozó emberi jogot végre is hajtsák.¹⁰⁴

A marrákési szerződés Preambuluma, míg hangsúlyozza a fogyatékoság és az emberi jogok közötti kapcsolatot,¹⁰⁵ addig nem tesz arra vonatkozóan sem megjegyzést, sem megállapítást, hogy a szerzői jog általában a szerzők emberi jogai közé tartozik-e vagy sem. Viszont, nem meglepő módon, hasonlóan a fentebb bemutatott EJENY-hez, Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányához és az UNESCO kulturális sokszínűségéről szóló egyezményéhez, a szerzői jogok ismét összekapcsolódnak a kultúra élvezetéhez való és a kulturális életben való részvétel jogával, azzal, hogy egyértelműen kimondásra kerül benne, a látáskárosultaknak is joga van a művek élvezetére, valamint a tudományos és a művészeti életben való részvételre.¹⁰⁶

Fontos kiemelni, hogy bár a marrákeshi szerződés új irányvonalat hozott be egy, a szerzők jogai által uralt jogszabályi környezetbe, az emberi jogokon alapuló megközelítés nem sérti a szerzők jogait, ugyanis a Szerződés a Preambulumban maga is elismeri a szerzők jogait.¹⁰⁷ A két jogterület találkozására tekintettel sem meglepő, ha bizonyos források emberi jogokat érintő, míg mások kifejezetten szerző jogi szerződésként tekintenek a marrákeshi szerződésre.¹⁰⁸

¹⁰⁰ Marrákési szerződés, Preambulum.; ld. még AYOUBI (2019a) i. m. 287–288.

¹⁰¹ A magyar jogban a 2007. évi XCII. törvény hirdette ki.

¹⁰² KOEMPEL i. m. 982–983.; a CRPD által biztosított jogokra a marrákési szerződést ratifikáló 2017/1564 EU irányelv is hivatkozik (a nevezett irányelvről ld. lentebb).

¹⁰³ BROWN–WAEDELDE i. m. 588.

¹⁰⁴ VON LEWINSKI i. m. 128.

¹⁰⁵ BROWN–WAEDELDE i. m. 587.

¹⁰⁶ Marrákési szerződés, Preambulum.

¹⁰⁷ AYOUBI (2019a) i. m. 293–294, 301.

¹⁰⁸ Lior ZEMER – Aviv GAON: Copyright, disability and social inclusion: the Marrakesh Treaty and the role of non-signatories. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, Vol. 10., Issue 11. (2015) 837.

4.2. A marrákesi szerződés kapcsolata más nemzetközi szerződésekkel

Az, hogy a marrákesi szerződés nem kívánja megszüntetni a szerzőket megillető szerzői jogi védelmet, nem csak a Preambulum bekezdéséből derül ki, hanem az 1. cikkből is, mely szerint a nevezett szerződés nem kívánja felül írni más nemzetközi szerződések, egyezmények rendelkezéseit.¹⁰⁹ Tehát a Szerződés nem kívánja egyetlen másik szerződésből eredő kötelezettséget sem csökkenteni, sem más szerződések által előírt jogok miatt joghátrányt alkalmazni.¹¹⁰ A marrákesi szerződés a nemzetközi szerzői jog rendszerébe integrálódik. Mivel a Szerződés alapvető rendelkezései a szerzői jogra vonatkozó kivételekre és korlátozásokra vonatkoznak, ezért az első cikkben említett „nemzetközi szerződések, egyezmények” mind a szerzői jogra vonatkozó szerződések és egyezmények, amelyek nemcsak a szerzők, hanem a fogyatékkal élők emberi jogainak is a keretrendszerét alkotják.¹¹¹

4.3. A Szerződés által használt fogalmak

A marrákesi szerződés a korábbi fogyatékosokra vonatkozó kivételekről szóló nemzetközi szabályozás hiányából eredő problémákkal is foglalkozik, így a különböző kulcs fontosságú definíciókat is tartalmazza,¹¹² míg (ahogy ez fentebb olvasható), újabb szerzői jogok vagy arra vonatkozó definíciókat nem. A Szerződés mű fogalma visszautal a Berni Egyezmény¹¹³ fogalmára és ebből kiemeli az olyan szöveget és jelrendszert, amit nyilvánosságra hoztak vagy a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tettek, a kapcsolódó illusztrációkkal

¹⁰⁹ Marrákesi szerződés, 1 cikk.

¹¹⁰ JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 628–629.

¹¹¹ VON LEWINSKI i. m. 128–130.

¹¹² SGANGA i. m. 15.

¹¹³ A magyar jogban az 1975. évi 4. törvényerejű rendelet hirdette ki. A nevezett egyezmény 2. cikkének (1) bekezdése tartalmazza a mű fogalmát. Eszerint „Az „irodalmi és művészeti művek” kifejezés felöleli az irodalom, a tudomány és a művészet minden alkotását, tekintet nélkül a mű létrehozatalának módjára vagy alakjára, tehát lehet könyv, szöveggönyv vagy más írásmű; előadás, szónoki beszéd, szentbeszéd vagy ugyanilyen jellegű egyéb mű; színmű vagy zenés színmű; táncmű vagy némajáték; szöveges vagy szöveg nélkül zenemű; film, ideértve azokat a műveket is, amelyeket a filmhez hasonló eljárással hoznak létre; rajz, festmény, építészeti mű, szobor, metszet, könyvomat; fényképészeti mű, ideértve azokat a műveket is, amelyeket a fényképészeti művekhez hasonló eljárással hoznak létre; az alkalmazott művészet terméke; illusztráció és térkép; földrajzi, tereprajzi, építészeti vagy tudományos vonatkozású tervek, vázlat vagy plasztikai mű.”

együtt.¹¹⁴ A Szerződés egyértelművé teszi, hogy a nevezett fogalomba a hangos könyvek is beletartoznak.¹¹⁵ Nem tartoznak viszont ide a filmek, a hangfelvételek és a zenei művek.¹¹⁶ A kottában rögzített zenei műveket is értenünk szükséges a „mű” fogalma alatt. A kapcsolódó illusztráció nem csak rajzot, de akár grafikont is jelenthet.¹¹⁷ A marrákesi szerződés szerinti műnek tipikus példái lehetnek a könyvet, tájékoztatók, folyóiratok, kották, partitúrák, míg a képzőművészeti albumok, amelyekben a képzőművészeti vagy iparművészeti művekről készült másolatok képezik a legfőbb tartalmat, már kívül esnek a nevezett fogalom körén. Ugyanígy nem tartoznak a mű fogalmába, a hangos könyv kivételével, az audiovizuális művek, valamint a nyilvánosságra nem hozott, nyilvánossághoz nem közvetített művek sem.¹¹⁸

A hozzáférhető formátumú másolat fogalma¹¹⁹ kimondottan általános, nincs pontosan tisztázva annak tartalma,¹²⁰ ami alkalmassá teszi arra, hogy a technika változása mellett még hosszú ideig alkalmazható legyen. A fogalom nem határoz meg pontos formátumokat, kiterjedéseket, minden hozzáférhető formátumú másolatnak tekintendő, amely másolat alternatív módon vagy formában nyújt lehetőséget arra, hogy a kedvezményezett személy hozzájuthasson a műhöz, beleértve ebbe azt is, hogy a látáskárosultak az ép látókhoz hasonló egyszerűséggel és kényelemmel férhessenek a művekhez. A hozzáférhető formátumú másolatot csak a kedvezményezettek használhatják fel, miközben kötelesek tiszteletben tartani a mű integritását. Csak a szükséges változtatásokat lehetséges végrehajtani a műveken azok más formátumúvá átalakítása során.¹²¹ Tehát ide sorolhatjuk ugyanúgy a Braille írásban megjelent műveket,

¹¹⁴ Marrákesi szerződés, 2. cikk (a) pont. Az „irodalmi és művészeti művek” kifejezés felöleli az irodalom, a tudomány és a művészet minden alkotását, tekintet nélkül a mű létrehozatalának módjára vagy alakjára, tehát lehet könyv, szöveggönyv vagy más írásmű; előadás, szónoki beszéd, szentbeszéd vagy ugyanilyen jellegű egyéb mű; színmű vagy zenés színmű; táncmű vagy némajáték; szöveges vagy szöveg nélkül zenemű; film, ideértve azokat a műveket is, amelyeket a filmhez hasonló eljárással hoznak létre; rajz, festmény, építészeti mű, szobor, metszet, könyvomat; fényképészeti mű, ideértve azokat a műveket is, amelyeket a fényképészeti művekhez hasonló eljárással hoznak létre; az alkalmazott művészet terméke; illusztráció és térkép; földrajzi, tereprajzi, építészeti vagy tudományos vonatkozású tervek, vázlat vagy plasztikai mű. Ld. Berni Egyezmény 2. cikk (1) bekezdés.

¹¹⁵ Marrákesi szerződés, 2. cikk (a) pontjához fűzött 1. lábjegyzet.

¹¹⁶ KOEMPEL i. m. 983–984.

¹¹⁷ VON LEWINSKI i. m. 131.

¹¹⁸ JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 630–631.

¹¹⁹ Marrákesi szerződés, 2. cikk (b) pont.

¹²⁰ SZTOBRYN i. m. 350.

¹²¹ Marrákesi szerződés, 2. cikk (b) pont.

mint a hangoskönyveket, a nagyméretű betűkkel nyomtatottakat¹²² vagy DAISY formátumban megjelenteket.¹²³ A Szerződés alkalmazása során a hozzáférhető formátumú másolat fogalma sarkalatos, ugyanis a korlátozásokhoz és kivételekhez kapcsolódó cselekményeket csak a fogalom keretén belül teszi lehetővé a marrákesi szerződés. A nevezett meghatározásba nem tartoznak bele azok a művek, amelyek olyan formátumban elérhetőek, amelyeket a kedvezményezett személyek is olvasni képesek, ugyanis itt nincs szükség átalakításra. Azonban, ha olyan formátumról beszélünk, amit épp látók is ugyanúgy olvasni képesek, akkor ez a műpéldány már csak kizárólag a kedvezményezett személyek által használt mű. Silke von Lewinski szerint ez előbbi élethelyzet a gyakorlatban nehézségeket fog okozni.¹²⁴ Von Lewinski a Szerződés kommentárjában úgy ítélte meg, hogy amennyiben egy műről hangfelvétel létezik, de az pusztán egy rövidített változata az eredetinek, annyiban ez a mű nem hozzáférhető a látáskárosultak számára.¹²⁵ Meglátásom szerint az egyes esetekre nagy befolyással lesz, hogy a kedvezményezett személy (ld. lentebb) milyen fogyatékossgal vagy olvasási nehézséggel küzd. Ugyanis, úgy vélem, hogy egy nyomtatásban és Braille írással megjelent mű nem lesz hozzáférhető formátumban megjelent mű egy gyengén látó számára, aki ez előbbieket nem tudja elolvasni, mivel éles, nagyméretű háttértől kontrasztos eltérő szöveget és megfelelő színekkel és kontrasztokkal nyomtatott képeket igényel.¹²⁶ Ellenben egy vak személlyel, aki számára a Braille írással megjelent mű egy olvasható formátumot jelent. Tehát hogy adott esetben mit jelent a hozzáférhető formátum fogalma, minden esetben a kedvezményezett személy fogyatékossgával együtt, azzal összefüggésben lehetséges a gyakorlatban meghatározni.

A jogosított szervezet fogalma szintén kulcsfogalom.¹²⁷ Olyan szervezeteket kell ez alatt a definíció alatt értenünk, amelyek vagy kormányzati intézmények, vagy non-profit szervezetek, és amelyek a kedvezményezett személyeket

¹²² KOEMPEL i. m. 984.

¹²³ A 198/2018. (X. 25.) Kormányrendelet 1. § 1. pontja tartalmazza a hozzáférhető formátumú példány definícióját. Eszerint „*Hozzáférhető formátumú példány*: a mű vagy kapcsolódó jogi teljesítmény olyan formátumú példánya, amely az olvasási képességet érintő fogyatékossgal élő személy számára lehetővé teszi a műhöz vagy kapcsolódó jogi teljesítményhez történő, számára annak érzékelését biztosító hozzáférést, különösen oly módon, hogy az a 3. pontban említett valamely fogyatékossgal vagy nehézséggel nem küzdő személyekéhez hasonló szintű kényelem mellett legyen megvalósítható.”

¹²⁴ VON LEWINSKI i. m. 131–132.; JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 631.

¹²⁵ JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 632.

¹²⁶ Erről ld. még HEGYINÉ HONYEK–MÁNDI–PARASZKAY i. m. 5–6., 14., 16., 17–18.

¹²⁷ KOEMPEL i. m. 983.

szolgálnak ki, csak a kedvezményezettek és más jogosított intézmények számára tehetik hozzáférhetővé a hozzáférhető formátumú műveket, kötelesek megakadályozni, hogy mások illegálisan többszörözdhessék vagy terjesszék a műveket vagy, hogy jogtalan másolatot tegyenek elérhetővé. A jogosított szervezetek kötelesek az általuk kezelt másolatokról nyilvántartást vezetni.¹²⁸ Így a jogosított szervezetek nem csak egy szűk kört jelent, ahol a fogalom alá tartozó szervezetek csak azok lehetnek, amelyek első sorban vakokat és más látáskárosultakat szolgálnak ki.¹²⁹ A gyakorlatban ezek a szervezetek legtöbbször vakok számára létrehozott vagy speciális egyetemi könyvtárak illetve vakokat kiszolgáló és képviselő intézmények,¹³⁰ de ugyanúgy lehetnek bármely nem állami szervezetek, egészségügyi intézmények, civil szervezetek¹³¹ vagy más, nem a korábban említett oktatási intézmények és könyvtárak, amelyek sokszor állami finanszírozásból működnek. Ráadásul a már létező könyvtárak állományai nagyszerű alapot jelentenek a szerződés egyik legfontosabb céljának, a művek határokon átnyúló cseréjének, azonban a nyilvántartás vezetése nem lehet ellentétes a Szerződés 8. cikkében biztosított adatvédelemmel.¹³² Kiemelendő, hogy a Szerződés nem csak a vakok kiszolgálását engedélyezi a jogosított szervezeteknek, így, még akkor is, ha a vakokat képviselő szervezetek mellett adott esetben kisebbségben vannak az egyéb intézmények, például a gyengénlátók számára is létrehozhatnak az arra jogosultak a marrákesi szerződésnek megfelelő hozzáférhető formátumú műveket.

A marrákesi szerződés által használt „kedvezményezett személy” fogalma kellően tág fogalom,¹³³ amely már ez előbbiektől külön, a 3. cikkben kapott helyet. E meghatározás alatt értenünk kell a vakok mellett a látáskárosultakat, és az olyan személyeket is, akik látás- illetve észlelési és olvasási zavara nem

¹²⁸ Marrákesi szerződés, 2. cikk (c) pont. A 198/2018. (X. 25.) Kormányrendelet 1. § 2. pontja tartalmazza a magyar jogban a hozzáférhető formátumú példány meghatározását. Eszerint „*Jogosított szervezet*: olyan szervezet, amelynek bevételszerzési tevékenysége – ha van ilyen – kizárólag a költségeinek megtérítését célozhatja, és a kedvezményezett személyek számára oktatási vagy speciális képzési tevékenységet végez, továbbá hozzáférhető módon olvasási lehetőségeket nyújt, és biztosítja az információkhoz való hozzáférést, és e tevékenység ellátására engedéllyel rendelkezik, vagy e tevékenysége egyébként államilag elismert. Ide tartoznak azok a közintézmények és nonprofit szervezetek is, amelyek ugyanezen szolgáltatásokat fő tevékenységükként, a szervezet számára előírt kötelezettségként vagy közérdekű feladataik ellátása keretében nyújtják a kedvezményezett személyek számára.”

¹²⁹ HELFER–LAND–OKEDIJI i. m. 334.

¹³⁰ JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 622.

¹³¹ NCUBE–REID–ORIAKHOGBA i. m. 155.

¹³² VON LEWINSKI i. m. 132–133.

¹³³ LAND i. m. 547.

enyhíthető olyan mértékben, hogy az ép látókhöz hasonlóan képes legyen olvasni a nyomtatott szöveget. De ide tartoznak azok a személyek is, akik a nyomtatott szöveget egyéb okból nem képesek olvasni, akár azért, mert fizikálisan képtelenek könyvet tartani, akár azért, mert fókuszálni nem tudnak. A kedvezményezett személy beazonosítása során tekintet nélkül kell lenni más fogyatékoságra.¹³⁴ Meglátásom szerint, ez utóbbi kitétel különösen fontos például azokban az esetekben, amikor a látáskárosodáshoz szellemi fogyatékoság is párosul.¹³⁵ Azt, hogy pontosan ki számít vak személynek, az államoknak szükséges definiálniuk. A Szerződés meghatározása a vakok és a gyengénlátók mellett kibővíti a kedvezményezett fogalmát olyan személyekkel is, akik olvasási nehézségekkel küzdenek.¹³⁶ A vizsgált fogalomba azonban nem tartoznak bele azok a személyek, akik szemüveggel vagy kontaktlencse használatával képesek az ép látókkal azonos módon olvasni.¹³⁷

A fenti meghatározásból is látszik, hogy az olyan személyek, akiket orvosi kezelésben részesítettek és ennek eredményeként már lényegében az ép látókhöz hasonlóan képesek olvasni a nyomtatott szövegeket, azok már nem esnek a kedvezményezett személyek körébe, míg különböző diszlexiával küzdő személyek viszont igen.¹³⁸

¹³⁴ Marrákesi szerződés, 3. cikk.; A 198/2018. (X. 25.) Kormányrendelet 1. § 3. pontja tartalmazza a magyar jogban a kedvezményezett személy definícióját. Eszerint:

„*Olvasási képességet érintő fogyatékosággal élő személy (a továbbiakban: kedvezményezett személy): az a személy,*

- a) aki vak,
- b) akinek látássérülése nem javítható olyan mértékben, hogy látásfunkciója lényegében megegyezzen az ilyen károsodással nem küzdő személyek látásfunkciójával, és aki ennek következtében képtelen nyomtatott műveket az ilyen károsodással nem küzdő személyekkel lényegében megegyező módon olvasni,
- c) aki érzékelési vagy olvasási nehézséggel küzd, és ennek következtében képtelen nyomtatott műveket az ilyen nehézséggel nem küzdő személyekkel megegyező módon olvasni, vagy
- d) aki fogyatékosága miatt képtelen könyvet tartani vagy lapozni, valamint a szemét olyan mértékben mozgatni vagy fókuszálni, amely az olvasást lehetővé tenné.”

¹³⁵ A látáskárosodással sok esetben összefüggő szellemi fogyatékoságokról lásd: NCUBE–REID–ORIAKHOGBA i. m. 152.

¹³⁶ HEFLER i. m. 33–34.

¹³⁷ JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 635.

¹³⁸ Erről ld. VON LEWINSKI i. m. 133.

4.4. Korlátozások és kivételek

Amíg korábban a korlátozások és kivételek jellemzően a nemzeti joganyagokban szerepeltek és a nemzetközi szerződések nem tekintettek azokra prioritásként,¹³⁹ valamint a nemzetközi joganyagok sok esetben a szerző jogainak a védelmét szolgálják,¹⁴⁰ addig a marrákesi szerződés által biztosított korlátozások és kivételek¹⁴¹ a szerződés 4–6. cikkében találhatóak,¹⁴² amelyek a központi szakaszoknak tekinthetők,¹⁴³ és amelyek különböző módokon vannak körülhatárolva. A nevezett korlátozások és kivételek, a művek határokon át történő cseréje esetében figyelemmel van mind a művet küldő, mind pedig az azt fogadó ország helyzetré és a törekszik arra, hogy a csökkentse a duplikációk számát és az előállítások költségeit is.¹⁴⁴ A nevezett szerződés kifejezetten hivatkozza a BUE¹⁴⁵ 3 lépcsős tesztjét a 11. cikkében,¹⁴⁶ csak bizonyos szerzői művekre vonatkoznak a rendelkezések és azok esetében is csak meghatározott formátumokról beszélhetünk, csak a szükséges változtatásokat lehet elvégezni a hozzáférhető formátumúvá történő átalakítás során és megfelelő előírások vonatkoznak a jogosított intézményekre és a Szerződés szerinti tevékenységükre.¹⁴⁷ A szerződés nyelvhasználata alig igazodik más szerzői jogi nemzetközi szerződésekéhez, a korlátozások és a kivételek legalább külön fordítást igényelnek.¹⁴⁸

Van, aki úgy véli, hogy a korlátozások és kivételek magukba foglalhatják mind a bírói gyakorlat, mind a közigazgatás, mind pedig a jogszabályok meghatározásait is, amelyek összhangban állnak a Berni Egyezményvel, a marrákesi

¹³⁹ STAMATOUDI–TORREMANS i. m. 611.

¹⁴⁰ KAMINSKI–YANISKY–RAVID i. m. 264–265.

¹⁴¹ A korlátozásokon és kivételeken alapuló szabályozásról ld. még: KAMINSKI–YANISKY–RAVID i. m. 260., 263.

¹⁴² VON LEWINSKI i. m. 134.

¹⁴³ HELFER–LAND–OKEDIJI i. m. 334.

¹⁴⁴ JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 636.

¹⁴⁵ BUE 9. cikk.

¹⁴⁶ Van, aki úgy látja meg, hogy a 3 lépcsős teszt alkalmazása diszfunkcionalitáshoz vezet. Erről ld. Martin SENFLEBEN: A Copyright Limitations Treaty Based on the Marrakesh Model: Nightmare or Dream Come True in Shymkrishna BALGANESH – Ng-Loy Wee LOON – Haochen SUN (ed.): *The Cambridge Handbook of Copyright Limitations and Exceptions*. Cambridge, Cambridge University Press, 2021. 77.

¹⁴⁷ KOEMPEL i. m. 984–985.

¹⁴⁸ GRAD-GYENGE Anikó: Szabad felhasználások a látáskárosultak művekhez való jobb hozzáférése érdekében. In: POGÁCSÁS Anett (ed.): *Quaerendo et creando – Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 235.

szerződéssel és más nemzetközi egyezményekkel is.¹⁴⁹ Talán ezt a megközelítést erősíti az is, hogy a Szerződés kommentárja szerint több feltétel a Berni Egyezményben engedélyezett kivételekkel, korlátozásokkal és az ott megfogalmazott részletekkel, valamint a háromlépcsős teszttel¹⁵⁰ együtt teljesülhetnek. A marrákesi szerződés 4–6. cikkei követik a Berni Egyezmény hagyományait azáltal, hogy korlátozások és kivételek részletesen szabályozottak.¹⁵¹

A Szerződés rendelkezései egyértelművé teszik, hogy kizárólag szerzői jogok korlátozhatóak az általa meghatározott módon, az esetleges szomszédos vagy kapcsolódó jogi jogosultak (például egy hangos könyv esetében) jogai már nem.¹⁵²

A Szerződés 4. cikke előírja a szerződő országok számára, hogy olyan korlátozásokat és kivételeket alkalmazzanak, amelyek a WIPO Szerzői Jogi Szerződése által biztosított többszörözési jogra, nyilvánossághoz közvetítés jogára és terjesztés jogára vonatkoznak, annak érdekében, hogy megkönnyítsék a kedvezményezettek számára, hogy hozzáférhető formátumú példányokhoz jussanak hozzá. A nemzeti jog által előírt korlátozásoknak és kivételeknek lehetővé kell tennie, hogy a hozzáférhető formátumúvá történő átalakítás során a szükséges módosításokat végre lehessen hajtani.¹⁵³ A Szerződés lehetőséget biztosít arra, hogy a részes államok a nyilvános előadás jogára vonatkozó korlátozásokat és kivételeket vezessenek be,¹⁵⁴ amely rendelkezés egy teljesen opcionális lehetőséget jelent a csatlakozó tagállamok számára.¹⁵⁵ Ez a nevezett, fent ismertetett cikk fogalmazza meg a legfőbb rendelkezéseit a marrákesi szerződésnek,¹⁵⁶ amely kétszintű szabályozást tartalmaz, tekintettel arra, hogy megállapítja, hogy mely szerzői jogok korlátozhatók, majd meghatározza, hogy milyen cselekményeket végezhetnek a kedvezményezett személyek.¹⁵⁷ Ebből következően a Szerződés nem bármely, hanem csak pontosan meghatározott felhasználások esetében vezeti be a kivételeket és korlátozásokat.¹⁵⁸

¹⁴⁹ LI–SELVADURAI i. m. 659.

¹⁵⁰ A háromlépcsős tesztéről ld. még: KAMINSKI–YANISKY–RAVID i. m. 266.

¹⁵¹ JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 626.

¹⁵² GRAD–GYENGE i. m. 235.

¹⁵³ Marrákesi szerződés, 4. cikk 1. pont (a) bekezdés.

¹⁵⁴ Marrákesi szerződés, 4. cikk 1. pont (b) bekezdés. SEVILLE i. m. 22.

¹⁵⁵ HELFER–LAND–OKEDIJI i. m. 334.

¹⁵⁶ LI–SELVADURAI i. m. 658.

¹⁵⁷ GRAD–GYENGE i. m. 235.

¹⁵⁸ JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 636–637.

A Szerződés rendelkezéseinek megfelelően, bizonyos feltételekkel, nem szükséges a jogosult beleegyezése, hogy a jogosított szervezetek a műről készült hozzáférhető formátumú másolatot elérhetővé tegyék, másik jogosított szervezettől követeljék vagy elérhetővé tegyék azt a kedvezményezettnek, beleértve a nem kereskedelmi haszonkölcsönzését vagy e-kommunikációt. Így a jogosított szervezetnek jogszerűen kell hozzájutni az adott műhöz vagy másolatához, a mű hozzáférhető formátumú példányává átalakítása során csak a szükséges változtatásokat hajthatják rajta végre, csak kedvezményezett személyek lehetnek kiszolgálva a nevezett művekkel és a tevékenységüket csak non-profit alapon végezhetik.¹⁵⁹ De nem csak a jogosított intézmények cselekedhetnek a jogosult hozzájárulása nélkül. Nem szükséges a jogosult engedélyét kérnie sem a kedvezményezett személynek, sem a képviselőjében eljárónak, ahhoz, hogy a művet a kedvezményezett személyes használatára hozzáférhető formátumúvá alakítsák, vagy a képviselő ehhez az átkonvertáláshoz segítséget nyújtson, ha a kedvezményezett a műhöz vagy annak másolatához jogszerűen jutott hozzá.¹⁶⁰ Így a 4. cikk 2. pontja egy konkrét példa arra, hogy hogyan szükséges implementálni ugyanezen cikk 1. pontját.¹⁶¹ Az előbbiekből is látszik, hogy a 4. cikk 2. pontja számos feltételhez köti a felhasználást,¹⁶² amelyeknek együttesen szükséges fennállniuk.

Egyetértek azokkal, akik úgy gondolják, hogy a 4. cikk 2. pont alapján, nem lehetséges a hozzáférhető formátumúvá alakítás és az azokkal való meghatározott cselekmények végzése, ha már van hozzáférhető formátumú példánya az adott műnek. A nem kereskedelmi haszonkölcsönzés egy multilaterális egyezményben először a marrákesi szerződés 4. cikkében jelenik meg.¹⁶³ Fontos látni, hogy a Szerződés egyik pontja sem teszi lehetővé a művek átdolgozását.¹⁶⁴ Ebből adódóan a Szerződés rendelkezését, tekintettel többek között a 4. cikk 1. pont a) pontjára, nem lehetséges úgy értelmezni, hogy az a fordítást is magában foglalja, ugyanis ezt nem teszik lehetővé az átalakításra vonatkozó rendelkezések.¹⁶⁵ A World Blind Union értelmezése szerint egy hangos könyv előállításának többszörözésnek fog minősülni, terjesztés lehet egy e-könyv nem kereskedelmi

¹⁵⁹ Marrákesi szerződés, 4. cikk 2. pont (a) bekezdés.

¹⁶⁰ Marrákesi szerződés, 4. cikk 2. pont (b) bekezdés.

¹⁶¹ VON LEWINSKI i. m. 134.; ld. még SENFTLEBEN i. m. 76.; JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 638.

¹⁶² LI–SELVADURAI i. m. 658.

¹⁶³ Az Európai Unióban az Európai Parlament és a Tanács 2006/115/EK irányelve szabályozza a nyilvános haszonkölcsönzéseket, a magyar jogban pedig az Szjt. 23/A. §-a.

¹⁶⁴ JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 637.

¹⁶⁵ GRAD–GYENGE i. m. 236–237.

célú haszonkölcsönzése, az ajándék és az adomány, míg a csak kedvezményezett személyek számára, honlapon történő közzététel nyilvánosságához közvetítés.¹⁶⁶

Gyengén és alig látók számára léteznek elektronikus nagyító készülékek is. Ezek kamerából és monitorból álló berendezések, amelyek egy nagyító vagy mikroszkóp módjára vetíti ki az alá helyezett tárgyak, akár könyvek képét.¹⁶⁷ Mivel ezek a készülékek még ideiglenesen sem készítenek másolatot az azokkal kinagyított könyvekről, ezért meglátásom szerint nem történik velük hozzáférhető formátumúvá alakítás. Természetesen, ha létezik vagy piacra dobnak egy olyan elektronikus nagyító készüléket, amely többszörözésre is alkalmas, a hozzáférhető formátumúvá alakítás lehetővé válik.

A Szerződés 4. cikke azt is lehetővé teszi, hogy a 10. és 11. cikk alapján a nemzeti jogban más kivételeket is alkalmazhassanak az országok.¹⁶⁸ Így a 4. cikk 3. pontja világossá teszi, hogy a nevezett cikk 2. pontja csak egy útja az átültetésnek.¹⁶⁹ Ezzel a Szerződés egy olyan keretet hoz létre, amely elég rugalmas ahhoz, hogy mind a nemzetközi, mind pedig a nemzeti jogalkotást képessé tegye arra, hogy lépést tartson a rohamosan fejlődő technológiával és a gyorsan átalakuló szociális, kulturális és gazdasági szükségletekkel.¹⁷⁰ A nevezett cikk 4. pontja pedig egyenesen lehetővé teszi, hogy az államok kereskedelmi forgalomban nem kapható, de már nyilvánosságra hozott művekre is vonatkoztassák a kivételeket és korlátozásokat.¹⁷¹ Más szemszögből nézve a nevezett pont azt is lehetővé teszi, hogy a kereskedelmi forgalomban kapható művekre ne vonatkozzon a kivétel vagy korlátozás.¹⁷² Bizonyos vélemények szerint így nemcsak rugalmas a nevezett keret, de a marrákesi szerződés egyenesen teret ad a piaci alapú megoldásoknak, miközben ösztönzi a magánkezdeményezéseket is.¹⁷³ Grad-Gyenge Anikó úgy véli, hogy egy kevésbé megengedő értelmezés szerint, amely nem teszi lehetővé, hogy a „kedvezményezett vagy a jogosított szervezetek számára jogszerűen rendelkezésre nem álló művek is bekerülhessenek a számukra hozzáférhető körbe”, nem eredményezi azt, hogy a fogyatékos személyek kedvezőbb helyzet-

¹⁶⁶ HELFER i. m. 41.

¹⁶⁷ Erről ld. HEGYINÉ HONYEKMÁNDI–PARASZKAY i. m. 45–46.

¹⁶⁸ Marrákesi szerződés, 4. cikk 3. pont.

¹⁶⁹ VON LEWINSKI i. m. 134–135.; JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 636.

¹⁷⁰ SENFTLEBEN i. m. 89.

¹⁷¹ Marrákesi szerződés, 4. cikk 4. pont.

¹⁷² JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 640.

¹⁷³ SGANGA i. m. 15.

be kerüljenek, mint az ép látók, ugyanis ezek a művek kaphatóak kereskedelmi forgalomban, csak hozzáférhető formátumban nem.¹⁷⁴

A 4. cikk 5. pontja az államokra bízta, hogy a korlátozásokra és a kivételekre tekintettel jár-e díj a szerzőnek vagy sem,¹⁷⁵ ezzel azonban az azonos cikk 1. pontjának és a Preambulumban foglaltaknak köszönhetően (vagyis annak, hogy más szerződések rendelkezéseit nem írja felül a marrákesi szerződés) nem töri meg a három lépcsős teszt szokásos alkalmazását.¹⁷⁶ A nevezett cikk utolsó két pontja is lehetővé teszi, hogy az államok különböző módokon implementálják az elemzett Szerződést.¹⁷⁷ A díjigényre szorítás átültetésének egyik lehetséges módja egy törvényes vagy kötelező felhasználási engedély bevezetése is lehet, amely során a jogalkotó mozgásteret igazán széles.¹⁷⁸ Az 5. pont az Európai Unió szerzői jogra vonatkozó jogszabályok ismeretében, a szerzőt érintő negatív hatások enyhítése érdekében, akár magától értetődőnek is tűnhet,¹⁷⁹ tekintettel arra, hogy például az irányelvek között is van olyan, amely ismeri a méltányos díjazás fogalmát vagy a szabad felhasználás intézményét is.¹⁸⁰ A magyar jog a nevezett szabadfelhasználásokhoz nem rendel díjfizetési kötelezettséget.¹⁸¹ Ezt a miniszteri indoklás az esetlegesen jelentkező csekély bevételkieséssel magyarázta.¹⁸² A korlátozások és kivételek bevezetésekor érvényesül a territoriálisit

¹⁷⁴ GRAD-GYENGE i. m. 237–238.

¹⁷⁵ Marrákesi szerződés, 4. cikk 5. pont.

¹⁷⁶ Johan AXHAMN: Contemporary challenges to the territoriality of copyright – some reflections on the Marrakesh Treaty and the EU's Orphan Works Directive. In: Tana PISTORIUS (ed.): *Intellectual Property Perspectives on the Regulation of New Technologies*. Cheltenham, Edward Elgar, 2018. 170.

¹⁷⁷ VON LEWINSKI i. m. 135.

¹⁷⁸ AXHAMN i. m. 169.

¹⁷⁹ VON LEWINSKI i. m. 135–136.

¹⁸⁰ Például az Európai Parlament és a Tanács 2006/115/EK Irányelve az 5. cikkében előírja, hogy ha egy szerző vagy előadóművész hangfelvételre vagy egy film eredeti vagy többszörözött példányára vonatkozó bérleti jogát a hangfelvétel vagy film előállítójára ruházta vagy nekik átengedte, a szerző vagy előadóművész a bérlet ellenében továbbra is méltányos díjazást követelhet. A nevezett irányelv 6. cikke pedig úgy rendelkezik, hogy a tagállamok a nyilvános hasznkölcsonzés tekintetében kivételeket határozhatnak meg az 1. cikkben foglalt kizárólagos jog alól, amennyiben legalább a szerzők e hasznkölcsonzés ellenében díjazásban részesülnek. A tagállamok szabadon, kultúrpolitikai célkitűzéseiknek megfelelően határozhatják meg e díjazás mértékét. Az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve 5. cikke lehetővé teszi a tagállamok számára, hogy bizonyos esetekben szerzői jogokra vonatkozó korlátozásokat és kivételeket vezessenek be.

¹⁸¹ Szjt. 41. §.

¹⁸² Az Szjt.-t módosító 2018. évi LVI. törvényre vonatkozó miniszteri indoklás.

elve, ugyanis a vizsgált pont nem teszi lehetővé, hogy erre hivatkozva egy másik részes államban megzavarhassák a felhasználásokat.¹⁸³

A marrákesi szerződés 5. cikk 4. pontjának (c) alpontjára tekintettel, az 5. pontot nem lehet úgy értelmezni, hogy arra tekintettel a művek terjeszthetővé vagy nyilvánosságra hozhatóvá válnának. Az 5. cikk 5. pontja arra is rávilágít, hogy nemcsak a cikk, de maga a Szerződés alkalmazása sem vezethet jogkiemerüléshez sem.¹⁸⁴ Az, hogy milyen magatartásokat foglal magába a terjesztés vagy a nyilvánosságra hozatal nem definiálja a szerződés. Erre tekintettel én is azokkal értek egyet, akik úgy látják meg, hogy ezeket a fogalmakat minden részes állam nemzeti joga szabályozza, bontja ki.¹⁸⁵ Érdemes megemlíteni, hogy vannak olyanok, akik az 5. cikkel kapcsolatban úgy vélik, hogy ez a rendelkezés kifejezetten azt mutatja meg, hogy a Szerződés számára cél, hogy elősegítse az érintett formátumok, mint áruk kereskedelmét, ami megkülönbözteti a marrákesi szerződést a korábbi szellemi tulajdoni vonatkozású nemzetközi szerződésektől. Ezek a korábbi joganyagok ugyanis elsősorban a minden ország által külön-külön elfogadandó intézkedésekre összpontosítottak.¹⁸⁶

5. A művek nemzetközi cseréje

Az olyan fontos nemzetközi szerződések, mint a Berni Egyezmény, a TRIPS Egyezmény és a WIPO Szerzői Jogi Szerződés is olyan fontos alappillérekre épül, mint a territorialitás elve.¹⁸⁷ Azonban a marrákesi szerződés egyik legfontosabb megvalósítandó célja az, hogy a művek határokat átívelően elérhetővé váljanak,¹⁸⁸ amely célkitűzést előtte más nemzetközi szerződés vagy egyezmény se tűzött ki szerzői jog által védett művek kapcsán.¹⁸⁹ A Szerződés 5. cikkének 1. pontja előírja a szerződő felek számára, hogy tegyék lehetővé a jogosított szervezetek számára, hogy a korlátozások és kivételek, vagy a jogszabályi előírások alapján a művek hozzáférhető formátumú másolatait más szerződő fél

¹⁸³ VON LEWINSKI i. m. 136.

¹⁸⁴ Marrákesi szerződés, 5. cikk 4. pont (c) alpont és 5. pont.

¹⁸⁵ VON LEWINSKI i. m. 137.

¹⁸⁶ Ana RAMALHO: Signed, Sealed, but Not Delivered: The EU and the Ratification of the Marrakesh Treaty. *European Journal of Risk Regulation (EJRR)*, Vol. 6., no. 4. (2015) 632.

¹⁸⁷ AXHAMN i. m. 153.

¹⁸⁸ MEZEI Péter: WIPO szerződés a vakok és gyengénlátók műhozzáféréseért. *Szerzői jog a XXI. században*, 2013. (<https://tinyurl.com/yc32yn2f>); NCUBE–REID–ORIAKHOGBA i. m. 156.

¹⁸⁹ AXHAMN i. m. 168.

területén a kedvezményezett személyek és más jogosított szervezetek körében terjesszék vagy számukra hozzáférhetővé tegyék.¹⁹⁰ A Szerződés 5. cikkének 2. pontja lehetőséget ad arra a részes államok számára, hogy a művek más szerző országba irányuló forgalma során, olyan esetben, amikor egyik jogosított szervezet a másik számára terjeszti a hozzáférhető formátumú példányokat, is – amennyiben a részes államok így rendelkeznek – alkalmazni lehessen kivételeket és korlátozásokat, így azok a jogosult engedélye nélkül terjeszthetik vagy tehetik hozzáférhetővé a műveket.¹⁹¹ Az 5. cikk 4. pontjának (a) alpontja kimondja, hogy amennyiben egy jogosított szervezet fogadja a hozzáférhető formátumú művet egy olyan országban, amelyre nem vonatkozik a BUE 9. cikk¹⁹² betartásának kötelezettsége, az köteles biztosítani, hogy az ilyen példányok csak a kedvezményezett személyek számára legyenek hozzáférhetőek, csak a számukra lehessen többszörözni vagy terjeszteni.¹⁹³ Tehát az előbb bemutatott esetben nem vizsgálendő, sem az, hogy a felhasználás sérelmes-e a mű rendes felhasználására, és az sem, hogy indokolatlanul károsítja-e a szerző jogos érdekeit. Ez a rendelkezés többek között azért is bír jelentőséggel, mivel több esetben az országok korábban azért nem alkalmazták a három-lépcsős tesztet és ennek használatával azért nem vezettek be a fogyatékos személyekre vonatkozó szerzői jogi korlátozásokat és kivételeket, mivel a gyakorlatban a teszt alkalmazása, annak homályossága miatt zavarba ejtette az országokat.¹⁹⁴ Az 5. cikk 4. pontjának (b) alpontja kimondja, hogy nemcsak a Szerződés rendelkezéseinek megfelelően, hanem ha az adott részes fél WIPO Szerzői Jogi Szerződés alapján vagy bármely más olyan módon is korlátozhatja az 5. cikk 1. pontja szerinti felhasználásokat, amelyek alapján azok nem sértik a jogosultak

¹⁹⁰ Marrákési szerződés, 5. cikk 1. pont.

¹⁹¹ VON LEWINSKI i. m. 136.

¹⁹² A BUE-t a magyar jogba a 1975. évi 4. törvényerejű rendelet ültette át, amelynek 9. cikke egy háromlépcsős tesztet alkalmaz a következőképpen szól:

- (1) Az ezen Egyezmény alapján védett irodalmi és művészeti művek szerzőit megilleti az a kizárólagos jog, hogy műveikről bármely módon és formában többszörösítés csak az ő engedélyükkel készüljön.
- (2) Az Unióhoz tartozó országok törvényhozó szervei jogosultak arra, hogy különleges esetekben lehetővé tegyék az említett művek többszörösítését, feltéve, hogy az ilyen többszörösítés nem sérelmes a mű rendes felhasználására, és indokolatlanul nem károsítja a szerző jogos érdekeit.
- (3) Ezen Egyezmény alkalmazásában minden hang- és képi rögzítést többszörösítésnek kell tekinteni.

¹⁹³ Marrákési szerződés, 5. cikk 4. pont (a) alpont.

¹⁹⁴ KAMINSKI–YANISKY–RAVID i. m. 272.

méltányos érdekét.¹⁹⁵ Az 5. cikk 5. pontja világosan kimondja, hogy a Szerződés egyik rendelkezését sem lehet hivatkozni a jogkimerülés kérdéskörére.¹⁹⁶ Így a marrákesi szerződés nemcsak a Berni Unió tagjai számára biztosítja a művek nemzetközi cseréjének lehetőségét.¹⁹⁷

A Szerződés azonban egyéb fontos rendelkezéseket is tartalmaz a legfontosabb célkitűzésével,¹⁹⁸ a művek határokon átvitelő elérhetővé tételével kapcsolatban, ugyanis a 6. cikk kimondja, hogy amennyiben a részes fél lehetővé teszi, hogy a kedvezményezett személy képviselőjében eljáró személy vagy jogosított szervezet hozzáférhető formátumú példányokat készítsen a művekből, a részes fél nemzeti jogának azt is lehetővé kell tennie, hogy ezeket a műveket, a jogosult engedélye nélkül importálhassa a kedvezményezett személy számára. Az előbbieknél még tovább lép a Szerződés 9. cikkének 1. pontja, amely előírja a szerződő felek számára, hogy hozzáférhető formátumú művek határokon átnyúló cseréjének előmozdítására olyan módon tegyenek erőfeszítéseket, amellyel segítik, szorgalmazzák az önkéntes információ megosztást, annak érdekében, hogy a jogosított szervezetek egymást azonosítani tudják. A WIPO Nemzetközi Irodája az előbbieik érdekében információs hozzáférési pontot hoz létre.¹⁹⁹ A marrákesi szerződés 9. cikkének 2. pontja többek között azt is előírja, hogy a részes felek segítsék elő a jogosított szervezetek az érintettek és a nyilvánosság számára történő információ közlését egyebek mellett a hozzáférhető formátumú másolatok határokon átnyúló cseréjéről is.²⁰⁰

A fent bemutatott cikkek a nemzetközi szerződéseknél rendszerint megszo-
kottaktól nagyobb intenzitással kívánja elérni a részes felek együttműködés-
t.²⁰¹ A 6. cikk kapcsán felmerül a kérdés, hogy hogyan szükséges eljárni, ha
az importáló országában kereskedelmi forgalomban hozzáférhető formátumú
példányok is kaphatóak. Tekintettel mind a Szerződés 4, mind pedig 5. cikkére,
azokkal értek egyet, akik erről azt gondolják, hogy ilyen esetben, ha az adott
állam nem alkalmaz korlátozást vagy kivételt, nem lehetséges importálni az
adott művet.²⁰² Grad-Gyenge Anikó szerint, az 5. cikk 1. pontját, amennyiben
az egyéb egyezmények esetében szokásos módon értelmezzük a Szerződést,

¹⁹⁵ Marrákesi szerződés, 5. cikk 4. pont (b) alpont.

¹⁹⁶ Marrákesi szerződés, 5. cikk 5. pont.

¹⁹⁷ AYOUBI (2015) i. m. 275.

¹⁹⁸ JÖRG-VON LEWINSKI i. m. 630.

¹⁹⁹ Marrákesi szerződés, 9. cikk 1. pont.

²⁰⁰ Marrákesi szerződés, 9. cikk 2. pont.

²⁰¹ GRAD-GYENGE i. m. 239.

²⁰² Ld. még VON LEWINSKI i. m. 138.

annyiban, ha a fogadó állam nem vezet be kivételt vagy korlátozást, akkor nem lehetséges a hozzáférhető formátumú műpéldányok átvétele egy másik országból. Az 5. cikk 1. pontjában megfogalmazott kivételnek akkor lehet extraterritoriális hatálya, ha a szerződő ország részese a WIPO Szerzői Jogi Szerződésének vagy ettől függetlenül eleget tesz a háromlépcsős tesztnek. Grad-Gyenge Anikó felhívja rá a figyelmet, hogy a Szerződés nem tér ki arra, hogy mit lehetséges akkor tenni, ha a csak a kibocsátó ország felel meg minden előírt feltételnek megfelel, míg a fogadó ország nem. Ennek következtében pedig lehetségessé válik, az, hogy a fogadó állam viszonzásként semmit nem ad, hanem a minimum jogok védelmét kikezdve a korlátozások, kivételeket be nem vezetve fogja a saját nemzeti jogosultjait erősebben védeni. Ezzel a szerzői jogi vonatkozású nemzetközi egyezményekben eddig létező kölcsönösség megbomlott.²⁰³ Ebben az esetben is azt gondolom, hogy az importálhatóság és az, hogy létezik-e a kereskedelmi forgalomban hozzáférhető formátumú példánya egy adott műnek a fentebb kifejtettek szerint, a kedvezményezett személy által olvasni képes formátumok létezésén vagy hiányán is múlik.

6. Az Európai Unió és a marrákési szerződés

6.1. A marrákési szerződés és 3/15. számú vélemény iránti eljárás

Az Európai Unió Bizottsága hiányosságként tekintett arra, hogy az Uniós joganyag például az oktatás és a kutatás terén lehetővé teszi a kivételek, korlátozások szerzői jogi alkalmazását, azonban nem segíti elő a fogyatékos személyekre vonatkozó kivételek határokon átnyúló hatásait és nehézkessé teszi más tagállamok állampolgárai számára a speciális formátumú művekhez való hozzáfutását. A Bizottság Szerződéshez való csatlakozásban látott erre megoldást, amely megszüntetheti az addig fennálló akadályokat a kivételek és korlátozások bevezetése előtt. Az Európai Unió, a tagállamokat megelőzve,²⁰⁴ az Európai Parlament miniszterei és ügyvédei 2013. december 17-ei találkozáján született döntést követően,²⁰⁵ 2014. április 30-án írta alá a marrákési szerző-

²⁰³ GRAD-GYENGE i. m. 240–241.

²⁰⁴ RAMALHO i. m. 629.; John CHARLTON: Marrakesh Treaty Goes Forward, World Libraries Take Cuts., *Periodical, Information Today*, Vol. 33., Issue 6. (2016) 9.

²⁰⁵ LEWIS i. m. 1309.

dést,²⁰⁶ amely azonban nem volt zökkenőmentes. Hét tagállam²⁰⁷ ugyanis úgy vélte, az EUMSZ 3. cikkének (2) bekezdése²⁰⁸ alapján, hogy a Szerződés az Európai Unió és a tagállamok megosztott hatáskörébe tartozik, így az Unió nem jogosult azt aláírni. Érvelésüket arra alapozták, hogy a Szerződés 4. cikke által előírt korlátozások és kivételek messze túlmutatnak az InfoSoc irányelv 5. cikk (3) bekezdés b) pontjának²⁰⁹ választható jellegén.²¹⁰ A történetekre, vagyis a cseh, a francia, a finn, az olasz, a magyar, a román és az Egyesült Királyság előbbieken bemutatott, véleményére tekintettel, az Európai Unió Bizottsága a 3/15. számú vélemény iránti eljárást kezdeményezett az Európai Unió Bírósága előtt, melyben arra volt kíváncsi, hogy kizárólagos hatáskörrel rendelkezik-e az Európai Unió a marrákesi szerződés megkötésére. A Bíróság 2017. február 14-én hozta meg a véleményét, amelyben úgy ítélte meg, hogy a marrákesi szerződés megkötése nem tartozik az EUMSZ 207. cikkében meghatározott közös kereskedelempolitika hatálya alá, így arra a következtetésre jutott, hogy az Unió az EUMSZ 3. cikk (1) bekezdésének e)²¹¹ pontja alapján nem rendelkezik kizárólagos hatáskörrel a nevezett szerződés megkötésére. A Bíróság azzal érvelt, hogy a marrákesi szerződés 4. 5. és 6. cikkének az a célja, hogy elsősorban a kedvezményezett személyek életfeltételeit javítsa azzal,

²⁰⁶ RAMIREZ-MONTES i. m. 47., 74.

²⁰⁷ Ld. lentebb

²⁰⁸ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés 3. cikk (2) Az Unió szintén kizárólagos hatáskörrel rendelkezik nemzetközi megállapodás megkötésére, ha annak megkötését valamely uniós jogalkotási aktus írja elő, vagy ha az hatásköreinek belsőgyakorlásához szükséges, illetve annyiban, amennyiben az a közös szabályokat érintheti, vagy azok alkalmazási körét megváltoztathatja.

²⁰⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról 5 cikk (3) bekezdés b) [A tagállamok a 2. és a 3. cikkben szabályozott jogok vonatkozásában az alábbi esetekben kivételeket, illetve korlátozásokat állapíthatnak meg: ...] fogyatékos személyek által végzett, a fogyatékoságukkal közvetlenül összefüggő, nem kereskedelmi jellegű felhasználás, az adott fogyatékoság által indokolt terjedelemben.

²¹⁰ Ana RAMALHO: *Blocking Marrakesh: an argument based on a house of cards*. *Kluwer Copyright Blog*, May 3, 2015 (<https://tinyurl.com/yc3mhtjw>). Az osztott hatáskört érintő vitáról ld. még KASKOVITS Melinda – MUNKÁCSI Péter: A Marrákesi stori – 2. rész. *Szerzői jog a XXI. században*, 2017. (<http://copy21.com/2017/01/a-marrakes-sztori-2-resz/>). Az InfoSoc irányelv 5. cikk (3) bekezdés b) pontjának és a marrákesi szerződés viszonyáról ld. még RAMALHO i. m. 629–630.

²¹¹ EUMSZ 3. cikk (1) Az Unió kizárólagos hatáskörrel rendelkezik a következő területeken:

- a) vámunió,
- b) a belső piac működéséhez szükséges versenyszabályok megállapítása,
- c) monetáris politika azon tagállamok tekintetében, amelyek pénzneme az euro,
- d) a tengeri biológiai erőforrások megőrzése a közös halászati politika keretében,
- e) közös kereskedelempolitika.

hogy a megjelent művekhez való hozzáférést segíti elő. A Bíróság kiemelte, hogy a nevezett szerződés 5. 6. és 9. cikkének nem kifejezetten a hozzáférhető formátumú példányok nemzetközi kereskedelmének előmozdítása a célja, a közös kereskedelempolitika hatályának túlzott kiterjesztéséhez vezetne, ha az EUMSZ 207. cikkében meghatározott közös kereskedelempolitika hatálya alá tartozóvá ítélnék meg, akkor sem, ha a marrákesi szerződésben biztosított kivételek és korlátozások alkalmazása adott esetben közvetlen hatást gyakorolhat a művek nemzetközi forgalmára. Azonban a Bíróság az EUMSZ 3. cikkének (2) bekezdésére²¹² tekintettel már kimondja, hogy a marrákesi szerződés megkötése az Unió kizárólagos hatáskörébe tartozik. A Bíróság ezt arra alapozta, hogy az elemzett szerződésben előírt korlátozásokra és kivételekre vonatkozó kötelezettségek olyan területre tartoznak, amelyet jelentős részben már uniós jogszabályok szabályoznak. Ezen felül a megkötése kihathat az uniós jogszabályok rendelkezéseire, akár meg is változtathatják azok alkalmazási körét. Ezt a Bíróság azzal indokolja, hogy a marrákesi szerződés által előírt korlátozásokat és kivételeket az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról szóló 2001/29 irányelv (InfoSoc irányelv) által harmonizált többszörözési és nyilvánosságához közvetítési jogok vonatkozásában szükséges végrehajtani.²¹³ Így Bíróság abban egyet értett Whal főtanácsnokkal, hogy az Európai Unió kizárólagos hatáskörrel rendelkezik a nevezett szerződés megkötésére²¹⁴ és a Bizottságnak lehetősége nyílt arra, hogy megtehesse a következő szükséges lépéseket.

Az Európai Unió Bizottságának nyitottsága és igyekezete egy Marrákesi szerződéshez hasonló nemzetközi szerződés átültetésére nem meglepő, hiszen a territorialitás elve ez európai uniós joganyagban már régóta nem befolyásolta a szerzői jog harmonizációját.²¹⁵ Ezt az igyekezetet segítette az Európai Unió Bíróságának nevezett ítélete is. Érdemes azonban megjegyezni, hogy vannak vélemények, amelyek szerint nem egyértelmű, hogy az Európai Unió

²¹² EUMSZ 3. cikk (2) Az Unió szintén kizárólagos hatáskörrel rendelkezik nemzetközi megállapodás megkötésére, ha annak megkötését valamely uniós jogalkotási aktus írja elő, vagy ha az hatásköreinek belsőgyakorlásához szükséges, illetve annyiban, amennyiben az a közös szabályokat érintheti, vagy azok alkalmazási körét megváltoztathatja.

²¹³ Az Európai Unió Bíróságának 3/15. számú vélemény iránti eljárásban hozott véleménye (<https://tinyurl.hu/gpK6>).

²¹⁴ Nils Wahl főtanácsnok indítványa az Európai Bizottság által kezdeményezett 3/15. számú vélemény iránti eljárásban (<https://tinyurl.hu/M7MC>); Whal főtanácsnok úgy vélte, hogy a marrákesi szerződés megkötése a közös kereskedelmi politika hatálya alá tartozik és ezen véleményét – a Bírósággal ellentétben – az EUMSZ. 19. cikk (1) bekezdésére és a 207. cikkére alapozta.

²¹⁵ AXHAMN i. m. 158.

Bírósága miért éppen az EUMSZ 207. cikkében foglaltakra hivatkozott és miért éppen a közös kereskedelempolitika hatálya alá tartozóvá ítélte meg a szellemi tulajdon tárgyú szerződéseket és miért nem tisztán csak szellemi tulajdon tárgyúaknak. Azonban a végkifejletet egyértelműnek vélik; az Európai Unió illetékessége a szellemi tulajdon tárgyú szerződésekre vonatkozó tárgyalások és az azokhoz történő csatlakozás terén igen szélessé lett.²¹⁶

6.2. A 2017/1564 EU irányelv

Az előbbiekre figyelemmel született meg a 2017/1564 európai parlamenti és tanácsi irányelv, amelyet a marrákesi szerződés Európai Unió általi ratifikálása eredményezett.²¹⁷ Az Irányelvre és az EU 2017/1563 irányelvre vonatkozó javaslatot 2016-ben, a DSM Irányelvre²¹⁸ vonatkozó javaslattal egy „szerzői jogi” csomagban hozták nyilvánosságra. Mindhárom irányelv közös jellemzője, hogy újabb kivételeket és korlátozásokat vezet be a szerzői jog területén.²¹⁹

Ahogy a fent leírtakból is látható, a nevezett irányelv csak a második volt az Infosoc Irányelv után, amely tudatában van annak, hogy a szerzői jog milyen hatással lehet a kultúrához való hozzáférésre fogyatékkal élők számára, azonban, ellentétben az Infosoc Irányelv 5. cikk (3) bekezdés b) pontjával, a 2017/1564 európai parlamenti és tanácsi irányelv már nem csak egy opcionális lehetőséget biztosít. Így nem lehetséges számos eltérő kivételt alkalmazni a különböző országokban.²²⁰ A tagállamok 2018. október tizenegyedikéig voltak kötelesek a nevezett irányelvet (továbbiakban: Irányelv) implementálni.²²¹ Luxemburg és Görögország kivételével minden tagállam betartotta az előírt határidőt.²²² Általában elmondható ez Európai Unió irányelveiről, hogy ágazati vagy speciá-

²¹⁶ Daniel ACQUAH: CJEU invokes ERTA principle to assert EU competence to ratify Marrakesh Treaty, *Journal of intellectual property law and practice*, Vol.12., no.7. (2017) 550.; A3/15. számú vélemény iránti eljárásról és annak előzményeiről ld. még STAMATOUDI–TORREMANNS i. m. 616–617.

²¹⁷ 2017. szeptember 20-án került kihirdetésre az Európai Unió Hivatalos Lapjában; STAMATOUDI–TORREMANNS i. m. 615.

²¹⁸ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/790 Irányelve a digitális egységes piacon a szerzői és szomszédos jogokról, valamint a 96/9/EK és a 2001/29/EK irányelv módosításáról.

²¹⁹ RAMIREZ-MONTES i. m. 48.

²²⁰ SGANGA i. m. 4–5.

²²¹ 2017/1564 EU irányelv 11. cikk.

²²² SGANGA i. m. 18.

lis jogokra fókuszál.²²³ Ezen megállapítás alól az Irányelv sem kivétel, amely világosan kimondja, hogy a szerzőket megillető jogok tekintetében megállapított kivételeket a 96/EK, a 2001/29/EK, a 2006/115/EK és a 2009/24/EK irányelvvel együtt, kimerítően tartalmazza.²²⁴ Az Irányelv, a marrákési szerződés mellett, hivatkozik mind a vakoknak, látáskárosultaknak és nyomtatott szöveget egyéb okból használni képtelen személyeknek az Európai Unió Alapjogi Chartájában és a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezményben elismert jogaira, amelyekre tekintettel intézkedéseket kell tenni az Európai Unióban annak érdekében, hogy a könyvek és egyéb nyomtatott anyagok hozzáférhető formátumokban elérhetőbbé váljanak, és a forgalmuk javuljon a belső piacon.²²⁵ Az irányelv egyrészt azt hivatott biztosítani, hogy a tagállamokban működő jogosított szervezetek a meghatározott körbe tartozó műveket hozzáférhető formátumúvá alakítsák át és azokat az Európai Unión belül terjeszthessék.²²⁶ Másrészt pedig azt, hogy a belső piacon a hozzáférhető formátumú példányok az összes tagállamban elérhetőek legyenek a kedvezményezett számára, bármely tagállamban is hozták létre azokat.²²⁷

Az Irányelv egyértelműen kimondja, hogy a tagállamoknak lehetőségük van arra, hogy további kivételeket, korlátozásokat állapítsanak meg a fogyatékossgal élő személyek számára olyan esetekben, amelyek nem tartoznak a hatálya alá.²²⁸

Az Irányelv a marrákési szerződésnek megfelelően határozza meg a mű fogalmát,²²⁹ egyértelművé téve, hogy ebbe a körbe a kotta és a hangoskönyv is beletartozik.²³⁰ Az Irányelv „kedvezményezett személy” fogalma nem tér el a Szerződés fogalmától.²³¹ A „hozzáférhető formátumú példány” fogalma az Irányelvben ugyanolyan általános, mint a marrákési szerződésé²³² és ugyanúgy nem teszi lehetővé, hogy a kedvezményezett személyek az ép látóknál kedvezőbb

²²³ SEVILLE i. m. 97.

²²⁴ 2017/1564 EU irányelv (2) Preambulum bekezdés.

²²⁵ 2017/1564 EU irányelv (3), (16), (17) és (21) Preambulum bekezdés.

²²⁶ 2017/1564 EU irányelv (10) Preambulum bekezdés.

²²⁷ 2017/1564 EU irányelv (11) Preambulum bekezdés.

²²⁸ 2017/1564 EU irányelv (20) Preambulum bekezdés.

²²⁹ SGANGA i. m. 16.

²³⁰ 2017/1564 EU irányelv 2. cikk 1. pont; STAMATOUDI – TORREMANS i. m. 620. A mű fogalmáról ld. még Joanna BANASUIK: Implementation of the Marrakesh Treaty – An Input into Discussion from the Perspective of the European Union. *Journal of the Copyright Society of the USA*, Vol. 65, no. 3. (2018) 339–340.

²³¹ 2017/1564 EU irányelv 2. cikk 2. pont; STAMATOUDI – TORREMANS i. m. 622.

²³² Ld. még STAMATOUDI–TORREMANS i. m. 615., 622.

helyzetbe kerülhessenek.²³³ Tekintettel arra, hogy az Irányelv a hozzáférhető példányok belső piacon történő, és nem a tagállamok és harmadik országok terjesztését szabályozza, ezért nem meglepő, hogy a jogosított szervezetek fogalma annyival szűkebb, mint a marrákesi szerződésé, hogy valamely tagállam által kell elismertnek lennie.²³⁴

Az Irányelv 3. cikke a más irányelvekben foglalt, meghatározott szerzői jogok,²³⁵ elsősorban többszörözés, terjesztés, nyilvánossághoz közvetítés, nyilvános haszonkölcsönzés, alól enged kivételt. Az Irányelv két célból szükséges cselekmények kapcsán írja elő a tagállamok számára a kivétel saját jogukba történő átültetését. Az egyik kivétel alapján a kedvezményezett vagy a nevében eljáró személy, a kedvezményezett kizárólagos használatára állíthat elő hozzáférhető formátumú példányokat abban az esetben, ha az eredeti műhöz vagy más teljesítményhez a kedvezményezett személy jogszerűen fért hozzá.²³⁶ Tehát, amennyiben csak a kedvezményezett személy nevében eljáró személy fér hozzá jogszerűen a műhöz, de a kedvezményezett nem (és az adott tagállam erre nem ad lehetőséget a saját jogrendszerében) – ide nem értve azt az esetet, amikor a kedvezményezett személy nevében eljáró személy a kedvezményezett személy képviselőjében jár el –, annyiban ez alapján a rendelkezés alapján nincs mód jogszerű hozzáférhető formátumú példány előállítására. Az előbbiekre tekintettel meglátásom szerint, abban az esetben, ha valaki egy nyilvános közönyvtárban, könyvtári haszonkölcsönzés révén, saját olvasójegyével jogszerűen jut hozzá egy adott könyvhöz, abból például nem készíthet ismerőse számára DAISY formátumú művet, akkor sem, ha a kedvezményezettek közé tartozik, ellentétben azzal az esettel, amikor a nevezett könyvet maga a kedvezményezett vette ki a könyvtárból.

A másik Irányelv által előírt kivétel alapján a jogosított szervezetek kizárólag nonprofit módon egyrésztől a kedvezményezettek kizárólagos használatára állíthatnak elő hozzáférhető formátumú példányt, amennyiben a műhöz vagy más teljesítményhez maga a szervezet jogszerűen fért hozzá. Másrésztől az Irányelv rendelkezései szerint, a jogosított szervezetek kizárólag nonprofit módon a kedvezményezettek és más jogosított szervezetek számára hozzáférhető formátumú példányokat közvetíthet, hozzáférhetővé tehet, terjeszthet vagy

²³³ 2017/1564 EU irányelv 2. cikk 3. pont.

²³⁴ 2017/1564 EU irányelv 2. cikk 4. pont.

²³⁵ A 96/6/EK irányelv 5. és 7. cikkében, a 2001/29/EK irányelv 2, 3. és 4. cikkében, a 2006/115/EK irányelv 1. cikkének (1) bekezdésében, 8. cikkének (2) és (3) bekezdésében és a 9. cikkében, valamint a 2009/24/EK irányelv 4. cikkében foglalt jogok.

²³⁶ 2017/1564 EU irányelv 3. cikk (1) bekezdés a) pont.

haszonkölcsönbe adhat.²³⁷ Meglátásom szerint, ez a rendelkezés lehetőséget biztosít arra, hogy például egy állami fenntartású, gyengénlátó diákok számára működtetett iskola könyvtárának adományozott könyvet az iskola hozzáférhető formátumúvá, alakítson át a diákjai számára. Ilyen lehet például egy olyan e-könyv, amelyet a diákok a megfelelő formátum, betű méret és színek miatt már el tudnak olvasni. De ha valamely diák már csak Braille-írással formátumban képes elolvasni az adott művet, és ennek megfelelően történt az átalakítás, annyiban a művet gyengénlátó diákok számára működtetett iskola például egy vakok számára fenntartott állami iskola számára is hozzáférhetővé teheti, bármelyik tagállamban is működjön.

Az Irányelv a művek nevezett felhasználásait csak annyiban engedni meg, amennyiben nincsenek ellentétben a művek vagy más teljesítmények rendes felhasználásaival és indokolatlanul nem károsítják a jogosult jogos érdekeit.²³⁸ A hasonló rendelkezések már a 2001/28/EK irányelv számára sem voltak ismeretlenek.²³⁹ Meglátásom szerint, egy olyan esetben, ahol például egy ideig csak hagyományosan nyomtatott formában juthat hozzá a közönség egy irodalmi műhöz, ha az Irányelv előírásainak megfelelően történik, kedvezményezett személyek számára hangoskönyv készíthető a műből. Azonban, ha később például az eredeti kiadó hangoskönyvet is piacra dob a nevezett műből, annyiban a továbbiakban nem csak az Irányelv 2. cikk 1. pontjára (mű vagy más teljesítmény fogalmára) tekintettel nem lehet a továbbiakban a nevezett, kedvezményezett számára létrehozott hangoskönyvet például terjeszteni, hanem az Irányelv 3. cikk (3) bekezdésére tekintettel sem.

Míg például a 2006/115/EK irányelv a nyilvános haszonkölcsönzésekre vonatkozóan előírja, hogy legalább a szerzők méltányos díjazásban részesüljenek,²⁴⁰ addig az Irányelv 3. cikkének (6) bekezdése csak lehetővé teszi, hogy az adott tagállamban letelepedett jogosított szervezetek Irányelv szerinti felhasználásaira a tagállam ellentételezési rendszert hozzon létre. Ez a rendelkezés lehetővé teszi, hogy a nevezett felhasználások a szabadfelhasználások közé tartozzanak. Az előbbiekre tekintettel, meglátásom szerint, ha egy ország az Irányelvben megnevezett felhasználásokat a szabad felhasználások körében szabályozza, akkor abban az esetben, ha egy jogosított szervezet például e-könyvet ad haszonkölcsönbe, ahhoz, hogy el tudjuk dönteni, hogy szabad felhasználásról

²³⁷ 2017/1564 EU irányelv 3. cikk (1) bekezdés b) pont.

²³⁸ 2017/1564 EU irányelv 3. cikk (3) bekezdés.

²³⁹ Ld. pl. 2001/29/EK irányelv 5. cikk (3) bekezdés a)–d), f) és j) pont, (4) bekezdés.

²⁴⁰ 2006/115/EK irányelv 6. cikk (1) bekezdés.

beszélünk vagy díjra szorításról, ahhoz adott esetben több szempontot kell figyelembe vennünk. Ha az e-könyv eleve olyan formátumban került kiadásra, amelyben az adott kedvezményezett olvasni tudja, akkor úgy vélem, hogy a 2006/115/EK irányelv által szabályozott haszonkölcsönzésről kell beszélnünk, amennyiben a jogosított szervezet az előbbi irányelvnek megfelelően végzi a haszonkölcsönzést. Viszont ha a nevezett e-könyvet szükséges hozzáférhető formátumúvá átalakítani a jogosított szervezetnek ahhoz, hogy egy másik kedvezményezett személy is olvasni tudja, és ilyen formátumban a nyilvánosság számára nem hozzáférhető a mű, akkor már – úgy vélem –, hogy az Irányelv szerinti felhasználásról beszélünk.

Az Irányelv egyik fontos rendelkezése, hogy a jogosított szervezetek a számukra megengedett felhasználási módokat bármely tagállamban letelepedett kedvezményezett személy vagy jogosított szervezet javára végezhetik, és a tagállamok kötelesek biztosítani az előbbieik számára, hogy bármely tagállamban letelepedett jogosított szervezettől megszerezhessék vagy elérhessék a hozzáférhető példányokat.²⁴¹ Ezzel téve lehetővé a hozzáférhető formátumú művek belső piacon történő akadályok nélküli áramlását.²⁴² Meglátásom szerint ennek a lehetőségnek elsősorban a világnyelven született művek, azon belül is az angolul írottak esetében lesz jelentősége.²⁴³ A magyar nyelvű művek áramlása főleg a határon túli területeken kerülhetnek előtérbe.

A felhasználásokra vonatkozóan az Irányelv számos kötelezettséget ír elő a jogosított szervezetek számára, amelyek elsősorban azt célozzák, hogy jogosulatlan személyek ne férjenek hozzá a művekhez, illetve jogosulatlan felhasználásokat megakadályozzák.²⁴⁴

Mind az Irányelv, mind pedig a lent bemutatásra kerülő Rendelet kis mozgásteret enged területén egységes szabályok vonatkoznak.²⁴⁵

Az Irányelvet a tagállamok 2018. október 11. napjáig voltak kötelesek átültetni.²⁴⁶ Az Irányelv természetéből fakadóan, amennyiben egy adott tagországban nem vagy nem megfelelően történik meg annak átültetése, annyiban is alkalmazandók az adott országban az Irányelv rendelkezései,²⁴⁷ így a vonatkozó jogszabályok az Európai Unió területén továbbra is egységesek maradnak.

²⁴¹ 2017/1564 EU irányelv 4. cikk.

²⁴² BANASUIK i. m. 338.

²⁴³ Erről ld. még SZTOBRYN i. m. 351–352.

²⁴⁴ 2017/1564 EU irányelv 5. cikk. Erről ld. még STAMATOUDI–TORREMANNS i. m. 636.

²⁴⁵ STAMATOUDI–TORREMANNS i. m. 615.

²⁴⁶ 2017/1564 EU irányelv 11. cikk (1) bekezdés.

²⁴⁷ Ld. még STAMATOUDI–TORREMANNS i. m. 616.

6.3. Az EU 2017/1563 rendelete

A marrákesi szerződés ratifikálása nemcsak egy olyan irányelv elfogadását tette szükségessé, amely a belső piacot szabályozza, hanem egy olyan jogszabályt is, amely a tagállamok és harmadik országok jogosított szervezeteinek és kedvezményezettjeinek a kapcsolatát és helyzetét, vagyis a Szerződés második célkitűzését,²⁴⁸ is szabályozza.²⁴⁹ Így az Irányelvvel egy napon, 2017. szeptember 13-án elfogadásra került az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/1563 Rendelete (továbbiakban: Rendelet).²⁵⁰ A Rendelet maga is hivatkozik az Európai Unió Bíróságának fent bemutatott 3/15. számú véleményére.²⁵¹

A Rendelet „mű vagy más teljesítmény” fogalma megegyezik az Irányelv azonos megnevezésű fogalmával,²⁵² ahogy a „kedvezményezett személy”²⁵³ és a „hozzáférhető formátumú példány”²⁵⁴ fogalma is ugyanaz a két nevezett jogszabályban. A Rendelet „valamely tagállamban letelepedett jogosított szervezet”²⁵⁵ fogalma megegyezik az Irányelv „jogosított szervezet” fogalmával.²⁵⁶

A Rendelet 3. cikke lehetővé teszi a hozzáférhető formátumú példányok harmadik országba történő exportját. A Rendelet nem állapít meg az Irányelvtől eltérő rendelkezéseket, hanem az Irányelv átültetését szolgáló nemzeti jogszabályok alkalmazását írja elő harmadik országban letelepedett jogosított szervezetek és kedvezményezett személyek esetében is. Így a nevezettek körében a tagállami jogosított szervezetek a hozzáférhető formátumú példányokat terjeszthetik, közvetíthetik és hozzáférhetővé tehetik.²⁵⁷

A Rendelet a 3. cikkéhez nagyon hasonlóan szabályozza a hozzáférhető formátumú művek példányainak harmadik országból történő importját, ugyanis ismételt az Irányelvet átültető nemzeti jogszabályok alkalmazását írja elő. Így a tagállamokban letelepedett kedvezményezett személyek vagy jogosított szervezetek a nevezett nemzeti jogszabályoknak megfelelően importálhatják a

²⁴⁸ KASKOVITS Melinda: Szerzői jog a digitális egységes piacon. *Infokommunikáció és jog*, Különszám, 2017. 27.

²⁴⁹ Erről ld. 2017/1563 EU Rendelet (5) Preambulum bekezdése.

²⁵⁰ STAMATOUDI–TORREMANS i. m. 615.

²⁵¹ 2017/1563 EU Rendelet (4) Preambulum bekezdése.

²⁵² 2017/1563 EU Rendelet 2. cikk 1. pont.

²⁵³ 2017/1563 EU Rendelet 2. cikk 2. pont.

²⁵⁴ 2017/1563 EU Rendelet 2. cikk 3. pont.

²⁵⁵ 2017/1563 EU Rendelet 2. cikk 4. pont.

²⁵⁶ STAMATOUDI–TORREMANS i. m. 643.

²⁵⁷ 2017/1563 EU Rendelet 3. cikk.

marrákesi szerződésben részes harmadik országokban letelepedett jogosított szervezetek által, a marrákesi szerződésben meghatározottak körében terjesztett, közvetített vagy számukra hozzáférhetővé tett hozzáférhető formátumú példányokat. A tagállamokban letelepedetett kedvezményezett személyek vagy jogosított szervezetek az ilyen példányokat egyéb módokon is megszerezhetik vagy hozzáférhetnek, valamint felhasználhatják azokat.²⁵⁸

A Rendelet, mind a hozzáférhető formátumú művek 3. cikk szerinti exportja, mind pedig a 4. cikk szerinti importja esetében előírja tagállamokban letelepedett jogosított szervezetek számára ugyanazokat a kötelezettségeket, mint az Irányelv.²⁵⁹ Így ezek a rendelkezések elsősorban szintén azt célozzák, hogy jogosulatlan személyek ne férjenek hozzá a művekhez, illetve jogosulatlan felhasználásokat megakadályozzák.²⁶⁰

A Rendeletet a tagállamok 2018. október 12-étől kötelesek alkalmazni.²⁶¹

7. A magyar jogszabályok

Társadalmi egyeztetést követően, 2018. szeptember 11-én került benyújtásra a T/1358 számú törvénymódosítási javaslat.²⁶² A nevezett iromány a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (továbbiakon: Sztj.) módosítására vonatkozott, amely következtében 2018. október 2-án fogadta el a Parlament és 2018. október 9. napján került kihirdetésre a 2018. évi LVI. törvény. Az említett jogszabály többek között módosította az Sztj. 41. §-át is.

Az Sztj. a nevezett módosítás előtt is lehetővé tette, hogy Magyarország területén, a szabad felhasználásra vonatkozó szabályoknak megfelelően,²⁶³ a fogyatékos személyek igényeinek kiszolgálása érdekében, nem üzletszerűen, fogyatékoságukkal összefüggésben, a cél által indokolt mértékben felhasználások történhessenek.²⁶⁴ Ahogy a marrákesi szerződés,²⁶⁵ úgy az Sztj. korábbi

²⁵⁸ 2017/1563 EU Rendelet 4. cikk.

²⁵⁹ STAMATOUDI–TORREMANS i. m. 643., 645.

²⁶⁰ 2017/1563 EU Rendelet 5. cikk.

²⁶¹ 2017/1563 EU Rendelet 8. cikk.

²⁶² <https://www.parlament.hu/irom41/01358/01358.pdf>

²⁶³ A szabad felhasználásokra vonatkozó általános szabályokat az Sztj. 33. §-a tartalmazza.

²⁶⁴ Az Sztj. 41. § (1) bekezdésének szövege 2018. évi LVI. törvény következtében bekezdés módosítások előtt: A mű nem üzletszerű felhasználása a szabad felhasználás körébe tartozik, ha az kizárólag a fogyatékos személyek – fogyatékoságukkal közvetlenül összefüggő – igényeinek kielégítését szolgálja, és nem haladja meg a cél által indokolt mértéket.

²⁶⁵ Ld. marrákesi szerződés 4. cikk.

változata is csak bizonyos körben, nevezetesen a cél által indokolt mértékben engedi a szabad felhasználásokat.

A nevezett Szjt. módosítás során, meglátásom szerint, nem volt arra szükség, hogy a módosítás alapjaiban változtassa meg a nevezett törvény korábbi rendelkezéseit, pusztán csak azok pontosítására, finomítására, kiegészítésére volt szükség. Az Szjt. 41. § (1) bekezdésének szövege kisebb mértékben módosult és kiegészült több új bekezdéssel is.²⁶⁶ Az Szjt. 41. § (1a) bekezdés kimondja, hogy az (1) bekezdés szerinti felhasználások közé tartozik mindaz, amit a marrákesi szerződés és az Irányelv megenged az azok által kedvezményezett személyeknek és jogosított szervezeteknek az adott országon belül. Az Szjt. 41. § (1b) és (1c) szakasza átülteti az Irányelv rendelkezéseit, amelyek a jogosított szervezetek határokon átnyúló tevékenységeire vonatkozik, vagyis egyrésről a Magyarországon letelepedett jogosított szervezet az Szjt. 41. (1a) bekezdés b) pontjában meghatározott terjesztést és nyilvánosságához közvetítést az Európai Unió bármely tagállamában letelepedett jogosított szervezet vagy kedvezményezett személy számára szabadon végezheti.²⁶⁷ Másrésről a Magyarországon letelepedett jogosított szervezet és a kedvezményezett személy a hozzáférhető formátumú példányt az Európai Unió más tagállamában letelepedett jogosított szervezettől szabadon meg is szerezheti.²⁶⁸ A 41. § (1d) bekezdés definiálja azt, hogy milyen művek használhatóak fel az Szjt. 41. § (1a)–(1c) bekezdéseiben meghatározott szabad felhasználások körében. A nevezett törvény, akárcsak a marrákesi szerződés, kiemeli, hogy az előbbi művek közé kell értenünk a digitális és a hanganyaggá alakított változatokat is, vagyis az e-könyveket is. Az Szjt. bár kimondja, hogy a 41. § (1a)–(1d) bekezdésekben foglalt szabad felhasználásokat szerződésekkel sem korlátozni, sem kizárni nem lehetséges,²⁶⁹ valamint előírja, hogy a hozzáférhető formátumú példány előállításához és hozzáférhetővé tételéhez szükséges változtatások nem haladhatják meg a cél által indokolt mértéket.²⁷⁰ Azonban a legfontosabb fogalmakat, úgymint a kedvezményezett személy, a jogosított szervezet meghatározását nem az Szjt., hanem egy külön kormányrendelet határozza meg.²⁷¹

²⁶⁶ Szjt. (1a)–(1g)

²⁶⁷ Szjt. 41. § (1b) bekezdés.

²⁶⁸ Szjt. 41. § (1c) bekezdés.

²⁶⁹ Szjt. 41. § (1e) bekezdés.

²⁷⁰ Szjt. 41. § (1f) bekezdés.

²⁷¹ Szjt. 41. § (1g) bekezdés.

A törvénytervezet miniszteri indoklása szerint, bár a marrákesi szerződés kompenzációs lehetőséget biztosít annak érdekében, hogy a jogosultakat kártalaníthassák a szabad felhasználások okozta veszteségekkel szemben, azonban ennek magyar jogban történő alkalmazására nincs szükség. Ezt az indoklás azzal magyarázza, hogy a készítésekor hatályban lévő Szjt. szélesebb hatályú szabad felhasználást engedélyezett, ám ez mégsem tette korábban sem a kompenzáció alkalmazását indokolttá. Az indoklás úgy véli, hogy a nevezett felhasználások száma szűk körben történik és valószínűsíthetően ez a törvény módosítását követően sem fog ugrásszerűen megnőni.²⁷²

Az Szjt. a nevezett módosítást követően sem szabályoz minden részletet, amit a marrákesi szerződés és az azt az Európai Unió jogban átültető Irányelv és Rendelet megkövetel. A hiányzó fogalmakat és szabályokat a 198/2018. (X. 25.) Kormányrendeletben találjuk. Így ez a magyar jogszabály határozza meg többek között a hozzáférhető formátumú példány,²⁷³ jogosított szervezet,²⁷⁴ kedvezményezett személy²⁷⁵ marrákesi szerződésnek, az Irányelvnek és a Rendeletnek megfelelő fogalmát. De a nevezett jogszabály tartalmazza azt, a vizsgált témakörben fontos szabályt is, amely előírja a jogosított szervezetek számára, hogy megtegyék az adott helyzetben általában elvárható intézkedéseket annak érdekében, hogy hozzáférhető formátumú példányt kizárólag kedvezményezett személy vagy más jogosított szervezet használhasson fel, és hogy megakadályozzák a hozzáférhető formátumú példányoknak az Szjt.-ben meghatározott szabad felhasználás körét meghaladó jogellenes felhasználását.²⁷⁶

Így a fent bemutatottokra tekintettel elmondhatjuk, hogy, mind a Rendeletet, mind pedig az Irányelvet, így magát a marrákesi szerződést is az Szjt. nevezett módosítása, valamint a 198/2018. (X. 25.) Kormányrendelet ültette át a magyar jogba.

²⁷² T/1358. számú iromány 7, 9.; Karolina Sztobryn is úgy ítéli meg, hogy a nevezett felhasználások csak kis és kevésbé tehető körben történnek, amiből azt a következtetést vonja le, hogy ezért valószínűsíthetően nem lenne gazdaságilag fenntartható, hogy a könyvpiac szereplő maguk állítsák elő a műveket hozzáférhető formátumban. Erről ld. SZTOBRYN i. m. 355. A Sullivan Tanulmány szerint az országok többsége a kompenzáció nélküli szabályozást választja, amelyet csak non-profit felhasználásokra korlátoznak. (RAMIREZ-MONTES i. m. 52.; https://www.wipo.int/meetings/en/doc_details.jsp?doc_id=75696)

²⁷³ 198/2018. (X. 25.) Korm. rendelet 1. § 1. pont.

²⁷⁴ 198/2018. (X. 25.) Korm. rendelet 1. § 2. pont.

²⁷⁵ 198/2018. (X. 25.) Korm. rendelet 1. § 3. pont.

²⁷⁶ 198/2018. (X. 25.) Korm. rendelet 2. § (1) bekezdés.

8. Összegzés

A Marrákeshi Szerződés üzenete fontos, valamint az emberi jogi és a szerzői jogi jogszabályok egymáshoz való viszonyában rendkívül új, a fentiekben bemutatott megközelítést alkalmazott. Ennek ellenére, meglátásom szerint számtalan meghatározásának és szabályainak egységes alkalmazásához szükséges lesz a joggyakorlat által kialakított értelmezésre.

Ahogy az fentebb már bemutatásra került, a határokon átnyúló cserék esetében jellemzően a világnyelveken megszületett művekkel kapcsolatban számíthatunk nagymértékű határokon átnyúló cserékre.

A Szerződésre sikerként szoktak tekinteni, a WIPO-tagállamok közgyűléseinek 2021-ben tartott 61. ülésorozatán, a Szerződés közgyűlése pozitívan értékelt a Szerződés státuszára vonatkozó jelentést. Azonban a Szerződés – előnyei és újdonságai ellenére – nem képes orvosolni az olyan problémákat, mint az általa engedélyezett másolat készítésére képes szakemberek vagy technikai felszerelések hiánya.²⁷⁷ Így a Szerződés sikere nagyban múlik az adott részes állam gazdasági adottságain is.

²⁷⁷ JÖRG–VON LEWINSKI i. m. 656.; BATICZ Csaba: A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala nemzetközi együttműködési tevékenységének főbb jellemzői 2020 második felében. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2021/2. 16.

A KÖZSZEREPLŐK SZEMÉLYES ADATAINAK VÉDELME,

*különös tekintettel annak újabb fejleményeire, valamint
a deepfake technológiára*

NECZ Dániel*

1. Bevezetés

A közszereplők személyes adatainak védelme, valamint az ez alóli kivételek meghatározása már hosszú ideje a személyiségi jogok védelmének egyik kiemelt, sok esetben viták keresztjében álló területét képezi. Természetesen lehetetlen konkrét határokat húznunk és ceruzával körbe rajzolnunk, hogy meddig illeti meg a közszereplőt a személyes adatainak védelme, illetve pontosan mely közlései, tevékenységei kapcsán számoltatható el a nyilvánosság előtt. Sokszor önmagában az sem egyértelmű, hogy egy adott személy közszereplőnek minősül-e, az adott tevékenység vagy megnyilvánulás valamely közügyhöz kapcsolódik-e, illetve, hogy mindezek tekintetében pontosan milyen következtetések vonhatók le az érintett közszereplő személyes adatainak kezelése vonatkozásában.

Mindemellett megemlítendő ugyanakkor, hogy a közbeszéd körébe sorolható, valamint a különböző közérdeklődésre számot tartó megnyilvánulások sem sorolhatók szükségszerűen egy kategóriába. Jellemzően erősebb védelemre tartanak igényt a demokratikus közbeszéd formálására irányuló, a politikai és egyéb közéleti viták körében tett megnyilatkozások és a közéleti szereplést folytatók ennek körében való elszámoltathatósága, míg a „bulvárjellegű”,

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

különösen az érintettek magánéletére vonatkozó megnyilatkozások kapcsán a védelem köre szűkebbnek mondható. A fentiek tükrében továbbá a közszereplők adatainak kezelése kapcsán értelemszerűen a szólás jellemzőit és jelentőségét, valamint a közszereplő vonatkozó magatartását is szükséges figyelembe vennünk. Ennek kapcsán eltérő lehet a megítélése például egy közszereplő családi életére vonatkozó információ nyilvánosságra hozatalának, ha az adott közszereplő rendszeresen és jellemzően tesz a családi- és magánéletére vonatkozó megnyilatkozásokat, valamint, ha általában az ebből eredő publicitásra alapozza megélhetését. Az ilyen esetekben ugyanis elvárható, hogy az adott személy számoljon a magánéletébe történő nagyobb behatással, valamint ennek kapcsán a vonatkozó információk ezzel arányos nyilvánosságra hozatalával.

Hangsúlyozandó továbbá, hogy a digitális társadalom kialakulása, valamint a kommunikációval kapcsolatos technológiák fejlődése az elmúlt időszakban kiemelt lendületet adott a közbeszéd fejlődésének, valamint új dimenzióba helyezte a véleménynyilvánítás szabadságát és a tömegtájékoztatást, ugyanakkor ezen pozitív hatások mellett szélesebb lehetőség is nyílt a személyiségi jogok, ideértve a személyes adatok védelméhez fűződő jogok megsértésére, valamint a magánéletbe történő intenzívebb beavatkozásra, az érintettekre vonatkozó információk korábban soha nem látott nyilvánosság előtti terjesztésére.

A fentiekre tekintettel a jelen tanulmány a közszereplők személyes adatai védelmével kapcsolatos joggyakorlat kiemelt szempontjait foglalja össze, valamint ezek körében von le következtéseket a közszereplők adatai védelmének helyes meghatározása, a közügy, valamint a közérdeklődésre számot tartó beszéd jellege és egyéb szempontjainak figyelembevételével, továbbá igyekszik a jogfejlődés irányai tekintetében is meglátásokat tenni. Ennek keretein belül a tanulmány különös hangsúllyal veszi figyelembe a *deepfake* jelenség, valamint egyéb, a digitális társadalommal kapcsolatos, közszereplők személyes adatainak kezelésére hatással bíró jelenségek és új technológiák adatvédelmi megítélését, továbbá az eltérő jogelméleti és gyakorlati szempontok figyelembevétele okán ugyancsak kitér – az európai uniós és magyar szabályozás mellett – az Egyesült Államok szabályozására.

2. A közszereplők és az adatvédelem

2.1. A közszereplők és a közügy meghatározása, valamint jelentősége

2.1.1. A közszereplők és a közügy amerikai meghatározásának szempontjai

Az Egyesült Államok joga a közszereplők tőrésatárát jellemzően a kontinentális jognál magasabban határozza meg, és kiemelt súllyal garantálja a közszereplők bírálhatóságát, valamint a közérdeklődésre számot tartó ügyek megvitathatóságát. Közszereplőnek az amerikai jogban – a kontinentális joghoz hasonlóan – jellemzően azon személyek tekinthetők, akik valamilyen politikai tisztséget töltenek be, hivatásuk vagy tevékenységük kapcsán kiemelt közfigyelemre tartanak számot (például: híres színészek, énekesek), illetve jellemzően olyan személyek is, akik közéleti viták aktív résztvevői (például: publicisták). A közszereplők magasabb tőrésatárából pedig következik, hogy a velük szemben tett jóhírnévsértő (tehát valótlan vagy a valóságot hamis színben feltüntető) állítások esetén – a közszereplőknek nem minősülő személyekkel ellentétben – nem elég a nyilatkozatot tevőnek a nyilatkozat valótlanágával kapcsolatos gondatlanságát (*negligence*) bizonyítaniuk, hanem annak az esetleges valótlanággal kapcsolatos közömbösségét, illetve rosszhiszeműségét (*malice*) kell bizonyítaniuk.¹ Mindezt első ízben az Amerikai Egyesült Államok Legfelső Bírósága az 1964-es, ún. *New York Times Co. v. Sullivan*² ügyben mondta ki, az abban foglalt fenti meglátások pedig azóta is töretlenül alkalmazandók az amerikai bírói gyakorlatban. Megemlítendő ugyanakkor, hogy a közszereplők tőrésatára a velük kapcsolatos valótlan állításokon túl a személyes adataik kezelése kapcsán is magasabbnak mondható, és jellemzően kötelesek eltérni a velük kapcsolatos közérdeklődésre számot tartó információk nyilvánosságra hozatalát.

A fenti magasnak mondható tőrésatár megkövetelésével az amerikai bírói gyakorlat célja egyértelműen a véleménynyilvánítás szabadságának fokozott védelme, ez azonban nem jelenti azt, hogy adott esetben egy közszereplő ne léphetne fel sikeresen személyiségi jogainak megsértése esetén. Erre példaként

¹ Gary BUGH: Public Figures and Officials. *The First Amendment Encyclopedia*. <https://www.mtsu.edu/first-amendment/article/1010/public-figures-and-officials>

² *New York Times Co. v. Sullivan*, 376 U.S. 254 (1964).

a közelmúltban jelentős visszhanggal bíró Depp v. Heard ügy³ szolgálhat. Az eset előzménye, hogy a Johnny Depp nevű amerikai színész volt párja, Amber Heard színésznő korábbi házasságuk alatti családon belüli erőszakkal vádolta meg a színészt egy 2018-as, Washington Post-ban írt véleménycikkében. Az újságcikk hatására Johnny Depp karrierje megbicsaklott és számos korábbi filmszerepét elveszítette. Ezt követően a felek között évekig tartó pereskedés kezdődött, amelynek végén Johnny Depp sikerrel lépett fel Amber Heard-el szemben személyiségi jogsértés okán, és végül az esküdszék jelentős részben neki adott igazat, megerősítve, hogy egyúttal a színésznő állításai valótlanok voltak, azokat pedig kifejezetten abból a célból tette, hogy ártsen a férfi társadalmi megítélésének, a számára kárt okozzon.

Habár a fenti eset vitán felül példaként szolgál a közszereplők személyiségi jogainak védelme kapcsán, ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy a személyes adatok védelméhez fűződő jog a hasonló ügyekben továbbra is korlátozottabb szerepet kap, mint a jóhírnév védelme. A személyes adatok védelmével kapcsolatban ugyanakkor példaként említhető a 2010-es évek első feléből származó, ún. *Bollea v. Gawker Media, LLC* ügyben⁴ hozott kaliforniai felsőbb bírósági döntés. Az eset kapcsán egy bulvárlap hozott nyilvánosságra egy hangfelvételt, amely egy ismert pankrátor, illetve színész szexuális aktusát, valamint az azt követő beszélgetést rögzítette. Tekintettel arra, hogy a felvételen az említett személy rasszista megjegyzéseket is tett, így az eset karrierje megroppanásához vezetett, azonban egyúttal be is perelte a lapkiadót – többek között – a magánéletéhez, valamint személyes adatai védelméhez fűződő jog megsértése miatt. Az ügy során a bíróság helyt adott a felperes keresetének és annak ellenére is megállapította a jogsértést, hogy az adott ügy egyúttal közérdeklődésre számot tartónak minősült.

2.1.2. A közszereplők és a közügy magyar meghatározásának szempontjai

Az európai, valamint a magyar jogban a közszereplők személyes adataik védelme kapcsán jellemzően az amerikai jog vonatkozásában fentebb említetknél magasabb szintű védelmet élveznek. Leszögezendő ugyanakkor, hogy a közszereplők személyes adatainak magyar jog szerinti védelme kapcsán első körben szükséges a közszereplők, valamint a közügy fogalmát tisztáznunk.

³ John C. Depp, II v. Amber Laura Heard (CL-2019-2911).

⁴ *Bollea v. Gawker Media, LLC*, 913 F. Supp. 2d 1325 (M.D. Fla. 2012).

A közszereplők fogalmi körét a joggyakorlatban főként az Alkotmánybíróság, valamint a peres bíróságok gyakorlata alakította ki. Ennek körében az Alkotmánybíróság gyakorlata kezdetben a közhatalom gyakorlóira, valamint a politikai tevékenységet végző személyekre fókuszált. Így a 36/1994. (VI. 24.) AB határozat is „közhatalmat gyakorló személyekről”, valamint „közszereplő politikusokról” beszél, míg ugyanezt a fogalmi kört az 57/2001 AB határozat már tágabban, habár jórészt továbbra is a politikusokat és állami vezetőket kiemelve tárgyalja. Ezt a logikát az Alkotmánybíróság későbbi gyakorlata is követte, és elsősorban a közhatalmat gyakorló személyek, valamint közszereplő politikusok kapcsán határozott meg olyan közszereplői kört, akiknek e tekintetben való bírálhatóságuk kapcsán magasabb tűréshatárt kell tanúsítaniuk,⁵ azonban az ezen túli személyi kör meghatározására, a közszereplővé válás szempontrendszerének kialakítására sokáig nem került sor. E tekintetben érdemi változást jelentette az Alkotmánybíróság 3145/2018. (V. 7.) AB határozata, amely a közéleti vitákban jelentős véleményformáló hatásuk, megnyilvánulásaik okán sorolta a közszereplők körébe az ún. médiaszereplőket; kiemelte továbbá, hogy a közszereplővé válás feltételei az adott közéleti vita jellegéhez kapcsolódva egyedi mérlegelés tárgyát képezik, ennek kapcsán pedig kiemelt jelentőséggel bír annak ténye, hogy az adott személy önállóan vállal szerepet a közügyek alakításában, illetve, hogy milyen lehetőségekkel bír a vele szemben kritikus vagy támadó véleményekkel szembeni, nyilvánosság előtt történő védekezésre.⁶ Adott esetben e körben említhetők a közbeszéd jelentős formálói mellett az ismert bulvár- és médiaszemélyiségek, akik akár a szakmájuk kapcsán (például: énekesek, műsorvezetők), akár egyéb okokból gyakran lépnek fel a nyilvánosság előtt. A fenti közéleti, politikai tevékenységet folytatókkal szemben ezen kör esetén jóval gyakoribbnak mondhatók a nyilvánosság előtti magánéleti megnyilvánulások, így a velük kapcsolatos információk is sokszor inkább a pletykaéhség kiszolgálására, a közfigyelem fenntartására szolgálnak. A fenti bulvár- és médiaszemélyiségeken túl ugyancsak jellemzően a közszereplők körébe sorolandók a kultúra, a sportélet, valamint az egyes szakmák közszereplői (ideértve például: egy-egy szakma kiemelt szakértője, közismert író). Ezen kör esetén a politikai, közéleti szférába tartozó közszereplőkhöz hasonlóan jellemző, hogy sokszor inkább a tevékenységük, valamint szakmai megnyilvánulásaik révén kapnak közfigyelmet, a magánéletükkel kapcsolatos

⁵ Ld. 7/2014. (III. 7.) AB határozat, Indokolás, I.2. pont, 1/2015. (I. 16.) AB határozat, Indokolás, V. 39–40. pontok.

⁶ Ld. 3145/2018. (V. 7.) AB határozat, Indokolás, IV. 46–49. pontok.

információk pedig sokszor ritkábban jutnak el a nyilvánossághoz. Kiemelendő továbbá, hogy a fentiekén túl eltérő típusú meghatározások és csoportosítások is elképzelhetők, amelyek jellemzően nem rendelkeznek egységes határokkal, az egyes közszereplők pedig gyakran nem szoríthatók be egyetlen szerepkörbe.

A fentiekre tekintettel az Alkotmánybíróság gyakorlata jelentős támpontokat adott a közszereplői kör kialakítása kapcsán, azonban hangsúlyozandó, hogy zárt fogalmi kategóriáról a közszereplők esetén nem beszélhetünk, az adott személy közszereplőként történő meghatározása pedig – az Alkotmánybíróság fenti gyakorlatával összhangban – eseti mérlegelés alapján alakítható ki. E körben különösen az adott személy tevékenységének, valamint megnyilvánulásainak közügyhöz való viszonya bír kiemelt jelentőséggel, lényegében ez dönti el, hogy mely az az adatkör, illetve azok a megnyilvánulások, tevékenységek, amelyek kapcsán az érintettnek mint közszereplőnek túrnie kell a nyilvánosságot.⁷ Így a személyiségi jogok védelme tekintetében a magasabb tűrészart sem önmagában az adott személy tisztsége, az általa betöltött (például: politikusi vagy egyéb, gyakori nyilvános szólással járó) szerepkör határozza meg, hanem az adott megnyilvánulás közügyekhez, illetve közügyek szabad vitatásához való viszonya.⁸

A közügyek kategóriája pedig szintúgy mint a közszereplőké, sok esetben eseti mérlegelés alapján határozható meg, általánosságban azonban a közügyekre vonatkozó megnyilvánulások körébe tartozónak tekinthetők az állami szervek működésére, közhatalmat gyakorlók és politikusok közéleti szerepvállalására, valamint a közbeszéd szempontjából meghatározó eseményekre reflektáló megnyilvánulások.⁹ Ezzel összhangban határozza meg a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény („Ptk.”) 2:44. § szakasza is a közéleti szereplők személyiségi jogainak korlátozását a közügyek szabad vitatásához szükséges és azzal arányos mértékben, ez alól pedig kivételként említi a magán- és családi élettel kapcsolatos tevékenységeket és adatokat.¹⁰

⁷ KOLTAY András: A jóhírnév és a becsület védelme a közügyek szabad vitáinak és a közéleti szereplők jogainak fényében. In: KOLTAY András (szerk.): *Magyar és európai médiajog*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2019. 345. [A továbbiakban: KOLTAY (2019a).]

⁸ H 2020.108.

⁹ KOLTAY András: *Az új média és a szólásszabadság. A nyilvánosság alkotmányos alapjainak újragondolása*. Budapest, Wolters Kluwer Hungary, 2019. A fenti mű az alábbi magyar fordítása: András KOLTAY: *New Media and Freedom of Expression. Rethinking the Constitutional Foundations of the Public Sphere*. Oxford, Hart Publishing, 2019. 38. [A továbbiakban: KOLTAY (2019b).]

¹⁰ Ptk. 2:44. § (3) bek.

A fentebb írtakra tekintettel meglátásunk szerint tehát a közszereplők adatainak kezelése kapcsán a vonatkozó személyes adat és az adatkezelés közügyhöz való viszonya tekinthető kulcskérdésnek az adott közszereplő státuszával, valamely szempont szerint felállított közszereplői kategóriába sorolásával szemben, amelyet a bírósági, valamint az adatvédelmi hatósági gyakorlat is jellemzően ekként vesz figyelembe. Így Magyarországon a például közelmúltban a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság („NAIH”) azért marasztalt el egy internetes újságot, mivel egy volt sportoló autóbalesetéről tudósított. Ennek körében a NAIH kiemelte, miszerint az a tény, hogy a volt sportoló közúti baleset részese volt nem kapcsolódik a szakmai múltjához, valamint nyilvános tevékenységéhez, így a közügyek vitelén kívüli eseményre vonatkozó közlésnek tekinthető.¹¹ A fentiekhez kapcsolódóan érdekes adaléknak tekinthető a brit Információs Biztos Hivatalának gyakorlata, amely 2022-ben tette közzé az újságírói adatkezelési gyakorlati kódexének tervezetét. Ezen tervezet számos esetben eligazítást tartalmaz olyan esetekre vonatkozóan, ahol a közbeszéd jelentősége, valamint a tájékoztatáshoz való jog felülírhatja az adott közszereplő személyes adatok védelméhez fűződő jogait. Így amennyiben például egy közszereplő hamis képet fest magáról a nyilvánosság előtt vagy félrevezető tájékoztatást nyújt, ennek arányos cáfolatát a sajtó által tűnie kell. Ennek kapcsán a fenti anyag példaként említi a Mirror nevű újság jogvitáját Naomi Campbell szupermodellel, aki a nyilvánosság előtt több alkalommal is tagadta, hogy kábítószerfogyasztással kapcsolatos problémái lennének, az újság azonban ezt igyekezett cáfolni. Ennek körében az illetékes felsőbb bíróság arra a következtetésre jutott, miszerint közérdek fűződött annak tisztázásához, hogy a szupermodell kábítószerrel élt, hiszen közszereplőként ezt több alkalommal is tagadta a nyilvánosság előtt, az egyéb, újság által nyilvánosságra hozott információk, mint például a szupermodell drogfüggőséggel kapcsolatos terápiájának részletei, valamint az őt ábrázoló, vonatkozó intézmény elhagyását bemutató fényképek már nem tartoztak a nyilvánosságra.¹²

A fentiek tükrében megállapítható, hogy az olyan közlések körében, amelyek nem kapcsolódnak közügyekhez, illetve kiemelt közérdeklődésre számot tartó ügyekhez vagy eseményekhez, a vonatkozó közszereplők személyiségi jogaik, és így személyes adataik védelméhez fűződő joguk kapcsán nem kell, hogy csökkentett védelmi szinttel számoljanak, így például ezen személyeket

¹¹ NAIH-3119/2021, illetve ld. a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság 2021. évi beszámolója. 85–86.

¹² Campbell v MGN Ltd [2004] UKHL 22, Information Commissioner’s Office, Draft journalism code of practice, version 1.0 for public consultation, 20211013. 31–32.

a magán-, valamint a családi életük során a védelem az egyéb személyekhez hasonló mértékben illeti meg. Megemlítendő azonban, hogy a fentebb írtak ellenére a közügy meghatározása és az adott információ azzal való kapcsolata, illetve a közérdeklődés kellő súllyal való figyelembevétele a gyakorlatban – ahogy az a fentebb írt esetekből látszik –, továbbra is sok esetben viták alapjául szolgálhat. Így például kérdéses, hogy egy közszereplőt érő autóbaleset feltétlenül kívül marad-e a közügy kategóriáján, attól függetlenül, hogy az nem kapcsolódik szorosan az érintett személy közszerepléssel járó tevékenységéhez (például: a baleset kifejezetten az adott közszereplőnek felróható vagy egyben bűncselekményt is megvalósít), illetve, hogy egy híres divatmodellnek – mint sokak számára példaképnek – szükséges-e az esetleges kábítószerfüggőségével kapcsolatos küzdelmekről a nyilvánosság előtt is beszámolnia, az ezzel kapcsolatos részletek nyilvánosságra hozatalát eltűrnie. Ezek mind olyan kérdésnek tekinthetők, amelyekre az egyes államok joggyakorlata, sajtójogi hagyományai eltérő válaszokat adhatnak, és amelyek kapcsán az adott ügy valamennyi releváns részletét szükséges kellő súllyal figyelembe vennünk.

2.2. A véleménynyilvánításhoz és a tájékoztatáshoz fűződő jog, valamint annak jelentősége a digitális társadalomban

2.2.1. Az Első Alkotmánykiegészítés és annak keretei

Az 1791-ben elfogadott Első Alkotmánykiegészítés értelmében „a Kongresszus nem alkothat olyan törvényt, amely korlátozza a szólás szabadságát, valamint a sajtószabadságot.”¹³ Az Első Alkotmánykiegészítés ezen meghatározása napjainkig az Egyesült Államok egyik legszélesebb körben ismert és hangsúlyozott alkotmányos alapvetéseként ismert, amely áthatja az amerikai polgári társadalmat, egyúttal a demokratikus viták számára is keretként szolgál.¹⁴ Ennek köszönhetően a szólás szabadságát az amerikai bírói gyakorlat is messzemenőig elismeri, és csak meghatározott körülmények esetén ad teret a szólásszabadságot adott esetben korlátozó szabályozásnak. Ennek kapcsán kiemelendő, hogy tartalomsemleges szabályozás esetén a szabályozásnak jellemzően az

¹³ United States Senate. *First Amendment*. „Congress shall make no law [...] abridging the freedom of speech, or of the press.” [https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm#amdt_1_\(1791\)](https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm#amdt_1_(1791))

¹⁴ Ray RAPHAEL: *The U.S. Constitution. Explained – clause by clause – for every American today*. New York, Vintage Books, 2017. 112.

észszerűség követelményének kell megfelelnie, míg a tartalom korlátozására irányuló szabályozás esetén már vizsgálendő, hogy az adott szabályozás az egyes tartalmak között diszkriminál-e.¹⁵

A fentebb írtak tekintetében tehát a szövetségi, illetve a tagállami szabályozásnak tiszteletben kell tartania a szólásszabadság védelmét, és a fentebb írtakra tekintettel az nem irányulhat a véleménynyilvánítás lehetőségeinek indokolatlan elfojtására, bizonyos vélemények kiszorítására vagy üldözésére. Ennek kapcsán az amerikai szabályozás még sok esetben a kifejezetten szélsőséges véleménynyilvánítást sem tilalmazza, a fentebb írtak szerint pedig a közszereplők számára jellemzően csak korlátozott lehetőséget enged személyeségi jogaik védelmére. Ennek tükrében az amerikai szabályozás az esetek túlnyomó részében a véleménynyilvánítás szabadságát részesíti előnyben a személyes adatok védelméhez fűződő joggal szemben, különösen olyan esetekben, amikor egy-egy adott megnyilvánulás a köz számára jelentőséggel bírhat.

2.2.2. A véleménynyilvánításhoz és a tájékoztatáshoz fűződő jog jelentősége a magyar adatvédelmi és információszabadsággal kapcsolatos szabályozásban

A demokratikus társadalmakban a véleménynyilvánításhoz és a tájékoztatáshoz fűződő jog kiemelt jelentőséggel bír. Az egyes köz előtti megnyilvánulások azonban nem tekinthetők azonos súlyúnak, a közéleti vitákhoz tartozó megnyilvánulásuk társadalmi és politikai jelentőségük, a demokratikus diskurzusokban betöltött szerepük okán jellemzően magas fokú védelmet élveznek, mint a kevésbé jelentős megnyilvánulások (például: reklámok, szexuális tartalmak).¹⁶

Ennek tükrében az Alkotmánybíróság is kiemelte, miszerint

„az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésében foglalt, az egyén magán- és családi élete, otthona, kapcsolattartása kiemelt védelme folytán a közszereplők és nem közszereplők közeli hozzátartozói is különösen védendők. Ezért a bíróságoknak esetről-esetre, a konkrét ügy összes körülményének mérlegelésével kell a magánszféra és a véleménynyilvánítási jog megfelelő, kíméletes kiegyenlítésére törekedniük. Önmagában a

¹⁵ KOLTAY (2019b) i. m. 42.

¹⁶ KOLTAY (2019b) i. m. 38.

köz kíváncsisága, pletykaéhsége nem alapozza meg egy kérdés közérdeklődésre számot tartó jellegét.”¹⁷

A fentiekre tekintettel, például a bulvárjellegű megnyilvánulásokkal szemben, az oknyomozó jellegű újságírói tevékenység kell, hogy a demokratikus közbeszédben kiemelt védelmet élvezzen, így jellemzően az ilyen tevékenység eredményeként nyilvánosságra hozott információk tekintetében kell a közszereplőknek magasabb fokú tűrést tanúsítaniuk személyes adataik kezelése, valamint a rájuk vonatkozó információk publikálása kapcsán. Ennek tükrében a Forbes újság leggazdagabb magyarokat, illetve leggazdagabb magyar családokat bemutató kiadványa kapcsán a NAIH is akként foglalt állást, miszerint önmagában a „gazdaglista” összeállítása és megjelentetése nem tekinthető közéleti vitához kapcsolódó adatkezelésnek, ezen tevékenység pedig inkább a pletykaéhség kielégítésére szolgál.¹⁸

A fentiek tükrében azonban nem jelenthető ki általánosságban, valamennyi esetre vonatkozóan, hogy a bulvárújságírás körében történő adatkezelés, valamint a közszereplők magán- és családi életére vonatkozó megnyilvánulások az érintett személyek jogait feltétlenül sértenék. E tekintetben ugyanis számos esetben az érintett közszereplők épp maguk hoznak nyilvánosságra a magánéletük körébe tartozó információkat – a közösségi média vagy a sajtó útján –, ennek kapcsán pedig érthető módon számolniuk kell azzal, hogy ennek vonatkozásában is a közbeszéd tárgyává válnak. Hangsúlyozandó azonban, hogy ezen megnyilvánulások, valamint az érintettek magánéletébe való betekintés nem lehet kierőszakolt, sem pedig az érintett jelenlegi vagy volt közszereplése és saját korábbi megnyilatkozásai keretein indokolatlanul túlterjeszkedő (például az adott jelenlegi vagy volt közszereplőt magánéleti kérdésekkel történő zaklatás és annak folyamatos videófelvételen történő rögzítése).

A fentiekén túl megemlítenő továbbá, hogy a modern digitális társadalmakban számos olyan jelenség figyelhető meg, amelyek adott esetben magánélettel kapcsolatos információkra támaszkodva figuráznak ki közszereplőket vagy egy-egy közérdeklődésre számot tartó ügyel összefüggésbe hozható személyt (például: egy-egy gúnyos, az érintett magánéletére vonatkozó utalást tartalmazó mém)¹⁹, így ezen tartalmak esetén sokszor különös nehézséget okoz az

¹⁷ IV/1368/2018. AB határozat, Indokolás, V. 62, ld. továbbá: IV/316/2019. AB határozat, Indokolás, V. 54.

¹⁸ NAIH/2020/838/2. sz. határozat, 33.

¹⁹ Mémnek tekinthető az általában fénykép vagy grafikai alkotás felhasználásával létrehozott humoros vagy szatirikus ábrázolás vagy egyéb hasonló ábrázolás, amelyet gyakran használnak

érintett személyes adatai védelméhez fűződő, valamint a tájékoztatáshoz és a véleménynyilvánításhoz való joghoz fűződő érdekek összevetése, erre tekintettel pedig csak az eset körülményeinek gondos mérlegelésével hozható döntés.

3. A deepfake, valamint a mesterséges és álprofilok adatvédelmi megítélése

3.1. A deepfake meghatározása, története és alkalmazása

Az angol „deepfake” kifejezés a mesterséges intelligencia segítségével létrehozott „hamisított” videó-, kép-, illetve hangfelvételeket foglalja magában. Az első hasonló videók 2017 végén bukkantak fel a világhálón,²⁰ és elsőként főként hírességek arcképével létrehozott hamis pornográf felvételek készítésére használták fel a technológiát, amely azonban hamar, számos más területen is elterjedt. Így például egyre gyakrabban alkalmaznak deepfake videókat a média, a szórakoztatóipar vagy a reklámpiac területén, és számos alkalmazás is megjelent, amely segítségével különösebb informatikai tudás nélkül is létrehozhatók magas minőségű deepfake felvételek, akár egy-egy fotó vagy rövidebb videórészlet segítségével is. Számos, a közösségi médián szárnyra kapott felvétel már a közelmúltban is meglepetést okozott meglepő életszerűségével. 2021. első felében terjedt el például a Chris Ume nevű művész által Tom Cruise amerikai színészt imitáló deepfake videó, ami a lenyűgözöttség mellett sokakban keltett egyúttal aggodalmat a technológiával járó veszélyek és a lehetséges visszaélések, kockázatok kapcsán is.²¹

Az aggodalom nem véletlen, hiszen a technológiát korábban, hol figyelemfelhívásként vagy szatirikus célból, hol kifejezetten rossz szándékkal használták már világvezetők, illetve más politikusok megszemélyesítésére is. 2022 elején például egy Zelenszkij ukrán elnököt megszemélyesítő videó bukkant fel az

politikai véleménynyilvánítás vagy egy-egy társadalmi kérdés megvitatásának céljára, illetve egy szűkebb vagy nagyobb közösségi számára meghatározott üzenet közvetítésére. Ld. Alexis BENVENISTE: The Meaning and History of Memes. *The New York Times*, 2022. január 26. <https://www.nytimes.com/2022/01/26/crosswords/what-is-a-meme.html>

²⁰ Brit MCCANDLESS FARMER: The impact of deepfakes: How do you know when a video is real? *CBS News*, 2022. július 31., <https://www.cbsnews.com/news/deepfakes-real-fake-videos-60-minutes-2022-07-31/>

²¹ Mark CORCORAN – Matt HENRY: The Tom Cruise deepfake that set off ‘terror’ in the heart of Washington DC. *ABC News*, 2021. június 23., <https://www.abc.net.au/news/2021-06-24/tom-cruise-deepfake-chris-ume-security-washington-dc/100234772>

interneten, amely fegyverletételre szólította fel az ukrán katonákat.²² A közeljövőben várhatóan a hasonló videók száma csak gyarapodni fog, így a deepfake videók azonosítására szolgáló technológiák, algoritmusok fejlesztése mellett kiemelt fontossággal bír a kritikus gondolkodással és az értve olvasással kapcsolatos képességek erősítése, a kibervédelmi és informatikai ismeretek oktatási rendszerben való fokozott megjelenítése, valamint a deepfake technológiák fejlesztésével kapcsolatos szakmai önszabályozás, amelynek szerepét kell, hogy képezze az álhírek elleni küzdelemmel kapcsolatos iparági szerepvállalás is. Utóbbi már csak azért is fontos, mivel a deepfake videók kiválóan alkalmasak arra, hogy egy-egy álhír hitelességét erősítsék, valamint, hogy összeesküvés-elméletek ékévé váljanak, ennek okán a jövőben az álhírek terjedése elleni stratégiák kiépítése kapcsán elengedhetetlen a deepfake tartalmak elleni védelmi megoldások figyelembevétele is.

3.2. A deepfake általi adatkezelés sajátos szempontjai

3.2.1. A deepfake általi adatkezelés és annak szabályozása az Egyesült Államok jogában

Akárcsak Európában vagy a világ más részein, úgy a deepfake az Egyesült Államokban is egyre gyakrabban ad aggodalomra okot. A deepfake-el kapcsolatos aggályok sora kiterjed a személyes adatokkal, valamint az image jogokkal, szellemi alkotásokkal kapcsolatos visszaélésekre, valamint a nemzetbiztonsági kockázatok erősödésére, a kiberbűnözés újabb ágának kialakulására. Ennek kapcsán az amerikai jogalkotás is célul tűzte ki, hogy reagáljon a deepfake technológiával kapcsolatos visszaélésekre, különösen annak a demokratikus társadalmat torzító, valamint az érintettek magánszféráját különösen érzékenyen befolyásoló, negatív hatásaira. Erre tekintettel például Kalifornia állam két törvényt is elfogadott 2019-ben, amelyek részben a deepfake technológia hamis pornográf tartalmak létrehozását célzó felhasználása, részben a deepfake felvételek választások befolyásolására történő alkalmazása ellen hivatottak felépni.²³ Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy a deepfake felvételek felhasználása, főként az újságírás, valamint az online véleménynyilvánítás területén pozitív

²² Joshua Rhet Miller: Deepfake video of Zelensky telling Ukrainians to surrender removed from social platforms, 2022. március 17., <https://tinyurl.com/ywfwzwr3w>

²³ California Legislative Information, *AB-730 Elections: deceptive audio or visual media*. (2019-2020). https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/billNavClient.xhtml?bill_id=201920200AB730

hatással is lehet a közbeszéd alakulására, ideértve például a technológia komikus vagy szatirikus felvételek, karikatúrák létrehozására szolgáló felhasználását. Értelemszerűen azonban ezen felhasználási célok esetén is felmerülhetnek olyan helyzetek, amelyek a személyiségi jogok, illetve a magánélet sérelméhez vezetnek, valamint ahol ezek védelmének szükségessége tekintendő dominánsnak.

Így az érintettek hozzájárulása nélkül készült deepfake tartalmak esetén továbbra is kihívást jelent az Első Alkotmánykiegészítés által biztosított védelem és a személyes adatok védelmének konfliktusa, amely sok esetben az amerikai jog keretein belül nehezen feloldható, ugyanis az Első Alkotmánykiegészítés számos olyan deepfake tartalmat a szólásszabadság keretein belül vesz védelembe, amelyek egyúttal az érintettek személyes adatai védelméhez vagy épp magánéletének védelméhez fűződő jogát is sértik.²⁴ Mindez különösen a közszereplők felvételeinek fentiek szerinti, jellemzően közérdeklődésre számot tartó felhasználására igaz (például: hírességek „szájába adott” botrányos vagy épp humoros mondatok), amely esetekben az adatvédelmi aggályokon túl egyéb aggályok is felmerülnek (lásd a fentebb kifejtettek szerinti félrevezető, rosszinulatú tartalmakat).

Tekintettel azonban arra, hogy az ilyen jellegű deepfake felvételek politikai véleményként vagy kritikaként is felfoghatók, így ezen tartalmak készítése, közléte, valamint terjesztése általános jelleggel nem korlátozható. Kiemelendő ugyanakkor, hogy a deepfake technológia szabályozása még kialakulóban lévő területnek tekintendő, az eligazítást segítő társadalmi keretrendszer pedig a technológia újdonsága, valamint úttörő jellege okán napjainkban még nem áll rendelkezésre. Erre tekintettel a fenti kaliforniai példa szerinti tagállami jogalkotás, valamint a bírói gyakorlat alakulása adhat különös lendületet a deepfake szabályozásnak, valamint a jogszerű és etikus felhasználási kultúra kialakulásának.

3.2.2. A deepfake általi adatkezelés az európai adatvédelmi szabályozás tükrében

A deepfake technológia szabályozása az Európai Unión belül jelenleg az amerikai példához hasonlóan még gyermekéveit tapossa. Szemben azonban az Egyesült Államok szabályozásával, az uniós jogra inkább jellemző az általános

²⁴ Shannon REID: The Deepfake Dilemma: Reconciling Privacy and First Amendment Protections. *U. Pa. J. Const. L.* Vol. 23., Iss. 1. (2021) 209.
Elérhető: <https://scholarship.law.upenn.edu/jcl/vol23/iss1/5>.

szabályozási megközelítés, mint egy-egy terület vagy specifikus kérdéskör szabályozása. Így az Európa Unió Mesterséges Intelligenciáról szóló Jogszabályra vonatkozó Javaslat („Javaslat”)²⁵ több olyan rendelkezést is tartalmaz, amely a deepfake technológia alkalmazására is irányadó lehet, ideértve különösen a deepfake technológiák alkalmazása kapcsán előírt minimális átláthatósági kötelezettségeket. Mindez azért is fontos, mivel különösen a technológiai eszközökkel folytatott átláthatatlan adatkezelés a tisztességes adatkezelés alapelvi szintű követelményét is sértheti,²⁶ a személyes adatok védelmén túl pedig egyéb kockázatokkal is járhat az érintettekre és a társadalomra. A fentiek kapcsán a Javaslat is kiemeli, miszerint „azon MI-rendszerek felhasználói, amelyek olyan, meglévő személyekre, tárgyakra, helyekre vagy más szervezetekre vagy eseményekre érzékelhetően hasonlító képet, audio- vagy videotartalmat generálnak vagy manipulálnak, amely egy személy számára megtévesztő módon eredetinek vagy valóságosnak tűnhet (»deepfake«)” kötelesek közölni, hogy a tartalmat mesterségesen hozták létre vagy manipulálták.²⁷ Kiemelendő továbbá, hogy a Javaslat ún. nagy kockázatú MI-rendszernek minősíti a bűnüldöző hatóságok által a deepfake-ek felderítésére szolgáló MI-rendszereket, amelyek kapcsán magasabb követelményeket támaszt.²⁸

A fentiekén túl az Európai Parlament és a Tanács 2016/679 (EU) általános adatvédelmi rendelete („GDPR”),²⁹ valamint adott esetben az egyes tagállami adatvédelmi jogszabályok is alkalmazandók a deepfake felvételekre, tekintettel arra, hogy ezek egy adott, azonosított vagy azonosítható személyre vonatkoznak, valóságtartalmuktól függetlenül is.³⁰ Így a deepfake felvételek készítőinek a vonatkozó adatvédelmi szabályoknak is meg kell felelniük, eltérő esetben az ilyen felvételek készítése és felhasználása adatvédelmi jogsértést valósíthat meg.

²⁵ Javaslat az Európai Parlament és a Tanács Rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok (a mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály) megállapításáról és egyes uniós jogalkotási aktusok módosításáról, Brüsszel, 2021.4.21. COM(2021) 206 final, 2021/0106(COD).

²⁶ PÉTERFALVI Attila: Algoritmusok és adatvédelem: Quo vadis? In: TÖRÖK Bernát – ZÓDI Zsolt (szerk.): *A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai*. Budapest, Ludovika, 2021. 183.

²⁷ Javaslat 52. cikk (3) bek.

²⁸ Javaslat III. melléklet, 6. c) pont.

²⁹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet), OJ L 119, 4.5.2016, p. 1–88.

³⁰ GDPR 4. cikk 1. pontja.

3.3. A mesterséges és álprofilok adatvédelmi megítélése

Napjainkban a valós közszereplők mellett megjelentek a „mesterséges” közszereplők vagy influenszerek is. Ilyennek tekinthető például a Miquela nevű, közel 3 millió Instagram követővel rendelkező influenszer is, aki egy 19 éves, Los Angeles-ben élő lány bőrébe bújt robot – a valóságban tehát nem létezik, ez azonban nem szab gátat népszerűségének. Miquela gyakran tesz közzé magáról képeket, amelyeken sok szempontból egy amerikai tinédzserlány álloméletét éli. Ennek körében sokszor valós személyekkel, köztük közszereplőkkel is „fotózkodik”, illetve társadalmi kérdésekben is sok esetben megnyilvánul. A fentiekhez hasonló mesterséges profilok értelemszerűen nem tarthatnak igényt napjaink személyiségi jogi, illetve adatvédelmi szabályozásának tükrében a személyes adataik védelmére, a róluk készült esetleges „felvételek” kapcsán legfeljebb annak szerzői, illetve ezen profilok üzemeltetői rendelkezhetnek szellemi tulajdonjogokkal, illetve egyéb vagyoni szempontból kifejezhető érdekekkel. Hangsúlyozandó azonban, hogy ezen mesterséges profilok kapcsán megjelenített valós személyek adatai már személyes adatnak minősülnek, így ezen személyek már felléphetnek a személyes adataik védelméhez fűződő jog megsértése esetén.

A fentiekén túl hangsúlyozandó, hogy napjainkban a közösségi médiaoldalakon egyre elterjedtebbnek számítanak a különböző ál-, illetve trollprofilok, amelyeket az azokat létrehozók jellemzően egy-egy személy lejáratása vagy álhírek terjesztése céljából használnak. Az ilyen tartalmak esetén a védelem értelemszerűen az „áldozatot” illeti, míg a fantáziánéven létrehozott vagy beazonosíthatatlan személyekhez kapcsolt profilok esetén adatvédelmi aspektusról az adott profil vonatkozásában nem beszélhetünk. Tekintettel arra, hogy a fentiek szerinti álprofilok sok esetben a dezinformáció vagy a személyiségi jogok megsértésének eszközeiként szolgálnak, így az ilyen profilokat a közösségi média szolgáltatók jellemzően bejelentést követően törlik. Hasonló gyakorlatot alakított ki a Facebook is, amely valamennyi felhasználó számára lehetővé teszi a hasonló álprofilok bejelentését.³¹ A fentiekre tekintettel tehát napjainkra már kialakult egyfajta önszabályozási gyakorlat a közösségi média területén, a jövőben azonban vélhetőleg komplexebb intézkedésekre lesz szükség az egyre fejlettebb deepfake tartalmak és dezinformációs megoldások kiszűrésére és hatékony eltávolítására.

³¹ Facebook. *Hogyan tudok jelenteni egy olyan Facebook-profilt vagy -oldalt, amely nekem vagy valaki másnak adja ki magát?* <https://www.facebook.com/help/174210519303259>

4. A közszereplők adatainak kezelésével kapcsolatos további szempontok

4.1. A közszerepléssel járó tevékenység kezdete és vége

A közszerepléssel járó tevékenység kezdetének és végének meghatározása a rendszeres közszereplést folytatók személyes adatainak kezelésével kapcsolatos számos jogvita eldöntése szempontjából kiemelt jelentőségűnek mondható. A közszerepléssel járó tevékenység kezdete a gyakorlatban jellemzően egybeesik a rendszeres közszereplés, kiemelt közérdeklődéssel járó tevékenység kezdetével vagy közhivatal betöltésével. Így például egy politikus esetén ilyennek minősülhet az aktív közéleti részvétel kezdete, választásokon történő indulás, kampánytevékenység vagy politikai tisztség vállalása, amely egyben a közügyekben, közbeszéd alakításában való aktív szerepvállalás kezdetének is tekinthető, míg a rendszeres közszerepléssel járó tevékenység jellemzően a fenti közéleti tevékenység végéig tart.

A közéletben aktívan résztvevő, illetve a közhivatalt betöltő személyektől, közszereplő politikusoktól a társadalom általában példamutató, az általuk hangoztatott nézetekkel összhangban álló életvitelt vár el, így ezen személyek visszaéléseinek vizsgálata jellemzően nagyobb publicitást élvez. Annak vonatkozásában, hogy a fenti személyek elszámoltathatósága milyen mértékig terjedhet azonban egységes gyakorlatról nem beszélhetünk. Így például csak esetről-esetre, az adott ügy valamennyi releváns körülményének vizsgálatával dönthető csak el, hogy túrni köteles-e egy adott, közéleti vitákban aktív szerepet vállaló közszereplő az ittas járművezetéséről beszámoló tudósítást, abban az esetben, ha az ittas járművezetés miatt az érintettet hosszú évekkel a közszereplői tevékenység megkezdése előtt vagy épp a rendszeres közszerepléssel járó tevékenység befejezése után ítélte el a bíróság. Más-e a megítélése, ha az érintettet a fentieknél súlyosabb vagy enyhébb megítélésű bűncselekmény miatt ítélték el, és ha igen, milyen cselekmények minősülnek elég súlyosnak ahhoz, hogy az érintett az ezzel kapcsolatos felelősségére, elítélésére vonatkozó információk nyilvánosságra hozatalát túrni legyen köteles. A fentebb írtak mind rávilágítanak a közszereplők személyes adatainak védelmére, valamint a közszereplőkre vonatkozó információk nyilvánosságra hozatala kapcsán az eseti megítélés, valamint valamennyi releváns körülmény figyelembevételének és értékelésének fontosságára. Ennek tükrében vélhetően a jövő bírói, illetve adatvédelmi hatósági gyakorlata is az általánosnak mondható szempontok helyett inkább az adott ügy sajátos körülményeinek vizsgálatára helyezi majd a hangsúlyt.

4.2. A közügyekben való megnyilvánulás és az eseti közszereplés

A rendszeres közszerepléssel járó tevékenységet folytatók mellett a gyakorlatban számos esetben beszélhetünk eseti közszereplést folytatókról, valamint az adott közügy kapcsán esetileg megnyilvánuló, azonban közszereplőnek jellemzően nem minősülő személyekről.

Ezen esetben azonban különösen hangsúlyozandó a fenti személyek magán- és családi élete, valamint személyes adatai védelmének fontossága. Így ezen személyek a rájuk vonatkozó információk nyilvánosságra hozatalát jellemzően csak abban az esetben kell, hogy eltűrjék, ha ez az adott közügy tárgyalása, valamint a kapcsolódó vélemények kifejtéséhez szükséges, és a nyilvánosságra hozott információk mértéke is ezzel arányosan kerül meghatározásra.

Mindez azért is fontos, mivel a közszereplőnek nem minősülő személyeknek jellemzően kevesebb lehetőségük van arra, hogy magukat a nyilvánosság előtt megvédjék. Az érintettek érdekei azonban értelemszerűen nem járhatnak a közbeszéd aránytalan korlátozásával sem. Így egy országos szinten kiemelt jelentőségű, közérdeklődésre számot tartó ügygel egy társaságnál felső-vezetői pozíciója okán kapcsolatba hozható személy túrni köteles ennek a ténynek a nyilvános közlését, és nem kérheti például a Google böngészőprogram keresési találatai közül az erre vonatkozó tartalmak törlését.³² A fentiekhez hasonlóan, egy kormánytisztviselő sem kérheti, hogy a korábbi, nyilvánosan elérhető rendezvényen kifejtett művészeti tevékenységével kapcsolatos információ eltávolításra kerüljön a böngészőprogram keresési találatai közül, különösen, mivel ezen korábbi művészeti tevékenység a kormánytisztviselői pozíció betöltésével nem összeférhetetlen.³³ Ugyancsak, ha valaki közszereplő kísérelőjeként vesz részt egy közpénzből finanszírozott, nyilvános eseményen, úgy számolnia kell annak lehetőségével, hogy a sajtó – akár róla készült felvétel készítése mellett – a vonatkozó eseményről beszámolhat. Ilyenkor a sajtószabadsághoz (véleménynyilvánítás szabadságához) fűződő jog érvényesülését egyedileg szükséges összevetni a képmás, illetve ennek kapcsán a személyes adatok védelméhez fűződő jog érvényesülésével.³⁴

³² NAIH-3784-8/2021. sz. határozat.

³³ NAIH-4647-2/2021. sz. határozat. 4.

³⁴ BH 2017.3.86.

4.3. Elhunyt közszereplők adatainak kezelése

A fentiekén túl említést érdemel az elhunyt közszereplők adatainak kezelése, tekintettel arra, hogy az ilyen adatok felhasználása a történelmi-, illetve bulvárértéken túl jelentős gazdasági értékkel is bírhat. Ennek kapcsán általánosságban kiemelendő, hogy a GDPR rendelkezései nem védik az elhunyt személyek adatait,³⁵ azonban Magyarországon az információs önrendelkezési jogról szóló 2011. évi CXII. törvény biztosítja bizonyos adatvédelmi jogok gyakorlását az elhunyttal kapcsolatban álló személyeknek. Így az érintett halálát követő öt éven belül az elhunytat életében megillető egyes adatvédelmi jogokat (ideértve a hozzáférési jogot, a helyesbítéshez, a törléshez, valamint az adatkezelés korlátozásához és a tiltakozáshoz való jogot) az érintett által, életében, ügyintézési rendelkezéssel, vagy közokiratban vagy teljes bizonyító erejű magánokiratban foglalt, az adatkezelőnél tett nyilatkozatban megjelölt személy, illetve ilyen rendelkezés hiányában egyes adatvédelmi jogokat (a helyesbítéshez és a tiltakozáshoz való jogot, valamint ha az adatkezelés már az érintett életében is jogellenes volt vagy az adatkezelés célja az érintett halálával megszűnt, a törléshez, valamint az adatkezelés korlátozásához való jogot) a fenti időn belül az érintett közeli hozzátartozója³⁶ is jogosult gyakorolni.³⁷ Emellett egyes ágazati jogszabályok is kiterjeszthetik a személyes adatok védelmére vonatkozó szabályokat meghatározott adatokra, dokumentumokra (például: az elhunyt személy elhalálzásának körülményeire és a halál okára vonatkozó, valamint az elhunyt személyre vonatkozó egészségügyi dokumentációban foglalt személyes adatok).³⁸ A fentiekén túl a kegyeleti jog, mint a meghalt ember emlékének védelme is korlátot jelenthet egyes elhunytakra vonatkozó információk felhasználása esetén. Hangsúlyozandó azonban, hogy a kegyeleti jog védelme jellemzően még az elhunyt személy túlélő családtagjainak érdekeit szem előtt tartva sem képezheti a történelmi szereplők bírálhatóságának korlátját, és a halál ténye

³⁵ Ld. a GDPR (27) preambulum-bekezdése: „Ezt a rendelet nem kell alkalmazni az elhunyt személyekkel kapcsolatos személyes adatokra. A tagállamok számára lehetővé kell tenni, hogy az elhunyt személyek személyes adatainak kezelését szabályozzák.”

³⁶ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 8:1. § 1. pontja értelmében közeli hozzátartozónak tekintendő „a házastárs, az egyeneságbeli rokon, az örökbefogadott, a mostoha- és a nevelt gyermek, az örökbefogadó-, a mostoha- és a nevelőszülő és a testvér”.

³⁷ Az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény 25. §.

³⁸ Az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről szóló 1997. évi XLVII. törvény 3/A. §.

önmagában nem vezethet a vélemény-nyilvánítás általános korlátozásához sem az elhunyt személy korábbi közéleti megnyilvánulásaival kapcsolatban.

Kiemelendő továbbá, hogy a magyar jog nem szabályozza átfogó jelleggel az ún. „image jogok” védelmét, holott ezen megoldás nem tekinthető példa nélkülinek. Az Egyesült Államokban például a tagállami jogok jelentős része biztosítja a nyilvánossághoz és nyilvános megjelenések kiaknázáshoz való jogot (ún. *right to publicity*), amely számos tagállamban az elhunyt közszereplőket (például: korábbi híres énekesek, sportolók) is megilleti nevüknek, a róluk készült felvételeknek, aláírásuknak vagy egyéb jellemzőinek hasznosítása kapcsán.³⁹ Ezzel szemben a magyar jog tükrében a személyiségi jogok védelme a halál beálltával megszűnik, illetve kegyeleti joggá alakul az adott személy emléke vonatkozásában, így az elhunyt személy nevének, valamint egyéb adatainak felhasználása kapcsán sem beszélhetünk a túlélő családtagok olyan jogáról, amely a fenti adatok felhasználása esetén a részükre további jövedelmet vagy hozzájárulási, engedélyezési jogot biztosítana.

A fentiek kapcsán ugyancsak kiemelendő, hogy napjainkban egyre könnyebbé válik a technológiai révén az elhunyt személyek, különösen közszereplők „virtuális újjáélesztése”, különösen a mesterséges intelligenciának, valamint az deepfake technológiának hála. Mindez értelemszerűen kiemelt gazdasági lehetőségekkel is kecsegtet, valamint korábban sohasem látott társadalomformáló erővel bír. A közeljövőben például valószínűleg majd megrendelhetjük egy elhunyt énekes előadását a születésnapunkra vagy történelmi személyekkel beszélgethetünk. Mindez minden bizonnyal tovább erősíti majd az amerikaihoz hasonló szabályozási modellek elterjedését.

5. Záró gondolatok

A közszereplők személyes adataik védelmére, a fentebb írtakkal összhangban, jellemzően szűkebb körben tarthatnak igényt, mint mások. Ezen fokozott tūrés kötelezettség azonban jellemzően nem pusztán a közszereplői státusból, vagy például közhivatal betöltéséből, hanem az adott információ közügyekhez való kapcsolatából, jelentőségéből ered. Így általában a magán- és családi élete kapcsán egy közszereplő politikusnak sem kell inkább eltűnnie az ennek körébe tartozó, rá vonatkozó információk nyilvánosságra hozatalát, mint egy nem

³⁹ Erik W. KAHN – Pou-I “Bonnie” LEE: “Delebs” and Postmortem Right of Publicity. *Landslide*, vol. 8., no. 3. (2016) Elérhető: American Bar Association, <https://tinyurl.com/bdh4hwds>

közszereplőnek. Az esetek egy részében azonban jelentős kihívásnak minősül annak eldöntése, hogy a vonatkozó adatkezelés inkább közügyhöz kapcsolódik vagy az érintett magánéletébe tartozó, illetve közügyhöz nem kapcsolódó egyéb személyes adatainak kezelésére vonatkozik. Ez különösen igaz lehet például az adott közszereplőket elszámoltató, valamint az adott személyek közszereplői elő- vagy utóéletére vonatkozó közlésekre.

A fentebb írtak körében ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy a közszereplők személyes adatai védelme is csak a közügyek és a demokratikus közbeszéd arányos gyakorlása körében érvényesülhet. Így az oknyomozó jellegű újságírás keretében gyűjtött és felhasznált, az adott közszereplő magánéletébe aránytalan behatással nem járó információk nyilvánosságra hozatala a továbbiakban is védelmet és fokozott demokratikus értéket képvisel, míg az elsősorban pletykaéhség kielégítésével kapcsolatos adatkezelés és kifejezetten az érintett közszereplők magánéletére vonatkozó információk nyilvánosságra hozatala tekintetében az érintettek jellemzően nem tartoznak fokozott türési kötelezettséggel. Mindamellet azonban még számos olyan szempont merülhet fel az adott eset kapcsán, amely az adatkezelés jogszerűségének vizsgálata tekintetében jelentőséggel bír, ideértve például az érintett korábbi nyilatkozatait és magatartását, valamint a vonatkozó adat közlésének szükségességét és a közügyekkel kapcsolatos relevanciáját.

Hangsúlyozandó továbbá, hogy a közszereplők személyes adatainak védelme kapcsán új jelenségnek minősül a deepfake technológia felhasználása, amely sok szempontból a demokratikus véleménykifejezés eszköze lehet vagy kereskedelmi célú felhasználás keretein belül is megjelenhet, azonban számos esetben kifejezetten társadalomromboló hatásokkal fenyeget (például: választások vagy társadalmi események befolyása céljából létrehozott deepfake felvételek), hasonlóan az álprofilok elterjedéséhez. Szintén megemlítendő továbbá a digitális társadalom egyik érdekességének minősülő mesterséges közszereplők kategóriája, akik hús-vér társaikhoz hasonlóan képesek a közvéleményt alakítani, valamint az őket követő tömegek figyelméből profitálni.

A fentebb írtakra tekintettel a közszereplők adatainak védelme a továbbiakban is egy összetett, eseti megítélését követelő problémakörnek tekinthető, amely tekintetében biztosak lehetünk abban, hogy a közeljövő bírói és adatvédelmi hatósági gyakorlata tartogat még jelentős meglepetéseket, különös tekintettel a digitális társadalmak és a modern technológia adta jelenségekre, újabb szempontokra.

A SZABADALMI KÉNYSZERENGEDÉLY FUNKCIÓJA, GAZDASÁGI HATÁSA

SZUPERA Blanka*

A szabadalmi kényszerengedély a koronavírus világjárványnak köszönhetően napjainkban ismét nagy népszerűségnek örvend. Funkcióját tekintve talán az egyik legvitatottabb szabadalmi korlát, hiszen lehetővé teszi, hogy jogosultja a szabadalmas engedélye nélkül hasznosíthassa szabadalmi oltalom alatt álló találmányát bírósági, illetve hatósági döntés alapján.¹

1. A szabadalmi jog korlátai, a szabadalmi oltalom alóli kivételek

A szabadalmas kizárólagos hasznosítási jogából² eredő, monopól helyzetét több jogintézmény is korlátozza, hogy megelőzze a visszaélészerű joggyakorlatok kialakulását, és érvényre juttassa azt a megfontolást, amely szerint a szabadalmi oltalom, és annak érvényesítése a műszaki innováció és a technológia átadását szolgálja, a szociális és gazdasági jólétre törekedve.³ Az egyes találmányok jogi védelmére szolgáló szabadalmi oltalmat klasszikus keretek közé szorítja az előhasználati jog,⁴ a továbbhasználati jog,⁵ és a tranzitforgalmi kedvezmény.⁶ A

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-3-II-PPKE-71. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ TATTAY Levente – PINTZ György – POGÁCSÁS Anett: *Szellemi alkotások joga*. Budapest, Szent István Társulat 2017. 272.

² Szt. 19. § (1) – (2) bekezdései.

³ TRIPS Megállapodás 7. cikk.

⁴ Szt. 21. § (1) – (3) bekezdései. Ld. PAPP László: A feltaláló jogállása az első magyar szabadalmi törvényben. *Pro Futuro*, 2012/2. 21.

⁵ Szt. 21. § (4) bekezdése.

⁶ Szt. 21. § (5) bekezdése.

szabadalmi oltalom időkorlátja szintén egy meghatározó ismérv, amely a szabadalom bejelentésétől számított 20 évben került meghatározásra a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrakesh-i Egyezmény 1. C) Melléklete, a Szellemi Tulajdonjogok Kereskedelmi Vonatkozásairól szóló megállapodás (a továbbiakban: TRIPs Megállapodás) 33. cikke értelmében.⁷ A hasznosítás további korlátja a *jogkimerülés*. E szerint a szabadalmas a termék első értékesítése után, annak további életútjára nem rendelkezik befolyással. Különös jelentősége van ennek párhuzamos behozatal esetén. Ekkor a szabadalmas több államban is forgalomba hozza termékét, de különböző árakon. Ezt használja ki az importőr, aki azon államban szerzi be a szóban forgó terméket, amelyben a szabadalmas alacsonyabb áron értékesíti azt és a másik államban, magasabb áron, jól lehet a szabadalmas által kínált ártól alacsonyabban értékesíti azokat. Az ily módon nyert profitra nyilvánvalóan a szabadalmas kifejezett hozzájárulása nélkül tett szert az importőr, komoly fejtörést okozva cselekményével.⁸ Tekintve, hogy a TRIPs Megállapodás 6. cikke ezt a kérdést nem rendezi, a kapcsolódó TRIPs Megállapodásról és a közegészségügyről szóló dohai nyilatkozat (a továbbiakban: Doha Nyilatkozat)⁹ 5. bekezdés d) pontja pedig az egyes tagállamok¹⁰ hatáskörébe utalja a jogkimerülés meghatározását, így a magyar szabályozás is segítségül hívható. A találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvény (a továbbiakban: Szt.) 20. §-a szerint a szabadalmas kizárólagos hasznosítási joga nem terjed ki az Európai Gazdasági Térségben általa, vagy a hozzájárulásával forgalomba hozott termékkel kapcsolatos további cselekményekre. Kivétel ez alól, ha a szabadalmas jogos érdekében áll a találmány további értékesítésének ellenzése.

A szabadalmas felhasználási jogait korlátozza a szabadalom szokásos hasznosítása alól ismeretes *két kivétel* is, amelyek a TRIPs Megállapodás 30. cikkéből eredeztethetőek, és az Szt. 19. § (6) bekezdésében is fellelhetőek. Az egyik ilyen a *kutatási kivétel*, amely a tudomány és a technológia előmozdítására hivatott, szabad kezut adva a szabadalmaztatott találmányok kutatások során történő, szigorúan e célra korlátozott felhasználásához. A másik a *kísérleti*

⁷ Ennek megfelelően a magyar jogban is 20 év. Ld. Szt. 22. §.

⁸ Összefoglaló a 94/800/EK határozatról a többoldalú tárgyalások uruguayi fordulóján (1986–1994) elért megállapodásoknak az EU nevében történő megkötéséről és a többoldalú kereskedelmi tárgyalások uruguayi fordulóján (1986–1994) elfogadott, a Kereskedelmi Világszervezetet (WTO) létrehozó egyezményről. <https://tinyurl.com/ymanc4r3>

⁹ Declaration on the TRIPs agreement and public health, WT/MIN(01)/DEC/2, Qatar, Doha 2001.11.14. https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_trips_e.htm

¹⁰ Az aláíró tagok itt tekinthetők meg: <https://tinyurl.com/2v37fc8d>

célú felhasználás, avagy Bolar-kivétel,¹¹ amelyet a gyógyszeriparban megjelenő speciális igény hívott életre.¹² A szabadalmi oltalom ideje alatt a jogosult versenytársai az oltalom alatt álló terméket a szabadalom megsértése nélkül nem tudnák megfelelően vizsgálni, így megjelent az igény, hogy az engedélyezéshez szükséges kísérletek elvégzése céljából hasznosítsák azt. Egyrészt jelentősen csökken így a kutatásra, engedélyezésre fordított kiadások mértéke, hiszen ezáltal nem szükséges felhasználási szerződést kötni és licencdíjat fizetni a vizsgálatokhoz, kutatáshoz, másrészt ezzel egyúttal lehetővé vált a generikus¹³ gyógyszergyártók számára, hogy ténylegesen piacra léphessenek a szabadalmi oltalom lejártát követő napon,¹⁴ így nem éri őket versenyhátrány sem. Tekintettel arra, hogy az Európai Unió a jogintézmény meghonosításakor az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről szóló 2001/83/EK irányelv megfogalmazása túlzottan általános,¹⁵ így az egyes tagállamok implementációja a kivétel tárgyi és személyi hatályát nem egységesen határozták meg. Az értelmezési probléma¹⁶ elkerülése végett az aktuális (2022. január 1-jétől hatályos) magyar szabályozás pontosítása ezen kivételt nem csupán a hazai, de az Európai Gazdasági Térség területén vagy harmadik országban történő forgalomba hozatal engedélyezéséhez szükséges kutatásokra, illetve az azokhoz kapcsolódó cselekményekre is kiterjeszti.¹⁷ Jóllehet ezen intézkedés elősegíti a generikus gyógyszerek mihamarabbi piacra lépését, ezzel szolgálva

¹¹ Ld. Anthony TRIDICO – JEFFREY JACOBSTEIN and Leythem WALL: Facilitating generic drug manufacturing: Bolar exemptions worldwide. *Wipo Magazine*, no. 3. (2014) <https://tinyurl.com/3k6uykvv>

¹² Roche Products v. Bolar Pharmaceutical Co., 733 F.2d 858 (Fed. Cir. 1984). <https://tinyurl.com/yvhzsfjk>

¹³ „Ha a szabadalom lejár, a hatóanyagot más gyártók is használhatják, és az így előállított készítmények lesznek az ún. generikus gyógyszerek. Ezek tehát az originális gyógyszerek azonos hatóanyagú másolatai.” <https://tinyurl.com/5n6uw2ss>

¹⁴ Lactitia BENARD – Jacqueline BORE – Eveline VAN KEYMEULEN: Rewarding Innovation: Pharmaceutical Incentives as a Crucial Instrument to Foster Public Health. *European Pharmaceutical Law Review*, no. 2. (2018) 77.

¹⁵ 10. cikk (6) bekezdése: „Az (1), a (2), a (3) és a (4) bekezdés alkalmazásához szükséges tanulmányok és vizsgálatok, valamint az azokból adódó gyakorlati követelmények végrehajtása nem tekintendő ellentétesnek a szabadalmi jogokkal vagy a gyógyszerekre vonatkozó kiegészítő szabadalmi oltalmi tanúsítvánnyal.”

¹⁶ Marina BARNDEN: EU Bolar Exemption is Not so Simple. *Managing Intellectual Property*, September 2008. 56.

¹⁷ Szt. 19. § (6) c) pontja.

a közegészségügyi érdekeket, ugyanakkor erősebben korlátozza a szabadalmi oltalom terjedelmét.¹⁸

A TRIPs Megállapodás 31. cikke meghatározza a 30. cikkében foglalt kivételektől eltérő, a jogosult engedélye nélküli egyéb hasznosítás lehetőségét. Ez alatt alapvetően a kormány által elrendelt közérdekű hasznosítás, illetve e mellett vagy helyett a kormány által feljogosított harmadik fél általi, azaz kényszerengedély alapján történő hasznosítás értendő. Mind a közérdekű hasznosítás, mind a kényszerengedély működését tekintve hasonlóan korlátozza a szabadalmas hasznosítási lehetőségeit. Közérdekű, illetőleg közjóléti használatra többek között¹⁹ a német jogban is találhatunk példát a fertőzésvédelmi törvényben,²⁰ amelyet a világvjárvány miatt aktualizáltak. E szerint a Szövetségi Egészségügyi Minisztérium – vagy nevében, utasítására az alárendelt hatóság – határozatában elrendelheti a szabadalmi oltalom alatt álló találmány, illetve eljárás időszakos használatát²¹ a szövetség biztonságának vagy a közjólét védelme érdekében. Ez a lehetőség a szabadalmi találmányok egy meghatározott körére korlátozódik, mint a gyógyszerek és orvostechikai eszközök, és az ezek előállítására szolgáló eljárások.²² Ilyen végzésről minden esetben hasznosítás előtt kell tájékoztatni a szabadalom nyilvántartásba vett jogosultját. A közérdekű használat kiterjed az előállításra és az értékesítésre is a közegészségügyi felhasználás keretei közt, kizárva hasznosítás célját.²³ Ezen hasznosításért a szabadalmasnak pedig kompenzáció jár, jelen esetben a Szövetségi Kormánytól.²⁴ A TRIPs Megállapodás egy részletesen kidolgozott szabadalmi kényszerengedély alkalmazását teszi lehetővé tagjai számára. A szabályozás első kitétele, hogy minden egyes, a jogosult engedélye nélküli hasznosítás iránti kérelmet egyedileg kell elbírálni és előfeltétel, hogy a javasolt hasznosító kísérletet tegyen a szabadalmi jog jogosultjával egy a kereskedelmi forgalomban elfogadható feltételek

¹⁸ SZILÁGYI Gábor: Adok is kizárólagosságot, meg nem is, avagy a pandémia kezelésének lehetőségei a szabadalmi jog rendszerében, különös tekintettel a közegészségügyi kényszerengedély, valamint a Bolar kivétel hazai implementációjára. *Kúriai Döntések Bírósági Határozatok*, 2022/4. 629.

¹⁹ Ld. Amy KAPCZYNSKI – Aaron S. KESSELHEIM: ‘Government Patent Use’: A Legal Approach To Reducing Drug Spending. *Health Affairs*, 35, no. 5 (2016) 791–797.

²⁰ Infektionsschutzgesetz 5. § (2) bekezdés 5. pont.

²¹ Infektionsschutzgesetz 5.§ (4) bekezdése.

²² Infektionsschutzgesetz 5. § (2) bekezdés 4. pont.

²³ Christian DEKONINCK – Paul ENGLAND – Judith KRENS – Anja LUNZE – Jan Phillip REKTORSCHKE: COVID-19 and public compulsory licensing of drugs in Europe. Synaps(April 2020) <https://tinyurl.com/5n6jppm7>

²⁴ Patent Gesetz 13. § (3) bekezdése.

mellett köttetendő hasznosítási szerződés megkötésére. Ez alól négy kivétel van: az országos szükséghelyzet, az egyéb rendkívüli sürgősségi körülmény, a közhasznú, nem kereskedelmi hasznosítás és a versenyellenes gyakorlatok esetei. Ekkor tehát nem szükséges önkéntes engedélyért folyamodni a szabadalmi jog jogosultjához, azonban az előbbi kettő esetében feltétel, hogy ésszerű időn belül értesíteni kell a szabadalmast, míg utóbbi esetében, amennyiben ismert a szabadalmas, őt azonnal tájékoztatni kell.²⁵ A kényszerengedély alapján történő hasznosítás terjedelmét és időtartamát az engedély céljával összhangban kell meghatározni, és ez elsősorban a belső piaci igények kielégítésére kell irányuljon.²⁶ Az ily módon szerzett hasznosítási jog sosem lehet kizárólagos, nem átruházható és az engedély megadásához vezető körülmények múltával megszűnik.²⁷ A licenciáért cserébe, annak gazdasági értékét kifejező díj jár a szabadalmasnak.²⁸ Mind a díjról szóló, mind az elrendelő határozattal szemben biztosítani kell megfelelő jogorvoslati lehetőséget.²⁹ A kényszerengedélyezés körülményeit, így az engedély funkcióját tekintve öt kényszerengedély típus különböztethető meg a TRIPs Megállapodás által vázolt feltételek alapján.³⁰ Ebből három az általános feltételrendszerből olvasható ki. Az egyik csoportba azok sorolhatók, amelyek előfeltétele a licenciaszerződés kötésére tett eredménytelen kísérlet, a másodikba azok sorolhatók, amelyek országos szükséghelyzet, vagy egyéb rendkívüli sürgősségi körülmény fennállása esetén, míg a harmadikba a közhasznú, nem kereskedelmi jellegű hasznosítás esetén adható engedélyek tartoznak. Az engedély két speciális esetét külön nevesíti a TRIPs Megállapodás. Egyik a versenyellenesnek ítélt gyakorlat orvoslására kibocsátott engedély, a másik a szabadalmak függősége miatt adható kényszerengedély kereteit fekteti le.³¹ A Megállapodás betartása felett a Marrakesh-i Egyezményvel létrehozott a Szellemi Tulajdonjogok Kereskedelmi Vonzataival Foglalkozó Tanács (a továb-

²⁵ TRIPs Megállapodás 31. cikk a) és b) pontjai.

²⁶ TRIPs Megállapodás 31. cikk c) és f) pontjai.

²⁷ TRIPs Megállapodás 31. cikk d), e) és g) pontjai.

²⁸ TRIPs Megállapodás 31. cikk h) pontja.

²⁹ TRIPs Megállapodás 31. cikk i) és j) pontjai.

³⁰ Dipika JAIN – Jonathan J. DARROW: An Exploration of Compulsory Licensing as an Effective Policy Tool for Antiretroviral Drugs in India. *Health Matrix: Journal of Law-Medicine*, vol. 23., no. 2. (2013) 436.

³¹ TRIPs Megállapodás 31. cikk k) és l) pontjai.

biakban: TRIPS Tanács)³² öröködik, amely szükség esetén közvetít a tagok között és ügyel rá, hogy azok betartsák a megállapodásban vállalt kötelezettségeiket.³³

2. A szabadalmi kényszerengedély funkciója

A kényszerengedélyek funkciójuk tekintetében többféleképpen is csoportosíthatók, a kategorizálások logikai rendszerei között pedig átfedések figyelhetők meg. Rafael V. Baca felosztásában például az alábbi négy kényszerengedély típust különbözteti meg: az adott országban történő hasznosításért; a közérdekből; a megfelelő ellátás biztosítására; és a függő szabadalmak miatt adhatót.³⁴ Ehhez hasonlóan, de több típust nevesít Vass László Ádám is, így: a hasznosítás elmulasztása miatt, a szabadalmak függősége miatt adott, a közérdekű kényszerengedély, ezen túl a versenyjogi jogsértés orvoslására adott kényszerengedély; a kormányzati hasznosítás és a gyógyszerek esetében adott kényszerengedély.³⁵ A magyar jog négy fajta szabadalmi kényszerengedélyt ismer, amelyből kettő megféleltethető a valamennyi felosztásban taglalt hasznosítás elmulasztása és a szabadalmak függősége miatt adható kényszerengedélyekkel. Célját tekintve a szabadalmak függősége miatt adható engedély a jelentősebb gazdasági értéket képviselő műszaki megoldásokat támogatja. Amennyiben egy szabadalom alkalmazásához egy másik szabadalom (ún. gátló szabadalom) tárgyi hatálya alá tartozó találmányt is hasznosítani kellene, ez alapján engedélyezhető.³⁶ Ez a TRIPs Megállapodásban is nevesített típus. A másik megféleltethető hazai forma a hasznosítás elmulasztása miatt adható kényszerengedély. E szerint a szabadalmi oltalom jogosultjának a védett találmány hasznosítását törvényben meghatározott időn belül meg kell kezdenie azért, hogy az újabb és újabb technikai megoldásokat valóban alkalmazzák „az adott országban”. Amennyiben a szabadalmas mulasztását nem igazolja, úgy a kizárólagos joggyakorlását is elveszítheti.³⁷ Ezen két engedélytípusra hasonló, közös szabályokat állapít meg az

³² Marrakesh-i Megállapodás IV. cikk 5. pont.

³³ TRIPs Megállapodás 68. cikk.

³⁴ Rafael V. BACA: Compulsory Patent Licensing in Mexico in the 1990's: The Aftermath of NAFTA and the 1991 Industrial Property Law. *Transnational Lawyer*, vol. 8., no. 1. (1995) 35.

³⁵ VASS László Ádám: A szabadalmi kényszerengedélyezés összehasonlító jogi vizsgálata. In: MEZEI Péter (szerk.): *Természeti és ipari katasztrófák – Jogi aspektusok a 2010-es ajkai vörösiszap-katasztrófa fényében*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012. 106.

³⁶ Szt. 32. § (1) bekezdése.

³⁷ Szt. 31. §.

Szt. Ezek közül kiemelendő, hogy – hasonlóan a TRIPs Megállapodásban foglalt, a jogosult engedélye nélküli egyéb hasznosítás főszabályhoz, – előfeltétel az ésszerű időn belül és megfelelő feltételek mellett tett kísérlet az önkéntes licenciaszerződés megkötésére.³⁸ Megfelelően a TRIPs Megállapodás 33. cikk f) bekezdésének, ezen engedélyek is csak a túlnyomórészt belföldi kereslet ki-elégítéséhez szükséges hasznosításra adhatók.³⁹ Az engedély terjedelmét, időtartamát és megegyezés hiányában az engedélyes által a szabadalmasnak fizetendő díjat a bíróság állapítja meg.⁴⁰ A díj ki kell fejezze a kényszerengedély gazdasági értékét, arányban kell álljon a szabadalmassal kötött fiktív, önkéntes hasznosítási szerződés díjával, figyelemmel az érintett műszaki területen kialakult licencforgalmi viszonyokra is. Az engedély megszűnik az időtartam lejártával, lemondással, visszavonással vagy a szabadalom megszűnésével.⁴¹ A szabadalmi oltalom fenntartása és az oltalomból eredő jogok érvényesítése tekintetében az engedélyest a szabadalmassal egyenlő jogok illetik meg⁴² azzal, hogy az engedély nem átruházható, hasznosítási engedély nem adható. Kivétel ez alól, ha az engedélyes megszűnik vagy szervezeti egysége kiválna. A gátló szabadalomra adott kényszerengedély pedig, a függő szabadalomra adott jogi sorsát osztja.⁴³ Az engedélyes bármikor lemondhat az engedélyéről. A szabadalmas felléphet az engedéllyel szemben, és az engedély megváltoztatását, visszavonását kérheti abban az esetben, ha az engedély jogerős megadásától számított egy éven belül a találmány hasznosítását nem kezdi meg vagy ha az engedélyezés alapjául szolgáló körülmények megszűntek és várhatóan nem következnek be újból. Ilyen esetekben az engedélyes jogos érdekeire tekintettel kell eljárnia a bíróságnak.⁴⁴ Ezen két engedély alapvetően a magánérdekek összecsiszolására fókuszál⁴⁵ és azáltal, hogy a gazdaság forgatagában tartja az oltalmazott találmányokat, nyitva hagyja a lehetőséget a további kutatások és fejlesztések előtt, így közvetetten szolgálja a közérdeket. Ezzel szemben a másik két engedélytípus egyformán az egészségügyi termékek hasznosítására, egyenlő, gyors elosztására fókuszál, így közvetlenül érvényesít közegészségügyi, etikai szempontokat. Érdemes szem előtt tartani, hogy a jogintézmény jellegét

³⁸ Szt. 33. § (1) bekezdése.

³⁹ Szt. 33. § (2) bekezdése.

⁴⁰ Szt. 33. § (3) bekezdése.

⁴¹ Szt. 33. § (2) bekezdése.

⁴² Szt. 33. § (4) bekezdése.

⁴³ Szt. 32. § (5) bekezdése.

⁴⁴ Szt. 32. § (6)–(7) bekezdései.

⁴⁵ Vass i. m. 107.

tekintve alapvetően minden kényszerengedély megadása esetén a szabadalmas magánérdeke, tulajdonjogának védelme kerül szembe és egyúttal háttérbe a közérdek elsődlegességének biztosításával, bizonyos, jól körül határolt garanciális elemek biztosítása mellett.⁴⁶ A 816/2006/EK rendelet hatálya alá tartozó és a közegészségügyi kényszerengedély a másik két hazai típustól jelentősen eltérő szabályokat kapott, éppen speciális funkciójukra tekintettel. A közegészségügyi problémákkal küzdő országokba történő kivitelre szánt gyógyszeripari termékek előállításával kapcsolatos szabadalmak kényszerengedélyezéséről szóló, 2006. május 17-i 816/2006/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet (a továbbiakban: Rendelet) által alapított kényszerengedély célja a legkevésbé fejlett és az egyéb fejlődő országok közegészségügyi problémái, így a HIV/AIDS, a malária, a tuberkulózis és más hasonló betegségek elleni védekezés támogatása.⁴⁷ A Rendelet kifejezetten tiltja az ipar- és kereskedelempolitikai célok érdekében történő felhasználást.⁴⁸ Ilyen engedélyt az kérelmezhet, aki gyártási és kiviteli célú értékesítési tevékenységét szabadalommal, illetve tanúsítvánnyal érintett termékekre tervezi.⁴⁹ Az engedély csak a kérelemben megjelölt mennyiségre, konkrét országba történő kivitelre és meghatározott időre adható.⁵⁰ Az engedély keretében készített terméket, vagy folytatott eljárással előállított terméket egyedi jelzéssel, megkülönböztető csomagolással kell ellátni és az engedély tényét is fel kell tüntetni rajta.⁵¹ Az engedélyes díjat köteles fizetni a jogosult részére, amelyet az illetékes hatóság állapít meg. Ekkor figyelembe kell venni, az érintett importáló ország számára nyújtott gazdasági értéket, a humanitárius, illetve nem kereskedelmi jelleget is.⁵² A díj mértéke nemzeti szükséghelyzet vagy egyéb súlyos veszélyhelyzet esetén maximalizálásra került, amely legfeljebb az importáló ország által vagy nevében fizetendő teljes ár 4%-a lehet. Ez a kitétel a díjmegállapítással járó késedelmes elbírálásoknak kívánja elejét venni, szigorú rendeleti keretek közé szorítva azt. A megadott engedélyről és annak speciális feltételeiről pedig a TRIPs Tanácsot minden esetben tájékoztatni kell.⁵³ Magyarországon az ilyen típusú kényszerengedélyről az Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala (a továbbiakban: SZTNH) dönt az Szt. 33/A. § (1) bekezdése

⁴⁶ VASS i. m. 102.

⁴⁷ A 816/2006/EK rendelet preambuluma (7) bekezdése.

⁴⁸ A 816/2006/EK rendelet preambuluma (6) bekezdése.

⁴⁹ 816/2006/EK rendelet 6. cikk (1) bekezdése.

⁵⁰ 816/2006/EK rendelet 10. cikk (2)–(4) bekezdései.

⁵¹ 816/2006/EK rendelet 10. cikk (5) bekezdése.

⁵² 816/2006/EK rendelet 10. cikk (9) bekezdése.

⁵³ 816/2006/EK rendelet 12. cikk.

alapján.⁵⁴ Ez az engedély típus sem teszi lehetővé, hogy a jogosult harmadik személy számára hasznosítási engedélyt adjon, illetve az engedély megszűnésének esetei is azonosak.⁵⁵ Tekintve, hogy a rendelet hatálya alá tartozó kényszerengedély csak meghatározott országokba történő, exportcélú felhasználást tesz lehetővé, így ehhez komplementer jelleggel készült a hazai közegészségügyi kényszerengedély 2020-ban.⁵⁶ Ilyen engedély csak szabadalmi vagy kiegészítő oltalom alatt álló egészségügyi termék⁵⁷ vagy annak előállításához szükséges, szabadalmi oltalom alatt álló eljárás, berendezés vagy eszköz hasznosítására adható. Az Szt. az új engedély keretei között alapvetően két altípust szabályoz. Az egyik a hazai hasznosítás kivételének engedélyezése, amely a megfelelő mennyiségű termék, gyógyszer vagy berendezés biztosítására fókuszál egészségügyi válsághelyzetben (belföldi kényszerengedély).⁵⁸ A másik a más országban felmerülő közegészségügyi probléma kezelésére szolgáló kényszerengedéllyel összefüggő exportcélú hasznosítás céljából adható (külföldi kényszerengedély).⁵⁹ Az export célú hasznosításra vonatkozó további korlátozás, hogy csak a célszágai hasznosításra már engedéllyel rendelkező, azzal összhangban kaphat engedélyt. Ez azt jelenti, hogy például a mennyiségi korlátot nem lépheti túl. Hasznosítása sosem veszélyeztetheti az egészségügyi válsághelyzet elhárítását és ezt a gyógyszerészeti államigazgatási szervnek igazolnia kell. Az engedélyes hasznosítási joga nem átruházható harmadik személyre és sosem kizárólagos.⁶⁰ Az engedély időtartamáról az SZTNH dönt,⁶¹ amely a belföldi engedély esetében az OGYÉI igazolása alapján⁶² az egészségügyi válsághelyzet kezelésére alkalmas szükségletekre tekintettel, legalább 6 hónap, külföldi engedély esetén pedig a külföldi engedéllyel összhangban kerül meghatározásra. Az SZTNH dönt a szabadalmasnak járó díjról is minden esetben. A megállapítás főszabálya a bírósági díjmegállapítás elve azzal a különbséggel, hogy a speciális jelleg miatt a licencszerződés kötésére tett kísérlet nem elő-

⁵⁴ Ld. Szt. 33/A. §-hoz fűzött miniszteri indokolás.

⁵⁵ Szt. 33/A. § (2)–(3) bekezdései.

⁵⁶ RUDI Alexandra – UJHELYI Dávid: A szellemi tulajdon jog területén megvalósult különleges jogrendi jogalkotás – háttér és eredmények. *Fontes Iuris*, 2020/2. 57.

⁵⁷ Egészségügyi termék a szabadalmi vagy kiegészítő oltalom alatt álló gyógyszer, hatóanyag, a vizsgálati készítmény, illetve az orvostechnikai eszköz.

⁵⁸ Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) 228. § (2) bekezdése szerinti egészségügyi válsághelyzet.

⁵⁹ Szt. 33/B. § (1) bekezdése.

⁶⁰ Szt. 33/B. § (3) bekezdése.

⁶¹ Szt. 33/C. § (1) bekezdése

⁶² Szt. 33/C. § (2) bekezdése.

feltétel, így irányadó, javasolt díj sem áll a hatóság rendelkezésére. További támpont viszont, hogy figyelembe veendő az adott iparágban a hasznosítási díj és a nettó értékesítési árbevétel jellemző aránya, illetve az, hogy az adott egészségügyi termékben, vagy az egészségügyi termék előállításához szükséges, szabadalmi oltalom alatt álló eljárásban, berendezésben vagy eszközben megjelenő gazdasági előny milyen arányban vezethető vissza a közegészségügyi kényszerengedéllyel érintett szabadalom alkalmazására (fedési hányad).⁶³ Az engedély megszűnhet lemondással (részleges lemondással), a meghatározott idő lejártával, vagy a szabadalom, vagy a kiegészítő oltalom megszűnésével. Külföldi kényszerengedély esetén a külföldi kényszerengedély megszűnésével, amelyről 8 napon belül tájékoztatni kell az SZTNH-t. Lemondás esetén a címzett jognyilatkozatról az SZTNH értesíti a szabadalmast és a gyógyszerészeti államigazgatási szervet.⁶⁴ Ezt követően és a határozott idő lejártá esetén is, az OGYÉI rendeli el a forgalomba nem hozott egészségügyi termékek, ezek előállításához használatos berendezések, eszközök megsemmisítését, illetve a gyártási eljárás abbahagyását, kivéve ha engedélyes ismételten kényszerengedélyt szerez.⁶⁵ A közegészségügyi kényszerengedély alapján előállított egészségügyi termékeket a szabadalmas által előállított terméktől egyedi, megkülönböztető jelzéssel kell ellátni. A csomagoláson és valamennyi kapcsolódó iraton egyértelműen fel kell tüntetni, hogy az egészségügyi termék előállítására közegészségügyi kényszerengedély alapján, és kizárólag belföldi vagy az engedély szerinti országba irányuló exportcélú forgalmazás céljából került sor. Az egyedi jelzés elmulasztása esetén az OGYÉI a termékek átcsomagolására kötelezheti az engedélyest.⁶⁶ A világjárvány miatt kialakult helyzetben ez az új hiánypótló szabályozás egy szükségszerű nyitás, mind a TRIPs Megállapodás 31. cikk f) pontjával szembeni felismerés,⁶⁷ mind a Rendelet hatálya alá tartozó szűk engedélyezési intervallum fényében. Az oltalom alatt álló egészségügyi termékek fejlett országok számára is lehetnek hiánycikkek és hazai ellátás kielégítése mellett, hasonló helyzetben lévő fejlett országokba történő exportra is nyílik így lehetőség. Ezzel közelebb kerülnek az emberek által, az egészségüggyel szemben támasztott igényekhez, hogy lehetőleg egyenlő arányban kerüljenek elosztásra a pandémia kordában tartására és kezelésére szolgáló egészségügyi termé-

⁶³ Szt. 33/C. § (3)–(4) bekezdései.

⁶⁴ Szt. 33/C. § (5)–(6) bekezdései.

⁶⁵ Szt. 33/C. § (7)–(8) bekezdései.

⁶⁶ Szt. 33/C. § (10)–(11) bekezdései.

⁶⁷ Members OK amendment to make health flexibility permanent. *WTO Press Releases*, 2005 Press/426 https://www.wto.org/english/news_e/pres05_e/pr426_e.htm

kek. Jól mutatja ezt, hogy Magyarországon 2020. decemberében, néhány nap leforgása alatt három közegészségügyi kényszerengedélyt adott meg az SZTNH, míg a Rendelet szerinti kényszerengedély kibocsátására még nem volt példa.⁶⁸ Mindezt a jogrendszer a kényszerengedéllyel a szabadalmi jog keretein belül oldja meg,⁶⁹ azt végső megoldásként alkalmazva, így a vele járó előnyök, azaz a kívánt közérdek érvényre juttatása és hosszútávon a jogba vetett bizalom, a jogbiztonság is védelemben részesül mindaddig, amíg a jogalkotó ügyel erre a kényes egyensúlyra.

3. A közegészségügyi kényszerengedély megpróbáltatása

Az SZTNH által megadott három közegészségügyi kényszerengedély jogosultja, mindhárom esetben a Richter Gedeon Nyrt. volt. A kérelmek ugyanarra az egészségügyi termékre, egy Veklury nevű gyógyszer hatóanyagára, a remdesivir hasznosítására irányultak, az azt oltalmazó három szabadalom tekintetében. A készítményt az Európai Gyógyszerügynökség a közepesen súlyos és súlyos, kiegészítő oxigénkezelést igénylő covidfertőzöttek kezelésére javallotta és feltételes forgalomba hozatali engedélyt adott rá.⁷⁰ A Richter Gedeon Nyrt. a Bolar-kivétel alapján néhány hónap alatt elkészítette a remdesivir generikus változatát, azonban a gazdasági értékesítés váratott magára, hiszen licencszerződés megkötésére nem került sor a szabadalmi jog jogosultjával, a Gilead Sciences céggel. Megjegyzendő, hogy ezzel párhuzamosan a szabadalmas Indiában és Pakisztánban lehetővé tette a generikus verzió előállítását és értékesítését a világ fejlődő országaiban, a pandémia végéig.⁷¹ A dilemmát az SZTNH által megadott közegészségügyi kényszerengedélyek oldották végül fel. Jóllehet a közegészségügyi kényszerengedély esetében a kényszerengedély kérelmezőjének nem szükséges előzetesen megkísérlnie hasznosítási szerződés kötését a szabadalmassal, hiszen ez az engedély speciális jellegéből fakadóan aránytalan idővesztéshez, így az engedély lényegének, a közegészségügy védelmének sérelméhez vezetne, vagyis veszélyeztetné funkciója betöltését.

⁶⁸ *Szabadalmi Közlöny és Védjegyértesítő*, 125. évf., 2020/24. 209.

⁶⁹ BOBROVSZKY Jenő: Az enyém, a tied, és a miénk a szellemi tulajdonjogban. In: FALUDI Gábor (szerk.): *Liber Amicorum. Studia P. Gyergyánfy dedicata. Ünnepi dolgozatok Gyergyánfy Péter tiszteletére*. Budapest, ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, 2008. 25.

⁷⁰ Veklury alkalmazási előírása. EMA, <https://tinyurl.com/yeyj8adz>

⁷¹ SÁROSI Viktor: Még várni kell a Richter új licenc-megállapodására. *Világgazdaság*, 2020. október 22. <https://tinyurl.com/yndh3vw9>

Ezt az engedményt a TRIPs Megállapodás alapján az országos szükséghelyzet, egyéb rendkívüli sürgősségi körülmény teszi jelen esetben lehetővé.⁷² Belföldi kényszerengedély esetében ennek alapja az egészségügyi válsághelyzet, míg a külföldi kényszerengedély esetében a más országban felmerülő közegészségügyi probléma kezelésére szolgáló kényszerengedély megadásának alapjával összhangban nyílik erre lehetőség.⁷³ Mindazonáltal a szabadalmast értesíteni kell a kényszerengedély iránti kérelem beérkezéséről és külön a hatóság döntéséről is.⁷⁴ Amennyiben pedig az SZTNH megad egy közegészségügyi kényszerengedélyt, úgy döntésével szemben jogorvoslatot a bíróságon, a kizárólagos illetékességgel rendelkező Fővárosi Törvényszéken lehet a megváltoztatási per keretei között érvényesíteni,⁷⁵ azonban ennek halasztó hatálya nincs.⁷⁶ A Gilead Sciences vállalat élve törvény adta lehetőségével, megváltoztatás iránti kérelemmel támadta meg az SZTNH belföldi kényszerengedély megadásáról szóló határozatát, eljárásjogi és anyagi jogi kifogások alapján. Az elsőfokú bíróság azonban a kérelmeket elutasította,⁷⁷ a másodfokú bíróság pedig ezen döntéseket helybenhagyta.⁷⁸ A szabadalmas keresete alapján két kardinális kérdés rajzolódt ki. Egyrészt sérelmezte, hogy az eljárásban szabadalmasként az ügyféli jogállás és az abból fakadó egyéb jogosítványok, így az észrevételezési és a nyilatkozattételi jog nem illette meg. Az SZTNH közegészségügyi kényszerengedélyekkel összefüggő eljárása azonban nem kontradiktórius, tárgyalás tartása nélkül, soron kívül *ex parte* eljárásban határoz,⁷⁹ amely során csak a kérelmező minősül ügyfélnek. A bíróság álláspontja szerint a szabadalmas jogorvoslatához való joga is biztosítva van azáltal, hogy saját jogán önálló megváltoztatási kérelemmel élhet. Másrészt anyagi jogi sérelemként azt jelölte meg a szabadalmas, hogy az SZTNH elmulasztotta a felmerült belföldi szükséglet körülményeinek

⁷² TRIPs Megállapodás 31. cikk b) bekezdése.

⁷³ Sz. 33. § (1) bekezdése.

⁷⁴ Szt. 83/I. (5) és 83/J. § (1) bekezdései a TRIPs megállapodás 31. cikk b) pontjával összhangban. Ld. Jon MATTHEWS: Renewing Healthy Competition: Compulsory Licenses and Why Abuses of the TRIPs Article 31 Standards Are Most Damaging to the United States Healthcare Industry. *Journal of Business, Entrepreneurship & the Law*, vol. 4., no. 1. (2010) 126.

⁷⁵ Szt. 86. § (1) bekezdése. Összhangban a TRIPs megállapodás 31. cikk i) pontjával.

⁷⁶ Szt. 85. § (2a) bekezdése.

⁷⁷ A Fővárosi Törvényszék Pk.20225/2021/18. számú határozata, a Fővárosi Törvényszék Pk.20224/2021/17. számú határozata, a Fővárosi Törvényszék Pk.20219/2021/16. számú határozata.

⁷⁸ A Fővárosi Ítéltábla Pkf.25538/2021/6. számú határozata, a Fővárosi Ítéltábla Pkf.25537/2021/6. számú határozata, a Fővárosi Ítéltábla Pkf.25536/2021/6. számú határozata.

⁷⁹ Szt. 83/J. § (1) bekezdése.

tisztázását. Nem folytatott le bizonyítást arra vonatkozóan, hogy a szabadalom jogosultjának erőforrásai elegendőek lennének-e ahhoz, hogy a járványhelyzet miatt kialakult belföldi szükségletet kielégítse. Ezzel tulajdonképpen a belföldi kényszerengedély megadásának egyik alapfeltétele kérdőjeleződött meg, vagyis hogy az OGYÉI igazolásának kiállításakor milyen szempontokat és mennyiben kell mérlegeljen. Elegendő a veszélyhelyzet fennállása és az a tény, hogy a szabadalmas még nem elégítette ki a felmerült szükségleteket, vagy a felmerült szükségletek kielégítéséhez megfelelő mennyiségre adható ki csupán ilyen engedély.⁸⁰ A kényszerengedély iránti kérelem speciális többletkövetelményeknek kell megfeleljen az Szt.-ben meghatározott alapvető tartalmi elemeken túl.⁸¹ Ezek közül kiemelendő az a két igazolás, amelyeket az OGYÉI állít ki a kérelmező javára. Egyiknek tartalmaznia kell, hogy a kérelmező az engedély iránti kérelemben foglalt mennyiség előállítására alkalmas és a kért mennyiség előállítása szükséges. Míg a másik igazolásnak tartalmaznia kell, hogy a kérelmező rendelkezik a kényszerengedélyben meghatározott mennyiséghez megfelelő kapacitással, vagy ilyen célú komoly előkészületeket tett.⁸² Az OGYÉI „[igazolását] a rendelkezésre álló készletek mennyiségére vonatkozó információk elemzésével, illetve kockázatértékelés alapján – állítja ki.” A megfelelő adatokért az Állami Egészségügyi Tartalék kezelője és az egészségügyért felelős miniszter által vezetett minisztériumhoz fordulhat.⁸³ Tehát az SZTNH-nak nem kell vizsgálnia, hogy a szabadalmas megfelelő kapacitással rendelkezik-e és szándékában áll-e a belföldi szükséglet kielégítésére, hiszen ettől függetlenül az engedély megadható az OGYÉI igazolásai alapján. Az ezirányú vizsgálódás különben a közegészségügyi kényszerengedély rendeltetésével szembe menne, hiszen az különösen időigényes és túl mutat a hatáskörén, a számára rendelkezésre álló adatokon is. Véleményem szerint azonban nem az SZTNH szűk körű bizonyítási eljárását kellene górcső alá venni annak érdekében, hogy ezen speciális kényszerengedély arányosságát vizsgáljuk, hanem az OGYÉI eljárását az igazolások megadására. Ugyanis nincs egzakt szabály arra vonatkozóan, hogy ha egy kérelmes az igazolást egy meghatározott szükséges mennyiségű egészségügyi termékre kéri, akkor mi a teendő abban az esetben, ha más kérelmező(k) is hasonlóan, azonos mennyiségre folyamodnak kérelemért. Ez utóbbi probléma, jóllehet túlmutat a taglalt jogvita keretein, ugyanakkor fontos lenne ennek

⁸⁰ GyÖRGY Ádám: Jogalkotási és jogalkalmazási kérdések a közegészségügyi kényszerengedély kapcsán. *Jogászvilág*, 2022. március 21. <https://tinyurl.com/fkdrepu>

⁸¹ Szt. 45. (5) és (6) és 83/I. § (2) bekezdései.

⁸² Szt. 83/I. § (2) (f)–(h) pontjai.

⁸³ Szt. 33/C. § (2) bekezdése.

tisztázása, hogy megelőzze a visszaélészerű joggyakorlat kialakulását. Ehhez elegendő lenne akárcsak a kérelmek beérkezésének időrendi sorrendjének kötőereje is, de amíg nincs korlátozva az OGYÉI eljárása, addig saját kockázatértékelése alapján bármennyi kényszerengedély megadásához adhat igazolást ugyanazon egészségügyi termékre vonatkozóan és ennek vizsgálata az SZTNH hatáskörén, amint azt láthattuk az eljárás során kívül esik. Összefoglalóan elmondható, hogy míg a keresetben vitatott eljárása az SZTNH-nak összhangban áll a közegészségügyi kényszerengedély céljával, addig az OGYÉI igazolás kiadására vonatkozó feltételek már a visszaélészerű joggyakorlat korlátozására létrejött kényszerengedély számára túlzottan nagy teret engedhetnek, lehetővé téve annak visszaélészerű használatát, aránytalanul megsértve a szabadalmas jogait. Mindazonáltal ez az ügy jól rávilágított arra is, hogy a közegészségügyi jellegű két hazai kényszerengedély, azok speciális funkciója, elsődlegesen közérdekvédelmi jellege révén mennyire eltérnek a másik kettő szabályozásától. A fennálló egészségügyi válsághelyzet elhárítására való törekvés pedig erős garanciális szabályok mellett ugyan, de fokozottan korlátozza a szabadalmas jogait. Érdekesség, hogy a Rendelet szerinti kényszerengedély megadására még Magyarországon nem volt példa, ugyanakkor közegészségügyi kényszerengedélyből nagyon rövid idő alatt három is született, amelyek eredményeképpen az engedélyezett egészségügyi termék 13.000 közepesen súlyos-, vagy súlyos covidfertőzött életének megmentéséhez, vagy eredményes gyógyulásához járult hozzá.⁸⁴ További vizsgálatok tárgya lesz ez a tekintetben, hogy az engedély célja szerint az annak keretében gyártott termékek mennyiben járultak hozzá a kialakult egészségügyi válsághelyzet elhárításához és ez arányban állt-e a szabadalmas jogainak korlátozásával.

4. A kényszerengedéllyel kapcsolatosan felmerülő gazdasági kérdések

A kényszerengedély nem csak a szabadalmas kizárólagos jogait írja felül, hanem az üzleti logikáját is, amely szerint a hasznosítást nem feltétlenül engedélyezné azonos feltételekkel, akkor sem, ha az engedély fejében megfelelő díjat kap.⁸⁵

⁸⁴ GABAY Balázs: Lejárt a Remdesivir engedélye, nem gyárt többet a Richter. *Index*, 2021. május 10. <https://tinyurl.com/yc2b2ast/>

⁸⁵ Károly Gábor: Pomázi Gyula: A szabadalmak terén dúl a vakcinaháború. *Index*, 2022. január 5. <https://tinyurl.com/ecd6k4pu>

Az elmúlt 20 év nemzetközi tapasztalatai alapján,⁸⁶ amely éppen a 20 éves átlagos szabadalmi oltalmi idő tartama, két gazdasági következtetést érdemes kiemelni.⁸⁷ Egyrészt azt, hogy noha a kényszerengedély lehetővé teszi a hazai előállítás, ez mégsem feltétlenül szolgálja az árcsökkenést. A nemzetközi piacon történő árubeszerzés sokszor a gazdaságosabb megoldás. A közegészségügy biztosításának szempontjából ez azt jelenti, hogy ezen aspektusból hosszútávon kerülendő a kényszerengedélyek használata. A másik fontos megállapítás, hogy a kényszerengedélyezés alapvetően a kevésbé fejlett országok alkalmazzák. Korábban a hazai szabályozás is alapvetően ezen országok segítésére összpontosított, de gyakorlati alkalmazására nem került sor. Azonban a COVID-19 világvárvány hatására mégis elsősorban a fejlett országok operáltak ezen jogintézménnyel, így többek között Kanada, Franciaország, Németország és Izrael is.⁸⁸ A magyar jogalkotó is ekkor jutott arra a felismerésre, hogy hiánypótló jelleggel, mind hazai ellátást, mind a fejlett országokban felmerülő szükséglet kielégítését is szükségessé válhat ily módon biztosítani. A pandémia hatására a fejlődő országokban még az is felmerült, a hirtelen megugró kereslet kielégítésére megoldásként, amely a szellemi tulajdonjog védelmének időszakos mellőzését jelenti. Egyenesen a szabadalmi oltalom felfüggesztését kérte India és a Dél-Afrikai Köztársaság a TRIPs Tanácstól.⁸⁹ Ennek értelmében a TRIPs Megállapodás egyes rendelkezéseinek alkalmazását mellőznék a szellemi tulajdonjogok megszerzése, terjedelme, felhasználása és érvényesítése kapcsán. A TRIPs Tanács 2021-ben több ízben tárgyalta már a kérdést, de ezek eredményre nem vezettek, a felfüggesztésről nem született döntés.⁹⁰ Ez a törekvés megjelent Braziliában is,⁹¹ ahol a szenátus elfogadta a COVID-19 elleni küzdelmet segítő gyógyszeripari termékek szabadalmi oltalmának felfüggesztéséről szóló törvényjavaslatot, ám a javaslat elakadt az alsó ház előtt. Ez a megoldás arra hívja fel a figyelmet, hogy ha nem lehet megfelelő ütemben kiszolgálni a COVID-19

⁸⁶ Eduardo URIAS–Shyama V. RAMANI: Access to medicines after TRIPs: Is compulsory licensing an effective mechanism to lower drug prices? A review of the existing evidence. *Journal of International Business Policy*, no. 3. (2020) 367–384. <https://tinyurl.com/mr2y43um>

⁸⁷ HASZONITS András: Nem biztos, hogy jó ötlet rövid úton véget vetni a vakcinaháborúnak. *Quibit*, 2021. június 3. <https://tinyurl.com/39tmx94p>

⁸⁸ URIAS–RAMANI i. m. 379.

⁸⁹ Waiver from certain provisions of the TRIPs Agreement for the prevention, containment and treatment of COVID-19 Communication from India and South Africa. *WTO*, IP/C/W/669 2 October 2020 <https://tinyurl.com/49vknhvj>

⁹⁰ TRIPs Council agrees to continue discussions on IP response to COVID-19. *WTO News*, 20 July 2021 https://www.wto.org/english/news_e/news21_e/trip_20jul21_e.htm

⁹¹ Ed SILVERMAN: Brazilian senate votes to suspend patents in bid to widen access to Covid-19 vaccines. *STAT+ Pharmatol*, 30 April 2021. <https://tinyurl.com/yppxp7sk>

által különösen sújtott, fejlődő országok igényeit a hatékony fellépésért, akkor a szabadalmi oltalmi rendszer maga kerülhet veszélybe. Mindezek alapján kérdéses, hogy sikerülhet-e a hagyományos jogi keretek között egységesen rendezni a pandémia miatt felmerült közegészségügyi problémát. Ha tehát a felek nem tudnak megállapodni a szabadalmaztatott találmány hasznosításáról, akkor ebbe a konfliktusba nyúl bele az állam a kényszerengedélyeztetés eszközével. A célja az, hogy a megfelelő garanciális szabályok keretei között, a veszélyhelyzet fokával arányosan korlátozza csupán a szabadalmas jogait a probléma elhárításához. Mindazonáltal megállapítható, hogy a szabályozás mibenlétét az egyes országok gazdasági érdekei szerint alakítják értelemszerűen, a nemzetközi jogi keretek között. Már alapjáraton eltérő érdekek mentén gondolkoznak azon országok, ahol a kutatás-fejlesztés és a gyártókapacitás is jellemző, míg amelyikben csak ezek közül az egyik, rosszabb esetben egyik sem. Ez utóbbi esetben például, megfelelő technológiai és infrastrukturális háttér nélkül ugyanis, nem sok fejlemény várható önmagában a szabadalmi kényszerengedély intézményétől. Tovább árnyalja a képet az állami, illetve regionális támogatások rendszere, amely fejében a támogatást adó piacon jóval piaci ár alatt, önköltség közeli áron értékesíthetők csak az érintett termékek. Erre példa az Európai Unión belül az AstraZeneca vakcinagyártása.⁹² Ugyanezen cég szerződészegése világított rá egy másik problémára. Azzal, hogy a legyártott oltóanyag elosztásakor az Egyesült Királyságot prioritizálta az Unióval szemben⁹³ rámutatott arra, hogy kényszerengedélyek esetén, az engedélyes esetleges túlvállalása is milyen potenciális veszélyforrás lehet az ilyen típusú engedély funkciójára is tekintettel. Ezen túlmenően nem szabad megfeledkezni arról az esetleges versenyelőnyről sem, amelyhez egy ilyen engedély révén juthat egy generikus gyártó, hiszen a kutatás-fejlesztés költségét és kockázatának csekély részét vállalva is hozzáférhet olyan tudáshoz, amely az engedély időtartamát követően is birtokában marad. Ezt rosszabb esetben a nyersanyag-utánpótlás befolyásolására is használva, jelentős politikai-gazdasági előnyre szert téve. Ezzel egyidőben pedig a szabadalmas érdekeit oly mértékben csorbíthatja, hogy a kutatás-fejlesztés támogatása jelentősen csökken, radikálisabb esetben meg is szűnik. Ezáltal a fejlődés motorja is alacsonyabb fokozatra kapcsolna, ami globális szempontból az egész emberiség hátrányára válna. Ezen gondolatok csak megvilágítottak egy-egy felsejülő problémát, amik a kényszerengedélyek használatával, vagy

⁹² HASZONITS i. m.

⁹³ Belgian Court orders AstraZeneca to deliver vaccine doses to the EU – Questions and Answers. *European Commission*, 19 June 2021. <https://tinyurl.com/v6tj9s6d>

éppen mellőzésével felmerülhetnek ebben a kényes egyensúlyok által uralt rendszerben. A WHO felhívta rá a figyelmet, hogy minden egyes megoldást alaposan mérlegelni kell, ügyelve arra, hogy akár országonként eltérő megoldásra vagy megoldásokra lehet szükség.⁹⁴ A globális szintet tekintve pedig a WHO előkészít egy új nemzetközi egyezményt a pandémiákról,⁹⁵ amelyben hangsúlyt kapna a járványok korai felismerésére, a velük szembeni egységes fellépés – így egyetemes és egyenlő hozzáférés biztosítása az orvosi megoldásokhoz, oltóanyagokhoz, gyógyszerekhez, diagnosztikai eszközökhöz, – a szilárdabb nemzetközi egészségügyi együttműködési keret és az egy az egészség koncepció, amelyben összpontosul az emberiség, az állatvilág és növényvilág, így bolygónk egészsége („*one health*” approach) a jövő generációiért való felelősség jegyében.

⁹⁴ Promoting Access to Medical Technologies and Innovation. *WTO-WIPO-WHO*, Switzerland, 2021. 10. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/who-wipo-wto_2021_e.pdf

⁹⁵ Infographic – Towards an international treaty on pandemics. *European Council*, 3 March 2022. <https://tinyurl.com/yc4apz4j>